

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ У БЕОГРАДУ
Одељење за историју уметности

Марина С. Павловић

**ЖИВОТ И ДЕЛО АРХИТЕКТЕ НИКОЛЕ
НЕСТОРОВИЋА (1868-1957)**

докторска дисертација

Београд, 2014

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY
Department of History of Art

Marina S. Pavlović

**LIFE AND WORK OF ARCHITECT
NIKOLA NESTOROVIĆ (1868-1957)**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2014

Ментор:

др Александар Кадијевић, редовни професор, Филозофски
факултет, Универзитет у Београду

Чланови комисије:

др Ненад Макуљевић, ванредни професор, Филозофски
факултет, Универзитет у Београду

др Мирјана Ротер-Благојевић, ванредни професор
Архитектонски факултет, Универзитет у Београду

датум одбране
докторске дисертације:

Захвалност

Рад на истраживању живота и дела архитекте Николе Несторовића не би био могућ да током последњих неколико година нисам имала подршку и помоћ колега и пријатеља.

Посебу захвалност дугујем ментору професору Александру Кадијевићу пре свега за подршку и подстицај у вишегодишњем раду, као и на драгоценим професионалним саветима и усмеравањима.

За одређивање за даље академско усавршавање захвалност дугујем професорки Саши Брајовић, чији су савети употпунили овај рад. Изузетно корисна усмеравања и запажања дали су професор Ненад Макуљевић, и професорка Мирјана Ротер-Благојевић.

Захваљујем се на несебичној помоћи колегиницама и пријатељицама Саши Михајлов и Биљани Мишић, које су ми свесрдно помогле у свим фазама израде рада.

Посебну захвалност дугујем потомцима архитекте Николе Несторовића, првенствено др Милоју Васићу, који је несебично поделио успомене и заоставштину свога деде.

Захвална сам господину Милошу Јуришићу на значајним подацима на које ми је указао, на уступљеној обимној фотодокументацији, као и контактима коју су ми неизмерно помогли током истраживања.

Посебну захвалност дугујем господину Бори Јелићу на уступању приватне документације. Значајну документацију и контакте уступио ми је колега Иван Марковић.

Захвалност дугујем колегама у музејима и архивима који су ми указивали на богату грађу везану за делатност Николе Несторовића пре свега Данијели Ванушић и Снежани Тошевој.

Захваљујем се на помоћи колегама у Заводима за заштиту споменика културе, који су ми омогућили увид у грађу Гордани Митровић, Јелени Милосављевић и Ђорђу Миловановићу.

аутор

Резиме:

Никола Несторовић један је од најзначајнијих архитеката у Србији, чије је стваралаштво обележило и обогатило, београдску и српску архитектуру током последње деценије деветнаестог и прве деценије двадесетог века. Иако је у историографији препознат као носилац новог стила сецесије, као и да је његов градитељски опус имао утицај на развој новије српске архитектуре, целокупан стваралачки, научни и стручно-публицистички рад, до сада није био предмет посебног истраживања. Ова дисертација има за циљ да истражи све аспекте деловања Николе Несторовића, са посебним освртом на контекст у коме је стварао, кроз дефинисање утицаја и извора под којим су дела настајала, као и подстицајних али и негативних утицаја средине, који су се одразили на његово стваралаштво. Тежиште рада је на расветљавању појединачних фаза и појава, поређењем са примерима из окружења, као и из средина које су могле да имају непосредни утицај на његово професионално деловање и градитељски опус. У складу са предметом и циљевима проучавања, истраживање је темељено на историографском методу заснованом на прикупљању, анализирању, класификацији и квалификацији свих доступних примарних и секундарних извора од значаја за исцрпно истраживање улоге и стваралаштва Николе Несторовића. До данас је познато да је пројектовао шездесетосам објеката, углавном јавне, пословне и стамбене намене, док се у домену сакралне архитектуре опробао на два пројекта, односно конкурсна рада.

Стваралачка делатност од три деценије и велика продуктивност, омогућили су свеобухватно сагледавање, не само пројектантског опуса аутора, него и српске архитектуре тог периода и појединих њених најзначајнијих примера, чији је управо Несторовић аутор. Образован у духу академизма, а савремен у схватањима, током целог стваралачког рада кретао се између академских постулата и савремених сецесијских тежњи, под утицајем средине у којој је стварао. На почетку каријере канони академизма су му послужили као сигурни и проверени ослонац, да би кроз сарадњу са архитектом Андром

Стевановићем, остварио већу сигурност и слободу у индивидуалнијем уметничком изразу. Прихватање сецесије и модерних стремљења имало је дубљу основу у Несторовићевој савременој личности и константном истраживању нових обликовних, функционалних и конструктивних могућности архитектуре. Уједно искуства и утицај архитектуре Берлина и школовање на Политехници у Шарлотенбургу оставила су трага на свим његовим делима. Стабилна, рационална и свестрана личност одредила је еволутивни карактер градитељског опуса, у којем није било наглих преокрета или потпуних напуштања претходних идеја, већ се одређени елементи, обликовни, функционални или конструктивни провлаче кроз све објекте и развијају у нова, другачија решења. У Несторовићевом градитељском опусу разликују се три кључна периода: рана фаза тражења архитектонског израза (1896-1904), зрела током које се највише и најдоследније удаљава од академизма приклањајући се сецесији (1905-1914) и позна фаза кад стваралаштво услед промењених околности добија помирљиви карактер (1918-1928). Свака фаза је обележена монументалним грађевинама, које су, за период у ком су настале, постале репрезентативни примери у свакој архитектонској анализи новије српске архитектуре. Било да су у питању први радови у духу академизма као начелства у Крагујевцу и Крушевцу, која су међу најрепрезентативнијим здањима начелства у Србији, преко Управе фондова у Београду, која је померила перцепцију монументалности израза јавних грађевина и унела полихромију у архитектуру Београда, или зграде Београдске Задруге, куће трговца Стаменковића, хотела Бристол, па све до Универзитетске библиотеке и Техничког факултета, који иако пројектовани у духу конзервативног академизма и даље плене складним пропорцијама и монументалношћу.

Никола Несторовић је архитектуру доживљавао као свеукупну артикулацију простора, од ентеријера па до урбанистичких потеза, не занемарујући ни један аспект архитектонског пројектовања. Прогресивни карактер његовог стваралаштва је свестран, од пионирске примене армираног бетона у сарадњи са Андром Стевановићем, шипова за темељење, скелетне конструкције, до новина у функционалним и обликовним елементима, формирања блокова са јединственом архитектуром, до увођења асиметричности, полихромије и вертикалности на фасаде објеката.

Незанемарљив допринос дао је и у области научно и стручно-публицистичког рада, којим је ненаметљиво отворио пут историографским истраживањима новије српске архитектуре, а стручним приручницима из различитих области и предавањима поспешио наставу на Архитектонском факултету.

Истраживањем личности и дела Николе Несторовића, осветљава се позиција једног од истакнутијих архитеката у Србији, уочавају се међусобни односи наручиоца и ствараоца, потом улога и утицај државних институција на обликовање архитектонског стваралаштва, пре свега улога Министарства грађевина. Кроз опсежно изучавање стваралаштва Николе Несторовића, отвара се потреба за даљим истраживањима дела његових савременика, чиме би се добила јаснија слика међусобних утицаја и тиме проширила основа за даља тумачења и сагледавања новије српске архитектуре.

Кључне речи:

Никола Несторовић, академизам, сецесија, објекти јавне намене, стамбено-пословни објекти, Велика школа, Архитектонски факултет, Министарство грађевина, Берлин.

Историја уметности: Историја архитектуре:

UDK 72.071.1:929 Nestorović N. (043.3)

Abstract:

Nikola Nestorović is one of the most important Serbian architects, whose work marked and enriched architecture of Belgrade and Serbia during the last decade of the nineteenth century and the first decade of the twentieth century. Although recognized in historiography as the representative of a new style of Secession, and despite the fact that his architectural oeuvre had a strong impact on the development of modern Serbian architecture, his entire creative, scientific and professional-journalistic work so far has not been the subject of a separate study. This thesis aims to explore all aspects of the work of Nikola Nestorović, with special reference to the context in which it was created, by defining influences and sources under which the work evolved, as well as incentives and negative environmental impacts which reflected to his creativity. The focus of this research is to shed light on the individual phases and phenomena, by comparing them with examples from the vicinity, as well as the cultural centers that could have the direct influence on his professional activities and architectural opus. In accordance with the object and purpose of the study, the research is found on historiographical method based on the collecting, analyzing, classification and qualification of all available primary and secondary sources relevant to exhaustively research the role and creativity of Nikola Nestorović. Until now, it is known that he designed sixty eight buildings, mostly public, commercial and residential, while in the domain of religious architecture he participated on two architectural competition.

Highly productive creative opus, which lasted for three decades, provided the ground for the comprehensive understanding, not only of the works of the author, but also of the Serbian architecture of that period, period in which some of most important examples have been created by Nestorović. Educated in the academic style, having contemporary perceptions, throughout his creative work Nestorović ranged from academic postulates to contemporary Secession tendencies, influenced by the environment in which he created. At the beginning of his career, the academic canons served as a safe and proven base ground for his creations. Afterwards, through collaboration with the architect Andra Stevanović, Nestorović reached more confident

and highly individual artistic expression. Acceptance of Secession and modern aspirations had a deeper basis in Nestorović contemporary personality and his constant search of new formal, functional and structural possibilities of architecture. At the same time, the experience and influence of the architecture of Berlin and education at the Polytechnic in Charlottenburg left the strong mark on all of his works. Stable, rational and versatile personality determined the evolutionary character of the architectural oeuvre, in which there were no sudden transformations or complete abandonment of previous ideas, but certain elements, formal, functional or structural pervade through all the objects and develop in new and different solutions. In the opus of architect Nestorović, we can recognize three key periods: the early stage, stage of the search for his own architectural expression (1896-1904), the mature stage, during which he strongly and most consistently left academism and moved toward secession (1905-1914) and the late stage, in which his creations, due to changed circumstances, get conciliatory character (1918-1928). Each of the phases is characterized by monumental buildings, which, for the period in which they were build, have become indispensable representatives in every architectural analysis of recent Serbian architecture, whether we talk about the first designs in the academic style, such as County Administrative buildings in Kragujevac, Krusevac, which are among the most representative buildings of the public buildings in Serbia, through the Directorate building “Uprava fondova”, which has moved the perception of the monumental expression of public buildings and brought polychromy in architecture of Belgrade, or building “Beogradska zadruga”, house of merchant Stamenkovic, Hotel Bristol, up to the University Library and the Technical University, buildings, which, although designed in the spirit of the conservative academism, still attract with their harmonious proportions and monumentality.

Nikola Nestorović perceived architecture as the overall articulation of space, from the interior to the urban design, not neglecting any of the aspects of architectural design. The progressive character of his work is versatile, from pioneering the application of reinforced concrete in cooperation with his colleague Andra Stevanovic, to piles for foundation, frame construction, the application of functional and stylistic new elements, forming urban blocks with unique architecture, or by introduction of asymmetry, polychromy and the verticality on the facades of buildings. Also, his contribution in the

field of scientific and professional-journalistic work is not negligible, opened the way for historiographical research of recent Serbian architecture, and his technical manuals in various fields upgraded and improved lessons at the Faculty of Architectural design in Belgrade.

The research of life and work of Nikola Nestorović clarifies his role as one of the most prominent architects in Serbia, reviles relationships between clients and authors, and also examines the role and influence of state institutions on architecture, particularly the role of the Ministry of Construction. Extensive studies of the opus of Nichola Nestorović opens up the need for further research of work of his contemporaries, which would give a better overview of mutual influences and thus broaden the base for further interpretation of recent Serbian architecture.

Keywords:

Nikola Nestorovic, academism, secession, public buildings, residential and commercial buildings, the Great School, Faculty of Architectural design, Ministry of Construction, Berlin.

History of Art:History of Architecture: UDK 72.071.1:929 Nestorović N. (043.3)

САДРЖАЈ

I УВОД

1. Предмет рада, циљеви, методе и извори истраживања 1
2. Приказ досадашњих истраживања..... 8

II БИОГРАФИЈА АРХИТЕКТЕ НИКОЛЕ НЕСТОРОВИЋА

3. Одрастање и младост-Пожаревац (1868-1883) 15
4. образовање на Великој школи-Београд (1883-1893) 18
5. Краљевска Висока Техничка школа у Шарлотенбургу
– Берлин (1893-1896) 25
6. Повратак у Београд 1896. године (1896-1905) 38
7. Професор на првом државном Универзитету (1905-1918) 45
8. Живот и рад у новој држави Краљевини СХС (1918-1941) 50
9. Период од 1941 до 1957. године 58

III СТВАРАЛАШТВО

10. Рани период (1896-1904)

10. 1. Академизам у архитектури Србије 60
10. 2. Никола Несторовић –
архитекта Министарства грађевина 66
10. 3. Велика Светска изложба у Паризу-
француски декоративизам и Ар Нуво 128
10. 4. Сарадња са Андром Стевановићем-
Здање Управе фондова 135
10. 5. Стамбена изградња у Београду крајем деветнаестог
и почетком двадесетог века - Сопствена кућа Николе
Несторовића и приватни стамбени објекти 158
10. 6. Конкурс за цркву у Тополи 1904. године 174

11. Зрели период (1905-1914)	
11.1. Сецесија у архитектури Србије и Београда	180
11.2. Зграде Врачарске и Београдске задруге	189
11.3. Стамбени и пословни објекти Николе Несторовића у стилу Сецесије	208
12. Позни период (1918-1927)	
12.1. Архитектура између два рата- токови и обележја	287
12.2. Грађевинско потрошачка задруга и стамбена изградња	316
12.3. Објекти јавне намене	351
12.3.1. Универзитетска библиотека	353
12.3.2. Зграда Министарства пољопривреде и вода	363
12.3.3. Технички факултет	375
12.4. Објекти настали после 1925. године- сарадња са Богданом Несторовићем	388
IV НАУЧНИ И СТРУЧНО-ПУБЛИЦИСТИЧКИ РАД	395
V ЗАКЉУЧАК	409
VI КАТАЛОГ ДЕЛА	419
VII ЛИТЕРАТУРА	433
Биографија аутора	455

I УВОД

1. Предмет рада, циљеви, методе и извори истраживања

Никола Несторовић један је од најзначајнијих српских архитеката прве половине двадесетог века. Незаобилазан у сваком научном раду који се бави периодом са краја деветнаестог и почетка двадесетог века, обимни градитељски опус Николе Несторовића, који је у највећој мери до данас остао очуван, у српској историографији до сада није био предмет целовитог проучавања. Већина објављених научних радова осветљава углавном најзначајнија и најрепрезентативнија дела из његовог богатог опуса. Наставно-научни допринос Николе Несторовића такође до данас није био предмет посебних истраживања, иако је на пут извео низ генерација и оставио већи број стручних радова, међу којима се издваја антологијско дело *Грађевине и архитекти у Београду прошлог столећа*.¹ Управо је та књига деценијама представљала полазиште за историографе новије српске архитектуре.

У овом раду покушаћемо да растумачимо дело Николе Несторовића као протагонисте савременог поимања архитектуре током целокупног стваралаштва, уз сва ограничења која је постављало окружење унутар којег је стварао. Тежиште је на дефинисању утицаја и извора под којим су дела настајала, као и подстицајних и негативних утицаја средине који су се одразили на његово стваралаштво. Реформаторска улога делатности Николе Несторовића, једног од носилаца архитектуре сецесије у Србији, није достигла свој пуни креативни потенцијал због осциловања ка конзервативном академизму, првенствено под утицајем средине, а у највећој мери као последица рационалног односа према струци. Репрезентативна

---

¹ Несторовић Никола, *Грађевине и архитекти у Београду прошлог столећа*, (Београд: Удружење југословенских инжењера и архитеката, Клуб архитеката 1937). Даље (Несторовић, *Грађевине и архитекти*).

дела Николе Несторовића утицала су на ширу урбану структуру унутар које су настајала. Међутим урбанизам у Србији није био довољно развијен да би подржао и истакао објекте који су по својим обликовним, волуметријским и семантичким својствима представљали доминанте у простору.

Стваралачки рад Николе Несторовића обухвата период од последње деценије деветнаестог века до средине двадесетих година двадесетог века. Током ове три деценије преламају се сви значајни токови у развоју српске архитектуре, од установљења зрелог академизма, преко сецесије и националног стила, све до појаве модернизма. Бавећи се активно пројектовањем, Никола Несторовић је израдио шездесет осам пројеката,² од којих је изведено скоро педесет, а до данас је сачувано четрдесет и четири објекта.

Попут својих савременика, архитеката Драгутина Ђорђевића, Милорада Рувидића и Милана Антоновића, у свом обимном стваралачком опусу Несторовић је са чврстом базом у академизму трагао за сопственим изразом у сецесији. Прве генерације домаћих архитеката које су стварале крајем деветнаестог и почетком двадесетог века поставиле су архитектонско урбанистичке оквире на основу којих је дефинисана физиономија градова у Србији. Преносећи академске доктрине усвојене на школовањима у иностранству, као и актуелна стремљења у архитектури Западне Европе укомпонована са традицијом, они су формирали разнородну архитектонску сцену. Иако су се српски архитекти кретали између различитих стилова, постојале су две главне струје: национална и интернационална. Определујући се за интернационални правац ослоњен на академизам, у последњим годинама деветнаестог века, по завршеном усавршавању на Берлинској Политехници, Никола Несторовић почиње стваралачку делатност у оквиру Министарства грађевина. Као протагониста савременог духа, Несторовић је прихватио концепт новог стила сецесије примењујући га у својим пројектима.

---

² За шездесет осам пројеката је доказива и неоспорна атрибуција, од тога је два до три пројекта највероватније само оверио. Поред наведених шездесет и осам, за још четири објекта не постоји никаква документација о самим пројектима или документа која би потврдила ауторство.

Сецесија је са малим закашњењем у односу на Средњу и Источну Европу продрла у српску средину, али никада није била прихваћена као државни стил. Услед непостојања државно независне друштвене елите није имала могућност да се развије у ширим размерама. У зависности од утицаја наручилаца, савремене идеје су биле прихватане у већој или мањој мери. Утицај епохе и средине у којој је Несторовић живео и стварао у нераскидивој су вези са његовим стваралачким радом. Кроз целовиту анализу живота, пројектантског и научног рада у ширем контексту окружења, формира се основ за вредновање домета и утицаја стваралачког опуса Николе Несторовића.

На основу доступне грађе, успостављањем хронологије стваралаштва, тежило се и разјашњавању недоумица око атрибуције појединих објеката. Један од циљева рада је достизање нових сазнања и њихова систематизација, чиме ће се омогућити боље разумевање и тумачење архитектуре с почетка двадесетог века. Детаљна анализа градитељског опуса, особености архитектонских детаља и целине, као и међуодноса објеката, њихових сличности и различитости, има за циљ сагледавање и тумачење архитектуре Николе Несторовића као особеног уметничког израза. Ове анализе омогућавају критичко преиспитивање Несторовићевог стваралаштва у односу на савременике, као и појединачне улоге у заједничком раду са архитектом Андром Стевановићем. Преиспитивањем корелације практичног са научним радом анализира се домет и доследност у пројектовању. У складу са основним циљем рада спроведено истраживање се заснива на историографском методу и тежиште има на утврђивању постојане периодизације рада, прецизном датовању и топографском лоцирању дела.³ Дескриптивна анализа објеката превасходно је у функцији вредновања сваког појединачног дела и његовог одређивања у укупном ауторовом стваралашву.

С'обзиром на фокус рада који је истраживање позиције стваралаштва Николе Несторовића у односу на друштвени, културни и уметнички контекст, компаративним методом сагледани су и упоређени примери из непосредног

---

³ Kadijević, Aleksandar. „Prilog metodologiji tumačenja arhitektonske istorije: Karakterisanje, klasifikovanje i periodizovanje izdvojenih pojava“ *Umetnost, arhitektura, dizajn*, (2007), 39-53.

окружења, али и из средина које су могле да имају непосредни утицај на његово стваралаштво. Упоредивањем систематизованих података омогућено је издвајање и дефинисање специфичности стваралачког ауторског израза. Узрочно функционалном анализом, комбинованом са проучавањем односа и преклапања међусобних утицаја микроплана појединца и макроплана друштвених појава и значајних догађаја, тежи се расветљавању појединачних фаза и појава у Несторовићевом стваралашту.⁴ Истраживање међузависности стваралаштва појединца и друштвеног контекста, као и анализа урбане матрице у којој су поједина дела настајала, има за циљ да одговори на питање на који начин су објекти архитектуре Николе Несторовића утицали на структуру и даљи развој града. Са тог аспекта нарочита пажња посвећена је зградама Начелства у Крушевцу и Крагујевцу, као и Управи фондова, Београдској задрузи, хотелу Бристол и Техничком факултету у Београду. Са друге стране, предмет анализе биће питање на који начин је контекст, односно држава утицала на стилска опредељења архитектонских објеката на примерима државних здања која је радио у међуратном периоду.

Дуг животни век и активни стваралачки рад Николе Несторовића омогућава континуирано праћење еволутивног развоја стваралаштва. На основу досадашњих истраживања тај опус се може поделити на рану, зрелу и касну фазу због чега и структура рада прати ову поделу. Кроз анализу појединачних остварења приказана је улога наручиоца пројеката, као и однос појединачних објеката на ширу урбану структуру чиме се проблематизују поједине појаве, које су имале значаја за стваралаштво Николе Несторовића или за укупну српску архитектонску сцену. Посебна пажња је посвећена анализи конкурсних радова, који су имали шире и дугорочније импликације на стваралаштво Николе Несторовића. Као посебна целина издвојена је научна делатност са освртом на писане и пројектантске радове. Кроз

---

⁴ Кадијевић, Александар. „Улога идеологије у новијој архитектури и њена схватања у историографији“, *Наслеђе бр. VIII*, (2007), 225-237.

анализу појединачног дела индуктивним методом се добијају одговори за шире појаве које су карактерисале предметни период.

Свеобухватном анализом градитељског опуса Николе Несторовића, истраживањем особености архитектонских детаља и целине, као и међуодноса објеката, омогућено је сагледавање и тумачење његовог стваралаштва као ауторске архитектуре и пружена основа за позиционирање његовог дела у склопу развоја архитектуре сецесије у Србији. Кроз систематско истраживање ауторовог живота и дела дефинише се и разматра међусобна зависност креативне личности ствараоца и утицаја средине и епохе у којој је стварао. Управо кроз те међуодносе на појединачном примеру формира се основа за истраживања општијих појава у новијој архитектури Србије, као што су даља феноменолошка истраживања појаве, развоја и гашења архитектуре сецесије у Србији.

Изворе за проучавање стваралаштва Николе Несторовића престављају поред очуваних објеката и архивска техничка документација, заоставштина аутора и његови списи. Обим и очуваност техничке грађе из времена настанка објеката варира у различитим периодима. Архивска грађа везана за прве пројекте које је Несторовић пројектовао у Министарству грађевина је оскудна, јер је фонд Министарства пре Првог светског рата само фрагментарно сачуван. За објекте које је пројектовао у градовима Србије за потребе Министарства грађевина, уколико нису били од изузетног значаја и регистровани као споменици културе, попут начелства у Крушевцу и Крагујевцу, документација је делимично формирана а архивска грађа углавном не постоји, као што је случај са среским начелствима у Рековцу и Бабушници и болничким зградама у Зајечару, Нишу и Чачку.

Значајне изворе за проучавање стваралачког опуса Николе Несторовића чини периодика из предметног периода. Дневни листови „Новине Србске“, „Политика“, „Правда“ и „Време“, пратили су изградњу јавних објеката, од расписивања конкурса до свечаних отварања и освећења здања. У стручној периодици „Српском техничком листу“ и „Техничком гласнику“ као и у „Општинским новинама“, објављивани су спискови одобрених планова, као и лицитација за изградњу објеката што представља

значајне изворе за датирање и идентификацију објеката, првенствено оних за које није сачувана архивска грађа.

Иако је имао свест о значају чувања података за будућност, на шта указује публикација *Грађевине и архитекти у Београду прошлог столећа*, Никола Несторовић није за собом оставио сређену заоставштину.⁵ По казивању др Милоја Васића,⁶ Несторовић је пројекте чувао у свом кабинету на Архитектонском факултету и они су изгорели за време Другог светског рата, када је на његов кабинет пала бомба. Део оригиналних пројеката је сачуван код инвеститора и у архивама надлежних институција које су давале одобрење за изградњу објекта. Заоставштину коју је чувао син Богдан Несторовић налази се у Музеју града Београда⁷ и обухвата дипломе, повеље, указе о постављењу, фотодокументацију и што је можда најважније два документа која је саставио Богдан Несторовић а који садрже кратку биографију и преглед делатности Николе Несторовића. Ова два документа су сачињена 1973. године, шеснаест година по смрти Николе Несторовића и представљају до сада најпотпунији преглед радова и основно полазиште за истраживање делатности Николе Несторовића. Историографски је утврђено да постоји изванредан број његових реализованих и нереализованих пројеката који нису наведени. Један од њих је нереализовани пројекат за дечију болницу из 1898. године, који је открила Светлана Недић.⁸ Такође, Душица Живановић⁹ дошла је до података

---

⁵ Архитекта Димитрије М. Леко је оставио за собом сређену заоставштину. О значају заоставштине видети: Кадијевић, Александар „Значај заоставштине архитеката за историографију српског градитељства и службу заштите“ *Наслеђе*, бр.3, (2001) 211-215; Кадијевић, Александар. „Терминологија српске архитектонске историографије: заоставштине архитеката“ *Архитектура 98*, (2006).

⁶ Др Милоје Васић је унук Николе Несторовића: Емисија културно уметничког програма РТС „Преци и потомци: Архитекта Никола Несторовић“ уредник Весна Павличек, редитељ Драгомир Зупанц, емитована 23. августа 2010. године у 16:50 на РТС 2. Даље (Емисија културно уметничког програма РТС, „Преци и потомци“).

⁷ Техничка документација објеката које је пројектовао за приватне наручиоце пре Првог светског рата чува се у Музеју града Београда у оквиру архива грађевинског одбора и она садржи планску документацију већине пројеката са списка.

⁸ Недић, В. Светлана. „Дечија болница-неостварени пројекат арх. Николе Несторовића“, *Годишњак града Београда*, књ. XXXI, (1984), 101-106. Даље (Недић, „Дечија болница“).

⁹ Живановић, Душица. *Архитекта Милорад Рувидић, живот и дело*, (Београд: Orion-art : Архитектонски факултет ; Приштина : Филозофски факултет, 2004), стр. 129. Даље (Живановић, *Архитекта Милорад Рувидић*).

да су Милорад Рувидић и Никола Несторовић сарађивали на три пројекта. Са друге стране, Богдан Несторовић наводи да је Никола Несторовић пројектовао болницу Краљице Драге али не и у документу који се чува у Музеју града Београда.¹⁰

Пројекти које је Несторовић израдио после Првог светског рата чувају се у два Архива. У Архиву Југославије се налазе планови за грађевине јавне намене. У фонду Министарства грађевина овог архива су и планови појединих објеката које је пројектовао пре Првог светског рата, попут прецртаног плана (1917) царинарнице у Забрежју, једног од првих Несторовићевих пројеката, потом нови планови преправке гимназије у Горњем Милановцу из 1940. године, као и оригинални цртеж фасаде Хируршког одељења у Нишу.

Техничка документација објеката зиданих за приватне инвеститоре у периоду између два светска рата похрањена је у Историјском архиву Београда. С обзиром да је сређена по адреси и имену власника објекта, могуће је истраживати само оне објекте за које се зна или претпоставља да је пројектовао Никола Несторовић, што оставља могућност да ће се у оквиру неких других истраживања открити још неки објекат. Један део заоставштине се налази у Музеју науке и технике, где су похрањени библиотека Николе и Богдана Несторовића, рукописи али и прецртани планови објеката. У архиву Српске академије наука и уметности чува се заоставштина Богдана Несторовића са изузетно вредном историјском фотодокументацијом, обухватајући и објекте које је пројектовао Никола Несторовић. Део документације везане за живот и стваралаштво архитекте налази се код његових потомака. У власништву унука, др Милоја Васића је рукопис *Аутобиографија*¹¹ у којем је Никола описао свој приватни живот и са тог аспекта је од изузетне вредности.

---

¹⁰ Несторовић, „Београдски архитекти“, 177.; Несторовић, *Архитектура Србије*, 364.

¹¹ Аутору је био омогућен увид у делове овог рукописа.

2. Приказ досадашњих истраживања

Детаљним истраживањем опуса ствараоца формира се слика о личним донетима и ограничењима које је постављало окружење. У склопу студија које се баве анализом архитектонског стваралаштва у Србији крајем деветнаестог и почетком двадесетог века тумачена су и дела Николе Несторовића.¹² Први помени његовог дела налазе се у дневној штампи и периодичним научним публикацијама из датог периода, као и у публикацији која даје преглед српског градитељства на прелазу векова *Српски Неимар*, аутора Светозара Стојановића.¹³ Од пресудног значаја за разумевање ширег друштвеног контекста су критике објављиване у стручним часописима „Технички гласник“ и „Српски технички лист“, у међуратном периоду „Технички лист“. По садржају и обиму издвајају се публиковани радови Несторовићевих савременика и колега Димитрија Т. Лека, Драгутина Маслаћа и Димитрија М. Лека.¹⁴ Књига *Грађевине и архитекти у Београду прошлог столећа*,

¹² Видети: Гордић, Гордана. „Архитектонско наслеђе Београда I, Каталог архитектонских објеката на подручју Београда 1690-1914“, *Саопштења*, бр.6, Завод за заштиту споменика културе града Београда, (1966); Ђурић-Замоло, Дивна. *Градитељи Београда 1815-1914*, друго измењено издање, (Београд: Музеј града Београда, 2009); Кадичевић, Александар. „Два тока српског архитектонског Ар-Нувоа, интернационални и национални“, *Наслеђе*, бр. 5 (2004) 53-70; Кадичевић, Александар. *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, (Београд: Грађевинска књига, 2005); Кадичевић, Александар. *Један век тражења националног стила у српској архитектури (средина XIX-средина XX века)*, друго издање, (Београд: Грађевинска књига, 2007); Маневић, Зоран. „Променљиви идеали српских архитеката у 19. Веку“, *Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Саопштења*, бр. 2, (1969), 57-63; Manević, Zoran. *Novija srpska arhitektura 1900-1970, u: Jugoslovenska umetnost XX veka*, (Београд: Музеј савремене уметности 1972), 7-38.; Маневић, Зоран, (ур.). *Лексикон српских архитеката XIX и XX века*, (Београд : Клуб архитеката : Грађевинска књига, 1999); Несторовић, Богдан. „Постакадемизам у архитектури Београда (1919-1941)“, *Годишњак града Београда*, књ. XX, (1973), 339-382; Несторовић, Богдан. *Градитељи Београда од 1815 до 1915 године*. у: Чубриловић, В. (ед), *Историја Београда*, том 2, (Београд: Просвета, 1974), 335-347; Несторовић, Богдан. „Преглед споменика архитектуре у Србији 19. века“, *Саопштења РЗСК*, књ. X (1974), 141-169. Несторовић, Богдан. *Архитектура Србије у XIX веку*. (Београд : Арт пресс, 2006); Шкаламера, Жељко. „Сецесија у архитектури Београда 1900- 1914“, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, бр. 3, (1967) 313-340; Шкаламера Жељко. „Сецесија у Српској архитектури“, *Зборник Народног музеја*, књ. XII-2, (1985), 7-13.

¹³ Стојановић, Светозар. *Српски неимар: опис грађевинских радова и израда са сликама*, (Београд, 1912). Даље (Стојановић, *Српски неимар*).

¹⁴ Леко, Т. Димитрије: „Ревизија регулационог плана Београда“, *Технички гласник*, бр.2, (24. 06. 1901), 2, „Ћуд светине и регулација вароши“ *Технички гласник*, бр.3, 4 (01. 07. и 08. 07. 1901), 1-2, „Скупштинска зграда“, *Технички гласник*, бр.11, (26. 08. 1901), 4, „Са изложбе скица за дом Народног представништва“ *Технички гласник* бр. 8, (24. 02. 1902), 5-7, „Неко“ *Технички гласник* бр.

Николе Несторовића представља незаобилазни извор за истраживање градитељске делатности предметног периода као и ауторовог дела.

За истраживање богатог стваралаштва Николе Несторовића од примарног значаја је оригинални рукопис Богдана Несторовића *Архитектура Србије у XIX веку*¹⁵ који се чува у Архиву Српске академије науке и уметности, објављен тек 2006. године. Поред општег приказа развоја новије српске архитектуре, дело Богдана Несторовића пружа велики број података о објектима које је пројектовао његов отац Никола, као и историјско-уметничку анализу његових најзначајнијих дела. Исти аутор у прилогу *Београдски архитекти Андра Стевановић и Никола Несторовић*¹⁶ презентује и анализира пројекте са акцентом на појединачном доприносу обојице архитеката у заједничким радовима. Бољем познавању делатности Николе Несторовића доприносе радови Богдана Несторовића: *Носиоци архитектонске мисли у Србији 19. века, Постакадемизам у архитектури Београда (1919-1941), Преглед споменика архитектуре у Србији 19. века*, као и *Еволуција београдског стана*.¹⁷

У радовима Дивне Ђурић Замоло, пре свега у монографији *Градитељи Београда 1815-1914*,¹⁸ исцрпно су дати биографски подаци о значајним архитектама и њиховим делима. У најновијем издању истог наслова из 2009. године,¹⁹

9, (03. 03. 1902), 2-3, „Скице за нову цркву у Тополи“, *Дело*, (02. 1904), 271-280, „Скице за нову цркву у Тополи:Одговор г. Андри Стевановићу проф. Вел. Школе“, *Српски књижевни гласник*, бр. 80, 81 и 83, (1904); Маслаћ, Драгутин. „Скице за зграду монополске управе“, *Српски Технички Лист*, бр. 13, 14, 15, и 16, (1909), 96-98,105-107, 113-115, 121-123; Леко, М. Димитрије: „Нове зграде Техничког факултета београдског Универзитета“, *Технички лист*, бр. 5, (10. 03.1926), 65-66, „Нова зграда Министарства пољопривреде и вода и министарства шума и рудника“, *Технички лист*, год. VIII, бр. 13 и 14, (25. 07 1926.), 193-202, „Конкурс за израду скице за нову зграду Централне државне хипотекарне банке у Београду“, *Технички лист*, бр. 5, (15. 03. 1930), 65-67.

¹⁵ Несторовић, Богдан. *Архитектура Србије у XIX веку*. (Београд : Арт пресс, 2006). Даље (Несторовић, *Архитектура Србије*).

¹⁶ Несторовић, Богдан. „Београдски архитекти Андра Стевановић и Никола Несторовић“, *Годишњак града Београда*, књ. XXIII (1975), 173-180. Даље (Несторовић, „Београдски архитекти“).

¹⁷ Несторовић, Богдан. „Еволуција београдског стана“, *Годишњак града Београда*, књ. II, (1955), 249-270; Несторовић, Богдан. „Носиоци архитектонске мисли у Србији 19. Века“, *Институт за архитектуру и урбанизам Србије Саопштења*, бр. 2 (1969), 49-55; Несторовић, Богдан. „Постакадемизам у архитектури Београда (1919-1941)“, *Годишњак града Београда*, књ. XX, (1973), 339-382.

¹⁸ Ђурић-Замоло, Дивна. *Градитељи Београда 1815-1914*, (Београд: Музеј града Београда, 1987), стр. 79-83.

¹⁹ Ђурић-Замоло, Дивна. *Градитељи Београда 1815-1914*, друго измењено издање, (Београд: Музеј града Београда, 2009),стр. 244-262. Даље (Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914*)

проширеног и обogaћеног оригиналним плановима и фотографијама објеката, прилог о Николи Несторовићу садржи биографске податке, библиографију, литературу, списак пројеката као и фотодокументацију. Приказ и попис архивске грађе која се чува у Музеју града Београда систематично је представљен у делу Дивне Ђурић Замоло *Београд 1898-1914: Из архиве грађевинског одбора*.²⁰ У прилогу *Први учитељски дом у Србији*,²¹ Дивна Ђурић Замоло пружа опширну и детаљну анализу Несторовићевог пројекта, док у раду *Стогодишњица рођења архитекте Николе Несторовића*,²² даје критичко-аналитичко виђење целокупног дела Николе Несторовића, потенцирајући његову реформаторску улогу у српском архитектонском стваралаштву. Реформаторску улогу стваралаштва Николе Несторовића анализирао је у свом раду и Александар Секулић.²³

Архитекта Зоран Маневић бавио се предметним периодом кроз критичко-аналитички осврт на архитектонско стваралаштво у прилогу *Новија српска архитектура, у: Југословенска уметност XX века*, као и у раду *Променљиви идеали српских архитеката у 19. веку*.²⁴ У приређеном *Лексикону српских архитеката XIX и XX века*, аутор износи биографију, библиографију и литературу везану за стваралаштво и научни рад Николе Несторовића.²⁵ Кроз досадашња историографска истраживања, као једна од карактеристика архитектонске делатности српских архитеката на почетку двадесетог века, препознато је осциловање између стилова, приписано недовољној идеолошко-теоријској доследности и прихватању стилова као помодне фасадне опне подложне променама. Анализирајући друштвени контекст

²⁰ Ђурић-Замоло, Дивна. *Београд 1898-1914: Из архиве грађевинског одбора*, (Београд: Музеј града Београда 1980). Даље (Ђурић-Замоло, *Београд 1898-1914*).

²¹ Ђурић-Замоло, Дивна. „Први учитељски дом у Србији“, *Годишњак града Београда*, књ. XXII, (1975), 187-197.

²² Ђурић-Замоло, Дивна. „Стогодишњица рођења архитекте Николе Несторовића“, *Браничево*, Свеска 5/6, (1968), 35-38.

²³ Ђурић-Замоло, Дивна. „Стогодишњица рођења архитекте Николе Несторовића“, *Браничево*, Свеска 5/6, (1968), 35-38; Секулић Александар. „Никола Несторовић“, *Архитектура урбанизам*, бр. 5, (1960), 26-28.

²⁴ Manević, Zoran. *Novija srpska arhitektura 1900-1970, u: Jugoslovenska umetnost XX veka*, (Beograd: Muzej savremene umetnosti 1972), 7-38; Manević, Zoran. „Променљиви идеали српских архитеката у 19. Веку“, *Институт за архитектуру и урбанизам Србије Саопштења*, бр. 2, (1969), 57-63. Даље (Маневић, „Променљиви идеали српских архитеката“)

²⁵ Маневић, Зоран, (ур.). *Лексикон српских архитеката XIX и XX века*, (Београд : Клуб архитеката : Грађевинска књига, 1999), 139-140.

архитектонског стваралаштва почетком двадесетог века, Маневић пружа увид у боље познавање односа и идејног стремљења у српској архитектури у радовима *Јучерашње градитељство* и *Једна полемика из 1904. године*, где посебно место заузимају Несторовићеви радови.²⁶ Уједно аутор осветљава утицаје наручилаца и друштвене елите, као покретача и кочничара развоја архитектонског стваралаштва у Србији.

Стил сецесије који је имао своје протагонисте у српској архитектури, са тежиштем на интернационалној основи остао је делимично неистражен. По први пут у српској историографији, Жељко Шкаламера ставља у фокус стил сецесије и то у прегледним чланцима *Сецесија у архитектури Београда 1900-1914*, као и *Сецесија у Српској архитектури*, у оквиру којих су анализирана и поједина дела Николе Несторовића.²⁷

У последње две деценије допринос изучавању архитектонског опуса Николе Несторовића дао је Александар Кадиевић, одређујући место овог аутора у токовима архитектуре двадесетог века у Србији у делима: *Један век тражења националног стила у српској архитектури (средина XIX- средина XX века), Естетика архитектуре академизма XIX-XX век, Два тока српског архитектонског Ар-Нувоа, интернационални и национални*. У монографији *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*,²⁸ Александар Кадиевић дефинише и тумачи појам академизма и његове структуралне, морфолошке и идеолошке основе у Европској али и српској архитектури, издвајајући главне токове и ствараоце овог стила. У склопу ове монографије обухваћен је део стваралаштва Николе Несторовића, прожет академизмом. Архитектуром сецесије Александар Кадиевић се бави у научном раду *Два тока српског архитектонског Ар-Нувоа, интернационални и национални*,²⁹ где Несторовићево дело заузима значајно место интернационалног правца српског

²⁶ Manević, Zoran. „Јучерашње graditeljstvo I“, *Urbanizam Beograda*, br. 53-54, (1979), 3-31; Маневић, Зоран. „Једна полемика из 1904. Године“, *Архитектура-урбанизам*, бр. 50, (1968), 114-115.

²⁷ Шкаламера, Жељко. „Сецесија у архитектури Београда 1900- 1914“, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, бр. 3, (1967) 313-340; Шкаламера Жељко. „Сецесија у Српској архитектури“, *Зборник Народног музеја*, књ. XII-2, (1985),7-13.

²⁸ Кадиевић, Александар. *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, (Београд: Грађевинска књига, 2005).

²⁹ Кадиевић, Александар. „Два тока српског архитектонског Ар-Нувоа, интернационални и национални“, *Наслеђе*, бр. 5 (2004) 53-70.

архитектонског Ар Нувоа. У свом раду *О стилу београдске палате Управе фондова и његовим историографским тумачењима*, дефинишући обликовно стилске карактеристике објекта Кадијевић отвара и низ тема за дубље и даље истраживање архитектонског опуса Николе Несторовића.³⁰

Теоријске основе националног стила српских архитеката дао је Александар Кадијевић у монографији *Један век тражења националног стила у српској архитектури*,³¹ као и Ненад Макуљевић³² у монографијама: *Црквено градитељство и сликарство у Краљевини Србији* и *Уметност и национална идеја у XIX веку*. Несторовићев пројекат сакралне грађевине, цркве у Тополи, заузео је значајно место у све три монографије као пројекат који је одредио напуштање ханзенатике у корист формирања националног стила.

Несторовићево дело, као и професорски позив, заузима посебно место у истраживањима Мирјане Ротер-Благојевић,³³ почевши од научног рада „Настава архитектуре на вишим и високошколским установама у Београду током 19. и почетком 20. века, утицај страних и домаћих градитеља“, преко рада „Дух нове епохе-настанак и изградња финансијских установа новчаних завода у Београду током

---

³⁰Кадијевић, Александар. *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, (Београд: Грађевинска књига, 2005); Кадијевић, Александар. *Један век тражења националног стила у српској архитектури (средина XIX- срединаXX века)*, друго издање, (Београд: Грађевинска књига, 2007); Кадијевић, Александар. „Два тока српског архитектонског Ар-Нувоа, интернационални и национални“, *Наслеђе*, бр. 5 (2004) 53-70;; Кадијевић, Александар. „О стилу београдске палате Управе фондова и његовим историографским тумачењима“, *Годишњак града Београда*, књ. LIV, (2007), 173-196.

³¹ Кадијевић, Александар. *Један век тражења националног стила у српској архитектури (средина XIX- срединаXX века)*, друго издање, (Београд: Грађевинска књига, 2007). Даље (Кадијевић, *Један век*).

³² Макуљевић, Ненад. *Црквено градитељство и сликарство у Краљевини Србији*, (Београд: Филозофски факултет у Београду, 2007). Макуљевић, Ненад. *Уметност и национална идеја у XIX веку*, (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006). Даље (Макуљевић, *Уметност и национална идеја у XIX веку*).

³³ Roter – Благојевић, Мирјана. „Једнопородичне стамбене зграде 19. и почетка 20. века у Београду“, *edicija Arhitektonika-Unapređenje i razvoj stanovanja*, (1996), 93-136; Исти. „Настава архитектуре на вишим и високошколским установама у Београду током 19. и почетком 20. века, утицај страних и домаћих градитеља“, *Годишњак града Београда*, књ. XLIV, (1997), 125-168; Исти. „Појава првих законских прописа и стандарда из области грађевинарства у Србији током 19. и почетком 20. века“, *Izgradnja*, бр. 5 (1998), 245 – 258; Исти. „Дух нове епохе- настанак и изградња финансијских установа новчаних завода у Београду током XIX и почетком XX века (1830-1914)“, *G Magazin*, бр. 4, (1997), 51-54; Исти. „Архитектура грађевина јавних намена изграђених у Београду од 1886 до 1900. године (први део)“, *Архитектура и урбанизам*, бр. 12- 13, (2003), 109-123; Исти. *Стамбена архитектура Београда у 19. и почетком 20. века*, (Београд: Орион арт [итд.], 2006).

XIX и почетком XX века (1830-1914)“, где дат преглед и развој архитектонских склопова зграда новчаних завода са основним функционалним и стилским карактеристикама, па до „Архитектура грађевина јавних намена изграђених у Београду од 1886 до 1900. године (први део)“. У монографији *Стамбена архитектура Београда у 19. и почетком 20. века*, Мирјане Ротер-Благојевић типолошки је одређен већи број стамбених објеката које је пројектовао Никола Несторовић у периоду пре Првог светског рата.

Изузетан допринос у истраживању идеолошког усмеравања државе ка одређеном стилу дао је Александар Игњатовић у књизи *Југословенство у архитектури*,³⁴ где су анализирани и објекти јавне намене које је Никола Несторовић пројектовао у међуратном периоду.

Анализе архитектонског стваралаштва Николе Несторовића заузимају значајно место у енциклопедијама које се баве предметним периодом: *Историја Београда*,³⁵ *Архитектонска енциклопедија Београда XIX и XX века*,³⁶ *Српска архитектура XX века-од историцизма до другог модернизма*,³⁷ као и у књизи Владана Ђокића, *Урбана типологија: градски трг у Србији*.³⁸

Појединачним објектима архитекте Николе Несторовића бавио се већи број истраживача, попут Светлане В. Недић, која је монографски приказала више објеката у радовима објављеним у научним часописима Годишњак града Београда и Наслеђе: *Дечија болница-неостварени пројекат арх. Николе Несторовић, Палата Београдске задруге, Зграда Цокеј клуба и Дом Врачарске штедионице*.³⁹ Радови Дејана

---

³⁴ Ignjatović, Aleksandar. *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904- 1941*, (Beograd: Građevinska knjiga, 2007).

³⁵ Чубриловић, В. (ед), *Историја Београда*, 3 тома, (Београд: Просвета, 1974).

³⁶ Bogunović, G. Slobodan. *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka*, tri toma, (Beograd: Beogradska knjiga, 2005).

³⁷ Перовић, Милош. *Српска архитектура XX века-од историцизма до другог модернизма*, (Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду, 2003).

³⁸ Đokić, Vladan, *Urbana tipologija: gradski trg u Srbiji*, (Beograd:Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet, 2009).

³⁹ Недић, В. Светлана. „Дечија болница-неостварени пројекат арх. Николе Несторовића“, *Годишњак града Београда*, књ. XXXI, (1984), 101-106; Недић, В. Светлана. „Зграда Цокеј клуба“, *Наслеђе*, бр. V, (2004), 97-102; Недић, В. Светлана. „Дом Врачарске штедионице“, *Наслеђе*, бр. 6, (2005), 127-132.; Недић, В. Светлана. „Палата Београдске задруге“, *Наслеђе*, бр. XIII, (2012), 49-58.

Радовановића, Тијане Борић и Бојане Ибрајтер-Газибара, доприносе истраживању богатог опуса Николе Несторовића.⁴⁰

До данас је остало недовољно истражено поље одбацивања сецесије у српском архитектонском стваралаштву после Првог светског рата као и веза сецесије у Београду, Србији за одређен етнички састав инвеститора, као у другим деловима Европе.⁴¹ У докторској дисертацији Гордане Лазић, дат је детаљан преглед сецесијских објеката у Србији са дефинисаном периодизацијом,⁴² а дисертација Дејана Тубића *Уметност Сецесије као српска рана Модерна*⁴³ истражује појавност и међуодносе стила сецесије и осталих праваца који су егзистирали у српској уметности на почетку двадесетог века, истражујући авангардни и прогресивни аспект сецесије у Србији. Остаје отворено питање у којој мери је постојала и била развијена идејна основа овог стила код српских архитеката.

Формирањем исцрпних монографских студија српских архитеката створиће се база за даља и дубља феноменолошка истраживања. Циљ овог рада је да детаљном анализом и вредновањем дела Николе Несторовића као једног од најзначајнијих архитеката са почетка двадесетог века створи основу за даља ситематизације и дубље дискурсе који се баве српском архитектуром, потом да отвори нова питања и подстакне на даља истраживања појединачних опуса српских архитеката.

---

⁴⁰ Радовановић, Дејан. Сецесијске коvine на фасадама Београда, *Зборник Матице српске за ликовне уметности XXII*, Нови Сад, 1986, 283-315.; Радовановић, Д. *Никола Несторовић, у: Дом београдских градитеља*, 15 Салон архитектуре, Београд 1989, 14-15; Борић Тијана. *Теразије. Урбанистички и архитектонски развој*, (Београд: Златоусти, 2004); Ибрајтер-Газибара Бојана, „Архитектура зграде Техничког факултета у Београду“, *Наслеђе*, бр. VII, (2006), 69-85; Павловић Марина. „Градитељска делатност Николе Несторовића између конзервативног академизма и сецесијске реформе“, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, бр. 42, (2014), 197-208;

⁴¹ Клајн, Рудолф. „Сецесија: Јеврејски (не)укус?“, *Менора Зборник радова*, бр. 5770, (2010), 133-174.

⁴² Лазић, М. Гордана, *Сецесија у српској архитектури*, рукопис докторске дисертације у Библиотеци Одељења за историју уметности Филозофског факултета, (Београд: 2011).

⁴³ Tubić, M. Dejan. *Umetnost Secesije kao srpska rana Moderna*, rukopis doktorske disertacije u Biblioteci Odeljenja za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta (Beograd:2013).

II БИОГРАФИЈА АРХИТЕКТЕ НИКОЛЕ НЕСТОРОВИЋА

3. Одрастање и младост- Пожаревац (1868-1883)

Кроз уметничко дело аутор директно и индиректно транспонује себе и своје виђење света, а архитектура као комплексан колективни производ укључује много више општи друштвени контекст него остале гране уметности. Сагледавање ствараоца као личности која живи и делује у одређеном времену и одређеним околностима доприноси адекватној анализи и вредновању стваралачког опуса кроз истраживање покретачких мотива, извора инспирације или инхибиције, колегијалних, пријатељских и породичних односа, те води ка бољем разумевању животних ставова, а самим тим и односа према сопственом креативном раду.

Никола Несторовић рођен је другог априла 1868. године у Пожаревцу, као најмлађе дете оца Богдана и мајке Катарине Несторовић.⁴⁴ Породично порекло води од свештеника Нестора Негрића који је крајем осамнаестог века службовао у Пожаревачком округу.⁴⁵

У другој половини деветнаестог века Пожаревац је са скоро 7000 становника, био међу највећим градовима Србије, после Београда и Ниша. Као једна од престоница Кнеза Милоша, Пожаревац је међу првим градовима у Србији добио различите државне институције, као што су установе са сталним лекарима, конаке, зграде за потребе војске и администрације,⁴⁶ а 1819. године саграђена је Саборна црква.⁴⁷ Сем цркве, која је зидана у духу класицизма са елементима барока остали

---

⁴⁴ Тачан датум рођења први пут је изнео др Милоје Васић у: Емисија културно уметничког програма РТС, „Преци и потомци“; исти датум налази се у документацији Техничке школе у Берлину Universitätsarchiv der Technischen Universität Berlin in der Universitätsbibliothek, Studentenmatrikel Band IV, S. 86, као и у Службеничком листу: АС МПС Ф-VI-1; У монографији Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914*, стр.244, као датум наводи се 15. април 1868. године, што је према Јулијанском календару, на који се прешло 1919. године.

⁴⁵ Поповић, Ц. Миролуб. *Нека сећање траје: Стари Пожаревац*, (Пожаревац: ИКА, 2003), стр. 409. Даље (Поповић, *Нека сећање траје*).

⁴⁶ Ibid., стр. 22.

⁴⁷ Каниц, Феликс. *Србија, земља и становништво*, књ. 1-2, (Београд: LOGOS ART 2007), књига 1, стр. 170. Даље (Каниц, *Србија, земља и становништво*).

објекти су били бондручне зграде орјенталног типа у формираној урбанистичкој матрици нове вароши у коју је Кнез Милош населио становништво из околних села. Трговинско занатски успон вароши омогућен је дунавским пристаништем код Дубравице⁴⁸ преко којег је Пожаревац имао везу са Европом. Иако су архитектура и урбана структура одавали утисак паланке, без иједног објекта западноевропског типа, економски развој вароши условио је стварање грађанског слоја и богатији друштвени живот. У Пожаревцу је 1847. године основано Читалиште, а 1867. године први хор „Певачка школа“ као и пожаревачко дилетантско позориште чија је представа „Ромео и Јулија“ била прво извођење ове Шекспирове трагедије на балканском полуострву.⁴⁹ Током деветнаестог века у Пожаревцу су боравили Вук Стефановић Караџић, Димитрије Давидовић, Ото Дубислав Пирх и Феликс Каниц.⁵⁰ Године 1862. основана је Полугимназија у Пожаревцу, коју је похађао и Никола Несторовић у којој је 1878. године предавао Владимир Карић.⁵¹ Ту је 1860. године оформљена прва ергела коња у Србији, Љубичево.⁵² Град је 1874. године добио прве новине под називом „Сељак“.⁵³ Развијена трговина и занатство условили су убрзани развој, модернизацију и отвореност варошице што се посредно одразило на одрастање и формирање личности Николе Несторовића.

Породица Несторовић представљала је прву генерацију грађанског сталежа, која је успела да се позиционира на друштвеној лествици. Никола је имао три сестре Персиду, Милку и Јелену, које су преко десет година биле старије од њега, као и четири године старијег брата Ђорђа.⁵⁴ Николин отац, Богдан, био је трговац,

---

⁴⁸ Поповић, *Нека сећање траје*, стр. 252.

⁴⁹ Ibid, стр. 358-362.

⁵⁰ Перуничкић, Бранко. *Град Пожаревац и његово управно подручје*, (Пожаревац: Скупштина општине: Браничево), 1977., стр. 132. Даље (Перуничкић, *Град Пожаревац*).

⁵¹ Владимир Карић (1848-1894) би је познати српски географ, педагог и дипломата: Ibid., стр. 1779.

⁵² Ibid, стр. 132.

⁵³ Поповић, *Нека сећање траје*, стр.364.

⁵⁴ У попису из 1862. године налазимо следеће податке: *Богдан Несторовић, дућанџија 30 г., жена Катарина 26 г., син Илија 1 г., кћери: Персида 7 г., Митра 6 г., Јелена 3 г., - имање кућа с плацом, 5 ¼ дана орања, 1 камен воденични, 3-ћи тал воденице, 3 плаца ледина, 1 браник – у вредности 406 д.- Месечни приход од радње дућанске и личне привреде 35 т. – по имању спада у 3. а по приходу у 5. Класу:* Перуничкић, *Град Пожаревац*, стр. 1594; У аутобиографији се наводи Милка а не Митра и брат Илија се не спомиње тако да вероватно је преминуо као беба: Несторовић, Никола.

дућанџија,⁵⁵ угледни грађанин Пожареваца веселе нарави, строг и правичан, који је често биран за општинског „Кмета“.⁵⁶ Мајка Катарина или лепа Ката,⁵⁷ како ју је Никола звао, била је ћерка свештеника Стојана из Смедерева. Као најмлађе дете, Никола је био заштићен и пажен, за разлику од старијег брата Ђорђа уживао је много већу слободу, што ће се касније одразити на одабир професионалног пута. Немирни дух, довитљивост, предузимљивост, али и потреба најмлађег детета да се докаже, обележили су године раног детињства, о чему сведочи анегдота да је Никола, како би спречио оца да прода њиховог омиљеног коња, запалио пласт сена и умало упалио цело имање.⁵⁸ Овај догађај, који је могао да има кобне последице, остао је у сећању као дечији несташлук, што говори о стабилним, искреним, односима у породици која је свој деци, током целог живота, била главна подршка и ослонац.

*Слика 1-Породична кућа Николе Несторовића у Пожаревцу
(Архив САНУ, Фонд Богдана Несторовића 1441-I-B-122)*

Аутобиографија, рукопис, власништво потомка др Милоја Васића. Даље (Несторовић, *Аутобиографија*).

⁵⁵ Перуничкић, *Град Пожаревац*, стр. 1594.

⁵⁶ У литератури се наводи да је био биран за председника општине неколико пута. Видети: Поповић, *Нека сећање траје*, стр. 409; Несторовић, *Аутобиографија*.

⁵⁷ Несторовић, *Аутобиографија*.

⁵⁸ Према казивањима др Милоја Васића, унука Николе Несторовића, 19. априла 2013. године.

Кућа у којој је Никола Несторовић провео детињство представљала је типичну варошку кућу са половине деветнаестог века. Била је то мала приземна кућа двотрактне основе,⁵⁹ једноставне фасаде сведене класицистичке обраде са пиластрима између прозорских отвора и сведеним лизенама око прозора.

У време Николине младости главни циљ средње класе у успону је био школовање синова и добра удаја кћери. Тако да најстарија сестра Персида по удаји одлази у Смедеревску Плану, средња сестра Милка се удаје за Петра Чоловића из Београда, а трећа Јелена за Пожаревачког трговца Стеву Шаиновића,⁶⁰ док Никола и Ђорђе завршавају основну школу и полугимназију у Пожаревцу и потом одлазе у Београд на наставак школовања. Најраније детињство је провео безбрижно у окружењу отвореном и пријемчивом за ново и другачије, тако да се са великим самопоуздањем упутио на даље школовање у Београд.

4. Образовање на Великој школи-Београд (1883-1893)

По завршеној Полугимназији у јесен 1883.године⁶¹ Никола долази у Београд на наставак школовања, где ће дефинисати своје професионално усмерење и остварити пријатељства која ће трајати до краја живота. Иако није био много већи од Пожаревца, Београд је у том тренутку, већ попримао обличје савремених европских градова.

Долазак у Београд са петнаест година, представљало је искуство које је Никола са нестрпљењем ишчекивао. Уз новостечену самосталност задржао је и сигурност породичног дома, пошто је у почетку кратко боравио код брата Ђорђа, а касније код старије сестре Милке Чоловић. Уписао је Реалку, која је била „*училиште у ком се младеж обучава полезним знањима за грађански живот, и спрема се у исто време за слушање виших техничких наука*“.⁶² Опредељење за Реалку указује да се

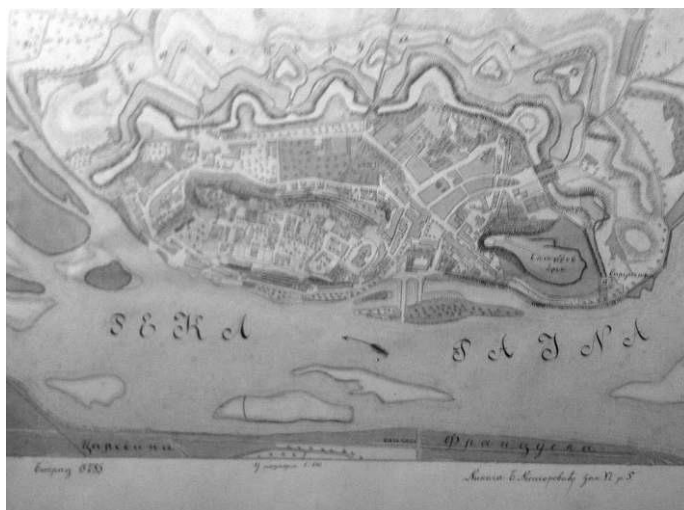
⁵⁹ Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 23.

⁶⁰ Несторовић, *Аутобиографија*.

⁶¹ Несторовић, *Грађевине и архитекти*, стр. 71.

⁶² Према закону о устројству реалке од 9. јуна 1865. године; Реалка је почела рад као шестогодишња средња школа прво смештена у Капетан Мишино здање а потом у зграду у Улици Узун Миркова

Никола већ раније одлучио за техничке науке, с'обзиром да је као најмлађе дете имао већу слободу у избору професије. Старији брат Ђорђе⁶³ је похађао Гимназију, а потом студије на Правном факултету, Велике школе који је у то време, као и Филозофски факултет, имао примат у односу на Технички. Правни и Филозофски факултет су обезбеђивали чиновничку службу која је била високо цењена⁶⁴ и која је омогућавала успон у друштвеним односима, који су се у то време интензивно градили међу београдском елитом.

Слика 2- цртеж Николе Несторовића из Реалке из 1885. године „Топографски план старог Брајзала са околином“ (Музеј града Београда, Ур 13778)

бр. 14 у којој се данас налази Педагошки музеј, видети: Чубриловић, В. (ед), *Историја Београда*, 3 тома, (Београд: Просвета, 1974), књига 2, стр. 581.

⁶³ Ђорђе Несторовић (1864-1935), завршио је Правни факултет у Београду, а каријеру је стицао у оквиру правосудне али и управно полицијске струке. На челу Управе вароши Београда, као управник IV класе, био је у периоду 7.4.1893.-12.1.1894.године. Службовање је наставио у судству, поставши најпре судија а потом председник Трговачког па Првостепеног суда. Уследио је рад у вишим судовима Апелационом и Касационом. У време Балканског рата 1913. године достигао је високу функцију члана Државног савета а наредне године, пред почетак Првог светског рата, био је постављен за председника Београдске општине. После Првог светског рата наставио је да службује у новим условима и на новим дужностима. Године 1929. био је члан Врховног законодавног савета и бан Моравске бановине. Био је ожењен Симком Поповић. Бавио се политиком и био активан члан радикалне странке а потом је био у слободњацима. Сарађивао је и писао за све правне часописе у Србији, био је хонорарни професор трговачког и меничког права на Београдском универзитету, члан одбора за полагање правозаступничког испита и члан бројних комисија за израду закона, видети: Поповић, Нека сећање траје, стр. 292; према казивањима др Милоја Васића 19. априла 2013. године ; Божовић, Бранислав. *Управа и управници града Београда (1839-1944)*, (Београд: Просвета, 2011). стр. 242-243.

⁶⁴ Трговчевић, Љубинка. *Планирана елита. О студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*, (Београд: Историјски институт: Службени гласник, 2003),стр. 21. Даље (Трговчевић, *Планирана елита*).

Исте јесени када је Никола дошао у Београд његов рођак Андра Стевановић⁶⁵ одлази на студије архитектуре у Берлин. Овај догађај заузео је посебно место у рукопису Николине Аутобиографије, у којем детаљно описује да је отац Андрин, Јоца Стевановић о сопственом трошку послао сина на студије архитектуре у Шарлотенбург. Такође, он истиче да је Андра „*први Србин који је положио Пруски државни испит а други сам био ја.*”⁶⁶ Вероватно је већ то био тренутак у којем је Никола између фасцинираности и такмичарског духа поставио себи за циљ да настави усавршавање у Шарлотенбургу. Школовање у Реалци је само потпомогло Николин сан јер је наставни програм био по угледу на немачке техничке школе и усмеравао ђаке на даље усавршавање на германском говорном подручју,⁶⁷ кроз изучавање немачког језика, као обавезног дела образовања. Сачувани Несторовићеви радови из Реалке представљају детаљне топографске цртеже немачких градова и постројења као што су: приказ старог немачког града на Рајни - „*Топографски план старог Брајзала са околином*“, из 1885. године,⁶⁸ и цртеж „*Жељезничко постројење*“ Масбок–Вирцбург, из 1884. године.⁶⁹ По положеној матури, 1886. године,⁷⁰ Несторовић се уписује на Технички факултет на Великој школи у Београду.

---

⁶⁵ Посебно место у аутобиографији заузима опис Андриног боравка у Берлину као и блиске рођачке везе са Андриним оцем Јоцом Стевановићем: Несторовић, *Аутобиографија*.

⁶⁶ Несторовић, *Аутобиографија*.

⁶⁷ Ротер – Благојевић, Мирјана. „Настава архитектуре на вишим и високошколским установама у Београду током 19. и почетком 20. века, утицај страних и домаћих градитеља“, *Годишњак града Београда*, књ. XLIV, (1997), 125-168; Даље (Ротер – Благојевић, Мирјана. „Настава архитектуре на вишим и високошколским установама у Београду“); Трговчевић, наводи да је указом о оснивању Инжењеријске школе (1846), која је формирана при Попечитељству Унутрашњих Дела Финансија и Просвештенија, била наведена и обавеза ученика да уче немачки језик: Трговчевић, *Планирана елита*, стр. 161-162.

Школа је трајала три године и на њој се изучавало пет предмета: практично Земљомерство, Механика, Архитектура, Начертаније и Немачки језик. У првој години се проучавало Земљомерство, у другој Механика а у трећој Архитектура. Начертаније и Немачки језик су се учили све три године да би инжињери после могли самостално да се усавршавају из немачке литературе или да их држава шаље на обуку у „стране Државе“ видети: Несторовић, Богдан. *Високошколска настава архитектуре у Србији 1846-1971*, (Београд: Архитектонски факултет, 1996), стр. 7.; Даље (Несторовић, *Високошколска настава*).

⁶⁸ МГБ Ур 13778.

⁶⁹ МГБ Ур 13777.

⁷⁰ МГБ Ур 13803.

Од свог оснивања 1863. године, Велика школа је превасходно била орјентисана ка Правном и Филозофском факултету, док су на Техничком факултету, који је пружао општа знања из инжињерства и архитектуре, били заступљени предмети из разнородних инжењерских области, као што су: елементарна математика, физика, технологија, хемијска ботаника, пољска економија, геологија, виша математика, наука о грађевинама на суву и на води.⁷¹ Стога, сам Несторовић закључује да пошто су „*предавани предмети који са техником нису имали никакве везе није ни чудо што је технички факултет давао само погрешна знања из инжињерства*“.⁷² Временом су се уводили предмети који су били од „веће техничке важности“.⁷³ Залагањем Михаила Валтровића,⁷⁴ а потом и Драгутина С. Милутиновића⁷⁵ формиран је 1897. године Архитектонски одсек.⁷⁶ Пре оснивања Архитектонског одсека поред општих предмета студенти су слушали: Нижу и Вишу геодезију, Топографско цртање, Минералогiju и Геологију, Грађење обичних и гвоздених путева, Науку о мостовима и тунелима. Михаило Валтровић је 1875.

---

⁷¹ Ротер – Благојевић, Мирјана. „Настава архитектуре на вишим и високошколским установама у Београду“.

⁷² Несторовић, Никола. „*Просвета у Србији и Технички факултет*“, (Београд, 1952,) рукопис Музеј науке и технике, Заоставштина архитектата Николе и Богдана Несторовића, Студијска збирка /107/фасцикла 4, стр7. (Несторовић, „*Просвета у Србији*“).

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Михаило Валтровић (1839-1915), архитекта, археолог и историчар уметности. Гимназију и Лицеј завршио у Београду потом даље усавршавање наставио у Карлсруеу. Предава на Техничком а потом на Филозофском факултету Велике школе у Београду. Био је први „чувар Народног музеја“ и основач часописа Старинар. Видети: Дамљановић, Ротер – Благојевић, Милошевић, Митровић, Вујновић, Мако, *Валтровић и Милутиновић: тумачења*, том 3, (Београд : Историјски музеј Србије, 2008); Ротер – Благојевић, Мирјана. „Настава архитектуре на вишим и високошколским установама у Београду“; Несторовић, *Високошколска настава, 127-128*.

⁷⁵ Драгутин С. Милутиновић (1840-1900) после школовања у Реалци у Пешти и Бечу уписао Академију Берлину, да би студије завршио у Карлсруеу. Професор на Техничком одсеку Велике школе и први старешина Архитектонског одсека Техничког факултета. Видети: Ibid.

⁷⁶ Ротер – Благојевић, Мирјана. *Значај Михаила Валтровића и Драгутина С. Милутиновића за развој образовања из области архитектуре и градитељског наслеђа на Великој школи у Београду*, у: Дамљановић, Ротер – Благојевић, Милошевић, Митровић, Вујновић, Мако, *Валтровић и Милутиновић: тумачења*, том 3, (Београд : Историјски музеј Србије, 2008), 28-45, стр. 44; Ротер – Благојевић, Мирјана. „Настава архитектуре на вишим и високошколским установама у Београду током 19. и почетком 20. века, утицај страних и домаћих градитеља“, *Годишњак града Београда*, књ. XLIV, (1997), 125-168. (Ротер-Благојевић, *Значај Михаила Валтровића и Драгутина С. Милутиновића*).

године постављен за сталног професора на Катедри Наука о грађевинама и предавао је предмете Архитектура и Познавање грађе,⁷⁷ све до 1881. године када је постављен за професора Археологије на Филозофском факултету Велике школе.⁷⁸ Од 1882. године за професора Архитектуре наменован је Драгутин Милутиновић, који је знатно проширио програм предавања. Настава архитектуре је била подељена на конструктивни и декоративни део тако да су студенти слушали : Нижу и Вишу архитектуру (оквиру овог предмета Милутиновић је предавао и Историју архитектуре),⁷⁹ Науку о грађи и Науку о грађевинској конструкцији.⁸⁰ Током Несторовићевог студирања факултет се унапређивао, како програмски тако и кадровски, тако да су за професоре постављени: Миливоје Јосимовић (1887), на предмету Грађење железница, путева и тунела, Никола Стаменковић (1887) за Хидротехнику са хидрауликом, Милан Капетановић (1888) за Нацртну геометрију и Андра Стевановић (1889)⁸¹ за предмет Наука о грађевинској конструкцији.⁸²

Николини студентски дани пролазили су безбрижно и лако, поред спремања испита водио је богат друштвени живот, одржавајући пријатељства из Пожаревца и стварајући нова. Негујући своје свестране склоности нарочито оне према певању, са другом из детињства Савом Томићем,⁸³ придружио се певачком друштву „Даворје“ Даворина Јенка,⁸⁴ у којем се упознао са Милорадом Рувидићем.⁸⁵ На студијама

---

⁷⁷ Ibid, стр. 31.

⁷⁸ Ibid, стр. 34.

⁷⁹ Несторовић, *Високошколска настава*, стр.88.

⁸⁰ Ротер-Благојевић, *Значај Михаила Валтровића и Драгутина С.Милутиновића*, стр. 35.

⁸¹ На предлог академског савета а уз сагласност Милутиновића, који се дуго опирао да преда предмет, оснива се 1889. године посебан предмет наука о Грађевинској конструкцији за коју је као предавач примљен Андра Стевановић 1890. године: Ibid., стр.17.

⁸² Несторовић, „*Просвета у Србији*“, стр 9-10.

⁸³ Несторовић, *Аутобиографија*

⁸⁴ Пореклом Словенац Даворин Јенко (1835-1914), пре Београда био је хоровађа у Бечу, потом у Српском црквеном певачком друштву у Панчеву. Године 1865. позван је у Београд да буде хоровађа Београдског певачког друштва. Поред вођења певачког друштва *Даворије* радио је у Народном позоришту као копелник, музички педагог и композитор музике за око 90 позоришних комада. Чубриловић, В. (ед), *Историја Београда*, 3 тома, књига 2, (Београд: Просвета, 1974), стр. 709.

⁸⁵ Милорад Рувидић (1863-1914), завршио је Реалку у Београду, потом Технички факултет Велике школе а затим се усавршавао у Шарлотенбургу у Берлину. У Министарству грађевина радио је од 1893. до 1905. године када је постављен за ванредног професора Архитектонског одсека Техничког факултета на предмету Средњевековни архитектонски стилови. Пројектовао у стилу академизма и

упознаје и Миленка Турудића⁸⁶ са којим полаже велики број испита: Припремно цртање, Топографско цртање, Вишу и нижу геодезију.⁸⁷ Фасцинацију школовањем Андре Стевановића на Шарлотенбургу, Несторовић вероватно преноси на Турудића и Рувидића који ће се такође касније усавршавати у Берлину. Рувидић је студирао у Шарлотенбургу три године пре Турудића и Несторовића, који ће заједно наставити школовање, стим што се Турудић определио за Грађевински одсек Политехнике.⁸⁸

Слика 3- Певачко друштво „Даворје“-1888. година, доле у средини седи Милорад Рувидић а Несторовић стоји у задњем реду (Музеј града Београда, фонд Николе Несторовића, без броја)

сецесије, видети: Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1915*, стр 280-287; Живановић, *Архитекта Милорад Рувидић*.

⁸⁶ Миленко Турудић (1866-1915), последњи разред Реалке као и Технички факултет Велике школе завршио у Београду, а усавршавање наставио на Високој техничкој школи у Шарлотенбургу, Берлин где је дипломирао 1896. године, као грађевински инжењер; радио је у Берлину и Бечу а по повратку у Београд запослио се у Министарству грађевина. Од 1898. године ради као хонорарни професор на Великој школи, на предмету Гвоздене конструкције. Године 1904. постављен је за сталног ванредног професора Велике школе а од 1905. Године постаје професор Универзитета. На тој позицији остаје до Првог Светског рата. видети: Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-191*, стр 336-343.

⁸⁷ Оцене на Великој школи су биле од 1-5 а тек по оснивању на Универзитета прелази се на систем оцењивања од 1-10. Сачувани спискови са испита са оценама: из припремног цртања за прву и другу годину, 13. јун 1890. године, обојица су добили оцену 5; топографског цртања, 22. март 1890. Године, обојица су добили оцену 5; нижа геодезија, 26 јануар 1890. године, Никола је оцењен четвороком а Турудић је добио 5: АС, Велика школа, ролна 39,40, без године.

⁸⁸ Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1915*, стр 281, 336.

У складу са својим такмичарским духом Никола Несторовић се у току студирања на Великој школи опробао на конкурсима. Учествовао је на Темату за 1889/90 школску годину Техничког факултета. Задатак је био техничке природе, требало је повезати два среска пута која се мимоилазе.⁸⁹ Већ на овом првом конкурсима на којем је учествовао уочава се конзистентност у приступу и односу према раду, које ће бити трајна карактеристика његове стваралачке делатности. У пролеће 15. маја 1889. године, Несторовић је предао рад под мотом: *Путеви пресецају земље и царевине, везују села и градове, везују народе велике и мале.*⁹⁰ Дескриптивни, поетски и уједно духовити мото рада, кроз који се јасно ишчитава основна намера са којом је приступио конкурсима, говори о односу према раду као рационално схваћеном задатку. Истовремено искрено и без догматизма са малом двосмислености, мото може да се чита и као помало патетична или благо иронична девиза, што ће на потоњим конкурсима бити још израженије. Николин рад је био једини који је приспео, а професор Миливоје Јосимовић, 6. јануара 1890. године, даје опширан извештај о оцени темата у којем објашњава да је пројектант углавном схватио задатак и да је приложио све тражене делове пројекта да је толико и могло да се уради за кратко време,⁹¹ и да неке од ствари које су тражене тематом нису ни биле обрађиване тако да је кандидат урадио најбоље што је могао, те му је доделио трећу награду у вредности од 170 динара.⁹² Управо је то још једна битна Несторовићева карактеристика: радио је пуно и рационалним приступом завршавао послове, није тежио недостижном.

Велику школу Никола је завршио 1891. године и у периоду од 1. јула до 1. октобра исте године одслужио је војни рок у ђачкој чети у Београду,⁹³ после чега је положио испит за резервног официра.

---

⁸⁹ Пројекат је требало да садржи ситуацију са подужним и попречним пресецима, свим прорачунима, са назначеним усецима и насипима, као и са цртежима свих неопходних објеката у размери 1:100 и њиховим статичким прорачуном: АС, Велика Школа, ролна 36, 1889. година.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Три недеље прим. аут.

⁹² Ibid.

⁹³ АС, фонд Министарства Просвете, Ф-VI-1.

По одслуженој војној обавези запослио се у Министарству грађевина и на сопствени захтев,⁹⁴ отишао у Пожаревац на позицију ванредног подинжињера друге класе округа Пожаревачког.⁹⁵ У наредне три године радио је на ограничавању шуме у Неготинској Крајини и на регулацији реке Мораве. Знање које је стекао на Техничком факултету Велике школе било је више опште инжењерско него архитектонско, што је амбициозног младог аутора додатно учврстило у намери да усавршавање настави у иностранству.

Године 1893. Никола се враћа у Министарство грађевина у Београду па желећи да студира у Немачкој, у чему га је подржавао проф. архитекта Драгутин Милутиновић упућује молбу министру грађевина да му омогући да оствари свој сан и тамо заврши студије архитектуре. . Иако је добио само плаћено одсуство, Несторовић 1893. године одлази у Берлин на Краљевску високу техничку школу.⁹⁶

5. Краљевска Висока Техничка школа у Шарлотенбургу – Берлин (1893-1896)

Већина српских архитеката са краја деветнаестог и почетка двадесетог века усавршавала је своје знање у иностранству, пре свега на средњоевропским универзитетима.⁹⁷ Два најутицајнија предавача на Техничком факултету у Београду били су немачки ђаци- професор Михаило Валтровић и професор Драгутин Милутиновић а потом и професор Андра Стевановић, што је имало утицаја на избор

---

⁹⁴ Несторовић, *Аутобиографија*.

⁹⁵ Указ 9. новембар 189: МГБ Ур13804; видети Несторовић, „Београдски архитекти“, стр. 173.

⁹⁶ Несторовић, *Аутобиографија*; АС, Шематизми 1893-1896.

⁹⁷ Трговчевић, *Планирана елита*, стр. 44, 161-162; Иста. „Студије у иностранству прве генерације Универзитетских наставника“, Универзитет у Београду: 1838-1988: зборник радова, 69-86; Ротер – Благојевић, Мирјана. „Настава архитектуре на вишим и високошколским установама у Београду“; Амброзић, Катарина, Ристић, Весна. „Прилог биографији српских уметника XVIII и XIX века, из архиве Академија ликовних уметности у Бечу“, *Зборник Народног музеја*, књ. II (1958/59), стр. 389-423.

немачких школа код студената.⁹⁸ Жеља за даљим усавршавањем одвела је Николу Несторовића у Берлин који је био нова европска престоница у успону. Краљевска политехника пружиће му чврсту и свеобухватну академску основу у познавању и примени архитектонских стилова,⁹⁹ и уједно ће се развити трајна веза младог архитекте са Немачком.

За разлику од Беча или Париза, Берлин тек у деветнаестом веку постаје културни центар Европе. Убрзани развој града током последње две деценије деветнаестог века условљен је политичким уједињењем Немачке, као и победом Пруске војске над Француском 1815. године. Нагли раст броја становника који је у другој половини деветнаестог века достигао пола милиона, праћен је културним успоном престонице под утицајем Бизмаркове просветне политике.¹⁰⁰ Савременици су Берлин описивали као град без неког развијеног архитектонског укуса, архитектонски незанимљив, али угодан за живот и пре свега модеран град насупрот Бечу.¹⁰¹

Утицај немачке, берлинске архитектуре имаће трајан одјек у стваралаштву Николе Несторовића. Период од средине осамнаестог до половине деветнаестог века био је изузетно значајан за немачку архитектуру. Тада су постављене основе за стилове који ће обележити деветнаести и двадесети век, утемељен је

---

⁹⁸ Око 70% српске интелигенције 19. века образовало се у иностранству, а Минхен и Берлин били су међу младим Србима најомиљеније школе. Ако се посматрају земље школовања професора Београдског универзитета из 1905 године на Техничком факултету 100% професора се школовало на средњевропским универзитетима. Избор немачких универзитета за студије техничке струке требало би тражити у томе да су немачке школе биле на гласу као и на усмерености на Хабзбуршку монархију уз чињеницу а да су се први наставници на Лицеју школовали управо на немачким универзитетима, јер су и потекли са простора Аустрије. Што се тиче техничких високих школа доминирале су стипендије за немачке техничке школе и то са тежиштем са Берлином. Видети:Трговчевић, *Планирана елита*, стр. 44, 161-162. Иста. „Студије у иностранству прве генерације Универзитетских наставника“, Универзитет у Београду:1838-1988: зборник радова, 69-86; Ротер – Благојевић, Мирјана. „Настава архитектуре на вишим и високошколским установама у Београду“; Амброзић, Катарина, Ристић, Весна. „Прилог биографији српских уметника XVIII и XIX века, из архиве Академија ликовних уметности у Бечу“, *Зборник Народног музеја*, књ. II (1958/59), стр. 389-423.

⁹⁹ О наставним програмима академија и академизму видети: Кадиевић, Александар. *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, (Београд: Грађевинска књига, 2005), стр. 29. Даље (Кадиевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*).

¹⁰⁰ Дига, Жак. *Културни живот у Европи на прелазу из 19. у 20. век*, (Београд: СЛЮ, 2007), стр. 74. Даље (Дига, *Културни живот*).

¹⁰¹ Ibid.,стр 43.

институционални систем школовања у архитектури, као и почетак архитектонског журнализма. У Пруској и Берлину излазили су часописи „*Notizblatt des Architektenvereins*“ (Службени лист Удружења Архитеката) (1833-1851) који је после излазио под именом „*Zeitschrift für Bauwesen*“ (Архитектонски журнал), као и „*Architektonische Entwürfe*“ (Архитектонски дизајн) и „*Architektonisches Album*“ (Архитектонски албум).¹⁰² Били су то главни листови за оглашавање. Са појавом периодичних часописа архитекти су почели да објављују своје пројекте у виду „*Sammlung*“ (Збирка). Највиша тачка овакве журналистичке активности је била „*Sammlung architektonischer Entwürfe*“ (Збирка архитектонског пројектовања) (1819-1840) Карла Фридриха Шинкела (Karl Friedrich Schinkel), у којој су биле обухваћене све значајне грађевине које је градио у Берлину.¹⁰³ Архитектонска теорија у Немачкој била је базирана на класицистичким ренесансним основама и Витрувијевих десет књига о архитектури, а историја архитектуре се високо вредновала на академијама, приватним школама и политехникама.¹⁰⁴ Директан утицај на теорију архитектуре имала је књига *Историја архитектуре од античког периода до модерног времена*, Кријстијана Лудвига Штиглица, (*Geschichte der Baukunst vom frühesten Alterthume bis in die neuern Zeiten*, Christian Ludwig Stieglitz),¹⁰⁵ објављена 1827. године, која историју архитектуре повезује са политичким и социјалним развојем друштва. По тој теорији највиши моменти архитектуре су постигнути само онда када су уметност и друштво били у хармонији. Може се приметити да је ова филозофска позиција учврстила теоријска становишта Андре Стевановића, који је са једне стране заступао развој националног стила заснован на српској средњовековној архитектури, а са друге развој модерних праваца и материјала као одраза савременог времена.

Као неприкосновени стваралац у Берлину и на територији Немачке, Карл Фридрих Шинкел је пројектима монументалних здања, у првој половини

---

¹⁰² Philipp, K.J. *Neoclassical and Romantic Architecture in Germany*.u: Toman, Rolf (ed.) Neoclassicism and Romanticism, Architecture-Sculpture-Painting-Drawing 1750-1848, (Dresden: 2007), 152-195., str.152.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Јовановић, Миодраг.“Историзам у уметности XIX и XX века“, *Саопштења*, књ. XX/XXI, (1989), 275-284.

¹⁰⁵ Philipp, K.J. *Neoclassical and Romantic Architecture in Germany*.u: Toman, Rolf (ed.) Neoclassicism and Romanticism, Architecture-Sculpture-Painting-Drawing 1750-1848, (Dresden: 2007), 152-195., str.157.

деветнаестог века, највише допринео архитектонском обликовању немачке престонице.¹⁰⁶ Кроз Шинкелов класицизам потенцира се доктрина „карактера“ објекта, фаворизују се периоди античке Грчке и средњовековне Немачке, као највиши политички и социјални донети, где се свака грађевина стилски усклађивала са наменом. Тако је Египатски стил био пригодан за комеморативне објекте, маварски за објекте за одмор, а средњовековни за религијске грађевине. Овај академски оквир остаће карактеристичан за архитектуру на читавом германском подручју. Берлин, иако модеран и отворен за уметнике,¹⁰⁷ мислиоце и интелектуалце, у архитектонском смислу дуго остаје привржен академизму, а Југендстил као први модерни покрет долази у Берлин релативно касно у односу на друге делове Немачке и Европе, тек око 1900. године.¹⁰⁸

Краљевска Висока Техничка школа (Konigliche Technische Hochschule zu Berlin) у Шарлотенбургу (део Берлина) формирана је 17. марта 1879. године уједињењем Занатске и Архитектонске академије.¹⁰⁹ Модерне политехничке школе су на немачком подручју настајале почетком деветнаестог века и нису биле истог ранга као академије, иако су се на њима добијала иста знања, тако да су студенти често студирали на Високим школама, а онда би последњу годину завршавали на Академији уметничке школе да би добили адекватно звање. Висока техничка школа је имала шест одсека: 1. Архитектуру, 2. Грађевинарство, 3. Машинство 4. Бродарство и бродоградњу 5. Хемију са топионичарством и 6. Општенаучно одељење. Школовање је трајало четири године и завршавало се без дипломског испита, али су немачки држављани могли да полажу државни испит.¹¹⁰ Према наставном плану и програму, заснованом на канонима академизма, који је подразумевао систематизацију свеукупног архитектонског стваралаштва,¹¹¹ понуђено

---

¹⁰⁶ Ibid.; Несторовић, Богдан. Архитектура Новог века, (Београд: Научна књига, 1964), стр. 208-209.

¹⁰⁷ У Берлину су око 1900. године по Бечком моделу настали кафеи око цркве, од осамдесетих година 19. века кафе „Код црног прасета“ већ је постао једно од најомиљенијих места за сусрете уметника и писаца, ту су се 1889. године упознали Мунк и Стриндберг: Дига, *Културни живот*, стр. 87-88.

¹⁰⁸ Fahr-Becker, Gabriele. *Art Nouveau*, (Posdam:h.f.ullmann publishing, 2004), стр. 255-282.

¹⁰⁹ Трговчевић, *Планирана елита*, стр. 163.

¹¹⁰ Ibid., стр. 164.

¹¹¹ Видети: Кадифевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр. 29.

је осамдесет и седам курсева око двадесет два за сваку годину. Студирање је било интензивно, настава се одржавала сваког дана сем недеље и трајала је од раних јутарњих до вечерњих часова. У оквиру школског програма сваке године су биле предвиђене студијске екскурзије.¹¹²

Слика 4- Професор Јулијус Рашдорф и Професор Пол Вало (www.de.wikipedia.org)

Најпознатији професор Краљевске Високе Техничке школе био је Карл Фридрих Шинкел, а у времену када је Несторовић студирао кључну фигуру је представљао професор Јулијус Рашдорф (Julius Raschdorf), (1823-1914),¹¹³ чије је стваралаштво било ослоњено на пречишћену римску ренесансу, која ће доминирати у првим радовима Николе Несторовића. Професор Јулијус Рашдорф се заједно са архитектором Полом Валоом (Paul Wallot), (1845-1912) који је пројектовао зграду Рајхстага, убрајао у најутицајније берлинске академисте. Предавао је неколико предмета: О најважнијим врстама јавних и приватних зграда и градских установа и

¹¹² Königliche Technische Hochschule zu Berlin - Programm für das Studienjahr 1894-95, 1895-96 www.architekturmuseum-berlin.de, 02. 04. 2011.

¹¹³ Кадијевић, Александар, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр. 125.

Ренесансна архитектура.¹¹⁴ Његов син, са којим је пројектовао катедралу у Берлину, такође архитекта Ото Рашдорф (Otto Raschdorf) , предавао је перспективу са архитектонским цртањем.¹¹⁵

Годину дана по доласку у Шарлотенбург, у августу 1894. године, Несторовићу је ипак додељена државна стипендија. Током деветнаестог века стипендирање студената у иностранству тече плански, али су пропозиције избора, као и обавезе студената ригорозне, јер је број пријављених увек био већи од броја планираних стипендија.¹¹⁶ У одговору који је Никола Несторовић добио из Министарства грађевина прецизно су побројане све обавезе државног питомца, као и његова права.¹¹⁷ Поред висине стипендије и описа трошкова које она покрива, он је био у обавези да све своје обавезе заврши до краја првог семестра 1895/96. Рад стипендисте, подлагао је контроли министарства, преко извештаја и дописа оверених у Политехници, као и увидом у радове студента.¹¹⁸

Државни питомци су морали прилежно да извршавају своје студентске обавезе, тако да је Несторовић током студирања радио у бироу који је пројектовао и изводио једну од железничких станица у Берлину.¹¹⁹ У првој половини деветнаестог века почела је изградња железничких и метро станица у Берлину. Овај комплексан грађевински подухват променио је изглед града. Према Несторовићевом виђењу то практично искуство је имало великог значаја у његовом даљем професионалном раду.¹²⁰

---

¹¹⁴ Ueber die wichtigsten Arten öffentlicher und Privat-Hochbauten und Städteanlagen, Baukunst der Renaissance: Königliche Technische Hochschule zu Berlin - Programm für das Studienjahr 1894-95, 1895-96 www.architekturmuseum-berlin.de, 02. 04. 2011.

¹¹⁵ Königliche Technische Hochschule zu Berlin - Programm für das Studienjahr 1894-95, 1895-96 www.architekturmuseum-berlin.de, 02. 04. 2011.

¹¹⁶ Трговчевић, *Планирана елита*, стр.34-35. Иста. „Студије у иностранству прве генерације Универзитетских наставника“, Универзитет у Београду:1838-1988: зборник радова, 69-86; Ротер – Благојевић, Мирјана. „Настава архитектуре на вишим и високошколским установама у Београду“; Амброзић, Катарина, Ристић, Весна. „Прилог биографији српских уметника XVIII и XIX века, из архиве Академија ликовних уметности у Бечу“, *Зборник Народног музеја*, књ. II (1958/59), стр. 389-423.

¹¹⁷ МГБ Ур 138076.

¹¹⁸ Током студија је лети долазио у Србију чак је једног лета радио пројекат за Светосавски темат на којем је добио медаљу од архиепископа Раовића: Несторовић, *Аутобиографија*.

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ према казивањима др Милоја Васића 19. априла 2013. године.

Берлин, као велико градилиште, у тренутку када се Никола затекао у њему, пружио му је доживотну инспирацију. Највећи утисак на младог архитекту оставила је зграда школе у Шарлотенбургу, чији ће ентеријер бити извор инспирације за сва јавна здања која је пројектовао, потом зграда Рајхстага, чија је изградња завршена 1894. године по пројекту Пола Валоа и Берлинска катедрала, започета 1895. године по пројекту Јулијуса Рашдорфа.¹²¹ Поред појединачних репрезентативних објеката специфичност архитектуре Берлина, а поготову Шарлотенбурга, бившег дворског комплекса, чини урбани концепт орјентисан на размештање јавних грађевина у оквиру зелених парковских површина, што је утицало на Несторовићеву перцепцију позиционирања објеката.

Слика 5- Аула главне зграде Политехнике у Шарлотенбургу
(Universitätsarchiv der Technischen Universität Berlin in der Universitätsbibliothek)

¹²¹ Несторовић, Богдан. *Архитектура Новог века*, (Београд: Научна књига, 1964), стр. 208-209; Feuchtwanger, Edgar. *Imperial Germany 1850-1918*, (London:Taylor & Francis Group, 2001), str. 103; James-Chakraborty, Kathleen. *German Architecture for Mass Audience*, (London:Taylor & Francis Group, 2000), str. 122-126; Plett-Schmidseder. *Dictionary of German Biography (DGB)*, Volume 8, (Munche: K. G. Saur Verlag GmbH & Company, Walter De Gruyter Incorporated 2005), str. 154; ed. Frisby, David, Whyte, Iain Boyd. *Metropolis Berlin: 1880-1940*, (California:University of California Press Berkeley and Los Angeles, 2012), str. 50.

Несторовић је на Политехници одслушао шест семестара¹²² у периоду од 1893. до 1896. године.¹²³ Према наставном плану на првој години су претежно били заступљени општи предмети као што је: аналитичка геометрија, диференцијални и интегрални рачун, експериментална физика, експериментална хемија, механика и нижа геодезија. С'обзиром на број семестара који је одслушао највероватније се фокусирао на предмете који су били искључиво архитектонски јер је све опште већ слушао и полагао на Великој школи у Београду.¹²⁴

Слика 6- Регистар студената, са приказом семестара које су одслушали
(Universitätsarchiv der Technischen Universität Berlin in der Universitätsbibliothek Studentenmatrikel Band IV, S. 86)

¹²² Током деветнаестог века у свакој генерацији се налазио по један до два студената из Србије, а мали број студената је и одслушао осам семестара колико је трајала школа. Видети: Трговчевић, *Планирана елит*, стр. 169.

¹²³ Universitätsarchiv der Technischen Universität Berlin in der Universitätsbibliothek, Studentenmatrikel Band IV, S. 86.

¹²⁴ У литератури се често наводи да у Музеју града Београда постоји списак предмета које је слушао, међутим то је потврда Несторовићевог завршног испита и ту су наведени предмети које је полагао, а који нису везани за курсеве које је слушао. Видети: МГБ Ур 13810, МГБ Ур 13810а, МГБ Ур 13811.

Поред општих на првој години су били и предмети: Пројектовање 1 и 2, Грађевинске конструкције, Орнаментика-цртање, Античко грађевинарство, Уметност историје антике, Уметност ранохришћанска и средњевековна, Естетика, Цртање према шаблонима, гипсаним моделима и према живим моделима, Учење пропорција, Цртање пејзажа акварел, Моделовање шаблона за орнаменте и фигуре. Иако је приоритет наставног програма био на проучавању и пројектовању историјских стилова, обим курса које је Несторовић слушао покривао је све аспекте архитектонског стваралаштва од теоријских и уметничких до практичних. Тако су поред сликања, цртања, пројектовања и изучавања историје архитектуре, предавани и предмети везани за грејање и вентилацију, осветљење, хигијену у зградама.¹²⁵ Посеба пажња посвећена је занатима - курсевима на четвртој години, попут историје уметности ткања и израде дубореза, који су се одвијали у Музеју уметничке радиности.¹²⁶

Несторовићеви сачувани радови из Шарлотенбурга потврђују разноврсност како уметничких техника тако и материјала и детаља које је упознао. Са школовања сачувани су: цртеж предлошка за цветни тапет, сликан уљаним бојама;¹²⁷ бојени цртеж детаља плочица, са флоралним дезеном и комбинацијом уклапања плочица у размери 1:1;¹²⁸ детаљ ограде или украса од кованог гвожђа;¹²⁹ изведен техником акварела, потом технички цртеж украсног дрвеног елемента;¹³⁰ и перспективна скица пројекта романичке цркве која је била један од школских задатака.¹³¹ Кроз обимни али врло инспиративни школски програм стекао је беспрекорну технику цртања, одлично познавање различитих материјала и њихових могућности, али и једно свеобухватно знање из свих области архитектонског стваралаштва.

---

¹²⁵ Интересантно је да је овај предмет био подељен на три курса један је проучавао техничко технолошки аспект пројектовања и употребу адекватних машина и постројења а друга два социјално-политичке и психолошке услове хигијене: Königliche Technische Hochschule zu Berlin - Programm für das Studienjahr 1894-95, 1895-96 www.architekturmuseum-berlin.de, 02. 04. 2011.

¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ На цртежу је датум 25 јул 1894. година: МГБ Ур 13198.

¹²⁸ На полеђини је посвета “Мојој драгој унуци Аници за успомену на положен пријемни испит у Академији примењених уметности од деде Николе 12. септембра 1953. године: МГБ Ур 13774.

¹²⁹ МГБ Ур 13801.

¹³⁰ На цртежу је датум 25 јул 1893. година: МГБ Ур 13776.

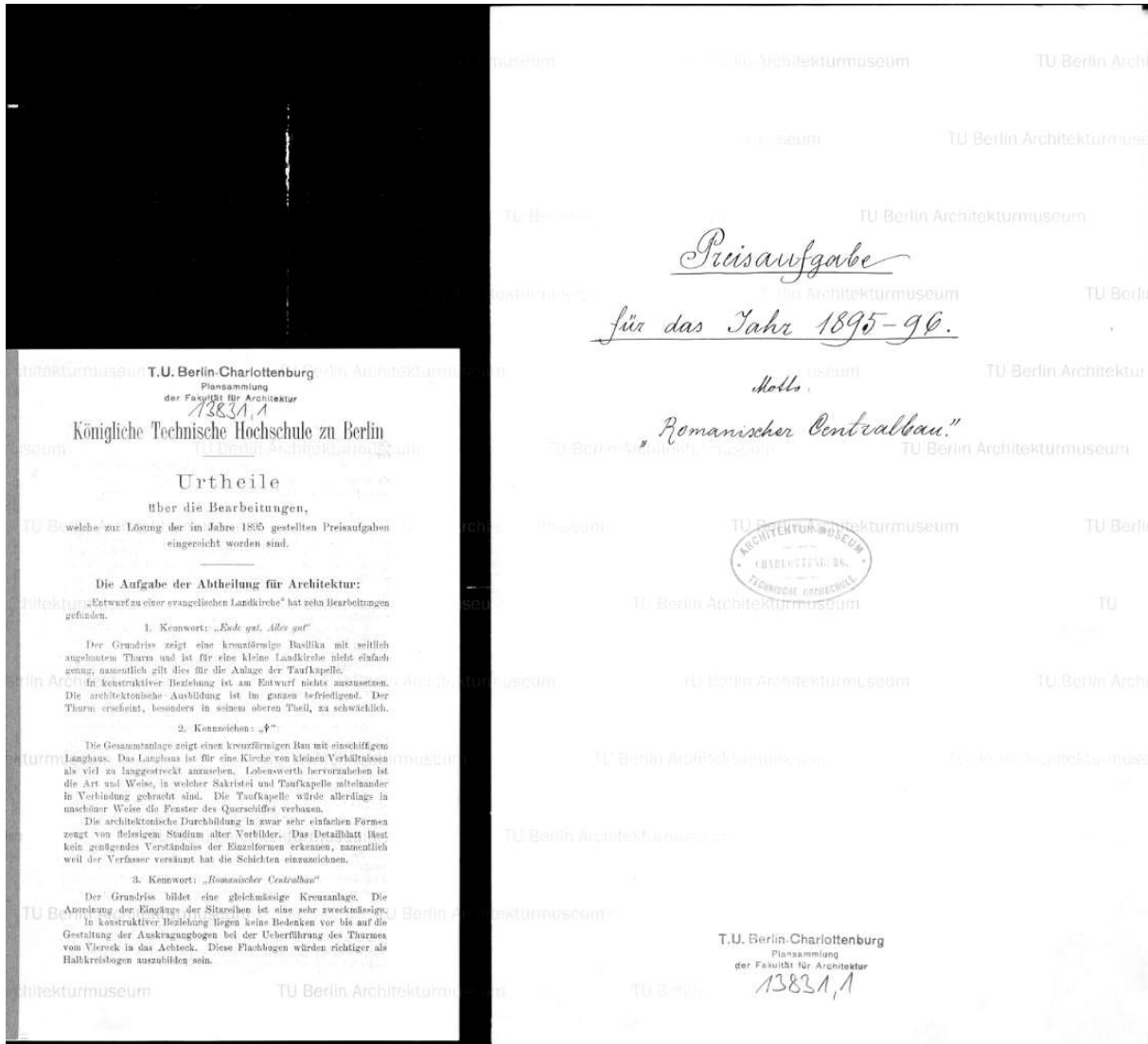
¹³¹ На полеђини је иста посвета као на цртежу МГБ Ур 13774: МГБ Ур 13775.

*Слика 7- Студентски радови Николе Несторовића
(Музеј града Београда, Фонд Николе Несторовића)*

Као и на Великој школи у Београду, и у Шарлотенбургу Несторовић је учествовао на конкурсима, које је школа расписивала сваке године са различитим темама, као што су били месечни конкурси и завршни годишњи конкурс у част Шинкела. Никола је учествовао 1895. године на месечном конкурсима с темом „Евангелистичка парохијска црква“. Његов рад под мотом “Романска грађевина

централног плана” (“Romanisher Centralbau”) освојио је трећу награду.¹³² У аутобиографији истиче да га је декан факултета у Берлину обавестио 1. јула 1896. године да је добио награду са сребрном медаљом, са коментаром „претпоставићете зашто другу“.¹³³

Слика 8- Извештај жирија поводом конкурса
(Architekturmuseum der Technischen Universität Berlin in der Universitätsbibliothek, Bereitgestellt am 16.02.2014
um 20:12 Uhr an IP-Adresse 95.180.123.48.: Inv.-Nr. 13831,1)

¹³² Architekturmuseum der Technischen Universität Berlin in der Universitätsbibliothek, Inv. Nr. 13831,1.

¹³³ Према документу са техничког универзитета наведено је да је освојио трећу награду а у аутобиографији наводи другу: Несторовић, *Аутобиографија*; Architekturmuseum der Technischen Universität Berlin in der Universitätsbibliothek, Inv. Nr. 13831,1.

Иако је трајно остао везан за Немачку, Несторовић је имао објективан поглед и свест о томе на који начин Немци гледају на становништво не-германског порекла. У деветнаестом веку Немци се упознају са балканским и словенским народима преко студената о чему сведочи и чињеница да је реч Рус постала синоним за странца, за различитост.¹³⁴ За Немце су у ту групу, поред Руса спадали и Финци, Украјинци, Великоруси, Естонци, Летонци, Литванци али и Срби, Бугари, Румуни, Пољаци, Јевреји. Према њима је владала подозривост и сумњичавост, појачана чињеницом да су се ти студенти дружили међусобом односно, нису се мешали са немачким становништвом.¹³⁵ Несторовић је имао реални однос према немачком окружењу, схватајући своју позицију странца, а уједно немачка рационалност, посвећеност раду и дисциплина карактерно су одговарали Несторовићу, тако да је он до краја живота остао везан за Немачку као земљу у коју се често враћао.¹³⁶

Пошто школа није предвиђала дипломски испит Несторовић је 1896. године завршио школовање и поднео молбу за полагање пруског државног испита да би добио диплому. По препоруци српског посленика у Немачкој, са обавезом да се неће запослити у Немачкој, Николи је одобрено да полаже испит, што је и учинио 1896. године.¹³⁷ Са стеченим знањем и новим искуствима враћа се у Београд на место инжињера пете класе у Министарству Грађевина у Београду.¹³⁸

---

¹³⁴ Дига, *Културни живот*, стр 71.

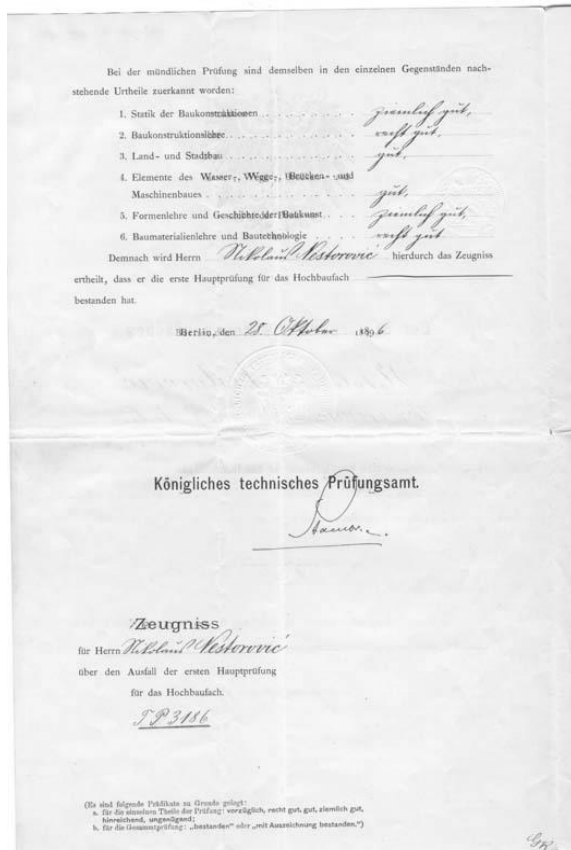
¹³⁵ Ibid.

¹³⁶ Као и у Београду Несторовићу дани у Берлину нису текли само у учењу. Поред тога што је волонтирао у бироу, стизао је да се забави, да иде на клизање или да оде на најпопуларнији излет грађана Берлина у Лужичку Србију: Несторовић, Никола. „Из Лужичке Србије“, *Нова Искра* бр.6, 7 и 8,(1899), 100-102, 117-118, 137-139; Несторовић, *Аутобиографија*.

¹³⁷ Потврда о положеном државном испиту:Музеј града Београда Ур 13810, Ур 13810а;Несторовић, „Београдски архитекти“, стр. 175.

¹³⁸ АС, Шематизам 1897; Несторовић, *Грађевине и архитекти*, стр. 73.

Слика 9- Потврда о положеном државном испиту
 (Музеј града Београда Ур 13810, Ур 13810а)

6. Повратак у Београд 1896. године (1896-1905)

По повратку из Берлина Несторовић започиње професионалну делатност. У периоду од краја школовања у Берлину до 1905. године када постаје професор на београдском Универзитету, трасиран је ауторов даљи професионални пут. Био је то изузетно продуктиван период обележен великим полетом, како на стручном тако и на приватном плану.

*Слика 10- Никола Несторовић Берлин
(Приватна колекција др Милоја Васића)*

Са одличним референцама чему је посебно допринела освојена награда на конкурс у Шарлотенбургу,¹³⁹ 1897. године преузима дужности у Министарству грађевина. Мали број архитектата, а велики обим посла, омогућио је прилежном Несторовићу да се искаже на различитим пројектантским задацима. У истом периоду постао је активан члан Удружења српских инжињера и архитектата.¹⁴⁰ Већ од 1896. године објављује радове у Српском Техничком листу,¹⁴¹ који је пратио све значајне појаве у архитектонској и инжењерској пракси, како у Београду и Србији тако и у свету.¹⁴²

Године 1897. донет је закон о Високошколском образовању којим су на Великој школи издвојена три одсека: Грађевинско-инжењерски, Архитектонски и Машинско инжењерски, чиме је ниво образовања изједначен по свом наставном програму са Политехникама у Средњој Европи.¹⁴³ На Архитектонском одсеку су уведени посебни предмети: Припремно цртање, Орнаментско цртање, Техничко цртање, Основи грађевинарства са пројектовањем, Познавање грађе, Перспектива, Историја уметности, Архитектонски облици са вежбањем, Пројектовање зграда са вежбањем, Грађење предрачуна зграда са вежбањем. Потреба за новим предавачима се стално увећавала. У недостатку образованог кадра предавачи су бирани из Архитектонског одељења Министарства грађевина, међу архитектурама који су специјализирали архитектуру у иностранству. Пошто су и даље били потребни Министарству постављани су као хонорарни професори (у рангу ванредних). Тако је Никола Несторовић, по препоруци Андре Стевановића, 1898. године постао

¹³⁹ За коју је добио 280 динара од Министарства грађевина и похвалу за постигнути успех: МГБ Ур 13808.

¹⁴⁰ Несторовић је у Удружењу Српских инжињера и архитектата био активан све до 1907. године, кад престаје да учествује у активностима и ретко кад присуствује седницама, али је и поред тога био претплаћен на Српски технички лист: Аноним. *Српски Технички лист* бр. 24, (14. јун 1909), 200.

¹⁴¹ Несторовић, Никола. „Нова Саборна црква у Берлину“, *Српски технички лист*, бр.5-8, (1896), 79-82; Несторовић, Никола. „Црква за успомену на цара Виљема I у Берлину“, *Српски технички лист*, бр.7 и 8, (1898), 108-112; Несторовић, Никола. „Птичија перспектива од Г.Колбенхегера (G. Kolbenheger)“ превод предавања, *Српски технички лист*, бр.1 и 2, (1898), 8-18; Несторовић, Никола. „Нов начин израде кућних врата(из часописа *Zeitschrift des Oester-Ingenieur-und Architekten-Vereins*)“, *Српски технички лист*, бр.1,2 и 3, Београд (1899).

¹⁴² Неђић, В. Светлана. „Урбанистичко уређење Београда од 1866 до 1914. године“, *Годишњак града Београда*, књ. XXIII, (1976), 177-178., стр. 177.

¹⁴³ Несторовић, *Високошколска настава*, стр. 21.

хонорарни професор Велике школе на предметима Орнаментика свих стилова и Архитектонски облици.

Слика 11- Уверење о постављењу за хонорарног професора на Великој школи (Музеј града Београда, Ур 13871)

У исто време Драгутин Ђорђевић¹⁴⁴ постаје хонорарни професор на предметима Јавне грађевине и Наука о грађи.¹⁴⁵ Несторовић и Ђорђевић, осим што су

¹⁴⁴ Драгутин Ђорђевић, (1866-1933), рођен у Лозници, у Београду завршио реалку и две године студирао на Техничком факултету у Београду, да би потом студије наставио у Карлсруеу. По повратку у Београд ради у Министарству грађевина, а 1905. године постаје ванредни професор на Техничком факултету. Од 1919. је дописни члан Српске академије науке и уметности. У својој стручној делатности у највећој мери је остао веран академизму: Ђурић-Замоло, *Градитељи*

заједно радили у Министарству грађевина, почели су да деле и канцеларију на Великој школи, заједно са Андром Стевановићем.¹⁴⁶ Као и Несторовић, Ђорђевић се у пројектантском раду окретао ка интернационалним узорима, што осликава сличан поглед на животне вредности, што је свакако имало утицаја да пословни однос двојице стваралаца прерасте у доживотно пријатељство.

Блиски фамилијарни односи породице Николе Несторовића заслужни су за успостављање баланса између његовог професионалног успона и приватног живота. Несторовићев зет Петар Чоловић, код којег је Никола боравио још као петнаестогодишњи дечак, имао је можда највећег утицаја на његову одлуку да заснује сопствену породицу. У то време колега и пријатељ, архитекта Данило Владисављевић је испросио Љубицу Месаровић, рођаку Николине будуће супруге Ане Клідис. Тако је дошло до познанства које ће бити крунисано браком.¹⁴⁷ Ана Клідис је потицала из угледне и имућне породице. Отац јој је био Манојло Клідис, индустријалац и трговац кожом, уз Ђорђа Вајферта један од оснивача Народне банке, масон високог реда 33. степена.¹⁴⁸ Склапање бракова у Србији крајем деветнаестог и почетком двадесетог века имало је ширу друштвену интересну позадину. Друштвена елита, коју су чинили трговци индустријалци, успешни државни чиновници и политичари, склапала је бракове унутар сопствене групације, чиме су се стварале и учвршћивале родбинске везе преко којих је остваривана пословна или политичка сарадња.¹⁴⁹

Ана и Никола су се верили 27. фебруара, а венчали 18. маја 1900. године.¹⁵⁰ Занимљив је податак да је кум на венчању био Пера Јовановић, а стари сват

Београда 1815-1914, стр 108-120; Кадифевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр. 331.

¹⁴⁵ Несторовић, *Високошколска настава*, стр. 23-24.

¹⁴⁶ Несторовић, Богдан. „Београдски архитекти Андра Стевановић и Никола Несторовић“, *Годишњак града Београда*, књ. XXIII (1975), 173-180, стр. 174.

¹⁴⁷ Несторовић, *Аутобиографија*.

¹⁴⁸ Емисија културно уметничког програма РТС, „Преци и потомци“.

¹⁴⁹ Видети: Вулетић, Александра, *Власт мушкараца покорност жена-између идеологије и праксе*, у: *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата*. Приредили Ана Столић, Ненад Макуљевић, (Београд: СЛЮ, 2006) 112-132., стр. 123.

¹⁵⁰ Службенички лист АС-Мпс-Ф-4-1.

архитекта Јован Илкић.¹⁵¹ Женидба са Аном Клидис учврстила је Николину друштвену и материјалну позицију и отворила нове пословне могућности, кроз познанства и утицај који је имао његов таст Манојло Клидис. Уједно Анина одлучност, енергичност и образовање, омогућили су складан породични оквир. Ана и Никола су живели испуњен и друштвено богат живот по узору на средњу класу у Европи, кретали су се у елитним београдским круговима. На свадбено путовање 1900. године, одлазе заједно са Андром Стевановићем и његовом женом у Париз на Велику Светску изложбу.¹⁵²

Гранична година преласка векова, осим због женидбе, за Николу је била веома значајна и на професионалном плану: израдио је пројекте три репрезентативна здања окружних начелства у Крагујевцу, Крушевцу и у Ваљеву; одликован је Таковским крстом петог реда;¹⁵³ и почео је да обавља функцију председника Грађевинског одбора града Београда. Ни наредна година не оскудева у важним догађајима за Николин породични и пословни живот. Године 1901. добија прво дете Богдана,¹⁵⁴ активно учествује и осваја награде на архитектонским конкурсима и издаје прву књигу *„Пољопривредне зграде, ручна књига за пољопривреднике и техничаре“*. Истовремено је члан Српског пољопривредног друштва,¹⁵⁵ у којем је професор Драгутин Милутиновић био дописни члан.¹⁵⁶

---

¹⁵¹ Јован Илкић (1857-1917), рођен у Земуну на територији Аустријској царевини, гимназију завршио у Бечу и архитектуру на Уметничкој академији. Радио у Бечу са чувеним професором Ханзеном. По доласку у Београд 1883. године ради као дворски архитекта и у Министарству грађевина. Пројектовао је у духу романтизма и академизма и у појединим делима експериментише са националног стила и новим стремљењима у правцу сецесије: Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914*, стр 142-162.

¹⁵² Несторовић, *Аутобиографија*; Емисија културно уметничког програма РТС, „Преци и потомци“.

¹⁵³ МГБ Ур 13826.

¹⁵⁴ 15. априла 1901. године добија Богдана, убрзо потом добија ћерку Маринку, 20 септ. 1903. и започиње изградњу породичне куће на плацу добијеном у мираз у Улици Кнеза Милоша. Године 9. маја 1907. добија сина Мирослава и годину дана касније, 30. новембар 1908. Године Драгослава: службенички лист, АС-Мпс-Ф-4-1.

¹⁵⁵ Повеља Српског Пољопривредног Друштва: МГБ Ур 19831.

¹⁵⁶ Аноним, „Драгутин С. Милутиновић“, Нова Искра, 1902, стр. 25-26. Пошто је Србија била претежно пољопривредно орјентисана држава, значај овог друштва је имао шире размере, тако да је 1906. године у павиљону Српског пољопривредног друштва била отворена изложба уметника „Лада“: Аноним, „Уметничка Изложба“, *Политика*, (27. 04. 1906), стр. 3.

*Слика 12- Ана и Никола Несторовић, 1. 10. 1900. године
(приватна колекција др Милоја Васића)*

У овом изузетно успешном и плодном периоду од 1900. до 1905. године, Несторовић је реализовао већи број објеката и репрезентативних здања, стекао знатан професионални углед, блиско сарађујући са Андром Стевановић и постао заменик у Грађевинском савету.¹⁵⁷ Узлазну линију брзог Несторовићевог успеха уздрмала је јавна полемика око конкурса за спомен цркву у Тополи 1904. године, на којем је освојио прву награду.¹⁵⁸

¹⁵⁷ АС, Шематизам 1904-1905; Аноним. „Дневне вести“, *Политика*, (13. 01. 1909), 2.

¹⁵⁸ Леко, Т. Димитрије. „Скице за нову цркву у Тополи“, *Дело*, (02. 1904), 271-280; Исти. „Скице за нову цркву у Тополи:Одговор г. Андри Стевановићу проф. Вел. Школе“, *Српски књижевни*

Огромна животна енергија, ентузијазам и отвореност за стицање нових знања, допринели су томе да Несторовић током првих осам година рада оствари завидне резултате. Са тридесет седам година, као већ познат и признат аутор определио се за професорски позив и напустио рад у Министарству Грађевина.

*Слика 13-Манојло Клидис са унуцима Маринком и Богданом Несторовићем
(приватна колекција др Милоја Васића)*

гласник, бр. 80, 81 и 83, (1904); Стевановић, Андра. „Скице за нову цркву у Тополи“, *Српски књижевни гласник*, (1904), 788-796, 865-873, 1025-1031.

7. Професор на првом државном Универзитету (1905-1918)

Прерастање Велике школе, двадесет седмог фебруара 1905. године,¹⁵⁹ у Универзитет, означило је прекретницу у образовном систему српских архитеката, којима више није било неопходно дошколовавање у иностранству, а за Николу Несторовића, то је значило могућност трајног преласка на факултет и бављење професорским позивом, који је омогућавао већу пројектантску слободу. На тој позицији остао је до одласка у пензију. Од студената на берлинској политехници професори Техничког факултета београдске Велике школе постали су: Коста Главинић, Драгољуб Спасић, Кирило Савић, Миленко Турудић, Никола Несторовић, Димитрије Клидис и Милорад Рувидић.¹⁶⁰

Уредбом Техничког факултета која је донета 1906. године регулисано је трајање студирања, уведени су стручни предмети, припремни испити, регулисан је систем оцењивања и полагања испита.¹⁶¹ У првом периоду за сталне наставнике изабрани су: Андра Стевановић за предмет Грађевинске конструкције I и II-статика; ванредни професор Драгутин Ђорђевић за предмете Јавне зграде, Израду предмера и предрачуна и Науку о грађи; Никола Несторовић као ванредни професор за предмете Архитектурни облици (стилови) и Орнаментика са вежбањима из декорације у боји,¹⁶² а нешто касније и Пројектовање приватних и привредних (пољопривредних) зграда.¹⁶³ Несторовић је после изненадне смрти проф. Драгутина Милутиновића 1900. године, привремено предавао предмет Историја архитектуре и Вежбања из

---

¹⁵⁹ Несторовић, *Високошколска настава*, стр.27.

¹⁶⁰ Наводи се да је Рувидић студирао у Шарлотенбургу, али се не наводи да је дипломирао, пошто дипломски испит није постојао на Политехници, већ је само са посебним одобрењем могао да се полаже државни Пруски испит, могуће је да га Рувидић није полагао: Трговчевић, *Планирана елита*, стр. 168-169; Несторовић, Никола. *Наставници техничког факултета, од 1863- 1938 год*, рукопис Музеј науке и технике, Заоставштина архитеката Николе и Богдана Несторовића, Студијска збирка /107/, фасцикла 4.; АС, Шематизам 1900-1905.

¹⁶¹ Несторовић, *Високошколска настава*, стр.30.

¹⁶² Предмети које предајем-Никола Несторовић: АС МПс, Велика школа, ролна 127, грађа без године.

¹⁶³ Аноним. „Српски Краљевски Универзитет, Универзитетске власти и преглед предавања у зимском семестру 1907-8. школске године“, *Српске новине*, (28. 09. 1907), стр. 1; Аноним. „Српски Краљевски Универзитет, Универзитетске власти и преглед предавања у летњем семестру 1908. школске године“, *Српске новине*, (16.02. 1908), 2.

византијског стила.¹⁶⁴ Крајем 1905. године на Архитектонски одсек долази Милорад Рувидић, на место ванредног професора за предмете Историја архитектуре, Византијска архитектура и архитектонски проблеми.¹⁶⁵ Андра Стевановић је био продекан Техничког факултета и старешина Архитектонског одсека.¹⁶⁶ Иако су се декани мењали до Првог светског рата Андра Стевановић је остао старешина одсека.¹⁶⁷ У настави је Никола Несторовић као и Драгутин Ђорђевић, тежио ка интернационалним класичним вредностима у пројектовању, за разлику од Бранка Таназевића и Милорада Рувидића, који су били наклоњенији националном стилу,¹⁶⁸ међутим обојица су, Несторовић и Ђорђевић, давали студентима велику слободу по питању стилског опредељења.

Никола Несторовић постао је 1907. године, члан комисије за полагање државних испита, заједно са Андром Стевановићем, Светоликом Поповићем, Драгутином Ђорђевићем и Милорадом Рувидићем.¹⁶⁹ Ову функцију обављао је све до избијања ратних сукоба, најпре балканских ратова а потом и Првог светског рата.

Ванфакултетска пословна сарадња са Андром Стевановићем је интензивна све до 1908. године, када Никола учествује на Конкурсу за зграду Управе Монопола са Драгутином Ђорђевићем. Исте године први пут објављује новински чланак¹⁷⁰ о архитектонским дешавањима у Србији где између осталог објашњава и своје пројекте. То је иницирало објављивање две публикације чији је аутор Димитрије Т. Леко. У првој под називом „*Наше прилике*“ скупљени су сви радови и критике које је Димитрије Т. Леко објавио или желео да објави у различитим стручним часописима и у којима је заступљена критика појединих Несторовићевих пројеката. Друга

¹⁶⁴ Несторовић, *Високошколска настава*, стр. 60.

¹⁶⁵ Оцену Рувидића као стручњака потписала је комисија 10. октобра 1905. године у следећем саставу: А.Стевановић, Никола Б. Несторовић и Д. Ђорђевић: Живановић, *Архитекта Милорад Рувидић*, стр. 58; позива се на АС, МПС, 7. октобар 1905, Преглед радова.

¹⁶⁶ Несторовић, *Високошколска настава*, стр. 29.

¹⁶⁷ *Ibid.*, стр. 30.

¹⁶⁸ Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр. 325.

¹⁶⁹ Аноним. *Српски Технички лист* бр. 6, (11. фебруар 1909), 45; Аноним. *Српски Технички лист* бр. 2, (10. јануар 1910), 16; Аноним. *Српски Технички лист* бр.6, (06 фебруар 1911.); Аноним. *Српски Технички лист* бр. 3 и 4, (26. јануар 1914), 39.

¹⁷⁰ Нажалост бројеви новина Србија у којима је објављен текст нису сачувани тако да се о садржини може наслутити из сатирично-комичне публикације: Леко, Т. Димитрије. *Реклама професора универзитета Николе Несторовића*, (Београд, 1909).

публикација „*Реклама професора Николе Несторовића*“ представља директан одговор на Несторовићев прилог у листу Србија, у којем Леко на сатиричан начин изврће руглу сарадњу Николе Несторовића и Андре Стевановића.¹⁷¹ Несторовић се није упуштао у даљу полемику, што заправо никада није ни чинио, али оно што је приметно је да након објављивања ове публикације више није учествовао на конкурсима. Од 1909. године више се окреће самосталним пословима, углавном за приватне наручиоце као и добротворном раду, попут пројектовања и вршења надзора над изградњом објекта Учитељског дома у Београду.¹⁷² Исте године основан је Клуб српских архитеката, чији је рад ускоро прекинут услед балканског рата и настављен тек 1919,¹⁷³ међутим Несторовић никада није био члан овог клуба.

Као један од оснивача Задруге за зидање зграда, заједно са Д. Бошковићем учествовао је 1912. године на лицитацији за изградњу зграде Краљевске академије наука.¹⁷⁴ Од тада почиње Николино веће интересовање и учешће у банкарским пословима. Као акционар „Банке Бошковић“,¹⁷⁵ за ову банкарску кућу пред сам почетак рата пројектује нову зграду на углу Краља Милана и Улице Драгослава Јовановића.

Врло успешну и зрелу стваралачку фазу Николе Несторовића прекидају балкански ратови (1912-13) у којима учествује као резервни поручник а затим као капетан друге класе резервног инжењерског батаљона.¹⁷⁶ Ова јединица је имала задатак да поправља путеве којима се креће војска. Кренувши од Ниша преко Јагодине, Врања и Прокупља стигли су до Скопља, потом Битоља и до Бугарске

---

¹⁷¹ Леко је осмислио сатирични комад у којем осликава своје виђење добијања награда на конкурсима у Србији. Видети: Леко, Т. Димитрије. *Реклама професора универзитета Николе Несторовића*, (Београд, 1909).

¹⁷² Аноним. „Учитељски дом“, *Штампа* (13. 07. 1910).

¹⁷³ Један од оснивача Клуба српских архитеката био је Драгутин Маслаћ: Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 34; Јанакоса-Грујић, Маре. *Архитекта Драгутин Маслаћ (1875-1937)*, (Београд: Центар ВАМ, 2006), стр. 7-9.

¹⁷⁴ Аноним. *Српски Технички лист* бр. 32, (2. Август 1912.) , 256.

¹⁷⁵ Костић, М. Миливоје. *Успон Београда 2: послови и дани трговаца, привредника и банкара у Београду 19. И 20. века*, (Београд: Библиотека града Београда : Београдско читалиште: Грмеч–Привредни преглед: Историјски архив Београда : Завод за заштиту споменика културе града Београда, 2000), стр. 97. Даље (Костић, *Успон Београда 2*).

¹⁷⁶ Службенички лист 1919. године, АС МПС, Ф-4-1.

границе.¹⁷⁷ Једно од сећања из ратног периода, које је сам касније издвајао, било је познанство са професором Михајлом Петровићем - Миком Аласом. После Првог светског рата промовисан је у мајора, затим у потпуковника а 1913. године одликован је сребрном медаљом балканских ратова.¹⁷⁸

Одмах по завршетку Балканских ратова окреће се својим редовним професионалним обавезама (пројектује, предаје на факултету), али и животу своје сада већ знатно проширене породице са којом одлази на море на одмор. Одлазак на летњи и зимски годишњи одмор били су саставни део живота више средње класе. У односу на друштвени положај бирана су и места за одмор,¹⁷⁹ тако је и породица Несторовић 1914. године летовала у месту Градо у Италији. Објава Првог светског рата 28. јула 1914. године, затекла их је на повратку са одмора за Београд. Аустроугарска војска је зауставила воз у Ошави, сви мушкарци су интернирани а жене и деца послати кући. Несторовић је био интерниран¹⁸⁰ у Цегледу (Cegled) и Ђенђешу (Gyöngyös)¹⁸¹ у Мађарској где је провео цео рат. Његова жена Ана је са четворо деце преко Ниша и Солуна стигла до Француске и Марсеја а потом преко Швајцарске и до Ђенђеша. Резолуцијом француске скупштине 1915. године, одлучено је да српски ђаци и студенти буду примљени у француске школе на школовање, тако да је Ана најстаријег сина Богдана оставила у Ници у гимназији.¹⁸²

---

¹⁷⁷ Несторовић, *Аутобиографија*; О учешћу архитеката у балканским ратовима видети: Кадијевић, Александар. *Одјеци Првог балканског рата у српској архитектури*, у: *Први Балкански рат 1912/1913.године: друштвени и цивилизацијски смисао, књ. I* (ур.А.Растовић), (Ниш 2013), 127-144.

¹⁷⁸ Емисија културно уметничког програма РТС, „Преци и потомци“.

¹⁷⁹ Омиљена дестинација београдске елите било је Кварнерско приморје, посебно Абација (Опатија), до које се путовало возом: Стојановић, Дубравка, „Туризам и конструкција социјалног и националног идентитета у Србији крајем 19. и почетком 20. Века“, *Годишњак за друштвену историју*, књ. XIII 1/3, (2007), 41-59.

¹⁸⁰ У литератури се наводи да је Несторовић је за време првог светског рата прешао преко Албаније: Маневић, Зоран. „Београдски архитектонски модернизам 1929-1931“, *Годишњак града Београда*, књ. XXVI, (1979), стр. 210.

¹⁸¹ Ђенђеш се налази на 80км источно од Будимпеште, данас има око 33000 становника до 19. века виноградарски град, када је филоксенија уништила винограде. Архитектура Ђенђеша није имала утицаја на даљи професионални рад Несторовића: www.gyongyos.hu, 21. Об. 2010.

¹⁸² Ница је била место избора посланика српске народне скупштине, односно ту су боравили грађани бољег имовинског статуса: Трговчевић, Љубинка. *Срби у Француској током Првог светског рата* у: Међународни научни скуп Српско-француски односи 1904-2004, (Београд: Друштво за културну сарадњу Србија-Француска: Архив Србије, 2005) 43-55, стр. 47.

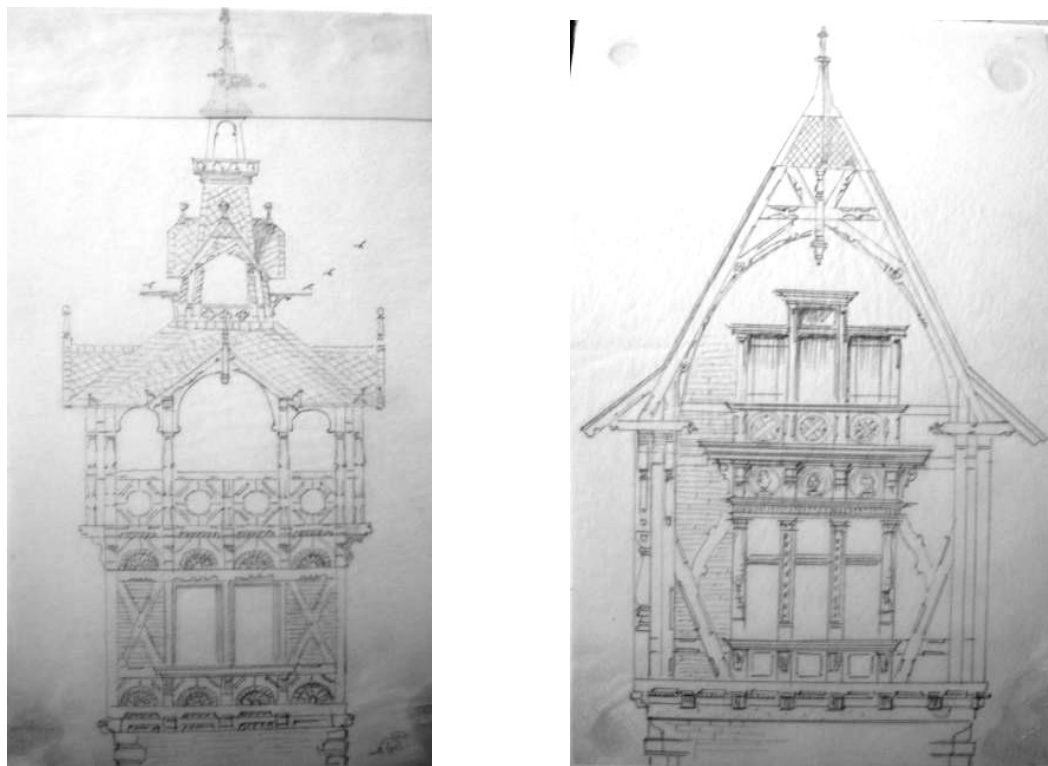
Слика 14- Свеске са поезијом
(Власништво Иване Несторовић, праунуке Николе Несторовића)

Николи Несторовићу је беспосленост увек представљала највећи проблем тако да је из периода интернације сачуван блок са цртежима оловком, углавном бондручне средњоевропске архитектуре и прецртаним цртежима из немачких часописа.¹⁸³ Такође је сачувано шест свезака у којима је писао поезију.¹⁸⁴ Поезија настала током интернације припада романтичарском периоду у којем је одрастао. Прва и трећа свеска носе исти наслов „Разне песме“, друга и четврта „Успомене на интернирање“, пета „Лирске песме“ и шеста „Преводи песама страних аутора, са немачког и француског“. Ове свеске отварају нов поглед у интимни свет Николе Несторовића и осликавају његов присни однос према најближима пун пажње и

¹⁸³ МГБ Ур 13787.

¹⁸⁴ Несторовић, Никола. *Поезија*, шест свезака, (1915-1918), рукопис, власништво потомака, Иване Несторовић.

топлине. Пошто се на крају сваке песме налази датум њеног настанка, може се пратити како су Несторовићу пролазили дани у заробљеништву.¹⁸⁵

*Слика 15- Цртежи из блока за време интернације
(Музеј града Београда, Ур 13787)*

8. Живот и рад у новој држави Краљевини СХС (1918-1941)

После Првог светског рата једна етапа у животу Николе Несторовића се завршила. У ратном вихору изгубио је велики број рођака и пријатеља, међу којима је био и значајан број колега архитеката. Стручна архитектонска сцена у Србији била је десеткована. Крај рата нису дочекали: Миленко Турудић, Милорад Рувидић, Димитрије Т. Леко, Стојан Тителбах и Јован Илкић као и рођак Димитрије Клидис.

¹⁸⁵ Већина песама је шaljивог карактера и контекста. У патриотским песама исказује своју огорченост што не учествује у рату, огорченост ратом уопште, неправдом, страдањем и жалом за изгинулима. Кроз друге песме ишчитава се Несторовићев однос према деци, којима је посветио већи број песама пуних топлине и привржености као и посебна приврженост према супрузи Ани, којој је посветио песме лирског али и шaljивог карактера.

Од старије генерације пројектаната поред Несторовића активни су остали Драгутин Ђорђевић, Бранислав Таназевић, Андра Стевановић, остарели Светозар Ивачковић и тешко болесни Данило Владисављевић.¹⁸⁶

Настава на Техничком факултету после Првог светског рата одржавала се у згради Војне академије у Ресавској улици, јер је Зграда Капетан Мишиног здања била оштећена.¹⁸⁷ Несторовић је 1919. године постао редован професор на Архитектонском факултету. Исте године остварио је сарадњу са Драгутином Ђорђевићем и Андром Стевановићем на пројекту Универзитетске библиотеке,¹⁸⁸ а његов најстарији син Богдан, је матурирао у Ници и вратио се за Београд, где је уписао архитектуру на Техничком факултету. Програм наставе се усавршавао, а Никола је предавао исте предмета као и пре рата. У оквиру предмета Привредне зграде, проширио је материју предавања са објектима за Техничко-привредна предузећа, ослоњајући се, као што је и раније био случај, углавном на немачка искуства.¹⁸⁹ Предметом Приватне грађевине, поред зграда за становање, били су обухваћени хотели, разне врсте домова и спољно уређење приватних објеката.¹⁹⁰ Више није био члан Удружења српских инжињера и архитеката,¹⁹¹ које је касније прерасло у Удружење Југословенских инжињера и архитеката, нити је био члан Клуба архитеката.

Ново државно уређење са Београдом као управним центром вишенационалне државе, ствара другачији друштвено социјални контекст за рад архитеката. Национална и културна политика узимају нови правац, а Несторовић се окреће приватним подухватима. Послератни бум у области стамбене изградње у Београду деловао је као уносан посао, тако да је Несторовић од 1922. године један од оснивача

---

¹⁸⁶ Manević, Zoran. *Novija srpska arhitektura 1900-1970, u: Jugoslovenska umetnost XX veka*, (Београд: Музеј савремене уметности 1972), 7-38, стр. 17; Кадијевић, Александар. *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, (Београд: Грађевинска књига, 2005), стр. 349.

¹⁸⁷ Несторовић, *Високошколска настава*, стр.31.

¹⁸⁸ За пројекат Универзитетске библиотеке одликован је орденом Св. Саве трећег реда 1923. године: МГБ Ур 13829.

¹⁸⁹ Несторовић, *Високошколска настава*, стр.70-71.

¹⁹⁰ Ibid., стр. 63.

¹⁹¹ Аноним. “Списак редовних чланова Удружења Српских инжињера и архитеката“ *Српски Технички лист, бр. 1, (1918), 11.*

Грађевинско потрошачке задруге,¹⁹² са седиштем у Чика Љубиној бр. 11. Задруга је нудила израду планова, изградњу грађевина и испоруку материјала по најнижој цени за чланове задруге, а упис деоница обављао се у Енглеско трговинској банци, Српско амерканској Банци или Филијали Крушевачке банке. У овом периоду Несторовић пројектује већи број стамбених објеката као и два магацина за банке.¹⁹³ Исте 1922. године објављује књигу *Привредне зграде ручна књига за привреднике и техничаре*.¹⁹⁴

Богдан Несторовић, након стицања дипломе на Техничком факултету у Београду 1923. године одлази у Париз на Боз Ар (Ecole des Beaux-Arts),¹⁹⁵ а исте године Никола постаје декан факултета и на тој позицији остаје све до 1925. године.¹⁹⁶ Од 1925. године, Архитектонски факултет добија асистенте, који су из редова младе послератне генерације школоване у Француској, тако да је на предмету Приватне зграде асистент је био Богдан Несторовић, а за предмет Привредне зграде изабран је Бранислав Којић.¹⁹⁷

Тих година се оснива Клуб студената архитектуре, са Николим Несторовићем као председником, који од 1926. године започиње са праксом организовања редовних, јавних изложби студентских и дипломских радова, које су одржаване у свечаној сали Техничког факултета и у већини случајева биле пропраћене у штампи. Несторовић је као и Ђорђевић био један од најлибералнијих професора по питању

---

¹⁹² Аноним. „Оглас“, *Политика* (06.март 1922), 3.

¹⁹³ И даље је један од акционара Банке Бошковић.

¹⁹⁴ Несторовић, Никола. *Привредне зграде ручна књига за привреднике и техничаре*, (Београд: Геца Кон 1926) прво издање 1922.

¹⁹⁵ Најугицајнија Академија уметности у Француској. Видети: Кадијевић, Александар. *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, (Београд: Грађевинска књига, 2005), стр. 119-122; у: Perović, Miloš. (ur.). *Istorija moderne arhitekture*, књига 1, (Београд:Idea: Arhitektonski fakultet Univerziteta, 1997),132-172.

¹⁹⁶ Несторовић, *Високошколска настава*, стр. 131

¹⁹⁷ Бранислав Којић (1899-1987), гимназију учио у Београду а завршио и матурирао у Ници 1917. Студирао у Паризу у Ecole Centrale des Arts et Manufactures где је дипломирао 1921. По повратку у Београд ради у Министарству грађевина, а 1932. године постаје стални асистент на Архитектонском факултету, доцент 1937 на предмету Пројектовање привредних, индустријских и саобраћајних зграда. До другог Светског рата бавио се стручним радом, после рата бави се углавном стручним радом, унапредио је и осавременио предмет Привредне и индустријске зграде написао и књигу, Пројектовање привредних и индустријских зграда, један је од носилаца идеје модерне, у научном раду Којић се највише посветио народној архитектури. Дописни члан САНУ, један од оснивача Института за архитектуру и урбанизам Србије: Ibid., стр. 141-142.

стилске опредељености студената.¹⁹⁸ Иако није био заговорник националног стила, као председник Клуба студената архитектуре у говору поводом отварања четврте студентске изложбе рекао је: „*Опити утисак је веома повољан и показује очевидну тежњу за модерно византијским стилем*“.¹⁹⁹ У исто време се у архитектонској пракси у Србији појављује отпор према академизму и апели да се из наставног програма избаци предмет Наука о стиливима.²⁰⁰

*Слика 16-Никола Несторовић у радној соби
(Приватна колекција др Милоја Васића)*

¹⁹⁸ Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр. 347.

¹⁹⁹ Аноним. „*Изложба радова студената архитектуре*“, *Правда*, (20. 02. 1928).

²⁰⁰ Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр. 348.

Никола Несторовић је био старешина Архитектонског одсека од 1929-30. године. Од 1931. године формирају се Кабинети за пројектантске предмете и то за Јавне грађевине, чији је управник био Драгутин Ђорђевић, за Приватне и привредне грађевине, којим је управљао Никола Несторовић, и за Орнаментику и декорације у боји, на челу са Бранком Таназевић.²⁰¹ Промене у наставном плану омогућиле су да се од 1935. године за дипломски рад могу узети теме из предмета које је предавао Несторовић, Приватне зграде и Привредне зграде, док је до тада дипломски рад било могуће радити само из предмета Јавне грађевине и Византијска архитектура.

Током 1925-26. године углавном је радио пројекте са сином Богданом. Такође готово у потпуности престаје да пише за часописе. Једини чланак објавио је касније 1935. године у Уметничком прегледу под називом „Палате у Флоренцији“.²⁰²

Мимо архитектонски праксе, од 1927. Године, Несторовић је покушавао да оснује приватну ковницу новца у Београду. Тек у лето 1930. Године, стекле су се законске основе да се приватна лица могу бавити израдом ковања дуката, медаља, споменица, прерадом и трговином злата, сребра и свих племенитих и осталих метала. Као акционари оснивачи Ковнице били су потписани: Г. Гамберт Фердинанд индустријалац, Шонда Михајло индустријалац, Гавриловић Богдан академик, Томић Душан професор Универзитета, Минх Адолф индустријалац, Несторовић Никола професор Универзитета, Томашевић Никола Генерал у пензији, Живадиновић Димитрије трговац, Костренчић Никола Генерални директор Југословенске банке, Богатичевић Коста апотекар и Бошковић Миливоје банкар из Београда.²⁰³ На плацу који се налазио у Булевару Војводе Мишића бр. 43, акционарско друштво подиже зграду ковнице, по пројекту Богдана Несторовића, док је Никола вршио надзор током изградње. Код реализације овог пројекта упечатљив је либерални дух Николе Несторовића, који никада није имао потребу да намеће свој начин размишљања тако

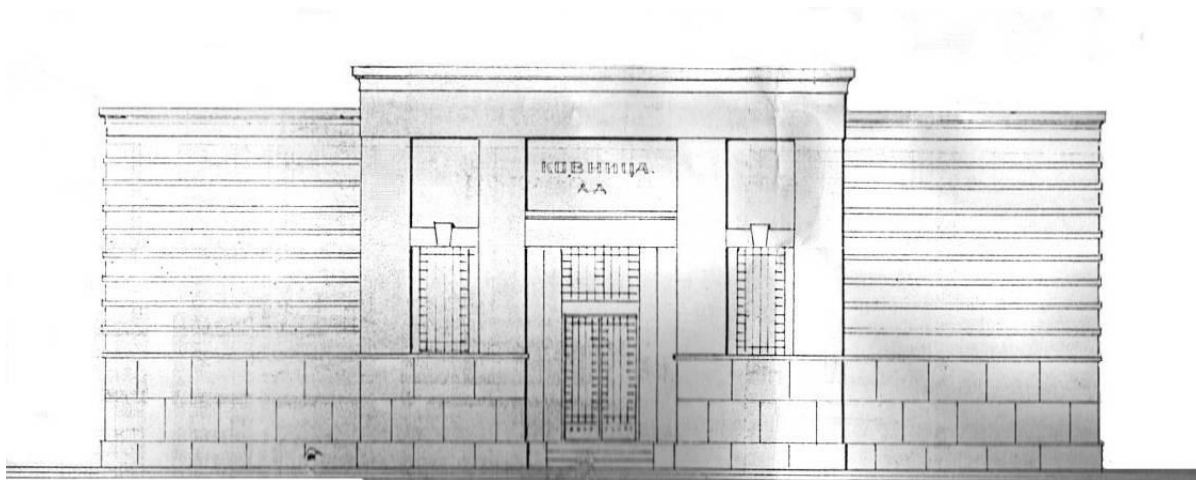
---

²⁰¹ Несторовић, *Високошколска настава*, стр. 63.

²⁰² Несторовић, Никола. „Палате у Флоренцији“, *Уметнички преглед*, бр.6, књ. 1, (1938), 184-187.

²⁰³ ИАБ, ТД 29-23-1930.

да је Зграда ковнице пројектована у савременом духу карактеристичном за дело Богдана Несторовића.²⁰⁴

Слика 17- Изглед зграде Ковнице, у улици Војводе Мишића 43. 1930. године – пројектант Богдан Несторовић (Историјски архив Београда, ТД 29-23-1930)

Поред свих професионалних и пословних обавеза Никола се пасионирано бавио вртларством. У дворишту своје куће у Кнеза Милоша гајио је воће и руже које је доносио из монденске Бање Нојхајм (Bad Nauheim) у Немачкој. Бања коју је посећивао из здравствених разлога налази се у близини Франкфурта на Мајни и поред природних карбонизованих сланих извора позната је по ружама²⁰⁵ и грађевинама у духу Југендстила.²⁰⁶ Архитектура бање Нојхајм није имала директан утицај на стваралаштво Николе Несторовића, док су руже нашле своје место у брижљиво негованом врту породичне куће улици у Кнеза Милоша.

²⁰⁴ ИАБ, ТД 29-23-1930.

²⁰⁵ У овој бањи руже се гаје од 1868 када је Хајнрих Шултеис (Heinrich Schultheis) донео у своје село технику гајења ружа из велике Британије, што је у потпуности променило историју села. Сваке године се произведе преко два милиона ружа у најстаријем Немачком селу ружа. www.bad-nauheim.de/tourism.html, 23.09.2010.

²⁰⁶ Ар Нуво наслеђе Бад Нојхајма (Bad Nauheim) има интернационални значај и је први Немачки град који је примљен у Европску „Réseau Art Nouveau Network“, грађевине у стилу сецесије зидане су под покровитељством Великог Војводе Ернеста Лудвига фон Хесеа (Ernest Ludwig von Hesse) у периоду 1904-1912 а радио је млади архитекта пореклом из Дармштата Вилхелм Јост (Wilhelm Jost). Већ средином 19 века бања је била интернационално позната: Graf,Urlich, *The situation of the Jugendstil Architecture in the Federal Republic of Germany-The historical background of this architecture and the problems of an assessment*, u: Art nouveau/Jugendstil Architecture in Europe, (ed.) Dyroff, Hans-Dieter (German commission for UNESCO: 1988), 84-91; 101-106.

Слика 18- Бад Хојхајм
(www.ArtNouveau-net.eu)

Од свих бурних догађаја које су Ана и Никола Несторовић преживели заједно, најтежи ударац задала им је изненадна смрт најмлађег сина Драгослава 1935. године. У исто време, Ковница новца је била под полицијском истрагом, услед кривичних радњи које су извели извесни њени чланови. До 1937. године, Ковница је била затворена због истраге, али су се чланови Управног одбора надали да ће се убрзо опоравити.²⁰⁷ Ковницу су као и „Банку Бошковић“ убрзо преузели чланови породице Бошковић, Несторовић се повукао из пословања током 1937. године, а ковница је наредних година пословала са све већим губицима, због чега је 1943. године преименована у ковницу новца Титан.²⁰⁸ Уједно је и „Банка Бошковић“ лажно банкротирала, тако да су сви акционари, међу којима је био и Несторовић, изгубили новац.

²⁰⁷ Као чланови управног одбора први је потписан Никола Несторовић, други инг. Н. Манојловић и председник управног одбора Боривоје Поповић: АЈ, фонд Министарства трговине и индустрије бр. 65, Ф-1191, Ј-2175, Ковница АД, Булевар Војводе Мишића бр. 43.

²⁰⁸ АЈ, фонд Министарства трговине и индустрије бр. 65; Ф-1191, Ј-2175, Ковница АД, Булевар Војводе Мишића бр. 43.

Слика 19-Никола и Ана Несторовић са синовима и женом Богдана Несторовића у дворишту породичне куће (Приватна колекција др Милоја Васића)

Током исте 1937. године Несторовић издаје антологијску књигу *Грађевине и архитекти у Београду прошлог столећа*, која је будућим истраживачима архитектуре Београда постала основ истраживања.

Пензионисан је 16. априла 1938. у седамдесетој години живота, а 24. априла 1939. Године, постављен је за хонорарног професора Техничког факултета и тај ће посао обављати све до 15. маја 1941. године. Више година је био члан комисије за државне архитекте, а од 1932-1938 и председник испитне комисије за професоре средње техничке школе у Београду.²⁰⁹

---

²⁰⁹ Несторовић, *Наставници техничког факултета*.

*Слика 20-Никола Несторовић са мајком и ћерком
(Приватна колекција др Милоја Васића)*

9. Период од 1941-1957. године

Почетак Другог Светског рата означио је крај професионалног рада за Николу Несторовића. По одласку у пензију посветио се породици и вртларству. Како је све што је радио - радио са пуно љубави и жара, тако је и време које је провео са унучићима код њих оставило незаборавне успомене.²¹⁰ Никола и Ана су окупљали све унучиће, њих петоро, код себе у кући и онда би им читали књиге пре свега Карла Маја „*Винету*“, чега су се деца потом играла у дворишту. Када је 1943. Године, унук Милоје Васић имао запалење плућа, Несторовић је да би га забавио цртао воденим бојицама Дизнијеве јунаке. Поред тога Милоје је са дедом учио да пева староградске песме на ужас и негодовање бака Ане, која је сматрала да је то страшно простачки. Васић такође наводи да је у дому Несторовића била увек топла атмосфера

²¹⁰ Никола и Ана су окупљали све унучиће, њих петоро, код себе у кући и онда би им читали књиге пре свега Карла Маја – *Винету*, чега су се деца потом играла у дворишту: Емисија културно уметничког програма РТС, „Преци и потомци“.

и да су сви могли демократски да износе своје мишљење, а уколико би имали супротно мишљење морали би да образложе своје ставове.

Друштво архитеката Србије и Архитектонски факултет приредили су Николи Несторовићу, 1953. године, свечану академију поводом његовог 85. рођендана. Том приликом Друштво архитеката изабрало га је за свог доживотног почасног председника. Свечана академија је одржана у сали Београдског универзитета, а поздраве су упутили ректор универзитета професор Вукић Мићовић, декан Архитектонског факултета, професор архитекта Милан Злоковић, председник друштва архитеката НРС, архитекта Милош Сомборски, професор архитекта Бранислав Којић и у име бивших ђака, архитекта Бранко Петричић.²¹¹ Несторовић је умро 18. фебруара 1957. године.

Несторовић је личност која је имала великог утицаја на потоње генерације, почевши од сопствене породице и сина Богдана, који је наставио очевим стопама, унуке Анкице која је уписала примењену академију, и унука др Милоја Васића археолога, преко генерација студената и млађих сарадника на које је имао директан или индиректан утицај, попут Бранислава Којића, који му је био асистент и потом породични пријатељ. Којић објашњавајући мотив зашто је написао монографију *Друштвени услови развитка архитектонске струке у Београду 1920-1940. године*, наводи : „Осећање ове дужности потенцирано је примером који ми је пружио професор арх. Никола Несторовић, који је по мојој иницијативи и иницијативи арх. Ивана Здравковића, спремио публикацију *Грађевине и архитекти у Београду прошлог столећа, Београд 1937, у издању Клуба архитеката која и данас представља драгоцен извор за историју архитектуре Србије*“.²¹²

---

²¹¹ Шерцер, Никола (ур.), *Билтен Друштва архитеката Србије*, (Београд : Друштво архитеката Србије, 1953).

²¹² Којић, Бранислав. *Друштвени услови развитка архитектонске струке у Београду 1920-1940. године*, (Београд: Посебна издања САНУ књ. ДХVI, Одељење друштвених наука књ. 81, 1979), стр XI.

III СТВАРАЛАШТВО

10. Рани период (1896-1904)

10. 1. Академизам у архитектури Србије

Почетак стваралачке делатности Николе Несторовића, крајем последње деценије деветнаестог века, везује се за почетак зреле фазе српског академизма.²¹³ Економски, технолошки, политички и културни оквири утицали су на могућности веће изградње и на стилска опредељења архитеката у Србији. У првој половини деветнаестог века недостатак образованог кадра, законске регулативе, грађевинског материјала, опреме као и развијеног занатства условили су да изградња и урбанизација градова, вароши и варошица, тече споро. У последње две деценије деветнаестог века, током Несторовићевих студија и на почетку његове каријере, дошло је до квалитативног и квантитативног помака у архитектонском стваралаштву Краљевине Србије.²¹⁴

Замах који је почетком деветнаестог века доживео академизам у Европи током реконструкције Беча, доминације Боз Ар-а у Паризу или изградње Берлина, врло брзо је ишао ка свом гашењу који је најављен већ Великом Светском изложбом у Чикагу (1893). Иако је академизам опстајао у различитим облицима до Другог светског рата све више је губио на значају и постајао инструмент империјалистичких и централистичких државних апарата.

Ослобађање Србије и стицање независности, током деветнаестог века, пратило је окретање ка Западној Европи уз одбацивање оријенталног начина живота. Аустрофилска политика Обреновића определила је већу усмереност државе ка Аустроугарској,²¹⁵ што је условило и усвајање вредности које су егзистирале на

---

²¹³ Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр.297.

²¹⁴ Зоран Маневић дефинише три предуслова за развој академизма у Србији: прве генерације српских архитеката из прека а не странци, други предуслов строжији и јасније конципирани грађевински закони, трећи предуслов веће обраћање на теоријско школовање у већој специјализацији наставе: Маневић, „Променљиви идеали српских архитеката“, стр. 61.

²¹⁵ Аустроугарска монархија егзистира од 1867. године . Прим. Аутора.

простору двојне монархије. Академизам у архитектури, као стил који репрезентује универзалне уметничке вредности, у последњим деценијама деветнаестог века усталио се у српској архитектури као државни стил.²¹⁶

Иако се током деветнаестог века територија српске државе драматично мењала, последња четвртина тог столећа представљала је сразмерно стабилан период у развоју. Паралелно са развојем државе и државности гради се национални идентитет кроз визуелну културу, у којој значајно место заузимају објекти јавне намене, путем којих се транспонују идеолошка и политичка стремљења.²¹⁷ Подизање јавних грађевина почетком деветнаестог века било је поверено Главној управи грађевина, при Министарству Унутрашњих дела, где су радили контрактуални инжињери и архитекте који су већином били странци или Срби из Аустроугарске (односно Аустријске царевине). Усмереност на развој државних институција и све веће јачање бирократског апарата, дефинисали су и развој архитектонског стваралаштва кроз институционалне државне токове. Непостојање економски моћне и државно независне друштвене елите, условило је да носилац модернизације буде држава, било директно кроз институције или индиректно,²¹⁸ чиме је онемогућен слободнији развој уметности. То се највише одразило на архитектонско стваралаштво, с'обзиром да су сва монументална и репрезентативна здања, која визуелно и обликовно формирају урбани идентитет једног места, зидана за потребе државе, док су почетком деветнаестог века стамбене приватне објекте зидали анонимни зидари од „слабог материјала“.²¹⁹ Током последње две деценије деветнаестог века у Србији, најистакнутија дела су зграде начелства у Смедереву, Александар Бугарски, 1885. године и Пожаревцу Јосиф Френцл, 1887- 1890. године,

---

²¹⁶ Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр. 261, 294.

²¹⁷ Макуљевић, Ненад. *Уметност и национална идеја у XIX веку*, (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006), стр. 260. Даље (Макуљевић, *Уметност и национална идеја у XIX веку*).

²¹⁸ Стојановић, Дубравка. *Србија 1804-2004: уље на води: Политика и друштво у модерној историји Србије*, у: Димић, Стојановић, Јовановић, *Србија 1804-2004, Три виђења или позив на дијалог*, (Београд: Удружење за друштвену историју, 2005), стр. 129.

²¹⁹ Несторовић, *Грађевине и архитекти*, стр. 9.

као и зграде за окружна начелства и суд у Крагујевцу и Крушевцу, изграђена у првим годинама двадесетог века, по пројектима Николе Несторовића.²²⁰

Законска регулатива у области грађевинарства се формира у другој половини деветнаестог века, али и ту доминира усмереност на државни апарат. Тако да је 1865. године усвојен Закон о подизању јавних грађевина, убрзо потом и Закон о подизању и устројству болница, а следеће 1866. године и Закон о местима, који су били основ за изградњу у Краљевини.²²¹ У последњој деценији деветнаестог века доносе се закони који ће ближе регулисати изградњу која излази ван оквира јавних објеката, као што је Грађевински закон за варош Београд 1896. године.²²² Две године раније, донет је Закон о овлашћеним инжињерима и архитектима, који је отворио правну могућност за приватно бављење архитектонском праксом.

У последњим деценијама деветнаестог века техничко технолошке могућности су проширене, тако да поред увоза појединих грађевинских материјала из Аустроугарске, почиње и домаћа производња. Циглане увелико постоје, а пред крај деветнаестог века основана је у Београду фабрика цементних плочица Саве Стефановића. Фабрика је производила мозаике и вештачки камен, мада ће се још дуго луксузније и квалитетније плочице за подове и облогу зидова као и шамотске цигле набављати из иностранства.²²³ Увоз камена смањен је отварањем рипањског каменолома 1890. године.²²⁴ Пред сам крај века отвара се фабрика стакла у Јагодини,²²⁵ а почетком двадесетог века отвара се још једна у Костолцу.²²⁶ Већ од половине деветнаестог века употребљавају се гвоздени ливени елементи, као што су стубови и носачи за таванице, потом балконске и степенишне ограде који се увозе из

---

²²⁰ Макуљевић, *Уметност и национална идеја у XIX веку*, стр. 261.

²²¹ О Законодавству у Србији у области грађевинарства видети: Недић, В. Светлана. „Грађевинско Законодавство Београда крајем XIX и почетком XX века“, *Годишњак града Београда*, књ. XLIV (1997); Ротер – Благојевић, Мирјана. „Појава првих законских прописа и стандарда из области грађевинарства у Србији током 19. и почетком 20. века“, *Изградња*, бр. 5 (1998), 245 – 258.

²²² Аноним. „Грађевински закон за Београд“ Српски Технички лист, (1896), 189.

²²³ Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 270.

²²⁴ Ibid.

²²⁵ Бојкић, Мира. „Стакларе у Јагодини“, у: *Књига о стаклу*, Зборник радова са симпозијума “150 година стакларства у Србији“, (Јагодина: Завичајни музеј Јагодина, 2002), 37-56.

²²⁶ Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 271.

Мађарске и Аустрије.²²⁷ У последњој деценији деветнаестог века бетон је у Србији познат али се користи изузетно. Тек 1908. године Трговачка банка оснива Фабрику портланд цемента у Поповцу.²²⁸ Конструкција објеката у последње две деценије деветнаестог века је углавном била масивна, од опеке, напушта се бондручна изградња, чак и за индивидуалне стамбене зграде. Фасаде објеката су малтерисане и бојене, код репрезентативнијих здања коришћен је вештачки камен, док се природни камен користио за облагање сокле објеката и у ентеријеру. Све већа употреба вештачког камена и декоративне пластике условила је развијање ликорезачког и фасадерског заната. Међу најзначајнијим стручњацима за вештачки камен били су Јозеф Гаре,²²⁹ потом ликорезац Фрањо Валдман, који у Београду ради од 1886. године,²³⁰ и нешто касније Аца Х. Стојановић.²³¹

Поред занатлија појавили су се и предузимачи. Најстарија и најчувенија извођачка фирма Јозефа Штајнлехера престаје са радом 1883. године и њу наслеђују и настављају Јован и Адолф Шток.²³² Појављују се инжињери и архитекте предузимачи као Матија Шнајдер, Јован Севдић, Јоца Смедеревац и Милош Савчић.²³³

Оснивају се новчани заводи и задруге, чији је превасходни циљ било инвестирање у грађевинарство, попут „Задруга за подизање зграда“ која је изградила зграду Управе Фондова, или „Грађанска банка“ која је подигла Учитељски дом.²³⁴

Архитектура Београда, а самим тим и Србије, је током деветнаестог века прешла пут од класицизма преко романтизма до академизма, ослоњеног на скромну, провинцијалну варијанту по угледу на Земун или Будимпешту.²³⁵ Пројекат Старог двора Александра Бугарског (1882) донео је раскош барокног еkleктицизма

---

²²⁷ Ibid., стр. 287.

²²⁸ Ibid., стр. 271.

²²⁹ Ibid., стр. 269.

²³⁰ Стојановић, *Српски Неимар*, стр. 101.

²³¹ Мина Маринковић, *Архитектонска пластика Јавних објеката Београда*, рукопис магистарског рада у Библиотеци Одељења за историју уметности Филозофског факултета, (Београд: 2005), стр. 38-39. Даље (Маринковић, *Архитектонска пластика*).

²³² Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 265.

²³³ Стојановић, *Српски Неимар*, стр. 31-33.

²³⁴ Ibid., стр. 92-93.

²³⁵ О академизму видети: Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр. 297.

академске архитектуре,²³⁶ да би тек дела Константина Јовановића унела рафинирани стил Беча, са пројектом зграде Народне банке 1889. године. У последњој деценији деветнаестог века када Никола Несторовић почиње стваралачку каријеру, академизам у Србији је на прелазу у зрелу фазу (1900-1914).²³⁷ У тој деценији долази до смене генерација тако да Несторовић, Ђорђевић и Рувидић у Министарству грађевина почињу своју делатност као и Леко, а Антоновић²³⁸ отвара први приватни биро у Србији.²³⁹

Стваралаштво предходне генерације, оличено у делима крутог, нормативног академизма Константина Јовановића, Бугарског, Илкића и Ивачковића, полако губи доминантни утицај на градитељској сцени. Са новом генерацијом све су јачи упливи слободније схваћеног академизма, са тенденцијама ка новим стиливима. Реч је о првој генерацији домаћих архитеката који су рођени и одрасли у Србији, а школовање су завршили у иностранству. Самим тим, они су имали могућност критичке перцепције и нису били притиснути догматским утицајем академија, с'обзиром да су на њих одлазили као већ школовани инжињери. Непостојање догматских норми и неприкосновених ауторитета које су пласирале академије, омогућиле су српским архитектама већу слободу у пројектовању и транспоновању савремених тенденција у академски конципиране пројекте. Различитости унутар прве генерације домаћих архитеката огледају се кроз опредељење аутора ка националном или интернационалном стилу. Несторовић, Ђорђевић и Антоновић су доследно били окренути ка интернационалном стилу док је Рувидић тежио ка развијању националног стила, а код Лека су биле присутне обе опције.²⁴⁰

---

²³⁶ Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 24.

²³⁷ Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр. 297; Богдан Несторовић такође разликује три фазе академизма видети: Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 264.

²³⁸ Милан Антоновић (1856-1933) после завршених студија у Цириху ради у Београду као приватни архитекта а повремено и као предузимач. Неко време је био у Техничком одељењу београдске општине. Подигао је велики број приватних зграда у Београду а у своје архитектонске композиције међу првима уноси мотиве сецесије, видети: Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 340; Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914*, стр. 22-40.

²³⁹ Несторовић, *Грађевине и архитекти*, стр. 78.

²⁴⁰ Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр. 293, 324-325.

Академизам у Србији ослоњен на германске узорје осликава се у строго нормираним архитектонским облицима, јасној хијерархизацији основа, фасада и декорације.²⁴¹ Код јавних објеката заступљена је примена строго симетричних планова са подређеном функционалношћу објекта и рангираним распоредом просторија. Код објеката је наглашена хоризонталност подужном поделом по спратовима, са градацијом декоративних елемената и фасадне обраде уз употребу хералдичких, симболичких и алегоријских елемената који су нормативно распоређени по фасадном платну. Зидна платна су рашчлањена троделно или петоделно.²⁴²

Почетком двадесетог века почињу да се расписују конкурси за грађевине јавне намене, а послови изградње објеката добијали су се путем јавне лицитације. Приватне архитекте и бирои су углавном уговарали послове са приватним лицима. Ослањање на немачке прописе потврђује и препорука Грађевинског савета, као највишег стручног тела у земљи, да се при изради услова за подизање јавних зграда и њиховом пројектовању угледају на најновије издање: Л. Опермана, Генерални и технички услови за тендер, набавку и извођење инжењерских објеката (L.Oppermann - Allgemeine und Technische Bedingungen für die Verdingung und Ausführung von Arbeiten und Lieferungen zu Ingenieur-Bauten).²⁴³

---

²⁴¹ Ibid., стр. 202-206, 214.

²⁴² Ibid., стр. 195-196.

²⁴³ Аноним. „Рад грађевинског савета“, Српски Технички лист, бр. 11 и 12, (1898) 197.

10. 2. Никола Несторовић – архитекта Министарства грађевина

Министарство грађевина формирано је 1862. године. Висока концентрација стручног кадра и велики обим послова уз формално највишу власт у области грађевинарства у земљи, створили су неприкосновени ауторитет ове институције.²⁴⁴ Хијерархијски односи унутар министарства, као и начини вредновања ауторског рада, постаће основа односа према пројектантима у Србији, што ће имати пресудан утицај на прихватање стилова и нових тенденција.

Године 1897. када је Несторовић ступио у службу Министарства, са звањем инжињера пете класе, у архитектонском одсеку већ су радили Душан Живановић (инжињер друге класе под уговором), Милорад Рувидић, Николин пријатељ из студентских дана (инжињер пете класе) и Драгутин Ђорђевић (подинжињер прве класе). Заступник начелника био је Светозар Ивачковић (виши инжињер друге класе) као и Јован Ђ. Илкић (инжењер прве класе под уговором) који ће у наредним годинама постати начелник Архитектонског одељења.²⁴⁵

Архитектонско одељење је према Закону о уређењу Министарства Грађевина из 1899. године²⁴⁶ радило пројектовање, надзор и израду нових објеката као и одржавање постојећег грађевинског фонда; било је задужено за уређење градова, насеља и бања, као и за надзор над јавним радом самоуправних инжињера, архитеката и предузимача. Све то је условило да је Архитектонски одсек овог Министарства био најјачи, ако не и једини пројектантски биро у Краљевини Србији. Напредовање у служби је ишло прописаним током. Унутар Архитектонског одсека, до доношења овог закона, постојало је шест класа инжињера и две класе подинжињера, да би од 1899. године запослени у Архитектонском одсеку и званично

---

²⁴⁴ Тошева, Д. Снежана. *Архитектонско одељење Министарства грађевина Краљевине Југославије и његов утицај на развој градитељства у Србији између два светска рата*, рукопис докторске дисертације, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, (Београд: 2012). Даље (Тошева, *Архитектонско одељење Министарства грађевина*); Тошева, Снежана. „Организација и рад Архитектонског одељења Министарства грађевина у периоду између два светска рата“, *Наслеђе*, бр. 2, (1999), 171-181. Даље (Тошева, „Организација и рад Архитектонског одељења“).

²⁴⁵ АС, Шематизми 1894-1904 ; Несторовић, *Грађевине и архитекти*, стр. 73.

²⁴⁶ Аноним. „Закон о уређењу министарства грађевина“, *Српски Технички лист* бр. 1,2,3, (1899), 26-31.

добили статус архитекте, односно више нису називани инжињерима. Исте године се оснива Грађевински савет, као највише стручно тело које ревидира пројекте значајне за целу земљу, па самим тим утиче на правац развоја српске архитектуре. Од оснивања овог савета Андра Стевановић је био његов стални члан, потом и дугогодишњи председник, а поред њега чланови су били Живановић, Ивачковић, Капетановић, Илкић, нешто касније и Рувидић, Несторовић, Ђорђевић и Поповић.²⁴⁷ Закон којим су се руководили при пројектовању у Министарству грађевина био је тада још увек важећи закон о подизању Јавних грађевина из 1865. године.

Крајем деветнаестог и почетком двадесетог века неприкосновеност Министарства грађевина у пројектовању јавних објеката нема репресивни и бирократски карактер, јер у његовом Архитектонском одсеку раде скоро сви значајнији архитекти у Србији. У том периоду било је потребно изградити комплетну инфраструктуру објеката неопходних за функционисање једне модерне државе.

Сви пројекти који су излазили из Архитектонског одсека Министарства грађевина, од управних, преко болничких до школских зграда, били су пројектовани у духу конзервативног академизма са тежиштем на ренесансном моделу,²⁴⁸ што се у потпуности поклапало са теоријском подлогом Несторовићевог усавршавања у Шарлотенбургу.

Први изведени пројекат Николе Несторовића је **зграда царинарнице у Забрежју**,²⁴⁹ пројектована највероватније 1897. године,²⁵⁰ у духу провинцијалних средњоевропских романтичарских објеката. Село Забрежје се налази у непосредној близини Обреновца на обали Саве, а у деветнаестом и почетком двадесетог века било је у трговинском смислу изузетно значајно за Србију, јер се ту одвијао целокупан

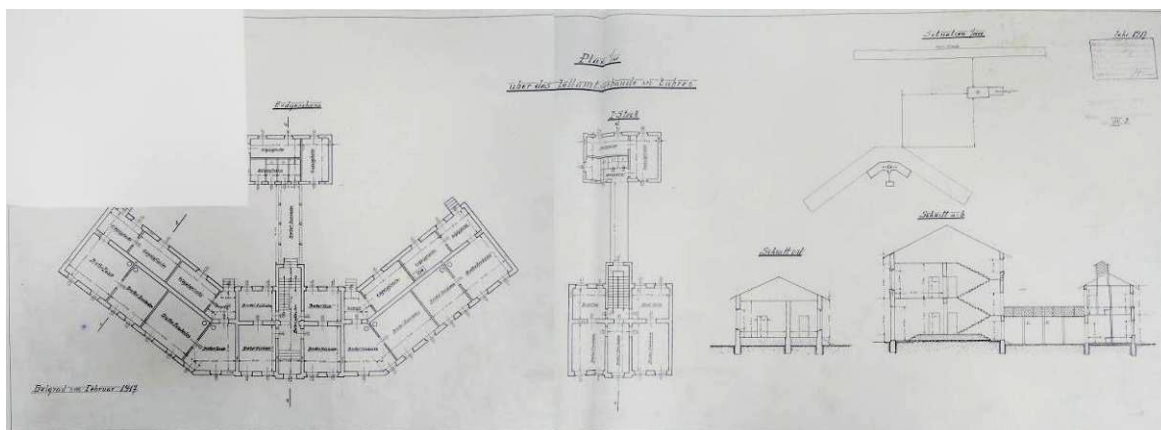
²⁴⁷ АС, Шематизми 1894-1904; Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 395.

²⁴⁸ Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр. 110.

²⁴⁹ Фотографија у Музеју града Београда—на полеђини пише „један од првих пројеката за време Другог светског рата делимично срушена“: МГБ Ур 13783; Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 360.; прецртани план из 1917. године: АЈ фонд Министарства грађевина 62- 371 VIII/2 III-4.

²⁵⁰ С обзиром да документација о објектима које је пројектовао током рада у Министарству грађевина већим делом није сачувана атрибуција је на основу пописа значајнијих радова које је Никола Несторовић навео у *Споменица о отварању Универзитета 1905. године*. У прилог томе да је један од првих пројеката је и обавештење у Српском техничком листу: Аноним. „Оправка царинарнице у Забрежју“, Српски Технички Лист бр.29, (20 јул 1908), 270.

промет роба и услуга са Европом. Забрежје је било главно стовариште за српски извоз шљива, поред обале налазили су се велики магацини Ристе Параноса и Ковачевића, затим стоваришта зоби, тако да је царинарница била најзначајнија јавна грађевина у овом малом месту.²⁵¹

*Слика 21- Забрежје – основа и пресек прецртани план из 1917.године
(Архив Југославије, 62- 371 VIII/2 III-4)*

Несторовић је значај објекта исказао волуметријом уз веома скромну декоративну обраду, јер је намена здања искључивала репрезентативни карактер. Објекат је формиран као угаона приземна грађевина са широко засеченим углом, који формира главну фасаду и својом позицијом имплицира стварање трга или отвореног простора испред самог објекта. Такво решење доприносило је општем утиску монументалности здања. Основа објекта је симетрична двотрактна, са великим бројем канцеларија које се паралелно нижу дуж уличне и дворишне фасаде. Улаз у објекат је централно позициониран, а наспрам њега у дубини налази се двокрако степениште, које води на спрат изнад улазног дела. Главна фасада има академски формирану троделну поделу са два бочна повучена дела и централним ризалитом. Бочни делови су приземни као и крила објекта и имају по једну прозорску осовину а завршени су косим кровом са дубоко препуштеном стрехом. Наглашеност централне зоне постигнута је испуштањем средњег ризалита испред зидне равни и додавањем још једног спрата који разбија хоризонталност и даје акценат целом објекту, кроз наглашавање симетрале улаза у објекат. Оса симетрије је према академској доктрини

²⁵¹ Каниц, *Србија, земља и становништво*, стр. 350.

наглашена на фасади, пирамидалном хијерархизацијом декоративних и обликовних елемената. Пречишћене фасаде приземља са правоугаоним прозорима и благо наглашеним лизенама, као и улазом који је потпуно ослобођен украса, добијају свој декоративни оквир кроз флорално решење дрвене конструкције крова на централном забату. Ова дрвена декоративна обрада је типична за средњоевропске објекте. Забат крова је додатно наглашен окулусом и декоративним врхом изнад слемена.

Слика 22- Царинарница у Забрежеју (Музеј града Београда, Ур 13783)

На основу комплексности задатка и исказане пројектантске сигурности, још два објекта припадају најранијем Несторовићевом пројектантском раду: среско начелство у Рековцу и среско начелство у Бабушници са чиновничким становима.²⁵²

Слика 23- Среско начелство Рековац, фотографија из међуратног (приватна збирка Боре Јелића)

Рековац је био средиште среза Левач и крајем деветнаестог века имао је око 1280 становника у 217 домова.²⁵³ **Здање среског начелства у Рековцу** носи одлике конзервативног академизма у сведеној форми, која одговара намени и месту објекта. Обликовна и просторна решења пројекта указују на почетничку руку аутора.²⁵⁴ Приземни, једнотрактни објекат подужног плана са ходничким коридором и канцеларијама дуж главне уличне фасаде формиран је према типичном академском

²⁵² *Споменица о отварању Универзитета*, (Београд: Државна штампарија Краљевине Србије 1906). Даље (*Споменица о отварању Универзитета*), стр. 148; Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 360.

²⁵³ Каниц, *Србија, земља и становништво*, стр. 622.

²⁵⁴ У среском начелству, 1920. године, радило је 13 чиновника; после Другог светског рата дозидан још један спрат, неки прозори су зазидани, други су померени, промењена им је величина и уклоњена је декоративна пластика. Објекат је данас пољопривредна школа а спољашњи изглед је у потпуности измењен: према казивању Боре Јелића, становника Рековца, 12. 10. 2012. године.

типу подужног плана са ризалитима и развијеним крилима.²⁵⁵ Фасада је симетрична са класичном петоделном поделом и наглашеном хоризонталношћу. Сва три ризалита су богатије обрађена, у односу на остала фасадна платна, међутим не постоји јасна диференцијација маса нити степеновање испуста у односу на зидну раван фасаде, између бочних и централног ризалита. Улаз је ненаглашен и асиметрично смештен уз бочни ризалит на левој страни фасаде са потпуно једнаком декоративном обрадом као прозорски отвори. Хоризонталност је акцентована профилисаним венцима испод прозора, декоративно обрађеном трабеацијом и хоризонталним кровним венцем који не излази много изван равни фасадног платна. Наглашеност ризалита постигнута је хоризонталним нутнама²⁵⁶ дуж фасадног платна, композитним прозорима са тимпанонима и надвишеним атикама. Диференцијација између централног и бочних ризалита састоји се од алтернације троугаоних и полукружних тимпанона који надвишују композитне прозоре као и атике која је изнад бочних ризалита у виду правоугаоног безорнаменталног парапета, док је изнад централног дела у виду троугаоног тимпанона.

Друго **среско начелство** је у месту **Бабушница**, које се налазило на југоистоку Краљевине јужно од Ниша, у непосредној близини Пирота. Атрибуција овог здања с'обзиром да не постоји архивска грађа, а ни историјска фотодокументација, изведена је на основу списка изведених објеката који се налази у *Споменици поводом отварања Универзитета*,²⁵⁷ као и у списку објеката који се чува у Музеју града Београда.²⁵⁸ Општина Бабушница имала је 2600 становника у 350 кућа, а сам срески центар 140 становника у 24 куће.²⁵⁹ Иако пројектован за знатно мање место од Рековца, данашњи објекат старог среза у Бабушници је знатно монументалнијих димензија и непропорционалан у односу на број становника.²⁶⁰

---

²⁵⁵ Ротер-Благојевић, Мирјана. „Основна типологија грађевина јавних намена изграђених у Београду од 1830. до 1900. године“, Архитектура и урбанизам, бр. 4, 1997, 62-68, стр. 66. Даље (Ротер-Благојевић, „Основна типологија“).

²⁵⁶ Хоризонтални зарези на фасади, као спојнице, ширине до 5 цм.

²⁵⁷ Споменица о отварању Универзитета, стр. 148.

²⁵⁸ МГБ Ур 13786.

²⁵⁹ Каниц, Србија, земља и становништво, стр. 220.

²⁶⁰ Данас је објекат део основне школе „Деспот Стефан Лазаревић“.

Могуће је да је био предвиђен већи објекат због близине бугарске границе али не у овом обиму који је остао очуван до данас.

Слика 24- Среско начелство Бабушница (Фотографија аутора)

Објекат има сутерен, приземље, спрат и поткровље. Основа објекта је подужног плана, међутим са накнадно додатим крилима у правцу главне фасаде, што указује да је основна идеја накнадно преправљена. Главна фасада има троделну поделу која пропорцијски не одговара композицији објекта а није ни својствена Несторовићу који више тежи петоделном рашчлањавању фасаде. Удвојени прозори на централном ризалиту и сведена једноставна декорација, подсећају на решење за Рековац. Могуће је да је објекат био приземни, сем централног ризалита који је имао још један спрат, тако да је у некој каснијој доградњи додат спрат над целим објектом и да је тада проширен за још четири прозорске осовине са сваке стране главне фасаде, тако да су се бочни ризалити изгубили.²⁶¹ Као најспорнији елемент издваја

---

²⁶¹ Аноним. „Оправка среске зграде у Бабушници“, Српски Технички Лист бр.11, (1907), 86.; Аноним. „Извештај о радовима у округу пиротском у 1910. години“, Српски Технички Лист бр.11, (13.март 1911), 85-87.

се година 1892. на атици зграде, јер уколико је то тачна година изградње Несторовић није могао бити пројектант.²⁶²

Објекат старог среза налази се на узвишици изнад места Бабушница на стратешкој позицији. У непосредној близини на путу који се спушта ка граду, налази се објекат са становима за чиновнике, који су изграђени у склопу изградње зграде средског начелства.²⁶³ Архитектура овог објекта је једноставна по угледу на варошке куће зидане од средине деветнаестог века по мањим местима. То је приземни објекат, са декоративно обрађеном столаријом и класицистичким елементима у виду плитких пиластера на фасади, који је раздвајају на вертикална поља и незнатно испуштеним кровним венцем, који прихвата четвороводни кров. Објекат је сличан породичној кући Николе Несторовића у Пожаревцу.

*Слика 25- Бабушница-станови за чиновнике
(Фотографија аутора)*

*Слика 26- детаљ врата
(Фотографија аутора)*

Значајну карику у еволутивном развоју пројектантског рада Николе Несторовића представља неизведени **пројекат Дечије болнице на Врачару**, који би остао потпуно непознат да није публикован у књизи Петровић Ј. Николе, „Дечија

²⁶² У фонду Министарства Грађевина не постоје подаци о објекту; Увидом у регистре Министарства унутрашњих дела које је било одговорно за подизање објекта дела од 1892 до 1902 није се дошло до података о изградњи средског начелства у Бабушници.

²⁶³ Објекти су напуштени у полурушевном стању и није могућ приступ.

болница, с писмима Јована В. Петровића свршеног медикаинара“.²⁶⁴ Пројекат је настао залагањем Друштва за сиротну и напуштену децу, највише др. Николе Ј. Петровића, које је после епидемије дифтерије у Дому за сиротну децу²⁶⁵ 1891. године а потом и избијања шарлаха 1892. године, одлучило да за сиромашну и напуштену децу изгради посебну болницу. Међутим инертност и незаинтересованост Општине града Београда, као и противљење становника Врачара, да се болница за заразне болести подигне у том делу града, ставило је идеју ад акта све до 1897. године када је у Дому оболело 47 деце од богиња. То је довело до актуелизације питања изградње болнице. Друштво се обратило Београдској општини 1898. године са молбом да им уступе земљиште на Врачару.²⁶⁶ Општина је одбила молбу уз образложење да ће болницу подићи Српско лекарско друштво и да би Друштво за сиротну и напуштену децу изградњом болнице изашло изван оквира своје делатности и овлашћења. Међутим то није утицало да Друштво одустане од своје идеје, већ је наставило да ради на пројектима за болницу и на прикупљању средстава за њено подизање.²⁶⁷

Председник друштва Никола Ј. Петровић је преко синовца Јована В. Петровића, који је студирао медицину у Бечу, ступио у контакт са дворским саветником и директором најстарије бечке дечије болнице Св. Ане, др. Видерхофером, који је са својим асистентом др. Платоном Папакостопулосом послао мишљење о томе каква би болница требало да буде. Петровић је писао и мађарском архитекти Вилмошу Фрајнду стручњаку за болничке зграде и од њега је бесплатно добио планове Дечије болнице, Броди Аделе у Будимпешти. Управа друштва је ангажовала Николу Несторовића да им изради пројекат и доставила му целокупну

---

²⁶⁴ Петровић, Ј. Никола, *Дечија болница, с писмима Јована В. Петровића свршеног медикаинара*, (Београд: Штампарија Светозара Николића Обилићев Венац бр. 2, 1899). Даље (Петровић, *Дечија болница, с писмима Јована В. Петровића*); Светлана Недић прва открила овај Несторовићев пројекат видети: Недић, „Дечија болница“.

²⁶⁵ Зграда Дом сиротне деце се налази у улици Светозара Марковића бр. 72 саграђена у времену од 1887-1892. године по пројекту архитекте Антона Хадерера: Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда.

²⁶⁶ Петровић, Ј. Никола, *Дечија болница*, (Београд: Штампарија Светозара Николића, Обилићев Венац бр. 2, 1898).

²⁶⁷ Под „Разно“ у часопису *Нова искра* дат је извештај Дома за сиротну и напуштену децу, за 1898. са вешћу да раде на прикупљању новца за подизање Дечије болнице и да су прикупили 25000 динара, што је још увек скромна сума: Аноним. „Разно“, *Нова искра* бр. 7, (1899), 124.

прикупљену документацију. Према речима др Николе Петровића: „.....и г. Несторовић је од овога направио посебну студију. Он је ствар узео врло озбиљно и уложио много труда. Имајући на расположење таква стручна мишљења г. Несторовић је необичном вредноћом и с пуно разумевања пришао послу. Он је саставио дефинитивне планове за једну осредњу али у сваком погледу сувремену болницу за децу. Ми смо полазили с начела да зидамо болницу према нашим приликама и нашим средствима; да се пружимо онолико колико нам средства допуштају. Али свакојакo желимо да основа буде постављена тако, како би се доцније, кад то потреба захте, могла проширити.“²⁶⁸ Планови су били завршени 1898. године и објављени у публикацији *Друштво за потпомагање и васпитавање сиротне и напуштене деце. Извештај управе о своме раду у 1898. години, Београд, 1899. Никола Петровић, Дечија болница с писмима Јована в. Петровића свршенога медицинара, 1899.* Нажалост, Друштво није успело да реши проблем земљишта, тако да је пројекат остао неостварен, а ни Српско лекарско друштво није подигло болницу.

Пројектом је било предвиђено да се ансамбл болнице састоји од више независних објеката, што је тражено упутствима која су дата пројектанту. Највећи објекат је био *Болница за незаразне болести* који је имао приземље и спрат а у склопу комплекса пројектована су још четири мања приземна објекта у којима су се налазили Пријавница и амбулаторија, два објекта болнице за заразне болести са посебним одељењем за шарлах и кухиња.

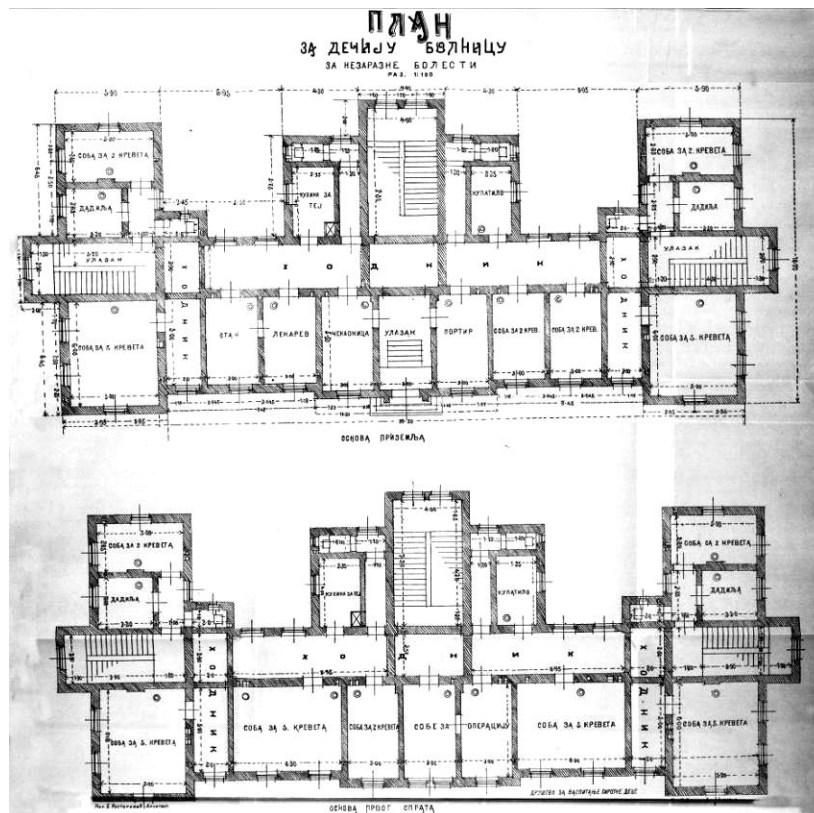
Код објекта болнице за незаразне болести Несторовић поново примењује једнотрактни подужни план са ризалитима и развијеним крилима.²⁶⁹ Распоред просторија унутар објекта је строго симетричан око улазне осе. Ненаглашен и релативно узан главни улаз је централно постављен и налази се наспрамно у односу на главне степенице које су у средњем краку. Са бочних страна степеништа, на оба спрата, су санитарни чворови, што представља типично организационо решење код подужног плана грађевине. На крајевима ходника су помоћне степенице. Сви

---

²⁶⁸ Петровић, Дечија болница, с писмима Јована В. Петровића.

²⁶⁹ Ротер-Благојевић, „Основна типологија“, стр. 66.

простори имају природно осветљење и проветравање. У бочним крацима је одвојен део који чини соба са два кревета, просторија за дадиљу и тоалет. Скоро исти распоред просторија је поновљен на спрату.

Слика 27- Основе главне зграде Дечије болнице
(Публиковано Петровић Ј. Никола, Дечија болница, с писмима Јована В. Петровића савршеног медика, Штампарија Светозара Николића Обилићев Венац бр 2, Београд, 1899)

Посебна пажња посвећена је ентеријерској обради улазног ходника и главног степеништа, са оградом од кованог гвожђа. Такође значај је придат и употреби адекватног материјала према упутствима из Пеште, где је наведено да подови морају имати завршну обраду од бетона или тераца, да намештај мора бити од гвожђа и да се дрво избегава по сваку цену.

Петоделна симетрична главна фасада болнице је академски решена под утицајем пречишћеног римског ренесанса.²⁷⁰ Рустично обрађена зидна платна приземља перфорирана полукружним засведеним прозорима, леже на још грубље

²⁷⁰ Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр. 334.; Несторовић, Богдан. *Архитектура Новог века*, (Београд: Научна књига, 1964), 316.

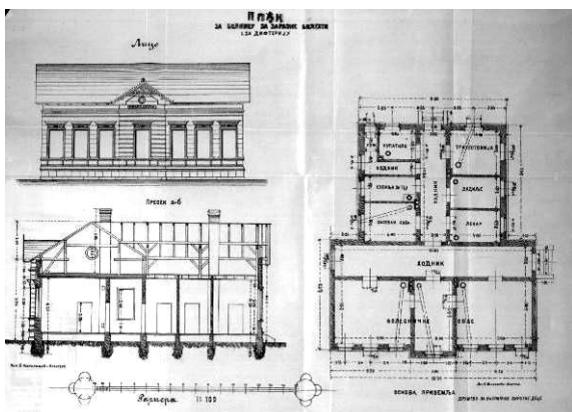

обрађеном каменом базису сутерена са малим отворима. Градација обраде зидног платна се наставља на првом спрату у виду подужних нутни. Хоризонталност објекта је додатно потенцирана широким профилисаним венцима између два спрата као и кровним венцем. Однос маса фасадног платна је бољи него на среском начелству у Рековцу, тако да се бочни ризалити садрже по два пута у централном и по један и по пут дуж фасадних страна, што доприноси наглашавању централног дела и већој разиграности. Међутим оно што је уочљиво је да су бочни ризалити више испуштени ван равни зида у односу на централни. Врло сведена секундарна пластика на првом спрату ограничена је на декорацију око прозорских отвора. Прозори су оивичени са по два тосканска стуба који носе профилисане архитравне греде, док су отвори на ризалитима наглашени троугаоним тимпаномом. Централни ризалит има три вертикалне прозорске осовине, наглашен је удвојеним прозором на првом спрату изнад врата и завршен атиком са балустерима изнад широког профилисаног кровног венца који не испада много изван равни зида. Кров је кос, висок и видан. Обрада унутрашње фасаде је знатно сведенија.

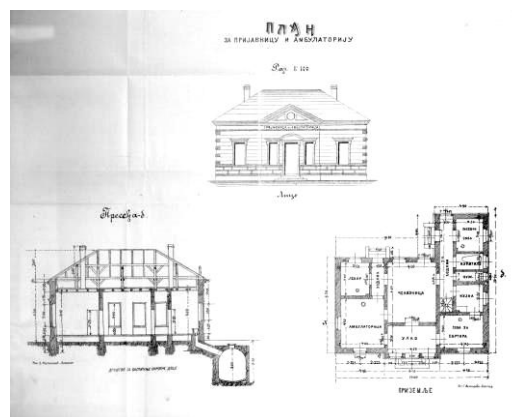

Слика 28- Изглед главне зграде Дечије болнице
(*Публиковано Петровић Ј. Никола, Дечија болница, с писмима Јована В. Петровића свршеног медика, Штампарии Светозара Николића Обилићев Венац бр 2, Београд, 1899*)

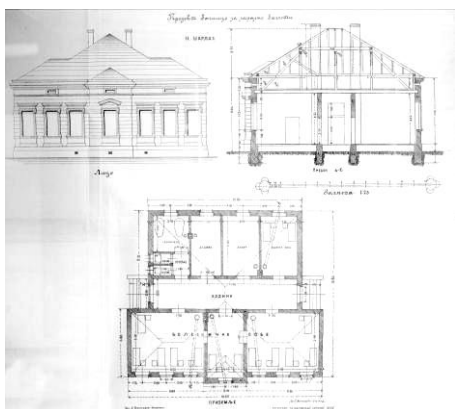
Остале болничке зграде су приземне, компактних углавном симетричних основа, са косим крововима и стилском обрадом фасаде, са хоризонталним профилисаним венцима на рустичној сокли, уз примену подужних нутни и троделне поделе зидног платна. Сваки објекат је архитектонски и обликовно засебно третиран. Разликују се не само по декоративној обради већ и по концепцији основа, које имају другачији распоред и садржај просторија у складу са тадашњом медицинском доктрином. Иако пројекат није изведен, овакво решење болничких зграда Несторовић ће задржати на свим пројектима болница које је радио за потребе Министарства грађевина.

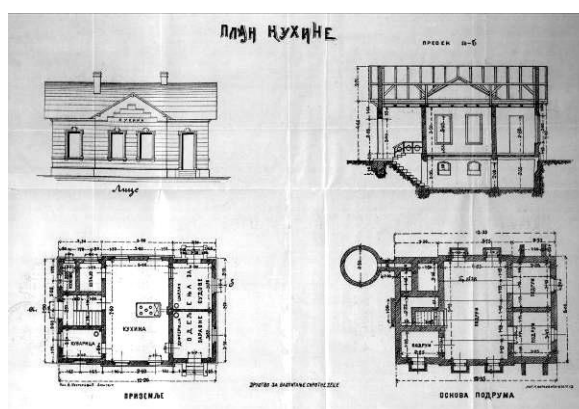
Слика 29- Дечија болница- објекат за дифтерију

зграда пријавнице и амбулаторије

зграда за шарлах

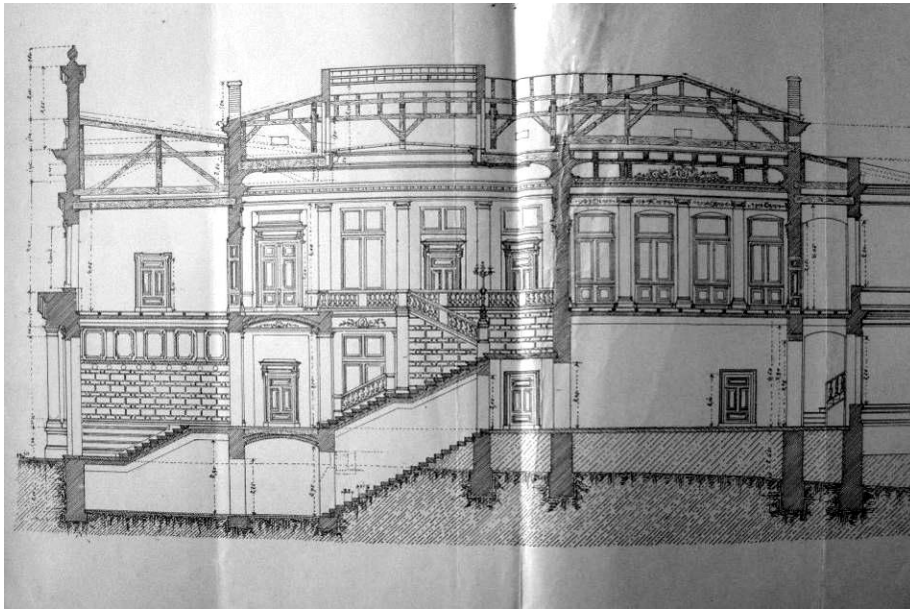
зграда кухиње

(Публиковано у Петровић Ј. Никола, Дечија болница, с писмима Јована В. Петровића свршеног медика, Штампарија Светозара Николића Обилићев Венац бр 2, Београд, 1899)

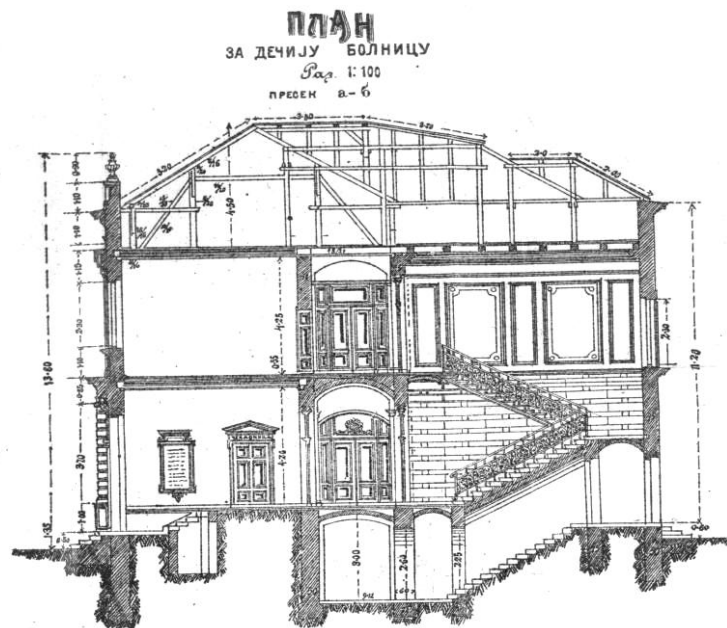
Поред пројектантског, рад у Министарству грађевина подразумевао је вођење надзора како над извођењем сопствених пројеката тако и над грађевинама које су пројектовале друге архитекте. То је изузетно значајно искуство у архитектонском стваралаштву јер кроз материјализовање дводимензионалног цртежа постају очигледни пропусти или неизводљивост појединих делова. Стиче се увид о реалним могућностима и захтевима, како пројектантским тако и конструктивним, као и о дOMETИМА МАЈСТОРА КОЈИ ТЕ РАДОВЕ ИЗВОДЕ. Када се објекат изводи према пројекту које је рађен у размери 1:100, током изградње неопходно је решити велики број детаља, почевши од оних функционалних (инсталације), преко декоративних који подразумевају одабир профилације и величине венаца, избор или расцртавање детаља орнаментике. Никола Несторовић је током рада у Министарству често вршио надзор над различитим грађевинама, а свест о значају тог посла као и уделу надзорног органа при изградњи види се у томе да у публикацији *Грађевине и архитекте Београда прошлог века*, иако није навео већи број својих објеката, Несторовић је нагласио да је водио надзор и радио детаље приликом изградње Зграде окружног суда и окружне команде у Београду, коју је пројектовао Драгутин Ђорђевић (1898) у Булевару Краља Александра бр. 7.²⁷¹ Академски конципиран објекат, двојне намене са троделном поделом фасадног платна послужио је Несторовићу као извор инспирације али и полигон за испробавање појединих детаља које ће касније применити на својим пројектима. Већ на пројекту Дечије болнице очигледни су утицаји који се примећују у ентеријеру улазне зоне код оба објекта.

---

²⁷¹ Објекат је срушен шездесетих година двадесетог века: Несторовић, *Грађевине и архитекти*, стр. 85; Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1915*; Поповић, Марко. „Окружни суд и VII пуковска окружна команда у Београду“, *Наслеђе*, бр. III, (2001), 193-198.; Аноним. Српски Технички лист, бр. 9 и 10, (1898) 155-156.

Слика 30- Пројекат Зграде окружног суда и окружене команде у Београду, Драгутин Ђорђевић (1889) у Булевару Краља Александра бр. 7.(Публиковано Српски Технички Лист, 1898. рр. 9 и 10)

Слика 31- Пресек главне зграде Дечије болнице (Публиковано Петровић Ј. Никола, Дечија болница, с писмима Јована В. Петровића свршеног медика, Штампарија Светозара Николића Обилићев Венац бр 2, Београд, 1899)

Исте 1899. године, Несторовић са Милорадом Рувидићем осваја прву награду на конкурс за спомен чесму у славу Књаза Милоша у Чајетини.²⁷² Грађење меморијала, доживело је замах током деветнаестог века у Европи док је у Србији постало актуелно пред крај деветнаестог века, са подизањем националне свести и добијањем пуне политичке самосталности.²⁷³ Тема спомен обележја је била блиска Рувидићу и Несторовићу, с обзиром да се меморијалима посвећивала велика пажња током њиховог школовања у Шарлотенбургу а нарочито на школским месечним конкурсима.

Споменик у Чајетини је подигнут залагањем народа среза Златиборског у спомен на спасење Краља Милана на иванданском атентату 24. јуна 1899. године.²⁷⁴ Несторовић и Рувидић су обликовали двоструко симетричан меморијал пирамидалне форме са хијерархизацијом на фронталне и бочне стране.²⁷⁵ Академски конципирана чесма са слободно примењеним декоративним елементима сачињена је од два сегмента. Доњи сегмент чесме је знатно шири у виду правоугаоног базиса, са профилисаним кадицама и чесмама на све четири стране. На базису је споменик који се састоји од постамента квадратне основе са стилизованим обелиском на врху. Складно и пропорцијски усаглашено академско решење, са суптилно инкорпорираним симболичким значењем, оплемењено је декорацијом у виду профилисаних венаца и две волуте које наглашавају прелаз између правоугаоног базиса на квадратни постамент.

---

²⁷² Ово је још један пројекат сем Дечије болнице који није навео у Споменици о оснивању Универзитета: Живановић, *Архитекта Милорад Рувидић*,, стр. 129.

²⁷³ Макуљевић, *Уметност и национална идеја у XIX веку*, стр. 295.

²⁷⁴ Натпис на чесми „Ову чесму подиже благодарни народ Среза Златиборског за срећно спасење Њ В Краља Милана на дан 24 Јуна 1899 Августа 1900“.

²⁷⁵ Живановић, Душица. „Спомен чесма у Чајетини“, *Зборник радова Простори памћења, том 1, Архитектура*, (Београд: Одељење за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду, 2013), 160-170, стр. 164-167.

*Слика 32- Спомен чесма у славу Књаза Милоша у Чајетини
(Фотографија аутора)*

Несторовић је са Рувидићем учествовао и на конкурс за **Споменик ослободиоцима Ниша** 1900. године.²⁷⁶ У Нишу је приликом прославе двадесете годишњице ослобођења од Турака 1897. године, основан одбор за изградњу споменика, да би три године касније, 1900. био расписан први конкурс. Рувидић и Несторовић су освојили трећу награду, прву је добио рад Симеона Роксандића, међутим до реализације није дошло услед недостатка финансијских средстава.²⁷⁷

---

²⁷⁶ У списку пројеката које је Рувидић приложио приликом аплицирања за место професора на Великој школи налазе се три пројекта за која наводи да је радио са Николом Несторовићем: Спомен чесма у Чајетини, Пројекат за споменик ослободиоцима у Нишу и пројекат за полицијску станицу у Топчидеру видети: Живановић, *Архитекта Милорад Рувидић*, стр. 129.

²⁷⁷ Андрејевић, Борислав. *Споменици архитектуре Ниша*, (Ниш: Просвета, 2001).

Заједно са Рувидићем припремио је и пројекат **Топчидерске полицијске станице** који није сачуван.²⁷⁸

Током 1899-1900. године, у оквиру Министарства грађевина, Несторовић осмишљава три пројекта за репрезентативна здања. Прво здање је зграда Крагујевачког начелства и суда, потом следи пројекат за зграду Начелства и суда у Крушевцу а у истом периоду, највероватније 1900. године, Несторовић осваја прву награду за пројекат Начелства и суда у Ваљево. Услед недостатка финансијских средстава изградња сва три начелства није одмах почела. Из преписке у вези са изградњом начелства у Крагујевцу види се да је зидање требало да почне најкасније у пролеће 1900. године али се то вероватно није тад десило, јер је лицитација за инсталацију грејања расписана у новембру 1901. године. Негде у исто време током 1900. године отпочела је изградња Начелства и суда у Крушевцу. Изградња **начелства у Ваљево** је одложена. Иако је Несторовић освојио прву награду ово здање није изведено према његовом већ према Илкићевом пројекту.²⁷⁹ Несторовић у Споменици Универзитета²⁸⁰ наводи да је на овом конкурс освојио прво место, а после међу „свршеним“ већим радовима поново наводи Начелство у Ваљево. У недостатку података није јасно зашто је реализован Илкићев пројекат, када је Несторовић за ово здање урадио не један већ два пројекта.

Ток конкурса, жири као ни крајњи разлог зашто није изведено према Несторовићевом плану остао је непознат. Несторовић је на основу првонаграђене скице израдио главни пројекат, у оквиру Министарства грађевина, заједно са Љубишом Барићем грађевинаром из Ваљева. Према том пројекту расписана је

²⁷⁸ Живановић, *Архитекта Милорад Рувидић*, стр. 129: цитира Андрејевић, Борислав. *Споменици Ниша*, (Ниш: Просвета, 1996), 265.

²⁷⁹ Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр. 309.; Несторовић, Богдан. „Преглед споменика архитектуре у Србији 19. века“, *Саопштења РЗЗСК*, књ. X (1974), 141-169, стр. 161; Петровић, Јелена. „Јавни објекти Јована Илкића архитекте Краљевине Србије“, *Лесковачки зборник*, књ. XLVI, (2006), 309-336, стр. 323, 333; Шолаја и Магдић наводе у *Инжењери у књажевству/ Краљевини Србији* наводе да је Никола Несторовић пројектовао зграде начелства и суда у Ваљево: Шолаја, Владимир Б. Магдић, Адела С. *Инжењери у књажевству/Краљевини Србији од 1834. године до завршетка Првог светског рата*, (Београд: Заједница техничких факултета Универзитета у Београду: Музеј науке и технике : Лола институт, 1994), стр.70. Ђокић, *Vladan, Urbana tipologija: gradski trg u Srbiji*, (Beograd:Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet, 2009), стр. 152-157.

²⁸⁰ *Споменица о отварању Универзитета*, стр.148.

лицитација 1901. године.²⁸¹ Међутим пошто је најнижа понуђена цена била око 500,000 динара Министар грађевина „вођен жељом да се у унутрашњости наше земље не подижу тако луксузне грађевине, него скромније“²⁸² није одобрио лицитацију и „наредио да г. Несторовић архитекта изради други план скромније за ову грађевину па тако да ова грађевина по том новом плану кошта око 300,000 динара“.²⁸³ Никола Несторовић је израдио нов пројекат који се уклапао у жељену суму од 300,000 динара и требало је да изградња почне 1902. године. Међутим није дошло до реализације ни овог пројекта, већ је објекат изведен према Илкићевом пројекту. Сачувана преписка између Министарства унутрашњих дела и Министарства грађевина осликава позицију српских архитеката, којима се *наређује* да изнова раде већ завршене пројекте, за које су добили прву награду и на основу којих су расписиване лицитације, јер је у међувремену одлучено да објекат, у овом случају финансијски, не одговара потребама.

Слика 33-Зграда начелства, данас суда у Ваљеву по пројекту Јована Илкића
(www.Zaprokul.org.rs)

²⁸¹ У министарству грађевина 31. 10. 1901 одржаће се лицитација за давање у израду зграде окружног начелства у Ваљеву: Аноним. „Објаве и Лицитације“, Технички гласник, бр. 21, (04. 11. 1901), 7.

²⁸² АС МУД-П, фасцикла 9, ред.бр.155, 1902 година.

²⁸³ решењем од 22 Новембра 1901. године бр. 8810: АС МУД-П, фасцикла 9, ред.бр.155, 1902 година.

Као датум изградње начелства у Ваљеву наводи се 1906. година,²⁸⁴ међутим у „Српском техничком листу“ из 1906. године према извештају о пословима у Ваљевском округу нема помена зидању начелства као ни у каснијим извештајима из 1907, 1908. године.²⁸⁵ У тренутку када је грађено начелство, Несторовић највероватније више није радио у Министарству, могуће је да је Илкић унео неке измене а потом и као шеф одсека потписао пројекте. У којој мери се Илкић ослонио на већ постојеће Несторовићеве пројекте остаје непознато, али је Кадиевић приметио да делује да Илкић на овом здању користи мање инвентивности него на претходним пројектима, што је можда индикација да се радило о преправљеном Несторовићевом пројекту.²⁸⁶ Однос према пројектантима у нашој средини никада није био однос ни као према уметницима, ни према инжињерима. Звање инжињер имало је већу тежину него архитекта, иако су архитекте са краја деветнаестог века имале инжењерско, а тек потом уметничко архитектонско образовање. Појам ауторског дела у архитектонском стваралаштву у српској средини није имао великог значаја, тако да су наручиоци, било да је у питању држава или приватни инвеститори, пресудно утицали не само на функционалне одлике објекта већ и на обликовне. У Министарству грађевина, првом радном месту Николе Несторовића, поред тога што је постојала јасна хијерархија уз строге каноне пројектовања, однос према ауторском раду је био на ниском нивоу. У зависности од степена личне прагматичности и карактера, наши ствараоци су се прилагођавали реалним околностима и у оквиру тих околности стварали.²⁸⁷ Овакав однос је један од пресудних фактора који су

---

²⁸⁴ Податак добијен из Завода за заштиту споменика културе Ваљево, без референце извора податка.

²⁸⁵ У стл 53. страна, Ј.Т.Зрнић, Технички радови у Ваљеву, описује све радове који су актуелни у Ваљеву спомиње гимназију али не и начелство: Зрнић, Ј.Т. „Технички радови у Ваљеву“, Српски Технички Лист бр7, (13. Август 1906), 53.

Наводе се сви радови нема окружног начелства и суда: Гагић, Ч. „Технички радови у округу Ваљевском“, Српски Технички Лист бр.23 и 24, (3. и 10. децембар 1906).

Нема помена о згради начелства и суда: Аноним. „Радови у округу Ваљевском 1909“ *Српски Технички лист* бр. 13, (28. март 1910), 102.

²⁸⁶ Кадиевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр.309.

²⁸⁷ Наравно да у поређењу са Константином Јовановићем који је имао чврст став о својим стилским предилекцијама као и о начину на који наручилац комуницира са аутором, постаје јасно да наши архитекти то себи тешко да су могли да дозволе ако су мислили да преживе стручно и приватно: Ванушић, Данијела. *Константин А. Јовановић Архитекта великог формата*, (Београд: Музеј града Београда, 2013), стр. 50-52.

утицали на променљивост и осцилације у стилским опредељењима српских архитеката, поред академске доктрине да уколико суверено познајете и владате стилевима њихово компиловање је ствар укуса ствараоца.

Изградња **Окружног начелства и суда у Крагујевцу** започета је 1901. године, по пројекту који је Никола Несторовић израдио током 1899-1900. године.²⁸⁸ Када је завршено 1904. године,²⁸⁹ здање је било једно од најрепрезентативнијих управних објеката у Србији, а засигурно најупечатљивија грађевина у историји Крагујевца. Својом монументалношћу и репрезентативношћу утицало је и на формирање урбане матрице централне зоне града и дало је оквир новопланираном тргу.²⁹⁰ Конципиран је као строго академски обликован објекат рафинираних и складних пропорција.²⁹¹ Приликом пројектовања једносратног здања поштована су начела академизма,²⁹² тако да су распоред и величине просторија подређени његовој

---

²⁸⁸ Несторовић, Богдан. „Преглед споменика архитектуре у Србији 19. века“, *Саопштења РЗЗСК*, књ. X (1974), 141-169, 162. Даље (Несторовић, „Преглед споменика архитектуре“); АС МУД-П, фасцикла 30, ред.бр.20, 1900: У преписци између Министарства правде, Министарства унутрашњих дела и Министарства грађевина види се да 1899. године у марту начелство округа Крагујевачког и поред најбоље воље и залагања није успело да скупи паре за подизање објекта начелства и првостепеног суда, али да је уверено да ће изградња почети на пролеће 1900. године, у децембру Министарство правде моли Министарство унутрашњих дела да се почне са изградњом да би се у јануару 1900. године, заступник начелника обратио министру Министарство унутрашњих дела да је одвојено 300 000, дин. за изградњу и да ће до пролећа скупити још 50 000 дин., да је „план распореда просторија“ у Министарству грађевина и по њиховом одобрењу приступа се изради дефинитивног пројекта; У Министарству грађевина 15. новембра 1901. године држаће се оферт лицитација за инсталацију централног парног грејања у новом окружном здању у Крагујевцу: Аноним. „Објаве и Лицитације“, *Технички гласник*, бр. 22, (11. 11. 1901), 7.; Облога сокла за зграду окружног начелства у Крушевцу, ко је добио да достави камен одобрење министра: Аноним. „Објаве и Лицитације“, *Технички гласник*, бр. 5, (15. 08. 1901), 5.

²⁸⁹ Зграда суда је започета под династијом Обреновића – Кнеза Александра а завршена је под династијом Карађорђевића – Краља Петра Првог. Краљ Петар је задржао грб Обреновића на згради који је после убиства Краља Александра у Марсеју нестало. Палата је грађена од 1902-1904 (1907): Дебљовић, М., Станојевић, Т. „Предходници правосуђа и изградња зграде правосудних органа у Крагујевцу у: Улога Крагујевца као центра Србије у почетку Првог светског рата“, *Зборник радова са научних скупова у 2000. и 2001. Години – Крагујевац*, (2001), 63-67.

²⁹⁰ Боровњак, Ђурђија. *Архитектура и урбанизам Горњег Милановца (1853-1941)*, (Чачак : Народни музеј ; Горњи Милановац : Музеј рудничко-таковског краја, 2007), стр. 86-87; Ђокић, Vlada, *Urbana tipologija: gradski trg u Srbiji*, (Beograd:Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet, 2009), стр. 366. Даље (Ђокић, *Urbana tipologija*).

²⁹¹ Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр. 335; Макуљевић, *Уметност и национална идеја у XIX веку*, стр. 261; Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 320; Трифуновић, Верољуб. *Архитектура о Крагујевцу*, (Крагујевац: Дирекција за урбанизам и изградњу, 1995), 44-47; Несторовић, „Преглед споменика архитектуре“, стр. 162.

²⁹² Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр. 335.

наглашеној симетричности.²⁹³ И код овог пројекта Несторовић је применио подужни план, основе са ризалитима и дубоко развијеним крилима.²⁹⁴ Све димензије објекта су добијене кроз пропорцијске односе 1:1 или 1:2, и свака величина је у пропорционалном односу са другом. Однос дужине главне фасаде у пропорцији је према унутрашњим крацима 2:1, односно главна фасада је дужине 70,0м а краци су дубине 35,0 м. Функционална шема је изузетно јасна и геометризована, са правилним линијама кретања без пресецања комуникационих токова.

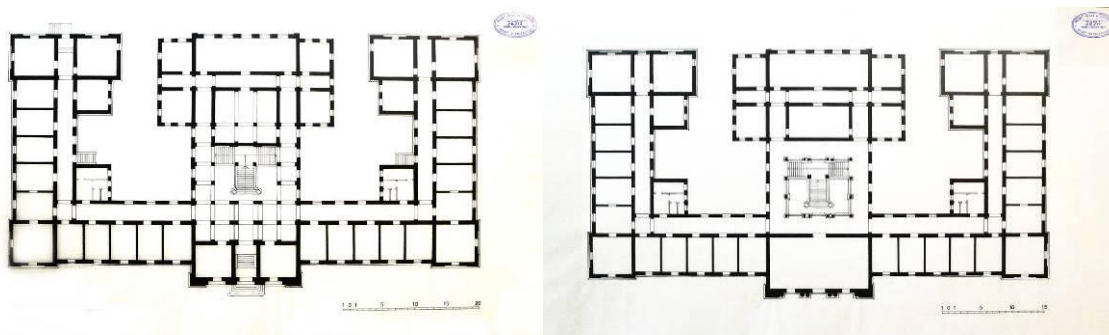
Једнотрактно решење где су ходници оријентисани ка унутрашњости објекта а канцеларије дуж уличних фасада, само се на крајевима сваког крака развија у двотрактни систем, малтене формирајући затворена унутрашња дворишта. У приземљу се налазе 32 просторије, два санитарна блока и две суднице. Централно постављени улаз, кроз релативно узан приступни ходник решен на скоро исти начин као код Дечије болнице, отвара се ка централном холу који је позициониран у средњем краку основе зграде. У средишту централног хола је монументално степениште, окружено галеријом, које почиње као једнокрако и грана се на подесту у облику слова „Т“. Галерију око степеништа носе стубци квадратног пресека постављени у систему квадратних модула који кореспондирају са ритмом прозорских отвора. Иза степеништа налазе се суднице и четири канцеларије.

Прелаз из улазног ходника у централни хол није довољно монументалан јер је у циљу наглашавања улаза, не одступајући од квадратног модула, постављен по пар удвојених стубаца који се налазе на истом модуларном размаку као и самостални стубци, што ствара осећај загушености, а не отварања простора ка степеништу.

---

²⁹³ Прецртани планови: Музеј Науке и технике-фонд Николе и Богдана Несторовића, ТД фасикла 107 цртеж 29, основа, приземље.

²⁹⁴ Ротер-Благојевић, „Основна типологија“, стр. 66.

Слика 34- Основе приземља и спрата начелства у Крагујевцу-прецртани планови (Музеј Науке и технике-фонд Николе и Богдана Несторовића, техничка документација фасикла 107 цртеж 29)

На првом спрату поновљен је идентичан распоред просторија, сем што се изнад улаза налази свечана сала. У складу са академским принципима, најзначајнија просторија је смештена на првом спрату у централном делу орјентисаном према прочељу зграде што је наглашено и на фасади са три огромна полукружна прозора у горњој зони. Невероватан склад пропорција у основи, промишљеност и геометризација функционалне шеме ишчитавају се и кроз волуметрију објекта. Средњи крак објекта је формиран у ширини централног ризалита тако да фасада кореспондира са основом, а не представља потпуно независни омотач, лажну опну.

Главна фасада је пројектована у духу пречишћене римске ренесансе са петоделном поделом платна и наглашене три хоризонталне зоне. Прва је зона постамента, који се састоји од камене сокле у нивоу сутерена, са малим квадратним отворима у осовинама прозора на вишим спратовима. Сокла има градацију камене обраде од грубе до финије структуре. Изнад сокле је појас приземља, према ренесансној концепцији рустично обрађен нутнама, са полукружно засведеним прозорима који су наглашени истуренијим деловима фасаде, у виду камених блокова. На првом спрату рустика се губи, а фасада је глатко малтерисана. У осама прозора приземља налазе се прозори првог спрата оивичени лизенама у форми пиластера који носе троугаоне тимпаноне. Подпрозорни парапети су у виду псеудоограде терасе са балустерима. Између прозора у висини надпрозорне греде пролази тенија²⁹⁵ са флоралном декорацијом, као на Згради окружног суда и окружне команде у

²⁹⁵ Украсна хоризонтална трака.

Београду, Драгутина Ђорђевића. Међутим, чиста зидна платна додатно наглашавају овај декоративни елемент. Флорална тенија, у сведенијој или разрађенијој форми, је један од декоративних мотива који ће се понављати на већини Несторовићевих пројеката.

*Слика 35- Зграда начелства и суда у Крагујевцу
(Народна библиотека Србије, посебни фондови 597/95)*

Бочни ризалити излазе врло мало изван фасадне равни, за разлику од централног ризалита који је скоро три метра упуштен у простор. Наглашеност бочних ризалита је постигнута удвојеним коринтским пиластрима на угловима који су повезани декоративним флоралним венцем.

*Слика 36- Бочни ризалит зграде начелства и суда у Крагујевцу
(Фотографија аутора)*

На овом објекту успостављена је доследна хијерархијска градација. Централни ризалит као доминантни мотив постављен је у први план, како висинском доминацијом крунисаном куполом, тако и пропорцијским односом маса и на крају богатством декоративне пластике. Наглашену троделну поделу централног дела истичу три вертикална низа прозора. Рустични пиластри приземља, који формирају ову поделу, на спрату се настављају у удвојене коринтске полустубове који носе трабеацију са богатом флоралном декорацијом. Три велика полукружно засведена отвора на првом спрату истичу централну улазну зону, кореспондирајући са мањим полукружно засведеним прозорима на бочним ризалитима. Посебан акценат централном ризалиту дају углови који су додатно истурени изван равни ризалита, а завршени постаментом на атици са по једном скулптуром. Алегоричке фигуре у

седећем ставу персонификују „Правду“ и „Закон“. Декоративну пластику као и скулптуре извео је ликорезац Фрањо Валдман из Београда.²⁹⁶ Изнад улаза, као централни мотив атике, налази се постамент за грб, у виду плоче надвишене троугаоним тимпаном. Круна објекта је купола над правоугаоном основом изнад централног ризалита.

*Слика 37- Зграда начелства и суда у Крагујевцу, централни ризалит
(Фотографија аутора)*

Спољње фасаде бочних страна објекта су декоративно обрађене у истом маниру као и главна фасада, са изузетком централног ризалита. Поштујући каноне академизма Несторовић је на бочним странама применио троделну поделу са наглашеним бочним ризалитима и фасадним платном између, на којем је поновио исти број отвора (пет), као на фасадном платну између ризалита главне фасаде. Услед веће дужине фасаде бочних страна у односу на део главне фасаде, исти број отвора је постигнут повећавањем размака између прозорских отвора.

Озбиљност у приступу, као и огромно знање огледа се у посвећености сваком детаљу почевши од функционалне шеме, преко стилске обраде, све до техничких

---

²⁹⁶ Стојановић, *Српски Неумар*, стр. 101.

решења вентилације, системом великих канала кроз целу зграду, и на крају декоративне обраде ентеријера. Репрезентативност улазног хола, степеништа и свечане сале, на првом спрату, остварена је адекватном применом материјала и разрадом детаља орнаменталне пластике. Масивни квадратни стубци у приземљу од фино пикованог сивкастог мермера, без високог сјаја, са геометризованом декорацијом на капителима, стварају уздржани строги оквир за монументално степениште. Црно беле мозаик плочице, са флоралном декорацијом, употпуњују монохромију приземља. Као контраст је монументално степениште, са каменом оградом од белог мермера високог сјаја, перфорираном балустерима.

*Слика 38- стубац у приземљу
(Фотографија аутора)*

*Слика 39- подне плочице у приземљу
(Фотографија аутора)*

Степениште води ка галерији на првом спрату која одише лакоћом и прозачношћу. На првом спрату стубце замењују стубови тосканског реда, који су подигнути на постаменте у висини ограде. Постамени су од белог мермера, као стопе и капители стуба, док је сам стуб од ружичастог мермера високог сјаја (можда је мраморизација). Модел за ове стубове преузет је из ауле Политехнике у Шарлотенбургу. Модуларна шема објекта ишчитава се на таваници првог спрата, формирајући декоративну композицију са пиластрима на зидовима и прозорским отворима. Одмерена употреба гипсаних радова доприноси комплетном утиску.

Слика 40- главно степениште (Фотографија аутора)

Главна свечана сала, судница, је посебно декоративно обрађена. На спољном зиду наспрам улаза у салу налазе се три велика полукружно засведена прозора. Сваки се налази у посебном пољу уоквирен пиластрима са јонским капителом. Богате лизене око прозора додатно употпуњују декоративни репертоар. Поља са лизенама у облику прозора и декоративном поделом у висини надсветла на прозорима, понављају се на свим зидовима просторије. Богатство секундарне пластике употпуњује декорисана столарија, са профилисаним штоковима надвишеним тимпаномина, као и посебним декоративним бравицама на прозорима које су прибављене из увоза. На поду у ходницима начелства су мозаик керамичке плочице и то у централном холу-у црно белој, а у бочним холовима у жуто-црној комбинацији. У ентеријеру је приметан декоративни елемент у виду правоугаоника са капљицама који ће Несторовић применити на фасади згради Управе фондова.

Слика 41-декоративна бравица, свечана сала, детаљ плочице на спрату
(Фотографија аутора)

Урбанизам у Србији је од почетка ослобађања земље од Турске власти заузео значајно место у оквиру државотворних делатности, кроз формирање нових урбаних и регулисаних места у која је насељавано српско становништво, уз напуштање и рушење старих орјенталних варошица. Први урбанистички захвати везани су за директно деловање Милоша Обреновића, да би се већ почетком друге половине деветнаестог века појавила законодавна регулатива значајна за урбанистички развој градова.²⁹⁷ Урбанистичка политика Србије скраја деветнаестог века имала је социјалну и хуманистичку основу, међутим монопол државе над друштвеним делатностима условио је претерану зависност од политичких збивања и бирократског устројства тако да планови који су формирано нису извођени до краја услед промене власти или надлежности управних институција. У односу на прва урбанистичка решења нових вароши, спроведених апсолутистичком вољом Кнеза Милоша Обреновића, већ при првим реконструкцијама већих вароши, Београд, Ниш, долази до теоријског раздвајања урбанистичког пута на потпуну и конзервативну

²⁹⁷ Почевши од Закона о подизању Јавних грађевина из 1865.године преко 1866. године када је донет закон о експропријацији, као и закон о местима који је 1885. године проширен и допуњен, па све до последње деценије деветнаестог века са Законом за град Београд из 1896. године: Недић, В. Светлана. „Грађевинско Законодавство Београда крајем XIX и почетком XX века“, *Годишњак града Београда*, књ.XLIV (1997), 115-123; Ђурић-Замоло, Дивна. „Најранији правни прописи из области архитектуре и урбанизма у Србији XIX века (1835-1865)“, *Зборник радова Градска култура на Балкану (XV-XVIII века)*, посебно издање 36, (Београд: Српска академија наука и уметности-Банканолошки институт, 1988) 2, Зборник радова Београд 1988, 151-173, стр. 170; Ротер – Благојевић, Мирјана. „Појава првих законских прописа и стандарда из области грађевинарства у Србији током 19. и почетком 20. века“, *Изградња*, бр. 5 (1998), 245 – 258.

реконструкцију. Теоријско размимоилажење ставова поговало је оправдавању сталних измена планова, насталих углавном услед дневно политичких промена и профитерско шпекулантске делатности, што је резултирало одсуством просторно физичког континуитета развоја градова.²⁹⁸

Први реализовани Несторовићев репрезентативни објекат Зграде начелства и суда у Крагујевцу, остаће усамљен случај позиционирања репрезентативног објекта у предходно осмишљену и до краја доследно спроведену урбанистичку матрицу. Као престоница обновљене Србије 1818. године, Крагујевац се убрзано развијао постајући политичко, културно и просветно средиште државе. Најзначајнији плански документ, План регулације за град Крагујевац, израдио је инжењер Лука Ивковић 1891. године,²⁹⁹ и основни концепт овог плана је инкорпориран и спровођен кроз све будуће планове. Поред позиционирања главних градских траса овим планом су на раскрсницама главних градских саобраћајница планирани јавни простори између осталог и Трг код суда.³⁰⁰ Правоугаони плато, као нови друштвени центар Крагујевца добио је оквир изградњом Зграде Начелства и суда која је својом главном фасадом затварала једну подужну страну трга.³⁰¹ Даљим развијањем основне поставке кроз регулационе планове, са јасно одређеним геометријским обликом зелене површине трга и доследно спроведеном изградњом око ње створено је просторно-композиционо јединство зграде и сквера на којем је све подређено отварању визуре ка згради начелства.³⁰² Поред естетских вредности и позиција објекта као доминантне тачке добро осмишљеног трга постала је и опстала као централна грађевина Крагујевца.

Готово једновремено Несторовић пројектује и **Зграду окружног начелства и суда у Крушевцу** током 1899-1900. године, тако да је на ова два пројекта уочљиво истраживање и преиспитивање декоративних, функционалих, волуметријских,

---

²⁹⁸ Đokić, *Urbana tipologija*, str.445.

²⁹⁹ Ibid., str.365; Трифуновић, Верољуб. *Архитектура о Крагујевцу*, (Крагујевац: Дирекција за урбанизам и изградњу, 1995), стр.60.

³⁰⁰ Ibid.

³⁰¹ Типологија тргова видети: Đokić, *Urbana tipologija*, str. 365.

³⁰² Максимовић, Бранко. *Идејни развој српског урбанизма, период реконструкције градова до 1914.године*, (Београд: Српска академија науке и уметности, 1978), стр. 127.

просторних и ентеријерских могућности.³⁰³ Здање је зидано током 1902-1904. године, а извођач радова је био Ото Голднер из Крушевца.³⁰⁴ Завршетак радова и отварање здања поклопило се са свечаним откривањем Споменика Косовским јунацима у Крушевцу 15. јуна 1904. године, тако да је први гост здања био Краљ Петар I Карађорђевић.³⁰⁵

*Слика 42- Зграда начелства и суда у Крушевцу
(Народна библиотека Србије посебни фондови 603/4)*

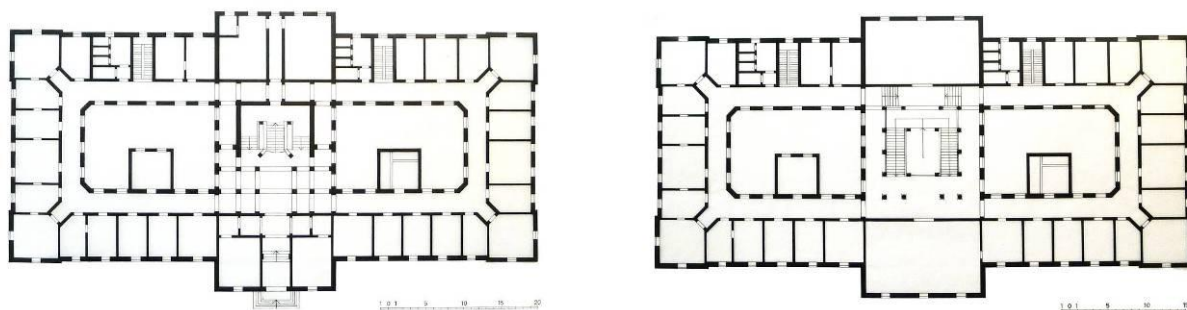
Зграда окружног начелства у Крушевцу подигнута је на великој, слободној парцели на месту приземне зграде старог начелства. Једносратно здање је повучено у односу на регулацију и конципирана као слободностојећи објекат који се сагледава

³⁰³ О згради начелства у крушевцу: Кадифевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр. 335; Васић, Павле, (прир.). *Уметничка топографија Крушевца*, (Нови Сад : Матица српска ; Крушевац : Багдала, 1990), стр. 217, 301; Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 360; Несторовић, „Преглед споменика архитектуре“, стр. 163.

³⁰⁴ Несторовић, „Преглед споменика архитектуре“, стр. 163; Југовић, Милутин Р. „Инциденти у Окружју крушевачком: 1834-1924“, ПИНУС записи, бр. 3, (1996), стр. 86, 90.

³⁰⁵ Југовић, Милутин Р. „Инциденти у Окружју крушевачком: 1834-1924“, ПИНУС записи, бр. 3, (1996), стр. 90.

са све четири стране. Иако је пројектни задатак био идентичан са програмом зграде Начелства и суда у Крагујевцу, како би се добио утисак компактног блока, Несторовић се уместо до тада примењиваног подужног плана, одлучио за формирање грађевине централног плана са два велика унутрашња дворишта.³⁰⁶ Примењена је дупла симетрија у основи објекта око подужне и попречне осе. У распореду просторија уочљива су мала одступања од строгих правила компоновања, више као пројектантско истраживање могућности различитог решавања истог задатка. Приметно је одступање од идеалних пропорцијских односа: модуларни систем није уједначен, напушта однос 1:1 или 1:2 у корист издуженијих и слободније решених простора.³⁰⁷ Објекат је конципиран у виду издуженог кубуса који формира рам око унутрашњег дворишта, а по средини дуже стране је пресечен попречним краком који раздваја унутрашње двориште на два мања. Геометријска шема два издужена кубуса који се пресецају наглашена је и у волуметрији објекта путем испуста централног ризалита изван равни зида као и висинском наглашеношћу. У функционалном распореду поново је примењена једнотрактна шема, где су канцеларије смештене дуж спољњих, а ходнички коридор је дуж дворишних фасада. Код овог објекта примењена је затворена кружна хоризонтална комуникација.

Слика 43- Основе приземља и спрата Начелства и суда у Крушевцу-прецртани планови (Музеј Науке и технике-фонд Николе и Богдана Несторовића, техничка документација фасикла 107 цртеж 40)

³⁰⁶ На првом спрату крушевачког начелства такође су биле предвиђене 32 просторије, два санитарна блока и две мање суднице.

³⁰⁷ Однос подужних фасада у односу на попречне је 70,0 м према 30,0 м.

У разради улазног дела и централног хола, смештоног у попречном краку, приметна је еволуција идеје примењене на начелству у Крагујевцу. Улаз је позициониран у осовини централног ризалита, улазни ходник је дужи и нешто шири и преко отворенијег предпростора води у централни хол. Одступањем од строго геометризоване модуларне матрице стубаца, омогућени су бољи просторни ефекти. Ступениште оивичено галеријом, овог пута је решено у облику слова „Ш“. Средњи крак ступеништа води до подеста који се рачва на два бочна. Да би се нагласила позиција судница, које се налазе иза ступеништа, улаз у њих је смештен на подесту ступеништа, на полупрату, тако добијају монументалан карактер.³⁰⁸ Поред централног предвиђена су два помоћна ступеништа по једно за сваки блок. Као и у Крагујевцу, на спрату је поновљен исти распоред просторија, са свечаном салом на прочељу зграде.

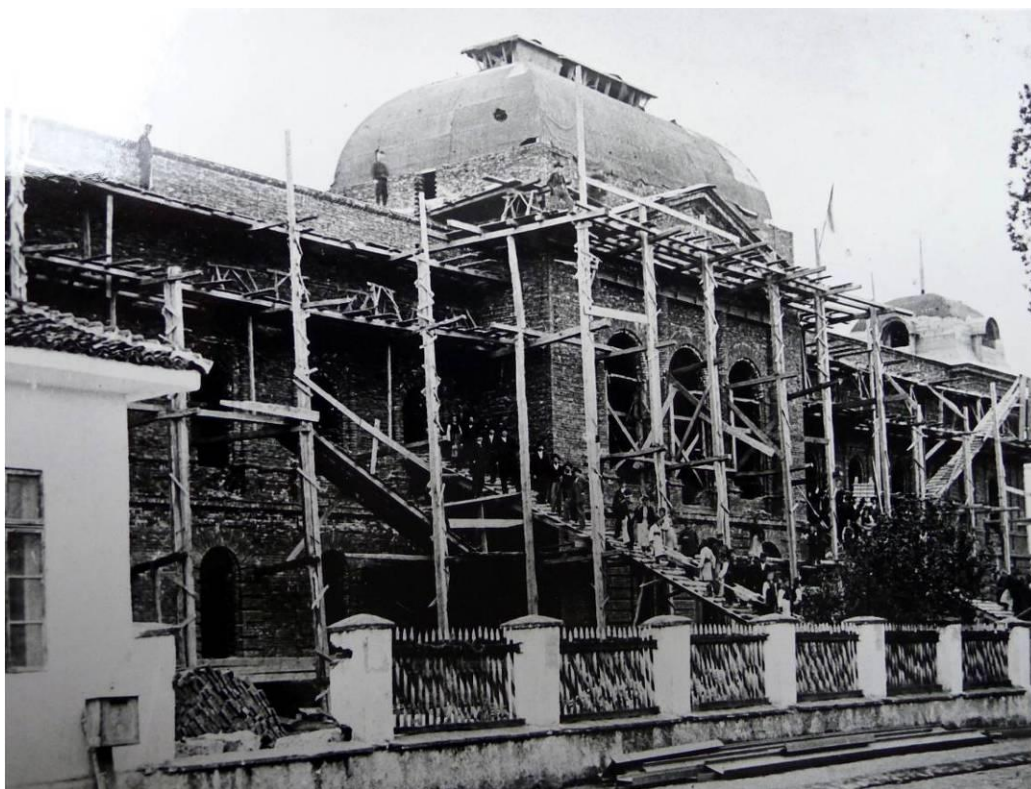
Главна фасада је петоделно рашчлањена. На бочним ризалитима се налази по једна прозорска осовина, на зидним платнима између ризалита пет и на средишњем три велика прозора, као и у Крагујевцу. Поновљена је и градација испуста ризалита, бочни су незнатно испуштени изван равни зидног платна, за разлику од централног, који излази далеко испред равни фасаде објекта.

Као и код начелства у Крагујевцу и фасаде овог здања обликоване су у духу ренесансе. Наглашена је хоризонталност објекта. Камена сокла је висока и није претерано рустична. Рустика у нивоу приземља је додатно истакнута испуштеним делом око прозора. Хоризонтална подела, профилисаним венцима, по спратовима иста је као у Крагујевцу, као и декоративна обрада прозора на првом спрату, који су уоквирени са два тосканска стуба. Они носе архитравну надпрозорну греду и троугаони тимпанон изнад. Испод прозора су балустери. Углови бочних ризалита наглашени су удвојеним коринтским пиластрима који се протежу од хоризонталног венца изнад приземља до кровног венца. Попут решења у Крагујевцу у висини капитела је фриз од секундарне пластике са флоралним мотивом. Поигравање малим варијацијама уочљиво је на централном ризалиту, чији је главни мотив троугаони

---

³⁰⁸ Код начелства у Крагујевцу суднице у приземљу су иза ступеништа, што је просторно и визуелно лоше решење.

тимпанон, који се понавља у ентеријеру и који је истурен у односу на углове ризалита, за разлику од решења у Крагујевцу где су углови централног ризалита истурени у простор. Чистије и јасније решење централног дела зграде изведено је у виду псеудо портика, који носе четири коринтска полустуба, формирајући три велика прозорска отвора. На централном ризалиту секундарна пластика се налази изнад лучних отвора, док је на тимпанону централног ризалита и на атици по једна гирланда у осовини сваког прозорског отвора.

*Слика 44- Изградња начелства у Крушевцу
(Архив Српске Академије наука и уметности 1441-I-B-797)*

Четири фасаде објекта су решене тако да су по две наспрамне исте. На бочним фасадама примењен је исти принцип као и код начелства у Крагујевцу: троделна подела фасаде са наглашеним бочним ризалитима и истим бројем отвора на фасадном платну (пет), као и на фасадном платну између ризалита прочеља зграде.³⁰⁹

---

³⁰⁹ Осовински размак између прозора на главној фасади износи 4,6м, док је на бочној 3,0 м.

С'обзиром да је објекат слободностојећи и да бочни ризалити наглашавају четири угла објекта, аутор се на овом здању определио да постави мале куполе изнад сваког угаоног ризалита, а велику куполу изнад улазне зоне главне фасаде. Бочни и централни ризалит су виши за висину атике од зидних платана, што доприноси разбијању хоризонталности објекта.

Готово идентично решење фасада два начелства показује минималне разлике: у Крушевцу су куполе и изнад бочних ризалита, а тимпанон је централни мотив фасаде, у Крагујевцу се разликују прозори приземља и спрата, а јавља се и декоративни хоризонтални фриз у висини надпрозорне греде прозора на првом спрату. Код оба објекта доминира хоризонталност.

Већа слобода у пројектовању начелства у Крушевцу приметна је у решењу ентеријера. У приземљу су поновљени масивни стубци од сивог мермера као и црно беле флоралне, мозаик плочице из Крагујевца, које су примењене и у холу на спрату. Бољом волуметријом постигнут је раскошан ефекат степенишног простора и улазног хола. Јединство простора приземља и првог спрата акцентовано је везом употребљених материјала. Сиви камен примењен је за степениште и ограду степеништа, као и за тосканске стубове на спрату, који су обликовно исти као у Крагујевцу (Шарлотенбургу), а као контраст су балустери од белог мермера, који формирају испуну ограде, чинећи јединствену целину са улазом у суднице на подесту степеништа. Улаз у суднице у виду квази портика кореспондира са улазним портиком на централним ризалитом и улазом у свечану салу који је надвишен тимпаноном. У Начелству у Крагујевцу у складу са геометризацијом, примењена је архитравна конструкција која чврсто обликује простор, док су у Крушевцу отвори између стубова премошћени полукружним луцима, којима одговарају калотасто и крстасто засведени распони.

Слика 45- галерија првог спрата
(www.citykrusevac.com)

Слика 46- степениште са погледом на улазну зону
(публиковано: Ivan R. Marković, „Načelstvo u Kruševcu“, *Kuća Stil*, br. 230, oktobar 2013.)

По истом принципу у Крагујевцу су на првом спрату примењени правоугаони прозорски отвори, док су у Крушевцу сви полукружни. Лагана колонада тосканских стубова око степеништа начелства у Крушевцу кореспондира са лучним прозорским отворима. Свечана сала по обради је готово истоветна са свечаном салом у Крагујевцу: главни мотив су лучни прозорски отвори уоквирени лизенама и потом пиластрима са коринтским капителима, који су транспоновани на наспрамно зидно платно.³¹⁰

За разлику од начелства у Крагујевцу позиција зграде начелства Крушевцу је преходила формирању трга. Две године пошто је Крушевац припао Србији (1833), доноси се одлука о измештању старе чаршије из мочварног дела у горњи део вароши, уз формирање доминантног линеарног правца пружања вароши, са системом три трга, дуж главног правца, који дефинишу овај план.³¹¹ На великој парцели старог начелства, која је била на главном саобраћајном правцу, Несторовић је објекат повукао од регулационе линије, потенцирајући на тај начин монументални карактер и издвајајући га од уситњених парцела малих кућа прелазног орјенталног типа,³¹² уједно евоцирајући постулате позиционирања слободностојећих објеката са

³¹⁰ На бочним зидовима, за разлику од Крагујевца где пиластри формирају два поља налази се једно централно позиционирно поље, унутар којег су врата са удвојеним пиластрима са сваке стране.

³¹¹ Ђокић, *Urbana tipologija*, str.191; Југовић, Милутин Р. „Инцинири у Окружју крушевачком: 1834-1924“, ПИЛУС записи, бр. 3, (1996), стр. 17.

³¹² Васић, Павле, (прир.). *Уметничка топографија Крушевца*, (Нови Сад : Матица српска ; Крушевац : Багдала, 1990), 200-208.

школовања у Шарлотенбургу. По изградњи, Зграда начелства и суда у Крушевцу, је била један блок удаљена од централног квадратног трга, на раскрсници улица, на којем је 1904. године подигнут споменик Косовским јунацима. У четвртој деценији двадесетог века, формиран је правоугаони трг на потезу од споменика Косовским јунацима до Зграде начелства, који је са далековидим Несторовићевим повлачењем објекта од регулационе линије, добио јасни линеарни ток градацијом обликовних елемената и великим потенцијалом за формирање кохерентне естетске целине. Реконструкцијом трга, током шездесетих и седамдесетих година двадесетог века, у потпуности је анулирана концепција затвореног правоугаоног трга, који је претворен у предимензионисани нејединствени отворени простор са неуједначеном висинском регулацијом објеката.

Пројекти за оба објекта су започети, ако не и завршени, пре Несторовићевог одласка на Велику светску изложбу у Паризу 1900. године, али је њихова реализација изведена накнадно. Пошто је Несторовић активно учествовао у изградњи, утицај слободније декоративне пластике француског декоративизма је благо приметан. Здања начелства су била припрема за пројекат Зграде Управе фондова која се естетски и волуметријски удаљава од конзервативног академизма лишеног индивидуалности. Међутим у самосталним пројектима објеката јавне намене и пројектима које ради за потребе Министарства грађевина Никола Несторовић остаје привржен академизму.

Слика 47- Изградња начелства у Крушевцу
(Архив Српске Академије наука и уметности 1441-I-B-795)

Први Несторовићеви реализовани пројекти за приватне наручиоце, били су базирани на родбинским односима, тако да је зграда на углу Симине и Добрачине улице бр. 16, у Београду, подигнута (око 1900) за браћу Константина и Николу З. Поповић, из чије породице је потицала жена Ђорђа Несторовића, Симка Поповић,³¹³ уједно Никола З. Поповић је као угледни грађанин био један од чланова комисије на конкурс за зграду Управе фондова, на којем је Несторовић са Стевановићем освојио прву награду.³¹⁴ Браћа Поповић су поседовала и кућу у Поп Лукиној бр. 22,³¹⁵ коју су

³¹³ према казивањима др Милоја Васића, унука Николе Несторовића, 19. априла 2013. године.

³¹⁴ Аноним. „Оцењивачки суд за оцену подесних скица пројекта нове зграде Управе фондова“, *Технички гласник*, бр. 2, (24. 06. 1901), 4.; Аноним. „О новој згради Управе фондова“ *Технички гласник* бр. 10 (19. 08. 1901), 4; Аноним. „Краљ у новој згради Управе фондова“, *Политика*, (18. 04. 1904), 2.; Аноним. „Управа фондова“, *Политика*, (21. 04. 1904), 3; Аноним. „Управа фондова“, *Политика*, (27. 04. 1904), 3.

³¹⁵ *Адресна књига Београда 1912: адресе београдског становништва : I по азбучном реду презимена, II по улицама, III по занимањима, IV установе, друштва, државна и општинска надлежства, индустријска предузећа и.т.д.* (Београд: Безбедност, 1912), стр. 134. Даље (*Адресна књига Београда 1912*).

продали Светиславу Андрејевићу, за кога је Несторовић 1914. Године, израдио пројекат доградње објекта.

Утицаји савременијих стремљења, у још увек академски крутим пројектима Николе Несторовића нашли су први израз у ентеријеру куће браће Константина и Николе З. Поповића, на углу Симине и Добрачине. Намена објекта пројектованог око 1900. године је јавног садржаја. Постоје подаци да је на том месту још 1881. године постојала зграда, која је давана у закуп Великој школи а касније је служила је као зоолошки музеј Београдског Универзитета.³¹⁶ С обзиром да су браћа Поповић имали јувелирско-златарско-часовничарску радњу, која је четврт века (од око 1880. до 1905.) била водећа у београдској чаршији³¹⁷ и поседовали велики број кућа у Београду највероватније је да је овај објекат служио искључиво за ренту.

Иако позициониран на углу квадратне парцеле, једносратни објекат није решен као угаони већ је попут претходних Несторовићевих објеката јавне намене конципиран као објекат подужног плана са развијеним крилима,³¹⁸ тако да је у дубини парцеле формирано мало, унутрашње двориште. Улаз је постављен на средини главне фасаде и од њега се гради основа, која није потпуно симетрична, односно крајња крила нису исто решена. Десно је зидано у виду дрвеног доксата и вероватно представља део старије куће на коју се надовезао нови. Унутар овог крила налази се помоћно дрвено степениште. У осовини улаза из Добрачине улице је хол са дуплом висином и галеријом у чијем челу је монументално степениште у облику слова „П“. У функционалном смислу примењено је једнотрактно решење тако да се просторије нижу дуж уличних а ходнички коридор дуж дворишних фасада. Остварен је систем енфилада међу просторијама. На спрату је поновљен исти распоред као у

³¹⁶ Атрибуција на основу списка Богдана Несторовића: МГБ Ур 13786; Постоје подаци да је кућа на тој локацији постојала још 1881. године, уговор о издавању зграде за потребе Велике школе: Ас Мпс, Велика школа. Добрачина бр. 16 браћа К. и Н. З. Поповић Зоолошки институт; исто у: *Адресна књига Београда 1912*, стр. 134; Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 364.

³¹⁷ Браћа Поповић рођени су у неком селу испод Солуна, по доласку у Београд имали су јувелирску радњу, која је снабдевала двор скупоценим накитом, као и другим предметима од злата и драгог камења. Поседовали су велики број кућа у Београду које су рентирали: Костић, М. Миливоје. *Успон Београда: послови и дани трговаца, привредника и банкара у Београду 19. И 20. века*, (Београд: Библиотека града Београда : Историјски архив Београда : Завод за заштиту споменика културе града Београда, 1994), стр.95. Даље (Костић, *Успон Београда*).

³¹⁸ Ротер-Благојевић, „Основна типологија“, стр. 66.

приземљу, с тим што свечана сала на првом спрату није централно позиционирана на фасади већ је мало померена у односу на осу симетрије. Улазна зона има све елементе јавних објеката.

Слика 48- Зграда браће Поповић, Добрачина улица бр. 16, улазни хол и степениште (Фотографија аутора)

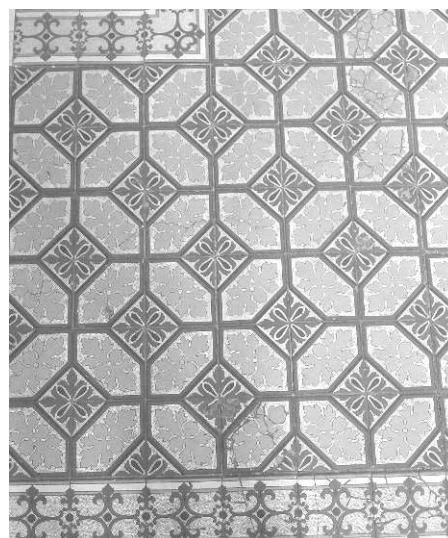
Поређењем са пројектима Дечије болнице, као и пројектом Зграде окружног суда и окружне команде у Београду, Драгутина Ђорђевића, уочљиво је понављање елемената ентеријерских решења: почевши од улаза који је смештен у узани приступни ходник са степеницама оивиченим декоративном каменом оградом са балустерима, преко обраде зидова са декоративном геометријском поделом,³¹⁹ до композиције и детаља степеништа. За камену ограду и базилику степеница у улазном ходнику изабран је бели мермер, а за под у централном холу приземља полихромне

³¹⁹ Иста декоративна обрада примењена је на зидовима степеништа начелства у Крушевцу.

плочице са флоралним дезеном, док су на спрату црно-окер плочице, са ромбоидном шаром.

*Слика 49- степениште
(Фотографија аутора)*

*Слика 50- плочице
(Фотографија аутора)*

Централно степениште је смештено у средњем краку, тако да је са три стране уоквирено зидовима, који су у ентеријеру богато декорисани. На сваком зидном платну степеништа налази се полукружно засведени прозор спратне висине, наглашен удвојеним коринтским пиластрима, који носе богато профилисан венца. Прозор је уоквирен лизеном са малим пиластром завршеним тосканским стилизованим капителом. Изнад прозора до висине венца испод плафона налази се богата декорација. У темену лука сваког прозора је мали маскерон, неизоставни сецесијски детаљ, док је са бочних страна постављен по један венца са украсном траком. У формирању репрезентативности, издвајају се витражи који су се налазили на прозорима степенишног хола.³²⁰ Богата ограда од кованог гвожђа са флоралном декорацијом доприносила је раскоши степеништа и игри светлости и сенке.

За разлику од ентеријера, фасаде објекта су у духу конзервативног академизма, без претеране инвентивности. Главна фасада из Добрачине улице је симетрична, са централном улазном осовином и хоризонталном поделом по спратовима. Улаз је наглашен терасом првог спрата и богато декорисаном кровном

---

³²⁰ До данас је остала очувана подела стаклених поља.

атиком. Са сваке стране улаза налазе се по четири прозорске осовине, груписане по две. Прозори првог спрата су уоквирени лизенама класицистичке декорације, надвишени тимпанонима, а на подпрозорним парапетима декорација је у виду псеудо балконске оgrade са балустерима. Профилисани кровни венац, ношен богато декорисаним конзолицама, употпуњује академски склоп објекта. Бочна фасада из Симине је завршена малим ризалитом са једне стране, тако да је и на овој фасади успостављен јасан и хармоничан ред, иако се не понавља ритам отвора из Добрачине. Покушаји у истраживању нових изражајних могућности још увек су заробљени академским нормама.

Слика 51- Кућа браће К. и Н.З. Поповић, из периода окупације (Први светски рат), када је служила као болница (Приватна колекција уметничког фотографа Милоша Јуришића)

Охрабрен првом наградом на конкурс за зграду Округног начелства у Ваљеву, Несторовић 1901. године учествује на два конкурса и то за: Дом Народне скупштине и зграду Управе фондова. Први конкурс је одмах по расписивању изазвао негодовање стручне јавности и донекле је био повод за израду Правилника о расписивању конкурса 1904. године. На другом Несторовић у тиму са Стевановићем однео победу и зграда Управе фондова представља једини Несторовићев реализовани објекат на основу добијене награде.³²¹

Архитектонски конкурси су имали великог удела у стваралаштву Николе Несторовића. Освојене награде које су често биле Пирове победе дефинисале су правац његовог даљег архитектонског стваралаштва, а уједно су имале утицаја на српску архитектуру тог периода. Победа на конкурс за зграду Управе фондова, омогућила је стваралачком тиму, Стевановић-Несторовић да реализују дело које се удаљава од крутих академских оквира, са пројектантском слободом коју није било могуће остварити на пројектима јавних објеката рађених у оквиру Министарства грађевина. Уједно овај објекат је отворио ново поглавље у пројектовању монументалних грађевина у српској архитектури. Слика архитектонских стремљења, могућности али и супротстављања, као и утицаја државне политике често је најбоље видљива кроз архитектонске конкурсе, почевши од начина расписивања и услова конкурса, преко жирија и избора, критика у штампи и на крају реализације објекта.

Расписивање јавних архитектонских конкурса, у Србији, почело је током последње деценије деветнаестог века. Већ 1901. године у Техничком гласнику појавио се *Предлог правила о давању планова у израду конкурсом*³²² којим би се дефинисале правила расписивања, оцењивања и тајности, међутим овај предлог није наишао на одзив стручне јавности.³²³ Прва правила за организовање конкурса која су

---

³²¹ Реализован је споменик са Рувидићем, али не објекат.

³²² Аноним. „Предлог правила о давању планова у израду конкурсом“, *Технички гласник*, бр. 6, (22. 07. 1901), 2.

³²³ На списку сарадника који су својом сарадњом потпомагали Технички гласник 1901. Године налазе се: Леко, Начић, Рувидић, Петар Поповић, Влада Поповић, Тителбах а нема Стевановића, Несторовића, Капетановића, Ђорђевића, да би од Нове године (1902) било одлучено да се Технички гласник сматра за гласило Београдских инжењера, и у новом редакционом одбору је и Стевановић и Леко: Аноним. *Технички гласник*, бр. 29, (30. 12. 1901), 4.; Аноним. „Наши гласови“, *Технички гласник*, бр. 1, (06. 01. 1902), 3.

саставиле архитекте била су објављена у Српском Техничком листу 27. октобра 1904. године, а потписници су били скоро све актуелне архитекте.³²⁴ Правила су имала три главна сегмента. Први се бавио оцењивачким судом, тако да је дефинисано да жири чине архитекте и да им се могу додати максимално још две особе које то нису али да они имају право обавештења а не и оцењивања радова; да жири са наручиоцем прави програм конкурса и да чланови жирија морају бити унапред познати, као и да се морају одрећи даљег укључивања у пројектовање, сем када је у питању надлештво које расписује конкурс, па узима као члана оцењивачког суда свог чиновника, који је именован да ће се њему дати да изведе грађевину. Управо овај изузетак ће постати правило, с обзиром да је Министарство грађевина увек имало делегата у жирију а најчешће је оно било задужено за финализацију пројекта, тако да ће поједини чланови жирија реализовати пројекте заједно са победницима конкурса.

Другим делом Правила, дефинисан је садржај конкурса, односно шта би све распис требало да садржи: од програма, преко захтева и жеља, прецизних подлога као и рокова за предају и оцену приспелих радова.³²⁵ Трећим делом прецизирана су правила оцењивања радова и рада оцењивачког суда, као и ауторска права, односно право аутора да уколико наручилац не изведе према награђеном пројекту, аутор има право да тај пројекат користи у друге сврхе.³²⁶

---

³²⁴ Међу потписницима: Стевановић, Таназевић, Владимир Поповић, Владисављевић, Леко, Ђорђевић, Маслаћ, Живановић, Штајнлехер, Бајалобић, Начић, Ђикадић, Илкић, Станојевић, Букавец, Антоновић, Капетановић, Рувидић, Валтровић, Несторовић, Гачић, П. Поповић, Димитријевић, Ивачковић, Пејчиновић, Тителбах; Аноним. „Правила за организовање конкурса“, *Српски Технички Лист*, (јануар/децембар 1904), 75-77.

³²⁵ Утакмице могу бити: опште, ограничене (народност, град, покрајину) или позивне, код све три треба разликовати конкурс за скице од конкурса за пројекте; за скице размера 1:200 до 1:400, за пројекте 1:100 за мање украсне објекте може и већа размера; предаје се само онај број прилога који је неопходан; предрачунска цена даје се по кубном м: Ibid.

О утакмицама и програму за утакмице: одвојити жеље од захтева; у програму обавезно дати положај места, исцрпан ситуациони план, ако се тражи перспектива дати тачку гледања; дати број величину и намену свих захтеваних просторија; потом стил, главна грађа, подаци о системима конструкција, притисак ветра саобраћајне потребе; у стечају треба навести: каква је утакмица, измене у жирију, рок када ће жири оценити радове, погодбе под којима ће власник дати грађевину у извршење, награде (детаљно висина награде), начин обележавања радова, рок за предају радова; ближа обавештења ван одредаба није допуштено тражити нити давати: Ibid.

³²⁶ Оцена радова и рад оцењивачког суда: искључивање рада ако не испуњава обавезни део или није стигао на време, сваки рад морају да оцене минимум две судије и онда се врши избор за награде; уколико једногласном одлуком суда нема прве награде награде се могу другачије расподелити али

У последњој деценији деветнаестог века и током прве деценије двадестог века у Београду (Србији) је стварало скоро тридесет архитеката. У истом периоду расписано је око 15 конкурса³²⁷ на којима је већина архитеката узела учешће, било као такмичари или жири. Свака одлука жирија на архитектонским конкурсима је дискутабилна, неминовна је делимична субјективност у оцени према личним афинитетима, што увек и свуда отвара стручне полемике. Додатни проблем у Србији почетком двадесетог века, је био што је у питању мала средина и мали број стручњака, а то је условило да се жири и учесници конкурса смењују и мешају, као и тимови који су у једном конкурсима жири а у другом такмичари. Улога професора Велике школе са једне стране и наметнути утицај архитеката Министарства грађевина, испреплетан са пријатељским и рођачким односима, допринео је стварању критичке атмосфере у односу на награђене радове. У конкурсима који су расписивани од 1900. године до 1914. године, Андра Стевановић је био неизоставни члан жирија, сем на конкурсима за здање Управе фондова,³²⁸ за разлику од Несторовића који је у овом периоду само једном био члан жирија, за зграду осигуравајућег друштва „Росија“, а углавном се такмичио. Као устаљени чланови жирија појављују се још и Валтровић, Живановић, Капетановић, Ђорђевић и Маслаћ, а као уобичајени добитници награда (прве три) Илкић, Несторовић, Капетановић, Стевановић, Живановић, Ђорђевић и Владимир Поповић. Свака одлука жирија изазивала је полемике у стручној јавности, тако да се зачеци стручне архитектонске критике у

се укупна сума мора искористити; пресуда суда у писаном облику, извештај објављен у јавним гласилима: Ibid.

Закључак: награђени радови су власништво онога ко је расписао конкурс уколико ће да зида објекат ако не аутор има право да искористи пројекат за другу грађевину, за умножавање и за своје потребе; сви радови се морају изложити јавно; радови који нису награђени после изложбе враћају се ауторима: Ibid.

³²⁷ 1. за зграду класне лутрије, 2. неки тајни покушај за зграду академије наука, 3. за уређење малог калемегдана, 4. за кршљанинову пивницу у Смедереву, 5. за Краљеву кућу на плацу велике пиваре 6. за скупштинску зграду, 7. за официрски дом, 8. за зграду Управе Фондова, 9. за Тополску цркву, 10. за дом Росије, 11. за храм св. Саве, 12. фамозан покушај за зграду београдске задруге, 13. за регулацију београдског проширења, 14. за дворца Краљевића Александра (утакмица у двоје) и 15. за скице дома управе монопола: Леко, Т. Димитрије. *Наше прилике: поводом VIII конгреса архитеката*, (Београд: Штампариија Р. Раденковића, 1909), стр.93. Даље (Леко, *Наше прилике*).

³²⁸ Стевановић је био у жирију на конкурсима за: Зграду Народног парламента (1901), за цркву у Тополи (1903), за зграду Српске Краљевске академије наука (1903), за зграду осигуравајућег друштва „Росија“ (1907), за зграду Управе Монопола (1908).

Србији везују управо за чланке објављиване поводом јавних конкурса.³²⁹ Најоштрији критичар је био Димитрије Т. Леко, који је био и учесник на конкурсима.³³⁰

Садржај расписа конкурса за **Дом Народне скупштине** од 10. августа 1901. године, био је пун пропуста, почевши од састава жирија, који је био непознат, преко програма, локације и кратког рока за израду скица од три недеље, тако да је под притиском стручне јавности накнадно објављена допуна, којом је дефинисан састав жирија, потом ко има право учешћа на конкурсима и продужен је рок за предају радова. Димитрије Т. Леко је активно пропратио цео ток конкурса, критикама објављиваним у Техничком гласнику. Идеја приликом расписивања, очигледно није била усмерена ка тражењу новог решења у односу на пројекат Константина Јовановића, већ у верификовању измена оригиналног пројекта према жељама Министарства грађевина.³³¹ Жири конкурса у саставу: Андра Стевановић, Милан Капетановић и Душан Живановић³³² донео је одлуку да прву награду додели скици под мотом „*Tempus et meum jus*“ Јована Илкића, другу скици „Два Дома“ тиму Рувидић-

---

³²⁹ Маневић, „Једна полемика“, стр. 114.

³³⁰ На конкурсима за Мали Калемегдан 1898. године Леко је освојио прво место, потписници жирија су били Капетановић и инжењер Коста Главинић и после овог конкурса Д.Т.Леко је објавио критику у облику посебне публикације *У лету кроз Београд* (1899), његова скица на конкурсима за храм Св. Саве почетком двадесетог века је била награђена и похваљена од стране Императорске академије уметности у Петрограду а највећи успех као урбаниста доживљава освајањем прве награде на конкурсима за генерални и урбанистички план Скопља. О Д.Т. Леку видети: Bogunović, G. Slobodan. *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka, tri toma*, (Beograd: Beogradska knjiga, 2005), књига 2, стр. 908-916. У даљем тексту (Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija Beograda*).

³³¹ О дому народне скупштине и односу пројеката Константина Јовановића и Јована Иликића видети: Леко, Т. Димитрије. „Скупштинска зграда“, *Технички гласник*, бр.11, (26. 08. 1901), 4; Кадијевић, Александар. „У трагању за узорима Дома Народне скупштине“, *Наслеђе*, бр. 6, (2005), 45-54.; Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр. 326-328; Ванушић, Данијела. *Константин А. Јовановић Архитекта великог формата*, (Београд: Музеј града Београда, 2013), 60-62. Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда*; Гордић, Гордана, Поповић, Марко. „Дом Народне скупштине“, *Наслеђе*, бр.3, (2001), 83-88; Поповић, Марко. *Хералдички симболи на Јавним здањима Београда*, (Београд: БМГ, 1997); Поповић, Марко. „Здање Народне скупштине – правци истраживања и принципи обнове“, *Наслеђе*, бр.4, (2002), 9-34; Несторовић, Богдан. „Јован Илкић, београдски архитекта“, *Годишњак града Београда*, књ. XIX, (1972), 253-270., стр. 263; Маринковић, Мина. *Архитектонска пластика Јавних објеката Београда*, рукопис магистарског рада у Библиотеци Одељења за историју уметности Филозофског факултета, (Београд: 2005), стр. 76.

³³² У другом допуњеном распису конкурса у жирију је наведен Валтровић који је убрзо одустао тако да га је заменио Живановић: Аноним. „Наши гласови“, *Технички гласник*, бр. 16, (30. 09. 1901), 3; Аноним. „Скице за преглед за дом Народног представништва“, *Технички гласник*, бр. 4, (27. 01. 1902), 7.

Ђорђевић, а трећу Несторовићевој скици „Покушај“. Поред награда откупљен је рад „Тебе бога хвалим“ коју је израдио Душан Нинковић, инжењер, а не архитекта.³³³

Слика 52- скица Николе Несторовића за Дом Народне скупштине
(Музеј града Београда Ур 13799)

С обзиром да конкурсне скице нису сачуване, немогуће је анализирати реалне односе између награђених радова али на основу публикованих извештаја жирија и критике Димитрија Т. Лека, види се да су радови међусобно били слични, са малим

³³³ Аноним. „ Наши гласови“, *Технички гласник* бр. 6, (10. 02. 1902), 3-4; Леко, Т. Димитрије, „Са изложбе скица за дом Народног представништва“ *Технички гласник* бр. 8, (24. 02. 1902), 5-7; Живановић, Душан, Капетановић, Милан, Стевановић, Андра. „Извештај господину Министру Грађевина о прегледу и оцени скица за пројекат Дома Народне скупштине“ *Технички гласник* бр. 10, 11 (10. 03. 1902), (17. 03. 1902), 2-3, 3-4.

варијацијама у односу на Јовановићев пројекат.³³⁴ Несторовићева шифра рада „Покушај“, указује да је у овај конкурс ушао са свешћу да не може да победи, већ са жељом да се опроба у јакој конкуренцији за најзначајнији објекат у Краљевини Србији. Иако Несторовићев рад није сачуван на основу извештаја жирија евидентно је да је у функционалном смислу објекат јасно и добро решен са неким мањим замеркама, уз примедбу да је фасада требало да буде решена импозантније са наглашенијом куполом.³³⁵ Могуће је да сачувана скица дела фасаде Народне скупштине, у Музеју града Београда, представља предлојак на основу којег је рађена скица за конкурс.³³⁶ Решење на овом цртежу је између пројекта Константина Јовановића и Јована Илкића, а разлике су у детаљима, заправо у истој мери колико се Илкићев пројекат разликује од пројекта Константина Јовановића.³³⁷ Композиционо идентично решена фасада, са петоделном поделом, наглашеним централним ризалитом, портиком и куполом, другачија је, јер је на улазу примењена једнаковредна троделна подела, са три улаза у приземљу и три полукружна отвора на спрату, док на Илкићевом пројекту доминира средишње поље, које је наглашено и код Константина Јовановића. Ритам и облик прозора и лизена се разликује код сва три аутора. У тим минорним одступањима приметна је у Несторовићевом пројекту мања наглашеност тамбура и куполе, која је пропорционално мања у односу на тамбур и куполу, како на пројекту Константина Јовановића, тако и на Илкићевом.

---

³³⁴ Аноним. *Технички гласник* бр. 8, (24. 02. 1902), 5-7; Аноним. „Извештај господину министру о прегледу и оцени скица за пројекат Дома народног представништва“, *Технички гласник* бр. 10, (10. 03. 1902), 2-3; Аноним. „Извештај господину министру о прегледу и оцени скица за пројекат Дома народног представништва“, *Технички гласник* бр. 11, (17. 03. 1902), 3-4.

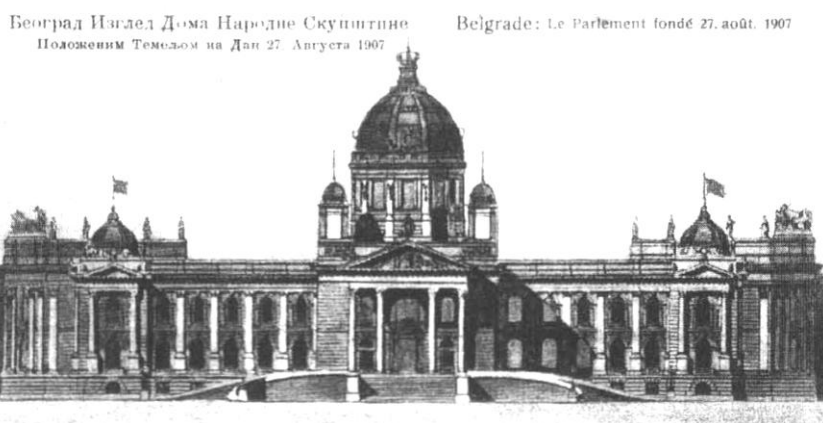
³³⁵ Аноним. „Извештај господину министру о прегледу и оцени скица за пројекат Дома народног представништва“, *Технички гласник* бр. 10, (10. 03. 1902), 2-3.

³³⁶ Скица рађена оловком на парчету папира: МГБ Ур 13799.

³³⁷ Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр.326.

Слика 53 - Дом Народне скупштине пројекат Константина Јовановића (публиковано у Поповић, М. Здање Народне скупштине – правци истраживања и принципи обнове, Наслеђе бр.4)

Слика 54 - Дом Народне скупштине пројекат Јована Илкића (публиковано у Поповић, М. Здање Народне скупштине – правци истраживања и принципи обнове, Наслеђе бр.4)

По окончаном конкурсy, за разраду пројекта формиран је тим поред аутора првонаграђеног рада, састављен од архитектата Министарства грађевина: Милорада Рувидића и В. Новаковића, а као руководилац тима одређен је члан жирија Милан Капетановић, што је било у супротности са правилима расписивања конкурса.³³⁸

³³⁸ Леко, Т. Димитрије, „Неко“ *Технички гласник* бр. 9, (03. 03. 1902), 2-3; Аноним. „Пројекти за парламент“, *Технички гласник* бр. 23, (09. 07. 1902), 5; Поповић, Марко. „Здање Народне скупштине – правци истраживања и принципи обнове“, *Наслеђе*, бр.4, (2002), 9-34.

Током рада у Министарству грађевина Несторовић пројектује **Гимназију у Горњем Милановцу** према академском обрасцу. Изградња грађевински адекватних објеката школских зграда отпочела је тек крајем деветнаестог века, са доношењем новог Закона о грађењу школа и школског намештаја.³³⁹ До доношења овог закона школе и гимназије су се налазиле у изнајмљеним зградама или су за школске установе грађене зграде које нису биле примерене потребама наставе, па се тако и настава Гимназије у Горњем Милановцу одржавала у изнајмљеној приватној кући. Залагањем специјалног одбора грађана, од прикупљеног добровољног прилога рудничког округа, по пројекту Николе Несторовића подигнута је 1902. године зграда гимназије, као спомен-обележје под називом „Дом Милоша Великог“.³⁴⁰ Никола Несторовић је на строго симетричном једносратном објекту применио развијенији тип основе подужног плана, са централним ризалитом и крилима,³⁴¹ понављајући једнотрактно решење са ходничким коридором дуж дворишне фасаде и кабинетима и учионицама дуж уличне фасаде.

Слика 55- Дом Милоша Великог

(публиковано Боловић, Ана, Челиковић, Борисав. Рудничко-таковски крај у уметности XIX века, каталог)

³³⁹ Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 409.

³⁴⁰ Боровњак, Ђурђија. *Архитектура и урбанизам Горњег Милановца (1853-1941)*, (Чачак : Народни музеј ; Горњи Милановац : Музеј рудничко-таковског краја, 2007), стр. 26-27. Даље (Боровњак, *Архитектура и урбанизам Горњег Милановца*).

³⁴¹ Ротер-Благојевић, „Основна типологија“, стр. 66.

Улаз у објекат је централно позициониран и формиран на сличан начин, као код пројекта Дечије болнице. Утилитарност објекта је на првом месту, тако да је изостављена волуметријска монументалност улазног хола и двокраког степеништа које се налази наспрам улаза. Са бочних страна степеништа су санитарни блокови, као код Дечије болнице, што је карактеристично за овај тип основе. На првом спрату изнад улаза се налазила свечана сала и са сваке стране још по три просторије/учионице.

Фасада је једноставна, сведена, академски конципирана. Иако је подужног плана са крилима, Несторовић на овом пројекту није направио петоделну поделу фасадног платна, већ троделну, са наглашеним централним ризалитом који је доминантан, како висински тако и испадом изван равни фасадног платна. Могуће је, да је по академској типологији, ово био препоручени модел за зграде гимназија јер ће исти волуметријски однос у монументалнијем и раскошнијем издању применити Ђорђевић на пројекту за Трећу (1906) и Другу (1909) Београдску гимназију.³⁴² На објекту је наглашена хоризонталност, подужним нутнама приземља, доминантном парапетном траком прозора првог спрата и завршним венцем, који дубоко испада изван равни зида. Сведена декоративна пластика фасаде састоји се од профилисаних хоризонталних венаца и нутни у приземљу и лизена око прозора са наглашеним кључним каменом. Једноличност ритма истих прозора, на фасадним платнима у приземљу и на првом спрату, разбијена је поново троделном композицијом централног ризалита са полукружно завршеним прозорима. Централни ризалит је подељен на три једнака поља, рустично обрађеним пиластрима. Оса симетрије је наглашена троугаоним тимпаноном изнад централног травеја, у висини атике, унутар којег је уписана година 1902. На трабеацији испод тимпана налази се испис „ДОМ МИЛОША ВЕЛИКОГ“.

Објекат је тек од 1912. године почео да функционише као гимназија, да би већ за десет година био недовољних капацитета и 1939. године је проширен, тако што је

---

³⁴² У Министарству грађевина су се за поједине објекте радили типски пројекти по којима су се изводиле зграде, а пројектанти су их по потреби прилагођавали конкретної намени у Архиву југославије постоје сачувани планови типских амбуланти за период пре Првог светског рата: АЈ фонд Министарства грађевина 62; Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда*, стр.110.

још једном поновљена постојећа композиција. Тиме је у потпуности нарушен склад и концепт објекта.³⁴³ Горњи Милановац, (Деспотовица),³⁴⁴ настао је средином деветнаестог века, по урбанистичком плану инжињера Августа Лангеа из Беча, тако да варош има ортогоналну матрицу, са правилном парцелацијом, усклађеном величином блокова и великим правоугаоним тргом у центру вароши. Тргом доминира Зграда окружног начелства Косте Шрепловића, сведена подужна зграда средњоевропске провинцијалне архитектуре и црква св. Тројице (1854-56) у духу романтизма.³⁴⁵ Тек са изградњом Дома Милоша Великог, Горњи Милановац добија објекат у духу академизма који својим складом, рафинираношћу и пропорцијама, све до Другог светског рата, остаје један од најрепрезентативнијих објеката ове вароши, иако је по својој позицији одвојен стамбеним блоком од главног трга.³⁴⁶

Током рада у Министарству грађевина, Несторовић је био ангажован на изради већег броја пројеката и вођење надзора за болничке зграде, те је често сарађивао са Санитетским одељењем Министарства унутрашњих дела.³⁴⁷

У склопу делокруга Санитетског одељења Министарства Унутрашњих дела, било је и бањско лечење, односно изградња бања, које су крајем деветнаестог века почеле да се подижу по Србији. Популарност бањског лечења узело је маха још у првој половини деветнаестог века у Европи. У Србији са малим закашњењем, крајем прве деценије двадесетог века, бање постају незаобилазно место српске елите у које се под изговором здравља одлазило да би се било виђено, тако да су у Политици од

---

³⁴³ Објекат је оштећен у Другом светском рату тако да је после преправке у потпуности изгубио стилски карактер: Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 364; Несторовић, „Преглед споменика архитектуре“, стр. 162; Боровњак, *Архитектура и урбанизам Горњег Милановца*, стр. 28-29; Боловић, Ана, Челиковић, Борисав. *Рудничко-таковски крај у уметности XIX века*, каталог (Горњи Милановац : Музеј рудничко-таковског краја, 2011), стр. 204-205; пројекат за дозиђивање и проширење гимназије 1942: АЈ фонд Министарства грађевина 62, досије 1462.

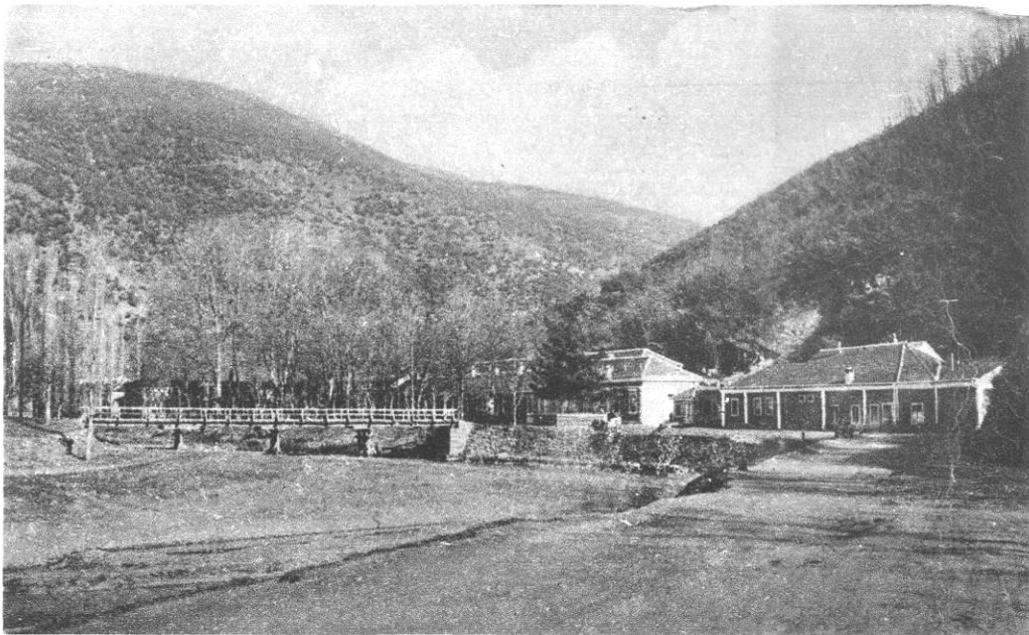
³⁴⁴ Деспотовица је стари назив који је 1859. године Кнез Милош Обреновић променио у Горњи Милановац: Ђокић, *Urbana tipologija*, стр. 77.

³⁴⁵ Ibid., стр. 74-81; Боровњак, *Архитектура и урбанизам Горњег Милановца*, стр. 28-29.

³⁴⁶ Ibid. стр. 26-27.

³⁴⁷ Несторовић је био ангажован за комисијски преглед зграде болнице у Пожаревцу и постоји сачуван захтев за награду за вођење надзора над зградом још једне болнице: АС фонд МУД-С, Регистар 1900.

1909. године, излазили спискови гостију бања.³⁴⁸ Крајем деветнаестог века формира се Врањска бања, за коју Јован Илкић пројектује комплекс бањског купатила и хотела.³⁴⁹ Године 1901. донет је указ да се Врањска бања преименује у „Бања краљице Драге“, као и одлука да се у бањи подигне **топло купатило**.³⁵⁰ За пројекат топлог купатила, које је подигнуто током 1902. године био је ангажован Никола Несторовић.³⁵¹ За разлику од хотела који и данас постоји, о згради топлог купатила нема података, сем разгледнице са почетка двадесетог века, на којој се види да се радило о низу приземних објеката без посебних стилских карактеристика.³⁵²

Врањска Бања – Купатило

Слика 56- Купатило Врањска бања
(Народна библиотека Србије, посебни фондови 511/49)

³⁴⁸ Стојановић, Дубравка, „Туризам и конструкција социјалног и националног идентитета у Србији крајем 19. и почетком 20. Века“, *Годишњак за друштвену историју*, књ. XIII 1/3, (2007), 41-59. стр. 51-52. У даљем тексту (Стојановић, „Туризам и конструкција социјалног и националног идентитета“).

³⁴⁹ Несторовић, „Преглед споменика архитектуре“, стр. 163.

³⁵⁰ АС фонд МУД-С, Регистар 1901.

³⁵¹ Никола Несторовић професор Велике школе рачун за израду пројекта и предрачуна за ново топло купатило у Врањској бањи 1902: АС фонд МУД-С Регистар 1902; други подаци о топлом купатилу нису сачувани тако да уколико је објекат и био изграђен у неком тренутку је срушен тако да данас не постоји.

³⁵² Врањска бања Купатило, Народна библиотека Србије, посебни фондови, сиг. 511/49.

Средином деветнаестог века почињу да се граде болнице по Србији, прво војне, а потом и цивилне у Мајданпеку, па у Књажевцу и то су били мали објекти са по десетак кревета. Са доношењем Закона о подизању и устројству болница 1865. године, интензивира се грађење по упутствима лекара тако да је 1866. Године, сазирана општинска болница у Крушевцу, а потом и окружна у Пожаревцу. Најзначајнији болнички објекат било је здање Прве варошке болнице у Београду, коју је пројектовао Јосиф Френцл, још 1855. године³⁵³ чије је зидање започело десет година касније. Објекат је зидан у духу романтизма, који се у централној Европи примењивао за болнице и касарне, а који је касније архитекта Данило Владисављевић применио на комплексу Војне болнице у Београду.³⁵⁴

Неизведени пројекат Дечије болнице на Врачару, Николи Несторовићу је послужио као типски модел за нове пројекте болничких зграда. Током рада у Министарству грађевина пројектовао је три комплекса окружних болница: у Зајечару, Чачку и Нишу. Постојао је велики временски раскорак, између тренутка одлуке о подизању болнице и њене реализације, тако да је између планирања, пројектовања и извођења објекта пролазило од пет до девет година.³⁵⁵ Објекти зграда ове три болнице су пројектовани највероватније између 1902-1903. године, а реализација је уследила тек после 1905. године. Несторовић у Споменици поводом отварања Универзитета³⁵⁶ у својој биографији наводи као „свршене пројекте“ окружне болнице у Зајечару, Нишу и Чачку, међутим према његовим пројектима изведене су болнице у Нишу и Зајечару.³⁵⁷ Услед одлагања и накнадних измена

³⁵³ Јовановић-Симић, Јелена. “Прва варошка болница у Београду- прошлост, садашњост и будућност“, *Наслеђе*, бр.Х, (2009), 213-220.

³⁵⁴ Несторовић Богдан, *Архитектура Србије*, стр. 197.

³⁵⁵ АС фонд МУД-С, Регистри од 1899-1910. године.

³⁵⁶ *Споменица о отварању Универзитета*, стр.148.

³⁵⁷ Грађење обласне болнице у Чачку пројекат је израдио Св. Јовановић под архитекта Мин. Грађ: Аноним. „Објаве“, Српски Технички Лист бр.7, (18. фебруар 1907.), 59; пројектант архитекта Светозар Јовановић — старији, радове је изводио предузимач Михајло Никић: Несторовић, „Преглед споменика архитектуре“; исти аутор у монографији *Архитектура Србије* наводи да је Никола пројектовао болеснички павиљон: Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 360; У публикацији Архитектонско наслеђе Чачка, Делфина Рајић наводи као аутора Стојана Тителбаха, јер се у Архиву Југославије чува план окружне болнице који је он потписао: Рајић, Делфина. *Архитектонско наслеђе Чачка*, (Чачак: Народни музеј Чачак, 1997), стр.19-20; у архиву Југославије су планови које је потписао Тителбах: АЈ-МГ 62 план бр.212 копија папир, туш 66/50цм.

пројектног задатка, изградња болнице у Чачку је уследила тек 1907. године, према пројекту Светозара Јовановића, подархитекте Мининистарства Грађевина, који је вероватно као предложак користио Несторовићев пројекат, јер је примењен исти концепт као код болница у Нишу и Зајечар, с тим што је објекат знатно већи и пропорцијски недовољно усаглашен. Болница у Чачку је завршена крајем 1909. године.³⁵⁸

Слика 57-Чачак окружна болница
(www.Skyscrapercity.com)

Одступање од Несторовићевог пројекта за болницу у Чачку, је још један пример анулирања ауторског дела, после пројекта за начелство у Ваљеву услед лоше комуникације између Министарства грађевина и министарстава за које се објекти граде, у овом случају Санитетског одељења Министарства унутрашњих дела. На

³⁵⁸ Лицитација за израду електричне централе, осветљења, звонца громобрана и водовода код окружне болнице у чачку : Аноним. „Објаве и Лицитације“ *Српски Технички лист* бр. 33 (16. август 1909), 4; Лицитација израда накнадних радова на болници у Чачку 15 сеп. 1909: Аноним. „Објаве и Лицитације“ *Српски Технички лист* бр. 37 (13. септембар1909), 4.; Данило Стојановић електро и машински инжењер извео је целокупну електричну инсталацију, јаку и слабу струју: Стојановић, *Српски Неимар*, стр. 50-51; Маслаћ ради предмер економске зграде Болнице у Чачку: АС фонд Министарства грађевина.

основу сачуване документације,³⁵⁹ познато је да је тек у марту 1905. године Министарство унутрашњих послова, формирало комисију за избор локације, за изградњу окружне болнице у Чачку, према постојећем пројекту. Комисија у чијем саставу су се налазили доктори и војна лица, имала је задатак да провери предложену локацију за болницу, међутим у септембру исте године, комисија доставља извештај о ситуацији и плановима болнице, у којем по ставкама критикује сваки део пројекта: од ситуације, где сматрају да би неки објекти требали да буду ближи једни другима, а други даљи, преко административне зграде, која „*делимично одговара*“ али јој фали још један спрат да би се ту сместио стан за управника, потом главне зграде, која не одговара јер је велика, а инфективни павиљон, по свом плану не одговара изолацији и превише је мали. Са друге стране, ни тадашњи управник чачанске болнице др Јарослав Кужељ, ни окружни инжењер Драгомир Матијевић,³⁶⁰ не знају за који је број болесника пројектована болница и наводе да би требало питати пројектанта у Министарству грађевина, да би потом изнели свој став о пожељној величини болнице. Са једне стране је Министарство грађевина, које прави типске пројекте без обзира на реалне потребе, са друге стране су начелства или друга Министарства, која накнадно достављају своје програме и захтеве. Све то употпуњују комисије састављене од стручњака, у конкретном случају лекара и војних лица не архитеката, који нису учествовали у дефинисању пројектног задатка нити у пројектовању. У таквим околностима пројектантско дело постаје небитно и не сагледава се као ауторски израз стручног професионалца, већ нешто што свако има право да преправља. Значајну улогу у обезвређивању рада архитеката, како унутар Министарства грађевина тако и оних ван, имала је управо ова институција. Постављајући се као једини и главни арбитар у области грађевине, министарство је од свог настанка, а можда највише током међуратног периода радило на обарању пројеката других архитеката и доказивању своје надмоћи. У прилог овој тврдњи су

---

³⁵⁹ АС МУД -С фасцикла 7, ред. бр. 365, 1909.

³⁶⁰ Допис од 11. новембра 1905. године-АС МУД -С фасцикла 7, ред. бр. 365, 1909.

многобројни чланци у Српском техничком листу, у којем се архитекти жале на самовољу и неажурност чиновника у Министарству грађевина.³⁶¹

Комплекс обласне болнице у Зајечару, данас у саставу здравственог центра Зајечар, изграђен је према пројекту Николе Несторовића.³⁶² Изградња је започела 1906. године а болница је почела са радом 1912.³⁶³ Комплекс је конципиран према пројекту Дечије болнице и састоји се од главне болничке зграде, која има приземље и два спрата и још четири одвојена мала приземна објекта у којима су смештени, стан за управника и економа, кухиња, вешерај и инфективно одељење. Цео комплекс је ограђен оградом а између објеката су изграђене стазе.³⁶⁴ Зајечар је у то време имао око девет хиљада становника а болница је имала капацитет од 300 постеља, са

---

³⁶¹ Чланак у Српском техничком листу „Архитектонско одељење Министарства грађевина(посвећено господину министру)“потписан са Ђ. О. Критички се односи према раду Архитектонског одсека овог министарства наводећи да је Архитектонско одељење Министарства грађевина остало са “Фронташима-нашим великошколским архитектама” јер су они који су се усавршавали у иностранству узимани као професори за Универзитет, али закључује да то „ и није толико страшно јер се не подижу репрезентативне и монументалне грађевине,....али се послови нагомилавају..мале плате чиновнички посао нерад, раде приватно, као од беде“: Ђ. О. „Архитектонско одељење Министарства грађевина(посвећено господину министру)“ *Српски Технички Лист* бр.16, (22. април 1907), 133-134.;Незадовољство радом и односом арихтеката Министарства грађевина према колегама износи и Јоксимовић, у чланку „Техничка ревизија у Министарству грађевина“: „Нећу претерати ако кажем, да је сваки онај инжењер који је за последње 3-4 године израдио бар два три пројекта за нове објекте осетио доста сметњи, па чак и непријатности док је чекао да се над његовим пројектом изврши технички преглед....да у Министарству грађевина поједини своје службовање сматрају привременим и незадовољни су, немају воље за рад.“ Потом наводи да пројекти иду на по неколико итерација, да леже у Министарству грађевина по неколико месеци, онда их врате да се исправе минорне ствари па кад исправљени стигну поново у Министарство грађевина леже још неколико месеци и онда их врате непрегледане са констатацијом „да се на тој локацији могао се објекат и другачије испројектовати, ако је велики што је велики ако је мали онда применити други конструктивни систем“. После свега наводи да следује наредба г. Министра:”*Министар грађевина наређује томе надлештву, да нареди пројектанту, да у свему поступи по примедбама техничке ревизије*, кад вам дође сад тај пројекат натраг, са таквом наредбом-тек тада незнат шта да радите. Јер нити знате шта *недостаје* нит шта *прекоостаје*“. Велики број чланака сличне садржине у стручним часописима тог периода осликава позицију самосталних, независних архитеката у Србији на почетку двадесетог века. Јоксимовић, М. „Техничка ревизија у Министарству Грађевина“ *Српски Технички Лист* бр.17, (27. април 1908), 144-145.

³⁶² Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 360; Несторовић, „Преглед споменика архитектуре“, стр. 163; Војиновић, М. „Градитељско наслеђе Зајечара“, *Развитак*, бр.4-5, (1982), 104-114., стр. 112.

³⁶³ Ibid.; Николић, Срећко. *Здравство Зајечара, Развој здравства Зајечара од 1843. до 2000.* (Зајечар: Подружница српског лекарског друштва, 2003), стр. 21. Даље (Николић, *Здравство Зајечара*).

³⁶⁴ Лицитација-Израда стаза и путова у кругу нове болнице у Зајечару 20.авг 1909: Аноним. „Објаве и Лицитације“ *Српски Технички лист* бр. 32 (9. август 1909), 4.

посебним одељењима за унутрашње болести, хирургију и породилиште.³⁶⁵ На исти начин пројектована је и болница у Нишу, данас зграда Клиничког центра Ниш, на углу Булевара Зорана Ђинђића и Зетске улице, чија је изградња започета 1907. године а завршена 1910. године.³⁶⁶ **Комплекс Нишке окружне болнице** се налазио на плацу, површине веће од три хектара добијеним од општине. Главна болничка зграда је имала подрум, приземље и два спрата и још две мање приземне зграде од тврдог материјала, у којима је било предвиђено да се налази заразно одељење и стан за управника и економа.³⁶⁷ Поред ових објеката у кругу болнице, налазила се кухиња и штала, као и помоћне зграде за становање особља, капела и радионица. Пошто водовод и канализација нису постојали изведени су артерски бунари са пумпама које су црпле воду за главну зграду болнице као што је био случај и у Зајечару.³⁶⁸ Оба болничка комплекса су представљала значајан помак у градитељству здравствених објеката Србије, што је и наглашено свечаним освећењем зграда, којем су присуствовале званице из Београда.³⁶⁹ У извештајима Српског лекарског друштва, годинама касније, Нишки болнички комплекс је био пример за модерно решење, код којег су истицане предности да болница има посебна одељења, осветљене собе са великим прозорима и савременим санитарним просторијама унутар објекта.³⁷⁰

---

³⁶⁵ Николић, *Здравство Зајечара*, стр. 21.

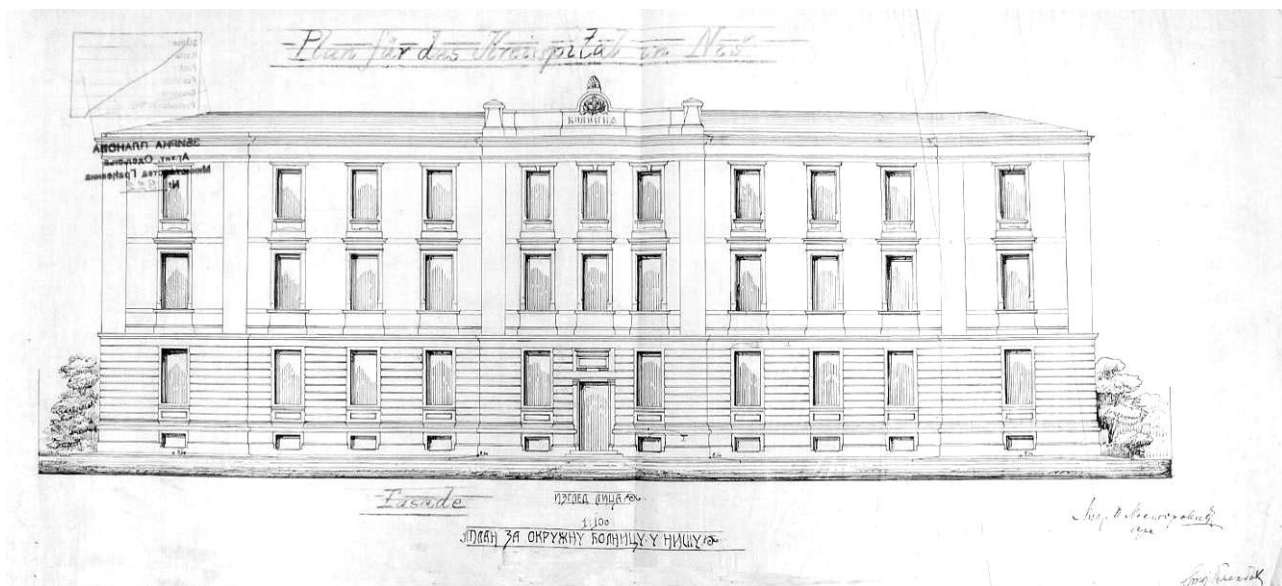
³⁶⁶ Хируршки гинеколошки павиљон у Нишу: АЈ, фонд Министарства грађевина 62-208, 322, II-9; Андрејевић, Борислав. *Споменици архитектуре Ниша*, (Ниш: Просвета, 2001), стр. 213-214.

³⁶⁷ Миловановић, Мирослав. „Нишка грађанска болница (1881-1940)“, *Нишки зборник*, св. 13, (1983), 48-59. Даље (Миловановић, „Нишка грађанска болница“); Богдановић, др. Јован. „Санитет и болнице у Нишу од ослобођења до данас“, *Нишки нови лист, Видовдан*, (1937), 7.

³⁶⁸ Лицитација за грађење оградног зида и стана за вратара окружне болнице у Нишу: Аноним. „Објаве и Лицитације“ *Српски Технички лист* бр. 23 (5. јун 1909), 4; лицитација за грађење ограде око плаца нове Болнице у Зајечару: Аноним. „Објаве и Лицитације“ *Српски Технички лист* бр. 20 (17. мај 1909), 4; Израда бушење једног Артерског бунара у кругу нове болнице у Зајечару : Аноним. „Објаве и Лицитације“ *Српски Технички лист* бр. 43 (26. октобар 1909), 4.

³⁶⁹ Миловановић, „Нишка грађанска болница“.

³⁷⁰ Миловановић, „Нишка грађанска болница“, позива се на: Аноним. „Извештај са Скупштине Српског лекарског друштва“, *Српски архив* (21. 12. 1926) .

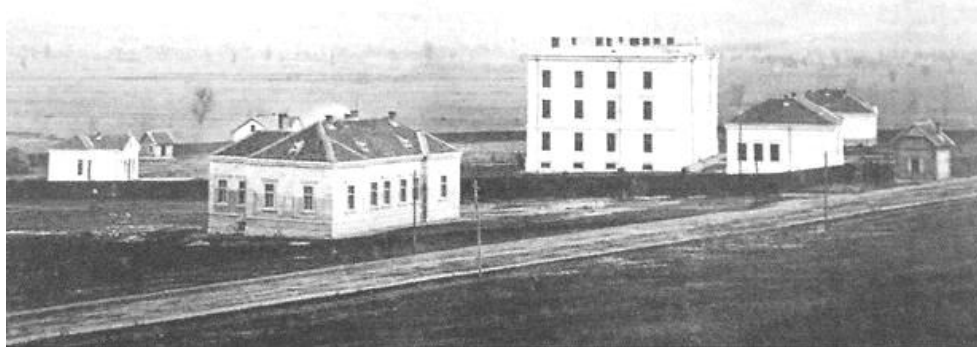
Слика 58- Ниш обласна болница (Архив Југославије, 62-209, 765)

Главне зграде болница у Зајечару и Нишу су пројектоване као и главна зграда Дечије болнице по типу подужног плана развијенијег облика, са ризалитима и крилима.³⁷¹ Примењено је једнотрактно решење са просторијама дуж чеоне фасаде и ходником дуж дворишне. Централно постављен улаз није посебно наглашен: прилично узана улазна партија, води до подужног ходника и до главних степеница, које се налазе у средњем краку. Са бочних страна степеништа су санитарни чворови на свим спратовима. Основа је симетрична и распоред просторија унутар објекта је строго симетричан око улазне осе. На крајевима ходника су помоћне степенице. Све вертикалне комуникације имају природно осветљење. Према академском канону посматрања и перцепције објекта, главна фасада има примат, док су остале споредног значаја тако да је на њима декорација сведена на минимум. Код обе болничке зграде, у Зајечару и Нишу, примењен је пречишћен академски модел, са петоделном поделом главне фасаде, врло уздржаном фасадном пластиком, рустично наглашеним приземљем, декоративним елементима у виду лезена око прозора и благо наглашеним централним ризалитом са сведеном атиком. Сва три ризалита врло мало

³⁷¹ Ротер-Благојевић, „Основна типологија“, стр. 66.

излазе изван равни фасадног платна, без суперпонирања планова. На бочним ризалитима је по једна прозорска осовина, док су на централном три. У Нишу су и на бочним крилима по три осовине отвора, док су у Зајечару четири. Ризалити су наглашени плитким пиластрима који се протежу од првог спрата до кровног венца. Кров није под великим нагибом. Потпуној симетричности објеката, одговара још већа уздржаност и сведеност облика и декорације него на првом пројекту Дечије болнице, чиме је наглашен њихов утилитарни карактер. Не постоји жеља за разбијањем монотоности фасаде и кубичности објекта. Доминира хоризонталност, спроведена хоризонталном поделом сваког спрата. Међутим у односу на пројекат Дечије болнице, види се бољи однос пропорција и ритма отвора, ризалита и бочних страна.

*Слика 59- Зајечар обласна болница
(Публиковано Николић, Срећко. Здравство Зајечара, Развој здравства Зајечара од 1843. до 2000.)*

Помоћни објекти у склопу болничких комплекса грађени су као и код Дечије болнице као мале приземне куће са четвороводним стрмим крововима, углавном са препуштеним стрехама. Лезене око прозора и различит ритам ризалита доприносили су разноврсности и разбијању униформности објеката, тако да су они били лако препознатљиви, не само према позицији у комплексу већ по обликовно декоративним својствима.

Богдан Несторовић,³⁷² наводи да је Никола Несторовић подигао и болницу „Краљице Драге“ у Др Косте Тодоровића бр.8 у Београду 1901. године, коју сам Никола Несторовић приписује Милану Антоновићу.³⁷³ Залагањем др Јована Јовановића, уз подршку и финансијску помоћ Краљице Драге 1902. године, подигнута је Женска болница Краљице Драге, у склопу опште државне болнице на Врачару, у којем се сместила и прва Школа за бабице у Србији основана 1899. године.³⁷⁴ На основу података, који се налазе у регистрима Министарства унутрашњих дела Санитетског одељења, наведен је рачун за архитекту Милана Антоновића за израду планова за болницу и школу за бабице,³⁷⁵ где је сачуван и податак за хонорар Николи Несторовићу за надзор над радовима Централне болнице 1904. године,³⁷⁶ тако да је Несторовић највероватније вршио надзор над изградњом овог објекта.³⁷⁷ Приметан је сличан стилско обликовни концепт, петоделно рашчлањена фасада са пречишћеном ренесансном основом. Зграда је имала приземље и спрат али је врло брзо дозидан још један спрат тако да је објекат изгубио стилске карактеристике. За разлику од Несторовићевих пројеката, на бочним ризалитима су по две вертикалне прозорске осовине док је на Николиним пројектима увек једна. Кроз ове наизглед ситне разлике и на типским пројектима може се ишчитати рукопис једног или другог ствараоца.

---

³⁷² Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 364; Несторовић, „Београдски архитекти“, стр. 177.

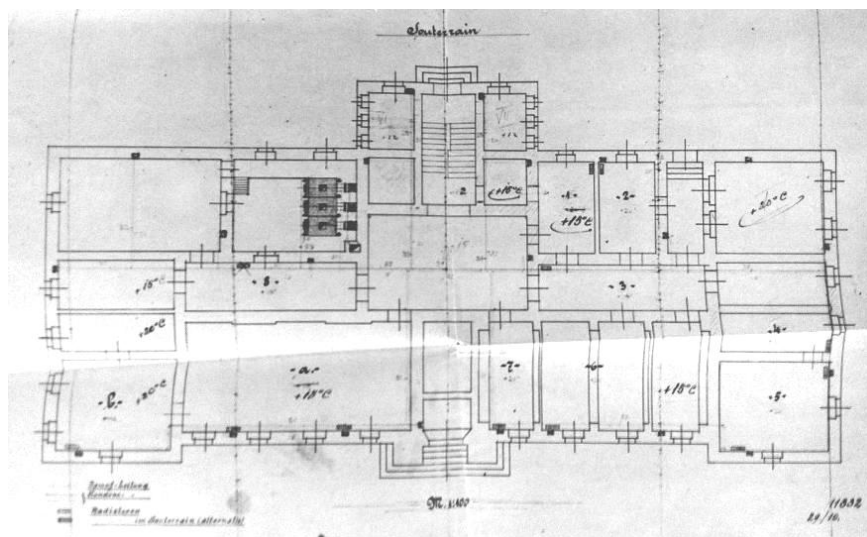
³⁷³ Љубомир Никић наводи да постоје недоумице око атрибуције објекта болнице „Краљице Драге“, сматра да се тврђење Б. Несторовића не може прихватити јер није дао никакве доказе за ту тврдњу, а сам Н. Несторовић ту зграду себи не приписује и наводи „Државна болница на Врачару но без последњег спрата на Гинеколошком павиљону“ један је од знатнијих радова Милана Антоновића: Никић, Љубомир. „Архитект Milan Antonović“, *Urbanizam Beograda*, br. 51, (1977), 57-64, 58; Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда*, стр. 25-26. Лазић, Гордана. „Архитекта Милан Антоновић (1868-1929)“, Злумс бр.27/28 год 1999/19992 стр. 15-35.

³⁷⁴ Stolić, Ana. *Zadužbinarke i dobrotvorke, Dar i darivanje narodu i otečestvu kao deo patriotske kulture 19.veka* u: Petković, Gordić, Popović, Gavrić, Stolić, Drašković, Novčić, Savić, *Darivanje i zadužbinarstvo: Dani evropske baštine, Kraljevo*, (Beograd: Ministarstvo kulture i informisanja, 2012), 59-65, str 61; Максимовић, Јован, Максимовић, Марко. „Београдска школа за бабице- претеча академског образовања из акушерства и гинекологије у Србији“, www.rastko.rs, објављено: 2012-10-05, стр. 251-276.

³⁷⁵ АС фонд МУД-С Регистар 1901, бр 162.

³⁷⁶ АС фонд МУД-С Регистар 1904.

³⁷⁷ Налази се на улазу у круг државне болнице у Вишеградској улици касније је проширена и преправљена у другу хириршку клинику.

Слика 60-Прецртани план Рударске дирекције (Архив Југославије МГ – КЈ 62, 1599)

Љиљана Милетић-Абрамовић у магистарском раду Живот и дело Димитрија М. Лека, наводи да је Леков први задатак у Министарству грађевина, била адаптација и надзиђивање зграде Рударске дирекције, у Шумадијској улици, која је била оштећена у Првом светском рату, а коју је пројектовао Никола Несторовић.³⁷⁸ Као датум изградње наведена је 1911. година, што не може бити тачно јер овај објекат спомиње још Феликс Каниц³⁷⁹ и наводи да је подигнут крајем деветнаестог века. Да је зидана у деветнаестом веку наводи и Дивна-Ђурић.³⁸⁰ Објекат је постојао у тренутку када је зидана зграда Учитељског дома, који је Несторовић пројектовао 1910. године, што искључује могућност да је у питању 1911. година. У недостатку поуздане архивске документације, не може се извршити поуздана атрибуција, сем да је објекат подигнут крајем деветнаестог или у првим годинама двадесетог века,³⁸¹ а с'озиром на значај, вероватно би био наведен у Несторовићевој радној биографији, поводом отварања Универзитета 1905. године. Објекат је компактне двотрактне

³⁷⁸ Милетић-Абрамовић, Љиљана. *Живот и дело Димитрија М. Лека*, рукопис магистарског рада у Библиотеци Одељења за историју уметности Филозофског факултета, (Београд: 1998), стр. 28; позива се на заоставштину ДМ Лека, и Архив Југославије МГ – КЈ 62, 1599.

³⁷⁹ Каниц, *Србија, земља и становништво*, стр. 80.

³⁸⁰ Ђурић-Замоло, Дивна. „Први учитељски дом у Србији“, *Годишњак града Београда*, књ. XXII, (1975), 187-197, стр. 196. Даље (Ђурић-Замоло, „Први учитељски дом у Србији“).

³⁸¹ Објекат је срушен у бомбардовању 6. априла. 1941. године, као и суседни објекат Учитељског дома: Ђурић-Замоло, „Први учитељски дом у Србији“, стр. 196.

основе,³⁸² што је типичан модел за пројектовање управних зграда. По обликовним и стилским карактеристикама, објекат је сличан са обликовним решењем „Дечије болнице“, која је опет изведена из типичног модела академски решеног фасадног платна, али не поседује Несторовићеве карактеристичне обликовне елементе.

Са овим објектима Несторовић завршава једну фазу нормативног академизма заснованог на углавном једнотрактним објектима подужног плана, развијенијег облика са ризалитима и крилима, у облику слова „Е“, петоделном поделом фасадног платна и окреће се знатно слободнијем пројектовању.

10. 3. Велика Светска изложба у Паризу – француски декоративизам и Ар Нуво

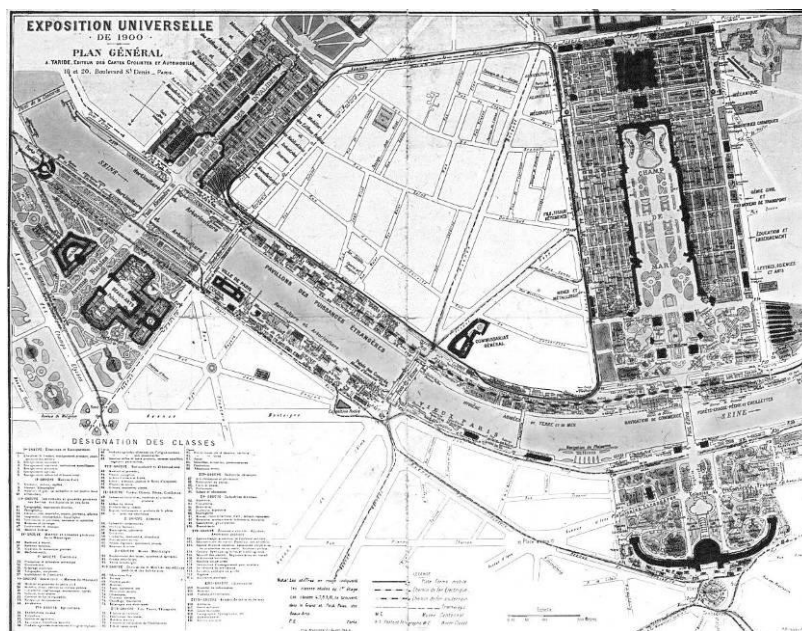
Одлазак на Велику Светску изложбу у Паризу, 1900. године, имао је пресудан утицај на стваралаштво Николе Несторовића. Кроз заједничке радове Несторовића и Стевановића, одједи француске архитектуре постали су присутни на српској архитектонској сцени. То је била прва Николина посета Француској. Богатство и монументалност архитектуре Париза, уз сву екстраваганцију Велике Светске изложбе, оставило је трајан и неизбрисив утисак на оба ствараоца. На самом извору имали су прилику да се упознају са стилем Ар Нуво који је у Француској већ улазио у своју касну, опадајућу фазу. Значај учешћа Краљевине Србије на изложби и изградња српског павиљона, имало је великог одјека, како у стручној јавности тако и у штампи, што је подстакло масовнију посету српских архитеката и упознавање са француском архитектуром.

Велика Светска изложба у Паризу 1900. године, представљала је прекретницу, означила је крај једне епохе и отворила врата ка двадесетом веку. Организација Светске изложбе је била ствар престижа међу државама, а припрема изложбе на

---

³⁸² Ротер-Благојевић, „Основна типологија“, стр. 66-68.

прекретници векова, је имала посебну тежину, првенствено за Француску, која је у том периоду била у незавидној политичкој ситуацији (неке делове Африке је препустила Енглеској, а била је и у сталном страху од Немачке). Изложбе су се припремале око осам година а трајале су око осам месеци.³⁸³

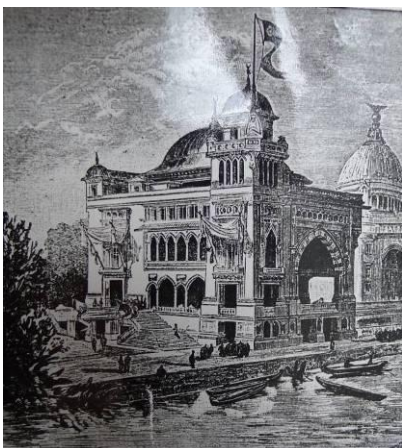
Слика 61- План Велике Светске изложбе у Паризу 1900. (<http://vintageprintable.com/wordpress/vintage-printable-geopolitical/geopolitical-map-europe-paris-exposition-1900-2/>)

За разлику од претходних Светских изложби у Паризу, организатори нису имали јасне идеје, сем да су желели да надмаше све што је до тада виђено на овој врсти манифестација. Чак је постојала иницијатива да се сруше сви експонати са претходних изложби, укључујући Ајфелову кулу и Трокадеро. Изложба је била у служби учвршћивања идеје грађанске Треће Републике, са нескривеном улогом државе уз ангажовање различитих актера, а не само програма Министарства трговине. Тежиште је било на инволвирању што више људи, покретању трговине ради остваривања профита, уз основну идеју да се Париз улепша и изгради.³⁸⁴ Светска изложба је надмашила све претходне, по трошковима и сјају али је у

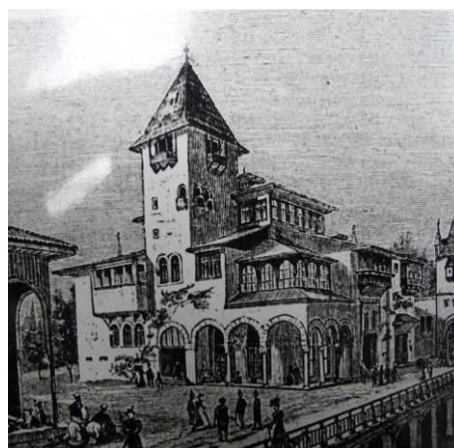
³⁸³ Van Wesemael, Pieter. *Architecture to Instruct and Delight: A socio-historical analysis of World Exhibitions as a didactic phenomenon (1798-1851-1970)*, (Rotterdam: 2001), str. 336-340. Даље (Van Wesemael, *Architecture to Instruct and Delight*).

³⁸⁴ Ibid.

урбаном планирању генерисала не елитистички приступ естетском дизајну. Иако је окосница изложбе била фантазма, транспонована кроз националне павиљоне, монтажне објекте сликовитих облика, уоквирене објектима француског декоративизма, ова приредба је својом урбанистичком концепцијом директно допринела развоју архитектонске планоградње у Европи.³⁸⁵ Урбанистичка поставка изложбе се састојала од две зракасте осовине које пресецају Сену. Једна оса се протезала од Марсових поља преко Ајфелове куле до Трокадера а друга у правцу од Хотел де Инвалиде према Јелисејским пољима. За потребе изложбе изграђене су Велика и Мала палата, које су са мостом Александра III дале обали Сене дух Бел Епохе. Дуж Сене са једне и друге обале од Ајфелове куле до моста Александра III, као веза попречних осовина, пружала се поставка изложбе . Са стране Ајфелове куле ка мосту Александра III, налазила се *Rue de nations* (Улица нација), која је на овој изложби добила посебан значај.

Слика 62-Павиљон Турске царевине
(Архив САНУ 1441-1-Б-56)

Слика 63-Павиљон Босне и Херцеговине
(Архив САНУ 1441-1-Б-57)

Орјентација ка националном, у корист космополитизма, била је окосница изложбе тако да су програмом, по први пут тражени национални павиљони, који би требало да осликавају социолошко етнографски извор националне културе, кроз

³⁸⁵ Водила је ка више плански орјентисаном пројектовању и развоју града у смислу инфраструктуре, колективних пријатности, и грађанских центара, као и новој урбаној естетици прилагођеној потребама модерног, индустријског, мобилног и демократског друштва двадесетог века: Ibid.

презентацију националне кухиње, типичне индустрије и занатства.³⁸⁶ Улица Нација постала је фантастични свет маште, компонован од историцистичких националних форми, уклопљених у норме академизма.³⁸⁷ Архитектура павиљона требало је да буде или реконструкција неког историјског објекта, или осмишљена у националном стилу, тако да ствара слику националног идентитета, после којег би посетиоцу била јаснија култура те земље.³⁸⁸ Овакав програмски задатак се поклопио са тежњама у српској архитектури ка промовисању националног стила и павиљон је представљао први покушај да се јавна архитектура национално одвоји од општих архитектонских владајућих праваца.³⁸⁹ Идејни пројекат за павиљон израдио је Милан Капетановић, а главне планове и разраду детаља Милорад Рувидић. Основну архитектонску композицију која је евоцирала архитектуру српских цркава четрнаестог века,³⁹⁰ изменио је француски архитекта Бодри, додавши на главној фасади лево и десно од улаза аркадни трем „*чиме је павиљон украшен и изгубио строго црквени карактер*“.³⁹¹

Учешће Србије на Париској изложби 1900. године, са павиљоном који је осликавао средњовековну српску сакралну архитектуру, имало је великог одјека у српској штампи, док је са друге стране постојала извесна незаинтересованост архитеката и инжињера за озбиљније учешће и презентацију архитектонског наслеђа. То се може закључити из извештаја Удружења Српских инжињера и архитеката: "*Упркос чињеници да се одбор (за учешће на Изложби)*³⁹² *обратио Удружењу још почетком 1898. године, тражећи савета за ствари по струци техничкој,*

---

³⁸⁶ Ibid., str. 345-346.

³⁸⁷ Павиљон Турске царевине, решен је као комбинација академске архитектуре са преломљеним луцима и источњачким орнаментима; павиљон Краљевине Румуније као и павиљон Краљевине Грчке су евоцирали византијски стил; павиљон Кнежевине Бугарске представљао је еkleктичну комбинацију орјенталне, средњовековне и академске архитектуре; павиљон Босне и Херцеговине је био у виду средњовековне градске архитектуре са кулом, дрвеним еркерима.

³⁸⁸ Ibid., str. 345-346.

³⁸⁹ Шкаламера, Жељко. „Обнова „српског“ стила у архитектури“, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, бр. 5, (1969), 191-236., стр. 207. Даље (Шкаламера, „Обнова „српског“ стила у архитектури“).

³⁹⁰ Кадијевић, *Један век тражења*, стр. 118.

³⁹¹ Шкаламера, „Обнова „српског“ стила у архитектури“, стр. 208; Медаковић, Дејан. *Српска уметност у XIX веку*, (Београд: Српска књижевна задруга, 1981), 256-273, 281-282.

³⁹² Прим. аутора

благодарећи нехату београдских чланова, остало је ово питање нерешено".³⁹³ Чланство Удружења српских инжењера и техничара је још од 1896. па све до 1898. године, разматрало да ли и како да учествују на Великој изложби у Паризу. Никола Несторовић³⁹⁴ је предложио да се направи презентација средњовековних манастира, с'обзиром да постоје цртежи које су израдили Валтровић и Милутиновић, међутим организована презентација је изостала.

Слика 64-Павиљон Краљевине Србије
(Архив САНУ 1441-1-Д-30)

Током 1900. године у часопису „Нова искра“ излазиле су репродукције цртежа објеката са Светске изложбе у Паризу, као и кратки извештаји.³⁹⁵ У часопису „Бранково коло“ објављен је чланак „Србија на Париској изложби“,³⁹⁶ међутим све то није могло да дочара раскош и иновативност које су прожимали ову манифестацију. Поред окретања ка прошлости, кроз националне павиљоне и архитектонска здања, изложба је била прожета новим духом будућности. Организатори су имали посебну

³⁹³ Аноним. „Извештај Управног одбора удружења Српских инжењера и архитеката о раду и стању Удружења у години 1896/97 и 1897/98“, Српски Технички лист, бр. 7 и 8, (1898), 100.

³⁹⁴ Ibid.

³⁹⁵ наводи се да је немачка издавачка фирма F. Ktuger, из Лајпцига спремила у 10 свезака исцрпан извештај о о париској изложби и да ће коштати свега 10 марака: Аноним. „Са париске изложбе“, *Нова Искра* бр.5, (1900), стр. 156; Аноним. „О Париској изложби“, *Нова Искра* (1900), стр. 256.

³⁹⁶ Аноним. „Србија на Париској изложби“, *Бранково коло* бр.16, (1906), стр.506.

групу за електрику, тако да је цела изложба претворена у електрични свет који је фасцинирао публику. Декоративно осветљење и илуминацијски ефекти омогућили су организаторима да свако вече затворе изложбу на ефектан и спектакуларан начин, какав свет још до тада није видео.³⁹⁷

За потребе изложбе изграђен је и Метро: оправдање је било то што се очекивало око 50-60 милиона посетилаца, односно 120.000 људи дневно.³⁹⁸ Оспоравани од стране јавности, улази у метро Ектора Гимара (Hector Guimard) су били најеминентнији представници новог стила Ар Нуво који је називан и *Style Métro*. Критике су се односиле на то да је зелена боја којом је обојена конструкција *германска*, а да су слова на натпису метро која је дизајнирао Ектор Гимар, нечитљива и несварљива за француски укус.³⁹⁹ Иако је Ар Нуво био архитектонски потиснут у корист француског декоративизма, да би се нагласио национални карактер изложбе учвршћен догматизмом Боз Ара, свој израз је нашао у представама Луе Фулер (Loie Fuller) и графичком дизајну који је пратио изложбу.⁴⁰⁰

Линију као главни именитељ експресије Ар Нувоа, Ектор Гимар, Виктор Орта (Viktor Horta) и Хенри Ван дер Велде (Henry van de Velde) интерпретирани су на суштински различите начине, али као заједнички именитељ јавља се избегавање симетрије и паралелних секвенци кроз изувијане и таласасте форме. Танки гвоздени, изувијани а опет носећи елементи карактеристични за Виктора Орту и Гимара нашли су плодно тле у стваралаштву Стевановића а самим тим и код Николе Несторовића. Изражавање покрета кроз арабеску, где свака линија генерише нову постаје универзални израз уметничког изражавања Ар Нувоа.⁴⁰¹ Иза исламске арабеске је стајала идеологија не приказивања природе онаква каква јесте јер је то противно божијој вољи. Код Ар Нувоа у питању је одушевљење у орнаменталној медитацији и

---

³⁹⁷ Van Wesemael, *Architecture to Instruct and Delight*, str. 331-355.

³⁹⁸ Ibid., str. 350-351.

³⁹⁹ Fahr-Becker, Gabriele. *Art Nouveau*, (Posdam:h.f.ullmann publishing, 2004), str. 75. Даље (Fahr-Becker, *Art Nouveau*).

⁴⁰⁰ У графичком дизајну финале Ар Нувоа је означила 1900. година јер је тада овај уметнички правац приметно склизнуо у Фовизам. Ibid., str.87

⁴⁰¹ који сем у ликовним уметностима и архитектури може се видети у Дебисијевим композицијама: Ibid., str. 83.

естетском аскетизму. Филозофска подлога овог приступа је да су за сва жива бића у природи карактеристичне изувијане или таласасте линије тако да је уметникова тежња да прикаже то изувијано кретање.⁴⁰² Сва та вијугавост се претапа и претвара у женске увојке и фигуре без којих не би било ни Париског Ар Нувоа.⁴⁰³ Муза Ар Нувоа је била Луа Фулер (Loïe Fuller, 1862-1928) јер, поред флоре и фауне, ни један мотив није био толико пута понављан као њена игра.⁴⁰⁴ Својом игром, успела је да створи видљиву везу између симболизма, Ар Нувоа и нове концепције боје и светла. Њен највећи тријумф је био на Светској изложби у Паризу 1900. године када је направљено посебно позориште, које је са њом унутра представљало савршени Ар Нуво објекат. У Француској као и у Италији и Русији буржоазија је била та која је желела и имала слуха за нову уметност.⁴⁰⁵

Један производ из непосредног окружења тријумфовао је на Светској изложби у Паризу 1900. године. Био је то еозин,⁴⁰⁶ производ који је порцелану и керамици давао завршни слој металног одсјаја, уз преливање боја. Вилмош Жолнај, власник чувене фабрике керамике из Печуја (Мађарска), представио је свој нов производ, који поред пирогранита, који се обилно користио за покривање кровова и израду фасадне керамике на простору Аустроугарске, позиционира „Жолнај керамику“ као престижне производе, како у стручним тако и у круговима љубитеља лепог.⁴⁰⁷

Сјај и текстура драгог камења, раскошних материјала и метала, изврских мириса, покрета и ритма, екстраваганције и ексклузивности карактерисали су француски Ар Нуво.

---

⁴⁰² Анри Бергсон и француски филозоф Жан Рависо Молиа, видети: Fahr-Becker, *Art Nouveau*.

⁴⁰³ Опседнутост приказима жена које су светице или фам фатал, које су опседале генерације уметника, осликавале су се кроз Париски Ар Нуво у свим аспектима деловања уметности, као и у свим материјалима: Fahr-Becker, *Art Nouveau*, стр. 85.

⁴⁰⁴ Њена игра под велом инспирисала је Тулуз Лотрека, Дебисија који је рекао да његову музику она најбоље интерпретира, Стефана Малармеа који јој је посветио многе поеме.

⁴⁰⁵ Ibid., стр. 71.

⁴⁰⁶ Реч води порекло од грчке речи еос-сјај зоре.

⁴⁰⁷ Вилмош Жолнај стекао је светску славу на париској изложби 1878. године освојивши велику награду, Гран При изложбе за пирогранит, да би поново тријумфовао на Светској изложби 1900. године, исте године када и умире, са производом еозин: Duranci, Bela. *Arhitektura Secesije u Vojvodini*, (Subotica : Grafoprodukt, 2005), стр. 31. Даље (Duranci, *Arhitektura Secesije*).

10. 4. Сарадња са Андром Стевановићем- Здање Управе фондова

Прекретница у Несторовићевом раду и веће ослобађање ауторског израза уследиће тек по сарадњи са Андром Стевановићем.⁴⁰⁸ Родбинска веза допринела је да се оствари дуготрајан и плодоностан заједнички рад Андре Стевановића и Николе Несторовића, где је Стевановић преузео покровитељску улогу. Иако је постојала различитост карактера, као и погледа на архитектуру поред родбинског и пословног односа Андра Стевановић и Никола Несторовић су имали присну пријатељску релацију. Стевановић је био теоретичар, који је свој највећи допринос дао управо

---

⁴⁰⁸ Андра Стевановић је рођен 1859. године у Београду на Обилићевом венцу, где је и провео цео живот. Завршио је 1881. године Технички факултет на Великој школи, да би се као млад истраживач посветио изучавању српских споменика који су били под Турском окупацијом (Дечани, Пећка Патријаршија, Студеница) а за манастир Каленић који је био у рушевинама израдио је пројекат реконструкције са свим детаљима. Две године по дипломирању одлази на усавршавање на Краљевску политехнику у Шарлотенбургу у Берлину. Андра је у Берлину одслушао пуних 11 семестара и био је први Србин који је положио Пруску државни испит. По повратку са студија три месеца ради у Министарству Грађевина да би се 1889-90. године запослио на Техничком факултету Велике школе као професор на предмету Наука о конструкцији. Иако је предавао конструкцију и промовисао употребу савремених материјала у архитектури, животно интересовање му је било очување старе српске архитектуре. У познатом приступном предавању Великој школи 1890. године Стевановић је поставио захтев да се „Архитектура мора развијати на основи која потиче из средине у којој је ова намењена“ уз осврт како је Саборна црква неприродна у нашој средини и критику коришћења барокних елемената за православну сакралну архитектуру, што је утрло пут формулисању националног стила. Даље развијање теоријске основе поимања савремене архитектуре Стевановић је дао у својој књизи „Уметност и архитектура“ (1890) уз величање архитектуре гвожђа као архитектуре будућности, да би рад „Стара српска црквена архитектура и њен значај“ (1903) поставио темеље вредновања српске сакралне архитектуре за један дужи низ година. Својим радом и утицајем формирао смер у којем ће се стварати национални стил. Ректорски говор 1908. године посветио је старој српској архитектури, а када је приступао Српској Краљевској академији наука његова приступна беседа била је студија о манастиру Дечани. Пред Први светски рат Андра Стевановић је спремио за публикавање своја предавања која су пропала током рата. После Првог светског рата био је ангажован у многим комисијама за обнову споменика и својим саветима је допринео развоју конзервације. На позицији професора на Архитектонском факултету остаје све до пензије, 1924. године. На предлог Архитектонског одека Техничког факултета у Београду 1925. изабран је за почасног доктора архитектонских наука. Умире 1929. по повратку са једног од својих студијских путовања. видети: Несторовић, *Грађевине и архитекти*, стр. 87; Несторовић, „Београдски архитекти“, стр.173.; Ђурић-Замоло, Дивна. „Педагошки рад. Архитекта Андра Стевановић“, *Архитектура урбанизам*, бр. 67, (1971), 51-52. Даље (Ђурић-Замоло, „Педагошки рад.“); Јелић, А. „Архитекта Андра Стевановић“, *Момент*, бр. 20, (1990),106-110. Даље (Јелић, „Архитекта Андра Стевановић“); Manević, Zoran. *Novija srpska arhitektura 1900-1970,u: Jugoslovenska umetnost XX veka*, (Beograd: Muzej savremene umetnosti 1972), 7-38.

кроз предавања, говоре и научне радове и који је тешко самостално доводио идеју до краја, док је Никола био практичар, стваралац, ефикасан и енергичан. Стевановић је био посвећен изучавању старина и промовисању националног стила, што је представљало једину архитектонску област којом се Никола Несторовић никада није бавио. Као један, ако не и једини неприкосновени ауторитет у области архитектуре на почетку двадесетог века све до Првог светског рата, Андра Стевановић је усмеравао и каналисао архитектонску сцену Србије. Био је стални члан Грађевинског савета, шеф Архитектонског одсека на Техничком факултету, ректор Универзитета, неизоставни члан конкурсних комисија, а врло рано је постао и стални члан Српске Краљевске академије наука. Од 1901. године до смрти био је активни члан Српске књижевне задруге. Поред великог угледа, Стевановић је створио антагонизам код одређеног броја стручњака, који се најбоље огледао кроз критике које је објављивао Димитрије Т. Леко. Колико је фигура Андре Стевановића отворила многа врата Несторовићу, толико се у неким сегментима и нетрпељивост према Стевановићу пренела на стваралаштво Николе Несторовића.

*Слика 65-Андре Стевановић
(Д. Бурић-Замоло, „Градитељи“, стр. 307)*

Андра Стевановић је свој животни позив испунио када је постао професор, волео је да предаје, увек је подржавао студенте и трудио се да их мотивише.⁴⁰⁹ Имао је напредна схватања о испитима сматрао је да их треба укинути, да би настава била слободна и доступна свим талентима, а сам је цео живот провео учећи превасходно из личног задовољства.⁴¹⁰ Колико је према студентима био толерантан, толико је био немилосрдан према свакоме ко би му се стручно супротставио, што је најбоље искусио Димитрије Т. Леко, када је покренуо полемику око конкурса за цркву у Тополи, где је Андра Стевановић био председник жирија. Одговарајући на оптужбе у Српском књижевном гласнику, Стевановић је, темељно, разложно и суверено образложио своје становиште и кроз образложење довео у питање компетентност Лека.⁴¹¹ Следећи пут, Леко је своје незадовољство резултатима конкурса и улогом Андре Стевановића, усмерио на Николу Несторовића, знајући да се Несторовић неће упуштати у полемику, нити да ће ако до ње дође бити тако сурова као Стевановићева.⁴¹² Овај сукоб између Стевановића и Несторовића са једне стране и Димитрија Т. Лека са друге, карактерише читав период развоја српске архитектуре између 1900. и 1914. године.⁴¹³

Заједнички стваралачки рад Несторовића и Стевановића, током низа година, намеће питање појединачног доприноса аутора у оствареним делима. Анализом самосталних радова пружио би се увид у лични стил аутора, међутим ни један самостални Стевановићев пројекат за Београд није сачуван. Познато је да је извео пројекте Главне и помоћне зграде Српске богословије у Призрену, пројекат за нову

---

⁴⁰⁹ Поповић, Павле. „Андра Ј. Стевановић“, *Српски књижевни гласник*, бр. 28, (1930), 353-359, стр. 355.

⁴¹⁰ Ђурић-Замоло, „Педагошки рад“, стр. 52.

⁴¹¹ Леко, Т. Димитрије. „Скице за нову цркву у Тополи“, *Дело*, (02. 1904), 271-280. Даље (Леко, „Скице за нову цркву у Тополи“); Стевановић, Андра. „Скице за нову цркву у Тополи“, *Српски књижевни гласник*, (1904), 788-796, 865-873, 1025-1031. Даље (Стевановић, „Скице за нову цркву у Тополи“). Manević, Zoran. „Jedna polemika iz 1904. godine“, *Arhitektura-urbanizam*, br. 50, (1968), 114-115.

⁴¹² Леко, Т. Димитрије. *Реклама професора универзитета Николе Несторовића*, (Београд: 1909) У даљем тексту (Леко, *Реклама професора универзитета*).

⁴¹³ Manević, Zoran. *Novija srpska arhitektura 1900-1970*, u: *Jugoslovenska umetnost XX veka*, (Beograd: Muzej savremene umetnosti 1972), 7-38, str. 13. Даље (Maneвић, *Novija srpska arhitektura*).

цркву у Косовској Митровици и зграду купатила у Врњачкој бањи.⁴¹⁴ Са архитектором Стојаном Тителбахом, израдио је пројекат зграде др. Миленка Матернија, на углу Хиландарске улице и Улице Јелене Ђетковић (1911), испуњен декоративним сесесијским елементима. Са Драгутином Ђорђевићем сарађивао је на пројекту рестаурације Манасије (1893-1895), потом пројекту зграде Српске Краљевске Академије наука (1912) и пројекту за зграду Железничке дирекције, док је са Николом Несторовићем, израдио већи број пројеката: Управу фондова, зграду Врачарске задруге на Теразијама, Београдску задругу, кућу Воје Марковића и зграду трговца Стаменковића.⁴¹⁵

У досадашњој историографији, заступљено је мишљење, да се Стевановић у тимском раду углавном бавио статиком и конструкцијом,⁴¹⁶ и да је давао решења фасада.⁴¹⁷ Оно што га је најмање интересовало је функционални распоред унутар објекта.⁴¹⁸ Поделе посла код тимског пројектовања не подразумевају искључиву улогу једног или другог аутора, често заједничко промишљање пројекта доноси идеје које самостално не би биле остварене. Јака професионална фигура Андре Стевановића који се залагао за савремен израз и архитектуру гвожђа,⁴¹⁹ имала је утицаја на коауторе са којима је сарађивао у виду изражене веће слободе и индивидуалније стилске композиције. Богата орнаментика француског

---

⁴¹⁴ Кадијевић, Александар. „О архитектури храма Св. Саве у Косовској Митровици“, Косовско-Метохијски Зборник, бр. 3, (2005), стр. 33-38.

⁴¹⁵ Маневић, Зоран.(ур.). *Лексикон српских архитеката XIX и XX века*, (Београд : Клуб архитеката : Грађевинска књига, 1999), стр. 167.; Ђурић-Замоло, *Градитељи*, стр. 306-311.

⁴¹⁶ Академик проф. инжењер Ђорђе Лазаревић, тврди да је Стевановић био статичар зиданих конструкција и да се у пројектима увек бавио статиком, и конструкцијом јер је сматрао да је то оно што је најважније код објеката а да фасаду може да уради свако ко има осећај за лепо: Ђурић-Замоло, „Педагошки рад.“, стр. 51.

⁴¹⁷ Несторовић, „Београдски архитекти“ 177-183; Ђурић-Замоло, „Педагошки рад.“, стр. 51

⁴¹⁸ Несторовић, „Београдски архитекти“, стр.180.

⁴¹⁹ Контрадикторност између теоријског залагања Стевановића за савременим изразом у архитектури и применом академских образаца у стваралачком раду, карактеристична је за тај временски период у архитектури, у Европи нешто раније. Тако Пјучин 1841. године наводи да „су једној згради излишне особине које не доприносе њеној удобности, конструктивности или прикладности“ у књизи *Прави принципи шиљасте или Хришћанске архитектуре у којој заправо пропагира оживљавање готике*: Pevsner, Nikolas. *Izvori moderne arhitekture i dizajna*, (Beograd:Izdavački zavod „Jugoslavija“, 1972), str 9.

декоративизма заједничка је нит у пројектима Београдске задруге, Српске Академије наука и зграде др Миленка Матернија.

Управо удаљавање од академских образаца је карактеристика заједничких пројеката Стевановића и Несторовића,⁴²⁰ и оно је видљиво већ на првом заједничком пројекту са Несторовићем, на згради **Управе фондова у Београду**.⁴²¹

Да би се спречио зеленашки систем задуживања у Краљевини Србији 1862. године основана је Управа фондова.⁴²² Иако је идеја била да се омогући лако и правично задуживање широј популацији, услед високог минимума кредита (1000 гроша) и ограничавајућих услова издавања зајмова, Управа фондова је најмање служила онима због којих је основана.⁴²³ Развијајући се као јака банкарска установа, крајем века, указала се потреба за изградњом наменске нове зграде, јер су до тог времена канцеларије ове управе биле смештене у хотелу Српски Краљ. На ужем позивном конкурс који је расписан 1901. године учествовали су поред Несторовића и Стевановића, Милан Капетановић и Јован Илкић, а позвани су били Константин Јовановић и Милош Савчић, који нису доставили скице.⁴²⁴ Оцењивачки суд чинили су представници Министарства грађевине, Виљем Бадер, начелник архитектонског одељења, Милорад Рувидић и Драгутин Ђорђевић. Председник оцењивачког суда био је управник фондова Мата Јовановић, а Управни одбор је одредио још два члана: Милана Поповића, трговца и Николу З. Поповића, јувелира који су тајним гласањем донели одлуку да прва награда иде Стевановићу и Несторовићу а друга је додељена Илкићу.⁴²⁵ Можда зато што је био у питању позивни конкурс, са малим бројем учесника, критичке полемике око овог расписа нису постојале. По освајању конкурса

---

⁴²⁰ Маневић сматра да се ауторски тим, ако се изузму пројекти Робног магазина и хотела Москва, као страни пројекти, својим пројектима највише удаљио од академских метода, у том периоду, у српској архитектури: Маневић, *Novija srpska arhitektura*, стр. 17.

⁴²¹ Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр.323.

⁴²² Милић, Даница. *Привреда Београда (1815-1914)*, у: Историја Београда, том 2, (Београд:Просвета, 1974), 349-424, стр. 394.

⁴²³ Ibid. стр. 394.

⁴²⁴ Аноним. „Пројекат за нову зграду Управе фондова“, *Технички гласник*, бр. 1, (17. 06. 1901), 2.

⁴²⁵ Аноним. „Оцењивачки суд за оцену подесних скица пројекта нове зграде Управе фондова“, *Технички гласник*, бр. 2, (24. 06. 1901), 4; Аноним. „О новој згради Управе фондова“ *Технички гласник бр. 10* (19. 08. 1901), 4; Аноним. „Краљ у новој згради Управе фондова“, *Политика*, (18. 04. 1904), 2; Аноним. „Управа фондова“, *Политика*, (21. 04. 1904), 3; Аноним. „Управа фондова“, *Политика*, (27. 04. 1904), 3.

Несторовић је израдио главни пројекат, који је дословце реализован, што је допринело његовој професионалној афирмацији.⁴²⁶ Средином 1902. године отпочела је изградња здања.⁴²⁷ Две године касније, двадесетпрвог априла извршено је свечано освећење зграде да би 27. 04. 1904. године, банка почела са радом.⁴²⁸ Позитивни аспекти расписивања конкурса препознају се кроз ово дело, јер здање представља искорак у архитектонском стваралаштву Београда омогућен неспутаном ауторском слободом стваралаца.

*Слика 66-Зграда Управе фондова 1920. године
(документација Завода за заштиту споменика културе града Београда)*

⁴²⁶ Иако је током целог предратног периода везан за име Андре Стевановића, израда главног пројекта овог значајног објекта донела је Несторовићу професионалну сигурност.

⁴²⁷ Да је Несторовић сам израдио главни пројекат наведено у: Емисија културно уметничког програма РТС „Преци и потомци“ и поновљено у разговору са др Милојем Васићем 19. априла 2013. Године; Радове на објекту је водила Грађевинска задруга: Несторовић, „Преглед споменика архитектуре“ 154.

⁴²⁸ Аноним. „Кад ће бити?“, *Политика*, (13. 01. 1904), 2; Аноним. „Нова зграда“, *Политика*, (13. 04. 1904), 2; Аноним. „Управа фондова“, *Политика*, (27. 04. 1904), 3.

Позиција објекта у самом центру града указивала је на значај ове државне институције. На делимично формираном Позоришном тргу, у залеђу споменика Кнезу Михаилу, стваралачки тим компоновао је објекат који ће својим волуметријском и декоративном композицијом дати тежиште урбанистичком потезу и отворити нов пут у пројектовању монументалних јавних грађевина у Београду.⁴²⁹ На правоугаоној парцели неправилног облика оивиченој Улицом Васе Чарапића, Позоришним Тргом и Чика Љубином улицом, пројектован је двоспратни објекат, подужног плана, развијенијег облика са ризалитима и крилима.⁴³⁰ Ова просторна концепција је иста као и у предходним Несторовићевим пројекатима, што је и разумљиво јер је он у тиму био задужен за организациони склоп. Однос величине парцеле и садржаја који је требало сместити унутар објекта условио је двотрактно решење са ходничким коридором између канцеларија. На генерално симетричној основи, постоје одступања каква се не јављају на предходним Несторовићевим пројектима.⁴³¹ Средњи крак основе, око улазне зоне у којој је смештено централно степениште подређен је симетрији, геометризацији и пропорцији дајући чврстину и академски карактер приземљу, које би без овог дела било слободног, неправилног и несиметричног облика. Однос ширине и дужине крака је приближно 1:2. Решење улаза и улазне зоне као пројектантског проблема еволуирало је у односу на решавање улазне зоне у предходним Несторовићевим пројектима. Дужина улазног ходника, који служи као ветробран, али и за савладавање денивелације између терена и нивоа приземља унутар објекта је скраћена, тако да се део денивелације савладава у ходнику а други део унутар главног хола. На овај начин постигнуто је да улазни

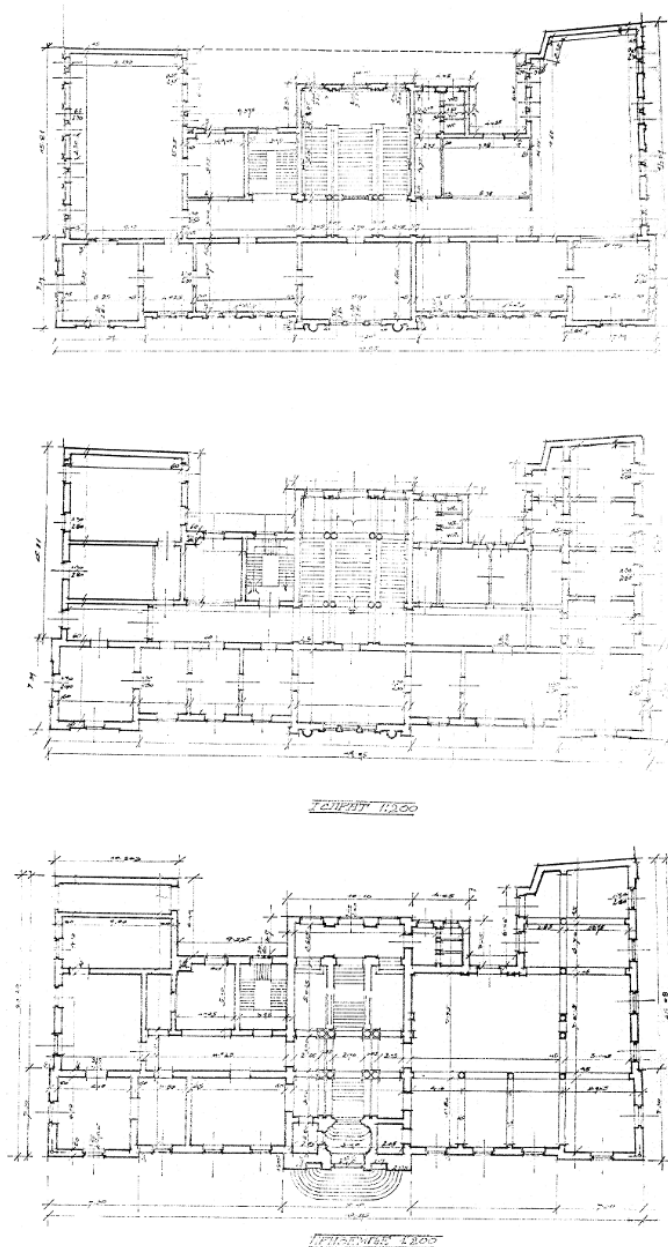
---

⁴²⁹ Кадијевић, Естетика архитектуре академизма XIX-XX век, стр. 301; Кадијевић, Александар. „О стилу београдске палате Управе фондова и његовим историографским тумачењима“, Годишњак града Београда, књ. LIV,(2007), 173-196, стр. 173. Даље (Кадијевић, „О стилу београдске палате“); Максимовић, Бранко. „Тежње за увођењем естетичких вредности у просторе Београда крајем прошлог и почетком овог века“, Годишњак града Београда, књ. XXI, (1974), 191-210, стр. 199. Даље (Максимовић, „Тежње за увођењем естетичких вредности“). Војанић, Војан.“Један век palate Uprave fondova“ DaNS:List Друштва архитеката Novog Sada, br.67, (2009), str. 58.

⁴³⁰ Ротер-Благојевић, „Основна типологија“, стр. 66.

⁴³¹ О симетрији: Борисављевић, Милутин. „Проблем симетрије у архитектури“, Уметнички преглед, књ. 1, (1938), стр.328-329.; Ђурђевић Марина, Кадијевић Александар. „Симетрија у новијој српској архитектури“, Зборник Матице српске за ликовне уметности, бр. 27-28, (1991-1992), 1-14.

ходник добије квадратни облик, оплемењен полукружним нишама на бочним зидовима.

Слика 67- Цртежи основе приземља, првог и другог спрата
(Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда)

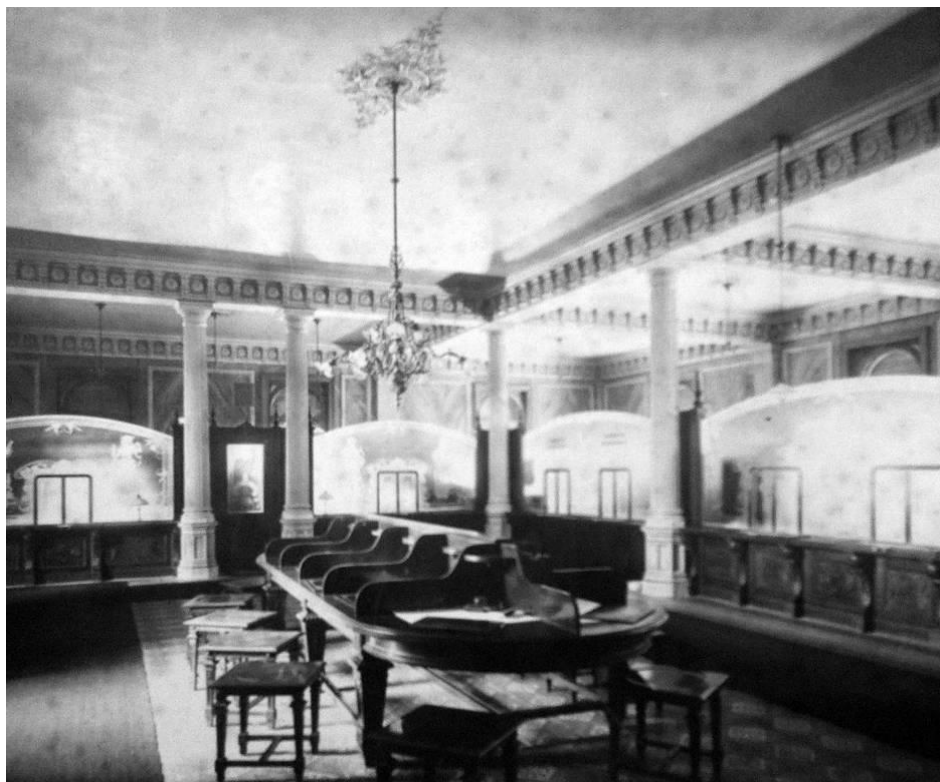
Централни хол, компонован је са по два пара удвојених стубова који дефинишу чвориште објекта, одакле се право ступа на степениште, десно у шалтер салу, а лево у ходнички коридор који води до канцеларија. Степениште је формирано у виду слова „Ш“. На чеоном зиду подеста, са којег се степениште рачва на два крака, постављени су велики прозорски отвори, који су осветљавали степениште и формирали визуру са улаза. На првом и другом спрату симетрија распореда просторија је већа него у приземљу, али не потпуна, са двотрактним решењем и ходничким коридором између канцеларија и централном просторијом изнад главног улаза.

Према академским правилима главно степениште, улазни хол и централна просторија на *piano nobile* су најрепрезентативнији делови објекта тако да су они били посебно ентеријерски обрађени.⁴³² Да би се формирала шалтер сала требало је премостити велики распон и организовати једнопростор са што виткијим стубовима. Архитекте су овде прибегле савременом материјалу, применивши металне стубове који су обезбедили лакоћу конструкције.⁴³³ Витки стубови, малог пречника, са канелурама и богато декорисаним капителима, лако су носили конструкцију таванице, од носећих гвоздених греда, које су у ентеријеру биле декорисане флоралним мотивима. Нов савремен стил Ар Нуво условио је и примену новог савременог материјала.

---

⁴³² С обзиром да је централна зона односно свечана сала као и степениште било порушено током бомбардовања 1945. године, нису сачувани подаци о ентеријерској обради свечане сале нити подаци у којој мери је промењено степениште-највероватније данашња пуна ограда од белог мермера изворно није изгледала тако. На основу податка да су Бора Ковачевић и Андреја Доменико декоративни сликари радили ентеријер Управе фондова, може се предпоставити да је ентеријер обиловао сликаним цртежима и богатом декоративном пластиком: Стојановић, *Српски Неимар*, стр. 102.

⁴³³ Носаче од ливеног гвожђа први пут је употребио Јан Неволе на Капетан Мишином здању: Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 287.

*Слика 68-фотографија шалтер сале Управе фондова
(Музеј града Београда Ур 13780)*

Између стубова, који нису били на једнаким модуларним распонима, већ су пратили распоред зидова са спрата изнад, постављени су застакљени дрвени панели, који су формирали шалтер салу и одвајали јавни део од службеног. Преграде шалтера од пескираног стакла биле су осликане у стилу извијених женских фигура Ар Нуво декорације. Под је био изведен од керамичких плочица са флоралним шарама, а на зидовима је била изведена мраморизација. Унутрашња врата сефа банке изведена су од кованог гвожђа, са флоралном Ар Нуво декорацијом, унутар које је укомпонован монограм Управе фондова, што указује да је сваки детаљ посебно расцртаван и пројектован. За разлику од шалтер сале, улазни хол је ентеријерски обрађен у духу академизма, са изузетком степенишне ограде од белог мермера која је посебно пројектована, са богатом флоралном орнаментиком. Стубови у улазној зони су тосканског реда, од тамног мелираног мермера са базисом и капителом од белог мермера и сведеном геометризованом, флоралном декорацијом на капителу слично

али декоративније обрађени него стубови у начелству у Крагујевцу, односно исто као стубови у аули Политехнике у Берлину. На подовима су мозаик плочице које формирају полихромне геометријске шаре.

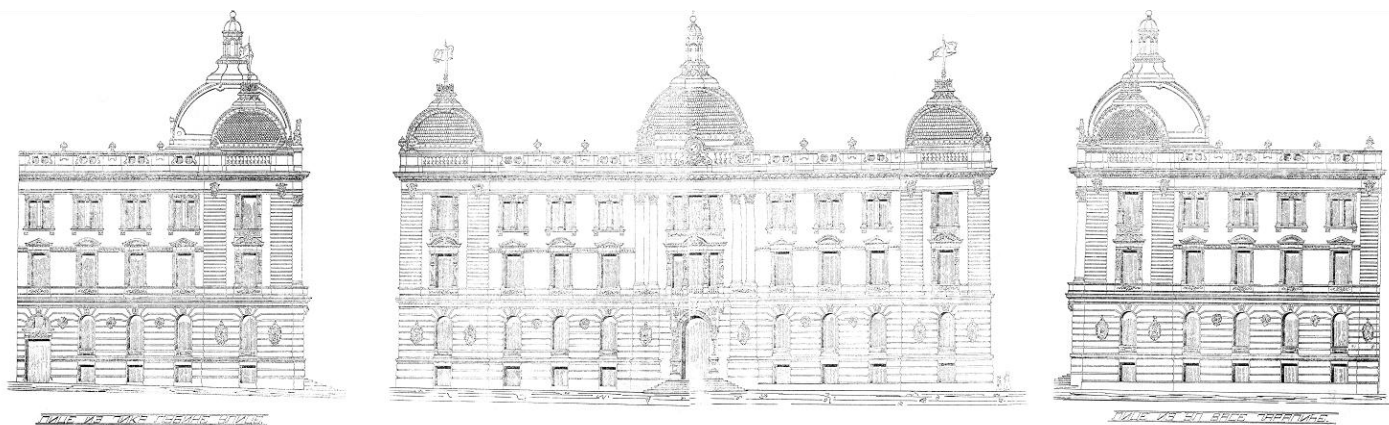
Слика 69 и 70- Улазни хол, монументално степениште и детаљ камене оgrade степеништа (Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда)

Слободнији приступ пројектовању, како у функционалном распореду тако и у ентеријеру очигледан је и на фасади. Иако је задржан академски концепт евидентан је потпуни ауторски израз. По први пут у Несторовићевом пројекту фасадним платном не доминира хоризонталност.⁴³⁴ На главној фасади је примењена петоделна подела али са много бољим пропорцијским односом маса.⁴³⁵ Однос ширине бочних ризалита према централном је око 1:1,4 доносно 7,6м према 10,79м док је ширина фасадног платна између ризалита 12м. На бочним ризалитима је једна прозорска

⁴³⁴ Кадијевић, „О стилу београдске палате“; Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр.342; Несторовић, „Београдски архитекти“, 180.

⁴³⁵ Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр.342; Кадијевић, „О стилу београдске палате“, стр. 183.

осовина, што је сад већ типично за Несторовића, а на централном уместо троделне једнаковредне поделе отвора, примењена је централна осовина улаза, која се на горњим спратовима шири на троделни отвор. Суперпонирање испуста ризалита је задржано, бочни имају мали испад од 18 цм, док је испуст централног 127 цм, а објекат је висински уједначен тако да је кровни венац на истој висини дуж целе зграде. Задржана хоризонтална подела је компонована по принципима ренесансних палата, тако да се јасније разликује базис, потом *piano nobile* и сведенији други спрат крунисан богатим и јаким венцем изнад којег је атика. Над свим ризалитима су високе куполе формиране на квадратним основама.

Слика 71 - Цртежи фасада зграде – постојеће стање пре проширења
(Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда)

У оквиру базиса су сутерен и приземље, најнижи део је рустично обрађен, од зеленог рипањског гранита, керсантина, који је до Другог светског рата примењиван на скоро свим јавним објектима у Београду. Изнад се наставља рустично приземље у вештачком камену са дубоким нутнама и великим прозорима, са полукружно засведеним надсветлом. Профилисани хоризонтални венац заједно са континуалном парапетном траком прозора првог спрата дели базис од горњег дела зграде, који је како се иде ка врху све слободније и лаганије решаван. На спратовима се поред богатије пластике уводи и полихромија, облогом од бордо керамичких плочица. Сви прозори првог спрата, сем на централном ризалиту, су правоугаони и истих димензија. На фасадном платну између ризалита су три прозорске осовине које су

на првом спрату надвишене тимпанонима у ритму, троугаони, потом полукружни па троугаони тимпанон (А-Б-А). На другом спрату у осовинама прозора приземља и првог спрата су узани удвојени прозори, који су највероватније Стевановићев допринос.⁴³⁶ Бочни ризалити су наглашени рустиком на угловима, у целој висини објекта и богатијом декоративном пластиком око прозора. Централни ризалит је истакнут удвојеним стубовима на угловима, који се протежу од првог спрата до трабеације испод кровног венца, од којих је спољњи квадратног а унутрашњи кружног пресека. Стубови, са коринтским капителима, стоје на рустичним постаментима који уоквирују улаз у приземљу. Наглашеност улазне зоне на централном ризалиту, појачана је испустом балкона на првом спрату, са богатом декорацијом. На фасади је приметно обиље различитих декоративних елемената, слободније компонованих. Фасадну пластику извела је радионица Фрање Валдмана, са којом је Несторовић већ сарађивао на извођењу пројекта начелства у Крагујевцу.⁴³⁷ Поред декоративне, на фасади је приметна и симболичка употреба архитектонске пластике. У приземљу на темену сваког прозора налази се глава Меркура, симбола трговине,⁴³⁸ а на угловима атике централног ризалита налазиле су се алегоријске скулпторалне групе. Сваку групацију чинила је фигура жене са по два детета. Претпоставља се да је женска фигура са леве стране, са подигнутим рукама, симболизовала наду, дете које седи са леве стране највероватније држи рог изобиља, док дете са десне стране држи врећу са новцем. Женска фигура са десне стране највероватније у руци држи кошницу и симболизује марљивост. Дете са њене леве стране показује ка сату у лукарни чиме указује на протицање времена, док дете са десне стране седи и највероватније у рукама држи класје. Орао на централној атици,

---

⁴³⁶ Ibid., стр. 182

⁴³⁷ Стојановић, *Српски неимар*, стр. 101.

⁴³⁸ Сикимић, Ђурђица. *Фасадна скулптура у Београду*, (Београд: Завод за заштиту споменика културе Београд, 1966), стр.166. Даље (Сикимић, *Фасадна скулптура у Београду*)-наводи да су израђене у радионици Матеје Блеха међутим то се односи на фасадну пластику која је рађена приликом проширивања зграде 1930. године. О симболици представе Меркура на грађевинама: Мајсторовић, Мина. „Најчешћи антички мотив у архитектонској пластици Београда“, *Наслеђе*, бр. IX, (2008), 105-115.

који је постојао до Другог светског рата био је обликовно и стилски усклађен са скулпторалним групацијама.⁴³⁹

Слика 72– Детаљ хоризонталне украсне траке, глава Меркура и детаљ декорације на парапету атике (Фотографија аутора)

Нетипично за Несторовићеве предходне пројекте, декоративна пластика се појављује у рустичном приземљу, у виду шкољки између прозора и богатих картуша на угловима ризалита. Прозор првог спрата на бочном ризалиту је богато декорисан каријатидама, које имају функцију допрозорника и псеудо барокним тимпаномом, у виду прекинутог лука, са картушом у средини надвишеног маскероном, док је на парапету богата декорација са венцем тракама и орлом између. Декорација на прозорима првог спрата, сем у тимпанонима, налази се на подпрозорном парапету у виду богате флоралне декорација која је кореспондирала са декорацијом изнад прозора другог спрата. У висини надпрозорне греде првог спрата провучена је флорална тенија, као и на начелству у Крагујевцу, у знатно богатијој и израженијој форми, као реминисценција хоризонталне спратне поделе.

Изнад сва три ризалита су куполе, над квадратном основом и као што је бољи однос маса бочних ризалита према централном, тако је и пропорцијски однос купола много бољи него код предходних пројеката. Централна купола има надвишење чиме је још више наглашена вертикалност. Уједно, објекат је висински уједначен са богатим кровним венцем, изнад којег је атика пропорцијски знатно виша у односу на атике на начелствима, што доприноси вертикалности и бољој волуметрији зграде. На

⁴³⁹ Данашњи орао је дело вајара Ристе Стијовића. Анализа скулпторалних група израђена за потребе: Главног пројекта рестаурације фасада народног музеја, ReArch doo, Одговорни пројектант Катарина Лисавац, пројектант Марина Павловић.

атици су на угловима ризалита као и у осовинама травеја постављене декоративне вазе, а симетрала објекта је наглашена надвишеном декоративном атиком са лунетом у којој се налазио сат.

Све фасаде су истоветно обрађене тако да није постојало смањивање или промена декоративног репертоара на знатно краћим бочним странама објекта. Фасада из Чика Љубине улице, састојала се од бочног ризалита на углу са главном фасадом и још четири вертикалне прозорске осовине код којих је ритам тимпанона троугаони-полукружни-полукружни-троугаони (А-Б-Б-А) и прекидао се без завршног ризалита. На нешто дужијој фасади, из Улице Васе Чарапића, ритам је био исти као у Чика Љубиној улици, уз додатак крајњег вертикалног пиластра целом висином фасаде који понавља рустику са угла бочног ризалита.

Конструкција објекта је представљала посебан задатак. То потврђује и чињеница да је, Андра Стевановић студентима редовно помињао како је због „лошег земљишта“ морао да примени све врсте фундарања,⁴⁴⁰ што је и Несторовић навео у публикацији Грађевине и архитекти у Београду прошлог столећа: *Земљиште за фундарање ове грађевине било је незгодно, но није никакво чудо јер је ту у близини била Стамбол капија те је остао велики број засутих рупа, бунара, разних јама итд. Како у то доба код нас још није примењиван армирани бетон, то су архитекти имали да реше разне проблеме, који се раније нису могли предвидети и држим да ни једна зграда у Београду нема толико разних начина фундарања као зграда Управе фондова. Па и поред тога слегање зграде није наступило а издржала је неколико граната за време последњег рата. Тако за фундарање су употребљени од опека луци разне дебљине, гвоздене греде у бетону, набијени бетон, растови шипови као и обично фундарање са проширеном стопом од опеке. На овој згради је први пут, код нас употребљен штрек метал између гвоздених греда за израду таванице а у слоју бетона од 10 цм и ово се може сматрати као претеча армираном бетону код нас.*⁴⁴¹ Поред решења темеља, Несторовић у својој књизи „Грађевинске конструкције,

---

⁴⁴⁰ Несторовић, „Београдски архитекти“, стр. 180.

⁴⁴¹ Несторовић, *Грађевине и архитекти*, стр. 76

приручник за техничаре“ као илустрацију даје фотографију дрвене конструкције куполе на Згради управе фондова.⁴⁴²

Зграда Управе фондова одише пројектантском зрелошћу. Јасна је одмереност маса, слобода у примени пуне богате декоративне пластике, као и владање различитим стилским елементима уз удаљавање од академских стереотипа.⁴⁴³ Објекат је по изградњи добио одличне критике, а Краљ Петар Карађорђевић је по обиласку зграде рекао да „*Можемо бити горди овом грађевином јер је све укусно, врло лепо и врло подесно.*“⁴⁴⁴

Са напретком струке доносили су се и детаљнији закони као што је, „*Закон о заштити ауторских права*“⁴⁴⁵ из 1929-30. године, којим су заштићене скице и нацрти али и изведена дела. Међутим и овај закон је произвољно и селективно примењиван, што се види на примеру проширивања зграде Управе фондова. Скоро тридесет година касније у пролеће 1929. године Државна Хипотекарна Банка⁴⁴⁶ расписује конкурс за подизање зграде у залеђу старе зграде Управе фондова на Тргу Републике. У условима конкурса тражено је да нови објекат са постојећим чини целину а да се посебан акценат стави на „*угодност за банчин рад*“.⁴⁴⁷ Стару фасаду објекта би требало сачувати у изворном облику као сведочанство о „*старој српској култури и уметности*“ и због историјске вредности јер је у свечаној сали објекта потписана капитулација Мађарске у Првом светском рату.⁴⁴⁸ На конкурс су приспела двадесетчетири рада, која је оцењивао жири у саставу: Војин Ђурић, управник ДХБ,

---

⁴⁴² Несторовић, Никола. *Грађевинске конструкције ручна књига за техничаре и грађевинаре*, (Београд: Државна штампарија 1927), Књига 2. Даље (Несторовић, *Грађевинске конструкције*).

⁴⁴³ Што су учили сви историографи почевши од Зорана Маневића преко Кадијевића: Маневић, Зоран. *Изложба архитектуре*, каталог изложбе, аутор Михајло Митровић (Београд: Музеј примењене уметности, 1971) проверити нбс; Кадијевић, „О стилу београдске палате“, стр. 191.

⁴⁴⁴ Аноним. „Краљ у новој згради Управе фондова“, *Политика*, (18. 04. 1904), 2.

⁴⁴⁵ Аноним. „Разне вести“, *Технички лист* бр 10, (15.01. 1930), 12-13.

⁴⁴⁶ Назив Управа Фондова је после Првог светског рата промењен у Државна Хипотекарна банка.

⁴⁴⁷ Записници државне хипотекарне банке - АЈ Фонд ДХБ 125 - Регистар одлука Управног одбора ДХБ-1929 11-15.

⁴⁴⁸ Леко, М. Димитрије. „Конкурс за израду скице за нову зграду Централне државне хипотекарне банке у Београду“, *Технички лист*, бр. 5, (15. 03. 1930), 65-67. Даље (Леко, „Конкурс за израду скице“).

Драгутин Ђорђевић, представник Универзитета и Светозар Јовановић представник Министарства грађевина. Заменици су били: Ристо Огњановић, члан Управног одбора Државне Хипотекарне Банке, Арон Алкалај главни секретар Државна Хипотекарна Банка и Војин Петровић, архитекта Техничког одељења Државне Хипотекарне Банке.⁴⁴⁹ Одлуком жирија није додељена прва награда а наградни фонд који је подразумевао три награде расподељен је на девет. Другу награду освојио је рад Димитрија М. Лека.⁴⁵⁰ Поводом објављених награда на конкурс, Никола Несторовић се обратио банци са извесним примедбама, као бивши пројектант и жељом да помогне у даљој разради пројекта, међутим на овај допис Управни одбор није одговорио.⁴⁵¹ Пошто Управни одбор није био задовољан конкурсним решењима, донео је одлуку да коначни пројекат изради Техничко одељење банке, односно архитекта Војин Петровић.⁴⁵² Нови пројекат је поновио оригиналну постојећу фасаду као и сличан организациони склоп, са новом позицијом главног улаза из Улице Васе Чарапића пружајући већи простор за клијенте али не много функционалнији од старе зграде. Критика Лека објављена у Техничком листу⁴⁵³ даје приказ сопствене награђене скице уз анализу функционалних недостатака старе зграде.⁴⁵⁴

---

⁴⁴⁹ АЈ Фонд ДХБ 125 - Регистар одлука Управног одбора ДХБ 82-07 – од 29. 01. 1929; Леко, „Конкурс за израду скице“, стр. 66.

⁴⁵⁰ Трећу Милана Секулића, четврту Алфред Фелицу, пету Богдан Несторовић а шесту Милан Злоковић: АЈ Фонд ДХБ 125 - Регистар одлука Управног одбора ДХБ- 1929 12-16 - Записници државне хипотекарне банке 48. Састанак 01. 07. 1929.

⁴⁵¹ АЈ Фонд ДХБ 125 - Регистар одлука Управног одбора ДХБ- 1929 82-88 - Записници државне хипотекарне банке 51. Састанак 18. 07. 1929.

⁴⁵² Војин Петровић (?-1931), архитекта Техничког одељења Државне Хипотекарне банке, видети: Маневић, Зоран,(ур.). *Лексикон српских архитеката XIX и XX века*, (Београд : Клуб архитеката : Грађевинска књига, 1999), стр. 147; Стојановић, Марко. „Архитектура зграде Државне Хипотекарне банке у Нишу“, *Лесковачки зборник*, бр.54, (2014), 283-292.

⁴⁵³ У раду објашњава да је пропозицијама конкурса тражено да се фасаде постојећег објекта задржавају како „би сведочила о старој српској култури и уметности“ као и због њене историјске вредности јер је у једној њеној сали потписана капитулација Мађарске у Првом светском рату. У даљем излагању износи критику функционалне шеме старе зграде првенствено позиције монументалног декоративно обрађеног степеништа „оно својим положајем и нехотице даје утисак као да је цела зграда због њега сазидана“ а потом и позицијом шалтер сале за коју наводи да има „необично натегнуто архитектонско решење“, односно да постоји преклапање службене комуникације са јавном и да личи на адаптирану зграду где је решење настало уклањањем зидова између просторија.⁴⁵³ Критика је писана тридест година по изградњи зграде у тренутку када су идеје модернизма заживеле у српској архитектури и када се јавио отпор према академизму а техничко технолошке могућности биле на завидном нивоу. Пројектовање објекта за потребе банака је било у повоју и у Европи а у Београду, Србији, пројекту Управе фондова предходно је

Понављањем старе фасаде, поставља се питање ауторских права, што је Несторовић, позивајући се на закон о Заштити ауторских права⁴⁵⁵ из 1929. године навео у другом допису банци,⁴⁵⁶ тражећи да се укључи као консултант, јер се ради надоградња његовог ауторског дела. Пошто се банка оглушила и на овај допис у следећем је Несторовић тражио финансијску надокнаду, због коришћења исте фасаде.⁴⁵⁷ Управни одбор је одбио оба дописа, као неосноване,⁴⁵⁸ што би било немогуће да се Закон о заштити ауторских права примењивао.

Током Другог светског рата у згради Државне Хипотекарне банке био је смештен Немачки генералштаб. У савезничком бомбардовању 1944. године срушен је централни део старе зграде са куполом, тако да је објекат обновљен 1946. године, али без централне куполе и декоративне атике. Народни музеј је усељен у зграду 1951. године, а конзерваторско рестаураторски радови на враћању првобитног изгледа грађевине изведени су током 1962-1966. године, по пројекту проф. арх.

пројекат Зграде Народне банке Константина Јовановића из 1889. године у којем доминира још монументалније степениште са шалтер салом дубоко у унутрашњости зграде. Неповољни положај и облик шалтер сале очигледно је био јасан и пројектантима јер већ на следећем пројекту за зграду банке истражују боља решења: Лeko, „Конкурс за израду скице“, 65-67.

⁴⁵⁴ Пројекат објекта израђен у оквиру Техничког одељења банке, обликовно је поновио фасаде старог објекта формирајући скоро квадратни блок са унутрашњим двориштем. Фасаде на бочним странама понављају петоделну композицију стим што је повећана ширина прозора у приземљу и на првом спрату на 165цм уместо 135цм, што је нарушило однос пуног и празног на фасадном платну, а централни ризалити на новим фасадама излазе у простор колико и бочни. Фасада у Улици Лазе Пачуа, показује пројектантску неинвентивност и недовољно познавање академских норми тако да је решена као троделна са бочним ризалитима и десет прозорских освина које иду у ритму АБ АБ АА БА БА, где је ритам АА требало да нагласи централну осовину фасаде а заправо делује као грешка. Приликом извођења радова на проширењу зграде, фасаде старог објекта у Васиној улици и у Чика Љубиној су срушене све до ризалита ка Тргу Републике и поново изидане са новом ширином прозора. Главна фасада ка тргу је обијена до малтера уклоњен је део фасадне пластике, централна атика је мало прерављена тако да је фасада постала сведенија и ближа међуратном академизму.

⁴⁵⁵ По члану 23 није допуштено подизање зграде по изгледу на сазидану зграду, нити по скици, нити по плану и ако су код репродукције извршене незнатне измене; у даљим члановима закона следи да ко свесно прекрши ове одредбе може да добије казну новчану или затворску од 1-6 месеци а ако се утврди да је у питању веће користољубље и обе: Anonim. „Razne vesti“, *Tehnički list* br 10, (15.01. 1930), 12-13.

⁴⁵⁶ АЈ Фонд ДХБ 125 - Регистар одлука Управног одбора ДХБ- 1932 83-90 - Записници државне хипотекарне банке 20. Састанак 10. 03. 1932.

⁴⁵⁷ АЈ Фонд ДХБ 125 - Регистар одлука Управног одбора ДХБ- 1932 83-90 - Записници државне хипотекарне банке 48. Састанак 02. 06. 1932.

⁴⁵⁸ АЈ Фонд ДХБ 125 - Регистар одлука Управног одбора ДХБ- 1932 83-90 - Записници државне хипотекарне банке 56. Састанак 30. 06. 1932.

Александра Дерога и проф. арх. Петра Анагностија. Истовремено је изведена и адаптација ентеријера за потребе музеја коју је пројектовао Зоран Б. Петровић.⁴⁵⁹

Зграда Управе фондова се налази на централном градском тргу са доминантном позицијом, који у формално урбанистичком смислу, до данас није добио адекватну просторну артикулацију. Иако су стручни часописи преносили идеје савремене урбанистичке теорије изградње градова, као просторне уметности, пре свега кроз радове Камила Зитеа (Camillo Sitte) и Хајнриха Генца (Heinrich Gentz),⁴⁶⁰ урбано планирање у Београду је почетком двадесетог века стајало у месту. Разлог је био инертност и суревњивост државних институција, њихова подложност дневно политичким збивањима, која су утицала на промене планова, као и селективно спровођење планова регулације. Већ од почетка двадесетог века у стручним часописима али и дневној штампи излазиле су критике савременика, на хаотичност изградње и неплански распоред јавних здања. У овим критикама значајно место је заузео професор Техничког факултета Јефта Стефановић као и Димитрије Т. Леко, који су за такво стање окривили пре свега Министарство грађевина и шпекулантске односе који су доприносили изменама планова.⁴⁶¹ Па чак и Светозар Стојановић на почетку своје публикације Српски неимар примећује да: „Београд као престоница Краљевине Србије и као центар српства не може на странца да остави бог зна какав утисак у погледу његових садашњих зграда“⁴⁶² наводећи, да се по својој монументалности истичу од других престоничких зграда, зграда Управе фондова и Београдска Задруга.

Формирање Позоришног трга (Трга Републике) почиње са изградњом зграде позоришта 1869. године.⁴⁶³ На ситуационом плану Београда, Стевана Зарића из

⁴⁵⁹ Кадијевић, „О стилу београдске палате“, стр. 175.

⁴⁶⁰ Максимовић, „Естетичка схватања композиције“, стр. 81.

⁴⁶¹ Максимовић, „Тежње за увођењем естетичких вредности“, стр. 198; Леко, Т. Димитрије. “Буд светине и регулација вароши“ *Технички гласник*, бр.3, 4 (01. 07. и 08. 07. 1901), 1-2; *Технички гласник* бр. 8,9,10,11и 12 (1901); Леко, *Наше прилике*, стр.65-75.

⁴⁶² Стојановић, *Српски неимар*, стр. 2.

⁴⁶³ О изградњи Народног позоришта видети: Несторовић, Богдан. „Народно позориште у Београду“, *Годишњак града Београда*, књ. III, (1956), 303-324.

1878,⁴⁶⁴ формиран је простор трга испред зграде позоришта, са главном подужном осовином у правцу Кнез Михајлове улице. На овом ситуационом плану издваја се чврсто формиран правоугаони трг испред позоришта, ка Кнез Михаиловој улици, оивичен парцелом у правцу Чика Љубине улице и працелом у продужетку Доситејеве улице. Према тадашњој парцелацији, друга подужна страна, која би требало да затвара трг ка данашњој Коларчевој улици, била је завршена широко и левкасто. Сем зграде позоришта, сви остали објекти на простору будућег трга, били су приземне куће, неправилно распоређене и лошег квалитета. Постављањем споменика Кнезу Михајлу (1882), у центру предвиђеног трга и изградњом зграде Управе фондова дуж парцеле на подужној страни (у правцу Доситејеве улице), промењена је доминанта трга. Зграда Управе фондова у залеђу споменика, својом позицијом и волуметријом постала је централно место, око којег се формира трг. Нажалост даљи урбанистички развој простора није довео до реализације основне идеје, иако су у том тренутку могућности интервенисања биле највеће, с'обзиром да је изграђени фонд на околним парцелама био ниског квалитета. Решавање Позоришног Трга одложено је све до 1912. године, када је Техничко одељење Општинске управе Београда, израдило пројекат уређења.⁴⁶⁵ Не претерано разрађен и инвентиван план, али уједно реалан, са јасном идејом визуелне хијерархије планова и продора унутар простора, предвиђао је затварање левкастог дела трга, ка Коларчевој улици. Планом је потврђена доминантна позиција зграде Управе Фондова, тако што је наспрам ње формирана управна и кратка улица, веза ка Теразијама. Као и многи други планови и овај пројекат је изазвао спор између Министарства грађевина (Грађевинског Савета) и Општине.⁴⁶⁶ Да је дошло до реализације овог плана,⁴⁶⁷ зграда Управе фондова би

---

⁴⁶⁴ Израђен према Јосимовићевом плану регулације улица, означене су постојеће као и будуће зграде од јавног значаја: Недић, „Урбанистичко уређење Београда“, стр. 175-176.

⁴⁶⁵ Максимовић, „Естетичка схватања композиције“, стр. 88-89.

⁴⁶⁶ О односу Министарства грађевина према Техничком одељењу Општинске управе града Београда интересантан приказ даје Димитрије Т. Леко, који наводи да је рад београдске општине у потпуности подчињен Министарству грађевина где постоји јак антагонизам, међу колегама у ове две институције. Да Министарство грађевина има слабо плаћено особље „беспослено по својој званичној дужности“, које ради за хонораре, где хонорара нема посао стоји, што је случај у односу са Општином. За сваки план који општина уради Министарство формира комисију која има задатак да тај план промени, осујети, одложи. Да би описао на који начин се дискредитују

добила на квалитету, као централни и највећи објекат на тргу, са посебном визуром из новоформиране улице, из које би се постепено откривао део по део зграде са спомеником Кнезу Михајлу у првом плану.

Слика 73 –разгледница Београда, поглед ка Кнез Михаиловој улици око 1927. године
(Народна библиотека Србије-Рз 786-033-019)

Планирање уређења Позоришног трга (Трга Републике) наставило се и у периоду између два рата, када се урбано планирање све више удаљава од реалних могућности и потреба, тако да се највише расправљало о искључивању моторног саобраћаја са површине трга као и о промени осовине пружања трга, чиме би се

архитекте београдске општине и опструирају планови Леко наводи пример попљочавања око споменика Кнезу Михајлу. Општина београдска је израдила пројекат замене попљочавања испред споменика Кнезу Михајлу, у вредности од 3174,00 динара и доставило план Министарству грађевина. Министарство одбија план тражећи да се изради монументалније попљочавање од скупљег камена, који би коштао најмање 7500,00 динара. Општина уради нов пројекат али у року од два месеца министарство промени мишљење наводећи да је прескупо радити такво попљочавање и да се изради паркић од траве и ниског дрвећа. Општина је одустала од даљих пројеката и плочник је остао неуређен: Леко, *Наше прилике*, стр.65-75.

⁴⁶⁷ У „Српском Техничком гласнику“ изашао је чланак инжењера Станојла Бабића, као критика Општинског пројекта позоришног трга, уз прилог сопственог пројекта: Максимовић, „Пројекат реконструкције позоришног трга“.

повећала површина.⁴⁶⁸ Са сталним променама основних концепција (са саобраћајем или без, осовина Север-Југ или Исток-Запад), у међуратном периоду организована су два међународна конкурса 1921. и 1937. године. Решења са првог конкурса су инкорпорирана у ГУП из 1923. године, што наравно није ставило тачку на даље промене. Скица Бранка Максимовића из 1926. године, представља изузетно складно решење разрађујући идеју из 1912. године.⁴⁶⁹ Изградњом палате „Реунионе“ 1929-1931. године, формирана је бочна страна Трга у правцу Чика Љубине улице, која је обликовно дефинисала простор уз здање Управе Фондова.⁴⁷⁰ Конкурсом из 1937. године добијена су решења, која су третирали простор Трга у знатно ширим потезима, за које Општинска управа града Београда није имала финансијских средстава. Од свог формирања до данас Позоришни трг, је најчешће решаван парцијалним интервенцијама, урбанистичким уређењем дела простора или усаглашавањем волумена и облика нових грађевина са постојећим, без јасних естетских идеја о формирању тежишта трга и суперпонирања планова, а здање Управе фондова је опстало као доминантни објекат читавог простора.

---

⁴⁶⁸ Аћимовић, Д. „Трг Републике – анализа развоја једног значајног урбаног простора“, *Архитектура и урбанизам*, бр. 6, (1999), 67-80, стр. 79.

⁴⁶⁹ Бранко Максимовић подстакнут расправама на седницама Комитета за разраду Генералног плана 1926. године, даје анализу трга са предлогом уређења, тако што би се изградила још једна зграда поред зграде Управе фондова у правцу Кнез Михаилове, истих габарита, слично стилски и обликовно решена. На тај начин би се формирао правилан правоугаони трг, пропорција 1:2, а доминанта би била зграда народног позоришта и трг би се наслањао на Кнез Михаилову видети.; Максимовић, „Пројекат реконструкције позоришног трга“; Максимовић, „Естетичка схватања композиције“, стр. 88-9.

⁴⁷⁰ Кадијевић, Александар. „О архитектури београдске палате „Реунионе““, *Зборник Музеја примењене уметности*, бр.9, (2013), 127-139.

*Слика 74 –разгледница Београда, поглед ка Кнез Михаиловој улици, 192_
(Народна библиотека Србије-Рг 786-051-016)*

Пројекат зграде Управе Фондава, Стевановића и Несторовића отворио је нове могућности и позиционирао Несторовића на архитектонској сцени Србије. Већа слобода у пројектовању и истраживање могућности нових стилова код Несторовића у пар наредних година неће имати континуални карактер, услед норматива које је постављало Министарство Грађевина, у којем је био запослен, тако да ће индивидуалност исказивати у пројектима стамбених објеката, које ради за приватне наручиоце.

10. 5. Стамбена изградња у Београду крајем деветнаестог и почетком двадесетог века - Сопствена кућа Николе Несторовића и приватни стамбени објекти

Према доступној архивског грађи Несторовић је тек после шест година од почетка пројектантске каријере почео са пројектовањем стамбених објеката, а први пројекат је био сопствена кућа 1903. године.

Стамбена изградња у Србији деветнаестог века, па све до Другог светског рата донекле се поклапала са архитектонским токовима у области изградње јавних објеката али је у овом сегменту долазило до исказивања веће слободе у аспекту стилског обликовања.

Почетком деветнаестог века стамбени фонд у Београду, као и у осталим варошима у Србији био је скроман и од трошног материјала. Стамбени објекти су углавном били бондручни орјенталног типа, а масивна конструкција се користила за изградњу репрезентативних јавних грађевина и кућа најбогатијих грађана.⁴⁷¹ Обучени мајстори и занатлије, као ни развијена инфраструктура по градовима нису постојали. До битније промене у стамбеној изградњи долази у последње три деценије деветнаестог века, када услед убрзаног привредног развоја Београда, долази до великог прилива становништва. Током овог периода у Београд се досељавају и инжињери и архитекти из Аустроугарске српског порекла. Одрасли и школовани у Средњој Европи ови градитељи преносе актуелне градитељске трендове у српску архитектуру. У последњој деценији деветнаестог века своју делатност почиње и следећа, Несторовићева генерација архитеката, рођених у Србији а школованих у средњеевропским центрима, чији пројекти ће обележити стамбену архитектуру Београда до Првог светског рата.

---

⁴⁷¹ Ротер – Благојевић, Мирјана. *Стамбена архитектура Београда у 19. и почетком 20. века*, (Београд: Орион арт [итд.], 2006)., стр.38-40. Даље (Ротер – Благојевић, *Стамбена архитектура Београда*); Roter – Blagojević, Mirjana. „Jednородične stambene zgrade 19. i početka 20. veka u Beogradu“, *edicija Arhitektonika-Unapređewe i razvoj stanovanja*, (1996), 93-136.

Београд је од 1891. године имао електрично осветљење, водовод је добио 1892., а канализацију 1905. године.⁴⁷² Занати су се развили до краја деветнаестог века, пре свега столарски и браварски док су уређаји за стамбене зграде, све до Другог светског рата, углавном и даље набављани из иностранства.⁴⁷³ За другу половину, прве деценији двадесетог века везује се, почетак употребе армираног бетона у стамбеној изградњи, који се примењивао у изузетним случајевима, а пруски сводови и међуспратне гвоздене греде су већ увелико нашле своју примену у стамбеној архитектури Београда.⁴⁷⁴ Поред конструктивних, долази до новина у просторној организацији стана. С'обзиром да су се градитељи у Београду школовали на средњеевропским Академијама и Политехникама, стамбена изградња је организационо пратила, примере из непосредног окружења или класичне академске шеме. Један од распрострањенијих типова је комбиновани план, двострано уграђеног објекта на регулационој линији, где је ка улици формиран двотрактни или тротрактни корпус који се најчешће развијао у једнотрактно дворишно крило.⁴⁷⁵ Код репрезентативнијих објеката примењиване су класичне академске шеме са компактним основама.⁴⁷⁶ Током прве деценије двадесетог века, основе су се модернизовале, тежило се изостављању дворишних крила и груписању просторија око малих светларника.⁴⁷⁷

Фасаде стамбених објеката у Београду, у последњој деценији деветнаестог века су превасходно биле конципиране на академским основама са тежиштем на ренесансним стилским карактеристикама, са благом применом барокног

---

⁴⁷² Несторовић, Богдан. „Еволуција београдског стана“, *Годишњак града Београда*, књ. II, (1955), 249-270, стр. 248. Даље (Несторовић, „Еволуција београдског стана“); Алфиревић, Трoje, Симоновић-Алфиревић, Сања. „Београдски стан“, *Архитектура Урбанизам*, бр. 38 (2014), 41-47.

⁴⁷³ У доба појаве стамбених инсталација Србија није имала фабрике и радионице за већину стамбених уређаја и опреме. Све је био увоз из Аустроугарске и Немачке, не само објекти санитарне намене (клозети, умиваоници, чесме, каде), већ и каљеве и друге пећи, ограде за степеништа од ливеног гвожђа, мраморне плоче, керамичке плочице, паркет, оков за врата и прозоре, лустери за осветљење, као и намештај, затим све гвоздене конструкције, касније лифтови, материјал за централно грејање, електричне инсталације: *Ibid.*, стр. 251.

⁴⁷⁴ Ротер – Благојевић, *Стамбена архитектура Београда*, стр. 63; Несторовић, „Еволуција београдског стана“, стр. 250.

⁴⁷⁵ Ротер – Благојевић, *Стамбена архитектура Београда*, стр. 169.

⁴⁷⁶ *Ibid.*, стр. 169-171.

⁴⁷⁷ *Ibid.*, стр. 170-173.

декоративног програма. Почетком двадесетог века све су јаснији упливи индивидуалнијег пројектовања фасадног платна са већом слободом и удаљавањем од канона академизма, пре свега под утицајем нове уметности, сецесије. У централним трговачким зонама града, током прве деценије двадесетог века граде се велике једносратне, двосратне и тросратне стамбене зграде, са пословним садржајем у приземљу.

Ново градско становништво из Аустроугарске преносило је европске системе вредности, док је други део становништва које је вукло корене из руралних средина стремило да пренесе наслеђене традиције и начин живљења, а да притом прихвати западно европске и урбане навике. Функционисање породице у патријархалној средини са оријенталним начином живота, без обзира на тежњу да се са таквим наслеђем раскине свака веза, огледа се и у нефункционалним стамбеним просторима. У стану не постоји диференцијација простора по наменама, који је углавном конципиран са енфиладама. Санитарне просторије све до 1892-1900. године, скоро да не постоје, сем тоалета и бунара у двориштима. Осветљење великог броја просторија је посредно преко застакљене галерије.⁴⁷⁸ У следећем периоду од 1900. па до 1914. године, долази до типизације станова и индивидуалних кућа, цена земљишта скаче, почињу да се појављују рентијерске зграде и све више се шпекулише квалитетом изградње и искоришћењем простора. Законски нерегулисани оквири ширења Београда, доводе до непланске изградње, што доприноси хаотичном изгледу града.⁴⁷⁹

Пред сам крај деветнаестог века у већим богатијим домаћинствима долази до промене намене кухиње која више није главни простор за окупљање, те јој се димензије смањују, док су тоалети минималних димензија и налазе се у

---

⁴⁷⁸ Ibid., стр. 250.

⁴⁷⁹ Услед високих ренти и изузетно високе цене земљишта вароши у шанцу, Београд почиње да се шири изван граница, што подразумева формирање насеља без инфраструктуре. Закон је предвиђао да, пошто се утврде границе грађевинског рејона, све објекте изграђене изван тих граница треба санкционисати и порушити. Ипак то се није догодило, а Београд је наставио неплански раст у наредном периоду: Недић, В. Светлана. „Урбанистичко уређење Београда од 1866 до 1914. године“, *Годишњак града Београда*, књ. XXIII, (1976), 175-217, стр. 177. Даље (Недић, „Урбанистичко уређење Београда“); Максимовић, Бранко. „Вредности генералног плана Београда од 1923. године и њихово поништавање“, *Годишњак града Београда*, књ. XXVII, (1980), 239-268. Даље (Максимовић, „Вредности генералног плана“).

најзабаченијим деловима стана, а у купатила, уколико постоје улазило се искључиво из једне собе која је највероватније пројектована као родитељска спаваћа соба. Крајем деветнаестог века купање је било више морална него хигијенска обавеза. Иако су у орјенталним кућама постојала купатила (амамцике) у кућама европског типа то је била реткост током деветнаестог века. Опрему купатила најчешће су чинили метална када за купање, сто са столицом и огледало. Пре увођења канализације и тзв. водених нужника постојали су тоалети са дрвеним кутијама то обично на спрату а у приземљу тоалети су били смештени у дворишту.⁴⁸⁰

Београдом су све до краја деветнаестог века доминирале приземне куће,⁴⁸¹ а као посебан тип се истичу виле које су грађене у резиденцијалним деловима града.⁴⁸² У периоду од 1880-1914, прве и најзначајније виле ако се занемаре краљевски дворци и виле за њихове потребе, градио је Илкић, потом Константин Јовановић, Рувидић, и потом Антоновић. Виле које предходе кући Николе Несторовића су академски конципиране куће.

Грађевинским законом за варош Београд (1896),⁴⁸³ предвиђено је зонирање типова градње по улицама. У пропису о подизању вила њихова изградња је била дозвољена “само у улицама где нису трговачке или занатлијске радње“. Законом је као обавеза било прописано подизање вила на подручју целог Западног Врачара. Препоручљиво је било да куће буду повучене од регулационе линије изузетак је била

---

⁴⁸⁰ Кадијевић, Александар. *Архитектура - оквир приватног живота у српским земљама од почетка деветнаестог века до Првог светског рата*, у: *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, (ур.) Столић, Ана, Макуљевић, Ненад, (Београд: СЛЮ, 2006), 245-258; Тимотијевић, Мирослав. *Приватни простори и места приватности*, у: *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, (ур.) Столић, Ана, Макуљевић, Ненад, (Београд: СЛЮ, 2006), 165-256, стр.231-232. У даљем тексту (Тимотијевић, *Приватни простори и места приватности*).

⁴⁸¹ Према попису извршеном крајем 1906. И почетком 1907. године оне су сачињавале 83%укупног стамбеног фонда. Једносратних кућа било је 16% а вишеспратних само 1% односно укупно њих 60: Д.М.Ђурић, Попис кућа и станова у Београду од 6. Новембра 1906. До 15.марта 1907, Београд 1912. Нав. Према: Недић, „Урбанистичко уређење Београда“, стр. 201. Недић, В. Светлана. „Грађевинско Законодавство Београда крајем XIX и почетком XX века“, *Годишњак града Београда*, књ.XLIV (1997), 115-123.

⁴⁸² Ротер – Благојевић, *Стамбена архитектура Београда*,стр. 99.

⁴⁸³ Аноним. „Грађевински закон за Београд“, Српски Технички лист, (1896), 189.

улица Кнеза Милоша где су се виле градиле на регулационој линији, са малим бочним пролазима којима су одвојене од суседних парцела.⁴⁸⁴

Пројекат сопствене куће Николе Несторовића пружа бољи увид о тежњама ствараоца који је у могућности, без притиска наручиоца, да слободно искаже своје виђење архитектуре. Кућа у Кнеза Милоша бр. 40, подигнута је на плацу који је Ана Несторовић добила од свог оца Манојла Клидиса. У време зидања 1903-1904. године у овој улици налазили су се виногради и можда два, три објекта и ова локација је представљала далеку периферију.⁴⁸⁵ Конципирана је по принципу богатијих кућа тако да су у сутерену смештене собе за послугу, грејање и подрум.⁴⁸⁶ У приземљу је смештен јавни репрезентативни простор, као и спаваћи блок, а у поткровљу се налази једна соба, тераса са дивним погледом и тавански простор.⁴⁸⁷ Ово је једна од првих кућа код које се јавља коришћење таванског простора за стамбену намену.⁴⁸⁸ Парцела је издужена правоугона и у паду од улице ка врту. Објекат је на регулацији а са сваке стране је остављен пролаз око куће ширине 1,5м. Компактне је основе и скоро да је двоструко симетричан, са благо испуштеним централним ризалитима, уличне и обе бочне фасаде, док је равна површина дворишне фасаде нарушена увученом терасом.⁴⁸⁹

---

⁴⁸⁴ Милетић-Абрамовић, Љиљана. *Архитектура резиденција и вила Београда : 1830-2000*, (Београд : Карић фондација, 2002), стр. 47; Ротер – Благојевић, *Стамбена архитектура Београда*, стр. 99.

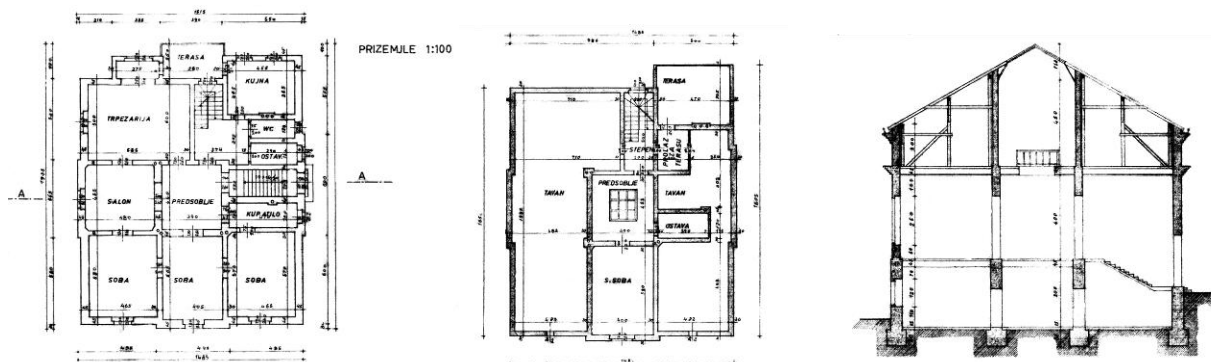
⁴⁸⁵ Емисија културно уметничког програма РТС „Преци и потомци“.

⁴⁸⁶ Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда, техничка документација нови цртежи ситуације основе и пресека.

⁴⁸⁷ Пред почетак Другог светског рата планирао и направио планове за још два спрата на породичној кући за два сина али услед избијања рата пројекат није реализован: према казивањима др Милоја Васића, унука Николе Несторовића, 19. априла 2013. године.

⁴⁸⁸ На овај податак указала професорка Мирјана Ротер-Благојевић. Други објекат где се на таванском простору налази стамбени простор је кућа професора Хенриха Лилера, у улици Војводе Миленка бр. 30, по пројекту архитекте Јосипа Ковачевића 1903. године: Ротер – Благојевић, *Стамбена архитектура Београда*, стр. 66.

⁴⁸⁹ *Ibid.*, стр. 104, 132.

Слика 75 – Основе и пресек објекта породичне куће Николе Несторовића
(Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда)

Основа куће је донекле Паладијански решена, са врло рационалном и јасном организационом шемом, по принципу *apartman double*, тако да се свакој соби може приступити из ходника али и из друге собе, што указује на већу приватност и модернији концепт живота.⁴⁹⁰ Улаз у кућу је на средини бочне фасаде унутар парцеле, тако да је повучен од улице чиме је наглашена приватност индивидуалног становања. Преко издуженог улазног ходника са степеништем (10 степеника) ступа се у централни хол са галеријом, квадратне основе, који је зенитално осветљен. Све просторије су организоване око хола. Насупрот улазу је салон у који се улази директно из ходника а који је уједно повезан са трпезаријом и са собама ка улици. Дуж уличне фасаде налазе се три собе: у централну се улази из предсобља, а у остале путем енфилада којима су повезане. Купатило релативно велико и правилног правоугаоног облика, налази се поред родитељске спаваће собе, и директно је са њом повезано али има приступ и из предсобља. Трпезарија има директну везу са холем и са њом се завршава повезаност просторија енфиладама, које формирају три четврти круга око улазног хола, од трпезарије до купатила. Она је уједно највећа и једина просторија која је двострано осветљена—један прозор је ка бочном пролазу а други је у виду еркера, осветљеног са свих страна, из којег се ступа у застакљену лођу ка дворишту. Од прве половине деветнаестог века, трпезарија је у српској и београдској стамбеној архитектури, преузимала јавну улогу породичног дома и она је и формално

⁴⁹⁰ Ротер наводи: правилна схема унутрашњег распореда, веома блиска ренесансним узорима: Ротер – Благојевић, *Стамбена архитектура Београда*, стр. 109; као и Богдан Несторовић који истиче функционалност основе: Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 360.

била уређена као салон,⁴⁹¹ што је био случај и код Несторовићеве куће, иако је, по распореду просторија, постојао и салон.

Кухиња са оставама и тоалетом је издвојена у посебан блок, у оквиру којег се налази унутрашње степениште и није повезана са трпезаријом, већ се комуникација обавља преко централног главног хола, или преко лође. То указује на просторну концепцију „београдског стана“, односно не успостављања везе кухиње и просторије за обедовање, с'обзиром да је на овом пројекту постојала могућност да се направи директна веза са ходником помоћног блока, која је свесно изостављена. У сутерену који је са стране дворишта у нивоу терена, смештене су просторије за послугу са тоалетом, оставом и великом кухињом, тако да се спремање хране највероватније обављало у кухињи у сутерену, која је излазила директно на велику терасу у нивоу баште.⁴⁹²

*Слика 76 - Дворишна фасада и двориште куће
(Документација др Милоја Васића)*

На поткровљу се изнад кухиње приземља, налази тераса са које се пружао поглед, како на врт, тако и на реку, потом галерија са стакленим кровом, која је изнад

---

⁴⁹¹ Тимотијевић, *Приватни простори и места приватности*, стр. 177.

⁴⁹² Све просторије у кући имају природно, директно осветљење и проветравање сем улазног предсобља које је латерално осветљено и мањег ходника помоћног блока.

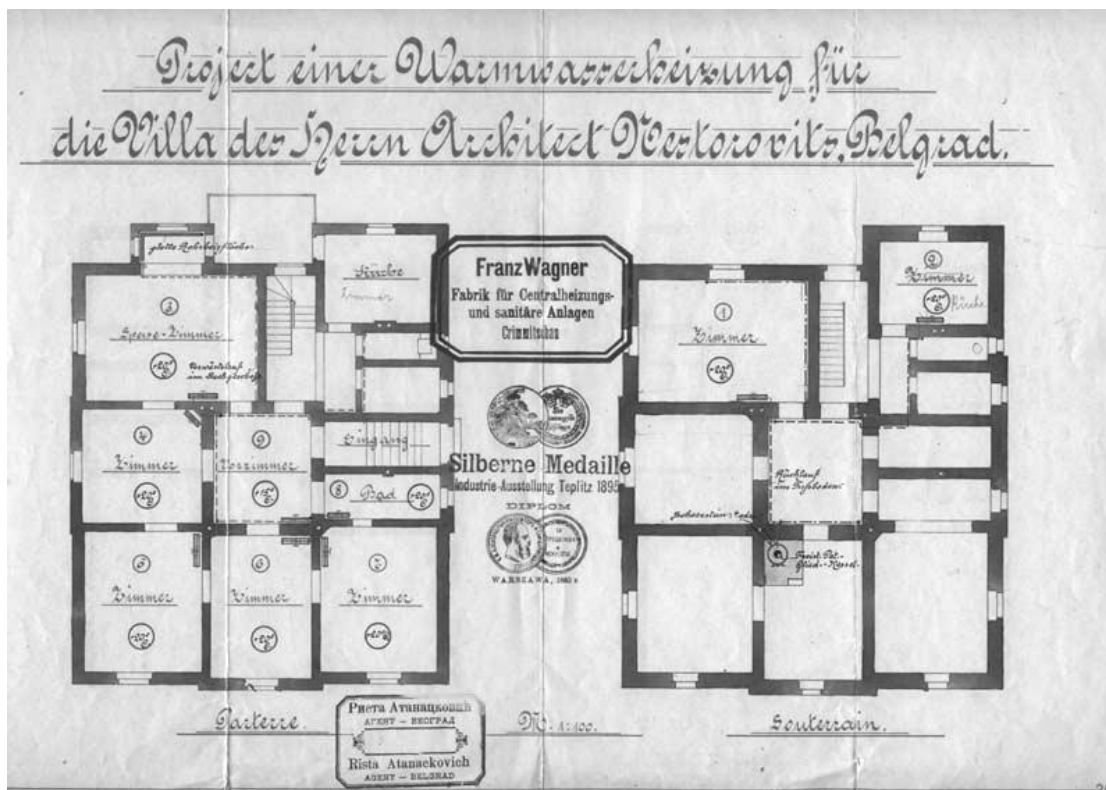
централног хола и соба, у простору централног ризалита ка улици, која је била Несторовићева радна соба. Велики део поткровља заузимао је тавански простор.

Иако је у питању урбана вила, њу не чини само објекат, већ и врт који је окружује, тако да је Несторовић према правилима академизма пројектовао и партерно уређење у духу француских вртова. Појас врта који је најближи кући је детаљно и правилно детерминисан, са геометријским распоредом алеја, поплочаних стаза и централним декоративним мотивом, украсном вазом на постаменту. Са удаљавањем од објекта уређени врт с ружичњаком прелази у слободније конципиран воћњак, чиме се остварује барокни идеал постепеног преласка из грађене средине у природну.

Стремљење Несторовића ка савременим решењима пружа сачувани пројекат централног грејања сопствене куће, који је израдила фабрика Франца Вагнера (Franz Wagner) из Кримшауа (Crimmitschau) у Немачкој и која је вероватно и израдила целокупну инсталацију, радијаторе и котлоу за грејање.⁴⁹³ Пројектом је предвиђен развод грејања, са котлом у подруму до радијатора у свим просторијама сем кухиње, оставе и тоалета, мада је инсталација спроведена и до њих. У свим просторијама је пројектована температура од двадесет Целзијусових степени, сем у улазном холу у којем је предвиђено петнаест. Тачан датум извођења грејања није познат али све до међуратног периода, па чак и тада, у Београдским становима грејање је углавном било мангалама или у богатијим кућама каљевим пећима, тако да овај пројекат представља крајње савремено решење.

---

⁴⁹³ На плану је испод података фирме стављен и печат добијене сребрне медаље на Индустијској изложби у Тиеплицу у Бохемији 1895, као и печат дипломе из Варшаве из 1885. такође се на плану налази и печат Ристе Атанацковића-агента који је вероватно био посредник у сарадњи. Фирма Франца Вагнера основана је 1867 године под именом Franz Wagner & Co.KG, у Crimmitschau да би 1990 године променили име у Apparatebau GmbH Crimmitschau, у Немачкој и данас су произвођачи грејних постројења: МГБ Ур 13798; www.apparatebau-crimmitschau.de, 08. 03. 2011.

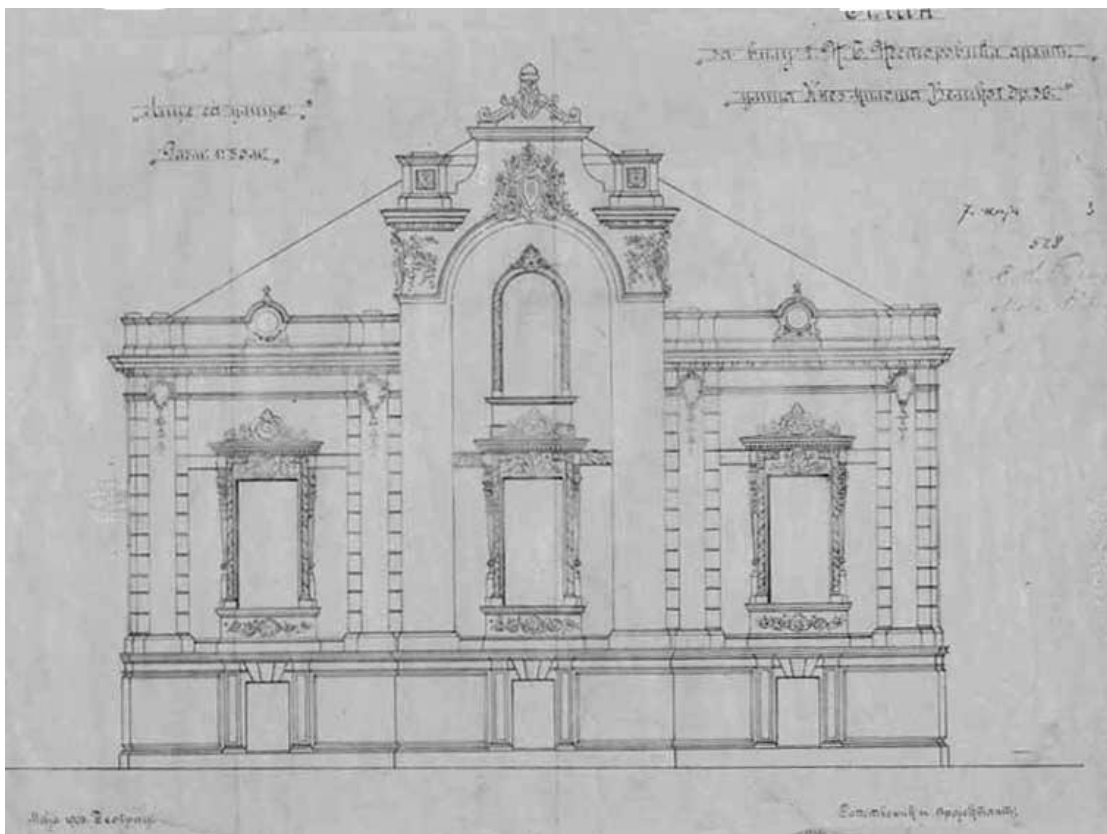

Слика 77- Пројекат грејања за породичну кућу Николе Несторовића
(Музеј града Београда УР 13798)

Посвећеност Несторовића тотал дизајну, карактеристичном за сецесију, огледа се у промишљености сваког детаља као и повезаности свих делова објекта тако да чине целину. Од улазне капије и декоративног поплочавања у дворишту, преко посебно дизајниране столарије, са сецесијским фигурама на застакљеним деловима и витражима у трпезарији, Несторовић је исказао слободни уметнички потенцијал и индивидуалност, уз ослобађање од академских норми које се огледа и у стилском решавању фасаде.⁴⁹⁴ Употреба конструкције од кованог гвожђа послужила је Несторовићу да оствари суптилни прелаз између затвореног и отвореног простора, где управо полу прелази, између отвореног и затвореног простора, представљају једну од карактеристика новог стила, сецесије. Бочне стране и надстрешница лође у приземљу су застакљене конструкције од кованог гвожђа, док је на тераси, у нивоу

⁴⁹⁴ Током бомбардовања 1941. године део врата са пескираним стаклом на којем је била сецесијска женска фигура је био оштећен: према казивањима др Милоја Васића 19. априла 2013. године.

терена, на зиданој огради са испуном од балустера, формиран куполасти сеник од кованог гвожђа.

Слика 78- Главна фасада оригинални цртеж
(Музеј града Београда Ур 13779)

Главна улична фасада куће, заснована на академским основама, слободније је компонована, под утицајем француског декоративизма, у сведеној рафинираној форми.⁴⁹⁵ Фасада је троделно решена, са истакнутим централним травејем. Већа висина централног испуштеног дела, који прекида завршни венац бочних делова представља новину у стамбеној архитектури Београда.⁴⁹⁶ Цела композиција фасаде има пирамидални облик, који се структурално и декоративно гради ка централном мотиву на атици, картушу са монограмом „НН“ који надвишује завршни флорални мотив атике. Рафинирана декоративна пластика, коју је извео Фрањо Валдман,

⁴⁹⁵ О објекту видети: Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 360.

⁴⁹⁶ Ротер – Благојевић, *Стамбена архитектура Београда*, стр. 311, 391.

сведена је на декорацију око прозорских отвора и углове трабеације централног ризалита.⁴⁹⁷ Флорални преплети око прозора, мотив са прозора Велике палате у Паризу, постаће један од омиљених Несторовићевих декоративних мотива.

У приземљу на главној фасади су три идентична правоугаона прозора, оивичена ауторски решеним декоративним програмом оквира, употпуњени флоралном декорацијом на парапету, са шкољком у центру. На централном травеју првог спрата, у осовини отвора приземља, налази се полукружни прозор, оивичен флоралном лезеном, са малим маскероном у темену. Однос пуних, пречишћених зидних платана, доприноси истицању прецизне флоралне декорације. Одступање од наглашавања хоризонталне спратне поделе, постављање полукружног прозора на спрат, уместо у приземље, као и слободно компоновање декоративне пластике, указују на тежњу ка пројектовању ослобођеном чврстих академских норми.⁴⁹⁸

На пројекту сопствене куће, ишчитава се тежња ка новим, рационалним функционалним решењима основе, који одговарају потребама и начину живота породице. Евидента је примена нових уметничких стремљења и слобода истраживања. Основа куће, пројектоване на почетку двадесетог века, по својој организационој шеми и рационалности простора иде значајно испред својих савременика. Ипак, у следећим пројектима стамбених зграда не долази до значајнијег развоја ове добре организационе шеме, што се може тумачити захтевима наручиоца.

По завршеном пројекту Управе фондова, Андра Стевановић добија поруџбину за стамбени објекат који реализује заједно са Несторовићем.⁴⁹⁹ **Кућа др. Воје Марковића**, изграђена пре 1904. године, у улици Теразије бр. 38, одише истим

---

⁴⁹⁷ Стојановић, *Српски Неимар*, стр. 101.

⁴⁹⁸ Бочне фасаде као и фасада ка дворишту слободно су компоноване, без наглашене симетрије и без орнаменталне пластике.

⁴⁹⁹ Богдан Несторовић сматра да је комплетан пројекат ове зграде урадио Никола Несторовић док је Стевановић урадио конструкцију, сматра да је инвеститор ангажовао Стевановића а да је он због обавеза препустио Николи израду пројекта. Сви планови за објекат су били код Николе међутим уништени су као и сви остали за време Другог светског рата, данас су сачувани планови дозиђивања и преправке објекта између два рата: Несторовић, „Београдски архитекти“, стр. 182; фотографија у Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914*, стр. 256; ИАБ ТД 3-3-28; ИАБ ТД 1-18-1923.

духом француског декоративизма као и зграда Управе фондова.⁵⁰⁰ Обострано уграђена двоспратна,⁵⁰¹ стамбено пословна зграда коципирана је на узаној парцели, као компактни објекат разуђене основе неправилног облика.⁵⁰² Правоугаона основа подељена је по дужини на три дела: предњи двотрактни део ка фасади, централни део са вертикалном комуникацијом и помоћним улазом за послугу, који је са сваке стране сужен светларником и задњи, једнотрактни део, ка дворишту. Код овог објекта симетрија је доследно спроведена на фасади, али не и у основи. Улаз у зграду је био постављен централно, а са леве и десне стране су се налазили дућани. На сваком спрату су се највероватније налазиле по две стамбене јединице,⁵⁰³ које су имале по један главни и заједнички помоћни улаз, за послугу из којег се преко терасе у светларнику улазило у станове. Стан ка улици је био већи, двотрактно решен са трпезаријом и помоћним блоком, осветљеним преко светларника. Мањи стан, ка дворишту, имао је једнотрактно решење са ходничким коридором. Станови по својој структури представљају типична решења београдских станова из тог периода и немају везу са организацијом основе у породичној кући Николе Несторовића.

---

⁵⁰⁰ На датум изградње зграде указао уметнички фотограф Милош Јуришић, који је истражујући старе фотографије утврдио да објекат постоји већ 1904. године, на разгледницама издатим поводом крунисања Краља Петра I Карађорђевића.

⁵⁰¹ Каснијом доградњом, коју је потписао Александар Чед. Драгићевић 1928. године, додата су још два спрата, померен је улаз са централне осовине на десни крај, тако да је објекат у потпуности изгубио изворни карактер: ИАБ ТД 3-3-28; Борић Тијана. *Теразије. Урбанистички и архитектонски развој*, (Београд: Златоусти, 2004), стр. 182.

⁵⁰² Типологија: Ротер – Благојевић, *Стамбена архитектура Београда*, стр. 132, 140.

⁵⁰³ Могуће је да је на првом спрату био један велики стан, с обзиром да оригинални планови нису сачувани.

*Слика 79- Кућа Воје Марковића око 1910 године
(Музеј града Београда Ур 16698)*

Фасада је под утицајем француског декоративизма и стамбене архитектуре Берлина, из последње деценије 19. века, са јаким утицајем Стевановића који се огледа у богатству различитих декоративних елемената. Декорација је слободно

компонована, на академским основама, са трипартитном фасадном поделом и пренаглашеним централним мотивом.⁵⁰⁴ Приземље је потпуно отворено изложима дућана, сем улаза, који је контрастно масиван и рустично обрађен. Градација рустике се протеже целим централним ризалитом, са богато декорисаним еркером на првом спрату, изнад улаза који се завршава терасом на другом спрату. Еркер се појављује као централни мотив, са троделним прозором, изнад кога се налази полукружни маниристички обрађен тимпанон, са картушом и декорацијом, која подсећа на декорацију са Управе фондова. На фасади, насталој под очигледним утицајем Андре Стевановића, Несторовић је тежио да укомпонује своје омиљене мотиве. Тако да су прозори првог спрата, оивичени флоралном декорацијом, попут оне на Несторовићевој породичној кући, а у висини надпрозорне греде као и на Управи фондова, јавља се венац са украсним лишћем.

Завршни венац зграде је богато профилисан и испуштен у простор, ношен великим бројем конзолица и прекинут изнад централног дела, што још више наглашава симетралу фасаде. Изнад главног венца, налази се атика, која је једноставна са по једним отвором у осовини отвора на нижим спратовима. Завршни мотив атике са грбом, изнад висине крова, додатно је наглашен декоративним елементом, у виду акротерије, што доприноси истицињу вертикале изнад улаза. Истицање осовине зграде, постигнуто је градацијом испуста зидних равни централног поља и секундарном пластиком, која постаје све груписанија и тежа у вишим зонама објекта. Поред обиља различитих декоративних елемената, на фасади је присутна и полихромија, постигнута облогом од жутих керамичких плочица. Плочице су по димензијама и облику исте као оне на згради Управе фондова.

Изузетна пажња посвећена је ентеријерској обради улазног ходника, односно степеништу, које је светло, пространо и репрезентативно. Полихромне плочице на поду, сличне онима у згради браће Поповића у Добрачиној улици бр. 16, кореспондирале су са богатом степенишном оградом, од кованог гвожђа, која почиње

---

⁵⁰⁴ Богдан Несторовић наводи за овај објекат да је из исте категорије слободног академизма као и Управа фондова: Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 373.

декоративним грифоном.⁵⁰⁵ Столарија је посебно обрађена, са флоралним мотивима, што указује да је рађена по нарудбини, према цртежу пројектанта.

Утицаји француског декоративизма, са мотивима помпезног псеудобарока, на овом објекту остварују свој пуни замах, под утицајем Андре Стевановића,⁵⁰⁶ унутар којих су укомпоновани, нови Ар Нуво елементи, у виду маскерона и керамичких плочица.

Слика 80и 81– детаљ почетка оGRADE стпеништа и декоративна обрада столарије у згради Воје Марковића (Фотографија аутора)

Почетком 1904. године, Несторовић самостално пројектује једносратну **стамбену зграду⁵⁰⁷ за Миливоја Павловића**, начелника Министарства саобраћаја и

⁵⁰⁵ Дуж ивице слемена крова постојала је декоративна ограда од кованог гвожђа, прецизне израде, слична са степенишном оградом.

⁵⁰⁶ Кадијевић Александар. *Поглед на француско-српске везе у архитектури од 1904. до 1941. године у: Међународни научни скуп Српско-француски односи 1904-2004*, (Београд: Друштво за културну сарадњу Србија-Француска: Архив Србије, 2005), 163-174, стр. 165.

⁵⁰⁷ У молби за подизање још једног спрата на згради 15. 04. 1921. године, наводи се да је постојећи објекат изграђен према одобреном плану одобрено од 28. 02. 1904. Године, касније јој је додат још

мужа сестре Ане Клидис.⁵⁰⁸ Основа овог објекта, на Топличиним венцу бр. 6, је развијена са дворишним крилом⁵⁰⁹ и асиметрично постављеном вертикалном комуникацијом. У затвореном степенишном холу, смештен је главни улаз у стан и излаз на отворену галерију, која води до помоћних просторија у једнотрактном крилу зграде, док је репрезентативни део стана, према улици двотрактно решен. Фасада није симетрична: улаз је бочно позициониран, што је била једна од карактеристика академски конципираних стамбених зграда у Београду у деветнаестом веку.

Слика 82 и 83 – фасада дозиданог објекта на Топличиним венцу бр. 6 и детаљ улазних врата (Фотографија аутора)

Улазни део, у виду благо испуштеног ризалита, у односу на остатак фасаде, наглашен је терасом на првом спрату. На другом делу фасаде налазе се по четири правоугона прозорска отвора, груписана по два, попут решења фасаде зграде браће Поповић у Добрачиној улици. Пречишћена фасада, са академском ренесансном хоризонталном поделом, рустичном обрадом сутерена, у стилизованијем облику се наставља у приземљу, у виду испупчених и увучених хоризонталних редова. Прозори

један спрат и поткровље, дозиђивање спрата је урадио Никола Несторовић 1921. године: ИАБ ТД 7-9-22.

⁵⁰⁸ Терка Миливоја Павловића, Иванка је била жена Александра Дерока и они су се 1941. Године уселили у Топличин венац бр.6: Вранић-Игњачевић, Марија, Милошевић, Дубравка, *Александар Дероко: 1894-1988*, каталог изложбе, (Београд: Универзитетска библиотека, 2004), стр. 26.

⁵⁰⁹ Типологија: Ротер – Благојевић, *Стамбена архитектура Београда*, стр. 168.

приземља су решени као у Добрачиној, али се на спрату и на улазним вратима осећа утицај Ар Нувоа и потребе да се оживи усиљени крути академизам. У надсветлу врата је флорални витраж, док су на другом спрату нутне тање а секундарна пластика смештена у подпрозорним парапетима је у виду флоралне декорације и шкољки. Тераса изнад улаза има ограду од кованог гвожђа, са богатим флоралним разиграним мотивима. Код овог пројекта поново доминира академизам, са скоро неприметним елементима новог стила.

У самосталним Несторовићевим пројектима приметна је сведеност секундарне пластике, која мотиве црпи више у елементима Ар Нувоа: маскеронима, стилизованој флоралној декорацији, ковинама и витражима, док пројекти које ради са Андром Стевановићем одишу помпезном тежином орнаменталног репертоара. Сви ови пројекти представљали су увод у зрели период стваралаштва у којем ће се Несторовић удаљити од академизма и развити својствен стил.

10. 6. Конкурс за цркву у Тополи 1904. године

Другу страну медаље, освајања прве награде на конкурс, Несторовић је искусио на следећој утрци после освојене награде за зграду Управе фондова. Конкурс за цркву у Тополи покренуо је полемику која је обележила период до Првог светског рата.⁵¹⁰ Полемика се водила између Димитрија Т. Лека, ненаграђеног учесника конкурса и Андре Стевановића, члана жирија и она је поред личне нетрпељивости актера, осликала промену правца у сакралном архитектонском стваралаштву у Србији, изазвану променом спољне политике, услед династичке смене.⁵¹¹

Ломови око избора пројекта и изградње објекта, имали су дубљи контекст у тражењу правца националног стила, уз раскид са „ханзенатиком“.⁵¹² По први пут је пропозицијама конкурса тражено да објекат буде пројектован у

⁵¹⁰ Маневић, „Једна полемика“, стр. 114.

⁵¹¹ Макуљевић, *Црквено градитељство*, стр.236 ; Јовановић, Миодраг. *Српско црквено градитељство и сликарство новијег доба*. (Београд : Друштво историчара уметности Србије ; Крагујевац : Каленић, 1987), стр. 185; Маневић, „Једна полемика“, стр.114; Кадијевић, *Један век*, стр.125-130.

⁵¹² Кадијевић, *Један век*, стр. 130.

„српсковизантијском“ стилу. Значај овог конкурса види се кроз учешће великог броја архитеката, у односу на предходне архитектонске конкурсе,⁵¹³ као и интересовање не само стручне јавности које је изазвала изложба конкурсних скица у Маршалату.⁵¹⁴

Насилна династичка промена, условила је потребу за доказивањем легитимитета свим могућим средствима, у којем је остваривање везе са традицијом и средњовековљем кроз националну идеологију играла пресудну улогу.⁵¹⁵ Четири месеца по полагању Заклетве, Краљ Петар Карађорђевић је расписао конкурс за подизање нове цркве у Тополи. Конкурс је објављен 4. децембра 1904. године у Српским новинама, и пропозицијама је тражено да идејне скице, заветне цркве маузелојског типа, буду у српсковизантијском стилу.⁵¹⁶ На конкурс су могли да учествују сви архитекти и инжињери, из Србије и Срби стручњаци ван Србије. Оцењивачки суд чинили су Михајло Валтровић, Андра Стевановић и Драгутин Ђорђевић. Прва награда од 1000 динара, је представљала износ годишње плате професора универзитета.⁵¹⁷ На конкурс је учествовао велики број архитеката, преко десет, што је у том тренутку представљало већину школованих архитеката у Србији. Познати су они учесници који су добили награду или опткуп, Несторовић, Владимир Поповић, Душан Живановић, Рувидић, Пера Поповић и Јелисавета Начић,⁵¹⁸ као и

---

⁵¹³ Д.Т. Леко наводи да је учествовало 18 конкурената док се у Политици наводи да је стигло око десет скица: Леко, „Скице за нову цркву у Тополи“; Аноним. „Црква у Тополи“, *Политика*, (08. 02. 1904), 2-3.

⁵¹⁴ Аноним. „Изложба у Маршалату“, *Политика*, (09. 02. 1904), 2.

⁵¹⁵ Макуљевић, *Црквено градитељство*, стр.236; Макуљевић, Ненад. *Уметност и национална идеја*, стр. 98, 189-191.

⁵¹⁶ Аноним. „Конкурс за цркву у Тополи“, *Српске новине*, бр. 276, (4. 12. 1903), 2.

⁵¹⁷ Јовановић, Миодраг. *Опленац Храм Светог Ђорђа и маузолеј Карађорђевића*, (Топола : Центар за културу "Душан Петровић Шане", 1989), стр. 29. Даље (Јовановић, *Опленац*); *у исто време објављен је конкурс за пројекат зграде Српске Краљевске академије наука и фонд награда је био ист односно прва награда је износила 1000 динара, друга 600, а трећа 400*: Аноним. „Конкурс за цркву у Тополи“, *Српске новине*, бр. 276, (4. 12. 1903), 2.

⁵¹⁸ Сви радови су 08. 02. 1904. године били изложени у маршалату а улаз је био слободан и посета је била велика. У 11.30 истог дана отворена су писма комисије и уручене су награде прву награду је добио Никола Несторовић – архитекта министарства грађевине 1000 дин; другу награду је добио Владимир Поповић – под архитекта министарства грађевине 700дин; Душан живковић – виши архитекта министарства грађевине 400 дин; четврто место Милорад Рувидић архитекта министарства грађевине; пето Петар Поповић архитекта министарства грађевине; Јелисавета Начић општински архитекта; комисија је предложила да и последње троје добије награду од 300 дин: Аноним. „Црква у Тополи“, *Политика*, (08. 02. 1904), 2-3. Аноним. „Изложба у Маршалату“, *Политика*, (09. 02. 1904), 2.; Аноним. „Црква у Тополи“, *Политика*, (08. 02. 1904), 2-3.

Димитрије Т. Лeko, који је незадовољан одлуком жирија покренуо полемику у штампи.⁵¹⁹ Познато је да је учествовао и Светозар Ивачковић.⁵²⁰ Разматрањем Лeкове критике конкурса, са становишта утицаја на Николу Несторовића, која је имала за циљ да прикаже необјективност судија, пре свега Андре Стевановића, може се приметити, да је као првонаграђени рад посебно критички интерпретиран, при чему се аутор критике посветио професионалном дискредитовању Несторовића.

Н. Несторовић

Скица за Тополицку цркву

**Слика 84 - изглед првонаграђеног рада Николе Несторовића
(Публиковано Нова Искра, 1904. године, стр 163.)**

Димитрије Т. Лeko, у својој критици, као кључне замерке наводи да је црква „до крајњих граница витко пропорционисана према строју Грачаничке цркве и сем тога детаљисана и пренатрпана мотивима из трећег периода“, додајући да је на тај начин потпуно изгубљена монументалност објекта, који личи на голубарник а да је као код профаних грађевина изведена подела по спратовима “*сутерен, високи партер, бел-етажа и други спрат*“.⁵²¹ На основу сачуваног изгледа Несторовићевог

⁵¹⁹ Лeko, „Скице за нову цркву у Тополи“.

⁵²⁰ Јовановић, *Опленац*, стр. 31.

⁵²¹ Лeko, „Скице за нову цркву у Тополи“.

пројекта цркве, приметно је да се аутор трудио да обједини монументалност и слојевитост Грачанице, са укомпонованим декоративним елементима манастира Каленић. Грачаница је била узор за српску средњовековну архитектуру, а Каленић је, кроз предавања Андре Стевановића, постао модел коме се тежило у формирању националног стила.⁵²² Тако да је Несторовић, у практичном смислу транспоновао теоријску основу српсковизантског стила Андре Стевановића. Петокуполна композиција, са доминантним централним кубетом и по два бочна, који као да формирају звонике, има витку линију, скоро романичку, која је нарушена бочним апсидама, као реминисценцијом на Каленић. С обзиром да ни једна друга скица са конкурса није сачувана немогуће је вршити компарацију.

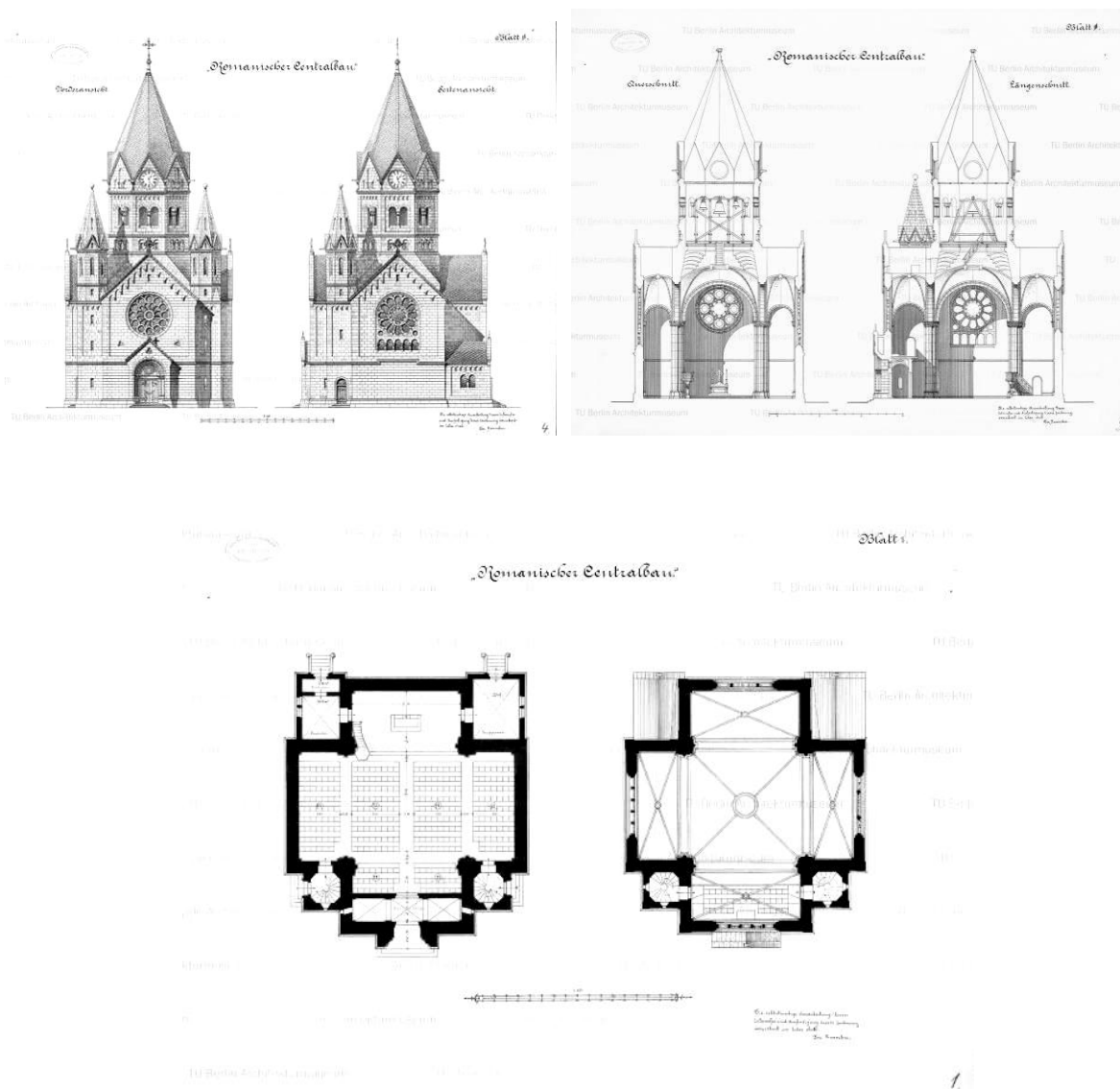
У односу на једини претходни сачувани Несторовићев пројекат сакралног објекта, Евангелистичке цркве са конкурса у Шарлотенбургу, уочљиво је да се код оба пројекта аутор определио за основу централног плана. Код Евангелистичке цркве обликоване у духу романике, применио је основу слободног крста, док је код цркве у Тополи, основа уписаног крста. На изгледу Евангелистичке цркве истакнут је постамент, од којег се по висини развијају фасаде, са јасним хоризонталама које формирају академску вертикалну градијацију, крунисану централним звоником са високом стрмом куполом. На исти начин, кроз академска правила компоновања изведен је и пројекат за Опленачку цркву, кроз компиловање различитих елемената из репертоара српске средњовековне сакралне архитектуре, са тежиштем на Грачаници и трећем периоду односно Каленићу, али са подређеношћу класичним мерилима лепоте и склада за разлику од филозофских поставки приликом изградње византијских грађевина. Постамент, примењен код Евангелистичке цркве, уклапао се у захтев за формирањем крипте испод цркве у Тополи,⁵²³ што је допринело стварању утиска профане грађевине који је критиковао Леко. Поређењем оба Несторовићева пројекта сакралних објеката, један за евангелистичку, романичку а

---

⁵²² Стевановић, Андра. „Стара српска архитектура и њен значај“, *Српски књижевни гласник*, (1903). Даље (Стевановић, „Стара српска архитектура“); Макуљевић, *Црквено грађитељство*, стр.233-234.

⁵²³ Као један од захтева конкурса био је и тај да грађевина би требало да обухвата око 500 м² у основи – бруто, и да се испод целе грађевине налази крипта у коју ће постојатио приступ како споља тако и изнутра: Аноним. „Конкурс за цркву у Тополи“, *Српске новине*, бр. 276, (4. 12. 1903), 2.

други за православnu „српсковизантијску“ цркву маузолејне функције, уочљив је неприкосновени академски принцип, одличног познавања стила и његове адекватне примене, уз стварање индивидуалног ауторског дела.

Слика 85, 86, 87- Цртежи наgraђеног рада: фронтални и бочни изглед, два пресека и основе Евангелистичке цркве (Architekturmuseum der Technischen Universität Berlin in der Universitätsbibliothek, Bereitgestellt am 16.02.2014 um 20:12 Uhr an IP-Adresse 95.180.123.48.: Inv.-Nr. 13827-29)

Критикујући награђене скице, Леко тежиште ставља на дискредитовање првонаграђене и уз већ наведене примедбе, осврће се и на конкурс за зграду Народне скупштине, са констатацијом да „*слатко, злаћено жуто закречавање „оплате од тесаника“ потенцира голубарнички утисак*“, јер та „*жуто – злаћена боја као да се није још осушила у чанчету пројектантовом од „Покушаја“ у утакмици за скупштинску зграду*“.⁵²⁴ Стевановић је, на критику која је првенствено њему била усмерена, одговорио не елаборирањем и одбраном одлуке жирија, већ дискредитовањем Лека, истичући контрадикторности у критици и кроз анализу Лекове ненаграђене скице.⁵²⁵

Независно од одлуке жирија или Лекове критике, Краљ Петар I Карађорђевић је изабрао другонаграђену скицу Владимира Поповића,⁵²⁶ тако да је по овом пројекту већ је 1907. године постављен камен темељац.⁵²⁷ Међутим објекат је изведен по накнадном пројекту Косте Ј. Јовановића, мимо конкурса,⁵²⁸ а изградња је започела 1910. године.⁵²⁹

---

⁵²⁴ Једна од Лекових примедби за конкурс Народне Скупштине, била то што је пропозицијама конкурса наглашено да би објекат требало да буде монументалан а да ће фасада бити израђена од вештачког камена са употребом природног камена искључиво на сокли објекта, што је сматрао контрадикторним захтевом: Леко, Т. Димитрије. „Скице за нову цркву у Тополи“, *Дело*, (02. 1904), 271-280, стр.278. Даље (Леко, „Скице за нову цркву у Тополи“).

⁵²⁵ Стевановић, Андра. „Скице за нову цркву у Тополи“, *Српски књижевни гласник*, (1904), 788-796, 865-873, 1025-1031. Даље (Стевановић, „Скице за нову цркву у Тополи“). Маневић, „Једна полемика“, стр. 114.

⁵²⁶ Јовановић, Миодраг. „Архитекта Владимир Поповић (1876-1947)“, *Саопштења*, књ. XXIV, (1992), 186-275; Аноним. „Задужбина његовог величанства краља у Тополи“, *Српске новине*, (27. 09. 1907), 1; Аноним. „Значај задужбине Његовог Величанства Краља у Тополи“, *Српске новине*, (28.09. 1907), 3.

⁵²⁷ 24. септембра свечано полагање темеља: Аноним. „Тополска црква“, *Политика* (15. 09. 1907), 2.; Аноним. „Његово Величанство Краљ у Тополи“, *Српске новине*, (25. 09. 1907), 1; Аноним. „Његово Величанство Краљ у Тополи“, *Српске новине*, (26. 09. 1907), 6; Аноним. „Задужбина његовог величанства краља у Тополи“, *Српске новине*, (27. 09. 1907), 1; Аноним. „Значај задужбине Његовог Величанства Краља у Тополи“, *Српске новине*, (28.09. 1907), 3; Аноним. „Повеља за задужбину Његовог Величанства Краља Петра у Тополи“, *Српске новине*, (28.09. 1907), 3.

⁵²⁸ О избору новог пројектанта видети: Јовановић, *Опленац*, стр. 46-51.

⁵²⁹ *Ibid*, стр. 46.

11. Зрели период (1905 – 1914)

11.1. Сецесија у архитектури Србије и Београда

Већа пројектантска сигурност, укомпонована са истраживачким духом, подстакла је Несторовића да у својим радовима тражи нове начине изражавања. Сецесија, као дух новог доба, са којим је дошао у контакт још у Берлину, а потом и преко часописа „*Нова Искра*“ којем је био привржен, добио је потврду у архитектури Париза и Велике Светске изложбе. Са стеченом пројектантском сигурношћу и професионалном зрелошћу, сазревају и нови савремени погледи на пројектовање, који код Несторовића, свој пуни облик попримају у периоду од 1905. године до Првог светског рата.

Почетак деветнаестог века, прожет романтизмом и почецима индустријског развоја, праћеног технолошким натредком на свим пољима и све убрзанијим ритмом живота, у својим последњим деценијама, изнедрио је индивидуализам у Западној Европи. Окретање ка себи, сопственим потребама и тежња ка константом преиспитивању, унутар културолошко-политичког контекста, била је полазиште авангардних стваралаца, на прелому двадесетог века. Нов дух, условио је стварање новог модерног покрета, који је у различитим земљама имао различите обликовне и идејне основе. Управо индивидуалистичка нит је условила да се нови стил, покрет у различитим срединама различито манифестовао. Степен дистанцирања од академизма, у проналажењу нових модела изражавања, зависио је од осећаја репресије било политичке, елитистичке или етничке. Ар Нуво у Паризу, Сецесија у Бечу или Југендстил у Минхену, називи су за исти покрет, који је у одређеним срединама имао одлике организованог покрета, као бечка Сецесија или Минхенски Југендстил, или је једноставно представљао плод рада индивидуалних уметника. Колико је Ар Нуво у Француској представљао високо интелектуалну, елитистичку и декадентну уметнички појаву, отуђену од друштва, толико је у Енглеској у први

план излазила филантропска страна и повезаност са друштвом.⁵³⁰ Са друге стране бечки сецесионисти тежили су новом естетском оплемењивању друштва и били су „ни ангажовани ни дезангажовани“⁵³¹ покрет, са специфичном потком, где је у Бечу виша јеврејска класа била блиско повезана са Сецесијом.⁵³² Индивидуалност је утицала на развијање националних праваца сецесије, почевши са Мађарском преко земаља Западног Балкана.⁵³³

**Слика 88 - Зграда Сецесија, Јозеф Марија Олбрих, Беч
(Фотографија аутора)**

⁵³⁰ Frempton, Kenet. *Sveto proleće: Vagner, Olbrih i Hofman 1886-1912*, u: Perović, Miloš. (ur.). *Istorija moderne arhitekture*, knjiga 1, (Beograd:Idea: Arhitektonski fakultet Univerziteta, 1997),503-508, str. 503.

⁵³¹ Ibid.

⁵³² Клајн, Рудолф. „Сецесија: Јеврејски (не)укус?“, *Менора Зборник радова*, бр. 5770, (2010), 133-174,стр. 142. Даље (Клајн, „Сецесија“).

⁵³³ Duranci, *Arhitektura Secesije*, стр. 13-15; Лазих, *Сецесија у српској архитектури*, стр. 2.

Бечка Сецесија и берлински Југендстил имали су највећи утицај на настанак Сецесије у Србији. Бечка Сецесија, предвођена Јосефом Олбрихом (Joseph Maria Olbrich) и Ото Вагнером (Otto Wagner), репрезентовала нови израз савремене, софистициране и елитне уметности коју је у почетку подржавао и Франц Јозеф I,⁵³⁴ а која је тежила полихромији, сјају и новим експресивнијим односима маса, ослобођених постулата академизма. Са друге стране берлински Југендстил⁵³⁵ у архитектури је свој израз нашао касније, у односу на остатак Западне Европе. Оспораван од Краља Вилхелма II, Југендстил је више био ослоњен на ликовне уметности, тако да су градитељи носиоци овог стила заправо били сликари, или су били ствараоци из области примењене уметности као Питер Беренс (Peter Behrens), Август Ендел (August Endell), Паул Ханкар (Paul Hankar), Хенри Ван де Велде (Henry Van de Velde).⁵³⁶ Они су у Берлину и Немачкој оставили тек неколицину објеката који представљају чист израз Југендстила, док су већину објеката у Југендстилу израдили архитекти који су стварали у духу академизма и којима је ово била само једна фаза као што су Ерих Кон (Erich Köhn), Мартин Дифлер, (Martin Dülfer).⁵³⁷

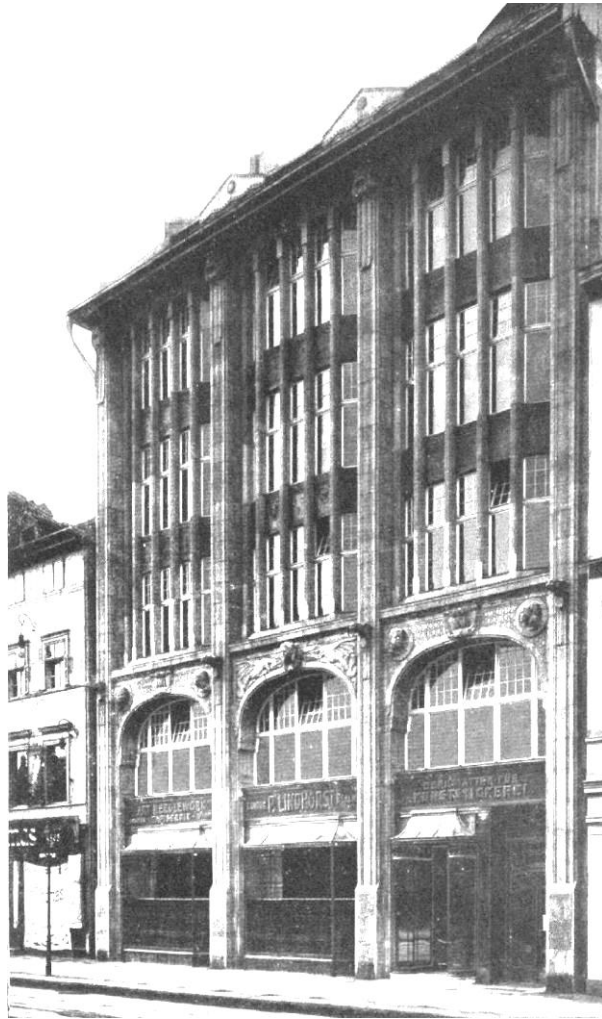
---

⁵³⁴ Fahr--Becker, Gabriele. *Art Nouveau*, (Posdam:h.f.ullmann publishing, 2004), стр. 339.

⁵³⁵ Видети: Марковић, Р. Иван. „Берлинска Сецесија у београдском опусу архитектке Диониса Сунка“, Годишњак града Београда, књ. LIX, 2012, 37-57; Fahr--Becker, Gabriele. *Art Nouveau*, (Posdam:h.f.ullmann publishing, 2004), стр. 255-281; Ziessler, Rudolf. *Jugendstil Architecture in the German Democratic Republic* u: *Art nouveau/Jugendstil Architecture in Europe*, (ed.) Dyroff, Hans-Dieter, (German commission for UNESCO: 1988), 61-83; Graf, Ulrich. *The situation of the Jugendstil Architecture in the Federal Republic of Germany-The historical background of this architecture and the problems of an assessment*, u: *Art nouveau/Jugendstil Architecture in Europe*, (ed.) Dyroff, Hans-Dieter, (German commission for UNESCO: 1988), 84-91, 101-106.

⁵³⁶ Graf, Ulrich. *The situation of the Jugendstil Architecture in the Federal Republic of Germany-The historical background of this architecture and the problems of an assessment*, u: *Art nouveau/Jugendstil Architecture in Europe*, (ed.) Dyroff, Hans-Dieter, (German commission for UNESCO: 1988), 84-91, 101-106, стр. 89.

⁵³⁷ Ibid.

Слика 89 - Пословни објект, Берлин пре 1907. године, архитекта Феликс Линдхорст
(Извор Wasmundsen, Ernest. ed. *Berliner Architekturwelt*, (1907), str. 143.)

Предводници берлинског Југендстила у архитектури Питер Беренс и Херман Мутезијус (Herman Muthesius) били су под снажним утицајем Бизмаркове политике тако да су првенствено тежили економском развоју Немачке, што је врло брзо довело до формирања Веркбунда 1907. године. Мутезијус је био окренут ка британским примерима, једноставности и практичности, залажући се за типизацију и префабрикацију стамбених објеката, док је Беренс ишао путем експресионизма, да би већ 1908. године, прекинуо сваку везу са Југендстилом и експресионизмом.⁵³⁸

⁵³⁸ Tafuri, Manfredo, Dal Ko, Frančesko. *Werkbund: arhitektura suočena sa metropolom*, u: Perović, Miloš. (ur.). *Istorija moderne arhitekture*, knjiga 1, (Beograd:Idea: Arhitektonski fakultet Univerziteta, 1997),574-582.

Заједничка карактеристика новог покрета у Европи, огледала се у тежњи ка јединству уметности и тотал дизајну, где је подједнака пажња посвећена делима лепих уметности, примењене уметности, архитектуре, али и музике као и књижевности формирајући органску целину.⁵³⁹ Контрадикторност је провејавала кроз све огранке покрета, који је са једне стране промовисао егалитарност, кроз успостављање једнакости у уметности, масовну производњу и естетизације употребних предмета, док су уједно те исте предмете стварали од скупих материјала софистицираног дизајна, са дубоком филозофском основом.

Појава сецесије, у српској архитектури, везује се за изградњу хотела Крен у Чачку 1899. године. Исте године у часопису „Нова Искра“ излази приказ Јована Скерлића рада Иве Пилара „*Сецесија студија о модерној умјетности*“ објављеног у часопису „*Виенац*“ из Загреба.⁵⁴⁰ Приказ даје основне теоријске поставке сецесије, уз покушај њене десатанизације, кроз захтеве у четири тачке: прва-да уметник мора имати апсолутну индивидуалну слободу стварања, друга- упростити спољну форму, трећа- обогатити садржину уметности и четврта- уметност треба раширити у све слојеве народа. Рад има тежиште на књижевности, међутим свеобухватни карактер новог покрета покрива све области уметности и указује да је актуелна уметност „*непрестано под ропским оковима традиције*“, да је сувише конзервативна и неприлагођена духу времена, као и да сецесија није школа, већ борба против школе у уметности.⁵⁴¹ Концепт часописа „*Нова Искра*“ је био заснован на савременим оквирима где је постигнуто јединство у приказивању свих грана уметности, са праћењем нових трендова, а графички дизајн је у Србији био најпријемчивији облик сецесије.⁵⁴²

Прихватање новог покрета у архитектури, под утицајем великих западно европских центара, везује се у српској историографији не толико за засићеност

---

⁵³⁹ Медаковић, Дејан. *Сецесија – стил око 1900*, у: Сведочења, (Београд: Друштво историчара уметности Србије, 1984), 48-56, стр. 48.

⁵⁴⁰ Скерлић, Јован. „Сецесија“, *Нова искра* бр.3, (1899), 51-52.

⁵⁴¹ Ibid.

⁵⁴² Насловну страну „Нове Искре“ највероватније је цртао Јован Пешић карикатуриста и цртач Министарства грађевина: Јанц, Загорка. „Сецесија у периодици Србије почетком XX века“, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, бр. 13, (1977), 339-343, стр. 341.

академизмом, већ пре за тежњу ка личној афирмацији архитеката.⁵⁴³ Колико год се пренебегава теоријска основа сецесије, код српских архитеката, одбацивање академских канона не може бити не свесна одлука, а кроз модерност и окренутост ка новим материјалима и новим конструкцијама, као и тотал дизајну, употпуњује се слика суштинске окренутости и схватању сецесије, која је у једном кратком периоду била прихваћена од стране елите у Београду.⁵⁴⁴

Можда не номинално и декларативно дефинисана модерна стремљења у архитектури, ишла су временски у корак са европским, светским дешавањима. Сецесија је један од стилова, који је са најмањим закашњењем био прихваћен у српској архитектури. Иако никада прихваћена као државни стил, сецесија је отворила пут модернизму у Србији деценијама касније.⁵⁴⁵ Карактеристике интернационалног правца,⁵⁴⁶ сецесије прожете кроз рад неколицине протагониста, пре свега Антоновића, Несторовића и Талвија, огледале су се у слободније пројектованим основама, са заталасаним површинама, у остваривању наглашавања релације између унутрашњег и спољњег простора зграде, где фасаде имају улогу посредника функционишући као визуелна, структурна и функционална веза. Овај нови приступ, рефлектовао се кроз преиспитивање класичних, нормираних, распореда просторија, у повећаној фенестрацији зидних платана, као и у остваривању јединства спољашњег и унутрашњег простора, путем полуотворених лођа и стаклених таваница.

---

⁵⁴³ Шкаламера, Жељко. „Сецесија у архитектури Београда 1900- 1914“, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, бр. 3, (1967) 313-340. Даље (Шкаламера, „Сецесија у архитектури Београда“); Шкаламера Жељко. „Сецесија у Српској архитектури“, *Зборник Народног музеја*, књ. XII-2, (1985), 7-13. Даље (Шкаламера, „Сецесија у Српској архитектури“); Кадијевић, Александар. „Два тока српског архитектонског Ар-Нувоа, интернационални и национални“, *Наслеђе*, бр. 5 (2004) 53-70, стр. 54. Даље (Кадијевић, „Два тока српског архитектонског Ар-Нувоа“).

⁵⁴⁴ У српској историографији тежиште се ставља на непостојање идеолошке борбе српских архитеката против академизма за разлику од бечких: Јуришић, Милош, Јовановић, Миодраг. *Сецесија на београдским фасадама: изложба фотографија Милоша Јуришића*, (Београд: Музеј науке и технике, 2008), стр. 8-9; међутим и сам родоначелник бечке Сецесије ото Вагнер је у почетку примењивао сецесијску орнаментуку као још један стил из широке лепезе историјских стилова: Vergo, Peter. *Oto Wagner*, у: Perović, Miloš. (ur.) *Istorija moderne arhitekture*, knjiga 1, (Beograd:Idea: Arhitektonski fakultet Univerziteta, 1997), 509-524, str. 516.

⁵⁴⁵ Кадијевић, „Два тока српског архитектонског Ар-Нувоа“ стр. 55. Tubić, M. Dejan. *Umetnost Secesije kao srpska rana Moderna*, rukopis doktorske disertacije u Biblioteci Odeljenja za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta (Beograd:2013), стр.44-49. У даљем тексту (Tubić, *Umetnost Secesije kao srpska rana Moderna*).

⁵⁴⁶ Ibid. стр. 60-62.

Сецесија је у српску архитектуру продрла, путем пријемчиве орнаментике фасадне пластике и елемената од кованог гвожђа,⁵⁴⁷ да би се са њеном појавом, донекле променио однос пројектанта према композицијама строго симетричног плана и изгледа.⁵⁴⁸ Употребом новог материјала, гвожђа и стакла, као и бетона, конструкција постаје градивни елемент пројектовања. Промена односа носача и терета, повећавање прозирности фасадног платна, повезивање спратова по вертикали уз разбијање статичности објекта, заталасаним еркерима и изненадним асиметријама, карактерише стил сецесије у београдској архитектури.⁵⁴⁹ Уједно, на свим сецесијским пројектима, задржавају се у већој или мањој мери, основни стилски елементи у виду венаца, класично обрађених стубова или рустике у приземљу.⁵⁵⁰ Ритам нових односа симетричног и асиметричног, декорације као доминантне естетске карактеристике, исказане понављањем и варијацијама сецесијских мотива, уз примену маскерона, ковина као и увођење витража у профану архитектуру, чине примарни вокабулар новог стила у архитектури.

Одлике сецесије, кроз њене контрадикторности присутне у српском архитектонском стваралаштву, огледају се у тежњи ка утилитарности са једне стране и нефункционалној декоративности са друге, кроз коегзистирање академизма и авангардизма.⁵⁵¹

Од првог сецесијског објекта изведеног у Србији, 1899. Године, стил сецесије је до треће деценије двадесетог века опстајао у српској архитектури, пролазећи кроз

---

⁵⁴⁷ Дејан Радовановић разликује три групе ковина у српској архитектури по формалним карактеристикама (подела није хронолошка јер сматра да коvine из различитих група опстају једновремено): 1. директно преузимање из природе са мало стилизације; 2. улога геометријских елемената је већа и важнија од биљке; 3. замењује је геометријска арабеска и губи се флорални украс у први план избијају проблеми геометријске стилизације: Радовановић, Дејан. Сецесијске коvine на фасадама Београда, ЗЛУМС ХХИ, Нови Сад, 1986, 283-315.

⁵⁴⁸ Ђурђевић Марина, Кадијевић Александар. „Симетрија у новијој српској архитектури“, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, бр. 27-28, (1991-1992), 1-14, стр.6.

⁵⁴⁹ Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр.220 ; Кадијевић, „Два тока српског архитектонског Ар-Нувоа“, Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 292; Manević, *Novija srpska arhitektura*, str. 16.

⁵⁵⁰ Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 292.

⁵⁵¹ Tubić, *Umetnost Secesije kao srpska rana Moderna*, стр. 156, 172.

све фазе, од раног и зрелог периода, пре Првог светског рата, па све до сецесије у међуратном периоду.⁵⁵²

У стваралаштву Николе Несторовића, у заједничким пројектима са Андром Стевановићем, превагу односи француски декоративизам са знацима Ар Нуво-а, кроз примену гвожђа и стакла. У овим пројектима, Несторовић тежи истраживању нових конструктивних могућности материјала и дизајна, не налазећи свој ауторски израз у француском декоративизму. Тек пројектом зграде трговца Стаменковића, улази у свет Бечке сецесије према којој има много развијеније афинитете, кроз пречишћене зидне површине и плошност, довименизоналност рашчлањених делова, са применом ефектних орнамената.⁵⁵³

Све већа професионална сигурност условила је и већу слободу у пројектовању, као и потребу за истраживањем нових могућности изражавања, што је приметно већ на пројекту **куће Јована Севдића, у Крунској улици, бр. 73.** Пројекат, који је одобрен 31. марта 1905. године, највероватније није реализован.⁵⁵⁴ Јован Севдић је био грађевинац, извођач, који је имао Техничко грађевинску канцеларију у Његошевој улици, бр. 12. Градио је велики број кућа, вила на Врачару, највише у Крунској и Његошевој улици, тако да вероватно овај објекат није био за њега лично.⁵⁵⁵

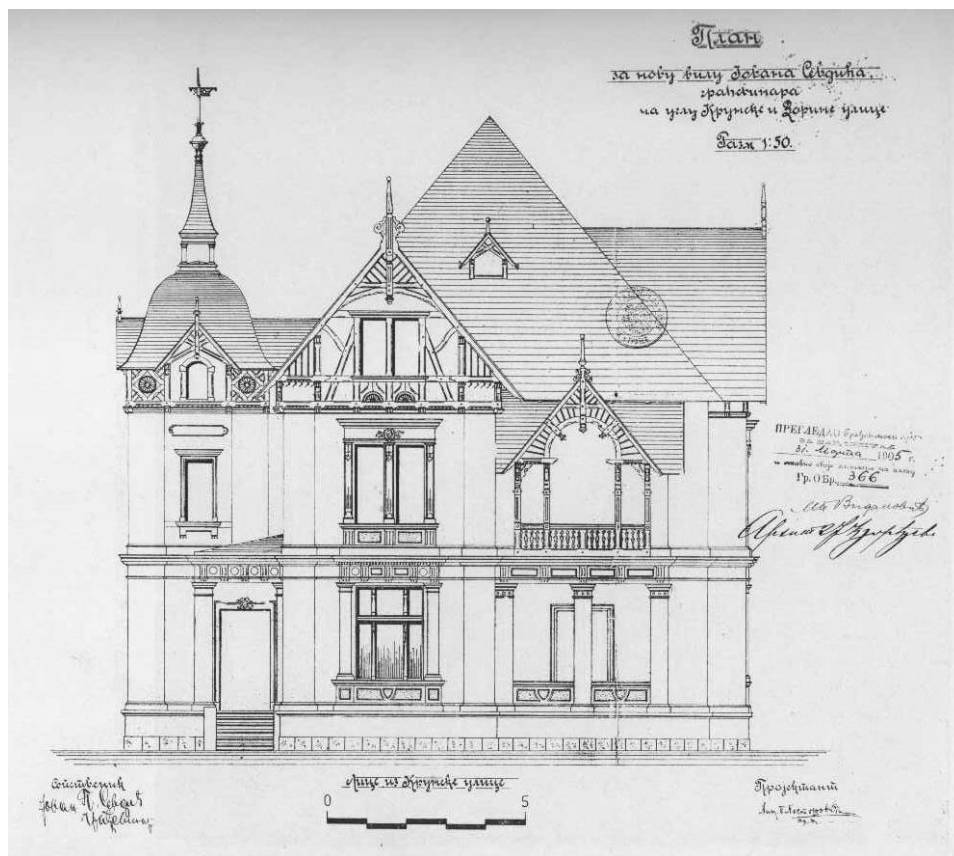
---

⁵⁵² Периодизацију сецесије дала је Лазић Аутор наводи поделу на: протосецесију- последња деценија 19. Века; рана сецесија-од 1900-1905; зрела сецесија - 1906-1914; постсецесија-између два рата: Лазић, *Сецесија у српској архитектури*, стр. 95.

⁵⁵³ О Бечкој сецесији видети: Frempton, Kenet. *Sveto proleće*; Fahr-Becker, *Art Nouveau*, стр. 335-380.

⁵⁵⁴ МГБ Ур 11622.

⁵⁵⁵ У огласима о одобреним дозволама за изградњи у Техничком гласнику често се појављивало име Јована Севдића, нема података за ову адресу, али постоји за објекат у Његошевој улици бр 75. а после у бр.4: Аноним. „Одобрење за изградњу“, *Технички гласник*, бр. 23, (18. 11. 1901), 7; у Зориној бр. 56, и 60: Аноним. „Вести“, *Српски Технички Лист* бр.2, (3.септембар1906), 79; Јован Севдић грађевинар податак из Техничког гласника, писао је одговор на критику објекта који је градио: Севдић, Јован. „Исправка“, *Технички гласник* бр.8, (05. 08. 1901), 3-4.

Слика 90- Кућа Јована Сведића, Крунској бр. 73
(Музеј града Београда Ур 11622)

На почетку двадесетог века на Врачару је било заступљено резиденцијално становање и с'обзиром да је важио за периферију, куће и виле које су у том периоду грађене имале су ноту летњиковаца. Код пројекта куће Севдића, Несторовић се окренуо романтизму, компоновањем асиметричног решења, по угледу на средњоевропске летњиковце, типичне за Немачку и Аустроугарску, у периоду од 1870 до 1930 године.⁵⁵⁶ Несторовић је зналачки испројектовао кућу, код које доминира суперпонирање планова и декоративних детаља, дрвених кровних забата, са главним акцентом у виду куле на углу. На сачуваном цртежу фасаде, приметна је

⁵⁵⁶ Чест тип објеката у околини Берлина или у средњоевропским мањим местима око језера, слични примери на Палићу, Милштат зе у Аустрији, типичан средњоевропски утицај, видети цртеже у блокчићу из интернације цртане према кућама у немачким часописима; Лазих сматра да је у питању утицај енглеске архитектуре, што нема основа: Лазих, *Сецесија у српској архитектури*, стр. 82.

интересантна комбинација дрвених средњоевропских елемената, на првом спрату и поткровљу, карактеристичних за бондручну изградњу, укомпонованих са класичим декоративним репертоарем у приземљу. Декоративна обрада примењена у приземљу, на парапетима прозора већ је била испробана на згради Управе фондова. Одлично познавање материјала и стилова, као и пропорцијских односа, уз стваралачки таленат, омогућило је Несторовићу да оствари пројекат, код којег на први поглед доминира асиметричност и велики број различитих облика, детаља и материјала, међутим све је подређено целини и сваки детаљ се обликом и величином уклапа у јасно и прецизно компоновану матрицу.

11.2. Зграде Врачарске и Београдске задруге

Улазак Несторовића у зрелу пројектантску фазу, поклапа се са напуштањем Министарства грађевина⁵⁵⁷ и потпуним преласком на Универзитет, Архитектонски факултет, у својству ванредног професора. Са пројектовања јавних здања прелази на пројектовање углавном стамбених објеката, али и банака за приватне наручиоце, што се поклапало са предметом који је предавао, Приватне зграде. Иако не толико репрезентативни и захтевни, нови пројекти омогућавали су већу стваралачку слободу. Током зреле фазе, Несторовић напушта типску основу подужног плана за јавне грађевине и окреће се ка слободнијем пројектовању, тако да постепено долази до удаљавања од крутог и конзервативног облика академизма. Период зрелог стваралаштва трајаће све до почетка Првог Светског рата, током којег је архитектура у Србији постала утемељена и када је савладана већина техничко технолошких и образовних препрека.

---

⁵⁵⁷ Изузетан стручни квалитет архитектонског одсека Министарства грађевина био је пољуљан када је скоро цела генерација Николе Несторовића прешла 1905. године на Београдски Универзитет. Међутим уследила је следећа генерација врсних архитеката којима је Министарство грађевина такође било одскочна даска за даљу каријеру као што су Драгутин Маслаћ, Стојан Тителбах, Бранко Таназевић и Петар Поповић.

Освојени конкурс за зграду Управе фондова, као и утицај Манојла Клидиса отворили су Несторовићу сарадњу са новчаним заводима, тако да убрзо по реализацији зграде Управе фондова са Андром Стевановићем пројектује **зграду Врачарске задруге**.⁵⁵⁸ На предлог Друштва за улепшавање Врачара, 1893. године основана је Врачарска задруга, да би се пет година касније раздвојила на Врачарску задругу и Врачарску штедионицу.⁵⁵⁹ Пројекат управне зграде Врачарске задруге на Теразијама бр. 16 (стари назив Краља Милана бр. 22),⁵⁶⁰ Несторовић и Стевановић су израдили почетком 1905. године. Сачувана пројектна документација није комплетна, а здање највероватније није реализовано, јер постоји одобрење за подизање зграде Врачарске задруге у Париској улици (Кнез Михаилов венац) из 1908. године.⁵⁶¹ Несторовићевим и Стевановићевим пројектом, једносратна зграда Врачарске задруге је била позиционирана на регулационој линији издужене правоугаоне парцеле. Основа је пројектована као компактна и несиметрична, узидана са бочних страна уличног фронта, док је у дубини са једне стране формиран узани светларник и пролаз који води до дворишта. Поучен функционалним недостацима, улазне зоне и шалтер сале Управе фондова, Несторовић код овог пројекта поставља шалтер салу наспрам централно позиционираног улаза, у средиште објекта. Двокрако степениште је повучено у дубину зграде и губи монументални карактер. Шалтер сала је са свих страна окружена ходницима и канцеларијама, тако да су потпуно раздвојене трасе

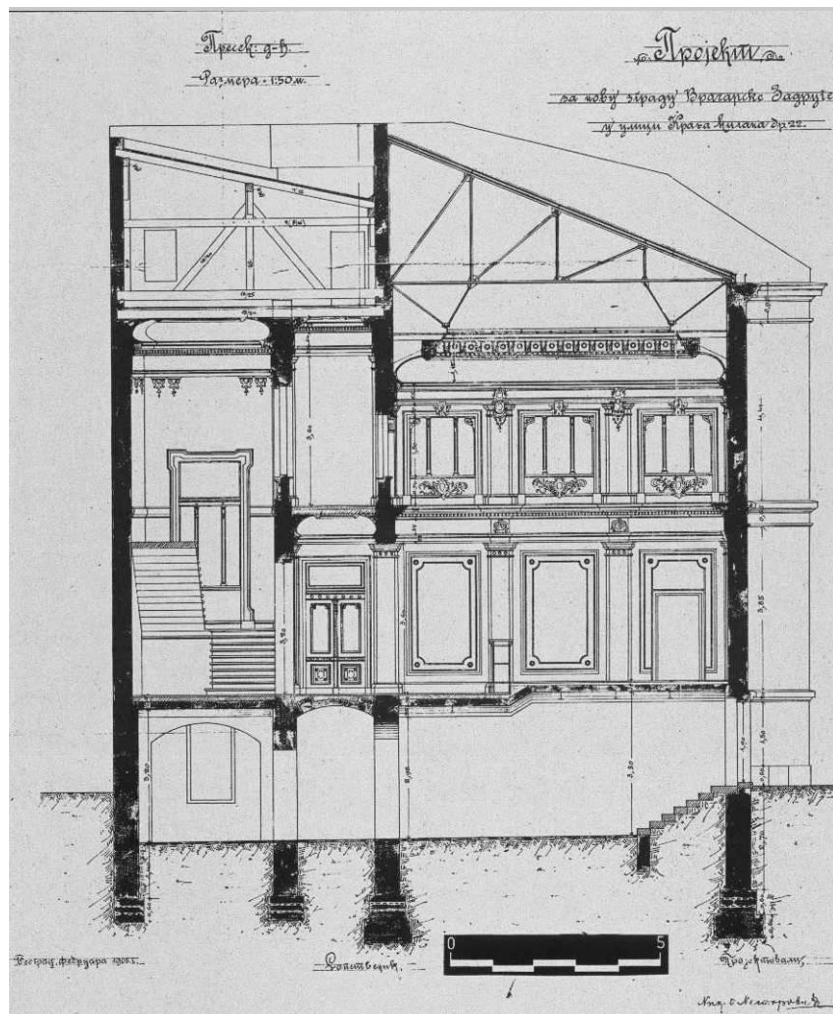
⁵⁵⁸ Roter – Blagojević, Mirjana. „Duh nove epohe- nastanak i izgradnja finansijskih ustanova novčanih zavoda u Beogradu tokom XIX i početkom XX veka (1830-1914)“, *G Magazin*, br. 4, (1997), 51-54.

⁵⁵⁹ Врачарска задруга већинским делом била у власништву Стојана Вељковића: Недић, В. Светлана. „Дом Врачарске штедионице“, *Наслеђе*, бр. 6, (2005), 127-132, стр127.

⁵⁶⁰ На сачуваним плановима (основе подрума, темеља и цртежи два пресека) датум одобрења за изградњу 12. март 1905. године: МГБ Ур 3997, Ур 3998, Ур 3999.

⁵⁶¹ Одобрење за подизање зграде Врачарске задруге на адреси у Париској улици (Кнез Михајлов венац), а не на Теразијама 16. указује да се од овог пројекат највероватније одустало: Аноним. „Одобрење за изградњу“, Српски Технички Лист бр.33, (17. август 1908), 302.; у прилог овој тврдњи је и чињеница да се у Историјском архиву града Београда на тој локацији, Теразије бр. 16, налази зграда индустријалца Николе Ђорђевића(фасаде су му прво радили арх. А. Јанковић, потом Андреја Папкова, и онда Коваљевски): ИАБ ТД 11-5-1935; Заправо Врачарска задруга је имала своје канцеларије у објекту хотела Српска круна, адреса Кнез Михаилов Венац бр. 21: *Адресна књига Београда 1912: адресе београдског становништва : I по азбучном реду презимена, II по улицама, III по занимањима, IV установе, друштва, државна и општинска надлежства, индустријска предузећа и.т.д.* (Београд: Безбедност, 1912), II део стр. 52.

кретања запослених и клијената, чиме је остварена боља организациона шема. Да би се обезбедила репрезентативност и осветљеност шалтер сале, примењена је двострука висина и зенитално осветљење, стакленом лантерном, коју је Несторовић први пут применио на улазном холу сопствене куће. Гвоздена конструкција стаклене ланterne, састоји се из два појаса, хоризонталног у висини плафона сале и косог дела у висини крова.

Слика 91 - Врачарска Задруга, Теризије бр. 22, попречни пресек
(Дивна Ђурић Замоло, Београд 1898-1914, план бр. 257)

Преклапања енретијера са екстеријером и прелази између затвореног и отвореног простора, потенцирани су поред стакленог крова и застакљеним отворима

ходника, на првом спрату галерије ка шалтер сали. Богатство декоративног програма ентеријера у духу француског декоративизма, видљиво је на цртежима пресека зграде са понављањем сад већ устаљених елемената са предходних пројеката. Тако капители пиластра у приземљу имају геометријску кружну декорацију, као капители стубова у згради Управе фондова и у начелствима у Крушевцу и Крагујевцу, односно у Шарлотенбургу. Разрађеност и усклађеност детаља декорације, указује да је Несторовић дефинисао и одредио све декоративне елементе. Тако је профилијација столарије усклађена са гипсаним радовима у ентеријеру. Посебна пажња посвећена је застакљеним отворима, на првом спрату ка шалтер сали, који су осмишљени као правоугаони, фиксни, троделни прозори са декорацијом која је нагињала ка Ар Нуво-у. Уопште троделна фенестрација је једна од карактеристика новог стила, који полако осваја Несторовићеве пројекте. Држећи се и даље академских постулата, на првом спрату, изнад улаза је репрезентативна сала, која се издваја надвишеном таваницом, декоративно обрађеним ентеријером, посебно пројектованом столаријом и излазом на терасу. Улична фасада је била декорисана највероватније у стилу француског декоративизма, са висински наглашеном централном атиком.

Исте године Несторовић и Стевановић осмишљавају пројекат **зграде Београдске Задруге**, који ће бити круна њихове заједничке делатности. Овај објекат представља и врхунац француског декоративизма са елементима Ар Нувоа у Београдској архитектури.⁵⁶² Са Београдском Задругом, на чијем челу је био Лука Ћеловић, Несторовић ће остварити плодносну сарадњу која ће трајати до краја живота Луке Ћеловића и Николине пројектантске каријере.⁵⁶³ За потребе Београдске Задруге и Луке Ћеловића израдио је пројекте Београдске Задруге, хотела „Бристол“, Комплекса Зграда задруге у Карађорђевој и Загребачкој улици.

Београдска Задруга основана 1882. године, у првој деценији двадесетог века била је једна од водећих домаћих банака у Београду. Са сталним проширивањем

---

⁵⁶² Несторовић, „Преглед споменика архитектуре“, стр. 158; Кадиевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр. 336.

⁵⁶³ Лука Ћеловић Требињац (1854-1929), трговац, један од основача Београдске задруге а потом и задужбинар, видети: Костић, *Успон Београда*, стр.30-39; Вујовић, Бранко. *Београд у прошлости и садашњости*, (Београд: Драганић, 2003), стр. 203.

делатности, потребе за већим и велелепнијим пословним простором су се повећавале, тако да је Задруга 1904. године, купила плац на приобалном појасу Савског пристаништа, на делу званом Мали пијац. Од друге половине деветнаестог века, са формирањем Савског пристаништа и изградњом железничке станице, плавни и мочварни приобални појас „Бара Венеција“, добијао је све већи трговински значај у функционисању града. По исушивању терена и формирању насипа, обезбеђени су услови за изградњу објеката, што је условило убрзан развој овог дела града. Највероватније под утицајем Луке Ђеловића, који је био председник Управног одбора Задруге од 1897. до 1929. године и који је за себе подигао зграду у Марка Краљевића бр.1 (1903),⁵⁶⁴ Задруга је откупила плац између Травничке, Херцеговачке и Карађорђевог, за потребе подизања зграде.⁵⁶⁵ Изградња је отпочела на пролеће 1905. године, а завршена је 1907. године.⁵⁶⁶

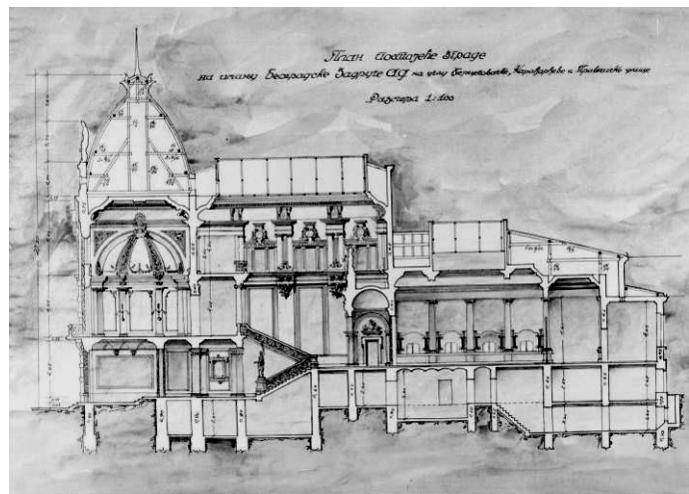
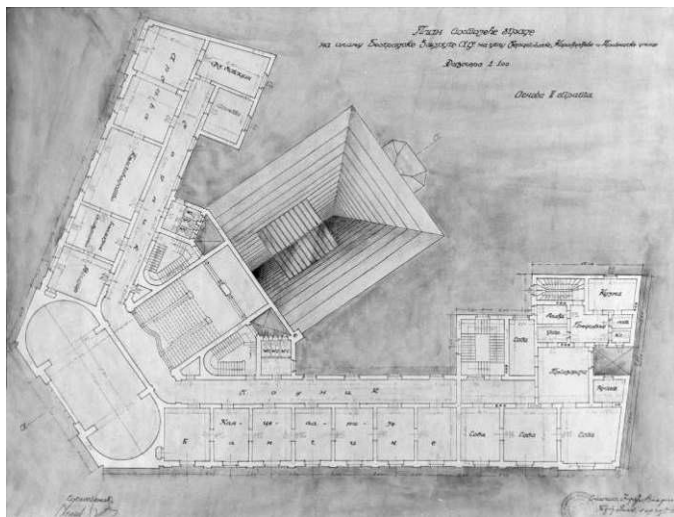
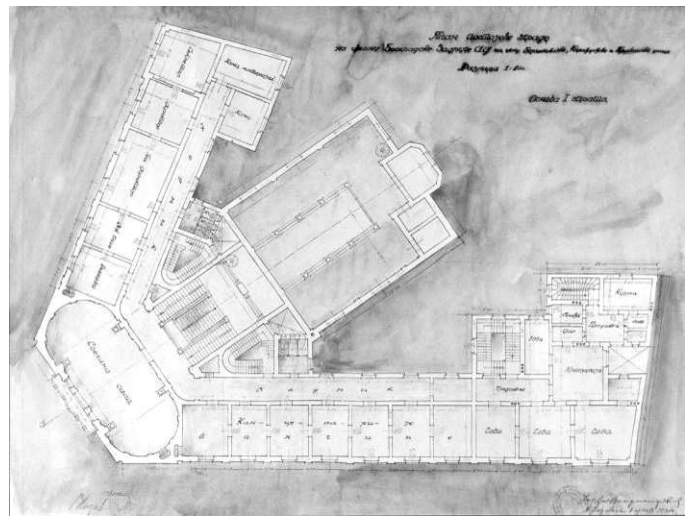
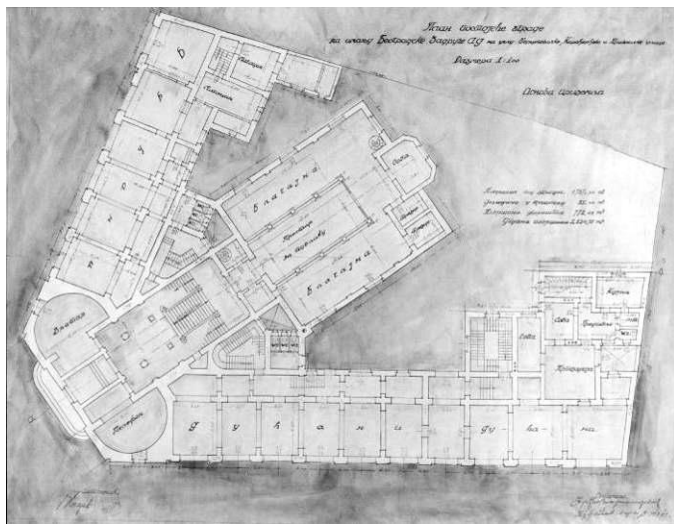
На свим заједничким пројектима са Стевановићем, Несторовић је био задужен за функционалну организацију. Према тврдњама Богдана Несторовића, које су евидентне и на самом објекту, као и на основу документације у Музеју града Београда, Стевановић је пројектовао комплетну конструкцију објекта, купола, темеља и заштиту од влаге, дао је у основним цртама решење главне фасаде а функционално решење основе, као и све детаље урадио је Несторовић подразумевајући и нацрт за фигуралну групу на завршетку средњег дела чеоне фасаде.

---

⁵⁶⁴ По пројекту Милоша Савчића: Вујовић, Бранко. *Београд у прошлости и садашњости*, (Београд: Драганић, 2003), стр. 203.

⁵⁶⁵ Плац је припадао браћи Крсмановић, Вуји Ранковићу и Луки Ђеловићу: Недић, В. Светлана. „Палата Београдске задруге“, *Наслеђе*, бр. 13, (2012), 49-58, стр. 49. Даље (Недић, „Палата Београдске задруге“); Павловић-Лончарски, Вера, „Мали пијац на Сави крајем XIX и почетком XX века“, *Наслеђе*, бр. VI, (2005), 107-118, стр. 112. Даље (Павловић-Лончарски, „Мали пијац“).

⁵⁶⁶ Уверење издато на захтев Задруге 05. 02. 1931. У којем се наводи: да је зграда сува, да је зидање почето 1905. а завршено 1907. године, уверење је потписао надзорни архитекта Никола Несторовић: ИАБ ТД 28-1-1931; Вести - пријаве за нове зграде у Београду-Београдска задруга: Аноним. „Вести“, *Српски Технички Лист* бр.2, (3.септембар1906), 79; одобрење за изградњу објављено је у следећем броју: Аноним. „Вести“, *Српски Технички Лист* бр.3, (10.септембар1906), 88.

Слика 92- Београдска Задруга, основе приземља, првог, другог спрата и подужни пресек (Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда)

Код овог пројекта, прилагођавајући се облику парцеле, Несторовић напушта правоугаону основу, и опредељује се за угаоно решење, са широко засеченим углом као на свом првом пројекту за царинарницу у Забрежју.⁵⁶⁷ На тај начин формирана је главна фасада ка Карађорђевој улици, која доминира широком раскрсницом.⁵⁶⁸ Објекат није конципиран као затворени блок, већ као права угаона зграда, што се у архитектури Београда до тада ретко примењивало, тако да се основа састојала од централног крака, који се пружа по симетрали угла и два бочна крака, дуж

⁵⁶⁷ Цртежи детаља за Зграду задруге: МГБ Ур 13801, МГБ Ур 13802: Несторовић, „Београдски архитекти“, стр. 182-183.

⁵⁶⁸ Максимовић, „Тежње за увођењем естетичких вредности“, стр. 197.

Херцеговачке и Травничке улице, под углом од 68 степени. Објекти јавне намене су до тог периода углавном били правоугаоне основе или су формирали компактну грађевину централног плана,⁵⁶⁹ изузетак је угаоно решење зграде Официрског дома Јована Илкића и Милорада Рувидића, из 1895. године.⁵⁷⁰ Строга симетрија распореда просторија, примењена је само у централном краку, да би одступања од симетрије била све већа како се иде дуж бочних крила. Објекат има подрум, приземље, први и други спрат.

На централно позициониран улаз у Задругу, у осовини симетрале, надовезује се монументално степениште, са чијег првог подеста се улази у велику шалтер салу. Позицију улаза, на подесту монументалног степеништа, Несторовић је применио први пут у начелству у Крушевцу, где се са подеста улази у главну судницу. Бочна крила објекта су једнотрактна, са ходничким коридором дуж дворишне фасаде. Лево и десно од главног степеништа у угловима, између бочних и централног крила, смештена су помоћна степеништа и санитарне просторије. Помоћна степеништа су ректифицикована и смештена у простор неправилног облика, тако да формирају троугаони отвор, чиме се постиже закривљени сецесијски ефекат.

Пројектантско искуство, исказано је у организационој шеми објекта, који је поред просторија банке садржао дућане и станове за издавање. Дуж уличних фронта приземља налазили су се дућани, који су били у истом нивоу са улицом и нису имали дирекну везу са просторијама банке у приземљу.⁵⁷¹ У дужем краку, у Травничкој улици, на самом крају крила, формирана је стамбена вертикала са становима, које је Задруга давала у закуп. Стамбени део, иако визуелно чини органску целину са остатком зграде организационо је потпуно независан. Формиран је на компактној основи, са асиметрично постављеним улазом и вертикалном комуникацијом. У приземљу су, са уличне стране дућани, док је стан за настојника

---

⁵⁶⁹ Ротер-Благојевић, „Основна типологија“, стр. 62-68; Ротер – Благојевић, Мирјана. „Архитектура грађевина јавних намена изграђених у Београду од 1886 до 1900. године (први део)“, *Архитектура и урбанизам*, бр. 12- 13, (2003), 109-123; Исто:(други део)“, *Архитектура и урбанизам*, бр. 14- 15, (2004), 73-90.

⁵⁷⁰ Живановић, Душица. *Архитекта Милорад Рувидић, живот и дело*, (Београд: Orion-art : Архитектонски факултет ; Приштина : Филозофски факултет, 2004), стр. 95.

⁵⁷¹ Сваки дућан је имао одговарајући подрумски простор.

орјентисан ка унутрашњем дворишту. Иако поред настојниковог стана, у стамбеном делу постоје још само две стамбене јединице, на сваком спрату по једна, одвојеним вертикалним комуникацијама за власнике станова и за послугу постигнута је сегрегација.⁵⁷² Мала компактна основа, неправилног облика, условила је нетипично решење настојниковог стана, док су на спратовима стамбени простори компоновани у духу београдског стана са једнотракним решењем соба дуж уличне фасаде, које преко велике трпезарије прелази у двотрактни дворишни блок са помоћним просторијама. Јасна је подела на део за послугу и помоћне просторије, са кухињом, (собом за млађе, оставом, успремом, тоалетом и улазом са помоћног степеништа) и на репрезентативни стамбени део. За разлику од пројекта сопствене куће, где је купатило повезано и са предсобљем, Несторовић се као и на претходним пројектима стамбених објеката опредељује да купатило излази само на једну собу. Овакав распоред указује на захтеве наручиоца, који се базира на устаљеном социјално културолошком оквиру, а не на пројектантске могућности аутора.

Просторије банке, смештене су дуж уличних фасада Травничке и Херцеговачке улице и то у Травничкој се на првом и другом спрату нижу једнаке, мање, просторије канцеларија, док су у Херцеговачкој, на првом спрату смештене канцеларије директора и секретара, а на другом спрату архива и књиговодство. Све канцеларије су повезане енфиладама.

Највећа пажња, као и код свих објеката јавне намене, посвећена је централном краку. Еволуција развоја просторног и волуметријског односа улаза, монументалног степеништа и шалтер сале, Несторовићевих пројеката, овде је добила свој пуни израз, када су отклоњени недостаци уочени на претходним пројектима. Конципиран на исти начин, као на претходним пројектима, правоугаони улаз је шири бољих пропорција (дужине страница су у односу златног пресека), са мањим бројем степеника. Централна улазна зона је мања, него у начелствима у Крушевцу и Крагујевцу, али даје много боље визуелне ефекте, простор је савладан као и утисак који се жели постићи. Већа слобода у пројектовању видљива је кроз одступања од правила, тако

---

⁵⁷² У настојников стан се улази само из простора помоћног степеништа.

да у улазном холу комбинује масивне стубце са лагним стубовима, чиме постиже суперпонирање и отварање простора од улаза ка монументалном степеништу, које је формирано у простору три спратне висине у облику слова „Ш“. Утицај стаклене конструкције ауле у Шарлотенбургу и Велике палате у Паризу на Стевановића и Несторовића је очигледан, кроз зенитално осветљење путем две лантерне, велике и мале. Велика лантерна је изнад степеништа, а мала изнад дела за клијенте, у шалтер сали. Конструкција лантерне је гвоздена, двослојна, састоји се од хоризонтално постављеног стакла, које формира таваницу и косог стакленог крова, односно иста је као у пројекту Врачарске задруге.

Слика 93, 94 - Београдска Задруга, монументално степениште (Фотографија аутора)

Са улаза у централни хол, отвара се визура ка шалтер сали, на првом подесту степеништа. Издвојена позиција шалтер сале, између два крила, показује вештину аутора да искористи неправилни облик парцеле и претвори је у предност, тако да простор добија дуплу висину и осветљење са три стране, уз додатак зениталног, за разлику од шалтер сале у Управи фондова, која је имала врло мало светла, а већина прозора је била окренута, ка улицама тако да је постојало и питање безбедности. Велики простор шалтер сале, премошћен је стубовима који су постављени у

правилном растеру и формирају правоугаони простор за публику уоквирен службеним делом. Добро конструктивно решење и позиција шалтер сале, омогућили су повољан распоред свих пратећих службених просторија, као и трезора банке.

Монументално степениште води до првог спрата, односно до свечане сале, позициониране у челу главне фасаде, изнад улаза. Свечана сала овалног облика компонована је као репрезентативне просторије у палатама, са калотасто засведеним таваницама и дуплом спратном висином, коју осветљава витраж главне фасаде.

Сачувани изузетно репрезентативни ентеријер, осликава жељену визију о Београдској Задрузи, као економски моћном новчаном заводу. Богатство декоративне пластиком појачано је употребом различитих материјала и пуном скулптуром са симболичним значењем. Сачувани детаљи разраде декоративне пластике у размери 1:5, говоре о посвећености сваком детаљу,⁵⁷³ где ништа није било препуштено случају, а у прилог томе је и тврдња самог Несторовића који је *„увек говорио да је срећа да је имао савршене мајсторе и савршене уметнике тако да је могао да изведе све што је замислио“*.⁵⁷⁴ Радове је изводио Адолф Шток, после његове смрти објекат је завршио његов син Јован.⁵⁷⁵ Као и на Управи фондова, декоративни сликари ентеријера су били Бора Ковачевић и Андреја Доменико, Фрањо Валдман је израдио декоративну пластику, а Јосеф Гара фасаду у вештачком камену.⁵⁷⁶ Пуне скулптуре су увезене из Немачке.⁵⁷⁷

Изражена полихромија и комбиновање различитих материјала почиње већ са улазним ходником. На поду ходника су керамичке плочице, са геометризованом, бојеном, флоралном шаром на светлој подлози, степеници су од тамног гранита док

---

⁵⁷³ Сачуван цртеж детаља разраде декоративних елемената: МГБ Ур 13801, МГБ Ур 13802.

⁵⁷⁴ Емисија културно уметничког програма РТС „Преци и потомци“.

⁵⁷⁵ Стојановић, *Српски Неимар*, стр. 54

⁵⁷⁶ Стојановић наводи да је Андра Ристић и комп. извео је инсталација водовода, канализације: Ibid, стр. 49, 74, 101-102; Несторовић као извођаче комплетне зграде наводи Адолфа Штока и Љубишу Барића, док Гордана Гордић наводи Адолфа Штока и Франца Голднера: Несторовић, „Преглед споменика архитектуре“, стр. 158; Гордић, Гордана. „Архитектонско наслеђе Београда I, Каталог архитектонских објеката на подручју Београда 1690-1914“, *Саопштења*, бр.6, Завод за заштиту споменика културе града Београда, (1966), стр. 64. Даље (Гордић, „Архитектонско наслеђе Београда I“).

⁵⁷⁷ Несторовић, „Преглед споменика архитектуре“, стр.158; Лазих, *Сецесија у српској архитектури*, стр. 142.

је ниска сокла, од белог мермера, а зидови су мраморизовани, формирајући геометријске шаре бордо, окер и зелене боје. Таваница ходника, са калотастим нишама, има богато осликану флоралну декорацију са израженом полихромијом. У улазном холу се наставља разнобојна игра декоративних елемената, уз општу покренутост, нестатичност простора, подстакнуту треперењем светла кроз лантерну. На поду су декоративне полихромне керамичке плочице, а примењени су исти стубови, слична обрада зидова и употреба материјала, као у згради Управе фондова. Монументално степениште састоји се од тамних газишта, са оградом од белог мермера, посебног дизајна у виду флоралног преплета.⁵⁷⁸

Слика 95- декоративна ограда степеништа
(Извор фотографија аутора)

Слика 96- улазни хол
(Извор фотографија аутора)

Комбинација тамних газишта са белом оградом, почиње са степеништем начелства у Крагујевцу, преко Управе фондова, да би овде добила свој пуни облик. Почетак степеништа наглашен је са две исте скулптуре младе жене. Изнад улаза у шалтер салу је балкон и алегоријска скулптура жене са два детета, који га додатно потенцирају.⁵⁷⁹ Жена држи подигнуту руку, што представља наду једно дете држи

⁵⁷⁸ Реминисценција на декоративно степениште аустријског павиљона у Паризу. У Музеју града Београда чувају се цртежи у размери 1:5 детаља овог степеништа.

⁵⁷⁹ О скулптури: Шаренац, Дарко. *Митови, симболи*. (Београд:Ekspres, 1991), стр. 60. У даљем тексту (Шаренац, *Митови, симболи*); Sikimić, *Fasadna skulptura u Beogradu*, стр.56-57; Маринковић, Мина. *Архитектонска пластика Јавних објеката Београда*, рукопис магистарског

свитак а друго врећу са новцем, што су симболи банкарства.⁵⁸⁰ На улазу у шалтер салу, око полукружно засведених врата, формиран је флорални преплет, који се понавља на улазној фасади.⁵⁸¹

Слика 97- Управа Фондова врата трезора
(Фотографија аутора)

Слика 98- Београдска задруга врата трезора
(Фотографија аутора)

Псеудобарокни ентеријер улазног хола, уступа место сведенијој Ар Нуво декорацији, са доминантним стакленим и гвозденим елементима. Врло јасна концепција шалтер сале, са уједначеним ритмом јонских стубова, који следе декоративну обраду стубова улазног хола, доприноси сведенијем, утилитарнијем

рада у Библиотеци Одељења за историју уметности Филозофског факултета, (Београд: 2005). У даљем тексту (Маринковић, *Архитектонска пластика*).

⁵⁸⁰ Недић, „Палата Београдске задруге“, 49-58, стр.

⁵⁸¹ Код начелства у Крушевцу улаз у судницу са подеста формиран је у виду псеудо портика, као што је и централни ризалит начелства у виду псеудопортика, тако се и овде главни обликовни мотив фасаде транспонује на улаз у шалтер салу.

утиску простора. Континуални безорнаментални камени базис стубова, у виду траке, који је уједно и парапет шалтер даје чврст оквир јавном делу. Стаклене преграде шалтера са богатом Ар Нуво декорацијом, у пескираном стаклу, учвршћене металним стубићима за носеће стубове сале, доприносе прозрочности и лакоћи горњег дела у контрасту са пуним каменим базисом. Сваки детаљ је промишљен тако да су решетке на прозорима декорисане у стилу Ар Нувоа, радијатори имају сведену флоралну декорацију, као и трезори унутар којих је решетка од кованог гвожђа са монограмом Задруге као и у Управи фондова. Међутим када се упореде две решетке види се зрелији сецесијски приступ. Посебно атрактиван детаљ унутар шалтер сале представљају гвоздене спиралне степенице које одишу духом Ар Нувоа и Велике Палате у Паризу.

Слика 99, 100, 101, 102 - Београдска Задруга, шалтер сала (Фотографија аутора)

Пропорцијски усклађено монументално степениште води ка свечаној сали на првом спрату. Полихромија и полиморфност облика улазног хола, у свечаној сали, добија рафиниранији тон, у духу рококоа Постдамских палата у Берлину. Наспрам улазних врата, свечане сале, је застакљена површина витража централне фасаде, који се у нижим зонама прелива у балконска врата и бочне прозоре. Стакла на балконским вратима су пескирана осликана Ар Нувоа мотивима.⁵⁸² Комбинација

⁵⁸² Осликано стакло има потпис стаклоресца Р. Марковић што указује да је пескирање рађено у Србији највероватније по цртежу пројектанта. Податак о потпису дала историчар уметности Ирена Сретеновић у текстуалном прилогу „Главног пројекта Рестаурације фасада, санације и

позлаћених, префињених декоративних елемената на белој подлози, доприноси игри светлости огромног витража. Филигранска прецизност флораних мотива употпуњена је декорацијом на свим елементима, па и на радијаторима као и на позлаћеној решетки канала за вентилацију. Канцеларијски простори на спратовима су сведеније обрађени, тако да је паркет на поду, зидови су омалтерисани, са гипсаним радовима у горњој зони, а једино су штокови врата канцеларије за директора декоративније обрађени.

Слика 103- Београдска Задруга, свечана сала (Фотографија аутора)

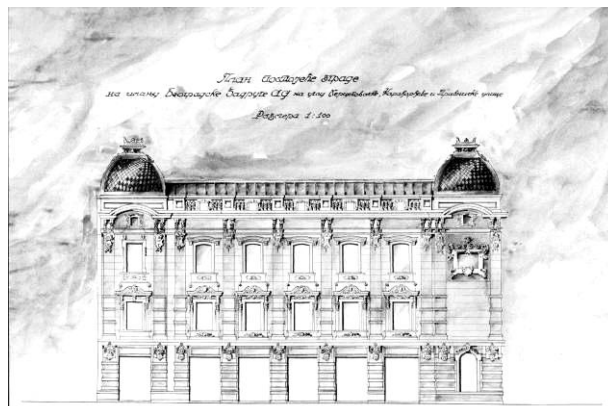

Слика 104, 105- Београдска Задруга, детаљ пескираног стакла и детаљ радијатора (Фотографија аутора)

реконструкције делова објекта“ Завод за заштиту споменика културе града Београда 2009, одговорни пројектанти: Александра Шевић и Љиљана Конта.

При пројектовању фасада долази до напуштања концепта конзервативног академизма и преваге француске декоративне архитектуре, под утицајем Андре Стевановића.⁵⁸³ Главна фасада троделне поделе, на засеченом углу састоји се из суперпонираних планова, где је најдоминантнији централни, који је повучен у унуташњост и испуњен витражем, оивиченим флоралном лезеном. Фасада показује зналачко владање пропорцијом и истанчан уметнички укус, са богатом а опет не претераном декорацијом, додатно наглашеном контрастом стаклених и празних површина пуног зидног платна.

Слика 106- Београдска Задруга, изглед улазне фасаде и фасаде из Херцеговачке улице
(Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда)

Рустични базис приземља, перфориран једино улазним вратима, на спрату смењује застакљени централни витраж, са богатом декорацијом. Као његов оквир су два испуштена бочна ризалита, пуних зидних платана, са по једном нишом у висини витража, у којој је смештена скулптура. Са леве стране је фигура жене са кошницом, као алегорија заштите и марљивости, док је у десној ниши фигура мушкарца, са свитком у руци који симболизује, закон, планирање.⁵⁸⁴ Бочни ризалити завршени су богатом декорацијом заталасане атике, надвишене постаментом са украсном вазном, док је изнад централног дела полукружна атика, у чијем темену је

⁵⁸³ Несторовић, „Преглед споменика архитектуре“, стр. 158; Несторовић, „Београдски архитекти“, стр. 183; Кадиевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр.336.

⁵⁸⁴ Sikimić, *Fasadna skulptura u Beogradu*, стр.56-57; Шаренац као аутора наводи Фрању Валдмана, мада Б.Несторовић наводи да су све скулптуре импорт из Немачке: Шаренац, *Митови симболи*, стр. 60.

постављена скулпторална алегоријска група, женске фигура са круном која заштићује четири дечије фигуре, комадом платна, гранчицом и књигом, снопом жита.⁵⁸⁵ Чеону фасаду надвишује монументална купола, која обликом и величином доминира прочељем објекта, али добром пропорцијом не оптерећује и не нарушава његову складност. Слободно компоновање и коришћење класичног декоративног вокабулара је евидентно, док је уједно покренутост, заталасаност тема, како фасаде тако и ентеријера.

Према академским принципима, фасаде крила зграде иако нису истих дужина су истоветно обрађене. На бочним крилима здања, примењена је трипартитна фасадна подела, са благо наглашеним бочним ризалитима, надвишеним куполама, које су по својим пропорцијама блиске куполама на бочним ризалитима зграде Управе фондова. Дуж фасада се у једнаком ритму нижу отвори. Хоризонтална подела је сведена на наглашавање базиса и кровног венца. Монотоност и тежина рустичног приземља анулирана је великим, правоугаоним, сталкеним излозима дућана, који испуњавају целу површину поља. У њиховим осовинама, на првом спрату нижу се правоугаони прозори оивичени декоративним лизенама и закривљеним тимпанонима са картушима у темену, док је на другом спрату поновљен ритам прозора исте величине, са благо закривљеном надпрозорном гредом и знатно сведенијом декорацијом без флоралних елемената. Централно фасадно платно бочних фасада, издељено је на вертикална поља пиластрима, који се протежу од приземља, прекинути хоризонталним венцем изнад приземља до кровног венца где су завршени картушима. Изнад картуша пиластера су удвојене конзоле, са флоралном декорацијом, које прихватају испуст кровног венца. Овакво поигравање је типично за маниризам. Атика је богато декорисана низовима флоралне сецесијске декорације, са ритмичним прекидима изнад пиластара и у осовинама прозора. Декоративни елемент у виду вертикалне стабљике, са цветом на врху биће један од незаобилазних декоративних елемената на Несторовићевим објектима.

---

⁵⁸⁵ Животна снага изражена у је женском облику, четири детета- симболизује целокупност створеног потомства, гранчица носи симбол победе до које се долази љубављу, круна симболизује достојанство: Ibid; Sikimić, *Fasadna skulptura u Beogradu*, стр.56-57.

Пројектом Београдске задруге, направљен је не само помак у стваралаштву Николе Несторовића и Андре Стевановића већ и у београдској архитектури. Овај објекат је својом волуметријом, слободнијим компоновањем као и применом различитих материјала отворио пут новим пројектантским истраживањима.⁵⁸⁶ Зграда је током Другог светског рата била оштећена у бомбардовању 1941. године, али је убрзо била поправљена. После рата у зграду је 1945. године уселена „Југонафта“, да би од 1950. до 2000. године просторије овог велелепног здања користио Геолошки-геофизички завод „Јован Жујовић“. ⁵⁸⁷ Од 2000. до 2014. године зграду је користило Министарство правде, да би се данас у рестаурираном здању налазио продајни и промотивни центар пројекта „Београд на води“ свечано отворен за јавност 30. 06. 2014. године.

Као и код Управе фондова и на пројекту Београдске задруге, постојали су конструктивни и технички проблеми које је требало решити. С обзиром да је објекат подигнут на насипу, на плавном земљишту са подземним водама, велика пажња је посвећена заштити од воде и учвршћивању темеља зграде.⁵⁸⁸ Фундирање зидова извршено је први пут у Србији армираним бетоном, са гвожђем које се употребљавало за стеге, пошто се у то време у Београду није могло добити округло гвожђе, које се данас употребљава за конструкције од армираног бетона.⁵⁸⁹

Зграда Београдске задруге, отворила је нов пут у обликовном третману зграде али је уједно својом позицијом, са широко засеченим углом на раскрсници Карађорђевог и Херцеговачке улице отворила могућност формирања трга, сквера на том простору. Од изградње Савског пристаништа, у четвртој деценији деветнаестог

---

⁵⁸⁶ Секулић, Јован, Шкаламера, Жељко. *Архитектонско наслеђе Београда II*, (Београд: Завод за заштиту споменика културе Београд, 1966), стр. 31.

⁵⁸⁷ Недић, „Палата Београдске задруге“, стр. 56.

⁵⁸⁸ Подруми би били и даље суви да на појединим деловима није пробијена хидроизолација прекопавањима зидова која су вршена после Другог светског рата, податак добијен од арх. Александре Шевић, „Главног пројекта Рестаурације фасада, санације и реконструкције делова објекта“ Завод за заштиту споменика културе града Београда 2009, одговорни пројектанти: Александра Шевић и Љиљана Конта.

⁵⁸⁹ Несторовић, *Грађевине и архитекти*, стр.76; Рувидић је 1904-5. године, објавио превод пруских закона што Д.Живановић, доводи у везу са фундањем Београдске задруге на армираном бетону: Живановић, Душица. *Архитекта Милорад Рувидић*, стр. 16.

века и по формирању Абацијске чаршије (1830-1867),⁵⁹⁰ простор Савског приобаља почиње да се развија по принципима понуде и потражње меркантилног друштва. Изградњом железничке станице (1884), регулацијом Карађорђевог улице (1893) и уласком овог дела града у границе рејона 1898. године, Савско приобаље постаје стедиште трговачког живота, које се све брже и велелепније развија.⁵⁹¹ Изградњом академски обликованих објеката, уместо бондручних зграда⁵⁹² Карађорђевог улица добија репрезентативни карактер. Иако је почетком двадесетог века у том делу града био сконцентрисан сав трговински промет Београда, ако не и Србије, и већи део новчаног промета, Савско приобаље је имало другоразредни третман, у односу на подручје Кнез Михајлове улице или Дорћол, тако да је било препуштено слободнијем развоју. То је са једне стране резултирало спорим инфраструктурним и комуналним уређивањем простора,⁵⁹³ али је са друге стране омогућило већу пројектантску слободу при пројектовању зграда. Убрзо по изградњи Задруге као одговор, на наспрамном углу подигнута је Вучина кућа у Карађорђевој бр. 61, 1908. године, по пројекту Димитрија Т. Лека. Не само као стилски одговор већ и просторни, на Вучиној кући је поновљена позиција угаоне зграде, са широко засеченим углом чиме је остварено формирање проширеног сквера. Изградњом блока зграде Задруге са хотелом Бристол, Несторовић је употпунио ову композицију петом засеченом фасадом. Комплетно архитектонско образовање и велики стручни квалитет, Несторовића, Стевановића и Лека резултирало је одличним урбаним решењем без интервенције урбанистичких планова. Спонтано формиран сквер испред Београдске задруге требало је да добије, завршно решење, кроз урбанистички пројекат уређења.

---

⁵⁹⁰ Бојовић, Бранко. „Урбанизам Београда у XIX и XX веку“, *Годишњак града Београда*, књ. XLIX-L, (2002-2003), 109-130.; Петровић, Јелена. „Историјски, друштвени и економски развој Карађорђевог улице у Београду до 1914. Године“, *Годишњак града Београда*, књ. LVII, (2010), 135-151, стр. 140. Даље (Петровић, „Историјски, друштвени и економски развој“). Дајч, Харис. „Razvoj i propadanje Savskog priobalja“, *Identitet Beograda*, br.1-2, (2012), 123-138.

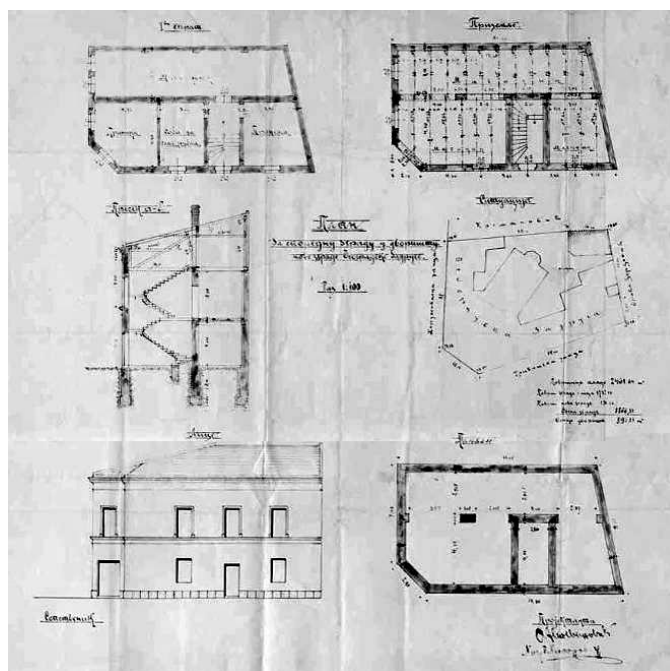
⁵⁹¹ Петровић, „Историјски, друштвени и економски развој“, стр.143-146.

⁵⁹² Павловић-Лончарски, „Мали пијац“, стр. 110; Петровић, „Историјски, друштвени и економски развој“, стр.140.

⁵⁹³ Аутор указује како је Карађорђевог улица неуређена, како се бесправно граде пиљарнице ћевабџинице али и палате, да се не поштује регулација, да се паркови и тргови уређују тамо где живи неки општински одборник а да „Никољски трг“ већ две године стоји: Аноним. „Карађорђевог улица“, *Политика*, (21. 12. 1904), 2-3.

Пројекат је израдила Јелисавета Начић у оквиру Техничког одељења Општинске управе града Београда, и он је обухватао постављање фонтане у центру сквера са скулптуром Савске Нимфе, коју је израдио Ђорђе Јовановић.⁵⁹⁴ Услед избијања Првог светског рата пројекат није реализован. После рата, Савско приобаље, услед померања границе државе губи свој значај. Друга генерација великих трговачких породица не наставља послове својих очева, тако да потез око Карађорђевог улице губи ексклузивни карактер и пада у заборав.

Током 1906. године Стевановић и Несторовић пројектују **малу зграду у дворишту Београдске задруге**, која је завршена 1907. године.⁵⁹⁵ Споредни објекат компактне, двотрактне основе у углу парцеле унутар дворишта, садржи приземље, спрат и поткровље. Фасада је без орнамената, распоред отвора је функционалан, а једино хоризонтални венац одваја приземље и спрат. Рационални приступ пројектовању, код Несторовића условио је, да је репрезентативност пројекта увек прилагођена намени и значају објекта.

Слика 107- зграде у дворишту Београдске задруге
(Музеј града Београда Ур 11641)

⁵⁹⁴ Павловић-Лончарски, „Мали пијац“, стр. 115.

⁵⁹⁵ Планове прегледао грађевински одбор 10, 13, 15, априла 1906. године: МГБ Ур 11641, МГБ Ур 11640.

11.3. Стамбени и пословни објекти Николе Несторовића у стилу Сецесије

Прекретница ка зрелој сецесији у српској историографији, оличена је у пројекту Јована Илкића за хотел „Москву“ 1907. године, који је негирао академску хоризонталну поделу, са наглашавањем вертикалности и пречишћеним фасадним платнима обложеним глазираним „Жолнај“ плочицама.⁵⁹⁶ На конкурс за зграду осигуравајућег друштва „Росија“ за своје канцеларије и хотел „Москву“ у Београду Несторовић се нашао у улози жирија заједно са Андром Стевановићем, професором Ото Вагнером и двојцом архитеката из Русије. Одлука међународног жирија није била једногласна. Са једне стране су били архитекти из Русије и Ото Вагнер који су били за скицу архитекте Виктора Ковачића из Загреба, док су Несторовић и Стевановић сматрали да би Илкићева скица требало да однесе победу. Изгласавањем је победила скица Ковачића, за кога Несторовић напомиње да је Вагнеров ђак,⁵⁹⁷ где се види да увек постоји неповерење према објективности чланова жирија.

Несторовић већ 1905. године пројектује објект у духу бечке сецесије, за **трговца Стаменковића у Улици Краља Петра Карађорђевића бр.41**,⁵⁹⁸ на којем долази до раскида са основним академским елементима: рустичним приземљем, профилисаним хоризонталним венцима, употребом класично обрађених стубова или пиластера уз употребу глазираних плочица као фасадне облоге.

Венчани кум Светозару Стаменковићу, Никола Несторовић је по жељи Стаменковићеве жене, пројектовао стамбено пословну зграду, по узору на објекте на

---

⁵⁹⁶ Јуришић, Милош, Јовановић, Миодраг. *Сецесија на београдским фасадама: изложба фотографија Милоша Јуришића*, (Београд: Музеј науке и технике, 2008), стр. 14. Даље (Јуришић, Јовановић, *Сецесија на београдским фасадама*) ; Manević, Z. *Novija srpska arhitektura 1900-1970*, Beograd 1972, str. 17; Шкаламера, Жељко. „Сецесија у архитектури Београда 1900- 1914“, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, бр. 3, (1967) 313-340, стр. 323; Кадијевић, Александар. „Два тока српског архитектонског Ар-Нувоа, интернационални и национални“, *Наслеђе*, бр. 5 (2004) 53-70.

⁵⁹⁷ Несторовић, *Грађевине и архитекти*, стр.74-75.

⁵⁹⁸ Поред планова, молби и дописа сачувана је свеска са прорачунима гвоздених греда: МГБ Ур 3927-3947.

језеру Балатон у Мађарској.⁵⁹⁹ С обзиром да Андра Стевановић није имао афинитета према бечкој сецесији у овом заједничком пројекту посветио се решавању кровне конструкције.⁶⁰⁰

Стамбено пословни објекат је позициониран на правоугаоној парцели која је са три стране окружена улицама Рајићевом, Узун Мирковом и Улицом Краља Петра. Плац у облику слова П, који из Узун Миркове улице инкорпорира зграду другог власника, Гушанца, условио је и организацију основе понављајући облик парцеле. На тај начин је затворио задњу страну дворишта и са објектом Гушанца формирао затворени блок са унутрашњим двориштем. У молби Суду општине града Београда, од 23. јануара 1906. године, наводи се да ће објекат имати два спрата, приземље и подрум, у приземљу ће бити дућани, а на спратовима станови.⁶⁰¹ Основна организациона идеја је да се објекат састоји из две зграде, са одвојеним улазима. Један у Улици Краља Петра, а други у Рајићевој улици који су у дворишном краку повезани помоћним степеништем. Репрезентативнија зграда је из Улице Краља Петра, почевши од фасаде која је најдекоративнија, преко монументалније решеног и обрађеног улаза и до самих станова који су велики, са по једном стамбеном јединицом на спрату. У Рајићевој улици су по две стамбене једнице на спрату, а улаз у зграду је из колског пролаза који води у унутрашње двориште. Из унутрашњег дворишта улази се у помоћно степениште за послугу која опслужује станове из улаза у Краља Петра и по једну стамбену вертикалу у Рајићевој улици. У приземљу дуж Краља Петра и Узун Миркове су дућани а са стране Рајићеве улице магацини.⁶⁰²

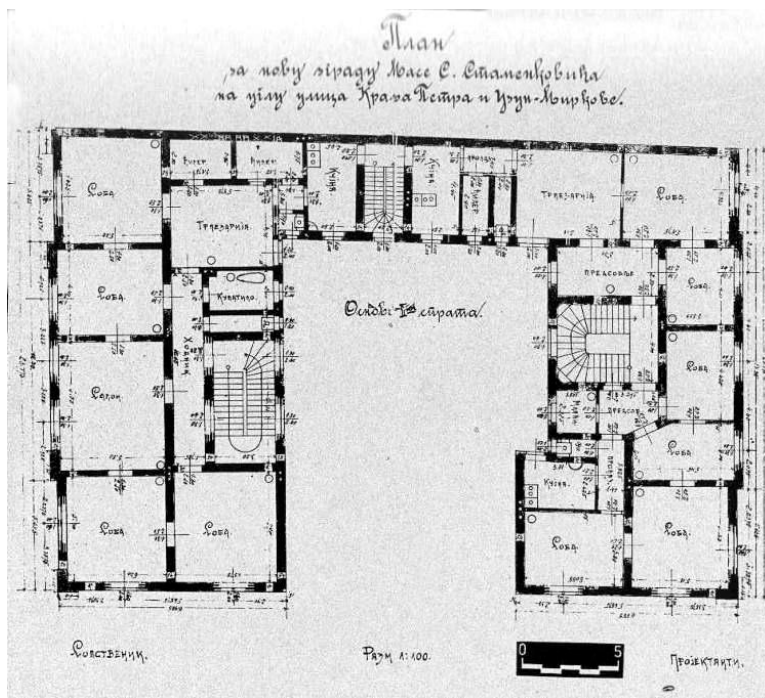
---

⁵⁹⁹ Породица трговца Стаменковић је имала и задужбину, трговали су са Јавом: Милош Јуришић из разговора са породицом, и из ауторовог разговора са сином гђе Стаменковић.

⁶⁰⁰ Несторовић, „*Београдски архитекти*“, стр. 183; У музеју града београда у архивској грађи сачуван је статички прорачун гвоздених греда међуспратне конструкције који је потписао Никола Несторовић: МГБ Ур 3927-36.

⁶⁰¹ У молби се наводи да је за потребе дућана ради повећања магацинског простора потребно направити стаклену надстрешницу изнад целог дворишта у висини приземља. Није сачуван пројекат надстрешнице, могуће да није била одобрена вероватно је Стевановић радио пројекат стаклене конструкције; Поред Персе Стаменковић као турсори потписани су и С.В. Јанковић и Милован Миланковић: документација Завода за заштиту споменика културе града Београда.

⁶⁰² Иако у становима постоје тоалети, смештени су и у дворишту, у које се улази директно из дворишта.

Слика 108-Основа другог спрата куће трговца Стаменковића (Музеј града Београда Ур 3941)

Стамбени део зграде, у Улици Краља Петра, решен је на компактној правилној основи, са два идентична стана на првом и другом спрату. У двотрактном систему, дуж уличних фасада, смештене су четири собе и салон, повезане енфиладама, формирајући облик слова „Г“. Паралелно са собама је ходник иза којег је двокрако степениште вертикалне комуникације, које је дужом страном наслоњено на фасаду ка дворишту и осветљено са два велика прозора. Дуж ходника стана који нема природно осветљење, сем преко прозора ка степенишној вертикали, нижу се просторије. Из ходника стана је остварена директна веза са тоалетом, купатилом и трпезаријом, која је орјентисана ка унутрашњем дворишту. У овој просторној организацији салон је преузео репрезентативну функцију, а трпезарија утилитарну.⁶⁰³ Основа станова је геометризована и јасна. Део у Рајићевој улици формиран је на разуђенијој основи, са по два мања стана на сваком спрату. Подела на станове за власника и јефтине станове за издавање, читљива је у организационој и садржајној

⁶⁰³ Из трпезарије се улази у два ћилера, који немају природно светло и проветравање, и у предпростор који води ка кухињи. Унутар предпростора је смештен још један вц. Из кухиње се директно излази на помоћно степениште.

шеми станова. У становима у Рајићевој нису предвиђена купатила, само по један тоалет.⁶⁰⁴ Главна вертикална комуникација је трокрако степениште, у облику слова „П“ са великим прозором на фасади и нишама у угловима, које доприносе декоративности простора, уз богату ограду од кованог гвожђа.

*Слика 109 - Ентеријер стана на првом спрату у Краља Петра 41
(Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда)*

Већа пажња посвећена је улазном ходнику и ентеријеру станова у улазу из Краља Петра. Тако да је у стану на првом спрату у Улици Краља Петра, најрепрезентативнији део салон, који је елипсастим луком отворен ка радној соби на углу Узун Миркове и Краља Петра. Овај лук носе два тосканска стуба, од црног мермера, на кубичним белим, каменим постаментима. Модерни дух простора

⁶⁰⁴ У становима на углу Узун Миркове и Рајићеве не постоји диференцијација намене просторија, тако да су дефинисане собе, кухиња, вц и соба за млађе, док у становима на супротном крају, који су повезани са помоћним степеништем, постоји дефинисани простор предвиђен за трпезарију.

употпуњавају гипсани радови, са посебно дизајнираном декорацијом, као и тамни флорални тапети на зидовима.

Пун сецесијски израз остварен је на фасадама зграде, којима доминира дводимензионалност декоративног репертоара, са наглашеном вертикалношћу, употпуњен одсјајем глазираних, зелених керамичких плочица на зидним платнима.⁶⁰⁵ Варијацијом декоративног репертоара остварена је градација фасада по значају.

*Слика 110 - Кућа трговца Стаменковића, Краља Петра 41
(Колекција уметничког фотографа Милоша Јуришића)*

На главној фасади, у Улици Краља Петра, задржана је симетрија и троделна подела, са наглашеним централним ризалитом, а одступања од академских правила се огледају у безкомпромисном наглашавању вертикалности, у слободној примени сецесијске декоративне пластике, почевши од самог приземља, које је безорнаментално, ослобођено рустике и у истој равни са горњим спратовима. Хоризонтална подела се јавља испод прозора првог спрата, у виду широке парапетне траке са геометризованом флоралном декорацијом, која је прекинута пиластрима.

⁶⁰⁵ Ротер – Благојевић, *Стамбена архитектура Београда*, стр331; Шкаламера, „Сецесија у архитектури Београда“, стр. 334.

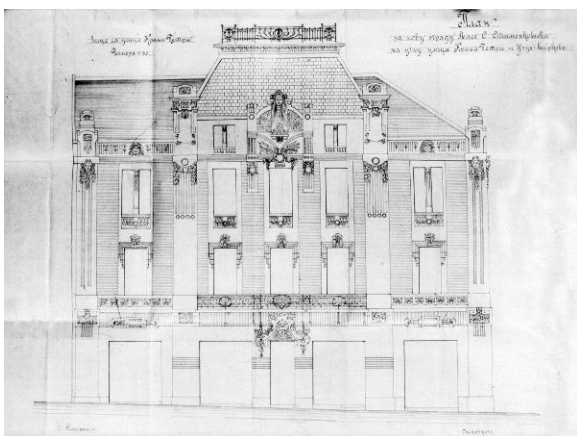
Пиластри, који наглашавају углове зграде и централни ризалит, су глатко омалтерисани као и зидови приземља, са слободно компонованом орнаметиком у контрасту са зидовима фасада, који су покривени емајлираним плочицама.⁶⁰⁶ Почетак пиластера је наглашен декоративном пластиком, унутар геометријског поља у облику обрнутог слова „Г“, испуњеног арабескним лишћем,⁶⁰⁷ а завршени су слободно и маштовито компонованим постаментима који надвишују зидове атике. Декоративна трака са подужном поделом, уместо кровног венца исказује окретање од главног мотива академског пројектовања, великог испуста кровног венца. Иако је централни ризалит фасаде благо испуштен у простор (око 20 цм), услед јасних правих углова, геометријске шеме која уоквирује флоралну декорацију, фасадом доминира плошност, која је истакнута контрастном, тананом, заталасаном линијом узаног балкона на првом спрату. Декоративна пластика са маскеронима: изнад улаза, на централној атици, као и на завршетцима пиластера, по својој композицији тежи дводимензионалности. Маскероне, као карактеристични сецесијски декоративни елемент, Несторовић примењује на овом објекту у пуном обликовном и естетском смислу. Секундарна пластика се, сем на атици и пиластрима, јавља још изнад прозора првог спрата, у виду геометризоване флоралне композиције и на подпрозорном парапету на другом спрату. Сви прозори су правоугаони, истих димензија са посебно декоративно обрађеном столаријом, у виду извијених дрвених летвица у надсветлу, сем прозора бочних ризалита другог спрата, који су правоугаони узани и удвојени.⁶⁰⁸ Задржавајући неке академске постулате, централни ризалит је наглашен надвишеном атиком, иза које се уздиже стрма кровна конструкција.

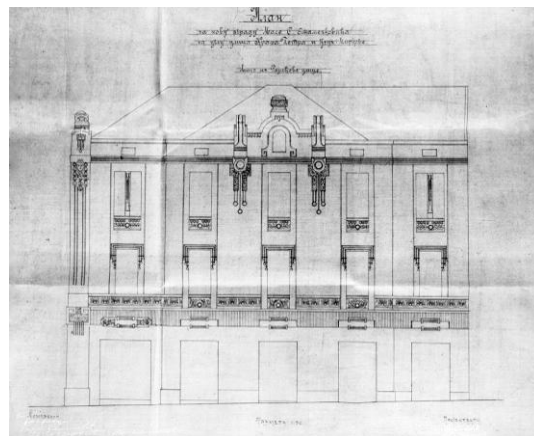
⁶⁰⁶ У документацији Завода за заштиту споменика се наводи да су фасадне емајлиране плочице биле из чувене фабрике Жолнај, међутим породица тврди да плочице наручене из Мађарске али не из фабрике Жолнај: Милош Јуришић из разговора са породицом, и из ауторовог разговора са сином гђе Стаменковић.

⁶⁰⁷ Флорални декоративни мотив се понавља на сецесијским зградама у београду почевши од Антоновићеве зграде друштва за улепшавање Врачара па преко Несторовићевих објеката и зграде Српске Краљевске академије наука.

⁶⁰⁸ На бочним ризалитима је задржана једна прозорска осовина.

*Слика 111 – Фасада из Улице Краља Петра
(Музеј града Београда Ур 3946)*

*Слика 112 – Фасада из Рајићеве улице
(Музеј града Београда Ур 3947)*

Фасада из Рајићеве улице представља сведенију варијанту главне фасаде, са трипартитном поделом и централним ризалитом, који је наглашен одсуством облоге од плочица. Фасада у Узун Мирковој улици, која је прекинута једносратним објектом Гушанца у духу ренесансе, компонована је као потпуно пречишћено зидно платно, са по две прозорске осовине и алтернацијом правоугаоних, једноделних прозора првог спрата и дводелних на другом.

*Слика 113 – детаљи фасадне пластике куће трговца Стаменковића
(Фотографија аутора)*

Наглашена геометрија објекта, са чистим зидним платнима у контрасту са елаборираном флоралном декорацијом, приземље ослобођено рустике а атика кровног венца, представља велики искорак у односу на класично академски конципиране фасаде.⁶⁰⁹ Маштовитост детаља, почевши од димњака преко орнамената атике и столарије на улазу у зграду, осликава стваралчке могућности аутора. На овом објекту Несторовић исказује не само суверено владање различитим стилским елементима, већ и разумевање онога чему сецесија тежи, обликовно и теоријски. Код Несторовића, већ на првим пројектима не постоји бојазан од празне површине, који на овом објекту добија своје пуно значење. Зграда трговца Стаменковића, по својој материјализацији и односу секундарне пластике, дводимензионалности и хроматске обраде фасаде, остаје усамљени пример у београдској архитектури.⁶¹⁰

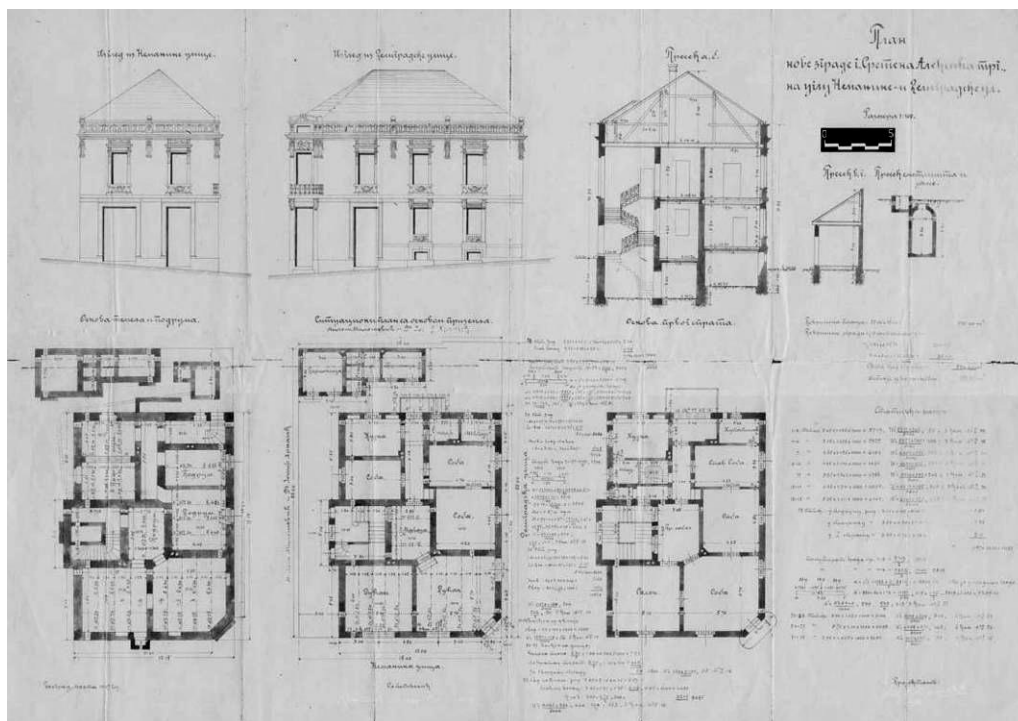
На следећем самосталном пројекту стамбено пословног објекта за **трговца Сретена Алексића у Делиградској бр. 1**, Несторовић на класичној композицији грађанске куће, испробава сецесијске иновације, у знатно сведенијој форми него на предходном пројекту. Зграда је пројектована и подигнута 1907. године,⁶¹¹ на углу Немањине и Делиградске улице на Тргу Славија. Парцела је квадратног облика, а објекат позициониран на углу не испуњава целу парцелу. Из Делиградске је формирано мало двориште, у којем су смештени помоћни објекти, док је главни улаз повучен унутар парцеле, као на пројекту сопствене куће. Објекат има подрум, приземље, спрат и таван. У приземљу, ка Тргу Славија, су два дућана иза којих је магацин, а у дубини је мали стан у који се улази из дворишта. На спрату се налази стан власника. Компактна, тротрактна основа стана на првом спрату, организована је око великог централног предсобља. Улаз и степениште су на средини бочне фасаде, ка пролазу у двориште.

---

⁶⁰⁹ Ротер – Благојевић, *Стамбена архитектура Београда*, стр. 331.

⁶¹⁰ Хотел „Москва“ иако је облога од плочица иста има сасвим други више средњоевропски карактер фасадне обраде са еркерима заталасаном фасадом.

⁶¹¹ Датум изградње: Аноним. „Вести“, Српски Технички Лист бр.16, (22. април 1907.), 140.; МГБ Ур 11644; Гордић, „Архитектонско наслеђе Београда I“, стр. 71.

Слика 114 – Пројекат Куће Сретена Алексића, Делиградска бр. 1 (Музеј града Београда Ур 11644)

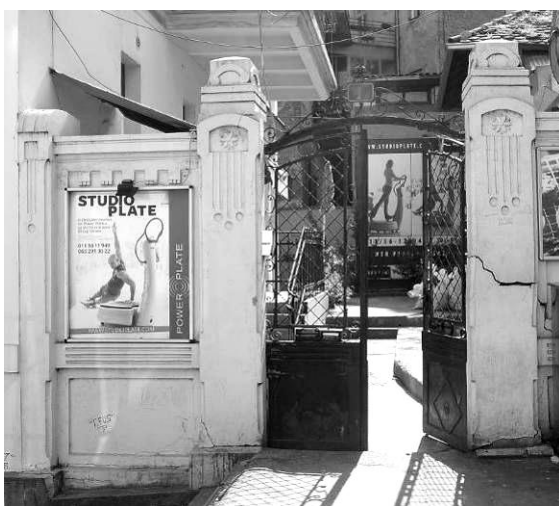
Иако је у питању мали објекат (око 240м² у основи) степениште је велико и пространо, формирано унутар квадратног простора тако да дуж сваког зида иде по један крак са одмориштима у угловима. На спољном зиду степеништа је троделни прозор, а унутар степеништа је богата ограда од кованог гвожђа. Из степенишног ходника ступа се у велико централно предсобље стана, одакле постоји директна веза са салом и собом на углу, као и са ходником који води до помоћних просторија и спаваће собе. Поређењем са Несторовићевим пројектом сопствене куће уочљива је другачија организација простора, која не представља напредак у функционалном смислу, што указује на жеље наручиоца, под чијим утицајем је изгубљена логична позиција и веза појединих просторија. Тако да је купатило смештено на самом углу куће, са два спољашња зида и могућношћу приступа једино из спаваће собе, кухиња је велика и најближа спаваћој соби, а трпезарија као наменски дефинисана просторија не постоји.

Слика 115 – Детаљ фасаде Куће Сретена Алексића (Фотографија аутора)

Фасаде, које за основу имају концепт класичне грађанске куће са ниском соклом, хоризонталним венцем изнад приземља, јачим кровним венцем и четвороводним кровом, оживљене су сецесијским декоративним репертоаром. Декорација је сведена на простор око прозорских отвора и атику. Иако је кућа позиционирана на углу, он није претерано наглашен, сем што је засечен у ширини балконских врата. У приземљу се, са засечене стране налази велики портал дућана, изнад којег је тераса, надвишена декоративном атиком. Ритам правоугаоних прозора на фасадама првог спрата је уједначен. Испод парапета прозора приземља је примењена декоративна пластика са приказом шкољке, а изнад прозора геометризована флорална. На парапетима испод прозора првог спрата је по један маскерон са флоралном декорацијом, а са горње стране прозора је флорална и геометризована слободно компонована декорација. Испод кровног венца, на угловима објекта и између прозорских отвора, налазе се маскерони. Целом дужином фасаде, изнад испуста кровног венца формирана је ниска атика, са флоралном декорацијом у виду једног цвета на стабљици, који се ритмички понавља уместо уобичајеног низа балустера. Овај декоративни елемент први пут је у Несторовићевим

пројектима примењен на централној атици Београдске задруге, да би постао незаоблизни декоративни мотив на скоро свим Николиним пројектима, који су рађени у духу сецесије. У осовини сваког маскерона испод кровног венца, на атици је издигнути наглашени квадратни постамент, са другачијом флоралном декорацијом и куглом на врху. Иако је у питању мали пројекат, савремени дух сецесије и тежња ка тотал дизајну је оно што га издваја у односу на остале објекте грађене у истом периоду.

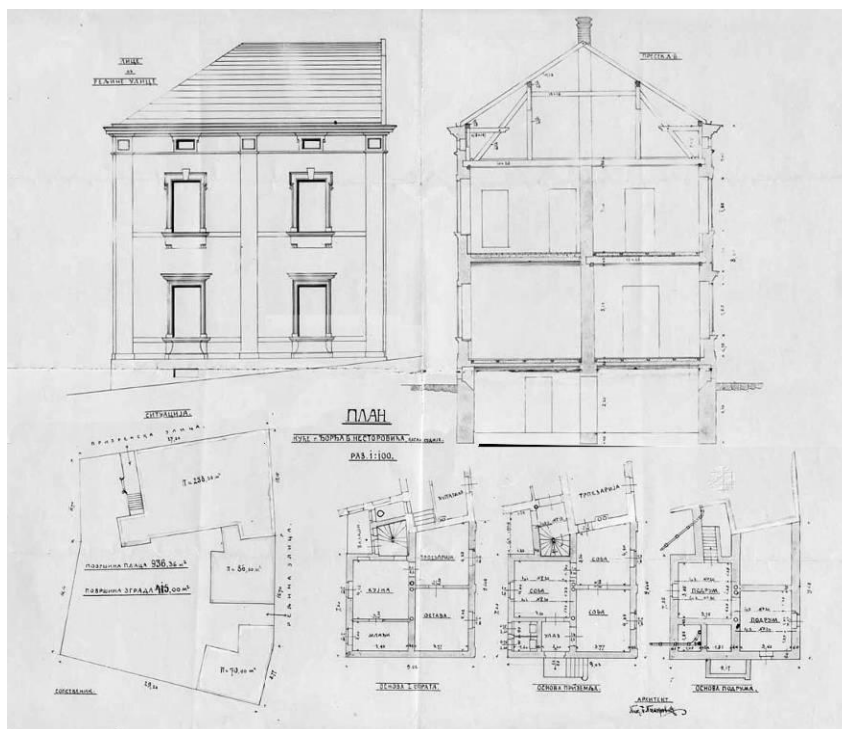
Слика 116 – Детаљи Куће Сретена Алексића, ограда дворишта, тераса, улазна врата са витражем, коване на прозорима и вратима (Фотографија аутора)

Велика пажња и посвећеност сваком детаљу, ишчитава се како на декоративној пластици тако и на витражима на улазним вратима, посебно дизајнираним елементима од кованог гвожђа (ограде степеништа, терасе на углу, затим решетке од кованог гвожђа на прозорима приземља и застакљеним улазним вратима), потом сецесијским дизајном зидане дворишне ограде у Делиградској као и капијом од кованог гвожђа, из Немањине улице. Столарија је декоративно обрађена, а врхунац омажа сецесијским елементима представља стаклена надстрешница над дворишном терасом на првом спрату, са тананом металном конструкцијом елаборираног дизајна.

Исте године за свог **брата Ђорђа Несторовића**, Никола ради пројекат доградње, постојећег објекта у Рељиној улици бр. 2.⁶¹² На великој парцели, на углу Призренске и Рељине улице, налазила се породична кућа Ђорђа Несторовића, површине 238 м² у основи. Пројектом из децембра 1907. године, Никола је у залеђу куће у Рељиној улици пројектовао додатних 86м² у основи, као проширење постојећег објекта. Пошто није познат изглед и план основе постојећег објекта, немогуће је анализирати концепт проширења. Оно што је јасно је да су у приземљу главном старијем објекту, по садржају додате три велике собе док су на првом спрату допројектоване кухиња, остава, трпезарија и просторија за млађе.

---

⁶¹² Београд, Рељина бр. 2, пројекат за поправку зграде и молба суду за изградњу : МГБ Ур 11627, Ур 11624 ; пријаве за преправку зграде угао Призренске и Рељине улице: Аноним. „Одобрење за изградњу“, Српски Технички Лист бр 33, (19. август 1907), 288.

Слика 117- Доградња куће Ђорђа Несторовића, Рељина бр.2
(Музеј града Београда Ур 11627)

Компактна основа новог простора највероватније је и визуелно представљала наставак постојеће зграде, тако да је Несторовић применио класичну академску матрицу фасаде, подељену плитким пиластрима на широка поља, са по једном прозорском осовином, хоризонталном спратном поделом и декорацијом сведеном на профилисане лизене око отвора. Још једном потврђује рационални и професионални приступ, да сваком задатку одговара онако како је потребно и примерено. Тамо где је могуће остварује своје стваралачке визије, док на другим пројектима свој ауторски и стваралачки рад ставља у други план и даје прагматично, занатско решење.

Иако објекат Врачарске задруге није био реализован, Несторовић нешто касније остварује још једном сарадњу са Врачарском задругом, односно Стојаном Вељковићем, као главним акционаром овог новчаног завода, када са Андром Стевановићем ради пројекат **преправке хотела Српски краљ** у власништву задруге.

Слика 118-хотел Српски Краљ пре Стевановићеве и Несторовићеве интервенције
(Колекција уметничког фотографа Милоша Јуришића)

Хотел у власништву Стојана Вељковића,⁶¹³ већинског власника Врачарске задруге, подигнут је половином деветнаестог века, на углу Узун Миркове улице преко пута парка Велики Калемегдан.⁶¹⁴ Преправка коју су пројектовали Несторовић и Стевановић, у оквиру постојеће зграде изведена је 1907. године,⁶¹⁵ а радове је изводио Андра Јовановић.⁶¹⁶ На основу сачуване фотодокументације, може се закључити да су аутори том приликом додали други спрат и највероватније извршили ново ентеријерско уређење хотела. Пројектом фасаде надовезали су се на постојећу академску структуру, али су је мало модернизовали. Ка Кнез Михаиловој улици је

⁶¹³ Недић, В. Светлана. „Дом Врачарске штедионице“, *Наслеђе*, бр. VI, (2005), 127-132, стр.127.

⁶¹⁴ Стојан Вељковић је био син параћинског нахије Јована Вељковића. Докторирао је права на Хајделбергу 1856. године, био је професор римског и кривичног права на београдском Лицеју а потом министар правде и председник касационог суда. Средином деветнаестог века купио је плац на крају Узун Миркове улице и ту подигао Хотел Српски краљ. Хотел је био једносpratна класицистичка грађевина са застакљеном терасом од кованог гвожђа дуж фасаде ка Београдској тврђави. Значај хотела од његовог самог настанка указује податак да кад је 1862. године основана Управа фондова, њене канцеларије су биле у тој згради: Ранковић, Д. Ј. „Шетња кроз стари Београд“, *Београдске општинске новине*, (новембар, 1939), 689.

⁶¹⁵ Преправка у оквиру постојеће зграде око 1907. Године, пријаве за поправку зграде: Аноним. „Одобрење за изградњу“, *Српски Технички Лист* бр 33, (19. август 1907), 288.

⁶¹⁶ Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 373.

остала троделна подела фасадног платна, са благо издвојеним централним делом, уз помоћ четири пиластра, који га наглашавају, раздвајајући улаз и два прозора са стране. Пиластри завршени картушима, протежу се целом висином објекта, све до кровног венца и атике. У приземљу је измењена декорација, око правоугаоних прозорских отвора, тако да су добили савременији заталасани облик. Улазни портал осавремењен је флоралним оквирима. Тераса првог спрата, изнад улаза, поновљена је и на другом спрату. На првом и другом спрату, на бочним крајевима главне фасаде је успостављен ритам смењивања тимпанона изнад прозора, троугаони-полукружни-троугаони, док су на централном делу сва три тимпанона полукружна.

*Слика 119-хотел Српски Краљ око 1926. године
(Колекција уметничког фотографа Милоша Јуришића)*

Бочна фасада, ка парку Велики Калемегдан, је петоделно рашчлањена. Уклапање у матрицу постојеће зграде условило је неравномеран ритам отвора, тако да угаони ризалит почиње са једном прозорском осовином надвишеном троугаоним тимпаномом. Потом се нижу ритмично по два отвора, са равном надпрозорном гредом на бочним страна, док су на централном делу по два прозора са полукружним тимпанонима. Други бочни ризалит завршава се са две прозорске осовине, надвишене троугаоним тимпаномом, чиме је нарушена симетричност фасаде.

Атика изнад дубоко испуштеног кровног венца, је ниска и безорнаментална, прекинута постаментима са украсним куглама на угловима и у осовинама између прозора. Централни мотив атике, на главној фасади као и мањи на бочној, пројектован је у духу академизма, са троделном поделом и централним надвишеним делом са великим картушом. Хотел Српски Краљ био је један од најелитнијих хотела у Београду до Другог светског рата,⁶¹⁷ нажалост до сада нису познате историјске фотографије ентеријера, којем су двојица архитеката сигурно дала свој ауторски печат. Хотелу је 1925. године додата тераса/веранда,⁶¹⁸ на месту застакљене металне конструкције а 1927-28. године дозидан је трећи и четврти спрат. Године 1931. хотел је комплетно реновиран,⁶¹⁹ да би током бомбардовања 1941. године био срушен.

Следеће 1908. године, Никола Несторовић пројектује породичну кућу, у духу сецесије, ослобођену академских норми,⁶²⁰ за професора Јосифа Предића,⁶²¹ брата сликара Уроша Предића.⁶²² Пријатељски односи са Предићима су били трајни, прво

---

⁶¹⁷ Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 373.

⁶¹⁸ Тераса првог спрата са застакљеном верандом формирана је 1925. године на месту стаклене конструкције од кованог гвожђа. Није сачуван податак, пошто су сви планови хотела изгорели током бомбардовања 1941. године, ко је пројектовао ову веранду. Новопроекттована тераса са верандом по угледу на хотеле у Паризу, архитравне конструкције, са тананим стубцима квадратног пресека и сецесијске декорације и јаким хоризонталним венцем изнад геометризване трабеације, формира волуметријски репрезентативни простор са погледом на Калемегдански парк. На огради терасе на првом спрату изнад сваког стубца веранде налази се ваза која оживљава јасну равну линију ограде. Вазе су по свом облику готово идентичне са вазама са Управе фондова. Тераса изведена 1925. године одише стилем пре Првог светског рата: ИАБ ТД 11-7-27.

⁶¹⁹ Техничко предузеће Фундамент, из Добрињске улице бр. 12 израдило је преправку и надзиђивање старе зграде хотела Врачарске штедионице. Радови су почели 17. јула 1927 а завршени 20. 02. 1928. Других радова Врачарска задруга 1925-26 није вршила на згради. Молба 26. септембра 1941. године, Грађевинском одбору да Врачарској штедионици дају на увид планове хотела Српски краљ пошто су планови „изгорели су у истој згради приликом бомбардовања“. Наводе да су 1927 подигнути 3 и 4 спрат а 1931. године зграда је реновирана: ИАБ ТД 11-7-27.

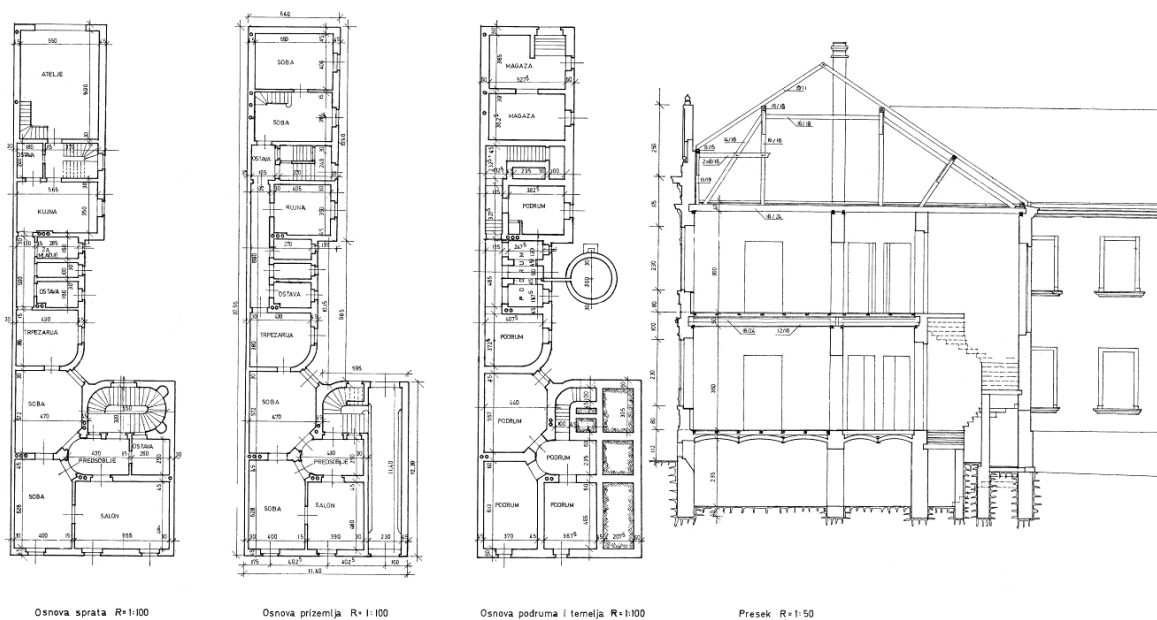
⁶²⁰ Милетић-Абрамовић, Љиљана. *Архитектура резиденција и вила Београда : 1830-2000*, (Београд : Карић фондација, 2002), стр. 98; Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 466; Гордић, „Архитектонско наслеђе Београда I“, 73-74.

⁶²¹ Професор трговачке школе.

⁶²² Сликара Урош Предић рођен је 25. новембра 1857. године у малом банатском селу Орловату, отац му је био свештеник. После смрти мајке 1907. године, планирао је да се пресели у Сремске Карловце и хтео је да купи плац, кад га је брат Јосиф, професор трговачке академије позвао у Београд рекавши му да је купио плац и да зида кућу у којој ће му дозидати стан и атеље. 1909. године је дошао у Београд и радио је у свом атељеу до смрти: Кулунџић. З. „Разговори с београдским уметницима и књижевницима, Сликара Урош Предић“, *Београдске општинске новине*, (1939), 554-560.

Николини са Јосифом,⁶²³ а потом и са Урошем Предићем који је израдио портрете скоро свих чланова Николине породице.⁶²⁴

На плацу Јосифове жене, Марије Предић, у Светогорској бр. 27,⁶²⁵ Несторовић је пројектовао кућу са реминисценцијама на пречанске објекте, с'обзиром на Предићево банатско порекло.⁶²⁶ Марија Предић га је 1926. поново ангажовала, ради изградње дворишне кућице, која је изведена 1930. године и то један од последњих потписаних Несторовићевих пројеката.⁶²⁷ Кућа је постављена на регулационој линији и уграђена са обе стране, да би се развијала по дубини подужне парцеле у виду једнотрактног дворишног крака.⁶²⁸

Слика 120- Основе и пресек Куће Јосифа Предића
(Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда)

⁶²³ Примерак Несторовићеве књиге *Влажни станови њихов значај и узрок*, из 1910. године, који се чува у Народној библиотеци у Београду има посвету професору Јосифу Предићу.

⁶²⁴ Неки од протрета се налазе у власништву Иване Несторовић, унукe Богдана Несторовића

⁶²⁵ Тапија да је непокретно имање Катарине Мијатовић и кћери јој пок. Евице жене Миросава Узунмирковића адвоката, уступио Спасоју Шуменковићу секретару начелства округа Београдског а он је продао Марији Предић жени Јосифа Предића 14. марта 1908. Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда.

⁶²⁶ Кулунџић. З. „Разговори с београдским уметницима и књижевницима, Сликара Урош Предић“, *Београдске општинске новине*, (1939), 554-560.

⁶²⁷ ИАБ ТД 19-14-29.

⁶²⁸ Објекат изградио Љубиша Барић: Гордић, „Архитектонско наслеђе Београда I“, стр. 73-74.

У приземљу је са десне стране колски пролаз ка дворишту унутар којег је смештен и улаз у објекат.⁶²⁹ Кућа стамбене намене има подрум, приземље, спрат и таван. Основа комбинованог плана,⁶³⁰ са закривљеним и слободније формираним просторима указује на савремене сецесијске тежње у пројектовању. Две стамбене јединице су подељене по вертикали мада, постоје извесна преклапања. Стан Уроша Предића је у приземљу али са атељеом на спрату и са станом Јосифа Предића на првом спрату има везу преко ходника помоћног степеништа. Репрезентативне просторије у обе стамбене јединице су орјентисане ка улици у двотрактном делу где се налазе соба и салон. У другом тракту су смештени предсобље, остава и главно степениште које је двокрако и ректификовано на елипсастој основи.

Слика 121 и 122- детаљ степеништа и улазни портал са витражем на Кући Јосифа Предића (Фотографија аутора)

⁶²⁹ Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда.

⁶³⁰ Ротер – Благојевић, *Стамбена архитектура Београда*, стр.93.

Узано једнотрактно решење дворишног крака, условило је да се просторије нижу једна за другом, тако да се из собе ступа у трпезарију која је узаним ходником повезана са великом кухињом. Дуж ходника су смештени остава, тоалет и соба за млађе.⁶³¹ Из кухиње се излази на ходник помоћног степеништа, иза којег је атеље. Модерни дух сецесије приликом пројектовања, који је уочљив у ентеријерској обради, капије од кованог гвожђа на улазу у степенишни простор, у виду танано испреплетане пузавице, потом оgrade степеништа која је флорално обрађена са богатом декорацијом,⁶³² бојеним витражем у надсветлу улазних врата објекта, добија своје пуно значење у закривљеним просторима основе. Рафинирани сецесијски декоративни репертоар настављен је и на фасади.

*Слика 123- Кућа Уроша Пређића око 1910. године
(Публиковано у Градитељи стр. 262.)*

⁶³¹ Ни у једном стану није предвиђено купатило, што је засигурно захтев инвеститора.

⁶³² Вероватно ауторски рад пројектанта.

Главна улична фасада је решена као фасада са јединственом равном површином кроз два нивоа.⁶³³ Три прозорске осовине, на правилним размацама стварају чврст статичан оквир, који ремети асиметрично постављен колски улаз са десне стране, у виду великог портала. Ниска, камена сокла даје тежину фасади која се слободно развија ка врху. Равну, глатку површину фасадног платна пресецају два хоризонтална венца, један у доњој трећини прозора приземља и други у горњој трећини прозора првог спрата, оивичавајући средишни део фасадног платна, који је ослобођен орнамената, сем флоралне декорације изнад прозора приземља у виду винове лозе са грођем. Прозори приземља, као и портал, уоквирени су танким лизенама, које нестају на првом спрату. Изнад горњег хоризонталног венца, у виду трабеације је богата декорација низа картуша, између прозора, испреплетаних орнаментиком стилизоване пузавице, која се провлачи целом дужином фасаде. Профилисани кровни венац носе конзолице које су груписане у ритму (две- три-две), са наизменичним смењивањем са и без декорације. Ниска атика, са репетативном декорацијом стабљике цвета у правоугаоном оквиру,⁶³⁴ прекинута је малим прозорским отворима са сваке стране. Кружни централни део атике испуњен је арабескном флоралном декорацијом, која уоквирује окулус.⁶³⁵ На фасади се аутор поигравао контрастима елабориране, префињене и једнствене флоралне декорације са геометријском орнаментиком, у оквиру које се јављају већ познати елементи са његових објеката. Декоративни елементи, које је већ примењивао, али и нови које ће користити на следећим пројектима, су у орнаменталном смислу, на фасади куће Јосифа Предића, можда најбоље искоришћени и доведени до максимума. На овом објекту приметан је рафинирни стил Николе Несторовића, који тежио лакоћи фасаде, са постизањем ефеката кроз добро промишљене јединствене декоративне елементе. Са овим пројектом почиње да истражује просторну волуметријску заталасаност основе, која ће се убрзо пренети на заталасаност и покренутост фасадног платна.

---

⁶³³ Ротер – Благојевић, *Стамбена архитектура Београда*, стр. 215.

⁶³⁴ Зграда Београдске задруге, кућа Сретена Алексића у Делиградској.

⁶³⁵ Дворишна фасада је данас без декорације и није сачуван податак да ли је била декорисана.

Исте (1908) године, заједно са Драгутином Ђорђевићем, учествује на конкурс за зграду **Управе Државних Монопола**. То је последњи конкурс на којем се такмичио. На овом конкурс у први план излази преламање између националног стила и академски конципиране структуре.⁶³⁶ Захваљујући опсежном приказу конкурсних пројеката, који је објавио Драгутин Маслаћ, у којем провејава лично фаворизовање националног стила, сачуване су основе и изгледи награђених радова,⁶³⁷ док је разједињеност и недоследност у ставовима стручњака видљива у скоро свим питањима архитектонске праксе.

Према пропозицијама, конкурс је био свесловенски, што је Маслаћ као и други српски чланови жирија (Стевановић и Живановић) сматрао као лошу одлуку Управе Монопола. Наиме Министарство грађевина и Удружење Инжињера и Архитеката су предлагали да се конкурс ограничи на јужнословенске народе, због бољег разумевања традиције и националне архитектуре, као и да се у жири не укључују странци,⁶³⁸ што је Управа Монопола одбила. Још колико за конкурс зграде Дома Народне скупштине, Леко је као једну од примедби поставио то што су на конкурс искључени странци, тако да конкурс има „*меркантилно трговаче одредбе и патриотске*“.⁶³⁹ Страни чланови жирија, за конкурс зграде Управе Монопола били су академик из Петровграда, архитекта Вл. Покровски и архитекта, В. Поливка из Чешке.⁶⁴⁰ Пропозицијама конкурса било је задато „*Стил је слободан жели се по*

---

⁶³⁶ Кадијевић, *Један век*, стр. 158-160; Шкаламера, „Обнова „српског“ стила у архитектури“, стр. 219-220.

⁶³⁷ Маслаћ, Драгутин. „Скице за зграду монополске управе“, *Српски Технички Лист*, бр. 13, 14, 15 и 16, (1909), 96-98, 105-107, 113-115, 121-123. Даље (Маслаћ, „Скице за зграду монополске управе“); Јанакоса-Грујић, Маре. *Архитекта Драгутин Маслаћ (1875-1937)*, (Београд: Центар ВАМ, 2006), стр. 75-78, 82-87.

⁶³⁸ Маслаћ је навео и разлоге за не укључивање и проширивање конкурса: Маслаћ, „Скице за зграду монополске управе“, стр. 105-106.

⁶³⁹ Наши гласови: Аноним. „Наши гласови“, *Технички гласник*, бр. 14, (16. 09. 1901), 5.

⁶⁴⁰ Саветујући чланови: Карло Диренбергер, члан управног одбора Управе Држ Монпола, Раша Милошевић, управник држ монопола, Светолик М. Поповић, инж Управе државних Монпола: Аноним. „Стечај за израду скица за нову зграду Управе Државних Монопола“, *Српске новине*, (24.05. 1908), 2.; Аноним. „Стечај за израду скица за нову зграду Управе Државних Монопола“, *Српске новине*, (01.06. 1908), 2.; Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 468; Маслаћ, „Скице за зграду монополске управе“, стр. 105-106.

могућству примена српских мотива“,⁶⁴¹ што Маслаћ тумачи као „скроман захтев“ конкурсног жирија, у покушају да се на профаној грађевини примене национални мотиви. Десет година касније, захтеви у конкурсима за применом одређеног стила, на фасадама државних зграда, биће повод за доношење *Правила за расписивање натечаја у области архитектури и инжињерства* (1920), којим је забрањено обавезивање или предлагање стила.⁶⁴²

На конкурс је стигло једанаест радова, од којих је пет дисквалификовано као непотпуни или закаснили, а награђено је четири рада уместо прописана три. Неслагање унутар жирија ескалирало је одлуком да се износ прве награде смањи, са седам хиљада на пет, да би се доделила четврта награда, чему се противио члан жирија из Петрограда.⁶⁴³ Димитрије Т. Леко је изнео своје примедбе на ток конкурса као и на исход, овог пута у часопису Србија, усмеривши критику директно на Стевановића и Несторовића, као главне актере нерегуларности.⁶⁴⁴ На ове оптужбе Никола Несторовић је у истом часопису објавио своје виђење конкурса под насловом „Дом Управе Државних Монопола и г. Леко критичар“⁶⁴⁵ које, као ни Лекова критика нису сачувани,⁶⁴⁶ тако да се о садржају једног и другог новинског чланка, може посредно судити на основу Лекове публикације „Реклама професора Несторовића“. Иако је Леко инсистирао на протекцији Стевановића, у односу на скицу Несторовића и Ђорђевића, сваки награђени рад се може везати за одређеног члана жирија, тако да су прву награду однели архитекти из Петровграда Николај Васиљевич-Васиљев и Степан Самојлович-Крчински, другу Несторовић и Ђорђевић, као представници

---

⁶⁴¹ Аноним. „Стечај за израду скица за нову зграду Управе Државних Монопола“, *Српске новине*, (24.05. 1908), 2.; Аноним. „Стечај за израду скица за нову зграду Управе Државних Монопола“, *Српске новине*, (01.06. 1908), 2.

⁶⁴² А посебно негодовање УЈИА је изазвао поновљени конкурс за зграду Министарства финансија у којем је напоменут српско византијски стил: Којић, *Друштвени услови развитака*, стр 52.

⁶⁴³ Аноним. „Стечај за израду скица за нову зграду Управе монопола“, *Српски Технички Лист*, (29. октобра 1908), 228.; Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 468; Маслаћ Маслаћ, „Скице за зграду монополске управе“, стр. 122.

⁶⁴⁴ Леко, Т. Димитрије. *Реклама професора универзитета Николе Несторовића*, (Београд, 1909). Даље (Леко, *Реклама професора универзитета*).

⁶⁴⁵ Никола Несторовић, „Дом Управе Државних Монопола и г. Леко критичар“, *Србија* бр. 250, (1908); Никола Несторовић, „Дом Управе Државних Монопола и г. Леко критичар“, *Србија* бр. 250, (1909) бр. 1,2,3,4,6,7

⁶⁴⁶ Не постоје сачувани примерци часописа Србија.

слободнијег академизма са примесам сецесије, трећу награду је добио рад Владимира Поповића, у националном стилу блиском Маслаћу и Живановићу,⁶⁴⁷ док је четврту непланирану награду добио архитекта Франтишек Блажек, архитекта и професор из Чешке, чиме је као по кључу задовољен сваки члан жирија.⁶⁴⁸ Поред награђених радова на конкурс је учествовао и архитекта Момир Коруновић.⁶⁴⁹

Несторовићева и Ђорђевићева идејна скица, под мотом/знаком „*поштанска марка од једне паре и црвени и плави круг преко марке*“ имала је две варијанте фасадног решења. Једну модернију и другу која је била са већом применом српских народних мотива. У критици објављеној поводом конкурса, Маслаћ наводи да су судије ову фасаду пројектовану у „*модерном, слободном стилу*“ означиле као бољу, а да друга није толико карактеристична и не одговара најбоље унутрашњем распореду,⁶⁵⁰ тако да се може претпоставити да су аутори у другој скици покушали да спољној обради дају више национални карактер и да им то и није баш пошло за руком.⁶⁵¹

Награђено идејно решење стваралачког тима је интересантан пример колебања архитеката између жеље инвеститора, сигурног стила академизма и сопствених ауторских тежњи. Основа је решена симетрично према правилима компоновања јавних објеката, фасада је петоделна, међутим уочљив је суптилни уплив нових елемената, као што су заобљени углови зграде и сецесијска декорација која је доминантна на атици и која наглашава вертикалност објекта. Ни Ђорђевић ни Несторовић нису пројектовали у националном стилу, тако да се жеља инвеститора огледа у куполама које се налазе на угловима зграде. Примењиване у академизму, за наглашавање централног дела зграде или акцендовање углава, куполе на овом

---

⁶⁴⁷ Владимир Поповић је са Маслаћем радио већи број пројеката попут скица за Цветни Трг у Београду и Заложну Банку у Београду или пројекат за Типикарницу Св. Саве у Кареји: Јанакоска-Грујић, Маре. *Архитекта Драгутин Маслаћ (1875-1937)*, (Београд: Центар ВАРМ, 2006), стр. 22.

⁶⁴⁸ Аноним. „Стечај за израду скица за нову зграду Управе монопола“, Српски Технички Лист, (29. октобра 1908), 228.

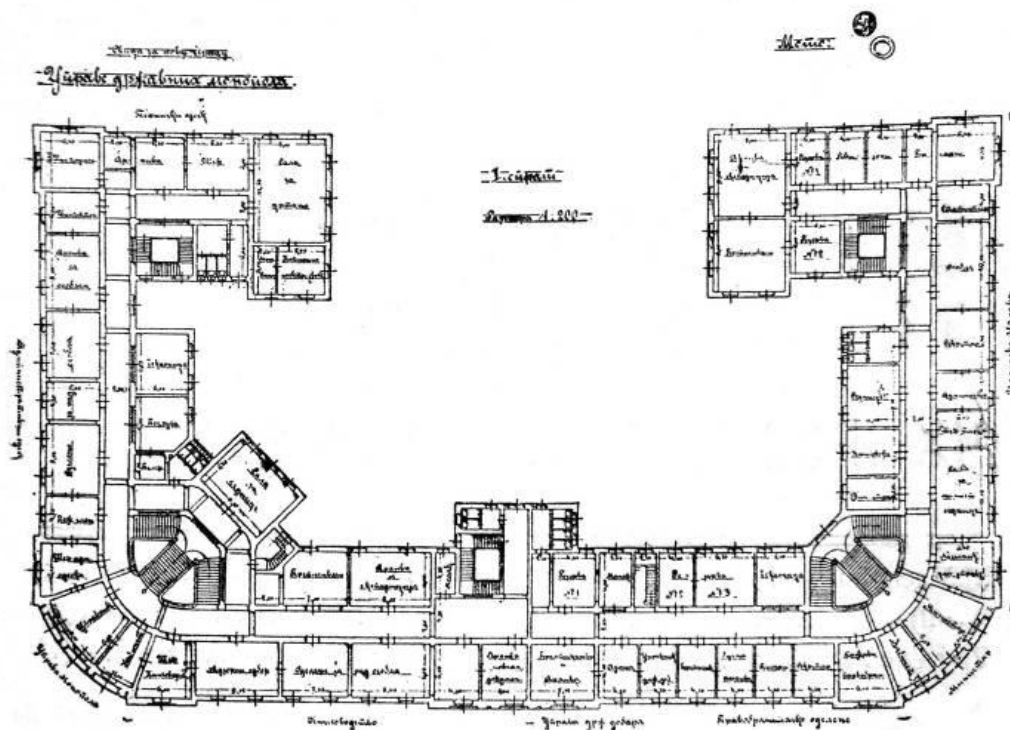
⁶⁴⁹ О Коруновићу видети: Кадијевић, Александар. *Момир Коруновић*, (Београд: 1996).

⁶⁵⁰ Маслаћ, „Скице за зграду монополске управе“, стр. 115.

⁶⁵¹ Ibid.

објекту другачијих пропорција, са кришкасто решеном кровном конструкцијом, својим димензијама не доприносе визуелном јединству објекта.

О С Н О В А П Р И З Е М Љ А

Слика 124— основа приземља Несторовићеве и Борђевићеве наgraђене скице
(Публиковано: Маслаћ, Драгутин. „Скице за зграду монополске управе“, Српски Технички Лист, бр. 13, 14, 15 и 16, (1909))

Унутар пројектованог објекта, на углу Немањине улице и Улице Кнеза Милоша, требало је сместити обиман програм две институције са одвојеним делатностима, Министарство финансија и Управу Монопола, тако да је јасан концепт аутора да објекат формира као две одвојене угаоне зграде у облику слова “Г” које су спојене дуж главне фасаде, тако да објекат обухвата цео блок и формира облик слова „П“.⁶⁵²

Оса симетрије објекта је по средини главне фасаде, из Кнеза Милоша, где је смештен помоћни улаз за зграду Управе Монопола. Да би се што боље

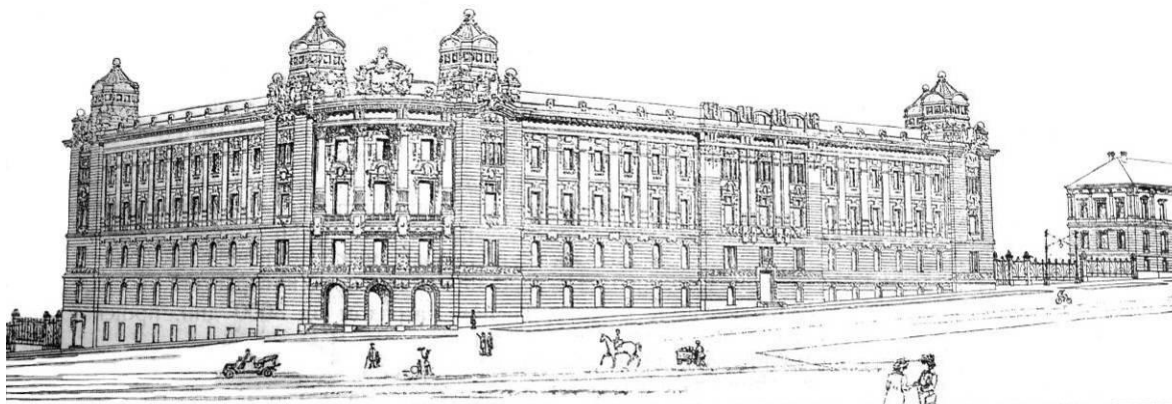
⁶⁵² Исти принцип решавања основе Несторовић је применио на згради трговца Стаменковића само је П било обрнуто оријентисано, затворени крак у дворишту.

диференцирале различите намене зграде, улази су постављени на наспрамним угловима. У основи решење је двотрактно са ходничким коридором између канцеларија. Улазни угао је решен као благо закривљен, са монументалним трокраким степеништем у дубини по симетрали угла. Закривљеност угла се трансляторно преноси у дубину објекта, тако да простори канцеларија али и степеништа са галеријом добијају закривљени, сецесијски облик. Симетрија је генерало примењена у главним обликовним цртама али је распоред и величина просторија компонована према реалним потребама, без строгог робовања симетрији. Фасаде објекта одишу академизмом, освеженим сецесијском декорацијом и слободнијим приступом, који је далеко конзервативнији од оног на згради Београдске задруге или Српске краљевске академије наука.⁶⁵³ Терен у паду дуж Улице Кнеза Милоша, а поготову у Немањиној (денивелација дуж Немањине улице и Кнеза Милоша износи 8м), представљао је проблем за решавање једне компактне академске структуре. Тако да се добре пропорције односа базиса, средњег дела спратова и атике на једном крају објекта, услед велике дужине, претварају у потпуно други пропорцијски однос, чиме се губи склад објекта. Основни концепт главне фасаде у Кнеза Милоша је петоделна подела, која се састоји од централног ризалита са три вертикална поља, средишњим платнима са по шест прозорских осовина и бочним ризалитима, са једном прозорском осовином, иза којих се наставља закривљени улазни угао.

---

⁶⁵³ Током 1907. године Андра Стевановић са Драгутином Ђорђевићем ради пројекат за Српску краљевску академију наука, који иако је конципиран на академским основама, одише новим духом сецесије, кроз слободнију волуметријску композицију, као и велике застакљене површине са троделном поделом. Богати декоративни репертоар француског декоративизма, употпуњен је сецесијским детаљима и декоративном маркизом која се протеже у висини другог спрата око целог објекта. Реализација пројекта је започела 1912. године али је завршен тек после Првог светског рата Овај податак указује у којој мери је Стевановић утицао на стилско решавање фасаде у тимским пројектима као и то да када је био у жирију није својим саветима утицао на блиске сараднике који су били такмичари: Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда*, стр. 112; Јелић, „Архитекта Андра Стевановић“, стр. 110.

ПЕРСПЕКТИВНИ ИЗГЛЕД

Скица за зграду Монополске Управе и Министарства Финансија. Друга награда: рад архитекта г. г. Драгутина Ђорђевића и Николе Несторовића професора Универзитета Београд.

Слика 125 – Перспективни изглед Несторовићеве и Ђорђевићеве награђене скице (Публиковано: Маслаћ, Драгутин. „Скице за зграду монополске управе“, Српски Технички Лист, бр. 13, 14, 15 и 16, (1909))

Бочне фасаде, као код свих Несторовићевих пројеката, имају троделну поделу на угаоне ризалите, са једном прозорском осовином и повученим централним платном, које у овом случају има девет прозорских осовина. Углови зграде односно улазне зоне су формиране у виду широког полукруга, издељеног на три вертикална поља, оивичена бочним ризалитима наспрамних фасадних платана. Утицај Ђорђевића евидентан је у јакој рустици приземља, које се наставља у целој висини бочних ризалита, а на централном ризалиту пружа се до висине другог спрата и одакле се постепено губи.

Јаки хоризонтални, профилисани венац одваја приземље од спратова, на којима правоугаони прозорски отвори, са геометризованом сецесијском декорацијом, смењују полукружне из приземља. Витки пиласстри, по узору на оне са куће трговца Стаменковића, пружају се од хоризонталног венца приземља, до трабеације делећи фасадна платна, на једнака поља. Богата декоративна пластика, на угаоним закривљеним деловима објекта, флоралне лезене око полукружних улаза на угловима, обиље геометризоване фасадне пластике, слободно компоноване са сецесијском декорацијом и псеудобарокним елементима, разбијају монотоност

огромног објекта. Бочни ризалити су иновативно решени, са смењивањем различитих прозорских отвора, по етажама. На јакој рустичној подлози, у приземљу, су примењени удвојени, узани, правоугаони прозори, испод којих је у висини парапета провучена богата флорална декоративна трака, целом дужином ризалита.⁶⁵⁴ Изнад хоризонталног венца, који дели базис од спратова, је правоугаони прозор, са богатом геометријском сецесијском орнаментиком, да би на спрату изнад уследио троделни прозор, као прави репрезент сецесије.⁶⁵⁵ Кровни венац, којим су завршени бочни ризалити, је благо закривљен, са картушом у темену. Сваки бочни ризалит наглашен је декоративном кулом, повученом у односу на раван фасаде, трапезастих страна са „националном“ декорацијом и купастим кровом.

Суперпонирање прозорских отвора бочних ризалита, поновљено је на централном ризалиту уз удвојене пиластре, који раздвајају поља, као и надвишеном атиком са прозорским отворима, у потпуности конципираном у духу сецесије, са надвишењима у правцу пиластера. Углови објекта, односно улази, имају више академски карактер, са јасном троделном поделом на спратовима декоративним коринтским стубовима. У приземљу су троја улазних врата, типичан Несторовићев модел улаза, оивичена флоралном лезеном⁶⁵⁶ и уоквирена балконом изнад приземља. Изнад богате трабеације и кровног венца улазне зоне, налази се картуш са грбом и монограмом институције. Иако објекат није реализован, обиље нових декоративних елементата, послужило је као извор за потоње Несторовићеве пројекте.

У критичком приказу конкурсних радова Маслаћ доноси и оцену жирија за сваки рад, у којем се види неуједначеност критеријума, на основу којих су радови оцењивани и анализирани, што је приметно и у извештајима жирија за Дом Народне скупштине, као и за цркву у Тополи, с'тим што у овом случају постоје графички прилози, који омогућавају објективнију анализу. За првонаграђени рад, за који и Маслаћ сматра да је најбољи, жири је известио штуро „*зато што пројекат говори сам за себе*“, као позитивне карактеристике наведено је да „*обрада фасаде у*

---

⁶⁵⁴ На деловима где је денивелација већа и појављује се још један спрат поновљен је полукружно засведени прозор приземља.

⁶⁵⁵ Троделни прозори су главни мотив на Српској Краљевској академији наука.

⁶⁵⁶ Типично за Несторовића и детаљ и троја врата на улазу.

модерном стилу изведена је потпуно самостално и уметнички“, уз похвалу добре диспозиције маса и указује се да је урађено у великим потезима тако да је изказана лакоћа решавања. Као главни недостатак види одсуство јединства у монументалној обради фасаде и груписању простора у основи, које представља углавном ред просторија са ходником. Жири је навео да функционални распоред није практично постављен и да је диспозиција зграде развучена.⁶⁵⁷ Скуп флоскула у похвали рада који је генерално нефункционалан, гломазан, тежак и са проблематичним односом маса у потпуном је контрасту са детаљним и прецизним анализама осталих награђених радова.

Слика 126– перспективни изглед првонаграђене скице
(Публиковано: Маслаћ, Драгутин. „Скице за зграду монополске управе“, Српски Технички Лист, бр. 13, 14, 15 и 16, (1909))

Тако да код другонаграђеног рада, жири је као замерку таксативно изнео у којим просторијама сматра да није добро осветљење, иначе је све остало функционално добро одговорено. Такође се наводи да су аутори, дали две варијанте за фасаду, једну модерну, а другу са применом српских мотива. Маслаћ коментарише да је функционално решење чисто, јасно, лако за функционисање, фасадама „не може се учинити велика замерка“ али гледаоца оставља „ладним“. Сматра да су се ствараоци водили мишљу да је главни задатак био: „створити погодне просторије

⁶⁵⁷ Маслаћ, „Скице за зграду монополске управе“, стр. 113, 114; Јахонтов, Александар, Просен, Милан. „Стваралаштво архитекте Николаја Васиљевича Васиљева и његов београдски опус (мај 1921- фебруар 1923)“, Наслеђе, бр. XIV, (2013), 115-133, стр. 118.

где ће моћи чиновници лако и брзо да отправаљају своје редовне послове, а за грађевину са таквом наменом најбоље пристаје и пристаје обична одећа једне чиновничке кошнице. Монументална обрада остаје увек само за дом религије, науке или уопште за објекте који служе некој великој или јединственој идеји.“ Маслаћ је прокоментарисао да овакав став може имати оправдања за практичног човека коме није потребна духовна надградња. Вероватно је сличну замерку изнео и Димитрије Т. Леко у својој критици, тако да је Несторовић у одговору нагласио да „*фасада првонаграђеног рада (природни камен)*”⁶⁵⁸ не одговара рангу зграде ни нашим средствима јер кад је оваква монументална обрада употребљена за једну административну зграду не знам каква би се архитектура применила на монументалне зграде првог реда“.⁶⁵⁹ Вођени личним анимозитетима критичари архитектуре величају или дискредитују пројекте, што је у овом случају доведено до апсурда, са инсистирањем несхватања духовности или виших уметничких стремљења на пројекту административне зграде. Блиска будућност је оповргла став Лека и Маслаћа, кроз критику Димитрија М. Лека пројекта Министарства пољопривреде и вода и Министарства шума и руда који су израдили Брашован и Несторовић (1923), напомињући да „*Жеља да се добије репрезентативна спољашњост, прешла је границе у којима се креће репрезентативни карактер зграда ове врсте, а собзиром на наше данашње економске прилике, оваква обрада спољашњости носи извесно обележје неуравнотежености*“.⁶⁶⁰ Монументалност и репрезентативност фасаде је био главни аргумент за преузимање посла од Несторовића и Брашована, за израду пројекта Министарства шума и руда, и Министарства пољопривреде и вода. коју је предводио сам Маслаћ.⁶⁶¹

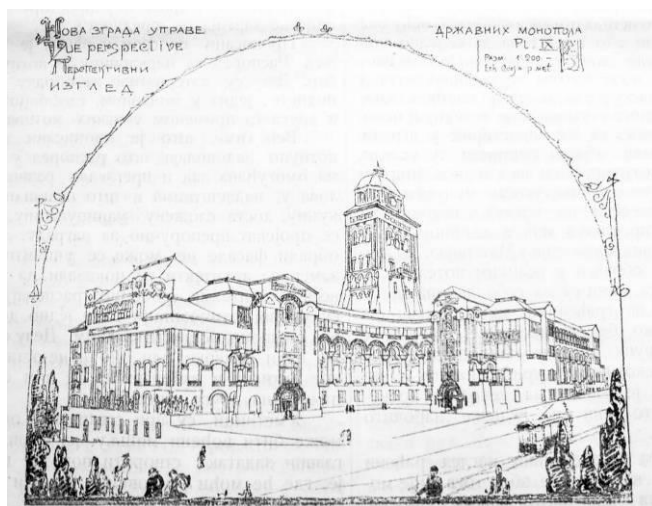
⁶⁵⁸ Прим. Аутора.

⁶⁵⁹ На овакав Несторовићев коментар Леко је закључио да Несторовић много тога не зна: Цитат преузет из Леко Леко, *Реклама професора универзитета.*, стр. 29-30.

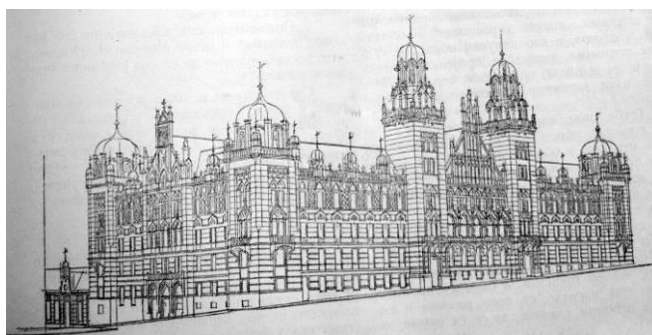
⁶⁶⁰ Леко, М. Димитрије. „Нова зграда Министарства пољопривреде и вода и министарства шума и рудника“, *Технички лист*, год. VIII, бр. 13 и 14, (25. 07 1926.), 193-202, стр. 201. Даље (Леко, „Нова зграда Министарства“).

⁶⁶¹ Ibid.

Слика 127 – перспективни изглед трећенаграђене скице (Публиковано: Маслаћ, Дразућин. „Скице за зграду монополске управе“, Српски Технички Лист, бр. 13, 14, 15 и 16, (1909))

Слика 128 – перспективни изглед четвртенаграђене скице (Публиковано: Маслаћ, Дразућин. „Скице за зграду монополске управе“, Српски Технички Лист, бр. 13, 14, 15 и 16, (1909))

Као још једну неповољну карактеристику другонаграђеног пројекта (Несторовића и Ђорђевића), Маслаћ наводи да се из перспективне слике види да се зграда није прилагодила терену, што јој је поред *сувопарне* фасаде и највећа замерка. Анализом перспективних приказа награђених радова, евидентно је да су Ђорђевић и Несторовић нацртали тачну перспективу, без смањивања неповољних нагиба или са употребом цртачких ефеката за разлику од првонаграђеног и поготову трећенаграђеног рада, који је имао доста замерки жирија у решавању функционалне организације али је једини дао решење у националном духу. Маслаћ сам коментарише да трећенаграђени рад Владимира Поповића очигледно има доста слабих тачака, али је битно да је то „добар покушај да се пројекат обради у стилу

који би био погодан за наше грађевине“,⁶⁶² који сам пројектант назива српским стилем. Овај пројекат јесте представљао помак у развоју и даљем тражењу адекватног израза националног стила код профаних објеката.⁶⁶³ Четврту награду добио је пројекат архитекте Франтишек Блажек, архитекта и професор из Чешке, са академски конципираним решењем, врло чисте основе и фасадама решеним према академском канону, односа намене и стила објекта, што је у овом случају била готика, која како је и жири приметио није примерена Београдској архитектури.⁶⁶⁴ По завршеном конкурс, Управа монопола је одлучила да се објекат изведе на основу другопласираног пројекта али до реализације није дошло, мада је пројекат у међуратном периоду послужио Николи Краснову као основа за пројекат зграде Министарства финансија.

Полемика између Николе Несторовића и Димитрија Т. Лека у дневној штампи завршена је Лековом публикацијом „*Реклама професора Универзитета г. Николе Несторовића*“ у којој прелазећи границе пристojности и доброг укуса Леко кроз сатирични комад објашњава све „*нечасне*“ и „*интекулантске*“ послове „*ортачке радње*“ Несторовића и Стевановића. Иако му је углед у стручним круговима остао непољуљан,⁶⁶⁵ Никола више није учествовао на конкурсима, а тимски рад на пројектима са Андром Стевановићем је био сведен на минимум.

Са изградњом зграде Београдске Задруге најрепрезентативнијег објекта у Београду, Савска падина постаје ексклузивни део града, са великим потенцијалом и Задруга одлучује да у непосредној близини сопствене зграде, на месту Параносовог хана, сазида **Гранд хотел „Бристол“** и станове за издавање.⁶⁶⁶ Пројекат овог стамбено-пословног блока, на парцели од 3015м², поверен је Николи Несторовићу.

---

⁶⁶² Маслаћ, „Скице за зграду монополске управе“, стр. 113, 114.

⁶⁶³ Кадијевић, *Један век*, стр.160.

⁶⁶⁴ Леко, „Нова зграда Министарства“, стр. 201.

⁶⁶⁵ Током 1909. Године Несторовић је био на челу комисије за колаудацију Синагоге у Београду а у дневној штампи исте године поводом конкурса за подизања споменика Карађорђу, појавио се предлог да скице прегледа Паја Јовановић са још једним или два професора Универзитета. Међу предложеним професорима је и Несторовић поред Стевановића, Бајаловића и Валтровића: Алкалај, А. „Младотурци и старотурци у Београду, спор око зидања нове Синагоге, Бет Лисавел“, *Јеврејски алманах* (1965-1967), 106.; Аноним. „Карађорђев споменик“, *Политика* (10. 06. 1909), 2.

⁶⁶⁶ Павловић-Лончарски, „Мали пијац“, стр. 111.

Изградња троспратног објекта почела је 1910. Године, а завршена је 1912.⁶⁶⁷ Извођач радова је био Љубиша Барић⁶⁶⁸ а ликорезац поново Фрањо Валдман.⁶⁶⁹ На великој парцели, неправилног трапезастог облика, који обухвата блок између Карађорђевог, Свето Николајевског трга (Хаџи Николе Живковића,) Херцеговачке и Зворничке улице, пројектант је дао затворено блоковско решење са унутрашњим двориштем, формирајући први блок са јединственом архитектуром у Београду.⁶⁷⁰ Слободном сецесијском композицијом и декорацијом уклопио се уз постојећу зграду Београдске Задруге, а у београдској архитектури учврстио нови дух заталасаних фасадних површина ослобођених тешке академске композиције.⁶⁷¹

Слика 129- Изглед хотела Бристол по изградњи
(Архив Српске Академије наука и уметности 14410-I-B-1349)

⁶⁶⁷ Очувани планови су из 1931. године и представљају снимак постојећег стања, хотел је преправљен 1935. године, а тада је промењен и реновиран ентеријер. датум пројектовања 1910. године, изградња 1910-1912: ИАБ ТД 6-6-1935, ИАБ ТД 21-11-1940; дозвола за изградњу: Аноним. „Одобрење за изградњу“ *Српски Технички лист* бр. 18 и 19, (9. мај 1910), 156.

⁶⁶⁸ Несторовић, „Преглед споменика архитектуре“, стр. 159.

⁶⁶⁹ Стојановић, *Српски Неимар*, стр. 101.

⁶⁷⁰ Ротер – Благојевић, *Стамбена архитектура Београда*, стр. 64.

⁶⁷¹ Заталасане фасаде прво хотел Москва: Кадијевић, „Два тока српског архитектонског Ар-Нувоа“, стр. 62; сецесија Бристол: Несторовић, „Преглед споменика архитектуре“, стр. 159; Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 468; Павловић-Лончарски, „Мали пијац“, стр. 114; Гордић, *Архитектонско наслеђе Београда*, стр. 79.

Симетрија основе је спроведена парцијално, а простори се нижу и уклапају у заталасану волуметрију хоризонталног плана. Основа је пројектована од низа закривљених, неправилних просторија које се надовезују једна на другу. Двојну намену аутор је на овом пројекту знатно слободније решио, тако да је хотелу опредељен доминантни и лепо осунчани, ужи део парцеле, ка Светониколајевском тргу, који обухвата око 1/3 укупне површине објекта, док су на преосталом делу станови за издавање.⁶⁷² На фасади не постоји диференцијација између хотелског и стамбеног дела. Улаз у хотел је позициониран бочно, у Карађорђевој улици, док се на главној фасади хотела ка Тргу, у приземљу налазила кафана. За разлику од пројеката управних јавних грађевина, код којих је кроз академске норме елаборирана намена, позиција и репрезентативност одређених простора, пре свега улазне зоне и степеништа, на пројекту хотела уочљиво је одсуство концепције и градације простора, као и организационе шеме. Кроз ненаглашени улаз, у виду кратког декорисаног предпростора, ступа се у вестибил у чијем дну се налазе степенице. Лево је канцеларија (рецепција), а са десне стране је још једна мала просторија која има везу са степеништем ка подруму. У обликовној, пројектантској композицији улазна зона хотела са вестибилем, рецепцијом и степеништем представља најрепрезентативнији простор где гости стичу први утисак о хотелу. У овом пројекту је изостала просторна репрезентативност, која је била надомештена богатом декорацијом ентеријера.⁶⁷³ Из рецепције се улазило у кафану, огромних димензија.⁶⁷⁴ Кафана је имала спратну висину од 4.60м као и цело приземље хотела, међутим каснијим доградњама и спуштеним плафоном промењена је волуметрија простора.⁶⁷⁵ Иза кафане у Зворничкој улици је колски пролаз који води у унутрашње двориште

---

⁶⁷² Површина парцеле 3014,35 м², од чега је 1691,23 м² површине покривено стамбеним делом а хотел је на површини од 865,93 м², а остатак је унутрашње двориште.

⁶⁷³ Тек после Првог светског рата предмет који Несторовић предаје на факултету *Приватне зграде* програмом ће обухватити и хотеле и домове: Несторовић, *Високошколска настава*, стр. 63.

⁶⁷⁴ Кафана се пружала дужином целе фасаде ка Николајевском тргу преко 19м и ширине око 9м, да би се у виду одвојене просторије наставила у још 10м Зворничком улицом

хотела, унутар којег је остварена директна веза са помоћним степеништем. Раздвајање хотелског од стамбеног дела, остварено је кратким унутрашњим крилом, које дворишни простор дели на два дела. Главно и помоћно степениште хотела је формирано у облику слова „П“ и ниједно нема природно осветљење. Организационо на свим спратовима је примењено једнотрактно решење, са собама окренутим ка уличним фасадама, а ходничким коридором ка дворишним, чиме је остварена затворена, кружна хоризонтална комуникација. Ради што веће искоришћености простора, једнотрактни систем је на неким деловима двотрактни, са помоћним просторијама ка унутрашњем дворишту. На угловима ка Николајевском тргу пројектовани су репрезентативни апартмани са по две собе, по једном великом неправилног ромбоидног облика, са полукружним еркером на углу.

*Слика 130- Ентеријер кафане Бристол из 1929. године , са сецесијском декорацијом
(Публиковано у Политици 19. јануара 2012. године)*

Богата обрада улазног ветробрана хотела, са декоративним нишама на бочним зидовима, као и посебно дизајниране ковине на балконским, степенишним оградама и колским прилазима, указују на богатство Ар Нуво ентеријера, који нажалост није сачуван. Реконструкцијом хотела, 1931. године, анулиран је стари ентеријер тако да су данас на првом спрату сачувани елементи Ар Деко ентеријера, у виду лустера и

радијатора. На сачуваној фотографији кафане хотела, пре рестаурације, из 1929. године, евидентно је богатство сецесијског орнаменталног репертоара са употребом маскерона и слободно компоноване флоралне декорације, која је употпуњавала репрезентативност хотела.

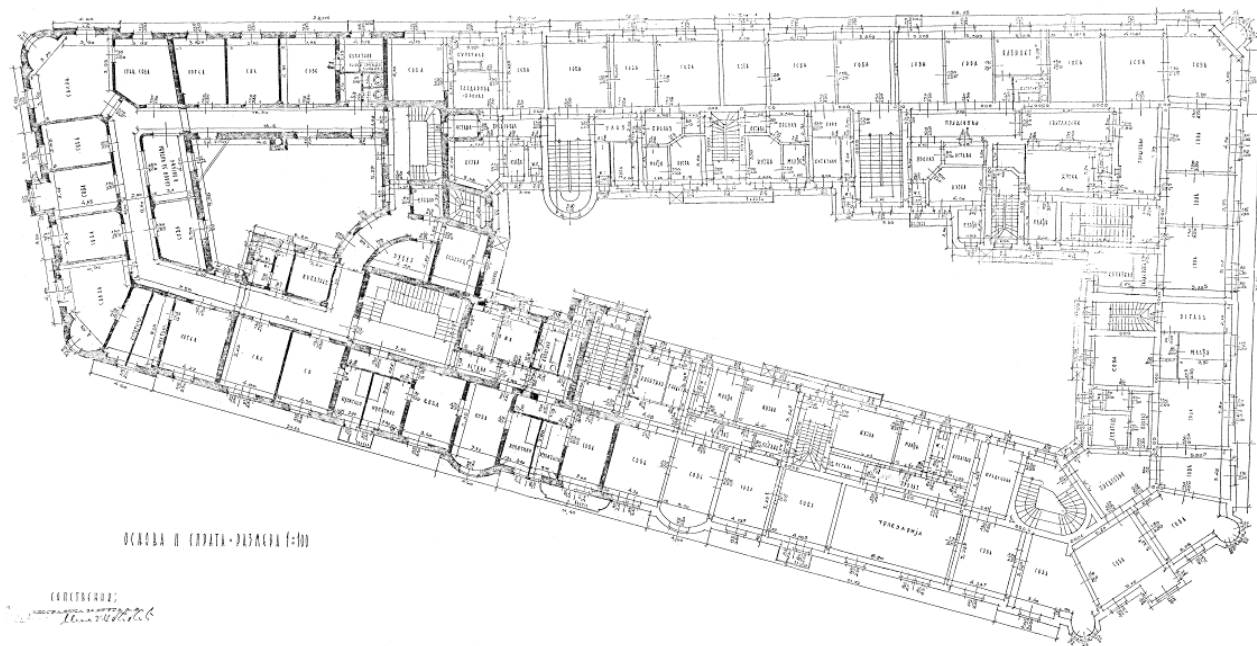

Слика 131, 132, 133 -деталј оригиналне декорације улазног ветробрана, оригиналан степенишна ограда и Ар Деко лустер, рестаурација из 1931. године (Фотографија аутора)

У двотрактном решењу стамбеног дела зграде успостављен је ритам наизменичног смењивања главних и помоћних степенишних комуникација, тако да помоћна степеништа, у која се улази из унутрашњег дворишта, опслужују станове из два различита главна улаза.⁶⁷⁶ Из сваке главне степенишне вертикале улазило се у две стамбене јединице на спрату. Станови су двотрактно решени са добром организационом поделом на стамбени део и помоћни блок, по савременијем типу где се губе помоћна крила. Мањи станови су имали по три собе, а највећи станови на углу Херцеговачке и Зворничке улице по пет соба. Собе су биле орјентисане ка уличним фасадама, повезане енфиладама али су уједно имале директну везу са

⁶⁷⁶ Главна степеништа имају природно осветљење повучена су ка дворишним фасадама и до њих се стиже улазним ходницима, упадљива је разноврсност облика главних степеништа која су углавном ректификована са закривљеним једним или свим зидовима. Помоћна степеништа су мала смештена у правоугаоним просторима ректификована, и у приземљу се из њих директно улазило у настојников стан који се састојао из једне просторије, собе, кухиње и тоалета у који се улазило споља не постоји топла веза. Са помоћног степеништа излазило се на по два стана на спрату директно или у кухињу или у собу за млађе или из ходника или са терасе, негде је примењено и једно и друго.

предсобљем или ходником. Купатило је било у склопу помоћног блока и имало је везу са ходником.

**Слика 134-Основа постојећег стања другог спрата између два рата
(Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда)**

Заталасаност и ритам основе поновљен је на фасадама које се заобљеним прелазима надовезују једна на другу. Објекат има четири фасаде дуж четири улице и пето засечено фасадно платно на углу Херцеговачке и Карађорђевој, које кореспондира са здањем Београдске Задруге. Све фасаде су симетрично компоноване и једино је фасада ка Зворничкој улици третирана као бочна фасада, односно са смањеном декоративном обрадом. Објекат има не претерано наглашени рустични базис приземља, перфориран великим отворима излога дућана, изнад којег се нижу спратови без хоризонталних подела. Као градација прелаза између рустичног приземља и глатких зидова спратова, уведена је декорација хоризонталним нутнама, која се постепено губи до висине надсветла прозора првог спрата. Несторовић је први пут применио градацију рустике на конкурсном пројекту Управе монопола.

Композиција фасада је најва следеег обликовног истраживања у Несторовићевом пројектантском раду, које је проистекло као варијација плошног дводимензионалног, сецесијског израза (кућа трговца Стаменковића) и нових тенденција заталасаних фасадних платана, са обиљем витких еркера (хотел Москва).

Главна хотелска фасада ка св. Николајевском тргу, има условно троделну структуру. Полукружни углови, надвишени високим куполама, повучени су у други план у односу на вертикална поља, која оивичавају централни део фасаде. Поља су благо испуштена у простор, са по једном прозорском осовином дуж вериткале на великом зидном платну, прешаћеном од сувишне декорације и надвишени су заталасаном кровном атиком. Централни део фасаде је у равни са бочним угловима, повучен у односу на бочна поља, са три осовине отвора, што је типично за Несторовића. Акцент овог дела је витки еркер на симетрали фасаде, који почиње изнад приземља, а завршава се зиданом терасом у висини трећег спрата. Оштре линије правих углова централног еркера у контрасту су са благо закривљеним облицима фасаде. Вертикалност доминира фасадним платном, почевши од огромних стаклених полукружних отвора приземља,⁶⁷⁷ који стварају осећај прозрачности, преко фасадног платна спратова, без хоризонталних подела, све до кровног венца. Чисте, велике стаклене површине отвора кафане у приземљу, које су се клизно отварале одоздо на горе, формирале су утисак отвореног приземља на стубовима.

---

⁶⁷⁷ У приземљу шест полукружних отвора од којих су по један мањи на сваком закривљеном углу прозори и пет отвора у целој спратној висини четири велика и један ужи врата улаз у кафану.

*Слика 135– фасада ка Улици Хаџи Николе Живковића
(Фотографија аутора)*

На овом пројекту за разлику од куће Стаменковића, Несторовић примењује конзервативнији приступ, са дубоко испуштеним кровним венцем, који носе конзоле. Пратећи обликовну покренутост и секундарна пластика је у потпуности подређена сецесијском репертоару. Сви прозорски отвори су истих димензија, једноделни правоугаони, а декоративна обрада се разликује по спратовима. Прозори су ослобођени лизена, само се на прозорима другог и трећег спрата појављује оквир од танане флоралне траке и то на другом спрату прати правоугаони отвор прозора, а на трећем је обликована у виду полукружне траке око правоугаоног отвора. Сведена флорална декорација у геометризованим пољима парапета прозора, добија свој пуни облик у широкој трабеацији испуњеној низовима бокора цвећа у сецесијској арабескној форми. У истој висини бочни ризалити су завршени маскеронима. Изнад

кровног венца уздиже се заталасана атика, са маскероном⁶⁷⁸ у највишој тачки централне осовине, слична атици на кући Стаменковић. Тубић сматра да је зграда хотела „Бристол“ пример примене „римског реда у архитектури“,⁶⁷⁹ где је сецесија у дијалогу са античком архитектуром, кроз примену рустичног академског постамента, слободније решених спратова и најслободније решеног кровног дела и атике у духу новог стила.

*Слика 136– Хотел Бристол , фасада дуж Карађорђевог улице
(Колекција уметничког фотографа Милоша Јуришића)*

Дуж Карађорђевог улице поновљен је исти декоративни репертоар секундарне пластике, с тим што је посебна пажња посвећена успостављању ритма фасаде, да би се избегла монотоност дугачког уличног фронта, дужине преко 77м. Сецесијске контрадикторности симетрије и асиметрије, на петоделно рашчлањеној фасади, огледају се у обликовно различито решеним угловима објекта. Угао ка улици Хаџи Николе Живковића је полукружни и у равни фасаде, а на углу са Херцеговачком

⁶⁷⁸ Sikimić, Đurđica. *Fasadna skulptura u Beogradu*, стр.58.

⁶⁷⁹ Tubić, *Umetnost Secesije kao srpska rana Moderna*, стр. 156.

улицом, ка Београдској Задрузи, угао је наглашен шестостраним еркером који излази изван зидне равни. Фасада дуж Карађорђевој улици, уоквирена је истим бочним пољима, као на фасади ка Св. Николајевском тргу. Несторовићева способност да варијацијом истих обликовних и декоративних елемената постигне различите ефекте, на фасадама хотела „Бристол“ долази до пуног изражаја. Тако да је централни део фасадног платна, уоквирен вертикалним пољима, која су иста као бочна, стим што нису дводимензионална већ полукружна, чиме се остварује једниство фасаде, а добија се на разиграности. Фасадна платна између бочног и централног поља издељена су широким безорнаменталним пиластрима у поља, која се наизменично понављају у ритму А-Б-А-Б-А. Прво поље је поновљена вертикала, једне прозорске осовине, са фасаде ка Св. Николајевском тргу. Друго, мало шире поље, се састоји од удвојених узаних балконских врата, са излазом на терасе. На првом спрату тераса је зидана, као на главној фасади хотелског дела, а на друга два спрата ограда је од кованог гвожђа. После низа поља централни део је уоквирен са два полукружна ризалита и компонован са три осовине отвора, које су на првом спрату у виду лучно засведених прозора, са богатом флоралном лезеном око полукружног дела, по узору на Београдску Задругу да би се на спратовима поновили удвојени правоугаони узани отвори. Симетрала фасаде у Карађорђевој улици додатно је акцентована терасама, које се суперпонирају по обради и величини. Секундарна пластика је на централном пољу интензивније примењена и завршена заталасаном атиком, по узору на атику на кући трговца Стаменковића. Варијације истих обликовних и декоративних елемената и њихова репетиција представљају базичне одлике сецесије које у Несторовићевим пројектима добијају свој пун облик.

Разбијању монотоности дугачког уличног фронта посвећена је велика пажња, тако да је у рустичном приземљу изведена алтернација отвора. На делу који припада хотелу, па све до централног поља фасаде, постављени су лучно засведени отвори, код којих је горњи део подељен на ситна квадратна поља са средишњим овалним

застакљеним делом.⁶⁸⁰ На централном пољу смењују се полукружно засведени и правоугаони отвори излога дућана, да би се потом наставили само правоугаони до угла са Херцеговачком улицом.

*Слика 137 – Хотел „Бристол“, део фасаде ка Београдској задрузи
(Фотографија аутора)*

Фасада која кореспондира са фасадом Београдске Задруге и даје оквир проширеној раскрсници улица, представљала је посебан пројектантски захват. Несторовић је поновио централно поље фасаде ка Улици Хаџи Николе Живковића, уоквиривши га шестостраним еркерима, надвишеним калотастим куполама. Груписањем вертикалних еркера, са незнатно богатијом секундарном пластиком,

---

⁶⁸⁰ Сецесијска подела стаклених површина на ситна квадратна поља примењивана је у делима Јосеф, Марија Олбриха (Joseph Maria Olbrich) и Јосефа Хофмана (Josef Hoffman).

Несторовић је постигао да ова фасада представља адекватан, савремен одговор наспрамној фасади Београдске Задруге.

Као и код пројекта зграде Београдске Задруге, неопходно је било извести добре темеље, на плавном терену, тако да је Несторовић на овом објекту употребио шипове типа „*Stern*“, чију уградњу је детаљно описао у својој књизи „*Грађевинске конструкције*“.⁶⁸¹ Несторовић је на свим својим пројектима активно учествовао у изградњи, почевши од првих начелства, које је радио за потребе Министарства грађевина, па све до објеката за приватне наручиоце, на којима је у већини случајева вршио стручни надзор током изградње.

Слика 138 - Побијање шипова зграде хотела „Бристол“, у другом плану фасада зграде Београдске задруге (Архив Српске Академије наука и уметности 14410-I-V-1340)

⁶⁸¹ Несторовић, *Грађевинске конструкције*, стр. 35; Кадијевић, Александар. „Схватање конструкције у новијој српској архитектури“, *Универзитетска мисао: Часопис за уметност*, бр. 1, (1994), 15-21.

У периоду између 1910. и 1912. године пројектује **Гранд Пасаж у Кнез Михајловој улици**.⁶⁸² Чувени београдски трговац и добротвор Никола Спасић је 1910. Године, купио кућу трговца Марка Лазаревића, у Кнез-Михаиловој бр. 19, подигнуту седамдесетих година деветнаестог века, а изведена по пројекту арх. Александра Бугарског.⁶⁸³ Богдан Несторовић наводи да је објекат Гранд пасажа подигнут око 1910. године,⁶⁸⁴ док је према подацима Спасићеве задужбине, Никола Спасић купио плац 1910. а Гранд пасаж сазидао 1913. године.⁶⁸⁵ Највероватније је Никола Несторовић током 1910-1911. године израдио пројекат, који је изведен 1911-1912. године, с'обзиром да Стојановић у својој публикацији *Српски неимари*, из 1912. године, даје приказ изграђеног Гранд пасажа као и податке о извођачима.⁶⁸⁶

Велико двориште у залеђу куће излазило је на Обилићев венац, тако да је на овом простору, по Несторовићевом пројекту, подигнута двоспратна зграда која излази на две улице са затвореним пасажем, формирајући пролаз између Кнез Михајлове улице и Обилићевог венца. Потреба за великим бројем локала, који није могао да се реализује у оквиру узаног уличног фронта парцеле, подстакао је Несторовића да пројектује први затворени пасаж у Београду.⁶⁸⁷ Одједи утицаја Велике Светске изложбе (1900) и архитектуре Париза, прожимају пројекат, који директну инспирацију црпи у париским пасажима, главној туристичкој атракцији деветнаестог века. Иако је у том периоду, у Несторовићевим пројектима, преовладавала бечка сецесија, извор инспирације је условио превагу француског декоративизма, са сецесијским елементима. Заправо пројекат наставља ону пројектантску линију која постоји у заједничким пројектима са Андром Стевановићем. Могуће је да је при пројектовању, задржао постојећу зграду из Кнез

---

⁶⁸² Оригинални пројекти нису сачувани, атрибуција је на основу списка Богдана Несторовића који се налази у МГБ-у као и у: Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 360; МГБ Ур 13786.

⁶⁸³ *Споменица Николе Спасића*, (Београд: Задужбина Николе Спасића, 1931), стр. 21. Даље (*Споменица Николе Спасића*); Борић, Тијана. „Задужбине Николе Спасића и његовог фонда у Кнез Михаиловој улици“, *Архитектура и Урбанизам*, бр. 10, (2002) 66-81.

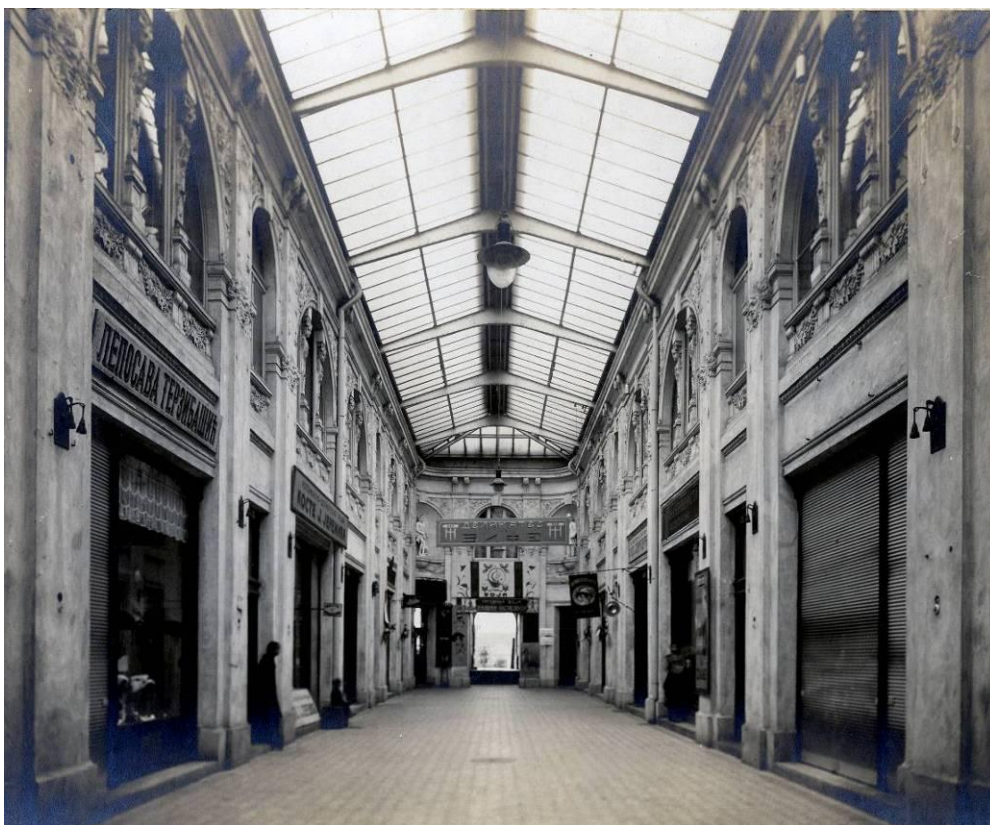
⁶⁸⁴ Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 360.

⁶⁸⁵ *Споменица Николе Спасића*, стр. 20.

⁶⁸⁶ Стојановић, *Српски Неимар*, стр.42, 50-51.

⁶⁸⁷ *Споменица Николе Спасића*, стр. 20.

Михајлове додавши јој још један спрат, што је такође могло да има утицаја да се определи за француски декоративизам, који је ближи конзервативном академизму Бугарског. Пројектовани објекат је био конципиран у виду затвореног блока, једнотрактног решења који је оивичавао границе парцеле, а у чијем центру је формиран наткривени пасаж.⁶⁸⁸ Застакљена једнострука двоводна гвоздена кровна конструкција пасажа, пружала је обиље светлости, формирајући потпуно нов концепт затвореног простора у београдској архитектури.

*Слика 139 – Гранд Пасаж поглед ка Обилићевом венцу
(Архив Српске Академије наука и уметности 14410-I-B-1352)*

Надстрешница се налазила изнад првог спрата, а фасаде унутар пасажа формиране су у виду лучно засведених поља. У приземљу су били излози дућана и улази у зграду. Несторовић први пут у својим пројектима повезује отворе приземља са отворима првог спрата, формирајући визуелно јединствен отвор, прекинут

⁶⁸⁸ Објекат је извео Инжењерско технички биро Стојана Вељковића и Ото Лоренца: Стојановић, *Српски Неимар*, стр. 42.

међуспратном конструкцијом. Повезивање отвора приземља и првог спрата је карактеристично за сецесију, који су код нас Стевановић и Ђорђевић применили на пројекту Српске Краљевске Академије наука, а прави пример одвајања фасаде од међуспратне консктрукције и вертикалног повезивања отвора је на згради Робног магацина Виктора Азриела.

Монотоност дугачког, узаног ходника, разбијена је алтернирањем широких поља, завршених троделним лучним прозором, изнад излога и ужих са једноделним лучним прозором, изнад улаза у зграду. Вертикална поља се нижу у ритму шири-шири-ужи (ААБ - ААБ). Међусобно су раздвојени пиластима, који су сем ниске сокле без орнамената, до пола висине прозора првог спрата. Отвори за дућане и улази су повучени од лица фасаде, исте су висине и испуњавају цео отвор, од пиластра до пиластра, тако да се стиче утисак отворености приземља, као под колонадама. У контрасту са отвореним безорнаменталним приземљем архитравне конструкције, први спрат је испуњен низовима лучно засведених прозорских отвора оивичених сецесијским декоративним репертоаром, који уноси разиграност и елемент раскоши у простор. Шира поља испуњена су лучним троделним паладијанским (термалним) отворима, који су подељени зиданим стубићима са богатом декорацијом и маскеронима на врху. Дуж парапета прозора нижу се гирланде са виновом лозом оивичене квази конзолицама. На пиластрима у висини прве трећине доњег дела прозора првог спрата су сецесијски маскерони, изнад којих се наставља суптилна флорана декорација, у виду две траке пузавице са сваке стране, која у делу испод хоризонталног венца испуњава цело квадратно поље пиластра. Хоризонтални профилисани венац изнад прозора оивичава траку фриза, испод кровног венца. Безорнаментални фриз прекидају по две флорално декорисане конзоле у продужетку пиластера. Зидни простор поља, између пиластера и кружних прозора, испуњен је испреплетаном флоралном декорацијом. На излазу ка Обилићевом венцу у лучним угловима, на првом спрату пасажа, са сваке стране је смештена по једна ниша у којима је са једне стране налазила скулптура Николе Спасића, а са друге античка алегоријска представа.

На двоспратном објекту ка Обилићевом Венцу, који је данас сачуван у измењеном облику, Несторовић је задржао стил француског декоративизма.⁶⁸⁹ Пројектант се определио да улаз у пасаж буде главна осовина објекта, иако није на централном делу фасаде, тако да је фасада асиметрична и конципирана као петоделна, с тим што јој недостаје десни бочни ризалит. Општи утисак фасаде доста дугује објекту Воје Марковића, са централним мотивом еркера на првом спрату али у одмеренијој рафинираној варијанти, што иде у прилог тврдњи да је у пројектима које је радио са Стевановићем, утицај Стевановића на обликовање био у тешкој и понекад претераној фасадној пластици. Цела површина фасаде је једнаковредно обрађена хоризонталним нутнама, на истим размацама од приземља до фриза кровног венца, сем зидова еркера који су без хоризонталне поделе. Отвори излога, четири дућана у приземљу су правоугаони скоро квадратни, наглашавајући тако барокно, елипсасто засведени улаз у пасаж. Према академској концепцији, прозори на објекту су истих димензија, правоугаони оивичени лизенема са профилисаном надпрозорном гредом, коју на првом спрату носе по три флорално декорисане конзоле, док је на другом спрату ова греда више упуштена у простор и на централном делу прекинута картушом. На парпету прозора другог спрата је сецесијска геометризована декорација. На централном мотиву еркеру, налази се полукружни прозор са флоралном декорацијом на парпету и флоралном траком око лучног дела. Отвор заузима 1/3 зидног платна еркера, тако да више доминира пуно зидно платно него празно. Од еркера се лево и десно пружа тераса од кованог гвожђа, обухватајући још по једну прозорску осовину са сваке стране. На другом спрату, еркер се завршава троугаоним преломљеним тимпаноном, у чијем центру је богати картуш, који заклања зидану терасу над централним делом. Зидана тераса се бочно наставља у ограду од кованог гвожђа као на првом спрату. Тимпанон носе две конзоле између

---

⁶⁸⁹ Објекти са једне и друге стране Гранд Пасажа као и пасаж, претрпели су велике промене. Задужбина Николе Спасића је 23. августа 1939. године доставила допис Грађевинском одбору града Београда са планом за подизање нове, више и веће зграде, која би из „пијетета према Николи Спасићу“ исто имала пасаж. Имали су финансијска средства за подизање 2/3 нове зграде тако да су интервенције започете са стране Кнез Михајлове где је током 1940. године изведен нови објекат по пројекту арх. Владислава Д. Владисављевића. Уклоњена је стаклена надстрешница и дозидана су још два спрата: ИАБ ТД 15-52-28.

којих су класичне богате гирланде, другачије него у Гранд пасажу, а врло сличне оригиналној гирланди, која се налазила на централној атици Управе фондова.

*Слика 140 – Фасада зграде на Обилићевом венцу
(Архив Српске Академије наука и уметности 14410-I-B-1350)*

Испод кровног венца, који дубоко излази у простор, налази се декоративна трака и широки фриз без декорације, завршен плитким профилисаним венцем. Фриз је прекинут узаним, вертикалним, декоративним елементом, који се на једнаким размацама понавља у осовини сваког отвора и између два отвора. Изнад целе фасаде пружа се висока зидана атика, са зупчастом декорацијом са сузама, као на Управи фондова. Атика над централним делом је у виду троугаоног тимпанона прекинутог овалним окулусом,⁶⁹⁰ са надвишеним постаментом, на којем је декоративна ваза. Асиметрични бочни ризалит, истакнут је тако што излази у простор, изван равни фасадног платна. Репертоар сецесијске декорације суптилно је инкорпориран у академски оквир формирајући рафинирану и уздржану фасаду.

⁶⁹⁰ Прекиди са волутама псеудо барокна декорација.

Монохроматска фасада пасажа и зграде на Обилићевом венцу била је употпуњена декоративним поплучавањем пролаза, разнобојним керамичким плочицама, са флоралним дезеном. Као и у свим Несторовићевим пројектима, пре Првог светског рата, посебна пажња посвећена је декоративној обради столарије, на улазним вратима и излозима дућана, а потом на елементима од кованог гвожђа, где се посебно истиче улазна капија у пасаж, из правца Обилићевог венца. Стаклени кров, доминантна вертикалност унутар пасажа са повезивањем отвора приземља и првог спрата, као и сецесијска декорација, доноси модеран дух и нову перцепцију простора, која је и даље укомпонована у академски класични вокабулар.⁶⁹¹ Концепт наткривених пасажа није заживео у архитектури Београда, тако да је и овај јединствени простор 1940. године у потпуности промењен. По пројекту архитектке Владислава Д. Владисављевића уклоњена је стаклена надстрешница, две трећине пасажа ка Кнез Михаиловој улици је срушено и подигнута је четвороспратна зграда, а остатак пасажа је дозидан за још два спрата.

Добротворни рад, као допринос просвети у Србији, Несторовић је дао бесплатном израдом пројекта **Учитељског дома у Београду**. Залагањем Удружења учитеља, током последње деценије деветнаестог века, започело је прикупљање средстава за подизање Учитељског дома. Основна намена је била да у дому бораве деца учитеља из унутрашњости током школовања у Београду. Идеја је актуелизована 1908. године, када је Скупштина удружења донела одлуку да се изгради *“угледан и модеран”* дом.⁶⁹² Београдска општина је поклонила земљиште за изградњу објекта, а Никола Несторовић је без надокнаде припремио пројекат и предрачун радова, уз вођење надзора над изградњом објекта. Финансијска средства су прикупљена донацијама и продајом куће удружења у Улици Кнегиње Љубице. У оквиру садржаја дома биле су предвиђене просторије које би користиле учитељима за проширивање знања, за одмор, забаву, преноћиште када долазе са децом из унутрашњости, потом библиотека, дечија библиотека, музеј са свим помагалаима, као и канцеларије

---

⁶⁹¹ Несторовић, Архитектура Србије, стр. 360.

⁶⁹² Ђурић-Замоло, „Први учитељски дом у Србији“, стр. 188.

Удружења учитеља.⁶⁹³ Темељи објекта постављени су у јулу 1910. године⁶⁹⁴ на углу Булеvara Ослобођења (Шумадијске), Катићеве бр. 17 и Бирчанинове улице.⁶⁹⁵ Изградња је поверена Грађанској банци за 136, 000 динара као најјефтинијем понуђачу.

*Слика 141– Поглед са Трга Славија на Учитељски дом
(Публиковано у Замоло, Први учитељски дом у Србији)*

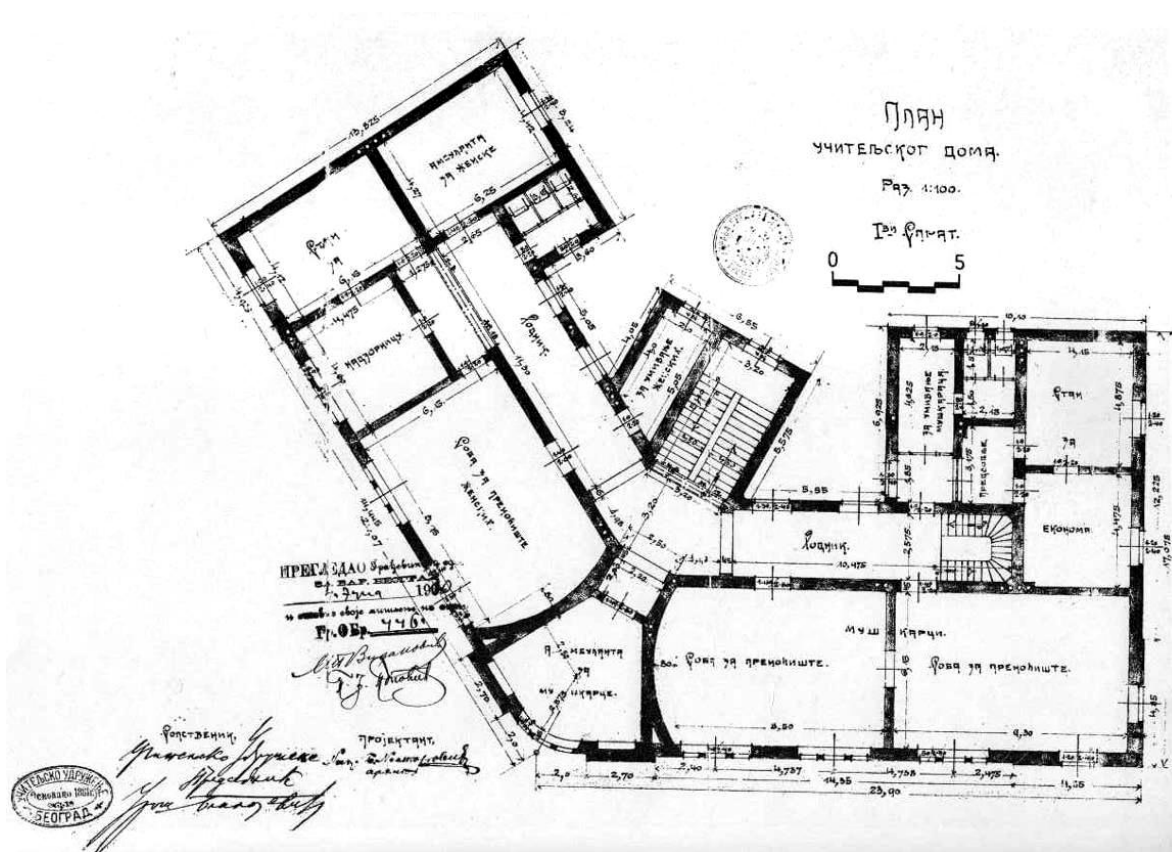
На парцели неправилног облика, Несторовић је пројектовао угаону зграду чији се краци сустичу под тупим углом Бирчанинове улице и Булеvara Ослобођења. С'обзиром да се објекат сагледавао са Трга Славија, Несторовић је значајки нагласио позицију објекта и главни улаз поставио на угао. Искористио је искуство са конкурса за Управу Монопола и угао моделовао као заобљени елемент, наглашен куполом на врху. Закривљени угао је кореспондирао са основом која се може посматрати и као основа подужног плана, са ризалитима и развијеним крилима, која је уклопљена у

⁶⁹³ Аноним. „Учитељски дом“, *Штампа* (13. 07. 1910).

⁶⁹⁴ Свечано освећење темеља 23. Август, изградња је завршена 1911. Године, а дом је срушен током бомбардовања 1941. године: Ђурић-Замоло, „Први учитељски дом у Србији“, стр. 188.

⁶⁹⁵ Прегледао грађевински одбор 4. јуна 1910. године: МГБ Ур 11633-11634.

задати облик позицијом улица, тако да је дошло до пластичног извијања угла. Задржано је и једнотрактно решење, симетрија и даље постоји, али није доследно испраћена. Улаз у објекат је био кроз вестибил кружног облика, пречника око 5м, који је имао за око 1,5 м већу висину у односу на остале просторије. Из вестибила се преко десетак степеника ступало у невелики хол, са чије леве и десне стране су ходници крила зграде, а наспрамно је било смештено двокрако степениште. Дуж фасаде приземља, у Бирчаниновој улици, су се низале четири просторије Педагошког музеја. На крају ходника овог крака, ка дворишту и Катанићевој улици, била је формирана једна стамбена јединица.

Слика 142 – Основа првог спрата учитељског дома
(Музеј града Београда Ур 11634)

Стан се састојао од три просторије и тоалета, имао је посебан улаз из дворишта и био је повезан са ходником дома.⁶⁹⁶ Дуж другог крака била је смештена велика канцеларија, иза које је била редакција, благајна а ка дворишту су били смештени магацин и тоалети. Зид канцеларије, који се наслања на зид улазног вестибила био је конкаван, док је код симетричне канцеларије са друге стране зид раван, у складу са потребама просторија музеја. У сутерену се понавља кружни вестибил у виду укопане оставе, са чије се леве и десне стране су се налазиле трпезарије за мушкарце и за жене. Обе трпезарије су имале конкавне зидове. Закривљени зидови се понављају и на првом спрату, а изнад вестибила је трапезаста просторија са кружним спољњим зидом, у којој је била смештена амбуланта.

На фасадама Учитељског дома поновљени су одређени декоративни елементи са фасада куће трговца Стаменковића и хотела Бристол.⁶⁹⁷ Вероватно услед јавне намене, фасада је конзервативније решена у односу на фасаде оба поменута објекта. Утицај сецесије, сем у примени фасадне пластике, евидентан је на решавању угла путем закривљених зидова просторија, ради стварања јединственог визуелног ефекта, транспоновањем пластичног извијања приликом формирања угла са полукружне фасаде на основу објекта. Као и основа, фасадно платно, дуж Бирчанинове и Шумадијске улице, може се посматрати као јединствена петоделна фасада која је код централног ризалита пресавијена, тако да су две стране фасаде под углом а сам угао се извио од савијања. Бочни ризалити су задржали класични Несторовићев склоп, са по једном једноделном прозорском осовином у вертикалном пољу. Сви остали прозори на објекту су узани троделни склопови, у духу сецесије.⁶⁹⁸ Иако је наглашена вертикалност, хоризонтална подела постоји, те је објекат подељен на базис, кога чине сутерен и приземље и на први и други спрат. Базис је према академском принципу, са хоризонталном поделом нутнама, рустичнији у односу на глатке пречишћене зидове спратова. Прозорски отвори су одвојени широким,

---

⁶⁹⁶ Дивна Замоло наводи да је стан комплетан али не постоји кухиња. На основи сутерена се види да је једна просторија сем тоалета повезана са септичком јамом, тако да је вероватно остављена могућност кухиње, али је највероватније да је стан користио услуге кухиње дома.

⁶⁹⁷ Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 468.

⁶⁹⁸ На странама се налазе по три осовине троделних прозора док је на централном ризалиту једна.

условно узето пиластрима, који при врху имају сецесијску флоралну декорацију, оивичену са две псеудо конзоле које носе кровни венац. Несторовић је овај мотив густо збијених цветова применио на истој позицији на објекту хотела Бристол. Фасада је потпуно очишћена од декорације, сем у зони трабеације и у надпрозорним пољима. На надпрозорним пољима, изнад првог спрата, је сведена геометријска шара у виду три круга, уоквирена са по две хоризонталне траке, а изнад прозора другог спрата је богати флорални мотив са картушом у средини.

*Слика 143 – Фасаде Учитељског дома
(Колекција уметничког фотографа Милоша Јуришића)*

Централни ризалит, полукружни угао, уоквирен је са два испуста, ризалита, у односу на лице фасаде. Пуне зидне масе ових поља, доста дугују ризалитима чеоне фасаде Београдске задруге, својим пречишћеним зидним равнима са празним полукружним нишама у висини првог спрата. На заобљеном углу су једноставна

правоугаона улазна врата са сведеном флоралном декорацијом изнад надвратне греде. Изнад врата на углу се понављају исти троделни прозори са истом декорацијом, као на крилима фасаде, завршени атиком са маскероном, изнад које се издиже тамбур куполе која наглашава угао зграде. Знатно сведенији објекат код којег се нов дух ишчитава кроз волуметријску покренутост, пре свега основе.

После скоро десет година од последњег пројекта болничке зграде, Несторовић 1910. године, пројектује **зграду Санаторијум Врачар**. Са коаутором инжињером Ђорђе Миловићем, који је дао решење конструктивног склопа од армираног бетона,⁶⁹⁹ Несторовић је остварио савремени пројекат који је по својим волуметријским и конструктивним решењима врло близак модернизму. Наручиоци и инвеститори су били лекари др. Лазар Генчић, др. Љубомир Здравковић, др. Леон Коен и др. Никола Крстић.⁷⁰⁰

На великој правоуганој парцели, на углу Бирчанинове и Ресавске улице бр. 51, Несторовић је конципирао зграду као угаону, највероватније са једнотрактним решењем. Објекат је имао сутерен, високо приземље и два спрата. Оригинални планови нису сачувани, познато је да је објекат дозидан 1921-1922. године по пројекту Николе Несторовића, када је дуж Ресавске улице додата нова зграда, која се развија унутар парцеле у виду разуђене основе, а на фасади формира идентичан продужетак са већ постојећом фасадом у дужини од три прозорске осовине. У оквиру ових доградњи сазидана је и мансарда над једним делом објекта. Још једном је објекат дозидан 1936. године, уз преправку унутрашњег распореда и дозиђивање мансарде над целим објектом. Несторовић је дао сагласност на тај пројекат али га није он осмислио.⁷⁰¹

---

⁶⁹⁹ Међуспратна конструкција и кров су изведени у армираном бетону а радове су извели инжињери Леон Талви и Бенароја: Стојановић, *Српски Неимар*, стр. 96.

⁷⁰⁰ Стојановић, *Српски Неимар*, стр. 96.

⁷⁰¹ ИАБ ТД 1-73-1921.

*Слика 144 - Санаторијум Врачар пре дозиђивања 1922. године
([Http://www.politikin-zabavnik.co.rs/pz/content/beograd-koga-vise-nema](http://www.politikin-zabavnik.co.rs/pz/content/beograd-koga-vise-nema))*

При решавању основе, Несторовић иде корак даље од претходних пројеката, напуштајући класичну композицију обједињујући улазни хол, вестибил и степениште у један простор. Степенишни простор и улаз смештени су на углу, у простору основе засеченог квадрата, са једнокраким степеништем које се пружа у круг око зидова. Степенишни простор тангирају два управна крила објекта. Наспрам улаза иза ходника је лифт. Савремено решење конструкције и техничких могућности, огледа се и у функционалном решавању угла зграде, где сегментирани угао наглашен куполом споља, унутар објекта представља јединствену целину како у хоризонталном тако и у вертикалном плану. Ове клице модерности су нешто што ће се тек развијати са појавом модернизма у трећој деценији двадесетог века.

*Слика 145– Ступениште
(Фотографија аутора)*

Посвећеност и разумевање архитектуре сецесије очљиво је у парцијално сачуваном ентеријеру улазног ступеништа, које својим обликом и тананом сецесијском оградом,⁷⁰² ствара покренутост простора посебно наглашену на последњем нивоу слободно заталасаном ивицом таванице, којом је акцентован прелаз са квадратне основе ступенишног простора на кружну основу тамбура куполе, на последњем спрату. Изломљена линија засеченог угла, ослобођена декоративне пластике, са великим пуним зидним платнима, наглашеном вертикалношћу и централно позиционираним троделним прозором, на међуспратној висини, додатно истиче високи безорнаментални тамбур који носи полукружну куполу.

---

⁷⁰² Која по свом облику прелази у геометризovanу флоралну фазу: Радовановић, Дејан. Сецесијске ковине на фасадама Београда, ЗЛУМС XXII, Нови Сад, 1986, 283-315.

*Слика 146– Заталасана таваница галерије ка степениште
(Фотографија аутора)*

Доминантни засечени угао, са куполом на високом тамбуру нарушава академски концепт фасаде зграде и даје јој готово бруталистички тон. Фасадно платно је подељено на угао, који је увучен у односу на зидну раван и на фасаде крила зграде, које су у Ресавској улици краће и у једној равни, док дуж Бирчанинове улице долази до суперпонирања испуста зидних равни, који почевши од угла све више излазе у простор. У приземљу и сутерену задржана је академистичка хоризонтална подела, која се на спратовима губи и уступа место сецесијској орнаментици, као и градација рустике, са декорацијом у виду хоризонталних нутни и подужних венаца у виду континуалне траке, који раздвајају сутерен и приземље, и приземље и спрат. Као ни у два предходна пројекта, ни на фасадама Санаторијума Врачар око прозора не постоје лизене, већ се нутне континуално настављају и преламају на углу улазећи до допрозорника.

*Слика 147 – детаљ прозора другог спрата
(Фотографија аутора)*

Фасада је издељена на вертикална поља широким безорнаменталним пиластрима, који почињу изнад венца првог спрата и пружају се до кровног венца. У сваком пољу је по једна прозорска осовина, са алтернацијом троделних прозора приземља и првог спрата и удвојених једноделних прозора на другом спрату. Декорација на парапетима и надпрозорним гредама прозора потпуно је геометријска, сем изнад прозора другог спрата у висини трабеације, где се понавља мотив густо

збијених цветова дивљих ружа, који је применио на „Бристољу“ и на Учитељском дому. Посебно је интересантно на који начин Несторовић експериментише са детаљима који му се допадају, тако да се на Учитељском дому ова арабеска цветова појављује у висини трабеације на пиластрима, као и код хотела „Бристол“ на фасадама ка Св. Николајевском тргу и Карађорђевој, док је на фасади хотела ка Београдској задрузи, применио исти мотив целом дужином трабеације са прекидима које формирају конзоле.

Дуж фасаде у Бирчаниновој и над делом фасаде уз угао у Ресавској улици, пројектована је кровна тераса, са полукружно завршеним зиданим стубићима ограде, између којих се налазила ограда од кованог гвожђа, која је данас сачувана и имплементирана на тераси са дворишне стране.

Окрећући се све више приватним наручиоцима Несторовић 1911. године пројектује **стамбено пословну зграду за Петра Торбаревећа у улици Васе Чарапића стари број 23**, која се налазила поред данашњег броја 15.⁷⁰³ Објекат који је срушен током Другог светског рата, имао је приземље, два спрата и поткровље. Формиран је као узидана зграда комбинованог плана,⁷⁰⁴ са двотрактним решењем уличног фронта, које се у дубини парцеле наставља у виду једнотрактног дворишног крила. Улаз у објекат је био позициониран бочно и водио је до ректификованог главног степеништа унутар елипсастог простора. На сваком спрату је била смештена по једна стамбена јединица, са класичном поделом на репрезентативни део, ка уличној фасади и помоћни блок дуж дворишног крила завршен помоћним степеништем. Две степенишне вертикале су биле повезане отвореном галеријом.

---

⁷⁰³ На месту ове зграде је део зграде Филозофског факултета Универзитета у Београду. измена плана од 20 септ. 1927. одобрио грађевински одбор усвојио 13. 10. 1927, односи се на затварање унутрашњег дворишта приземља при чему се формира тераса на целој парцели у висини првог спрата, као пројектант је потписан инжењер Павле М. Вукићевић а измене су учртане на Несторовићевим оригиналним плановима. Испод Несторовићевог имена је дописан и арх. Ђорђе С. Јанковић, који је вероватно оверио измене из 1927. године: ИАБ ТД 16-33-1927; МГБ Ур 11619.

⁷⁰⁴ Ротер – Благојевић, *Стамбена архитектура Београда*, стр.93.

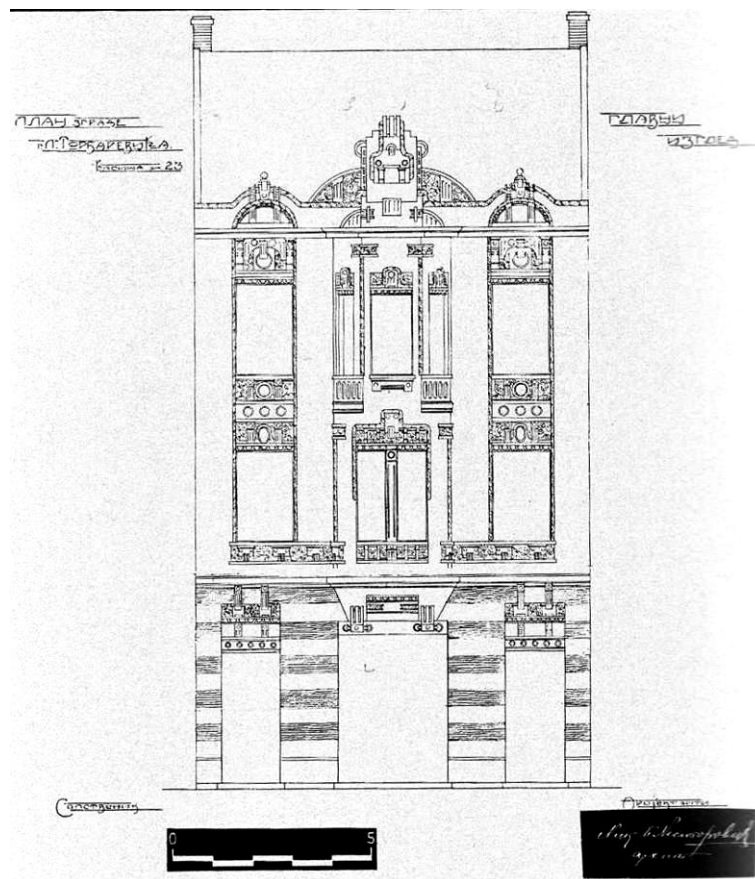

*Слика 148 – Изглед куће Петра Торбаревића, тамнији објект
(Колекција уметничког фотографа Милоша Јуришића)*

Фасада узаног уличног прочеља са три прозорске осовине, је била троделно рашчлањена, што није одговарало дводелној конструктивној подели унутар зграде. Дводимензионалност симетричне фасаде нарушена је централно позиционираним еркером, у висини првог и другог спрата.⁷⁰⁵ Отвори бочних излога дућана, у приземљу, су смакнути у односу на прозорске осовине спратова, што визуелно ствара утисак неравнотеже и покренутости фасаде у супротности са академском доктрином. Приземље је декорисано наизменичним хоризонталним тракама са густо збијеним зарезима и празним пољима. Од спратова је подељено танком хоризонталном траком која не излази претерано ван зидне равни. Континуалне украсне флоралне траке око прозора и повезивање декоративне пластике, различитим геометризованим флоралним облицима и тракама, ствара сложену композицију фасаде, која усмерава око посматрача на завршни детаљ високе централне атике. Усмеравању доприноси промена величине и облика централног еркера, који са правоугаоне основе на првом спрату прелази у троугаони облик на другом, да би у висини атике био завршен куполом. Пуни безорнаментални зид атике прекинут је, у бочним прозорским осовинама, паладијанским троделним прозором, док је на централном делу надвишење остварено закривљеним, геометризованим, флоралним мотивима богате имагинације. Фасадом доминира вертикалност, али и слобода у пројектовању и истраживању нових визуелних и просторних ефеката, који се постижу, спајањем или одвајањем декорације, степеновањем величине отвора уз остваривање аутономности сваког детаља, који чини неизоставни део целине.

---

⁷⁰⁵ О еркерима: Tardozi, Benedetto. „Pomolak (erker) kao dio rukopisa arhitektonskog izraza“, *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, Vol.7 No.2, (1999), 199-224.

Слика 149 – Пројекат фасаде зграде Петра Торбаровића
(Музеј града Београда Ур 11619)

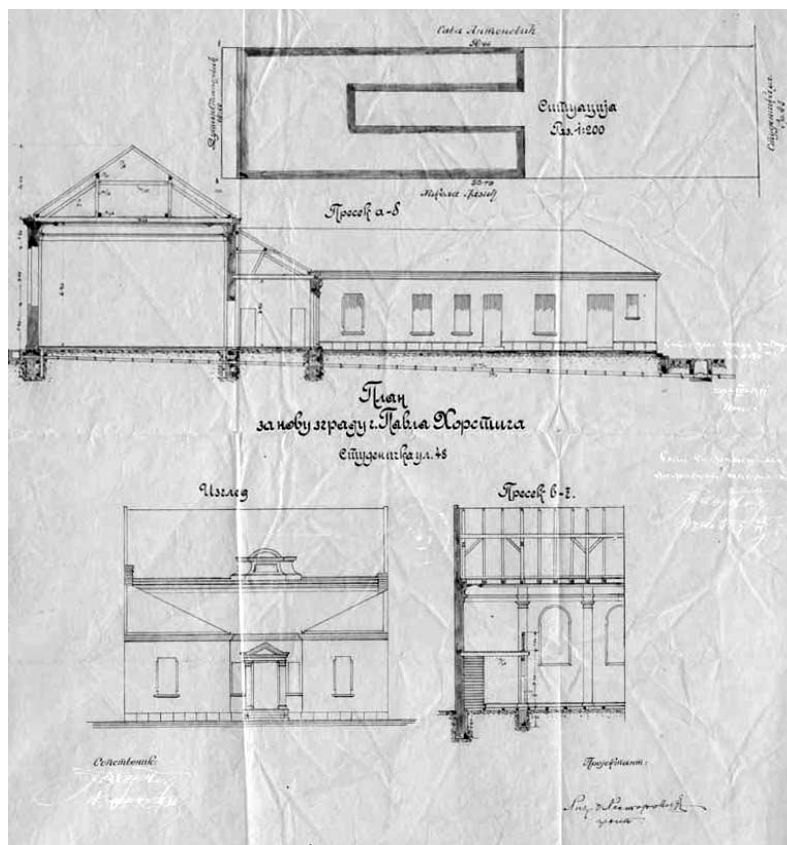
Пројекти Николе Несторовиће сежу од велелепних репрезентативних здања све до помоћних кућица у дворишту. Један мали и не репрезентативан пројекат представља **кућа Павла Хорстига у Улици Светозара Марковића 48.**⁷⁰⁶ Објекат је пројектован 1911. године, на правоугаоној парцели која краћом страном излази на уличну регулацију. Кућа развијене основе са дворишним крилима,⁷⁰⁷ смештена је у дубини парцеле, тако да су бочни краци узидани са спољњих страна формирајући узано и дубоко унутрашње двориште. Приземни објекат, лишен је декоративне обраде, са отворима који се без ритма нижу дуж фасада унутрашњег дворишта. Репрезентативни чеони крак је веће спратне висине и највероватније двотрактни, док су бочни једотрактни. Улаз је на центру чеоног крака, у унутрашњем дворишту,

⁷⁰⁶ Објекат срушен: МГБ Ур 11620.

⁷⁰⁷ Ротер – Благојевић, *Стамбена архитектура Београда*, стр.120.

наглашен са два тосканска стуба која носе троугаони тимпанон, изнад којег је на крову постављен прозор који додатно наглашава улаз. Просторија на челу објекта је ентеријерски посебно обрађена подељена пиластрима са полукружно завршеним прозорима. Из сачуваног пресека се види да је у тој просторији на једном од бочних зидова, била предвиђена нека врста говорнице (платформе) од дрвене конструкције, у висини од око два метра, а дубине око 2,5-3м.

Слика 150– Пројекат куће Павло Хорстига
(Музеј града Београда Ур 11620)

За разлику од мале дворишне куће Павла Хорстига, Несторовић исте године 1911., пројектује репрезентативну **вилу за трговца текстилом Милана Павловића**.⁷⁰⁸ Као угледни представник београдске елите, поред трговине текстилом Милан Павловић је био ангажован на различитим јавним пословима, као члан

⁷⁰⁸ На плану пише 20. мај 1911.године, Грађевински одбор оверио 3. јуна 1911.:МГБ УР 11635, 11639,11638, 11637; радови су завршени следећег лета јер је фотографија готовог објекта објављена у публикацији: Стојановић, *Српски неимар*, стр. 12.

Управног одбора Народне банке, члан управе Српске Кредитне банке, председник Београдске трговачке омладине.⁷⁰⁹

Слика 151 – Кућа Милана Павловића пре 1928. године
(Архив Српске Академије наука и уметности 14410-I-B-1348)

По уређењу парка на Топличиним венцу,⁷¹⁰ у мирнијем и репрезентативном делу града, Милан Павловић је купио плац на углу Грачаничке и Улице Вука Караџића.⁷¹¹ Као и изградња Гранд пасажа извођење објекта vile Милана Павловића поверено је Стојану Вељковићу и Ото Лоренцу.⁷¹² Код Несторовићевих пројеката из

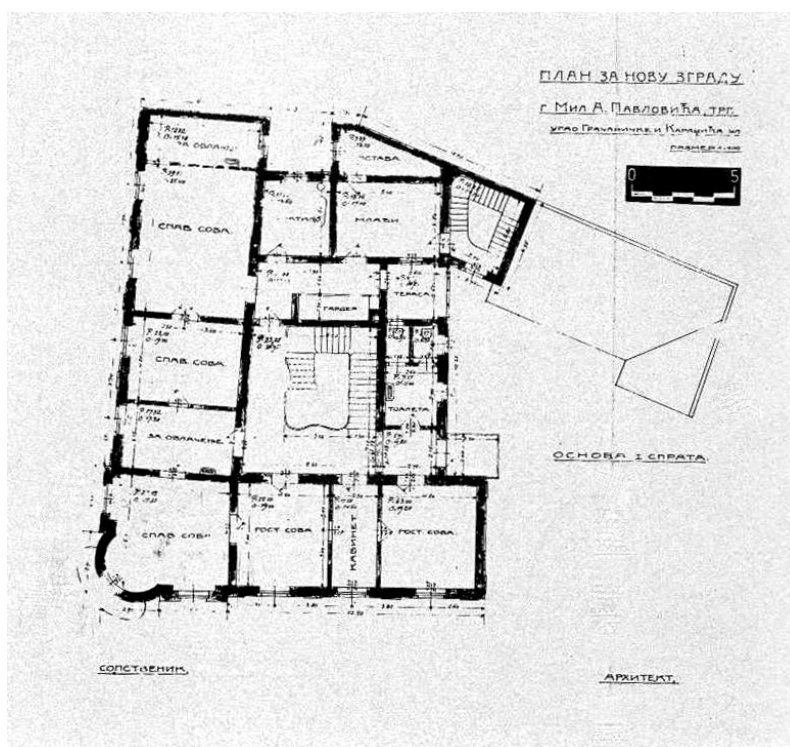
⁷⁰⁹ Костић, *Успон Београда*, стр.71; Недић, В. Светлана. „Зграда Цокеј клуба“, *Наслеђе*, бр. 5, (2004), 97-102, стр. 97. Даље (Недић, „Зграда Цокеј клуба“).

⁷¹⁰ *Ibid.*, стр. 98.

⁷¹¹ Плац је купио од Живка Карабиберовића, банкара и председника Београдске општине: Костић, *Успон Београда*, стр.71; Недић, „Зграда Цокеј клуба“, стр. 97.

⁷¹² Извођач Стојан Вељковић, и Ото Лоренц – Инжењерско технички биро који је изводио Другу Београдску гимназију и Спасићев пасаж, Андра Ристић и Комп. извели су инсталацију водовода и

овог периода наглашавање угла односи превагу, тако да је у Грачаничкој доминантни мотив заобљени угао, надвишен куполом и наглашен балконом на првом спрату, који прати кривину угла.⁷¹³ На овом пројекту успева да развије основну организациону и естетску идеју идеалног стамбеног простора, започету пројектом сопствене куће, у репрезентативнијем облику који је омогућио потпуно раздвајање приватног од јавног стамбеног простора.⁷¹⁴ Кућа компактне сложене основе позиционирана је на углу, тако да је уграђена дуж границе парцеле ка суседу у Вука Караџића, док се пролаз ка малом дворишту налазио у Грачаничкој. Објекат има сутерен, високо приземље, спрат и таван, у оквиру којих је извршена диференцијација простора, тако да су јавни, репрезентативни простори у приземљу, а на спрату су спаваће собе, док су у сутерену просторије за послугу и подрумске просторије.

Слика 152 – Пројекат основе првог спрата куће Милана Павловића (Музеј града Београда Ур 11636)

канализације, а грађевински лимар Милан К. Илић је извео кубе на згради: Стојановић, *Српски Неимар*, стр. 42, 49.

⁷¹³ Милетић-Абрамовић, *Архитектура резиденција и вила Београда*, стр. 100.

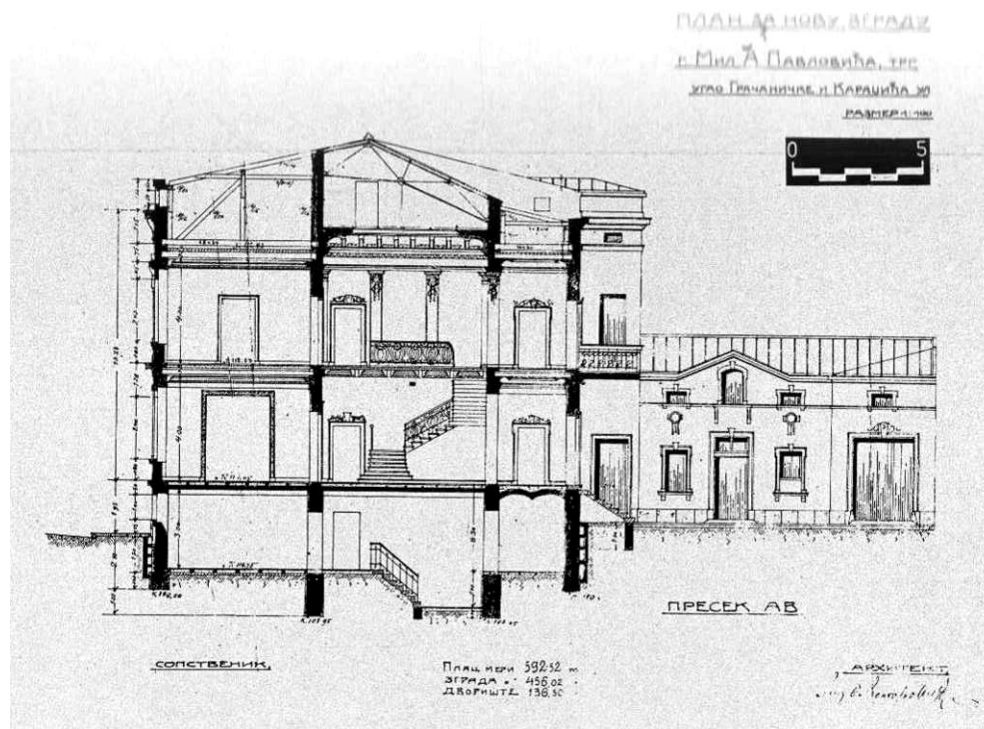
⁷¹⁴ Тимотијевић, *Приватни простори и места приватности*, стр. 238.

Опредељујући се за исти организациони концепт, као код сопствене куће, Несторовић све просторије групише око главног хола, осветљеног стакленом кровном лантерном. За разлику од круте и статичне основе пројекта сопствене куће, код виле Милана Павловића, приметна је покренутост, слобода у формирању простора уз потпуно одступање од симетрије. Иако је објекат на углу, улаз је као код свих Николиних пројеката индивидуалних кућа постављен бочно, у Грачаничкој улици. Улаз правоугаоне основе са осам степеника уводи у пространи репрезентативни хол, највећу просторију у кући,⁷¹⁵ са монументалним трокраким, степеницама у облику слова „П“, које формирају велики галеријски простор, зенитално осветљен изнад првог спрата. Дуж уличних фасада куће, у приземљу, су се низале просторије. Са леве и десне стране улазног ходника налазила се по једна просторија, да би се дуж фасаде у Вука Караџића пружао салон и трпезарија. Салон се састојао из две просторије, мање на углу са кружним ерекером и веће на коју се надовезивала трпезарија завршена лучном нишом. Између све три просторије постојала су велика клизна врата спратне висине, тако да је постојала могућност формирања јединственог простора. Из улазног хола остварена је директна веза са просторијама салона и са предсобљима, која су водила до тоалета и до помоћног блока. Трпезарија је имала везу са кухињом, преко бифеа и преко предсобља. Из кухиње је постојала директна веза са помоћним степеништем.

Главно степениште је водило на галерију спрата, на којем су по истом принципу организоване собе, дуж уличне фасаде, са одвојеним просторијама за гардеробу. Ка дворишту и суседној парцели оријентисана су купатила, тоалети као и соба за млађе, која је била повезана са помоћним степеништем. У сутерену су се налазиле просторије за централно грејање, подрум, остава за дрва и угаљ, тоалет просторије за млађе као и оставе, док је у помоћној згради у дворишту била смештена гаража.

---

⁷¹⁵ Димензија 6 пута 6 м.

*Слика 153– Пресек куће Милана Павловића са изгледом фасаде
(Музеј града Београда Ур 11637)*

Богатство организационог програма праћено је ентеријерском обрадом, почевши од улазног хола дупле спратне висине, са зениталним осветљењем, преко декоративне оградe степеништа и гипсаних радова, како унутар хола тако и у репрезентативним просторијама, салону и трпезарији. Раскошна декорација гипсаних радова уз плафоне галерије ходника, употпуњена је пиластрима на зидовима са сецесијским маскеронима испод капитела. Дух сецесије је приметан у заталасаној таваници галерије, која уоквирује степениште. Флоралне лизене Несторовић примењује у ентеријеру око отвора између салона и трпезарије. На овом пројекту понавља квадратну поделу надсветла прозора, коју је применио на хотелу „Бристол“, а која ће постати једна од доминантних мотива на његовим пројектима фасадама у наредном периоду. Ентеријер није сачуван јер је објекат већ 1928. године променио намену. Кућу су 1928. године, ћерке Видосава и Олга продале Џокеј кулбу. Да би се прилагодио новој намени објекат је адаптиран по пројекту архитекте Ивана Белића, да би убрзо 1932. године, по пројекту арх. Александра Јанковића била направљена

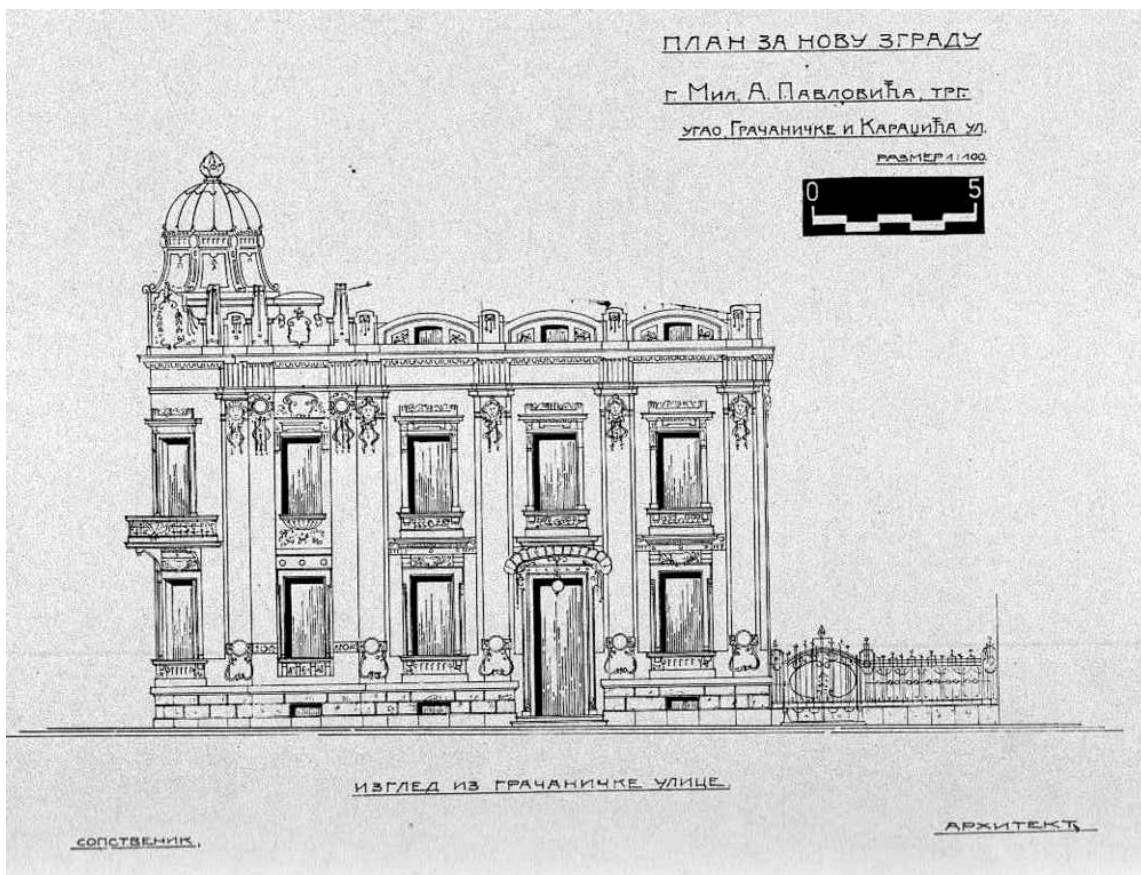
свечана сала на простору дворишта и гараже. Том приликом је продужена фасада у Грачаничкој за још три поља, која су поновила постојећу фасаду, тако да је објекат постао обострано узидан. Пре Другог светског рата дозидане су канцеларије на делу терасе ка Грачаничкој, по плановима архитекте Александра М. Ђорђевића. После Другог светског рата, шездесетих година двадесетог века, у зграду је усељен Институт за криминолошка и социолошка истраживања.⁷¹⁶

Уз примену сецесијских орнамената на академској основи Несторовић слободно компоује фасаде куће, на којима у већој мери напушта класичне поделе фасадног платна.⁷¹⁷ Сем ниске камене сокле сутерена и релативно танког кровног венца нема хоризонталне поделе. Централни мотив објекта је полукружни угао са барокном куполом који је додатно наглашен истуреним ризалитима бочних страна. Идентични правоугаони прозори нижу се дуж фасада објекта. Алтернацијом декоративних мотива у приземљу и на првом спрату, као и додатним декоративним мотивима на углу и бочним ризалитима угла, постиже хијерархизацију мотива фасаде. Полукружни угао је, поред овалне терасе са оградом од кованог гвожђа, наглашен надвишеном атиком са сецесијском декорацијом и централно постављеним картушом са монограмом „МТ“. Надвишену декоративну атику примењује и изнад истурених ризалита, који уоквирују угао, што додатно потенцира мотив угла. Дуж фасада прозорске осовине су одвојене пиластрима са маскеронима у висини капитела, а на атици су у ширини сваког поља полукружни троделни паладијански прозори одвојени високим постаментима у осовини пиластра фасаде. У Грачаничкој улици се низ од три поља прекида, да би се наставила префињена сецесијска ограда дворишта од кованог гвожђа. Изнад улаза у Грачаничкој постојала је стаклена маркиза. Дуж Улице Вука Караџића понавља се низ од четири вертикална поља, од којих је последњи наглашен као крајњи, надвишеном атиком, као изнад ризалита на углу. Објекат гараже у дворишту уз кућу, имао је фасаду декорисану сецесијском орнаментиком.

---

⁷¹⁶ Недић, „Зграда Цокеј клуба“, 97-102; 18. априла.1939. издата грађевинска дозвола за преварку и надзиђивање зграде Дунавско коло Јахача „Кнез Михаило“, дозђивање канцеларије на првом спрату: ИАБ 16-33-1927, ИАБ 30-38-1938.

⁷¹⁷ Несторовић, „Преглед споменика архитектуре“, стр. 160.

Слика 154 – Фасада куће Милана Павловића из Грачаничке улице
 (Музеј града Београда Ур 11638)

Обиље прецизно компонованих сецесијских елемената и детаља, као што су паладијански прозори на атици или квадратна поља у надсветлима прозора и маскерони, потврђују сецесијско опредељење и савремени дух Несторовићевих пројеката.

Када се трговац Милан Павловић са породицом преселио у своју нову кућу, на углу Грачаничке и Вука Караџића, продао је зграду на Студентском Тргу бр. 5 (Краљев Трг бр. 11), у којој је до тад живео, Српској Кредитној задрузи. Да би стамбено пословни објекат прилагодили пословним просторијама Кредитна задруга

ангажује 1912. Године, Николу Несторовића и Андру Стевановића да изврше преправке унутар зграде.⁷¹⁸

Године 1912. Никола је пројектовао и помоћну дворишну кућицу Паје Мијатовића, унутар парцеле у Симиној бр. 15, која је током времена преправљена и дозидана.⁷¹⁹ У Музеју града постоји статички прорачун за зграду Паје Мијатовића, који се највероватније не односи на помоћну кућицу али нема ближих података, планова или адресе објекта за који је рађен овај прорачун.⁷²⁰

У Дечанској улици бр. 35, 1912. године пројектује, још један стамбено пословни објекат, у духу сецесије, у којем је очигледна разрађеност основе као и поставке фасаде која ће постати модел за фасадну композицију у његовим наредним пројектима.⁷²¹ Двоспратна зграда др Николе Николића⁷²² пројектована је као уграђени објекат на регулационој линији издужене правоугаоне парцеле. Дивна Ђурић-Замоло у публикацији *Београд 1898-1914*, наводи да је у питању кућа др. Николе Вукелића, што је омашка услед извијених сецесијских слова на оригиналном плану, што потврђује и адресна књига у којој је као власник објекта у Дечанској улици бр. 35, наведен др Никола Николић.⁷²³ Сложена основа објекта правилног облика са симетричним светларницима⁷²⁴, даје елаборирано решење, са симетричним стамбеним јединицама дуж подужне осе. Светларници деле објекат на три дела, предњи репрезентативни двотрактни, као и задњи помоћни, такође двотрактни блок, док је средњи део сужен светларницима у којем је смештена улазна зона и вертикална комуникација.

---

⁷¹⁸ Студентски Трг 5 (Краљев Трг 11), срушена план за преправку зграде 28. фебруар 1912. године: МГБ Ур 11623.

⁷¹⁹ МГБ Ур 11629, МГБ Ур 11630.

⁷²⁰ МГБ Ур 11628.

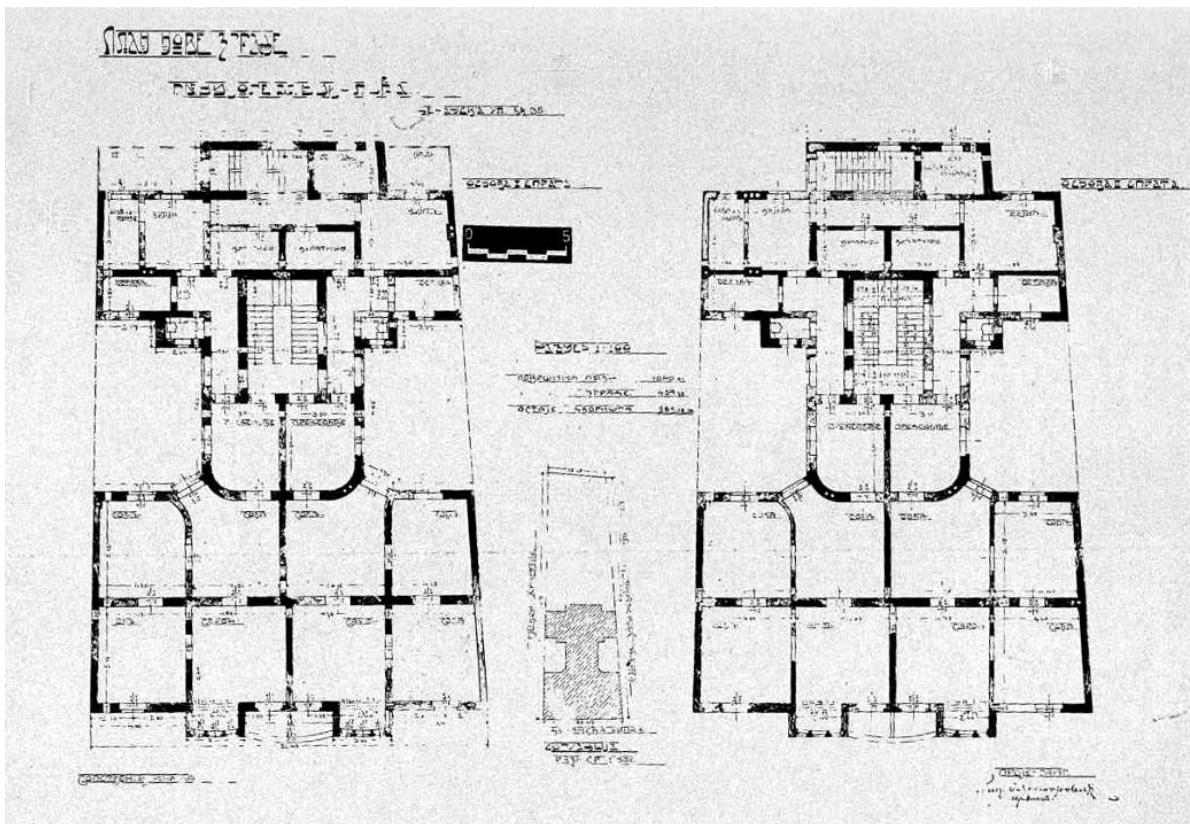
⁷²¹ МГБ Ур 11645-11647.

⁷²² Др Никола Николић је 1896. године био у београдском општинском одбору, заједно са Николом Спасићем и Николом Бошковић: Београдске општинске новине (1896).

⁷²³ Ђурић-Замоло, *Београд 1898-1914*, стр. 57; *Адресна књига Београда 1912*, II део стр. 30.

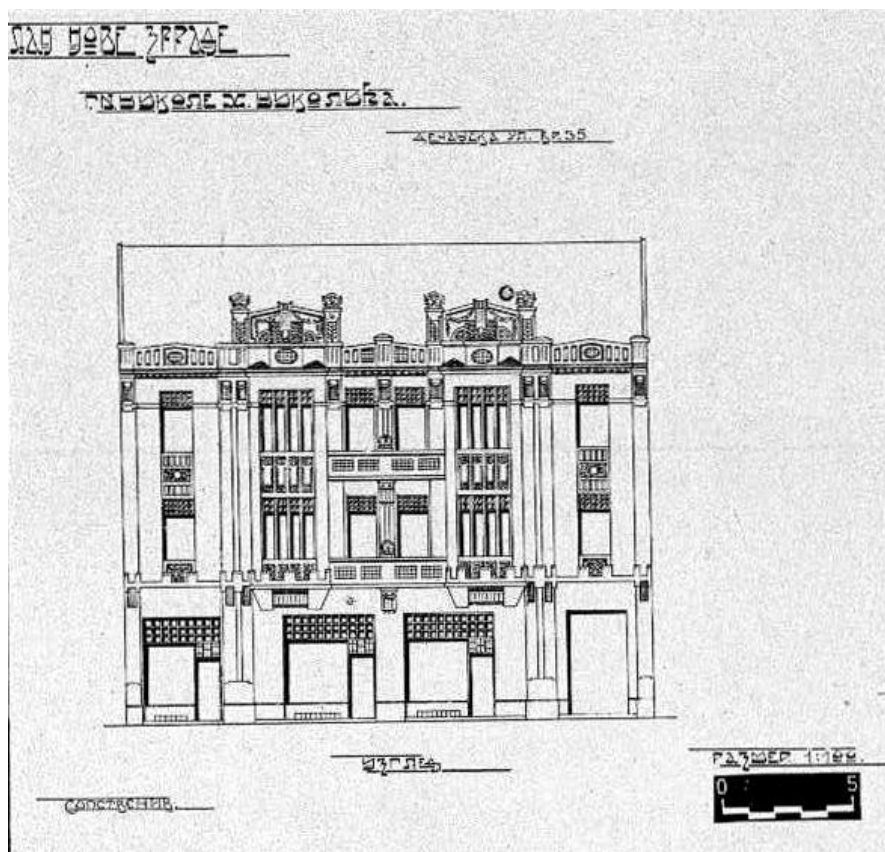
⁷²⁴ Ротер – Благојевић, *Стамбена архитектура Београда*, стр. 134.

Слика 155 – Зграда др. Николе Николића у Дечанској бр. 35, основе првог и другог спрата са ситуацијом (Музеј града Београда Ур 11646)

Стамбено пословна зграда, са дућанима у приземљу, има још два спрата и поткровље. У зграду се улази кроз колски пролаз позициониран на десној страни фасаде, који преко светларника води до унутрашњег дворишта. Главно степениште је повучено у дубину зграде са природним осветљењем преко стаклене кровне конструкције и позиционирано је у осовини, док је помоћно степениште на дворишној фасади. Станови на спратовима су идентични, са собама смештеним у уличном краку, у двоструком низу и помоћним просторијама у дворишном делу. Приметна је социолошка промена тако да је купатило већих димензија и улаз је из предсобља - тек на овом пројекту станова је примењен распоред који је Несторовић применио на пројекту сопствене куће. Постоји заобљеност зидова код предсобља, међутим дубље истраживање сецесијског израза је евидентније на фасади.

Слика 156 – Зграда др. Николе Николића у Дечанској бр. 35, фасада
(Музеј града Београда Ур 11647)

Графички доследно решена петоделна фасада наглашене вертикалности, потпуно је геометризована, са нивовима квадратних поља као доминантним декоративним елементом. Фасада је симетрична али централна осовина није наглашена отвором, већ средишњим пиластром који дели објекат на две идентичне половине, чиме је нарушено једно од основних академских правила. Можда највеће напуштање академских канона се чита на овој фасади у приземљу, на којем су отвори слободно компоновани у односу на прозорске осовине спратова, формирајући потпуно независан след. Ово решење је у пројектантском смислу наставак, разрада идеје решења фасаде Петра Торбаревевића. Повезујући елемент фасадног платна су квадратна поља у надсветлима излога, која се понављају на свим отворима на фасади и као декорација на зиданим терасама. Изнад приземља фасада има петоделну поделу, односно троделну, са централним ризалитом у виду заталасане површине, са два еркера који уоквирују централно поље фасаде и протежу се целом висином

објекта. Ови еркери се продужавају у надвишене сецесијски геометризоване атике, тако да су средишни ризалити виши у односу на средишње централно поље. Еркери су дуж централног поља повезани зиданим терасама, са оградама декорисаним ошупљеним квадратним пољима. Сем на еркерима сви прозори су правоугаони. На еркерима су узани правоугаони четвороделни прозори, са квадратном поделом у надсветлу. Сви травеји и еркери подељени су пиластрима са геометријском сецесијском декорацијом у висини капитела. Фасадно платно је ослобођено фасадне пластике, сем на пољима парапета прозора, где је примењена сецесијска арабеска од лишћа у геометријском отвору, као на кући трговца Стаменковића или згради Српске Краљевске Академије наука, или још раније на Антоновићевој Згради Друштва за улепшавање Врачара.

На овом објекту који ће бити модел за већину Несторовићевих стамбених објеката у међуратном периоду, евидентно је удаљавање од архитектуре академизма кроз јасно геометризоване облике, који наглашавају структуру зграде уз поигравање са оптичким контрадикторностима малих одступања од симетрије.

Године 1912. У Београду је одржана *Четврта југословенска уметничка изложба*, на којој су архитекте по први пут заједно учествовале са сликарима и вајарима. На изложби је преовладавао национални стил али су приказани и нереализовани пројекти, од којих је већи број био у стилу сецесије.⁷²⁵ Национални значај архитектуре у том периоду осликава се кроз приказ изложбе Владимира Петковића који наводи да: „*Ниједна грана уметности није моћнији израз народнога осећања и народне душе него национална архитектура*“.⁷²⁶ Несторовић је на овој изложби представио три своја рада: Зграду Управе фондова, са Андром Стевановићем, конкурсни пројекат за зграду Управе Монопола са Драгутином Ђорђевићем као и самостални пројекат за цркву у Тополи.⁷²⁷

---

⁷²⁵ Шкаламера, „Сецесија у Српској архитектури“, стр. 10; Петковић, Р. Владимир. „О четвртој југословенској изложби“, *Дело*, (1912), 452-453.

⁷²⁶ *Ibid.*, стр. 452.

⁷²⁷ *Ibid.*, стр. 452-453; Богдан Несторовић наводи да је изложио и пројекат зграде хотела Бристол: Несторовић, *Архитектура Србије*, стр. 34.

Последњи велики пројекат пре Првог светског рата, који је реализован тек по његовом завршетку, Несторовић је израдио за „Банку Бошковић“ у Београду, 1913. године.⁷²⁸ Банка Николе Бошковића АД, основана је 1909. године као акционарско друштво, које се бавило свим врстама банкарских послова. Седиште банке је било у Београду у улици Краља Милана бр. 53, да би после Првог светског рата прешла у нову пословницу на углу Теразија (Краља Милана) и Улице Драгослава Јовановића бр.1, коју је 1913. године пројектовао Никола Несторовић. Од 1910. године, Банка је имала представништво у Бечу, (у улици Augustinerstrasse 3), Берлину и Будимпешти.⁷²⁹ Председник управног одбора банке био је Манојло Д. Клидис, чланови Никола Б. Несторовић, Милан Н. Бошковић и др Велизар Јанковић. У надзорном одбору били су: председник др Милош Петронијевић,⁷³⁰ прокуриста народне банке, Савко Дуканац адвокат, Љуба Љ. Ненадовић адвокат и Иван Бошковић.⁷³¹ Члан надзорног одбора др Љуба Ненадовић је био власник и наручилац пројекта зграду на углу Теразија (Краља Милана) и Улице Драгослава Јовановића (Дворске) бр.1. Десет година касније Несторовић ће за још једног члана надзорног одбора „Банке Бошковић“ и прокуристе Народне Банке др Милоша Петронијевића, пројектовати стамбену зграду у Кнеза Милоша бр. 19. Први пројекат пословно-стамбене зграде за др. Љубу Ненадовића,⁷³² није реализован већ је крајем 1913. године⁷³³ израђен нови пројекат пословне зграде подређен потребама „Банке Бошковић“, којој је др Ненадовић⁷³⁴ дао зграду у закуп. С'обзиром да није остала очувана комплетна документација, није познато да ли су се просторије банке

---

⁷²⁸ Несторовић, Богдан. „Постакадемизам у архитектури Београда (1919-1941)“, *Годишњак града Београда*, књ. XX, (1973), 340. Даље (Несторовић, „Постакадемизам у архитектури Београда“).

⁷²⁹ Главница: 4000 акција по 1000-4 милиона динара, резервни фонд 620.000 улози на штедњу 3.504.829 дуг по текућим рачунима 9.281.045, банчина зграда 1.300.000, магацини 248.000, зграда на дунаву 1.048.948 динара. Костић, *Успон Београда 2*, стр. 97.

⁷³⁰ *Адресна књига Београда 1912*, стр 134.

⁷³¹ Костић, *Успон Београда 2*, стр. 98.

⁷³² Пресек зграде др. Љубе Ненадовића – одобрио грађевински одбор 27. август. 1913– нереализован пројекат: МГБ УР 11621; У адресној књизи из 1912 др Љуба Ненадовић Дворска 1, др Љубомир Ненадовић Краља Милана 53: *Адресна књига Београда 1912*, I део стр. 101.

⁷³³ У архивској грађи у ИАБ везаној за зграду Банке „Бошковић“ у Јеврејској улици налази се План нове зграде Банке Бошковић коју је потписао Никола Несторовић 1913. године а ГО је прегледао 8. Јануара 1914. Што одговара постојећем објекту: ИАБ ТД 7-1-22.

⁷³⁴ Др. Љуба Ненадовић члан надзорног одбора Банке Бошковић: Костић, *Успон Београда 2*, стр. 98.

налазиле и изнад мезанина или су на горњим спратовима били станови за ренту. Банка се налазила у овој згради све до 1923. године када је откупљује предузеће „Путник“. По пројекту архитекте Ђорђа Ђорђевића 1939-40. године, зграда је адаптирана за потребе „Путника“, фасада је модернизована, уклоњена је сецесијска декорација као и еркер на углу, чиме је објекат изгубио свој изворни карактер.⁷³⁵

Први пројекат стамбено пословне зграде, на овој локацији, био је типично решење са дућанима у приземљу и становима за ренту на још три спрата. Објекат је пројектован у основи у облику слова „П“, са чеоним краком у Улици Драгослава Јовановића, један бочни део је био дворишни крак, а други се протезао дуж Теразија. Главно степениште у склопу двотрактног система било је смештено у крилу дуж Теразија. Реализовани пројекат четвороспратне зграде „Банке Бошковић“ је у основи угаона зграда тако да затвара угао Теразија и Драгослава Јовановића. За разлику од дрвене међуспратне конструкције, у првом пројекту, у реализованом је конструкција је од гвоздених носећих греда, са пруским сводовима у подрумским просторијама. Поред повећане спратности, измењене форме зграде и конструкције, армиранобетонску равну кровну плочу заменила је дрвена кровна конструкција са великим нагибом.

Улаз у банку, за клијенте, позициониран је на засеченом углу приземља, а други улаз је на средини фасаде у Улици Драгослава Јовановића. Са угла се вероватно улазило директно у шалтер салу, која је имала две спратне висине са отвореном галеријом. Ради обезбеђивања што отворенијег и већег простора шалтер сале, по један масивни стуб је прихватао оптерећење носећих зидова горњих спратова, преко огромне армиранобетонске греде. Оптерећење главног стуба преносило се на темеље са проширеном стопом.⁷³⁶ Улаз у канцеларијске делове, као и у главну степенишну вертикалу, из Улице Драгослава Јовановића, повезивао је оба крила зграде. Ректификовано степениште у облику слова „П“ имало је природно осветљење са прозорима. Као новина у Несторовићевим пројектима јавља се

---

⁷³⁵ Борић Тијана. *Теразије. Урбанистички и архитектонски развој*, (Београд: Златоусти, 2004), стр. 133-134; Аноним. „Дозволе за преправку зграде децембар: 1939“, *Београдске општинске новине*, (фебруар.1940), 137.

⁷³⁶ Стуб поприма трапезасти изглед још у подруму зграде.

спољашња хоризонтална комуникација, континуалним галеријама дуж целе унутрашње фасаде на другом, трећем и четвртном спрату.⁷³⁷

*Слика 157– Изглед зграде „Банке Бошковић“
(Колекција уметничког фотографа Милоша Јуришића)*

⁷³⁷ Ограда галерије изнад шалтер сале је иста као ограда унутрашњих тераса, док су ограде на терасама фасада другачије као и ограда степеништа.

Позиционирана на углу, са еркером као истакнутим угаоним мотивом и основном угаоног облика, зграда не представља типично угаоно решење. Еркер на углу је обликован као накнадно додати елемент који разбија симетрију фасаде. Иако пројектује објекат који је преко пута Старог Двора⁷³⁸ као и Куће Воје Марковића, Несторовић остаје доследан сецесији. Три године раније (1910) Милорад Рувидић је на Теразијама бр. 39,⁷³⁹ пројектовао зграду Смедеревске банке у стилу сецесије, као пословно стамбену зграду, са пословним делом у приземљу и мезанину, а стамбеним на спратовима. На исти начин је Несторовић пројектовао „Банку Бошковић“ која је по визуелним карактеристикама недвосмислено стамбено-пословна зграда. Разрађујући идеју огољеног фасадног платна, у контрасту са слободно распоређеном, богатом секундарном пластиком, Несторовић се определио за глатко малтерисане зидне површине и секундарну пластику груписану око испуста на фасади. У приземљу и мезанину понавља идеју вертикално повезаних отвора, коју је применио у Спасићевом пасажу, али у последнијој пречишћенијој сецесијској форми. Правоугаони отвори излога приземља настављају се изнад међуспратне конструкције у елипсасто засведене стаклене површине, које испуњавају цео простор поља између пиластра. Приземље је у потпуности ослобођено декоративне пластике, сем у горњој зони на граници мезанина и спратова, која је испуњена низовима маскерона и флоралних венаца. Изнад мезанина, као хоризонтална подела појављује се испуштена трака без профилације, која континуално прати разуђеност фасаде првог спрата. Ова трака доприноси утиску повученог приземља у односу на зидна платна горњих спратова, чиме се негира основна академска премиса масивног рустичног базиса објекта.

Као и на пројекту зграде у Дечанској бр. 35, Несторовић је надсветла свих стаклених површина изделио на квадратна поља. Фасада ка Теразијама има три прозорске осовине, уоквирене са по једним пиластром са сваке стране зграде. Пиластри незнатно излазе изван равни зида, а завршавају се овалном флоралном декорацијом. Централна прозорска осовина фасаде је најшира и у нивоу првог и

---

⁷³⁸ Пројекат Александра Бугарског 1884. године.

⁷³⁹ Објекат је за две зграде удаљен од Банке Бошковић.

другог спрата је благо заталасана, у виду полукружног еркера са троделним прозором. Главни мотив на фасади су биле терасе, чији се волуметријски и декоративни програм смањивао од првог ка трећем спрату. На првом спрату је била формирана континуална тераса, целом дужином фасаде са богатом декорацијом, како зиданих делова тако и испуне од кованог гвожђа, која је код бочних осовина правоугаона, да би на средишњем делу прешла у кружну пратећи закривљеност зидног платна. На другом спрату, долази до раздвајања на централну кружну и бочне правоугаоне терасе са зиданим декорисаним стубићима, између којих је била богата ограда од кованог гвожђа, да би на последњем спрату полукружна тераса била незнатно шира од полукружног еркера испод, са још сведенијом декорацијом. Пирамидално сужавање формира централну тачку на фасади у висини почетка атике, која је сецесијски решена кроз геометризовану форму обogaћену арабеским лишћем. Ако би се уклониле терасе објекат би остао скоро потпуно без орнамената, сем у зони трабеације и атике.⁷⁴⁰

Угаони мотив објекта био је петострани еркер на углу, ка Старом Двору, који је у основи октогон тако да скоро целом површином излази у простор ван зида зграде. Доња страна еркера је потпуно равна подупрта са две визуелно не претерано масивне конзоле у ширини отвора улазних врата, чиме се уноси нестабилност и немир у композицију. Односи маса симетричне и композиционо комплетне фасаде ка Теразијама и доста тешког и високог еркера, нарушавају статичност објекта. Несторовић је пројектовао овај испуст као израз дубљег отклона од академских канона, јер тежина и немир који уноси није несвесни и случајни пропуст, већ доследно опредељење ка формирању слободније структуре. Тежина еркера је остварена тако што је свака друга страна са узаним прозорским отвором, а пуне стране су испуњене декорацијом, да би на трећем спрату формирао терасу која својим обликом не олакшава структуру. Напротив, на сваком углу пуне, зидане,

---

⁷⁴⁰ Фасада у Улици Драгослава Јовановића је знатно дужа, једноставнија са малим правоугаоним терасама изнад централног дела зидног платна, понавља се декорација ограда са главне фасаде и као и атика али не полукружна већ трапезаста. Фасадна платна потпуно пречишћена минимална флорална декорација изнад прозора и на парапетима прозора другог спрата у форми венчића са тракама.

ограде терасе, постављен је тоскански стуб, који носи надвишену куполу у виду круне. Иако делује статички логично да четири стуба носе доста тешку атику висине једног спрата, ако погледамо приземље, целу висину еркера придржавају две конзолице, што указује да у конструктивном смислу стубови нису били неопходни већ да они формирају управо онај визуелни ефекат који је Несторовић желео да постигне. Еркер уноси немир, разбија статичност и симетрију објекта и иде корак даље у истраживању нових могућности. Са једне стране објекат се може посматрати као најсмелији израз сецесионистичких тежњи, са поигравањем и разбијањем академских образаца или као преломна тачка ка западању у декадентну, маниристичку фазу пројектовања.⁷⁴¹ С обзиром да нису сачувани оригинални цртежи пројекта фасаде из 1913. године, остаје недоумица око изворно пројектоване завршне обраде и детаља на фасади, која је изведена после Првог светског рата, јер се одређени декоративни мотиви, примењени на овом објекту, појављују на Несторовићевим објектима после рата. Донекле контрадикторни утисак који оставља фасада остаје недоречен и прекинут ратом, после којег ће Несторовић ући у нову последњу пројектантску фазу.

Пред сам почетак Првог Светског рата Несторовић осмишљава пројекат преправке и доградње постојеће **куће Светислава Андрејевића у Поп Лукиној бр. 22.**⁷⁴² Проширивање објекта је започето 1914. године, међутим радови су обустављени услед избијања рата, тако да је доградња изведена тек 1920. године.⁷⁴³ На великој парцели неправилног облика, на левој половини дуж регулационе линије, налазио се стари објекат. Новим пројектом је предвиђено да се објекат прошири у ширини парцеле дуж Поп Лукине улице, формирајући јединствену целину са постојећим објектом. Новопроектовани део је као и постојећи имао подрум, приземље, спрат и таван, с'тим што су у приземљу пројектовани дућани, док је у постојећем објекту у приземљу био стан. На спрату су организоване две стамбене јединице. Несторовић је на фасади задржао је академску концепцију старијег објекта,

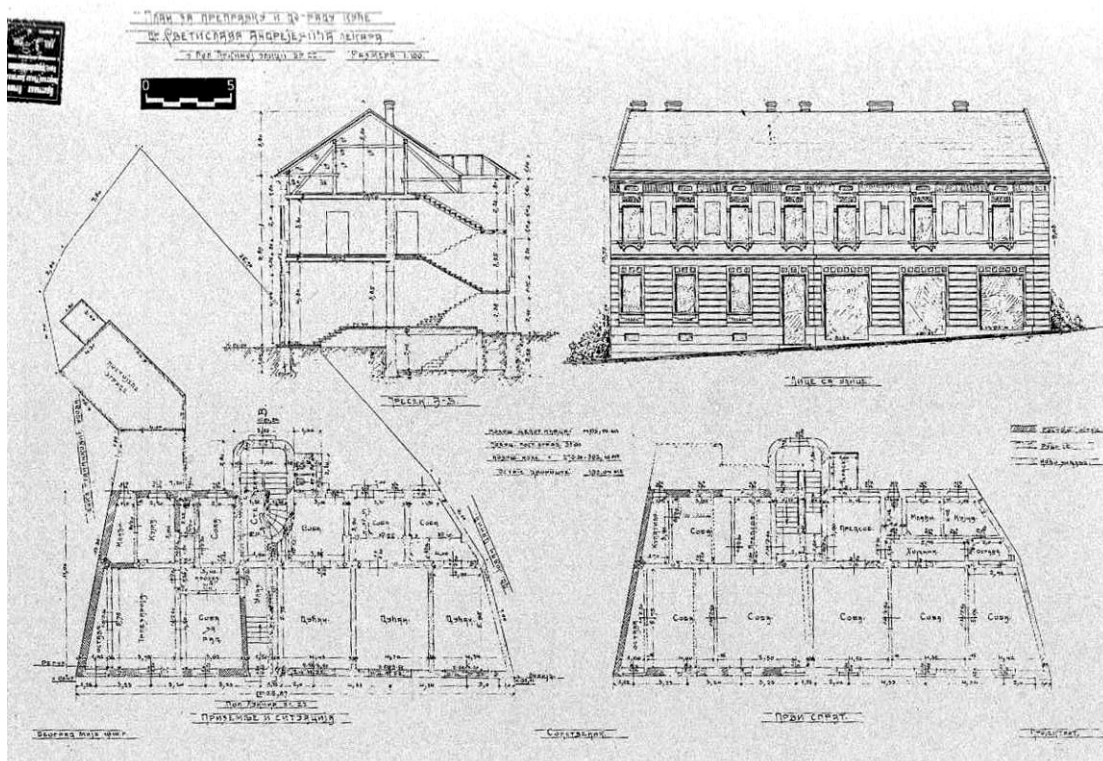
---

⁷⁴¹ Bogunović, G. Slobodan. *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka*, tri toma, (Beograd: Beogradska knjiga, 2005), tom II, str. 1015.

⁷⁴² Печат Грађевинског одбора од 9 маја 1914. године: МГБ Ур 11648, МГБ Ур 11649.

⁷⁴³ ИАБ ТД 14- 36- 24.

коју је оживео великим отворима у приземљу, другачијим ритмом прозора првог спрата као и сецесијском декорацијом флоралне арабеске у затвореним пољима изнад прозора првог спрата, и низом украсних квадратних детаља изнад свих отвора у приземљу.

Слика 158– Пројекат дозијивања куће у Поп Лукиној бр. 22 (Музеј града Београда Ур 11649)

Током зрелог периода Несторовић се удаљава од академизма, тежећи ка слободнијем стваралачком изражавању. У пројектима објеката јавне намене напушта основу подужног плана и окреће се решавању угаоних зграда. Приметна је мања симетрија у основи, степеништа уколико су монументална су трокрака са бочним крацима под углом у облику латиничног слова „V“. Несторовић током ове пројектантске фазе ради већи број објеката за приватне инвеститоре, како пословних тако и стамбених. Код пројеката стамбених објеката не постоји устаљена матрица основе, која је најчешће конципирана према облику парцеле. Тежи заталасаним фасадама са еркерима и сецесијској декорацији.

12. Позни период (1918-1927)

12.1. Архитектура између два рата - токови и обележја

Крај Првог светског рата означио је и крај једнонационалне државе Србије, формирањем Краљевине Срба Хрвата и Словенаца. Различита очекивања и културолошко-социолошки контексти народа, који су формирали државу, довешће до гашења великог културно-уметничког успона Краљевине Србије, услед губитка једниствене идеолошке основе. Страдање више од 25% укупне популације Србије, довело је до губитка читавих генерација, претежно радно способних и образованих, што је условило недостатак релевантних стручњака у свим друштвеним сферама.⁷⁴⁴

Од предратне генерације архитеката, крај рата су дочекали Никола Несторовић, Андра Стевановић, Драгутин Ђорђевић, Данило Владисављевић, Милан Антоновић и Бранко Таназевић. Међутим ни један од њих неће узети учешћа у обновљеним и новооснованим струковним удружењима.⁷⁴⁵ Године и замор преживљавања рата довели су до повлачења ове генерације стваралаца као некадашњих предводника нових тенденција у оквиру издвојених, углавном конзервативних истраживања.

Прву деценију после Првог светског рата, карактерисало је рашчишћавање рушевина и поправљање постојећег фонда. У Београду, управном центру нове државе, јавила се стамбена криза услед великог прилива становништва и уништеног стамбеног фонда, као и проблем недостатка простора за смештај гломазног државног апарата.

Образовни кадар је био оскудан, с'обзиром да је велики број архитеката, страдао у рату а нове генерације нису стигле јер се нису школовале. Током првих

---

⁷⁴⁴ Наводи да је током балканских ратова и Првог Светског рата страдало преко 35% становништва. Димић, Љубомир. *Србија 1804-2004: суочавање са прошлошћу*, у: Димић, Стојановић, Јовановић, *Србија 1804-2004, Три виђења или позив на дијалог*, (Београд: Удружење за друштвену историју, 2005), стр. 34; Мари-Жанин Чалић наводи око 28%: Чалић, Мари – Жанин, *Социјална историја Србије 1815-1941*, (Београд: CLIО, 2004), стр. 203. Даље (Чалић, *Социјална историја Србије 1815-1941*).

⁷⁴⁵ Manević, Zoran. *Pojava moderne arhitekture u Srbiji*, rukopis doktorske disertacije, (Beograd: 1979), str. 32. Даље (Maneвић, *Pojava moderne arhitekture u Srbiji*).

година после рата, у Београду се доста градило али су то углавном биле приватне зграде, на периферији.⁷⁴⁶ Пореске олакшице и примена новог материјала –армираног бетона, условили су масовну доградњу постојећих објеката, за по неколико спратова.⁷⁴⁷ Интензивнија изградња државних објеката почела је тек у другој половини треће деценије.⁷⁴⁸ Услед недостатка нових генерација архитеката, током овог првог послератног периода, гради се на исти начин као и пре рата, у стилу академизма и сецесије, са истим конструктивним и организационим склоповима.⁷⁴⁹

Стручна па и дневна штампа доносила је чланке у којима је критикован развој Београда.⁷⁵⁰ Генерални урбанистички план усвојен 1924. године, само је потврдио безидејност и стихијски развој града, растргнут између шпекулантског и профитерског односа приватних инвеститора и неинвентивности државних институција усмерених на испуњавање идеолошких визија владара Краљевине СХС.

И у међуратном периоду већина архитеката је радила у државној служби. Један део архитеката је радио на Техничком факултету и у Средњој техничкој школи, други део је представљао државну и општинску администрацију, а мали број су чинили предузетници. По доношењу Уредбе о овлашћеним инжињерима (1924), оснивају се мали бирои, са по пар запослених, који су крајем треће и током четврте

---

⁷⁴⁶ У Београду је у првим послератним годинама дошло је до бума у изградњи и то 1920. Године издато је 130 дозвола од којих 81 за нове зграде, 1921. године 665 од тога 538 за нове објекте, а 1922. -851 од којих 754 за нове објекте. Потом је уследио пад услед економске кризе али је процена била да ће се 1926.године вратити на ниво из1922. ако не и више од тога. Углавном се зидају приватне зграде, и то на периферији од државнихобјеката подигнут је студентски. Аноним. „Како се зида у Београду“, Политика (21. 05. 1926), 3. Према статистици грађе винског одбора у Београду је од 1918 до 1924 године подигнуто 1002 зграде: Аноним. „Нове грађевине у Београду“, Политика, (04. 02. 1925), 3.

⁷⁴⁷ Jakovljević, Zoran. “Dograđeni objekti na području Knez-Mihailove ulice i problem njihove rekonstrukcije”, *Urbanizam Beograda*, br. 46, (1978), 60-62.

⁷⁴⁸ Којић, Бранислав. *Друштвени услови развјатка архитектонске струке у Београду 1920-1940. године*, (Београд: Посебна издања САНУ књ. DXXVI, Одељење друштвених наука књ. 81, 1979), стр 2-3. Даље (Којић, *Друштвени услови развјатка*).

⁷⁴⁹ Ibid.

⁷⁵⁰ „Што се тиче Београдске улице, она је често била предмет шале и сатире нарочито у дописима страних новинара који су после рата к нама долазили. Кажемо с нагласком после рата јер је предратни Београд иако мањи и скромнији –био у много већем складу са својим улицама“: Цар, Марко. „Естетика Улице“, *Политика*, (23. 05. 1926), 7.

деценије имали значајну улогу у српској архитектури.⁷⁵¹ Традиционално низак углед који је архитектура имала у београдском (српском) друштву, у послератном периоду је још више пао, услед изузетно ниске цене рада, тако да је пројектантски рад сматран нужним злом. Иако је комора прописала висину хонорара од 10 – 5 % вредности инвестиције, у реалности су архитекте обично добијале два до три пута мање, па су штедели тако што нису радили детаље већ се све радило према главном пројекту 1:100.⁷⁵² На поспешивање ниске цене рада утицало је и то што је већина архитеката запослених у државној служби радила приватно пројекте, што законски није било дозвољено, које су оверавали приватни бирои. Услед ниске цене интелектуалног рада, наручиоци су поручивали по неколико пројеката за исту локацију, од истих или различитих архитеката и потом бирали онај који им највише одговара или су правили сопствене компилације.⁷⁵³

Као најсигурније ухлебљење и даље је било Министарство Грађевина, које је постало моћни административни апарат. Задржавајући исте надлежности које је имало пре Првог светског рата, власт Министарства је проширена давањем овлашћења за јавну службу, које је издавао Министар грађевина у облику декрета, као и правом контролисања рада овлашћених инжињера и архитеката.⁷⁵⁴ Путем пројеката државних здања ове институције, држава је креирала токове српске архитектуре. Иако Бранислав Којић наводи⁷⁵⁵ да су архитекте Архитектонског одељења Министарства грађевина имале велику слободу у избору стила, ова тврдња се мора схватити условно, јер се слобода односила на избор државно пожељних

---

⁷⁵¹ Кадијевић, Александар. „Живот и дело архитектке Драгише Брашована (1887-1965)“, *Годишњак града Београда*, књ. XXXVII, (1990), 141-172, стр. 149.

⁷⁵² Којић, Друштвени услови развитака, стр. 8.

⁷⁵³ Маринковић, *Архитектонска пластика*, стр. 51.

⁷⁵⁴ Тошева, Снежана. „Организација и рад Архитектонског одељења Министарства грађевина у периоду између два светска рата“, *Наслеђе*, бр. 2, (1999), 171-181, стр. 177. Даље (Тошева, „Организација и рад Архитектонског одељења“). Тошева, *Архитектонско одељење Министарства грађевина*. Кадијевић, Александар. „Državni arhitekta - stvaralac ili poslušnik?“, *Zbornik Seminara za studije moderne umetnosti Filozofskog fakulteta u Beogradu*, br. 10, (2014), str. 69-77; Кадијевић, Александар. „Терминологија српске архитектонске историографије: Појам „државног“ архитектке“, *Архитектура*, бр. 102, (2006), 12.

⁷⁵⁵ Којић, *Друштвени услови развитака*, стр. 263.

стилова, у које свакако нису спадали сецесија и модернизам.⁷⁵⁶ Током читавог међуратног периода, академизам је са успонима и падовима опстајао у српској архитектури, у зависности од политичких збивања.

Периодизацијом академизма у међуратном периоду српске архитектуре успостављена су три основна периода.⁷⁵⁷ Први послератни период започео је са окретањем ка Француској и јачањем националних идеала, тако да је национални стил био промовисан заједно са архитектуром академизма, да би се овај период завршио потпуном доминацијом академизма око 1928. године. У следећем периоду долази до продора модернизма, који ће донекле пољуљати неприкосновену доминацију академизма, који ће се у последњем периоду од 1934-1941. године, обновити под утицајем монументализма.

Додатни подстицај академизму дали су архитекте руски емигранти, који су после Октобарске револуције уточиште нашли у Србији. Као странци, имали су могућност контрактуалног запошљавања у државној служби и убрзо су постали фаворизовани у односу на домаће архитекте.⁷⁵⁸ Анационални тешки постакадемизам експонента руских емиграната, Николаја Краснова, поклапао се са политичким амбицијама Краља Александра, тако да је он као начелник Архитектонског одсека Министарства грађевина, израђивао скоро све значајне пројекте државних грађевина.⁷⁵⁹ Уживајући недвосмислену политичку заштиту и подршку, руски архитекти су представљали непремостиву конкуренцију српским архитектама у међуратном периоду.⁷⁶⁰

Стручни временски вакум, од четири године интернације, одразио се двојако на даљи практични рад Николе Несторовића. Донекле је наставио стилску развојну

---

⁷⁵⁶ Manević, *Pojava moderne arhitekture u Srbiji*, str. 34; Тошева, „Организација и рад“, стр. 177.

⁷⁵⁷ Кадијевић је дао периодизацију међуратног академизма на три фазе: период доминације (1919-1928), доба кризе, изазвано продором модернизма (1928-1935) и делимичне обнове у монументализму последњих предратних година (1935-1941):Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр.354; Маневић даје поделу међуратне архитектуре на три целине са специфичним карактеристикама: на доба од 1918-1929. године, 1929-1934 и 1934-1941. године: Manević, *Pojava moderne arhitekture u Srbiji*, str. 223-224.

⁷⁵⁸ Тошева, „Организација и рад Архитектонског одељења“, стр. 175.

⁷⁵⁹ Manević, *Novija srpska arhitektura*, str. 17.

⁷⁶⁰ Manević, Zoran. „Jučerašnje graditeljstvo I“, *Urbanizam Beograda*, br. 53-54, (1979), 3-31, str. 6.

линију започету пре Првог светског рата, али без мотивације истраживачког и покретачког типа, више кроз разраду варијантних решења ранијих пројеката. Као и архитектура у Средњој Европи, пре свега Будимпешти и Несторовићеви први међуратни пројекти су се ослањали на сецесисијску орнаменту, укомпоновану у модернизовани академизам. Овај правац је у Средњој Европи водио ка Ар Декоу.⁷⁶¹ У Београду је сецесија после Првог светског рата скоро у потпуности изгубила клијентелу, чак и код јеврејске популације која јој је у другим деловима Средње Европе остала привржена.⁷⁶² Одбацивање сецесије као неукуса и кича, у стручним круговима појавиће се са већим продором модернизма, крајем треће деценије двадесетог века. Изразито негативан однос према архитектури сецесије видљив је у критици Милана Злоковића, о Старој и новој архитектури, почетком четврте деценије двадесетог века: *„Чак људи од талента, занесени овом отровном струјом (сецесијом),⁷⁶³ почели су да измишљају најбизарније форме, све у сушитој противности са материјалом у коме су израђиване. Срећом тај болесни занос није дуго трајао. Друштвени преображај, нагли развитак индустрије и пред рат трезвеније гледање утицало је повољно на развој најновије архитектуре.“⁷⁶⁴*

Године 1920. Несторовић ради преправку и рестаурацију **зграде трговачког агента Јосифа Алкалаја у Улици Краља Петра бр. 26.**⁷⁶⁵ Интересантан историјат зграде отворио је многе недоумице око овог здања. На историјској документацији објекат постоји као двоспратна зграда још 1900. године,⁷⁶⁶ а током 1912-13. године биро Леона Талвија и Бенароја је израдио пројекат и изводио радове на дограђивању првог спрата и нове фасаде зграде, за коју Светозар Стојановић наводи да ће са

---

⁷⁶¹ Тубић дефинише Ар Деко као појам који означава последњу генеалогску фазу сецесије, а Просен наводи да „Ар Деко није настао као контра стил, одговор или реакција на ар нуво (сецесију), већ као њен продужетак“: Tubić, *Umetnost Secesije kao srpska rana Moderna*, стр. 31; Просен, И. Милан. *Ар Деко у српској архитектури*, рукопис докторске дисертације у Библиотеци Одељења за историју уметности Филозофског факултета, (Београд: 2014), стр. 18.

⁷⁶² Клајн, „Сецесија“, стр. 142-144.

⁷⁶³ прим. аутора.

⁷⁶⁴ Zloковић, Milan. „Stara i nova shvatanja“, *Arhitektura*, br.5, (1932), 143-144.

⁷⁶⁵ Објекат је данас у власништву Пословног простора општине Стари град и сем локала у приземљу, већим делом је напуштен и празан.

⁷⁶⁶ Разгледница са свечаном Тријумфалном капијом у Дубровачкој улици 1900. године-из колекције Милоша Јуришића.

„новом фасадом ова преправљена зграда красити улицу“,⁷⁶⁷ чиме потврђује да је изграђена много пре 1913. године. Током бомбардовања, у Првом светском рату, зграда је оштећена, а потом и запаљена тако да је изгорела дрвена међуспратна конструкција, кров и столарија.⁷⁶⁸

Шеснаестог фебруара 1920. године, Јосиф Алкалај подноси молбу за обнову своје куће у Краља Петра бр. 30-32 (стари број), коју би извео у свему као постојећу. Зграда би имала подрум, приземље, мезанин и два спрата и искористио би све што може од старог објекта. Пројектом обнове предвиђена је нова фасада, јер би се на свим спратовима налазили бирои, односно објекат би имао искључиво пословну намену. Промена намене условила је и измене у унутрашњем распореду просторија.⁷⁶⁹ На рушевинама старе зграде Несторовић је, задржавајући постојећи обликовни оквир, пројектовао савремену пословну зграду. Објекат компактне основе обострано узидан развија се у дубини парцеле (34м). Задњом фасадом излази на „сокаче“ док су бочно формирана два светларника. Улаз је позициониран уз леву границу парцеле, на главној фасади и води до степеништа које је смештено у дубини објекта. Помоћни улаз је из сокачета, уз супротну границу парцеле, са помоћним степеништем позиционираним у наспрамном светларнику у односу на главно степениште.

У приземљу дуж фасаде у Улици Краља Петра била су смештена два дућана, а у њиховом залеђу магацини. На мезанину и спратовима налазили су се бирои, са истом просторном организацијом на свим етажама. Ка главној фасади, са троделном поделом, формиране су две просторије, ужа која одговара једној прозорској осовини фасадног платна и шира која обухвата два поља прозора.⁷⁷⁰ Бирои у дубоком

---

⁷⁶⁷ Стојановић, *Српски Неимар*, стр. 93-94; Ђурић Замоло је у Архиви МГБ нашла одобрени план првог спрата зграде у улици Краља Петра 30-32, из 1913. године, коју је потписао Леон Талви, за коју није успела да одреди који објекат је упитању јер је адреса Краља Петра 30-32, што је адреса предметног објекта (нумерација промењена 1922. године): Ђурић-Замоло, *Divna*. “Jevreji-graditelji Beograda do 1941. Godine”, *Zbornik Jevrejski istorijski muzej*, br. 6, (1992), 216-244, str. 239-240; МГБ Ур 14224-пројекат Леон Талви.

⁷⁶⁸ ИАБ ТД 16-26-23.

⁷⁶⁹ Кровни покривач лимени као што је био и на предходној згради са стакленим кровом над степенишним делом. ИАБ ТД 16-26-23.

⁷⁷⁰ Димензије просторија - 4,5x15,60 и 8,50x11,60м.

уличном тракту су међусобно били повезани и излазили су на средишњи део зграде, унутар којег су се налазиле степенишне вертикале и тоалети. Веза са бироима у двотрактном делу ка сокачету, остварена је путем отворене галерије.

*Слика 159 – Изглед зграде Јосифа Алкалаја у Улици Краља Петра бр. 26
(Колекција уметничког фотографа Милоша Јуришића)*

Фасада објекта је решена у духу сецесије, са јасном геометризованом поставком и наглашеном структуралношћу, која није у сагласју са конструктивним склопом унутар зграде. Да би допринео бољем осветљењу канцеларијског простора велике дубине, Несторовић пројектује фасадно платно испуњено стакленим површинама које пружа пуно светлости. Фасада се састоји од три једнака вертикална поља подељена пиластрима. Цела површина поља испуњена је троделним прозорским отворима, одвојеним безорнаменталним стубићима, који се континуално пружају кроз све етаже. Приземље је безорнаментално, са три правоугаона излога дућана и улазом у зграду. Ови отвори су различитих величина и независно распоређени, у односу на прецизну троделну поделу фасаде на спратовима, понављајући модел који је први пут применио на кући др Николе Николића. Визуелно вертикално повезани троделни прозори, правоугаоног облика на мезанину и првом спрату, на другом спрату формирају сегментни лук којим се завршава застакљени фасадни део. Прекиди стаклених делова међуспратном конструкцијом, испуњени су геометријском декоративном пластиком и суптилним флоралним елементима, у виду једног цвета у правоугаоном отвору, који се понавља. Геометријска шара је спроведена на столарији, на прозорима и вратима, као и на излозима дућана. Наставак модернијих струјања наглашене вертикалности и великих стаклених површина, добија модернији геометризовани оквир, тако да фасадом доминирају пиластри завршени маскеронима,⁷⁷¹ који прекидају кровни венац. Изнад венца, повучена од лица фасаде, је висока атика у виду пуног парапетног зида, са по три кружна медаљона изнад прозора. Изнад сваког пиластра на атици, постављен је по један пехар, са куглом који носи геометризовани постамент. Исти декоративни елемент употребљен је на згради „Банке Бошковић“ на углу Драгослава Јовановића бр.1, што указује да је декоративни репертоар употпуњен или промењен приликом изградње зграде „Банке Бошковић“ по завршетку Првог светског рата. Централно

---

⁷⁷¹ Sikimić, *Fasadna skulptura u Beogradu*, str. 139.

поље фасаде је наглашено терасама на првом и другом спрату, на којима је искористио ограде тераса од кованог гвожђа са старе зграде.⁷⁷²

Слика 160 - Зграда на Деак Тргу бр. 3 у Будимпешти
(www.egykor.hu)

Иако су присутни детаљи које је користио пре рата, приметан је нови стилски израз, где се извори могу тражити у архитектури Средње Европе, пре свега Будимпеште.⁷⁷³ Аналогије са објектом на Деак тргу бр.3 (V. Deák tér), (1910-1912)⁷⁷⁴ у Будимпешти су евидентне у обликовном и естетском смислу. Коришћење истог

⁷⁷² На овај податак указао уметнички фотограф, Милош Јуришић.

⁷⁷³ Лазић наводи да је објекат зидан по узору на објекте у Ници, међутим Никола Несторовић није боравио у Ници, нити се у Ници могу наћи аналогије са овим објектом: Лазић, *Сецесија у српској архитектури*, стр. 329.

⁷⁷⁴ Објекат пројектовао архитекта Самуел Ревец (1877-1928) (V. Deák tér 3. Sámuel Révész) www.budapestarchitect.com, 13.05. 2013.

декоративног репертоара као и обликовних решења фасада, који су типични за јеврејску четврт у Будимпешти, које Несторовић примењује на објектима које пројектује у духу сецесије, у међуратном периоду не могу се приписати искључиво каталожкој продаји истих ликорезачких калупа, већ дубљем свесном опредељењу ка сецесији. Пречишћени геометризовани израз је отварао нов пут ка Ар Декоу коју у том тренутку, 1920. године, није могао да наиђе на разумевање у београдској, српској средини.

Овај пословни објекат је 11. јануара 1931. године, добио изузетно значајну намену када је у просторије објекта усељена прва београдска Општинска библиотека и Музеј. Смештај у пословном објекту у Краља Петра омогућио је оснивање две важне институције града Београда.⁷⁷⁵

*Слика 161 - Читаоница библиотеке 1932. године
(Документација Одељења старих и ретких књига Библиотеке града Београда)*

⁷⁷⁵ Аноним. „Освећење општинске библиотеке и Музеја 11. Јануара 1931. године“, *Београдске општинске новине*, (1. фебруар 1931), 156-161; Агапова-Илић, Марија. „Поводом освећење Библиотеке и Музеја Општине града Београда 11. Јануара 1931. године“, *Београдске општинске новине* (1. фебруара 1931), 164-168.

Исте године оверава пројекат стамбене **куће грађевинара Ото Голднера**. Објекат у Улици Војводе Добрњца подигнут је 1920. године,⁷⁷⁶ а срушен је током Другог светског рата. На узаној парцели у дну плаца формирана је кућа развијене основе са дворишним крилима,⁷⁷⁷ орјентисана ка унутрашњем дворишту. Једнотракне основе приземља и првог спрата, у једном краку садржи низове просторија које се надовезују једна на другу, док је у другом краку смештено степениште за спрат и кухиња, који немају унутрашњу везу да станом. Фасадна обрада не постоји, па чак ни тежња да се на било који начин успостави уједначеност или ритам отвора. Нелогична и лоша просторна организација, као и одсуство било каквог решавања фасадног платна, говори у прилог тврдњи да је Несторовић само потписао а да је највероватније сам Голднер израдио пројекат.⁷⁷⁸

Иако је предавао предмет „*Пољопривредне и привредне зграде*“, Несторовићу се тек почетком треће деценије указује прилика да се опроба у пројектовању привредних објеката пројектима за два магацина.⁷⁷⁹ Један на обали Дунава а други на савском приобаљу.

Са завршетком изградње своје реперзентативне пословне зграде, на углу Теразија и Улице Драгослава Јовановића, „Банка Н. Бошковић“ ангажовала је акционара Николу Несторовића за **пројекат магацина на Дунаву**.⁷⁸⁰ Почевши од краја деветнаестог века, па до почетка Првог светског рата на Десној обали Дунава, од Дорћола па ка Карабурми, формирала се индустријска зона Београда. Железничка пруга уз обалу и могућност ширења уз Дунав, на слободним плацевима низводно, омогућила је убрзан индустријски развој овог дела града. После Првог светског рата

---

⁷⁷⁶ 23. маја 1920 године писмо Грађевинском одбору, одобрено 11 јуна 1920. Године у потпису грађевинар предузимач Ото Лоренц, Будимска улица 12: ИАБ ТД 1-66-1920.

⁷⁷⁷ Ротер – Благојевић, *Стамбена архитектура Београда*, стр.120.

⁷⁷⁸ Сарађивали су од изградње начелства у Крушевцу.

⁷⁷⁹ О индустријској архитектури видети: Кадијевић, Александар. „Историографија новије српске архитектуре-неискоришћено полазиште студија индустријске баштине“, *Годишњак града Београда*, књ. LIX, (2012), 12-36.

⁷⁸⁰ Куленовић, Рифат. *Индустријско наслеђе Београда*, (Београд: Музеј науке и технике, 2010), стр. 127.

десна обала Дунава представљала је индустријску зону, чији су оквири били дефинисани Генералним урбанистичким планом Београда 1923.године.⁷⁸¹

У подножју Дорћола, на крају Јеврејске улице, Несторовић је 1920. године пројектовао магацин, чија изградња је завршена крајем децембра 1921. године,⁷⁸² али као што је било уобичајено за међуратни период управа Банке је 1922. Године, приложила молбу за извођење још неких измена на згради. Током Другог светског рата објекат је оштећен, тако да је угао ка Јеврејској и Банатској президан 1946. године. Од 1948. године магацин постаје власништво предузећа за увоз и извоз Центропром.

Објекат је заузео скоро целу површину плаца трапезастог облика, између Дунавске, Јеврејске, Улице Мике Аласа (Банатске улице) и плаца Жака и Морица Калдерона, остављајући колски пролаз у ширини од 3,50 метра на граници са другом парцелом. Магацин компактне трапезасте основе димензија око 48 са 27 метара, решен је као армирано бетонска скелетна конструкција. Основа је подељена по дужини у два приближна сегмента, (23,66м са 24,75м односно 23,66м са 27,35м), која су у приземљу одвојена масивним зидом, на чијим крајевима се налазе вертикална језгра са лифтовима и степеништем.

Сваки сегмент је имао свој модуларни распоред стубова.⁷⁸³ Пресек стубова квадратног облика је смањиван ка вишим спратовима (у приземљу 60/60цм а на трећем 25/25цм). Статички прорачун је радио инжењер и предузимач Ашкенази.⁷⁸⁴ Рационалност и савремен приступ пројектовању утилитарног објекта, читљив је у организационој шеми. На подужним фасадама, дуж којих су колски пролази, у централној осовини се налазила се платформа за истовар робе у виду нише ширине 8, 40 м дубине око 2,7 на висини од око једног метра изнад нивоа терена, што је идеално за директно истоваривање робе из камиона. У средишту нише са обе стране објекта био је смештен по један лифт са канцеларијама са сваке стране. Са стране

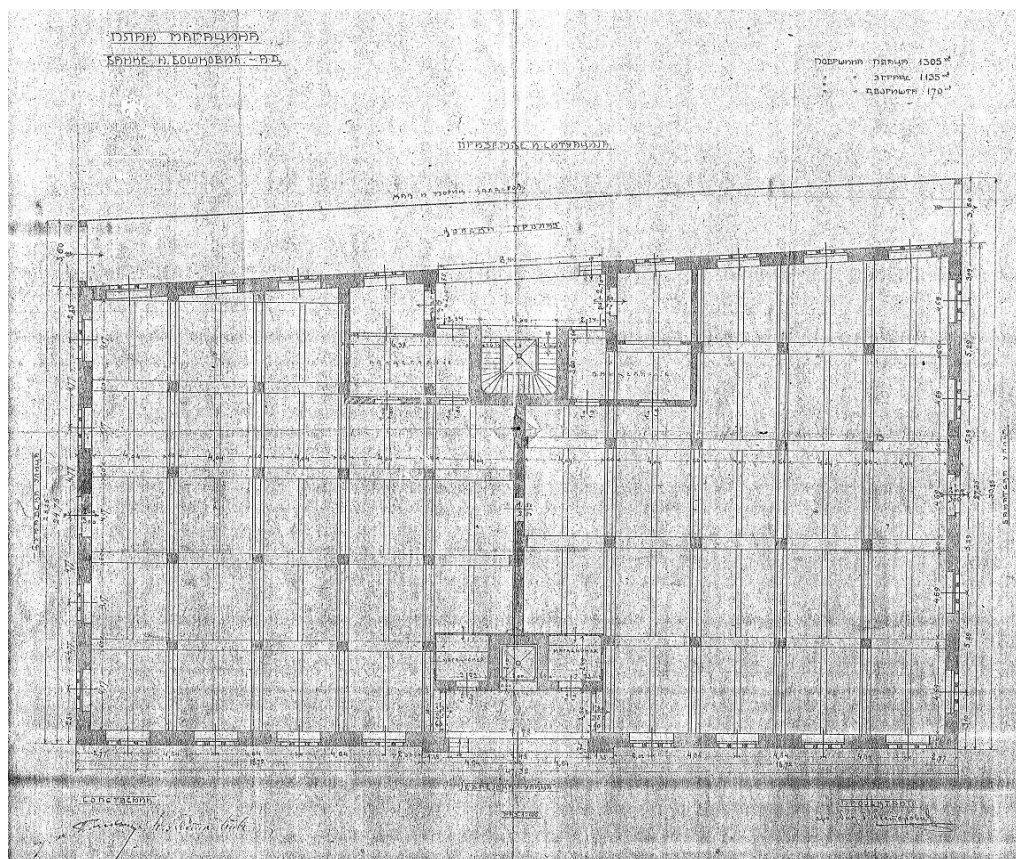
⁷⁸¹ Михајлов Саша. „Настанак и развој индустријске зоне на десној обали Дунава у Београду од краја 19. до средине 20. Века“, *Наслеђе*, бр. 12, (2011), 91-116, стр. 94.

⁷⁸² ИАБ ТД 7-1-22.

⁷⁸³ тако да су у мањем делу распони 4,04 са 4,17 а на већем делу 4,04 са 4,69 м.

⁷⁸⁴ ИАБ ТД 7-1-22.

Јеврејске улице, унутар бетонског језгра, око лифта је формирано и степениште. Банка је изградила и велики мост за истовар и утовар робе, дугачак 370 м, који је водио од првог спрата и магацина до Дунава, а држава и општина су обећале да ће потпомоћи подизање понтона и пристаништа. У банчиној згради био је смештен царински одељак и магацин за смештај царинске робе.

*Слика 162 – Основа приземља магацина Банке Бошковић
(Историјски Архив Београда ТД 7-1-22)*

Пешачки улази у објекат су позиционирани на краћим наспрамним странама. На горњим спратовима је био искључиво магацински простор, без икаквих подела. Утилитарност организационе шеме је доследно спроведена на глатко малтерисаним фасадама, које се састоје од ритмичног понављања истих вертикалних поља, подељених безорнаменталним испустима пиластрима који се континуално протежу целом висином објекта, од ниске сокле до кровне стрехе. Пројектом је био предвиђен доводни дрвени кров, који је изменама током изградње објекта, решен као

армиранобетонски. Објекат је требало да има три спрата и таван, међутим изменама током изградње и променом кровне конструкције добијен је четврти спрат, што је утицало на фасадно решење.⁷⁸⁵ Да би се сместили прозори исте величине као на осталим спратовима, жртвован је кровни венац као и декоративни хоризонтални завршетак пиластра, чиме је нарушена пропорција објекта. Подужне фасаде имале су трипартитну поделу, са централним ризалитом који је благо испуштен у простор. Низови лучно засведене прозорске браварије, издељене у ситна правоугаона поља, недвосмислено говоре о намени објекта.

*Слика 163 – магацин „ Банке Бошковић“
(Колекција Ивана Р. Марковића историчара уметности)*

На обали Саве, почетком 1921. године, са инжењером Ашканазијем пројектује још један **магацин овога пута за Француско-српску банку**.⁷⁸⁶ У периоду непосредно пред Балканске ратове, све до почетка Другог светског рата, на подручју Србије и Балкана доминирала је борба за привредно-политички монопол моћних европских држава и њихових финансијских центара. Финансијски утицај Француске

---

⁷⁸⁵ ИАБ ТД 7-1-22.

⁷⁸⁶ ИАБ ТД 28-V-1921.

постајао је све већи, док се аустроугарски и немачки смањивао. Упоредо с тим растао је и политички значај Француске све до убиства краља Александра Карађорђевића (1934), који је у њој видео највећег савезника у одбрани интереса своје владарске куће и државе којом је владао.⁷⁸⁷ Избијањем Царинског рата, отвориле су се могућности за уплив француског капитала на простор Србије, тако да је одобрењем министра народне привреде, Јаше, М. Продановића, од 15. јула 1910, Француско-српска банка са друштвеним седиштем у Паризу, отворила пословно седиште у Београду.⁷⁸⁸ Капитал оснивача банке је био већим делом француски, са знатним учешћем британског капитала преко Отоманске⁷⁸⁹ банке. Саветодавни одбор банке чиниле су истакнути грађани у политичкој и економској сфери, чиме је Управни одбор хтео пре свега да осигура своја настојања и улагања.⁷⁹⁰ На челу банке је био Управни одбор од осам чланова и директор. Управни одбор је из редова утицајних грађана Србије бирао Саветодавни одбор са мандатом од две године. У првом Саветодавном одбору били су Лаза Пачу, представник одбора Земаљске банке, под контролом старорадикала, затим Драшковић, председник одбора Извозне банке, под контролом младорадикала, Милован Миловановић, један од главних акционара банке и министар иностраних дела у влади радикала, и најзад Воја Вељковић, представник Врачарске задруге, која је важила као банка либерала.⁷⁹¹

На основу познанстава у Банкарским круговима, Несторовић је после Првог светског рата ангажован на изради пројекта магацина Француско-српске банке.⁷⁹² Уједно најистакнутије банкарске породице у Србији али и у ширем региону, биле су јеврејског порекла Азриел, Алкалај, Алтарац и Де Мајо које су имале залог у Француско-српској банци.⁷⁹³ Управо познате банкарске породице, као Алкалај

---

⁷⁸⁷ Мирчић, „Француско-српска банка“, стр.59.

⁷⁸⁸ Мирчић, В. „Француско-српска банка а.д. Београд 1910-1951.“, *Архив*, св. 1-2, (2005), 59-71, стр.59. Даље (Мирчић, „Француско-српска банка“).

⁷⁸⁹ Отоманска царска банка основана после Кримског рата (1863) ради ширења финансијског уплива Велике британције и Француске на Отоманско царство: *Ibid.*, стр.60.

⁷⁹⁰ *Ibid.*, стр.64

⁷⁹¹ Milić, D. „Učešće Jevreja u bankarstvu Srbije do I Svetskog rata“, *Zbornik Jevrejski istorijski muzej*, br. 6, (1992), 168-182.

⁷⁹² ИАБ ТД 28-V-1921.

⁷⁹³ Мирчић, „Француско-српска банка“, стр.65.

отварају Несторовићу у међуратном периоду, нов дијапазон клијентеле оличене у јеврејској заједници. Тако да у овом периоду ради пројекте стамбено пословних зграда за Давида Алкалаја⁷⁹⁴, Јосифа Алкалаја и Александра Белића.⁷⁹⁵

Француско-српска банка сервисирала је финансијско пословање и осталих француских привредних друштава и индустријских погона,⁷⁹⁶ између осталог и грађевинског предузећа Батињол, које је било закупац већег дела зграде Васе Поповића на Теразијама, коју је пројектовао Несторовић 1922. године.⁷⁹⁷

Банка је отворила неколико филијала у Србији и Македонији, а главно седиште се налазило на углу Кнез Михајлове бр.36 и Вука Караџића бр. 3. Пројекат за ову филијалу је стигао из Париза, а изградња зграде је започета пре почетка Првог светског рата и завршена је 1923. године.⁷⁹⁸ Потпуно окретање ка Француској после Првог светског рата условило је и развијање послова банке, која је закупила парцелу оивичену Херцеговачком, Зворничком и улицом Хаци Николе Живковића, за подизање магацина.

На трапезастој основи (31,86 пута 33,71 м) Несторовић пројектује магацин који има три спрата, приземље и испод једне стране објекта подрум. Армирано бетонски конструктивни систем је боље савладан на овом пројекту мада модуларно пројектовање није доследно спроведено тако да се по краћој страни јавља неколико различитих ширина осовина (5,60 -5,60- 7,60 -4,90- 4,50) док је на дужој страни распон уједначен на 5,10 м. Као и сви објекти на савском приобаљу и овај објекат је фундиран на шиповима. За разлику од хотела „Бристол“ на којем су примењени шипови система „Stern“, код магацина Француско-српске банке примењени су

---

⁷⁹⁴ Давид Алкалај веома чувен не само као адвокат већ и као јеврејски јавни радник оснивач ционистичког покрета умро 1933: Tajtacak, David. *Beogradski-srpski Jevreji i njihova zanimanja do Drugog svetskog rata*, rukopis Jevrejski istorijski muzej, Beograd:1971, Inv. br. 4268.

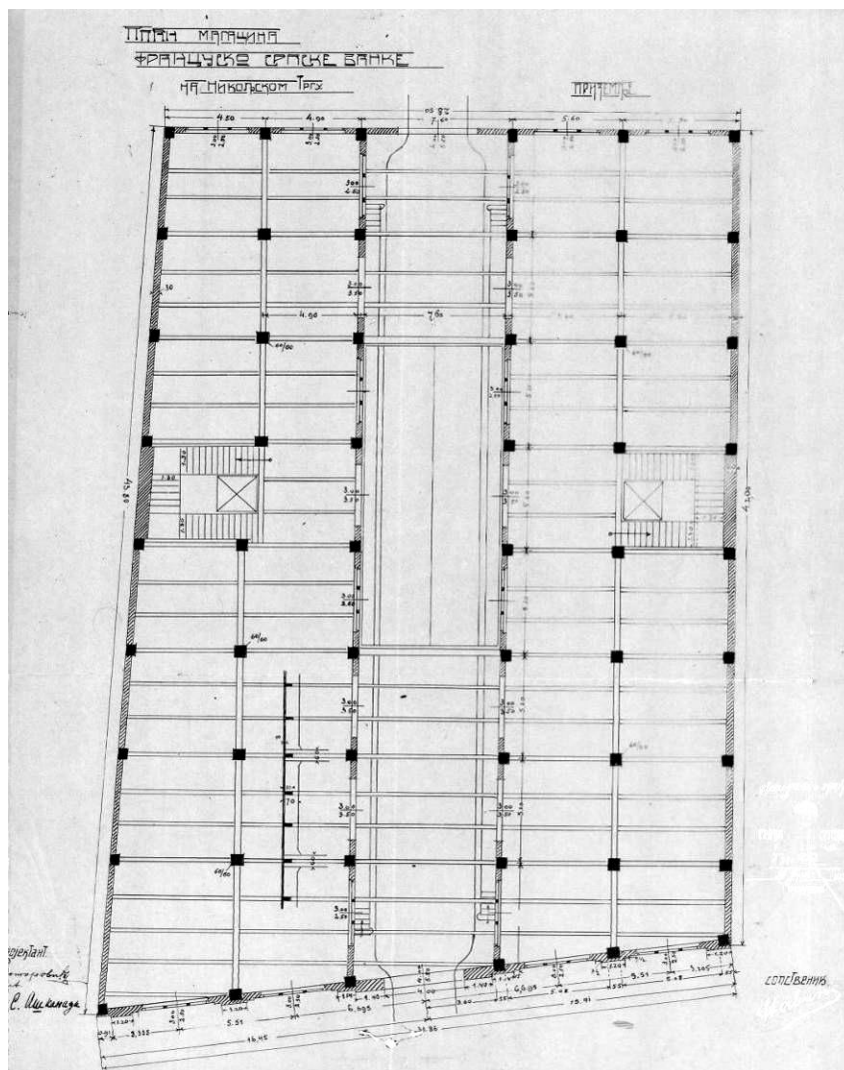
⁷⁹⁵ Професор словенске филологије, био је јеврејског порекла, 1900. године почео је да ради на Величкој школи, све до 1914. године, када напушта факултет и одлази за иностранство: Николић, Р. М. „Александар Белић као професор Велике школе и Универзитета до 1914. године, уз стогодишњицу рођења“, *Годишњак града Београда*, књ. XXIII, (1976), 219-236.

⁷⁹⁶ Мирчић, „Француско-српска банка“, стр.67.

⁷⁹⁷ На плану пише Општа кредитна банка, која је вероватно кредитирала изградњу палате Васе Поповића: ИАБ ТД 2-40-1922.

⁷⁹⁸ Ibid., стр.62.

савременији конусни шипови система „Konrad“, који су имали знатно већу носивост.⁷⁹⁹

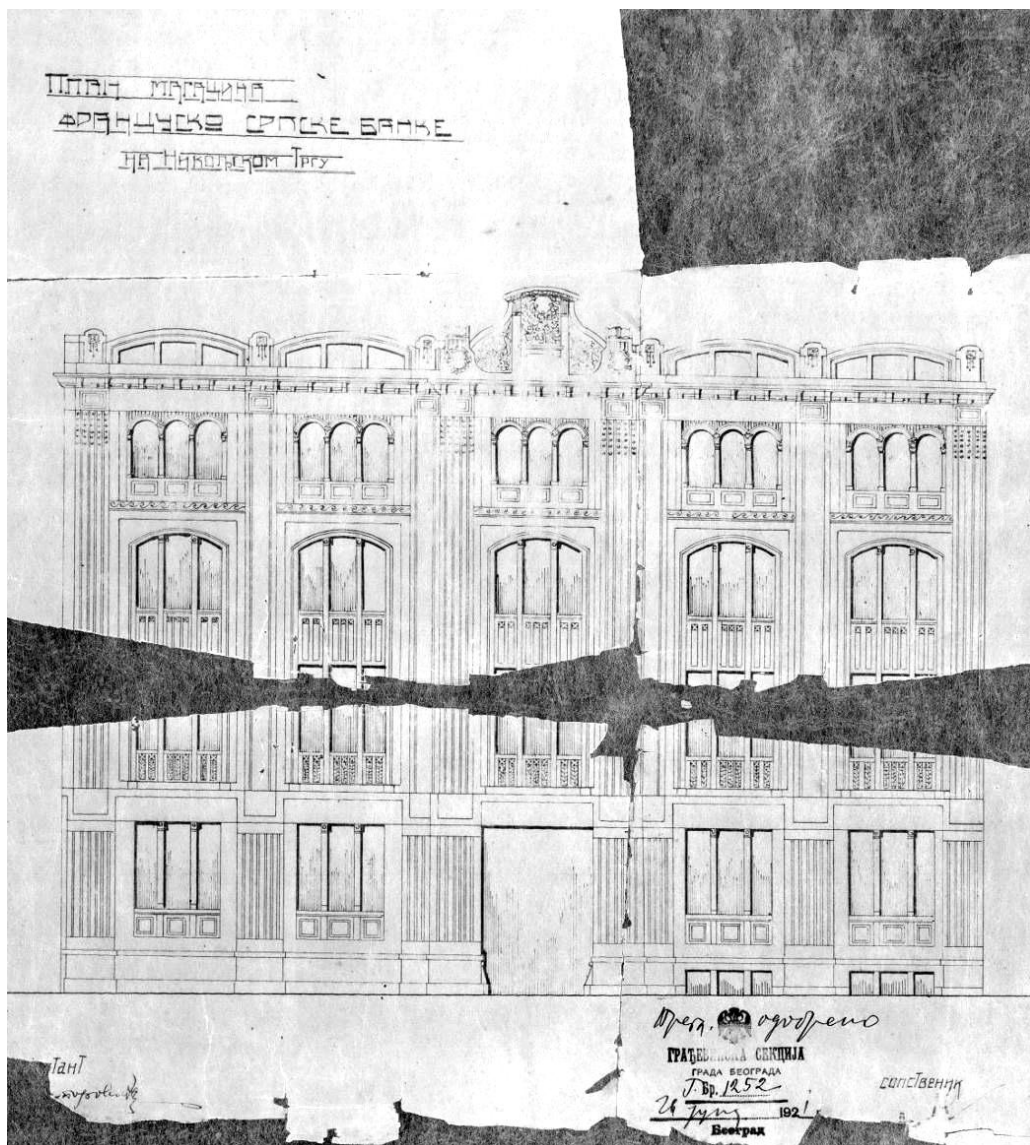
Слика 164 – Основа приземља магацина Француско – српске Банке (Историјски Архив Београда ТД 7-2-38)

Армиранобетонски стубови су квадратног пресека, као и код магацина „Банке Бошковић“ и пресек им се смањује на вишим спратовима (у приземљу 60/60 на последњем спрату 30/30). Лифтовске кућице са степеништем су на истим позицијама као код магацина „Банке Бошковић“, с тим што је колски приступ кроз средину

⁷⁹⁹ Несторовић, Грађевинске конструкције, стр. 36.

објекта. Магацин је осмишљен тако да обухвата цео блок а да се у средишту налази светларник, у ширини средишњег поља по краћој страни. На тај начин истовар и утовар робе се обављао унутар објекта. Исти распоред је поновљен на сва три спрата, тако да је простор осветљен прозорима на фасади и из светларника.

За разлику од магацина „Банке Бошковић“ који се налазио у индустријској зони, код магацина Француско-српке банке Несторовић је посебну пажњу посветио фасади ка Улици Хаџи Николе Живковића, с'обзиром да је први објекат до магацина био хотел „Бристол“. На делимично сачуваном неизведеном пројекту фасаде доминира сецесија, која се обликовним елементима везује за фасаду хотела. Фасада је подељена на пет вертикалних поља, са наглашеном вертикалношћу пиластрима који почињу у приземљу у виду постамената да би се наставили све до атике. Углови зграде, као и централно поље акцентовани су широким удвојеним пиластрима са декорацијом у виду вертикалних зареза. Прозорски троделни отвори испуњавају целу ширину поља и разликују се по спратовима. У приземљу и на првом спрату примењени су троделни правоугони прозори, подељени витким стубићима са капителом у виду геометријске шаре. На првом спрату, стубићи се континуално настављају до прозора другог спрата, који су лучно завршени, формирајући јединствену целину стаклених отвора, као на фасади зграде Јосифа Алкалаја у Краља Петра, а на парпетним пољима између првог и другог спрата поновљен је исти декоративни мотив са цветовима са овог објекта. Трећи спрат је одвојен хоризонталном декоративном флоралном тенијом, прекинутом пиластрима и једино нетипично решење за Несторовића представљају прозорски отвори на овом нивоу у виду трифоре, које је настало или под утицајем националног стила или средњоевропске архитектуре Мађарске. Изнад не претерано наглашеног кровног венца, атика се састоји од низа лучних паладијанских прозора и централног висински наглашеног дела, слободно закривљеног са богатом флоралном декоративном пластиком и маскероном у центру. Фасада одише вертикалношћу и лакоћом, визуелно и стилски је усклађена са фасадом хотела „Бристол“ али са савременијим приступом сецесији.

Слика 165 – Пројекат фасаде Француско – српске Банке
(Историјски Архив Београда ТД 7-2-38)

Међутим изведена фасада је у потпуности у духу академизма.⁸⁰⁰ Обликовно је задржана основна подела на пет поља али је вертикалност заменила хоризонтална подела, са наглашеним рустичним приземљем и полукружно засведеним прозорима, који на спратовима постају правоугаони са танком троделном поделом. Скоро

⁸⁰⁰ Одобрење за подизање магацина решење - Грађевинског одбора од 5. јула 1921. године; при раду се указала потреба да се изведу неке измене тако да је , колском пролазу у приземљу измењен облик, између стубова пролаза су направљене преграде и измењена је фасада -10 јануар 1923. године: ИАБ ТД 28-V-1921.

потпуно одсуство декоративне пластике, потенцирано је глатком обрадом фасадних зидова и хоризонталним венцима подпрозорних и надпрозорних греда. Последњи трећи спрат је издвојен хоризонталном парапетном траком. Задржани су отвори у виду трифора али са наглашеним кључним каменом у темену сваког лука. Испод богато профилисаног кровног венца, ношеног конзолицама јавља се трабеација испуњена профилисаним хоризонталним тракама. Изнад венца је класична атика у виду парапета са низом балустера, која је виша и наглашенија на централном пољу са исписом „ФРАНЦУСКО-СРПСКА БАНКА“ на српском и француском језику и уоквирена са по две декоративне вазе. Зграда је 1970. године реконструисана по пројекту С. Распоповића и у њој се и данас налази салон намештаја СИМПО.⁸⁰¹

*Слика 166 – Изведена зграда Француско-српске Банке
(Колекција уметничког фотографа Милоша Јуришића)*

Током изградње свог магацина на дунавском приобаљу, управа „Банке Бошковић“ је донела одлуку да на плацу преко пута, у Јеврејској улици, подигне зграду са бироима и становима за чиновнике банке. Несторовић је 1921. године,

⁸⁰¹ Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда.

израдио **пројекат стамбено пословне зграде у Јеврејској улици бр. 32**. Молба за изградњу поднета је у децембру 1921., а одобрена у јануару 1922. године, док је изградња отпочела тек у лето 1923. године. Објекат је завршен 1925. године.⁸⁰² У периоду између првог одобрења и почетка изградње, направљен је нови пројекат по којем је објекат изведен. Иако је објекат на углу, није конципиран као угаони већ се пружа дуж Јеврејске у виду, подужног плана са дворишним крилима, тако да формира узано и разуђено унутрашње двориште. Улаз је из Јеврејске улице, померен је од централне осе и дугачким улазним ходником води до ректификованог степеништа смештеног на дворишној фасади.

Разлике у основи између првог и другог пројекта, огледају се у већој пречишћености основе. Распоред зидова у новом пројекту подређен је армиранобетонској конструкцији, са дефинисаним позицијама носећих праваца, што условљава јаснију организацију и модуларност основе, што до тада није била карактеристика пројеката стамбених зграда, како Несторовића тако и осталих архитектата пре Првог светског рата.⁸⁰³ Носећи зидови се пружају у подужном правцу дуж Јеврејске улице, све до улаза у зграду односно до последња два поља главне фасаде, да би потом носећу функцију преузели попречни зидови односно зидови паралелни са Улицом Мике Аласа (Банатском). Преградни, зидови су танки дебљине 10цм, а на местима где је граница између два стана постављени су дупли преградни са ваздушном изолацијом између (10-10-10). Изведени објекат има приземље, три спрата и таван.⁸⁰⁴ У приземљу и на првом спрату су се налазили

---

⁸⁰² Прва варијанта пројекта - молба суду да се зида 10. 12. 1921. одобрење из 04.01. 1922.године; молба суду да одобри за изградњу 31. 08. 1923.год; молба банке Николе Бошковића од 15. априла 1925. год. да се изда уверење да је подигнута нова зграда на углу улица Јеврејске и Банатске према одобреним плановима; статички прорачун радио Адолф Кифер грађевински инжењер, 12. јул 1928.год.: ИАБ ТД 7-1-22.

⁸⁰³ Изведени пројекат је на папирима малог формата који су потписани са инг. Кифер преко чега је дошао потпис арх Н. Несторовић. Адолф Кифер је грађевински инжењер који је имао биро у Поп Лукина бр 4., и који је израдио статички прорачун армирано бетонске конструкције зграде, тако да је он највероватније према потребама конструктивног склопа пречистио оригиналне планове: ИАБ ТД 7-1-22.

⁸⁰⁴ Првим пројектом је предвиђен спрат мање.

бирои, а на последња два станова.⁸⁰⁵ У пословном делу зграде, на свакој етажи су биле по две одвојене јединице са по неколико канцеларија, заједничким тоалетима и кухињом, до којих се стизало отвореном галеријом. У стамбеном делу су била по четири стана на спрату, од којих се у два улазило преко галерије. По својој структури станова су били предвиђени за самце или сиромашније чиновнике.⁸⁰⁶ Већ на овом објекту приметна је промена у приступу при изградњи објекта, тежи се што већој уштеди, употребом јефтинијег материјала уз максимално искоришћење простора. Светларници су све мањи, степеништа су скучена а и поред тога што канализација постоји тоалети су луксуз.

За фасаду су такође понуђена два пројекта. Први је био богатији по декоративној обради, нагињао је сецесији, док је фасада изведеног објекта у духу академизма јаснија одређенија, са мање наглашеним приземљем, без закривљених линија и великих троделних прозора. Хоризонтална подела објекта постоји између базиса приземља и спратова, а заокружена је профилисаним кровним венцем, ношеним конзолицама. На оба пројекта фасада је издељена на шест поља, почевши од првог спрата, који наизменично алтерирају АБ-АБ-АБ. Свако „А“ поље је испуштено у простор у виду еркера, оивичено пиластрима са јонским капителом и надвишено троугаоно завршеном атиком. Ове еркере у нивоу приземља носе удвојене конзоле испод пиластра. У сваком пољу је по једна прозорска осовина. И поред два пројекта измене су вршене и током извођења тако да је атика другачије изведена, без троугаоних завршетака, већ у виду ограде са балустерима и украсним куглама на угловима са благим надвишењем у односу на „Б“ поља.

---

⁸⁰⁵ У првој варијанти у приземљу је гаража иза које је штала и бирои а у новом су само бирои у приземљу и на првом спрату.

⁸⁰⁶ Највећи стан има тоалет у стану, док за све остале постоје заједнички тоалети на спрату до којих се долази отвореном галеријом.

*Слика 167 –Зграда за чиновнике Банке Бошковић у Јеврејској улици бр. 32
(Фотографија аутора)*

Сви прозори су правоугаони исти и пројектом је било предвиђено да имају исту декоративну обраду, међутим на изведеном објекту је на еркерима примењена богатија декоративна обрада. Као декорација, јављаја се трака вертикалних зареза на трабеацији и око прозора на последњем спрату иста као на згради „Банке Бошковић“ на Теразијама. Иако изведени објекат не тежи ауторском изразу, приметан је другачији декоративни репертоар који ће у потоњим Несторовићевим пројектима, у којима надвладава академизам постати уобичајен, који се огледа пре свега у примени балустера и декоративних венчића.

Крајем 1921. године за **професора Универзитета Александра Белића**, Несторовић пројектује **кућу у Ресавској улици бр.28**. Објекат је већ у мају 1922. био подигнут, да би током јуна извели измене, приземља, мансарде и донекле фасаде.⁸⁰⁷

---

⁸⁰⁷ Ресавска улица сопственик Александар Белић професор Универзитета, пројектант Никола Несторовић, измене учртао арх. Иван Белић који је пројектовао и кућу у дворишту (15-8-1924).

Основу преправљене мансарде је потписао Иван Белић,⁸⁰⁸ и по функционалном распореду не одговара нечему што би Несторовић пројектовао.

Плац издужен у виду ромба, својом краћом страном излази на улицу, (21.30м док се у дубину пружа 49.м односно 59.0 м). Зграда постављена на регулационој линији уграђена је са бочних страна, компактне и неправилно разуђене основе са дворишне стране. Иако је овај пројекат рађен класично, у масивном систему, од опеке са гвозденим гредама међуспратне конструкције и дрвеном кровном конструкцијом,⁸⁰⁹ Несторовић примењује знатно јаснију конструктивну шему, са носећим зидовима који су континуални и паралелни са главном фасадом, тако да је формирао двотрактно решење са ходничким коридором на дворишној фасади и степеништем које независно излази ван њене равни.

У приземљу је смештено пет дућана који се од уличне фасаде развијају ка дубини, као и колски пролаз ширине 3м, који води до дворишта и улаза у зграду. Зграда има приземље, мезанин, три спрата и мансарду. На свим спратовима се налазе станове, на мезанину и првом спрату су по две приближно једнаке стамбене јединице, док су на другом и трећем спрату смештени по један велики и један мали стан. Степенишна вертикала је једна, али за сваки стан је обезбеђен главни и споредни улаз, до којег се долази преко отворене галерије. Централни део главне фасаде је искоришћен за собе које су велике, правилног правоугаоног облика, повезане енфиладама, док се у косинама на бочним странама зграде, налазе помоћне просторије, као и купатила неправилних облика.⁸¹⁰

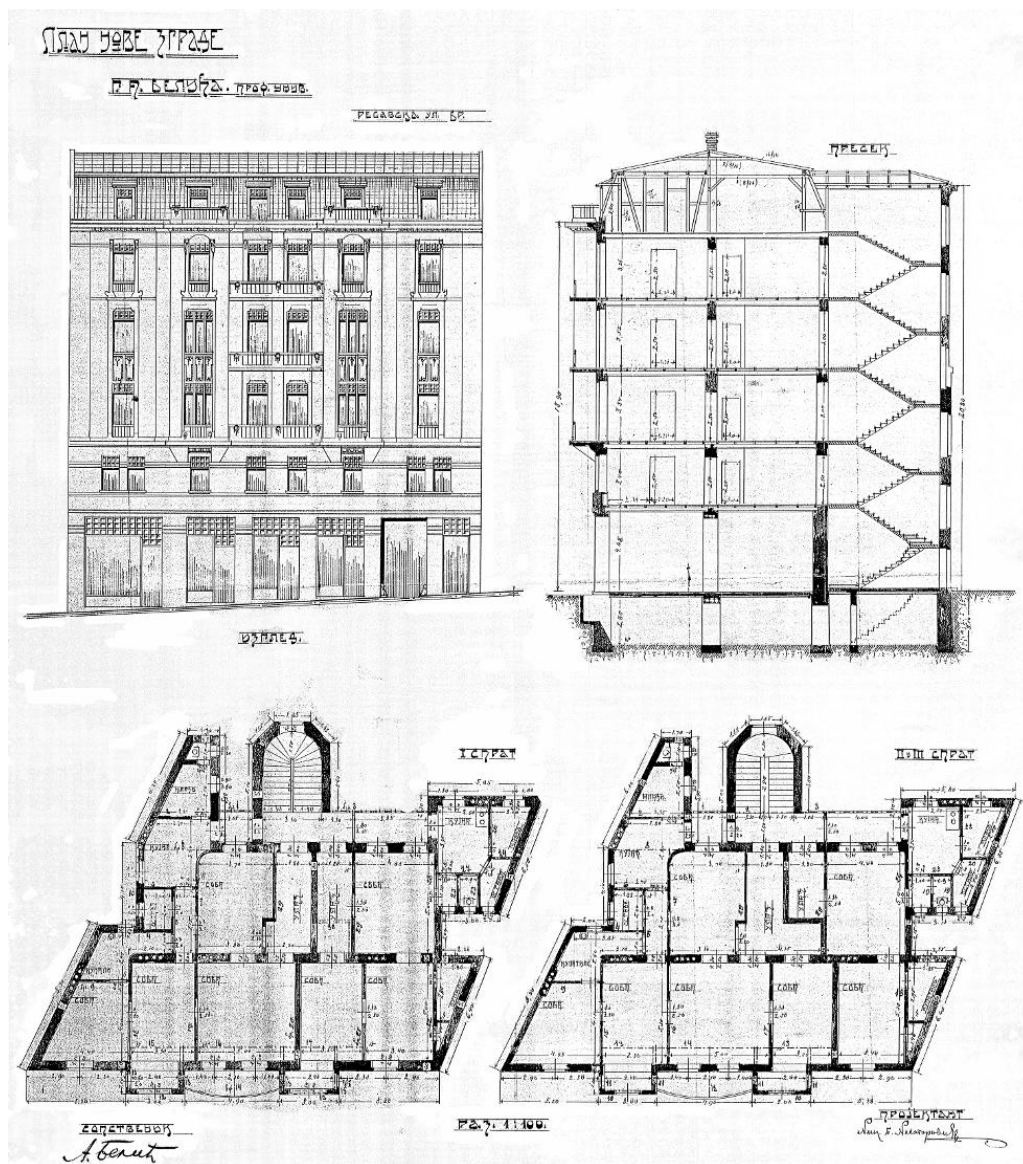

Допис грађевинском одбору 9. мај 1922.године, молба за издавање уверења да је зграда у Ресавској 28 подигнута према прописима потписао Александар Белић, 24. јун 1922. године грађевинска секција града београда одобрена измена грађевине: ИАБ ТД 7-12-1922.

⁸⁰⁸ Белић Иван (1887-1968) радио у Београду као самостални аутор и предузимач радова у периоду 1921-1938.године: Кадијевић, Александар. „О архитектури београдске палате „Реунионе““, *Зборник Музеја примењене уметности*, бр.9, (2013), 127-139, стр. 131-133; Маневић, Зоран,(ур.). *Лексикон српских архитеката XIX и XX века*, (Београд : Клуб архитеката: Грађевинска књига, 1999), стр.17.

⁸⁰⁹ Прорачун гвоздених греда Н. Несторовић: ИАБ ТД 7-12-1922.

⁸¹⁰ У већим стамбеним јединицама купатила имају везу са једном собом и ходником, док су у мањим стамбеним јединицама везана за једну собу.

Слика 168– Пројекат зграде проф. Александра Белића у Ресавској улици бр. 28
(Историјски Архив Београда ТД 7-12-22)

Улична фасада, има петоделну поделу и по свом склопу представља варијанту зграде из Дечанске бр. 35. Приземље са мезанином формира постамент зграде, која се на спратовима развија са централним делом оивиченим дубоко испуштеним еркерима повезаним благо закривљеним терасама.⁸¹¹ Ритам отвора приземља је независтан од ритма отвора на спратовима, а са остатком фасаде повезан је

⁸¹¹ Фасада се може посматрати и као трипартитна са троделном поделом централног дела.

декоративним квадратним пољима у надсветлима отвора. Мезанин формира прелаз између спратова и безорнаменталног приземља, са уједначенијим ритмом правоугаоних прозора и декорацијом на крајњим пољима у форми постамената пиластра спратова.⁸¹² Секундарна пластика на мезанину је геометризована у виду вертикалних зареза, завршених благо испуштеним стилизованим капителом са три кружна медаљона.

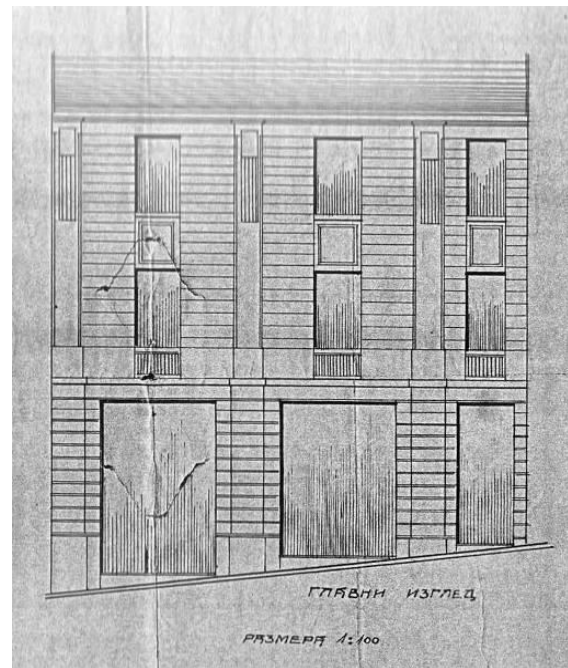
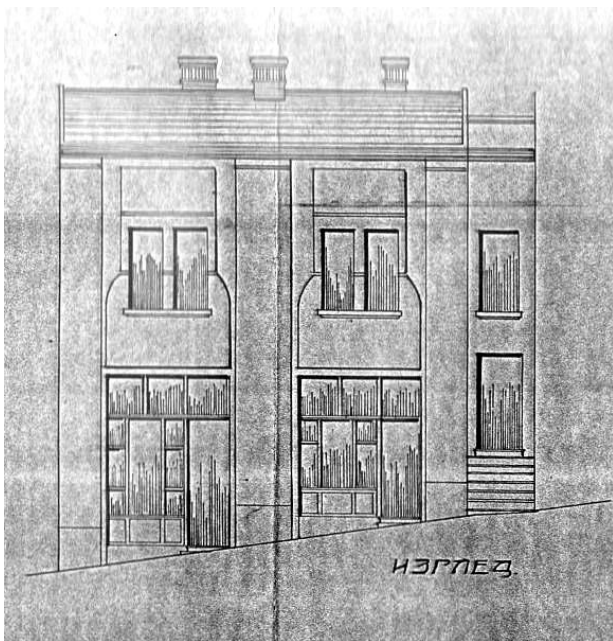
Сем централног, вертикална поља фасадног платна, имају по једну прозорску осовину, тако да су на еркерима централног дела велики прозори са троделном поделом, а на централном ризалиту по две прозорске осовине са једноделним правоугаоним балконским вратима. Декорација је сведна у функцији наглашавања вериткалности у виду безорнаменталних пиластра који оивичавају бочна крајња поља и танке вертикалне траке која формира континуални оквир дуж спратова око прозорских осовина. Изнад еркера на мансарди су терасе, са зиданом оградом тако да формирају утисак зида атике. Пројектом фасаде је предвиђено да се надсветла свих прозора састоје од малих квадратних стаклених поља, која би чинила основни декоративни и повезујући елемент фасаде, а декоративном обрадом отвора на трећем спрату били су предвиђени нежнији сецесијски оквири, међутим то није изведено. Уношењем правилних профилисаних лизена и декоративне пластике, смештене у правоугаони оквир изнад надпрозорне греде, уз избацивање декорације надсветла, изгубио се дух сецесије у корист академизма и уједно је изгубљен основни дизајн и концепт фасаде. Естетику зграде додатно је нарушило лоше решење мансардних отвора мимо пројекта.

За брата Ђорђа, Никола Несторовић још једном даје решење у стилу сецесије али се усваја пројекат у духу академизма. На великој парцели у **Рељиној улици бр. 2**, уз објекат који је пројектовао 1907. године ради малу стамбену зграду. Први пројекат настао 1921. године, предвиђао је објекат са једним спратом али убрзо

---

⁸¹² Иако су и на мезанину исти станови као на спратовима спратна висина је мања и на свим собама су дводелни прозори исте величине који иду у ритму по два, један близу другог. На бочним странама по један у осовини еркера и два на централном делу али на већем размаку него на бочним странама.

потом је уследио други план са објектом на два спрата.⁸¹³ Реализовани објекат површине око 127м², је компактне скоро квадратне основе узидан са једне стране. Два дућана смештена су у приземљу а собе ка дворишту, док је улаз позициониран бочно. На свакој етажи је по једна стамбена јединица, тротрактно решена. Степениште које је мало, ректификовано, смештено је у трећи дворишни тракт у оквиру којег су и помоћне просторије. Сваки стан је имао два улаза, главни и помоћни. У средњем тракту је предсобље и једна соба, док се дуж уличног тракта, налазе две собе и мали кабинет који је изнад улаза у приземљу. Врло јасна рационална основа са добром организацијом свих просторија указује на савременији начин пројектовања.

Слика 169 – Рељина улица бр. 2, два решења фасаде, неизведено са леве стране и изведено са десне
(Историјски Архив Београда ТД 10-21-22)

⁸¹³ У априлу 1921. године му је одбијена молба да зида приземну кућу, јер је на том месту предвиђено подизање куће на спрат. Ђорђе Несторовић зидање је започео септембра 1921. и довршио јуна 1922. године. Статички прорачун гвоздених греда за зграду израдио Н. Несторовић, Немачки нормални профили, Аустријски нормални профили: ИАБ ТД 10- 21- 22.

Променом спратности у првом и другом пројекту није измењена организациона шема али је фасада из једноставне, слободније компоноване са елементима сецесије прешла у безличну геометријску академску фасаду, са наглашеном хоризонталном поделом.

Током 1921. године Несторовић ради пројекат **стамбено-пословне зграде за адвоката Давида Алкалаја у улици Цара Лазара (Кнеза Лазара) бр. 9**. Као и код свих наруџбина после Првог светског рата, први пројекат је урађен још 1920. године, од којег је наручилац одустао јер је желео да сазида већу и вишу зграду за бирое.⁸¹⁴ Објекат позициониран на углу велике парцеле оивичене улицама Цара Лазара (Кнеза Лазара) и Николе Спасића (Трговачком), формиран је са издвојеним наглашеним угаоним делом, у основи као троугаони исечак круга који се са стране Улице Николе Спасића наслања на постојећи објекат док се дуж Цара Лазара наставља у виду кубуса. Двоспратни објекат са мансардом, компактне је двотрактне основе неправилног облика. Иако је угао улице наглашен полукружним испустом, већ по типичном Несторовићавом решењу стамбених објеката, главни улаз је бочно из Цара Лазара у централној осовини фасадног платна, док се са угла улази само у простор дућана у приземљу. На првом и другом спрату налазили бирои/канцеларије за које су тоалети издвојени на подестима степеништа,⁸¹⁵ док је на мансарди пројектован стан и тавански простор изнад угла објекта.

---

⁸¹⁴ 18. 06. 1921. молба Грађевинском одбору у којој објашњава да је 16. јула 1920. године поднео план за зграду који је одобрен 20. јула 1920. године али сад одустаје јер жели да сазида већу и вишу зграду, искључиво пословне намене, за бирое: ИАБ ТД 8-9-1923.

⁸¹⁵ Пошто оригинални планови основа нису сачувани сем основе мансарде.

*Слика 170 – Изградња зграде Давида Алкалаја у Цара Лазара бр. 9
(Колекција уметничког фотографа Милоша Јуришића)*

Фасада се стилски ослања на академизам хоризонталном поделом, међутим не одише тежином. Обликовно има реминисценција на кућу Милана Павловића у Грачаничкој улици, али се при решавању угла на овом објекту осећа већа пластичност маса. Успостављен је прави однос кривине угла и испуста ризалита, који га окружују, тако да је постигнут осећај органске целине, чему доприноси слободно закривљени кровни венац на углу, завршен са две волуте и акротеријом у виду шкољке. Купола изнад угла је повучена од лица фасаде, делимично заклоњена пуним парапетом атике и у сасвим је другачијем визуелном контексту од купола на угловима Несторовићевих зграда из предратног периода. Односно не представља доминантну кулминацију вертикале. Пречишћена фасадна платна са декоративном пластиком на парапетима прозора и натпрозорним пољима употпуњава богати

флорални фриз испод кровног венца на углу. Фасада дуж Цара Лазара је слободније решена са смењивањем верикалних поља фасадног платна са удвојеним прозорима у пољима са једном прозорском осовином. Ова репетиција поља раздвојена пиластрима послужиће Несторовићу за развијање фасадних платана у потоњим објектима.

Пројекти током прве две послератне године у стилском изразу су тежили ка стилизованој предратној сецесији, која је била најава Ар Декоа. Међутим овај нови декоративни израз у српску архитектуру је стигао пут француског утицаја тек са новом генерацијом архитеката после 1925. године.⁸¹⁶ Иако са временске дистанце период од пет година не делује као велики прекид, он је означио последње године стваралаштва Николе Несторовића током којих естетски израз, који је био реминисценција предратне сецесије са тежњом ка новом декоративном репертоару, није наишао на одобравање средине, те је већина Несторовићевих пројеката измењена у корист академизма. Одбијањем пројеката који су потенцирали сецесијски орнамент прекинут је даљи Несторовићев развој у том правцу и онемогућено је директно остваривање везе између предратне сецесије и Ар Декоа. Са друге стране Никола се све више окреће армираном бетону и савладавању савременијег концепта констукције, коју намеће савремени материјал.

12.2 Грађевинско потрошачка задруга и стамбена изградња

Све убрзанија стамбена изградња у Београду од завршетка Првог светског рата навела је предузимљивог Несторовића да у пролеће 1922. године постане један од оснивача Грађевинско потрошачке задруге,⁸¹⁷ са седиштем у Чика Љубиној улици бр. 11. Задруга је нудила израду планова, изградњу грађевина и испоруку материјала по најнижој цени за чланове задруге. Упис деоница задруге обављао се у Енглеско

---

⁸¹⁶ О Ар Декоу у српској архитектури видети: Просен, И. Милан. *Ар Деко у српској архитектури*, рукопис докторске дисертације у Библиотеци Одељења за историју уметности Филозофског факултета, (Београд: 2014).

⁸¹⁷ Аноним. „Оглас“, *Политика* (06.март 1922), 3.

трговинској банци, Српско америкањској Банци или Филијали Крушевачке банке. Повољни услови које је пружала задруга условили су већи обим посла, тако да је током 1922-1923. године, пројектовао седам стамбених објеката.

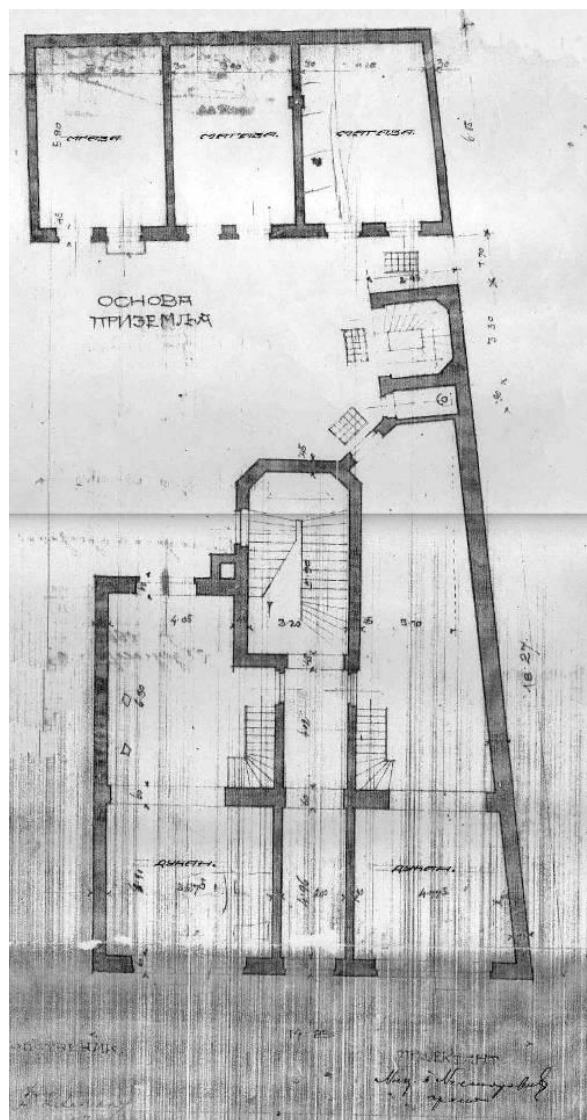
За **адвоката Давида Алкалаја** на истој парцели на којој је пројектовао и предходни објекат, у **Улици Цара Лазара бр. 11**, 1922. године пројектује још једну рентијерску зграду,⁸¹⁸ са класичном стамбено пословном наменом. Уграђени објекат комбинованог плана,⁸¹⁹ одише савременијим пројектантским приступом, са чистијом конструктивном шемом из које се развија стамбена јединица. Коришћењем предности армиранобетонске таванице на гвозденим носећим гредама, Несторовић је ослободио двотрактни улични фронт тешких масивних зидова. Распоред просторија унутар стана прати фасадну поделу тако да је основа организована дуж три сегмента. Улаз у зграду је у осовини узане главне фасаде, релативно узан, дугачак и води до степеништа у дну објекта. Са сваке стране у приземљу налази се по један локал који се састоји од две просторије које се надовезују једна на другу.⁸²⁰ У дворишту на супротном крају парцеле смештене су три магаче и бочни излаз на улици/сокаче уз који је формирано помоћно степениште. Објекат има подрум, приземље, три спрата и мансарду. На сваком спрату је по један стан у који се улази из главног степеништа, док је помоћно степениште преко отворене галерије повезано са кухињом станова, помоћним блоком као и собама у дворишном крилу зграде у које се улази директно са галерије. Основа стамбене јединице је решена у духу београдског стана са двотрактним уличним реперезентативним делом и малим помоћним блоком који се развија дуж бочног крила.

---

⁸¹⁸ Протокол одређене регулације и нивелације израђен 25. 5 1921; молба 8. маја 1922.године, да сазида зграду приземље и три спрата која ће бити намењена за трговачке радње и станове од тврдог материјала са таваницама од ојачаног бетона између гвоздених греда I профила а покривена црепом. Уверење 27. октобра 1922.године за измене у плану да дозида и други спрат на делу у дворишту и кровну терасу и мансарду; допис Грађевинском одбору да пошаље комисију за преглед зграде која је готова 9. 7. 1923.: ИАБ ТД 8-9-1923.

⁸¹⁹ Ротер – Благојевић, *Стамбена архитектура Београда*, стр.93.

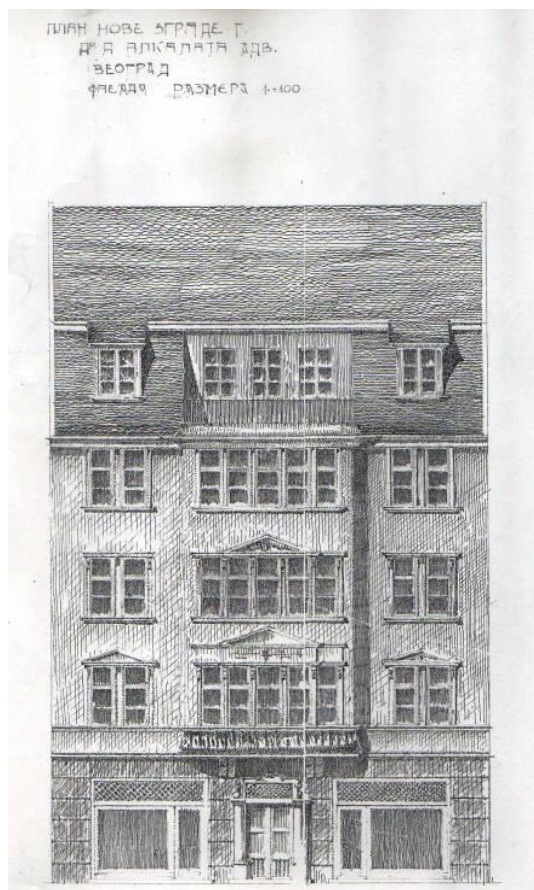
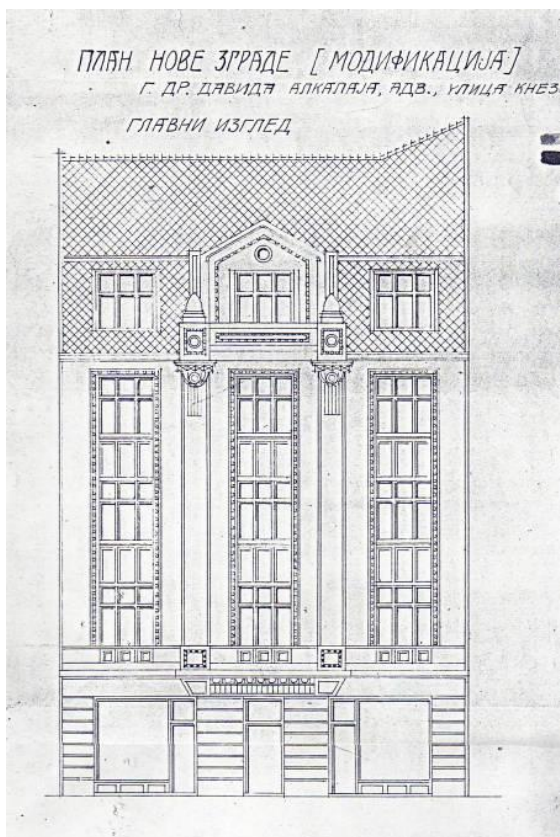
⁸²⁰ У просторијама у дубини једнокрако степениште води у подрум и из исте просторије је излаз у двориште.

Слика 171 – Основа приземља
(Историјски Архив Београда ТД 8-9-1923)

Као и код већине пројеката после Првог светског рата и на овом је сачуван први неизведени пројекат фасаде. На плану који је потписао Никола Несторовић дато је решење у стилу сецесије, са наглашеном вертикалношћу зграде. Потпуно симетрична фасада састоји се од визуелно три иста вертикална поља, с тим што је средње поље изнад приземља еркер оивичен пиластрима, који на трећем спрату имају геометријску декорацију уместо капитела, а у висини мансарде се настављају у виду постамената, односно наглашених углова терасе. Вертикалност фасаде постигнута је

понављањем троделних прозора који се нижу једни изнад других, прекинути једино у висини међуспратне конструкције пуном зидном масом са геометријском декорацијом, која понавља поделу на прозорима. Профилисана трака као оквир обједињује прозоре сва три спрата формирајући једниствену целину отвора. Кровни венац није наглашен а вертикалност је додатно потенцирана терасом и зидом балконских врата на мансарди, који су у виду троугаоно завршене атике са богатом декорацијом.

Слика 172 и 173 – пројектована и изведена фасада
(Историјски Архив Београда ТД 8-9-1923)

Потпуно слободно решена декорација са потенцирањем вертикалности високе и узане фасаде, геометријском декорацијом сведеном на минимум, наставља даљи развој правца ослоњеног на искуства сецесије у модернизованој варијанти која стреми ка декоративности Ар Декоа. Међутим, изведена фасада према непотписаном

цртежу остварује идеал неинвентивног и тешког академизма. Променом величине отвора на централном и бочним пољима наглашена је разлика у њиховиј ширини, која је на изворном пројекту анулирана вертикалним пиластрима са сваке стране еркера. На бочним пољима се на сваком спрату налазе по два једнокрилна прозора раздвојена лезеном, док је на централном еркеру груписано пет прозорских отвора раздвојених лизенама. Прозори првог и другог спрата надвишени су плитким троугаоним тимпанонима који доприносе осећају тежине фасаде. Улаз у објекат, у виду портика уоквиреног тосканским стубовима, наткривен је дубоким испадом еркера. Декорација је сведена на парапетни појас изнад првог спрата, у виду листова траве, као и на декорацију унутар тимпанона прозора. Велики испуст кровног венца завршава ову тешку композицију, која нема много додирних тачака са Несторовићевим предходним радовима.⁸²¹

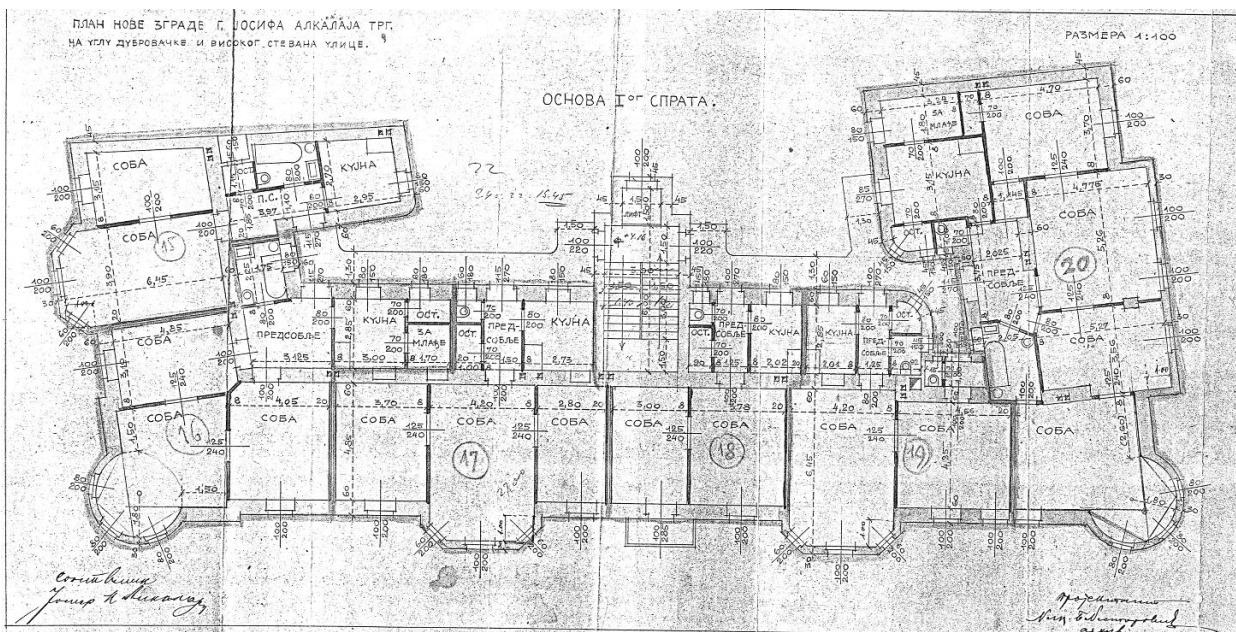
Остваривање профита рентијерством постало је најуноснији посао у Београду тако да се тежило што бржој и јефтинијој изградњи. За разлику од репрезентативног објекта у Улици Краља Петра бр. 26., Несторовић за Јосифа Алкалаја 1922. године пројектује **стамбено пословну зграду на углу Дубровачке улице и Улице Високог Стевана**.⁸²² Огромни четвороспратни објекат са мансардом, подужног плана са расвијеним крилима, затвара предњу страну блока. Својом дужом страном орјентисан је ка Улици Високог Стевана. У приземљу ка уличним фасадама су дућани, а ка дворишту су једнопросторни станови (назив соба-кујина) у које се улази директно из дворишта.⁸²³

---

⁸²¹ С обзиром да цртеж није потписан, могуће је да је неко други израдио пројекат фасаде.

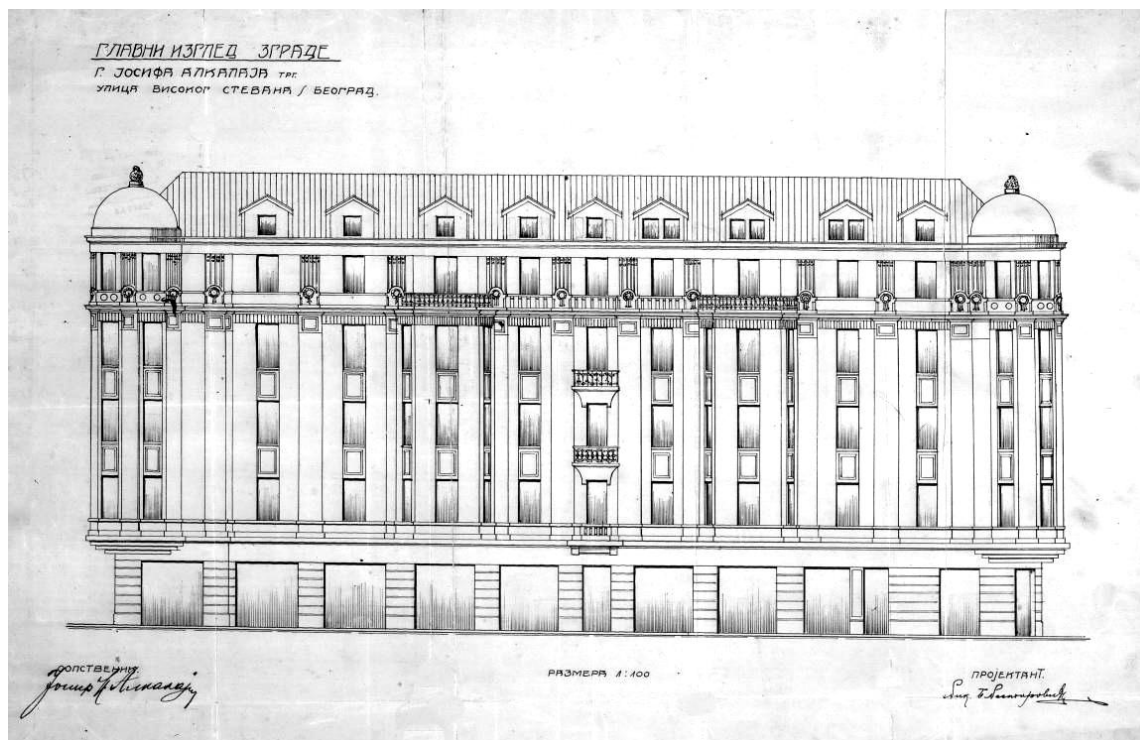
⁸²² Прва варијанта из 1921. године, датум пројектовања другог изведеног пројекта 1922. година, датум зидања 1923.; У техничком опису је наведено да је изнад подрума армиранобетонска таваница са видним ребрима а да је таваница између првог и другог спрата исто армирано бетонска али преко трегера и носача. Тех опис 20/8/1922 потписао Емил Давид. Године 1948. препројектовано дозидан спрат и предворено у собе за самце који имају посебан црвени кутак, за културно политичко уздизање. : ИАБ ТД IV-19-1923.

⁸²³ За ове станове у бочним крацима су груписани заједнички тоалети.

Слика 174 – Основа првог спрата зграде Јосифа Алкалаја у Улици Високог Стевана
(Историјски Архив Београда ТД IV-19-1923)

На сваком спрату се налази по шест стамбених јединица, до којих се долази преко отворене галерије, са једном вертикалном комуникацијом, смештеном у централном краку. Решење је двотрактно, тако да су собе дуж уличних фасада а помоћне просторије уз дворишне, односно отворене су ка галерији. Организационо решење је поново проистекло из конструктивне структуре, где су носећи зидови-зидови фасада и са њима паралелни зид који раздваја два тракта. Армирани бетон је знатно појевтинио и убрзао градњу, омогућивши веће распоне и већу висину објеката уз уштеду на дебљини зидова. Тако да и овде као код стамбено пословне зграде „Банке Бошковић“ у Јеврејској улици, Несторовић унутар станова примењује још тање парпетне зидове (8цм), који су на местима где деле две стамбене јединице удвојени и са ваздушном изолацијом. Величина станова варира, од двособних до петособних, а у складу са величином стана проширује се и садржај помоћног блока.

Слика 175– Пројекат фасаде зграде Јосифа Алкалаја у Улици Високог Стевана
(Историјски Архив Београда ТД IV-19-1923)

Да би оживео дугачку фасаду Несторовић је применио искуство са пројекта хотела Бристол у сведенијој форми, тако да је пројектовао заталасано фасадно платно са низом еркера који се смењују. Академска хоризонтална подела на рустично приземље, перфорирано изложима дућана, наглашена је континуалним парапетом прозора првог спрата у виду профилисаног венца. Затласана безорнаментална фасада са идентичним прозорима на свим спратовима, раздвојеним безорнаменталним пиластрима на поља, задржава петоделну академску поделу, са бочним ризалитима у виду кружних еркера на угловима, наглашених калотастом куполом и централним ризалитом оивиченим са два трапезаста еркера, завршена терасом са богатом зиданом оградом на четвртном спрату.⁸²⁴ Сведени улаз у објекат, у централној осовини фасаде, акцензован је терасама на свим спратовима. Главни венац је изнад трећег спрата, тако да је четврти спрат формиран у виду атике (атички спрат), на којој се појављује декоративна пластика. Мансарда је повучена иза кровног венца

⁸²⁴ Ограда је иста као у Ресавској бр. 28.

четвртог спрата. Овакво обликовање фасадног платна је често у архитектури Будимпеште, почевши од прве деценије двадесетог века, а у међуратном периоду је почело да се примењује и у архитектури Београда. Одсуство раскошне декорације, сем геометризованих поља, иде у прилог нове међуратне естетике у Западној Европи, проистекле како из стремљења модерних праваца у архитектури, а тако и из практичних економских разлога. Повучено перфорирано приземље, наглашена вертикалност, пречишћеност архитектонског израза одише новим модерним изразом, не толико прогресивним али у кораку са архитектонским стремљењима средњеевропске стамбене архитектуре.

Са великим реконструкцијама градова у деветнаестом веку, започела је и типизација стамбене изградње, која је постала све раширенија са појавом идеје вртног града. Демократизација друштва водила је и ка економичном обезбеђивању што бољих услова живота у често пренатрпаним градовима, за већи број људи. У пројектовању стамбених зграда тежило се ка остваривању квалитетних и исплативих станова, као и ка унифицирању које би водило ка бољем визуелном јединству уличних фронта. У Београду се много градило после Првог светског рата али услед велике жеље за профитом, шпекулисање у области грађевине је било велико. На парцелама неправилних облика градили су се високи објекти са минималним светларницима, малим унутрашњим двориштима, лоше осветљени и са лошим системом проветравања. Савременији приступ у обезбеђивању баланса између економске исплативости и добрих услова становања, Несторовић је остварио на пројекту стамбено пословних зграда у Палмотићевој улици. Правоугаона парцела протезала се од Светогорске (Битољска), дуж Палмотићеве улице (Гундулићева) све до Улице Косте Стојановића (тада новопросечена улице, без имена) формирајући једну половину односно лице блока.⁸²⁵ На простору ове парцеле подигнуте су две зграде, које су пројектоване у исто време током лета 1922. године, и формирају урбанистички осмишљену целину. Објекти су позиционирани на наспрамним угловима блока, док је између њих дуж Палмотићеве улице, на главном уличном

---

⁸²⁵ Не постоје подаци да ли је Грађевинска задруга купила плац и осмислила концепт или су то сами инвеститори.

фронту, формирана репрезентативна башта, независна од задњег утилитарног дворишта оивиченог светларницима и забатним зидовима. Оса симетрије је на средини уличног фронта блока у Палмотићевој улици тако да две зграде својим фасадама формирају слику у огледалу. Објекти су обликовно исти у основи, са малим разликама у функционалном распореду и са минималним варијацијама на фасадним платнима. На углу Светогорске и Палмотићеве улице бр. 12, пројектована је зграда за Михајла Петровића Санитарног пуковника,⁸²⁶ а на углу Палмотићеве бр. 14 и улице Косте Стојановића пројектован је објект за Љубу Михајловића адвоката, посланика у пензији.⁸²⁷

Основе оба објекта комбинованог плана, са двотрактним решењем дуж главне фасаде у Палмотићевој улици. Зграде имају подрум, приземље, три спрата и мансарду. Код оба објекта улази и степенишне вертикале су идентично решене, са одвојеним комуникацијама за власнике станова и за послугу.⁸²⁸ Улаз у објекте је на симетралама главних фасада дуж Палмотићеве улице. Наспрам улаза у централном краку је смештена главна вертикална комуникација а иза ње помоћна.⁸²⁹

У Палмотићевој бр. 12, дућани у приземљу су смештени десно од главног улаза тако да излазе на Светогорску улицу. Са леве стране од улаза у зграду ка башти налази се стамбена јединица, иста као на спратовима изнад. Стан за настојника је смештен у залеђу дућана ка унутрашњем дворишту. На сваком спрату су по две стамбене јединице. Постоје две пројектне варијанте основа објекта, у првој су станови у вертикали ка Светогорској улици знатно већи (петособни), у односу на станове ка башти (двособни), док су на другом плану станови уједначених величина. Према устаљеном начину пројектовања собе се нижу дуж уличних фасада, а помоћни

---

⁸²⁶ 20. новембар 1923. план нове зграде Михајла Петровића Санитарног пуковника битољска ул. бр. 37. прегледано и одобрено 21. јула 1922.године. Уверење да је зграда завршена 27. 2. 1924.године: ИАБ ТД 2-12-1924.

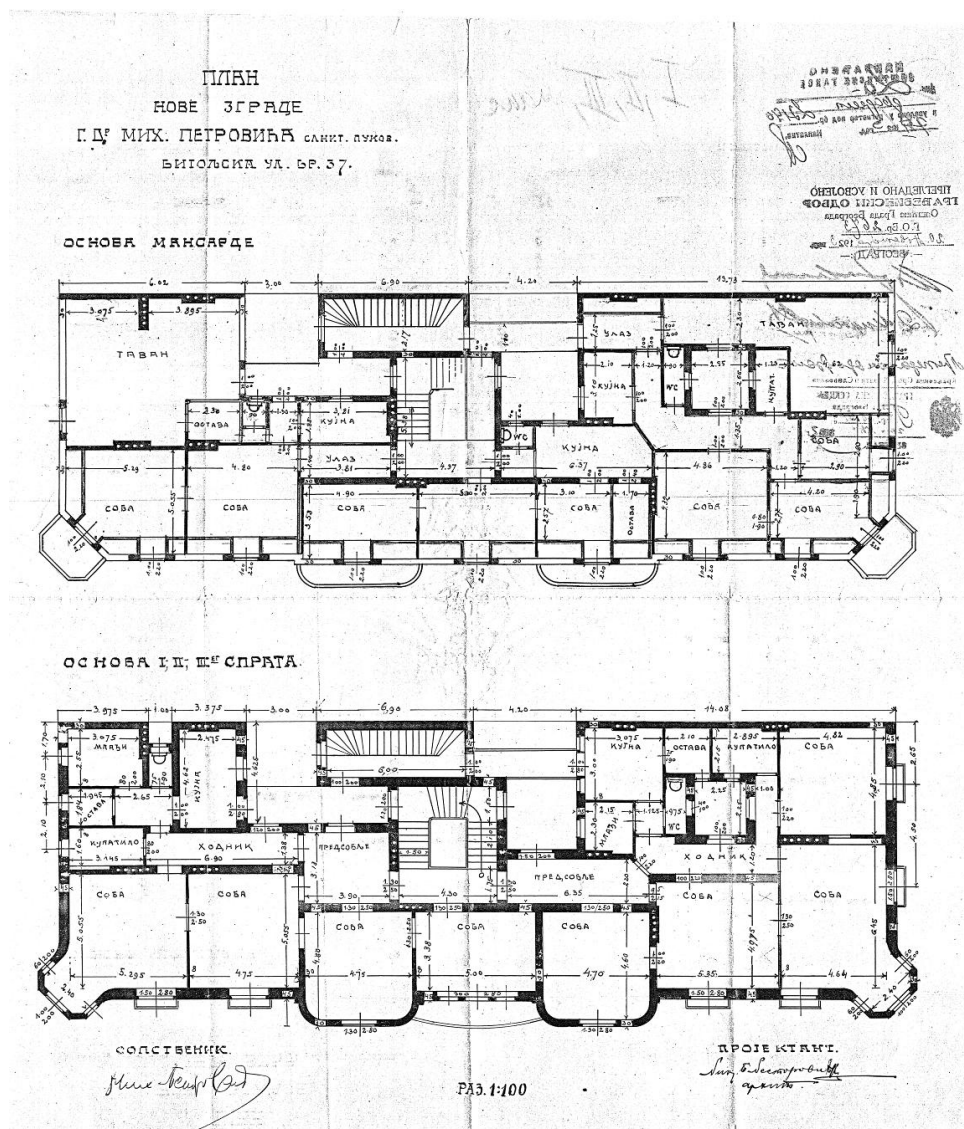
⁸²⁷ Палмотићева бр. 14- кућа Љубе Михајловића адвоката, посланика у пензији у Гундулићевој улици предато 19. 06. 22. и одобрено 20. 08 1922.године. Уверење које је потписао предузимач зграде архитекта Иванчевић да је зидање започето 12. августа 1922. а завршено 26. фебруара 1924.године: ИАБ ТД 19-26-22.

⁸²⁸ Хоризонтална комуникација са помоћним блоком је преко тераса на дворишној фасади.

⁸²⁹ Код објекта у Палмотићевој бр. 12 постоји посебан улаз смештен бочно од главног који води до помоћне комуникације.

блок је смештен у бочним крацима и орјентисан ка унутрашњем дворишту. Све просторије имају природно осветљење,⁸³⁰ лепе пропорције, скоро квадратне или правоугаоне али не претерано издужене. Организационо станови су модернији компактније основе, губе се помоћна крила, а осветљавање се врши унутрашњим светларницама.

Слика 176– Пројекат основе првог, другог, трећег спрата и мансарде, зграде Михајла Петровића, Палмотићева улица бр. 12 (Историјски Архив Београда ТД 2-12-1924)

⁸³⁰ Унутар стана на углу Светогорске и Палмотићеве, формиран је мали светларник (2,25*2,25) да би се омогућило проветравање помоћних просторија.

Зграда Љубе Михајловића (Палмотићева бр. 14) је истог облика основе, стим што је решена као двојна зграда, лева страна од главног улаза на углу Палмотићеве и новопросечене улице је једна стамбена јединица у два нивоа. Улаз у овај стан је на углу и води до великог централног хола шестоугаоне основе са репрезентативним степеништем. У приземљу стана се налази салон, трпезарија и блок са помоћним просторијама, чиме је направљена сегрегација између јавног и приватног простора. У приземљу су још смештене, дуж фасаде у новопросеченој улици „чекаоница и соба за преглед“, у које се улази из улазног ходника али постоји и веза са централним холем стана.⁸³¹ Специфичне жеље инвеститора изражене су на овом пројекту у самој организацији простора. На спрату око степеништа је галерија, са које се улази у све собе (*соба за господина, радна соба, соба*) сем у *собу за госпођу* која нема директан приступ са галерије. У ову собу се улази преко предпростора који уједно води у купатило,⁸³² собу за госпођу и просторију која може бити просторија за одлагање. Соба за госпођу има засебну везу са главном вертикалном комуникацијом зграде из Палмотићеве улице, преко малог предсобља са гардеробом. Очигледно су жеље инвеститора утицале на решење, тако да централни део фасаде где би по академским принципима требало да се налазе најрепрезентативније просторије заузимају простори гардеробе и собе неправилних облика. Вертикална комуникација за остале станове ове зграде налази се на истој позицији као код објекта у Палмотићевој бр.12 и разлике стамбених јединица у организационом смислу су минималне. Главни улаз нема проширени антре и не постоји одвојен пролаз за послугу до помоћног степеништа на нивоу приземља већ је све исти улаз.

---

⁸³¹ Оно што је нејасно је да је овај план за адвоката, док је други план за доктора а дуплекс је очигледно за доктора пошто се у склопу стана налази чекаоница и соба за преглед.

⁸³² велико у односу на сва до тад пројектована купатила димензије 3.80 м са 3.25 м.

потом према бочним улицама Светогорској и Косте Стојановића, а најсведенији декоративни програм је на фасадама према башти.⁸³³ Дужине фасада, висине и поделе по хоризонтали и вертикали су исте а разлике су у детаљима. Оба објекта имају рустични постамент сутерена и високог приземља, потом три једнаковредна спрата и мансарду, наглашену низом отвора. Еркери се налазе на угловима зграда и потом као оквири централног ризалита повезани зиданим терасама на свим спратовима. Дуж првог спрата протеже се континуална тераса са зиданом оградом⁸³⁴ која формира границу између базиса и остатка зграде, а додатно је наглашена масивним конзолама испод балкона и еркера. Распоред и репертоар декоративне пластике је типски, тако да се јавља иста ограда тераса као у Ресавској и иста декорација на трабеацији као на стамбено пословној згради Банке у Јеврејској улици. Секундарна декоративна пластика на спратовима је сведена на лизене око отвора прозора, на парапетна поља и надпрозорне греде, да би свој пуни облик добила од трабеације па све до отвора на мансарди. Централни део фасаде је најдекоративније обрађен, са флоралном траком/оквиром прозора карактеристичном за Николу Несторовића, али у знатно сведенијем облику. На централном делу се налазе три осовине отвора које прате осовину и пропорције улазних врата, односно средишни отвор је најшири, а бочни су ужи. Еркери уз централни ризалит завршени су кровним венцем, у виду заталасаног троугаоног тимпана који се континуално наставља у хоризонтални, чиме доприноси општој покренутости горње зоне у контрасту са статичним и тешким приземљем. Отвори на мансарди прате осовине отвора спратова, тако да су изнад еркера и испуштених ризалита отвори надвишени полукружним тимпаноном, са декорацијом у виду лорововог венца са гирландама, док су отвори изнад прозора на бочним странама надвишени троугаоним тимпаноном без декорације. У осовини фасаде на мансарди је отвор са троугаоним тимпаноном.

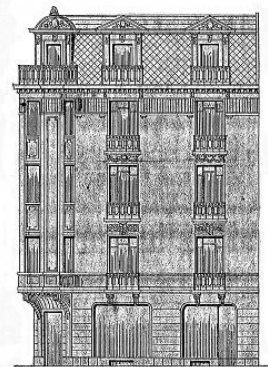
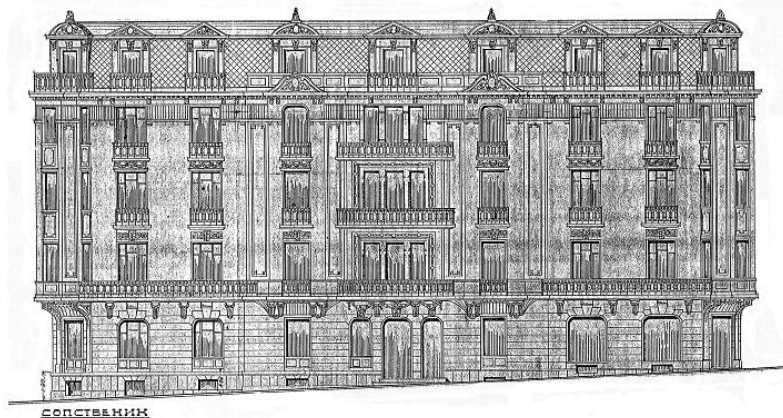
---

⁸³³ Фасаде ка унутрашњим двориштима немају декоративну обраду нити се води рачуна о ритму и величини отвора.

ПЛАН НОВЕ ЗГРАДЕ
 Г. МИХАЈЛА ПЕТРОВИЋА еј. кит. лубов.
 ВИТОЉСКИ УЛ. БР 37.
 РАЗМЕРА 1:100

ИЗГЛЕД ИЗ ГУНДУЛИЊЕВОГ УЛ.

ИЗГЛЕД ИЗ ВИТОЉСКЕ УЛ.

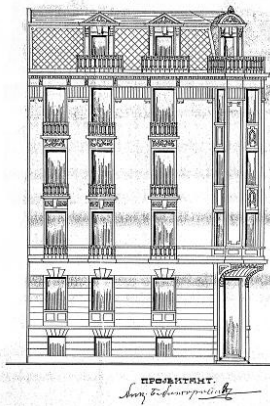
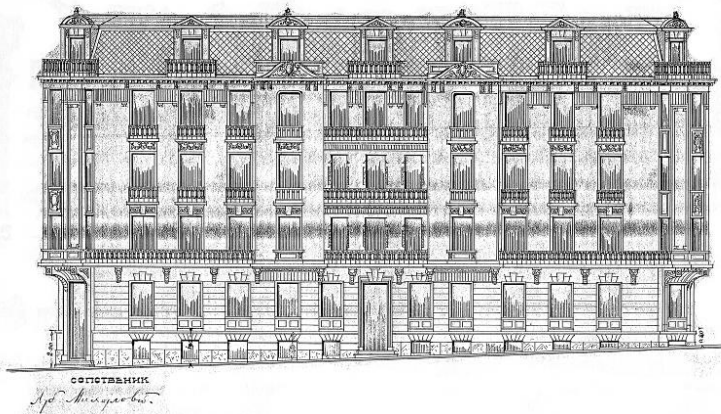

Слика 178 – Пројекат фасада зграде Михајла Петровића, Палмотићева улица бр. 12
 (Извор Историјски Архив Београда ТД 2-12-1924)

ПЛАН НОВЕ ЗГРАДЕ
 Г. ЉУБЕ МИХАЈЛОВИЋА еј. кит. лубов.
 У ГУНДУЛИЊЕВОЈ УЛИЦИ
 РАЗМЕРА 1:100.

ИЗГЛЕД ИЗ ГУНДУЛИЊЕВОГ УЛИЦЕ

ИЗГЛЕД
 ИЗ НОВО-ПРОЈЕКТОВАНЕ УЛИЦЕ

Слика 179 – Пројекат фасада зграде Љубе Михајловића, Палмотићева улица бр. 14
 (Историјски Архив Београда ТД 19-26-22)

На згради у Палмотићевој бр. 14, на фасадним платнима између еркера су биле пројектоване две прозорске осовине са троделним прозорима, међутим изведени су дводелни, а на објекту у Палмотићевој бр. 12 централни еркери су мало ужи тако да су на фасадном платну пројектоване четири прозорске осовине. Минималне алтернације фасада објекта допринеле су стварању индивидуалности, кроз типизацију и уједначавање уличног фронта како висински тако и обликовно. Башта која је повезивала два објекта одвојена је од улице зиданом оградом која у горњем делу има сецесијску декорацију од кованог гвожђа. Ова башта представља полу јавни уређени простор који доприноси подизању квалитета становања. Током бомбардовања 1941. године срушена је зграда у Палмотићевој бр. 14, тако да је изгубљен можда први покушај визуелног унифицирања ексклузивног становања у Београду и формирања мале урбанистичке целине. Утицај Несторовићеве урбанистичке матрице чита се на пројекту зграде Цонића у Палмотићевој бр. 16, архитеката браће Крстић, који су у 1932. године,⁸³⁵ компоновали објекат у потпуно другачијем стилском контексту, са елементима Ар Декоа и националног стила, али са поновљеном просторном шемом зграде са ограђеном репрезентативном баштом ка улици, чиме је формиран јединствен улични фронт.

Занимљиво је да је код пројектовања ова два објекта Несторовић применио исти облик основе, као на пројекту зграде за Јосифа Алкалаја у Високог Стевана, са разуђеном фасадом и низом еркера, иако је за Јосифа Алкалаја пројектовао јефтине станове, док су у Палмотићевој улици формиран скуп и квалитетни станови, чији се квалитет огледа као у организационој шеми, тако и у квалитету изградње,⁸³⁶ преко ентеријерске обраде и величине улаза, до декоративне пластике на фасадама. Улаз у дуплекс је био изузетно репрезентативно уређен, са две нише са сваке стране, надвишеним таваницама и богатим гипсаним радовима. Варијације исте теме се провлаче као једна од карактеристика свих Несторовићевих пројеката.

---

⁸³⁵ Bogunović, G. Slobodan. *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka*, tri toma, (Beograd: Beogradska knjiga, 2005), том II, стр. 886.

⁸³⁶ Масивни систем са зидовима дебљине 30 цм.

Истог лета 1922. године пројектовао је **стамбено-пословну зграда др Милоша Петронијевића** шефа Народне Банке за страну кореспонденцију у Кнеза Милоша бр 19.⁸³⁷ Пошто је објекат грађен првенствено за породицу, поред станова и дућана за рентирање, градња је скупља, репрезентативнија, декоративни програм је сложенији и индивидуалнији наго на предходна три пројекта. Пратећи облик парцеле Несторовић је на готово целој површини испројектовао зграду симетричне, сложене основе са по два бочна светларника са сваке стране и једним централним. Као код већине објеката у Београду у приземљу су смештени дућани на спрату –мезанину два бироа и два мала стана, а на преостале три етаже по два велика стана. На мансарди је формирана један стан и тавански простор.

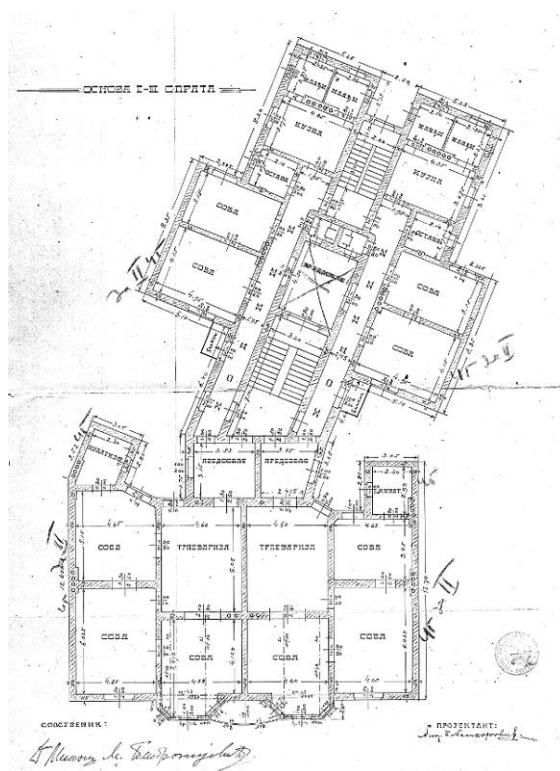

*Слика 180 – Кућа Милоша Петронијевића, Кнеза Милоша бр. 19
(Фотографија аутора)*

Подела на стамбене јединице је по дужини односно по оси симетрије. Улична фасада је ширине 20м док се зграда пружа у дубину 37м по осовини. Организована

⁸³⁷ Милош Петронијевић био је унук Аврама Петронијевића, цела породица је живела у овој згради, Горњи спратови су служили за издавање. Статички прорачун армирано бетонских греда стубаца и темеља Несторовић, као и статички прорачун гвоздених греда (Аустријски нормални профили греде изнад првог и другог спрата): ИАБ ТД 16-33-22.

је тако да се степеништа налазе на осовини симетрале, у дубини зграде. Ближе улазу је репрезентативно степениште, а потом следи светларник и иза њега помоћно степениште. Изузетно захтеван облик парцеле, узане а дугачке, на којој је требало организовати да репрезентативни простори имају поглед на улицу, а не на светларник, са становима који су једнаковредни, односно без поделе на мали стан ка дворишту и велики ка улици, условио је неповољну просторну организацију. Несторовић је ка уличном фронту поставио двотрактни блок са по две собе ка улици, иза којих се налазе још по две собе које су пролазне и орјентисане ка унутрашњем светларнику/дворишту, тако да су слабо осветљене. Од двотрактног уличног фронта наставља се једнотрактно решење стана, превелике дубине са ходником дужине 16 м, дуж којег се нижу просторије орјентисане на светларнике и унутрашње двориште. Сваки стан има три улаза, главни и споредни из главног степенишног простора и још по један улаз из помоћног степеништа.

Слика 181—Пројекат, основе првог и другог спрата зграде Милоша Петронијевића, у Улици Кнеза Милоша бр. 19 (Историјски Архив Београда ТД 16-33-22)

Фасада је симетрична са основном троделном поделом на централни наглашени ризалит и два повучена. Хоризонтална подела је на приземље и мезанин, и потом три спрата. Бочни ризалити имају по једну прозорску осовину, а са спољњих страна су оивичени са по једним пиластром који је завршен богатим картушом са штитом. Централни ризалит је у виду два еркера, који почињу изнад мезанина, повезани су терасама на сваком спрату. Еркери излазе изнад равни кровног венца и завршавају се куполама. Несторовић се код овог објекта враћа посвећеном елаборирању сваког детаља, што је била карактеристика његових пројеката Пре првог светског рата. Богатство декоративне пластике, балконских ограда од кованог гвожђа, декоративно обрађене столарије различитих облика и димензија, уклопљено је у складну целину. Акцент на централном делу фасаде дубоко испуштеним еркерима додатно је наглашен употребом боје, односно различитом бојом малтера. Префињена примена флоралне декоративне траке око прозора, складно је укомпонована са сведеном секундарном пластиком на парапетима прозора.

Слика 182 – куполе и атика (Фотографија аутора)

Слика 183 и 184 – детаљ прозора мезанина, детаљ прозора на еркеру, где је поновљена декорација као на хотелу „Бристо“ (Фотографија аутора)

У висини кровног венца, изнад сваке прозорске вертикале, на еркерима налази се декоративно поље са монограмом „МП“. Обликовно и стилски, балконски отвори на бочним пољима попримају ноту француског академизма. Улаз у зграду је на осовини фасаде у виду портика који носе два тосканска стуба. Сличност портала са улазима у зграду Анкер⁸³⁸ на Деак тргу у Будимпешти, отвара питање да ли је ово решење последица директног утицаја архитектуре Будимпеште или је цео портал каталoшки импорт.

⁸³⁸ Зграда Анкер је подигнута као први блок у Будимпешти за смештај великог броја људи, а подигло ју је Осигуравајуће друштво Анкер. Изградња је почела 1907. године по пројекту Игнаца Алпара (Ignac Alpar) а завршена је 1918. године. www.budapestarchitect.com, 03. 05. 2013.

*Слика 185, 186 - портал на кући Милоша Петронијевића и портал зграде Анкер у Будимпешти
(Фотографија аутора и [wikimedia.org/wiki/File:Anker-entrance2/](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Anker-entrance2/))*

У складу са појмом тотал дизајна на овом објекту је применио и посебно декорисану столарију са реминисценцијама на сецесију, како спољашњу тако и унутрашњу. После дужег времена, столарија је изведена по пројекту са квадратном поделом у надсветлима. Несторовић још једном остварује пропорцијски складно и репрезентативно здање, уз примену сецесијских декоративних елемената укомпонованих са примесама француског академизма, који је све више освајао укусу међуратне клијентеле Београда.

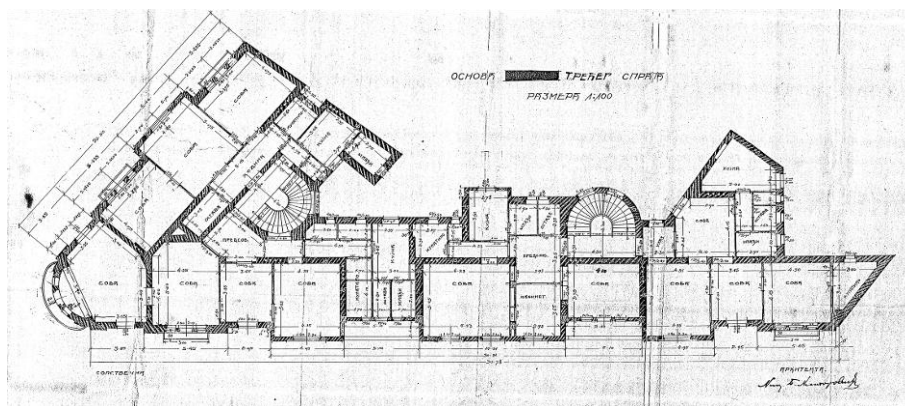
*Слика 187, 188 – детаљи ентеријера, канделабр, улазна врата и степенишна ограда
(Фотографија аутора)*

За Миливоја Павловића, једног од својих првих наручиоца, 1921. године Несторовић је израдио пројекат доградње објекта, пројектованог 1904. године, на Топличином венцу бр. 6,⁸³⁹ да би га убрзо потом Милан Павловић још једном анагажовао 1922. године, за изградњу стамбено пословне зграде на преосталом делу парцеле на **углу Топличиног Вена и Чубрине улице**.⁸⁴⁰ Слободни простор за изградњу обухватао је дугачки узани улични фронт (дубине око 10м) дуж Чубрине улице све до Топличиног венца. При решавању основе Несторовић је дао решење у виду две зграде са два улаза, једна на углу и друга дуж Чубрине улице визуелно обједињене у један објекат. Као што је постало уобичајено за међуратни период и код овог објекта су сачувана два варијантна решења основе и фасада. Основна концепција код оба пројекта је иста, стим што на неизведеном пројекту доминирају полукружни испусти на фасадама ка Чубриној улици и Топличином венцу, док на изведеном објекту постоји разиграна шема увучених и испуштених делова фасаде. Основа изведеног објекта је уједначенија са правилнијим облицима просторија и идентичним полукружним степеницама у једном и у другом улазу. Свака степенишна вертикала опслужује по два стана на спрату, не постоји одвојена вертикална комуникација за послугу, а само код једног типа стана постоји главни и споредни улаз. Као и у свим пројектима, собе су смештене дуж уличних фасада а помоћне дуж дворишних, уклопљене у просторе неправилних облика. Неправилни облик парцеле и немогућност формирања дворишних крила условио је изнуђено решење код једног типа стана на вертикали, где су помоћне просторије (купатила, оставе и собе за млађе), позициониране на уличној фасади.

---

⁸³⁹ Топличин венац б. 04. 1921. године. Захтев за измену потписао Богдан Несторовић, „примио сам планове и решење по новом предмету 10. 08. 1922.“: ИАБ ТД 7-9-1922.

⁸⁴⁰ ИАБ ТД 7-9-1922.

Слика 189 – Пројекат основе трећег спрата зграде Миливоја Павловића на углу Чубрине и Топличиног венца (Историјски Архив Београда ТД 7-9-1922)

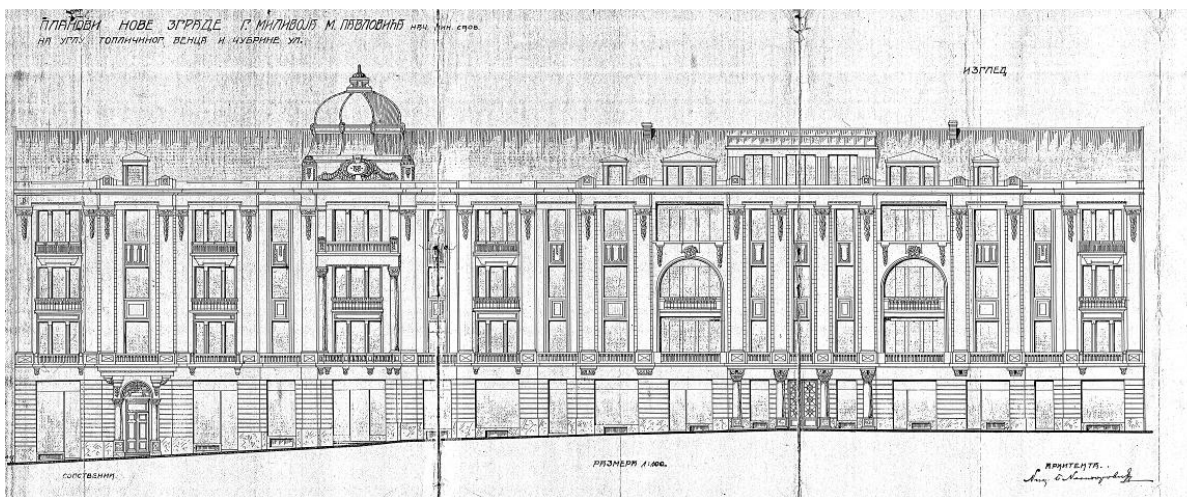
Од два постојећа пројекта фасаде ни један у потпуности не одговара изведеној. Првим пројектом је предвиђено да објекат има три спрата, да би следећим било пројектовано два.⁸⁴¹ Током изградње тражена је преправка мансарде, коју је потписао инжењер Ашкенази а потврдио Богдан Несторовић, тако да је изведени објекат имао два спрата на делу зграде на углу, док је други део дуж Чубрине улице био виши за мансарду, чиме је остварена висинска диференцијација ова два објекта, што је дало интересантну визуру из правца Улице Вука Караџића.

Слика 190– Поглед на Топличин Венац, разгледница из 1923. године (Публиковано у Вицић, Снежана, Вицић, Драган. Поздрав из Београда, књига 1 и 2, (Београд: Атеље Вицић, 2008))

⁸⁴¹ Вероватно општина није одобрила трећи спрат због висинске усклађености усклађености са постојећим објектима.

Зграда је пројектована у духу сецесије, са заобљеним углом надвишеним куполом, током извођења је попримила више академски израз. Изведеном фасадом доминира подела на вертикална поља пиластрима са стилизованим капителима, који целом висином имају хоризонталну рустичну поделу.

Слика 191 – Пројекат фасаде зграде са три спрата Миловоја Павловића на углу Чубрине и Топличиног венца (Историјски Архив Београда ТД 7-9-1922)

Поља су наизменично увучена и испуштена, са смењивањем једноделних и троделних прозорских отвора. Дугачка фасада у Чубриној улици има основну троделну поделу, која се састоји из централног еркера и бочних страна, које садрже по два односно три поља. Централни еркер обухвата већи део фасаде и унутар њега је изведена петоделна подела на бочна поља, средишње стране (увучене лође) и централни део изнад улаза са три прозорске осовине. Улаз у објекат у Чубриној улици је повучен од регулационе линије и уоквирен са четири полустуба који су по пројекту имали високи постамент и капител, који извор црпи из стилизованог вокабулара националог стила, који је поред француског академизма све више продирао у профану архитектуру Београда.

Међутим изведени полустубови улаза су постали знатно здепастатији и класичног тосканског стилског реда, што је допринело тежини централне зоне, која мало подсећа на улаз ренесансне палате Масими дал Колоне. Као и код објеката у

Палмотићевој улици граница између приземља и спратова наглашена је декоративним мотивом оградe терасе, тако да је на уграђеном објекту постигнут принцип повученог приземља. Модернизована и геометризована фасада са наглашеном вертикалношћу, испустима и великим бројем прозора, током извођења је добила на тежини и хоризонталности пратећи израз модернизованог академизма без претеране инвентивности.

Слика 192 – Угао Топличиног Венца и улаз из Чубрине улице (Фотографија аутора)

Несторовићев најрепрезентативнији објекат стамбене архитектуре из међуратног периода је **палата „Батињол“ на Теразијама бр. 12**. Као и зграда „Банке Бошковић“ у Улици Драгослава Јовановића бр. 1, тако је и ова зграда у власништву Васе Поповића добила назив по закупцу, односно француском грађевинском предузећу Батињол, које је имало своје бироу у згради. Реализација Несторовићевог пројекта са почетка 1923. Године, завршена је са малим изменама, у лето 1923.⁸⁴² Објекат велике спратности садржао је подрум, приземље мезанин,

⁸⁴² У молбу за подизање објекта поднео је Васа Поповић 30. јануар 1922. године: ИАБ ТД 2-40-1922. Борић наводи да је објекат подигнут за угледног београдског лекара Миодрaга Поповића(позива се

четири спрата и мансарду те су приликом изградње искоришћене предности нових материјала, армираног бетона и нових технологија односно уградња лифта. У време изградње „Палата Батињол“ је била окружена приземним кућама дуж Теразија. Узана парцела захтевала је подужно простирање објекта, тако да је објекат пројектован као уграђена зграда комбинованог плана,⁸⁴³ са дугачким дворишним крилом. У приземљу су се налазила два дућана, на мезанину и првом спрату је био предвиђен канцеларијски простор, а на осталим етажама станова, док је на мансарди пројектован фотографски атеље.

*Слика 193 – зграда Васе Поповића, „Палата Батињол“, Теразије бр. 12
(Колекција уметничког фотографа Милоша Јуришића)*

Централно позициониран улаз, води до главне степенишне вертикале, која има осовинску позицију у дубини објекта и до унутрашњег дворишта унутар којег се налази и помоћно степениште. Степениште је у облику слова П има природно осветљење и лифт. Конструктивни и организациони склоп зграде прати троделну

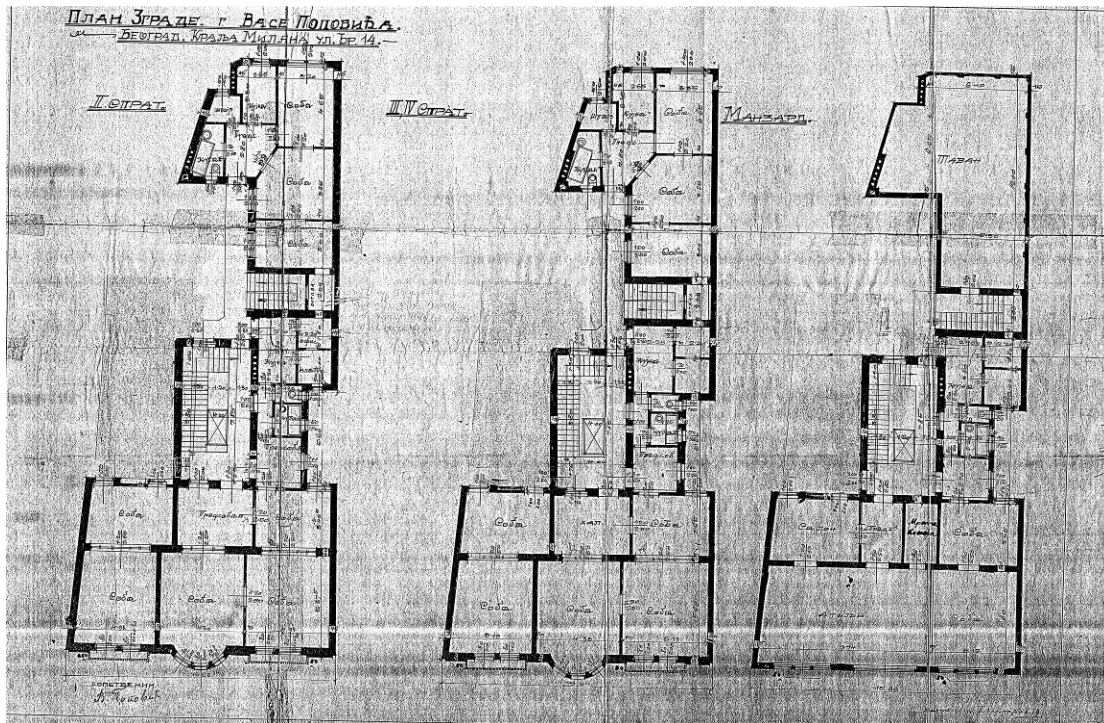

на теренски снимак из 333СКГБ А 37/12): Борић Тијана. *Теразије. Урбанистички и архитектонски развој*, (Београд: Златоуст, 2004), стр. 147-148.

⁸⁴³ Ротер – Благојевић, *Стамбена архитектура Београда*, стр.93.

фасадну поделу, а предности новог материјала, армираног бетона,⁸⁴⁴ су у потпуности искоришћене. На мезанину и првом спрату је у уличном двотрактном делу зграде организован једнопростор, подељен лаким преградама, које формирају велике канцеларије бироа. На другом, трећем и четвртном спрату су по две стамбене јединице на етажи, један велики стан на уличном фронту и други мали дворишни стан. Примењена организација комбинованог плана, где је велики стан са репрезентативним просторијама у двотрактном уличном блоку, док је помоћни блок организован дуж крила и има везу са помоћним степеништем. До мањег стана се долази помоћним степеништем преко галерије на коју су и орјентисане собе ове стамбене јединице. На мансарди је пројектован фотографски атеље, са мрачном комором у центру стана,⁸⁴⁵ и великим атељеом ка уличном фронту.⁸⁴⁶

Слика 194—Пројекат, основе зграде Васе Поповића, „Палата Батињол“, Теразије бр. 12
(Историјски Архив Београда ТД 2-40-1922)

⁸⁴⁴ Бетонске таванице, централно грејање, лифт, равна кровна тераса: ИАБ ТД 2-40-1922.

⁸⁴⁵ На новијем измењеном плану позиција мрачне коморе је боља.

⁸⁴⁶ На мансарди се изнад мањег стана налази пегларница, перионица тоалет и тавански простор.

После дужег времена Несторовић је успео да реализује пројектовану фасаду у духу сецесије. Фасада је симетрична, а вертикалност је наглашена троделном поделом узаног pročеља. Суптилна хоризонтална подела постоји изнад мезанина у виду два танка профилисана венца, један у нивоу пода терасе првог спрата а други у висини ограде терасе. Друга хоризонтала је завршни венац зграде изнад четвртог спрата, који није декорисан, нема профилацију, већ потенцира груписану декоративну пластику у виду картуша, флоралних конзола и вертикалних зареза у нивоу трабеације. Изнад венца је формиран атички спрат.⁸⁴⁷

Слика 195 –Мансарда и кровна атика (Фотографија аутора)

Најнижи део зграде приземље и мезанин, формирају целину, вертикално повезаним застакљеним отворима, одступајући од академског масивног постамента. Средишњи део, у висини од четири спрата, наставља троделну поделу приземља.

---

⁸⁴⁷ Атички спрат видети: Maldini, Slobodan. *Enciklopedija arhitekture: arhitektura, urbanizam, dizajn, enterijer*. Tom 1, A-N, (Beograd: S. Maldini, 2004), str. 108.

Четири пиластра који деле зидно платно, пружају се целом висином фасаде, прекинути једино главним венцем. Пиластри који се настављају изнад кровног венца су полукружно завршени са богатом декорацијом у виду венчића и надвишују атику (за пола спратне висине), формирајући стубове ограде кровне терасе од кованог гвожђа, чији је оквир богато декорисан у стилу сецесије док је испуна од танке ситне металне мреже, тако да оставља утисак потпуне прозрачности.

*Слика 196– Фасада зграде „Палате Батеињол“
(Фотографија аутора)*

Два бочна вертикална поља фасаде су иста, са по две осовине отвора и терасама на свим спратовима, док је средишње поље у виду полукружног еркера завршеног зиданом терасом на трећем спрату. На еркеру се налазе три ужа једноделна прозора распоређена на једнаким размацама. Балкони на бочним травејима имају ограду од кованог гвожђа са префињеном флоралном декорацијом, која се наизменично смењује по спратовима, декорација са расцветалим цветом и декорација са пупољком. На последњем четвртом спрату прозори су полукружно засведени. Сви отвори на објекту уоквирени су флоралном лизеном, типичном за Несторовића, која је са украсном хоризонталном траком⁸⁴⁸ главни декоративни мотив фасаде. Секундарна пластика у виду флоралних мотива и картуша груписана је на парапетима прозора еркера, чиме је додатно потенцирана централна осовина објекта. Испод сваког отвора трећег спрата налазе се богато декорисани картуши а централни је са грбом у којем су почетна слова „*VIT*“. На атици где је пројектован фотографски атеље у оквиру поља травеја смештени су паладијански, односно термални, прозори са лизенама у виду украсне траке са утиснутим круговима на правилним размацама. Међутим на фотографији из тридесетих година двадесетог века, простор изнад централног дела фасаде, на атици је потпуно у стаклу, од пода до плафона, од једног пиластра до другог, што одговара потребама атељеа, а у осни сваког поља изнад отвора атике налазила се по једна декоративна глава, маскерон. На пројектованом стању дата је варијанта са кровом а не са терасом, тако да су испусти пиластра врло мало изнад завршног венца атике/мансарде, сви прозори су правоугаони и пројекат је много прочишћенији од изведене фасаде.

---

⁸⁴⁸ Ова хоризонтална трака није континуална већ је ограничена на поља око прозора.

*Слика 197, 198 и 199-прозор мезанина, ограда степеништа и улазна врата са галерије
(Фотографија аутора)*

Наставак академске традиције на овом објекту огледа се у томе да су на првом спрату бирои, као и на мезанину али из визуелно обликовних разлога Несторовић је жртвовао осветљење и диференцијацију садржаја изнутра, да би остварио комплетност фасаде споља. Тако да је фасада првог спрата решена као на осталим спратовима где су стамбене јединице. Столарија мезанина је посебно декорисана да одговара целом утиску објекта, са интересантном поделом на горњем делу формирајући кружни дрвени отвор, сличан дрвеним отворима који су постојали на згради „Банке Бошковић“ у Улици Драгослава Јовановића или на хотелу „Бристол“. Иако су на пројекту примењени савремени материјали и присутно је савременије поимање односа конструкције, обликовних и просторних могућности, крајњи декоративни и естетски израз је ретроградан ако се пореди са зградом Јосифа Алкалаја у Улици Краља Петра бр. 26. На старијем пројекту евидентна је неусаглашеност конскруктивног склопа и фасадне опне али је декоративни и обликовни вокабулар савременији и отварао је могућност даљег развоја ка савременим правцима, док палата „Батињол“ представља омаж старијем предратном сецесијском декоративном репертоару, са обиљем различитих елемената који не теже јединственом изразу већ репрезентацији богатства.

Палата „Батињол“ обликовно и стилски кореспондира са зградом Извозне банке, Теразије бр. 5, која је изведена по пројекту архитекте Данила Владисављевића. Њено грађење започето је 1914. године, али је завршена тек 1924. године. Услед

смрти Данила Владисављевића, Никола Несторовић је завршио зграду и изradio детаље.⁸⁴⁹ Спољња композиција троделно рашчлањене фасаде има исти концепт модернизоване архитектуре са сецесијском декорацијом, као и палата „Батињол“ само у још тежој богатијој форми. Пошто оригинални пројекат фасаде Данила Владисављевића није сачуван, тешко је полемисати колики је удео Несторовића у финалном изразу објекта. Анализом дела оба аутора може се закључити да се Никола Несторовић у највећој мери држао пројекта и основне идеје Данила Владисављевића приликом израде детаља који у потпуности одговарају Владисављевићевом опусу.

*Слика 200 - Зграда Извозне банке, Терзије бр. 5
(Фотографија аутора)*

⁸⁴⁹ Шолаја, Владимир Б. Магдић, Адела С. Милош Савчић, *градитељ, привредник, градоначелник*, (Београд: Музеј науке и технике, 1997), стр 46; Несторовић, „Преглед споменика архитектуре“, стр. 160.

У марту 1922. године Несторовић је израдио пројекат стамбено пословне зграде за грађевинара Николу Виторовића, на углу **Маршала Бирјугова 53 и 53а и Поп Лукине улице бр. 16.**⁸⁵⁰ Међутим објекат је изведен по плану који је одобрен у марту 1923. године. На угаоној парцели пројектује стамбено пословни објекат истог облика као на Топличином Венцу, с тим што овде долази до изражаја степен профитерско шпекулантског односа наручиоца, који у жељи за што већом зарадом гради објекте, лошег квалитета са ниским условима становања. Објекат има подрум, приземље, мезанин, три спрата и подкровље. У првој пројектној варијанти на спратовима су се налазиле собе за издавање, са заједничким тоалетима и купатилом на сваком спрату, да би изведени објекат имао по пет мањих стамбених јединица на свакој етажи. Дуж Поп Лукине улице применио је тротрактно решење, док је дуж Маршала Бирјугова узани једнотрактни крак. Конструкција је армиранобетонска, делимично скелетна, што је неуобичајено за стамбене зграде тог периода а преградни зидови су танки дебљине 10цм.⁸⁵¹

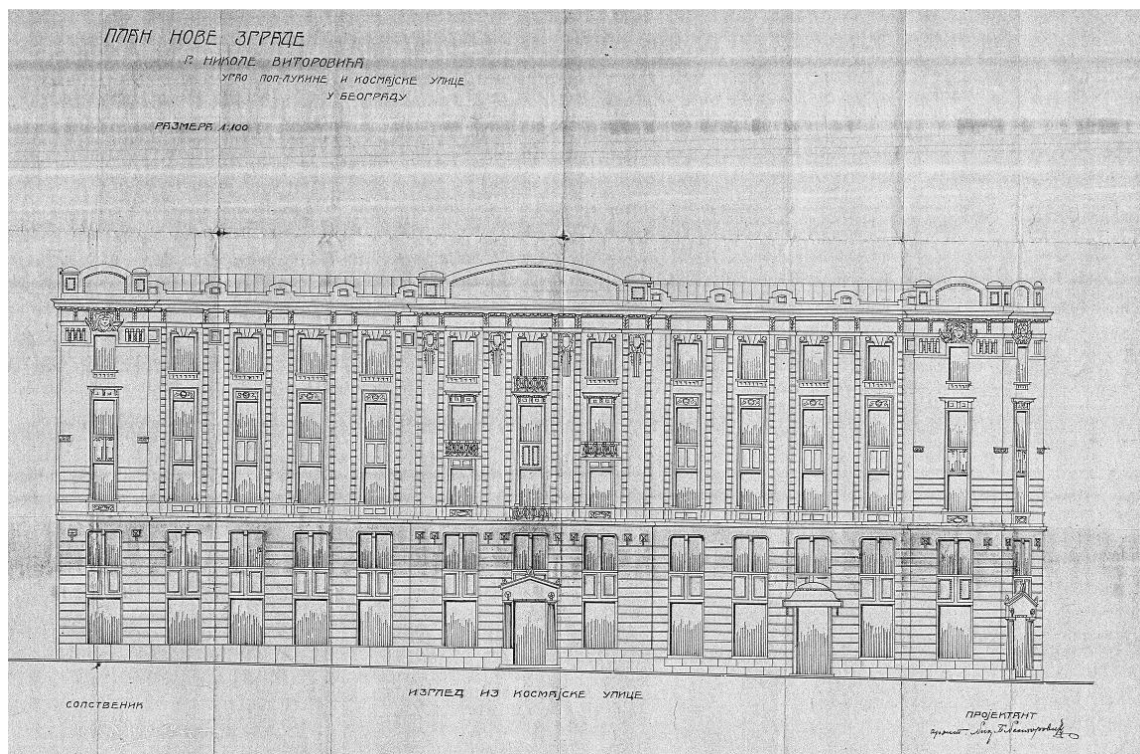
Као и код већине пројеката стамбених и стамбено пословних зграда позиционираних на углу, Несторовић је улаз у зграду поставио бочно у Улици Маршала Бирјугова, док се на засеченом углу налази улаз у кафану у приземљу објекта. Поред ова два улаза у централној осовини фасаде у Маршала Бирјугова, налази се још један улаз који је најмонументалније решен и који води у пар канцеларија смештених у приземљу. Академски образац позиционирања улаза у осовини фасаде условио је овај нелогични обликовни третман улаза, од којих је најнеупадљивији онај који води до највећег дела зграде. Овај улаз је поновљен улаз зграде Милоша Петронијевића у сведенијој јефтинијој варијанти што иде у прилог тврдњи да је обликовни третман улазне зоне био каталошки импорт из Мађарске. За цео објекат постоји једна степенишна вертикала у облику слова „П“ унутар које је

---

⁸⁵⁰ Прегледано и одобрено 24. марта 1922. постоје и планови од 16. марта 1923. Никола Несторовић израдио је комплетан прорачун статике и армиранобетонске конструкције: ИАБ ТД 4-1-1922.

⁸⁵¹ Армирано бетонска конструкција је омогућила употребу скелетног система који је прилично незграпно решен у оквиру станова јављају се конструктивни стубови димензија 40/60цм тако да су сви зидови преградни односно дебљине 10 цм. Да би се спречило преношење звука између два стана су удвојени танки зидови са ваздушним међупростором укупне дебљине 30цм: ИАБ ТД 4-1-1922.

смештен лифт. Станови у тротрактном делу зграде имају топлу везу са вертикалном комуникацијом, док се у станове дуж Улице Маршала Бирјугова улази отвореном дворишном галеријом. Жеља за што исплативијом изградњом и свест да се раде јефтине станови условили су распоред просторија који се не везује претерано за типичан београдски стан, тако да су санитарне и помоћне просторије груписане у блокове формирајући савременије основе станова.

Слика 201 – Пројекат фасаде зграде Николе Витковића на углу Поп Лукине и Маршала Бирјугова 53а (Историјски Архив Београда ТД 4-1-1922)

На главној фасади у Маршала Бирјугова Несторовић се држи академског оквира симетричне фасаде петоделне поделе, са два ужа бочна ризалита (по једна прозорска осовина) и централним главним (три прозорске осовине), који мало излазе изван равни зида. У декоративној обради примењује елементе сецесије наглашавањем вертикалности, путем визуелног повезивања прозорских отовора по спратовима, са не претерано наглашеним хоризонталним венцима, уз употребу геометризоване и слободне декорације са маскеронима и флоралним елементима.

Пошто је уштеда била главни мотив наручиоца, фасадни елементи су сведени, зграда нема испуста, пиластри су исцртани у малтеру, а централни ризалит је требало да буде наглашен малим терасама са оградом од кованог гвожђа.

Слика 202– Данашњи изглед фасаде зграде Николе Виторовића на углу Поп Лукине и Маршала Бирјузова 53а (Фотографија аутора)

По хоризонтали одвојен део приземља и мезанина као пословни од стамбеног, формира високи постамент објекта. Велика спратна висина приземља, уз пад дуж Поп Лукине улице, допринео је лошој пропорцији фасаде зграде којом доминира приземље. Покушај да се оствари визуелно једниство приземља и првог спрата, вертикалним повезивањем отвора само је делимично остварен, јер су отвори на

мезанину премали. Декорација је типизована. Улаз у кафану на углу и централни улаз на фасади у Маршала Бирјузова су идентично решени оивичени са два плитка тосканска полустуба надвишена троугаоним тимпаноном. Улаз у стамбену зграду је имао звонасту, највероватније застакљену надстрешницу. Фасада која је изведена, још је упрошћенија у односу на пројектовану, а измене нису донеле на квалитету. Несторовић је на централном ризалиту предвидео разиграно, наизменично смицање тераса, међутим изведене су терасе само дуж централне осовине, тако да се добија утисак неприродних испуста који штрче на огољеној дводимензионалној фасади. Изнад ризалита и на засеченом углу изнад трећег спрата били су предвиђени маскерони, а постављени су картуши са минијатурним главама које не одговарају цртежу у пројекту и у диспропорцији су са фасадним платном. Интересантни флорални картуши се јављају испод прозора другог спрата у Поп Лукиној улици. Пиластри на централном делу фасаде у Улици Маршала Бирјузова су завршени сецесијски обрађеним картушима са са иницијалима „НВ“.⁸⁵² Сведена и не претерано инвентивна фасада је приликом извођења у потпуности изгубила изворну концепцију.

Седам објеката које је Несторовић пројектовао у периоду од марта 1922. до марта 1923. године, осликава огромну продукцију односно по један пројекат на сваких месец ипо дана, што се одразило на типизацију како плана тако и фасадног израза. На овим објектима углавном примењује одвојено приземље и мезанин које повезује са више или мање успеха у целину. Заталасаност фасаде уз наглашавање вертикалности је главна карактеристика уз истраживање различитих обликовних могућности еркера, од узаних преко широких, од малих испуста у односу на раван фасаде до великих, полукружних или правоугаоних. Саваладавање и примена нових материјала и технолошких достигнућа, као и генерално другачије савременије конципирање волумена објекта и фасаде у раскораку је са њеним стилским одликама. Оно што је карактеристично је одсуство покретачке иновативности у фасадном

---

⁸⁵² На фасади у Поп Лукиној улици око централног дела су још два оваква пиластра са монограмом.

изразу, декоративни репертоар је сведен на типизовану каталошку понуду и све више добија анахрони облик у односу на актуелна збивања на архитектонској сцени, можда не толико у Србији али свакако у Западној Европи.

12.2. Објекти јавне намене

Уз недостатак стамбеног простора, у Београду после Првог светског рата, постојао је и проблем неадекватног смештања државних институција. За потребе знатно већег државног апарата Краљевине СХС, реквирирано је 3000 одељења у Београду.⁸⁵³ Потреба за изградњом великог броја надлештва отворило је низ стручних проблема и полемика, услед непостојања јасне законске и планске регулативе о подизању јавних грађевина у престоници.

Убрзо по завршетку Првог светског рата надлежне институције су увиделе неопходност израде Генералног Урбанистичког плана Београда и већ 1919. године је донета одлука о расписивању међународног конкурса за његову израду.⁸⁵⁴ Конкурским задатком који је расписан 1921. године, прецизно су били наведени квартави у којима би требало организовати нове јавне грађевине.⁸⁵⁵ Простор „Шиваре“ који је обухватао блок између Улице Кнеза Милоша, Немањине и Бирчанинове био је намењен за зграде министарстава, док је простор „Тркалишта“ оивичен Булеваром Краља Александра, Улицом 27. Марта и Београдском био одређен за универзитетску четврт. Ни један конкурсни рад није у потпуности одговарао програмским захтевима, тако да је оформљена комисија са Ђорђем Ковалевским на челу која је израдила Генерални урбанистички план 1923. године и који је 1924. године ступио на снагу. Иако је план био законски обавезујући и обухватао савремене урбанистичке принципе, имплементација је била делимична

⁸⁵³ Аноним. „Питање државних грађевина“, *Политика* (14. 02. 1921), 3.

⁸⁵⁴ Недић, В. Светлана. „Генерални урбанистички план Београда из 1923. године“, *Годишњак града Београда*, књ. XXIV, (1977), 301-309. Максимовић, Бранко. „Вредности генералног плана Београда од 1923. године и њихово поништавање“, *Годишњак града Београда*, књ. XXVII, (1980), 239-268; Максимовић, Бранко. *Идеје и стварност урбанизма Београда, 1830-1941*, (Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, 1983); Чалић, Социјална историја Србије 1815-1941, стр.314.

⁸⁵⁵ Тошева, Архитектонско одељење Министарства грађевина, стр.120-121.

чак и код објеката јавне намене. Министарство грађевина, као институција задужена за пројектовање, подизање и надзор над државним објектима имало је неприкосновени ауторитет и монопол у овој области архитектонске делатности а управо је својим деловањем допринело негирању Генералног урбанистичког плана, као на примеру здања Техничког факултета. Са друге стране Министарство грађевина је било промотер државно пожељних стилова. Архитектура има јавни карактер, а архитектонски објекти утичу на све становнике одређеног града или уколико је реч о монументалним објектима и шире, самим тим она преноси поруку о наручиоцу, било да је у питању приватни наручилац или држава. Централистички државни апарат новоформиране Краљевине СХС, је кроз институционална и репрезентативна здања исказивао и формирао жељену визију нове државе. Академизам као стожер постојаности и општеприхваћених интернационалних вредности погодовао је успостављању везе међу народима у новој држави,⁸⁵⁶ а Министарство грађевина је формирало и поспешивало државно пожељне правце у архитектонском стваралаштву.⁸⁵⁷

Током међуратног периода Никола Несторовић је био ангажован на изради пројекта за три државна здања, што је изазвало велико противљење Архитектонског одсека Министарства грађевина. Ангажман Несторовића и Ђорђевића за пројектанте Универзитетске библиотеке је био логичан с'обзиром да су обојица били професори на факултету, а да је 1919. године у Београду веома мали број искусних архитеката био активан, а млађе генерације још нису биле стасале. Ангажман Несторовића за пројекат зграде Министарства пољопривреде и вода 1921. године, који је вероватно добио преко чланства и посвећености Српском пољопривредном друштву изазвао је оштро и отворено супротстављање Министарства грађевина, које је условило да се наручени пројекат не реализује. Док је последњи Несторовићев и Таназевићев пројекат државног здања Техничког факултета 1923-1925. године, отворио оштру

---

⁸⁵⁶ Ignjatović, Aleksandar. *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904- 1941*, (Beograd: Građevinska knjiga, 2007).

⁸⁵⁷ Тошева, Архитектонско одељење Министарства грађевина, стр.216-231.

полемику у стручној јавности, како због функционалних и стилских карактеристика тако и због урбанистичког решења којим је негиран детаљни план регулације тог дела града.

12.3.1 Универзитетска библиотека

Размере девастације Београда током Првог светског рата имале су одјека широм света, што је подстакло челне људе Карнегијеве фондације да изабере Београд, поред Лувена и Ремса у Француској, за финансирање Библиотеке.⁸⁵⁸ Иницијативом Михајла Пупина⁸⁵⁹ и Славка Грујића⁸⁶⁰ потпомогнута је идеја Карнегијеве фондације да се у Београду подигне нова зграда Универзитетске библиотеке. Одлука је донета фебруара 1920. године. Пројектом и изградњом руководио је Одбор који су чинили представници Карнегијевог фонда, званичници Краљевине СХС и представници Универзитета у Београду. Одбор је конституисан у зиму 1920. године а у његовом саставу су били: Светозар Прибићевић, министар образовања, Слободан Јовановић, ректор Универзитета, Лео Каспер, представник Карнегијеве фондације, и Никола Несторовић, Драгутин Ђорђевић, Андра Стевановић и Персивал Доц, амерички амбасадор у Београду као почасни члан. Нестабилна политичка ситуација у Краљевини СХС, током 1920-1922. године уз честе промене влада, неповерење ка Карнегијевој фондацији и сумња у намере владе САД-а пратили су изградњу објекта библиотеке. Све време је атмосфера осцилирала између захвалности за помоћ са једне стране и жеље да се умањи значај и учешће

---

⁸⁵⁸ Ендру Карнеги (1835-1919), амерички индустријалац и убеђени филантроп, 1910. године оснива фондацију која је имала три циља: промовисање идеје о међународном разумевању и сарадњи, проучавање узрока и утицаја ратовања и подршку успостављању међународног права: Акунд, Надин. „Делатност Карнегијевих задужбина на балкану после првог светског рата: Универзитетска библиотека у Београду, 1919-1926“. *Инфотека бр1.*, година XII, (август 2011):3-23, стр. 3. Даље (Акунд, „Делатност Карнегијевих задужбина“).

⁸⁵⁹ Предавао је физику на Колумбија универзитету, где је декан био Николас Батлер, председник Карнегијеве фондације.

⁸⁶⁰ Амбасадор краљевине СХС у САД.

фондације, са друге стране.⁸⁶¹ Одлична сарадња постојала је између представника факултета, архитеката, и саме фондације. Несторовић и Ђорђевић су крајем 1920. године поднели фондацији прве планове библиотеке. Камен темељац је свечано положио Престолонаследник Краљ Александар, 23. јуна 1921. године,⁸⁶² уз присуство српских и америчких званичника а све је пропратила како домаћа тако и америчка штампа.⁸⁶³

*Слика 203 - Церемонија полагања камена темеља (Публиковано у: *The work of the Carnegie Endowment in the Balkans after World War One, The University Library of Belgrade 1919-1926, Dr Nadine Akhund, album sa slikama iz karnegijevog fonda, New York 2011*)*

⁸⁶¹ По изградњи библиотеке ректор је покренуо иницијативу за постављање бисте Енруа Карнегија уз натпис на којем је поред захвалности фондацији требало да стоји и захвалност Скупштини Краљевине СХС за фонд који је додељен за унутрашње уређење. Фондација је одбацила предлог са образложењем да су званичници СХС одлучили да модификују њене планове: Акунд, „Делатност Карнегијевих задужбина“, стр.17.

⁸⁶² Несторовић, „Постакадемизам у архитектури Београда (1919-1941)“, стр. 343; Акунд, „Делатност Карнегијевих задужбина“, стр.17; Цонић, Урош. *Изградња Универзитетске библиотеке у Београду: 1919-1925: Дневници Уроша Цонића*, Марковић, Никола, Филиповић, Даница (ур.), (Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2011), стр. II. Даље (Цонић, *Изградња Универзитетске библиотеке у Београду*).

⁸⁶³ Прослава је описана неколико недеља касније у *Њујорк Тајмсу*, у дугом тексту под називом *Карнегијев поклон Београду*: Акунд, „Делатност Карнегијевих задужбина“, стр.15.; Аноним. „Карнегијев дар Полагање темеља Универзитетске библиотеке“, *Политика*, (24. 06. 1921), 2.

Зграда Универзитетске библиотеке саграђена је као први објекат у склопу новог универзитетског центра у Булевару Краља Александра, на простору старог „Тркалишта“. Према урбанистичком плану размештаја универзитетских зграда на простору „Тркалишта“, библиотека је подужном страном требало да се постави на регулациону линију Булевара Краља Александра, што су пројектанти избегли повлачећи је неколико метара унутар парцеле, обезбеђујући на тај начин заштиту од буке и саобраћаја уз слободније решавање прилаза објекту чиме је постигнут монументалнији карактер.⁸⁶⁴

Уклапајући се у предвиђену урбанистичку матрицу, аутори компоњују објекат у духу академизма ослоњен на пречишћене ренесансне узоре. Опредељење ка академизму проистекло је из поставке да је то државни и пожељни стил, који је доминирао пројектима државних здања у првој деценији после Првог светског рата. Уједно у извештају Карнегијевог фонда наведено је да је објекат имао елементе ренесанса да би се уклопио са планираним Универзитетским објектима, што указује на планирану стилску опредељеност целог комплекса. Оваквом обликовном решењу додатно је допринео утицај „модела Карнегијеве библиотеке“.⁸⁶⁵ Заједничке карактеристике свих библиотека Карнегијевог фонда, које су грађене различитим стиловима су оличене у једноставној и формалној архитектури са истакнутим улазом, монументалним степеништем и лантерном као симболом просвећења. Оне уједно представљају скуп академских норми и постулата грађења објеката овакве намене. Нетипично решење pročелја Универзитетске библиотеке и за Несторовића и за Ђорђевића, у виду портика модуће је да је произашло под утицајем зграде Јавне библиотеке у Њу Јорку, једне од највећих библиотека на свету, чији је пројекат сматран за апогеју Боз Ар-а.⁸⁶⁶ Са друге стране композиционо и стилско решење главне фасаде своје узоре налази у згради берлинске Градске библиотеке као и зграде Рајхстага у Берлину, у сведенијој форми, које својом неокласицистичком

---

⁸⁶⁴ Ibid.

⁸⁶⁵ Акунд Акунд, „Делатност Карнегијевих задужбина“, стр.14.

⁸⁶⁶ Започета је 1902. године а библиотека је почела са радом 1911. године и са више од милион књига била је једна од највећих библиотека на свету. Пројектовала ју је релативно непозната фирма Карере анд Хејстингс (Carrère and Hastings): www.nypl.org, 14.11.2013.

пречишћеном архитектуром са наглашеним портиком на улазу савршено одговарају просветитељској намени. У светлу ових узора, не може се у потпуности прихватити тврдња да је фасада искључиво дело Драгутина Ђорђевића, а просторно решење и ентеријер Николе Несторовића.⁸⁶⁷

Слика 204 – зграда Рајхстага у Берлину
(*Skyscraper/Germany at the end of 19th century/ page 71*)

Слика 205 - Јавна библиотека у Њу Јорку
(*wikipedia.org/wiki/File:New York Public Library 1908c*)

Промењене друштвено политичке околности у земљи после Првог Светског рата, директно су се одразиле на изградњу објеката, што постаје јасно током изградње Универзитетске библиотеке. Доказивање надмоћи различитих институција које се транспоновало кроз приказивање некомпетенције аутора, уз шпекулантско профитерски карактер извођачких предузећа, резултирало је лошом, спором изградњом објеката чиме је онемогућен озбиљнији помак у архитектонској пракси.⁸⁶⁸ У детаљним дневницима Уроша Џонића, првог управника Универзитетске библиотеке,⁸⁶⁹ описана је изградња објекта, која је требало да буде завршена у јулу 1922. године. Зграда је прошла технички пријем у фебруару 1923. године, међутим опремање са завршним радовима је настављено све до 1926. Године, када је 24. маја на дан Ћирила и Методија библиотека свечано отворена.⁸⁷⁰ Током година изградње, извођачи су се смењивали, тендери расписивани и поништавани а Несторовић и

⁸⁶⁷ Несторовић, „Постакадемизам у архитектури Београда (1919-1941)“, стр. 343.

⁸⁶⁸ Приликом реконструкције зграде осамдесетих година двадесетог века утврђено је да је објекат изузетно лоше фундиран.

⁸⁶⁹ Дурковић-Јакшић, Љубомир, „Удео универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ у школовању и уздизању библиотечког кадра“, *Годишњак града Београда*, књ.23, (1976), 247-259; Џонић, *Изградња Универзитетске библиотеке у Београду*, стр. I-X.

⁸⁷⁰ Ibid., стр. 20; Поповић, Павле. „Универзитетска библиотека“, *Српски књижевни гласник*, бр. 18, (1926), 206-209, стр. 206.

Ђорђевић су се на крају повукли са вођења надзора над изградњом зграде, што су преузеле архитекте Министарства грађевина.⁸⁷¹ Преузимање пројеката од стране Министарства грађевина као и повлачење архитектата пројектаната, биће карактеристика међуратног периода у Београду и Србији.

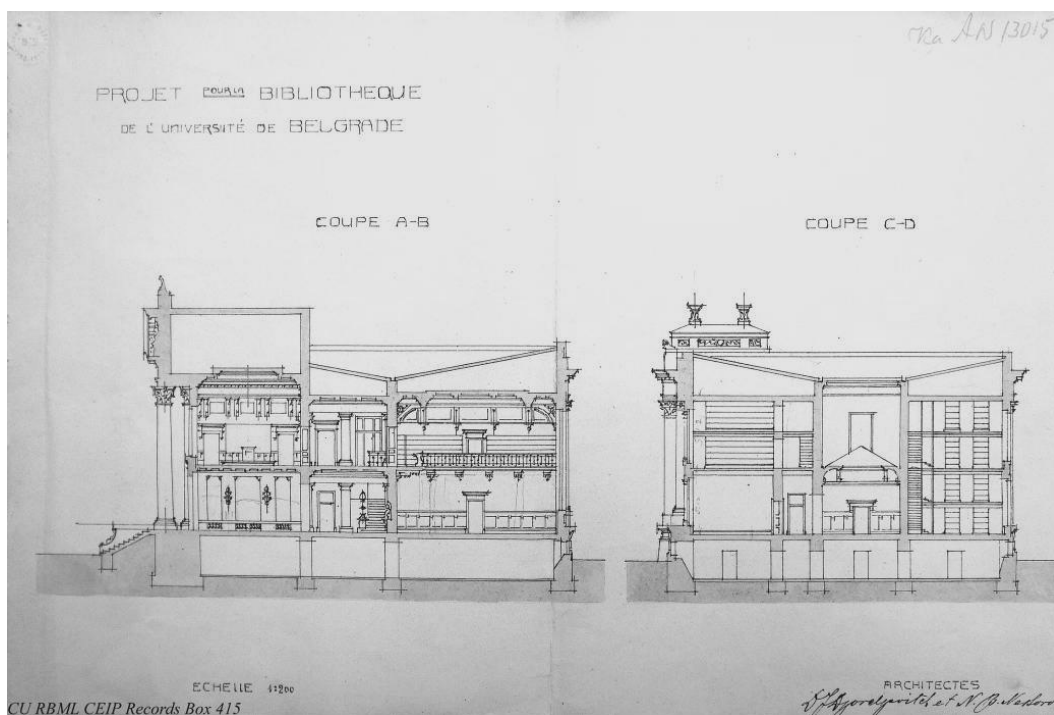
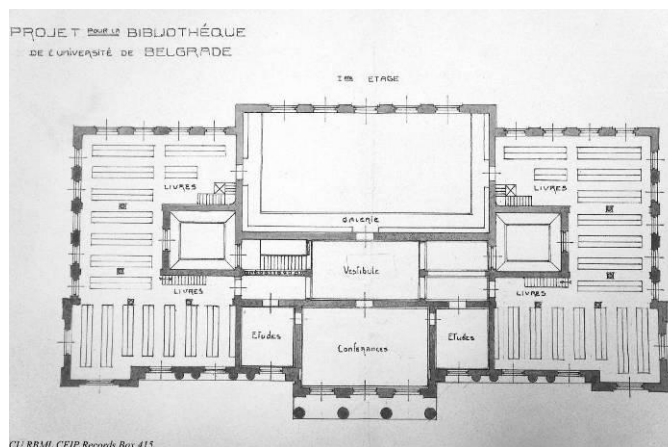
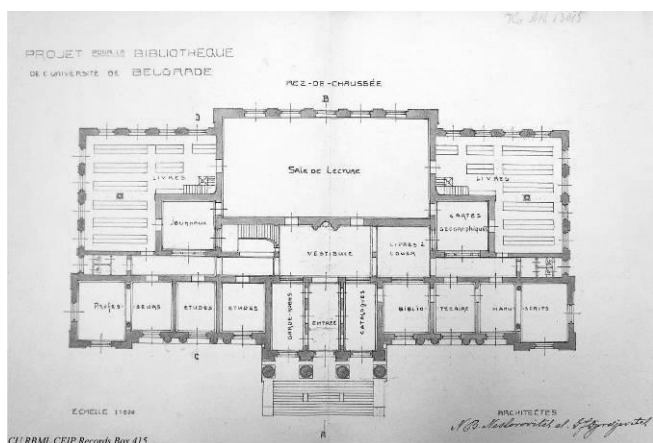
Пројекат зграде Универзитетске библиотеке, који су пројектанти послали у Карнегијев фонд на одобрење, претрпео је извесне измене током извођења радова. Услед недостатка средстава смањен је обим завршних декоративних радова али су из неког разлога и основе објекта промењене.⁸⁷² Изворним пројектом објекат је компонован у виду компактног симетричног решења, на којем изван равни кубуса излазе само испусти ризалита. На главној фасади је петоделна подела прочеља док је задња дворишна фасада троделно рашчлањена. Основа је компонована у виду двотрактног решења, са ходничким коридором између. Дуж уличне фасаде је низ мањих канцеларија, на који се наслањао подужни ходник проширен у централном делу, да би се организовао вестибил и степениште. Иза вестибила ка дворишној фасади смештена је читаоница, са чије леве и десне стране су депои за књиге. Унутар овог компактног решења са сваке стране читаонице биле су пројектоване две просторије квадратне основе са латералним осветљењем. Код изведеног решења, укинута су ове две просторије, које су на спрату имале функцију светларника, смањена је површина депоа за књиге и повећана је читаоница. Улазни вестибил са степеништем је сужен. Смањена основа је попримила облик слова „Т“. Поред измена у основама и бочне и дворишне фасаде су претрпеле промене, што се огледа у смањеним отворима на фасади, како по броју тако и по величини. Логично, пропорцијски усаглашено академско решење, једноспратног објекта библиотеке, накнадним изменама је изгубило на квалитету основног ауторског концепта просторног решења. Све наведене измене су се у каснијој експлоатацији објекта показали као недостаци: премали депои за књиге као и бочне фасаде које су добиле

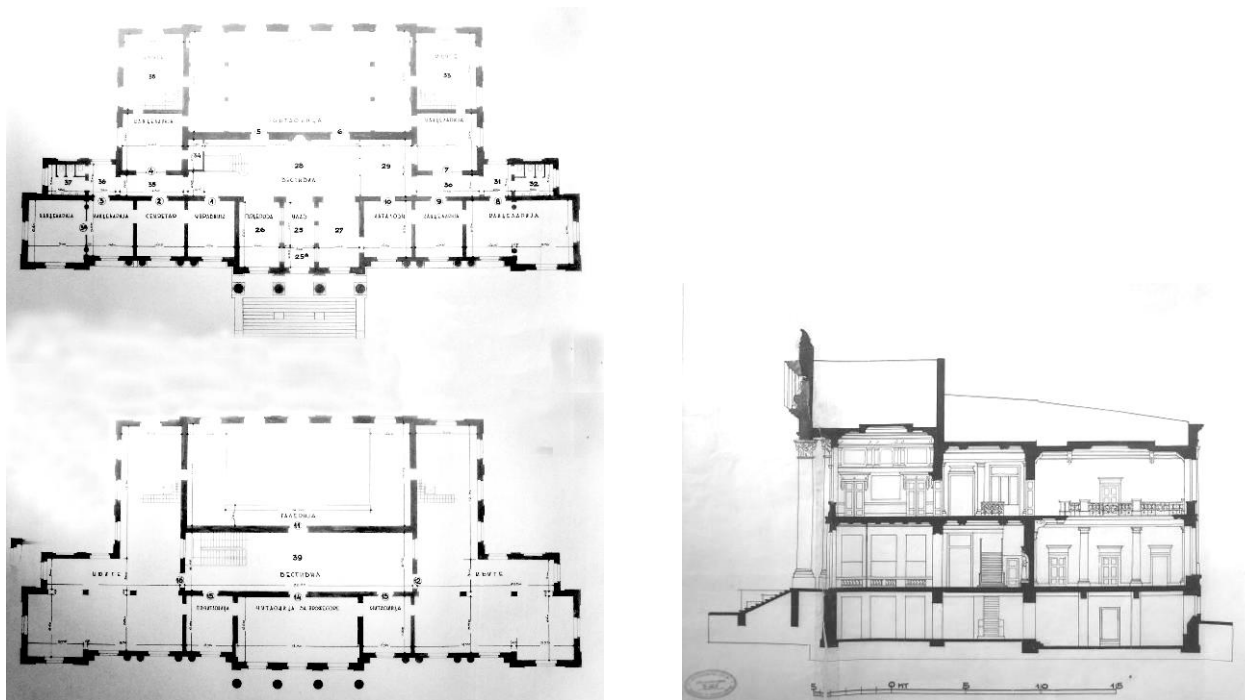
⁸⁷¹ Џонић, *Изградња Универзитетске библиотеке у Београду*, стр. 98.

⁸⁷² Финансије нису дозволиле скупљу фасаду и уређење шире околине све конструкције од армираног бетона и ентеријер је изведен у знатно сведенијој форми: Несторовић, „Постакадемизам у архитектури Београда“, стр. 343.

утилитарни секундарни третман, што је приписивано као лоше пројектантско решење.

Слика 206 – Оригинални планови основе приземља и спрата, као и два попречна пресека Универзитетске библиотеке (Публиковано у *The work of the Carnegie Endowment in the Balkans after World War One, The University Library of Belgrade 1919-1926*, Dr Nadine Akhund, album sa slikama iz karnegijevog fonda, New York 2011)

Слика 207 –цртежи основе приземља и првог спрата и попречни пресек изведеног објекта Универзитетске библиотеке (Музеј Науке и технике-фонд Николе и Богдана Несторовића, техничка документација фасикла 107)

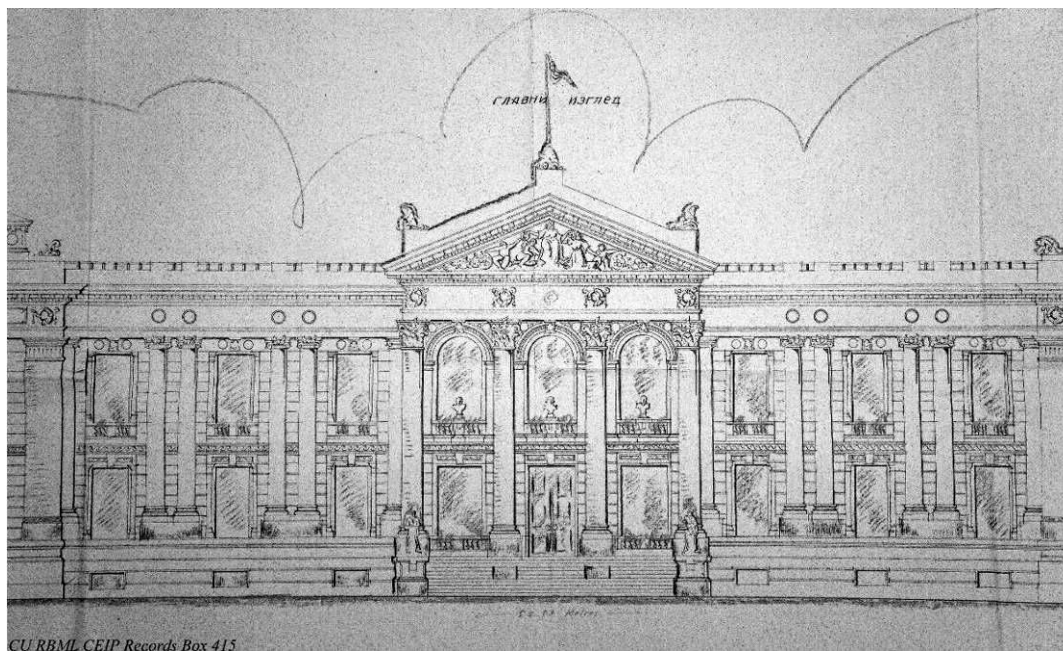
Анализом дела Ђорђевића и Несторовића, решење главне фасаде је композиционо ближе Несторовићевој поставци, док се утицај Ђорђевића читава у решавању детаља и декоративне пластике. Ђорђевићева архитектура одише контрастима увучених и истурених површина, обогаћених богатом пластиком најчешће састављеном од двојних јонских стубова великог реда.⁸⁷³ Управо двојни јонски стубови имају главну декоративну улогу на петоделно решеној фасади.

Фасада је неокласицистичка у духу постакадемизма. У суштини петоделна са јако наглашеним централним ризалитом у виду портика са троугаоним тимпаном испуњеним фигуралним представама. Употреба фасадне, а пре свега скулпторалне пластике на фасадама постала је знатно раширенија у међуратном периоду. Поред декоративне, пластика је играла важну симболичку улогу, првенствено на објектима јавне намене, тако да је скулпторална група у тимпанону Универзитетске библиотеке

⁸⁷³ Кадјевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр. 332.

персонификовала просветитељски карактер здања, кроз фигуралне, алегоријске представе плодности, будућности, знања, победе заштите и сигурности.⁸⁷⁴

Једносратни објекат заснован је на малој сокли у висини сутерена, тако да су приземље и први спрат једнообразно обрађени. Зидна платна главне фасаде су подељена хоризонталним нутнама, карактеристичним за Ђорђевића. Сви прозори на главној фасади, сем на централном ризалиту су исти: двокрилни правоугаони са по једним редом ситне правоугаоне поделе у доњој и горњој зони крила. Подела прозорских отовора на ситна поља пред почетак Првог светског рата је постала један од омиљених Несторовићевих декоративних мотива. Обрада лизена и парапета прозора је решена слично као на прозорима на Другој београдској гимназији (Ђорђевић), док је хоризонтална подела између спратова у виду широке теније са тананом флоралном траком као на начелству у Крагујевцу.

*Слика 208—Оригинални цртеж фасаде Универзитетске библиотеке (Публиковано у *The work of the Carnegie Endowment in the Balkans after World War One, The University Library of Belgrade 1919-1926, Dr Nadine Akhund, album sa slikama iz karnegijevog fonda, New York 2011*)*

⁸⁷⁴ Михајлов, Саша. „Универзитетска библиотека“ у: *Добротвори Београдском универзитету*, (Београд: 2005), 65-82. Даље (Михајлов, „Универзитетска библиотека“); Маринковић, *Архитектонска пластика*, стр 131-132; Шаренац, *Митови, симболи*, стр. 77 (деца- симбол будућности, венац-јединства, жена са венцем-верност породици, књига- ученост, анђео –заштита и сигурност. Две дечије фигуре са венцем- централна група Аца Стојановић).

Бочни ризалити су незнатно испуштени изван зидне равни фасаде, са једном прозорском осовином и оивичени су пиластрима тосканског реда. Бочне стране су подељене на три поља, са по једном прозорском осовином. Подела је изведена удвојеним јонским полустубовима, чији базис лежи на сокли зграде и који се пружају до фриза изнад првог спрата. Централним ризалитом доминира портик са четири коринтска стуба, што је ретко примењивано у београдској архитектури.⁸⁷⁵ Крајње класицистички решен портик са свим елементима завршен је са три акротерије. Иза стубова на фасади централног ризалита су три велика стаклена отвора: у приземљу су троделни правоугаони а на спрату лучни. Прозорска стакла имају исту поделу са редовима ситнијих правоугаоних поља.

Према академским правилима објектом доминира хоризонталност, додатно потенцирана безорнаменталним парапетом атике, чиме је наглашен висински издвојен тимпанон прочеља зграде. Бочни ризалити, хијерархијски секундарни елемент фасаде, акцентовани су акротеријама на угловима атике и кулицама у виду квадратних издигнутих постамената завршених пирамидалним плитким кровом на на чијим врховима се налази декоративна ваза од кованог гвожђа. Обликовно ове кулице повучене од равни фасаде подсећају на кулице ризалита зграде Рајхстага у Берлину.

Решаван у духу академизма, са суптилним постсецесијским детаљима пројектовани ентеријер није у потпуности реализован услед недостатка финансијских средстава.⁸⁷⁶ Академска класицистичка обрада гипсаних радова унутар објекта у виду тосканских стубова, пиластера као и подплафонских профилисаних венаца ношених конзолицама, оживљен је сецесијским елементима степенишне ограде од кованог гвожђа, детаљима столарије као и стакленим преградама у улазној зони (који нису сачувани). Финални пројекат ентеријерске опреме и намештаја, као и његову израду

---

⁸⁷⁵ Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма*.

⁸⁷⁶ Џонић, *Изградња Универзитетске библиотеке у Београду*, стр. 54-59.

израдила је фирма Јозефа Трира и Лудвига Алтера из Дармштата 1925-26. године,⁸⁷⁷ а као узор за уређење послужиле су библиотеке из Европе пре свега берлинске.⁸⁷⁸ Намештај је набављан из Немачке на име ратне репарације.

Слика 209, 210, 211 и 212 –ентеријер: степениште, главна читаоница, професорска читаоница на спрату и детаљ столарије (Фотографија аутора)

Склад симетричне академски конципиране фасаде показује велико знање оба аутора, постигнут је циљ достојанствености, просветитељства и лакоће композиције без претеране декорације и тешких гломазних елемената,⁸⁷⁹ али је уједно створен аперсонални архитектонски концепт заробљен у временском вакууму, што је погодновало идејној политичкој и културолошкој државној основи.

⁸⁷⁷ Табла унутар читаонице библиотеке: Михајлов, „Универзитетска библиотека“ стр. 68; Џонић, *Изградња Универзитетске библиотеке у Београду*, стр. 98.

⁸⁷⁸ Михајлов, „Универзитетска библиотека“ стр. 70.

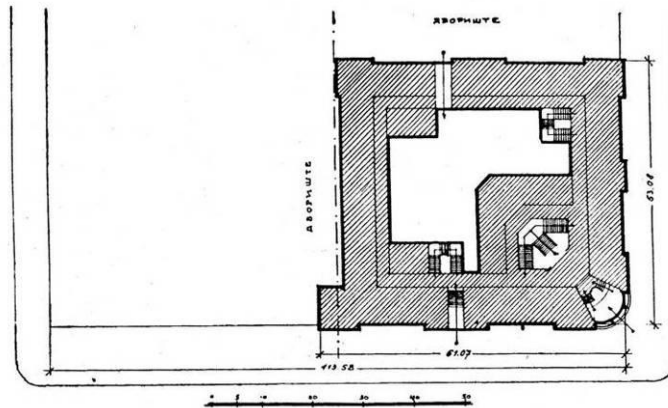
⁸⁷⁹ Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр.355.

12.3.2. Зграда Министарства пољопривреде и вода

Несторовић 1921. године добија поруџбину за пројекат још једног објекта јавне намене. Министарски савет га је по предлогу Министарства пољопривреде и вода одредило за пројектанта и вођење надзора над изградњом објекта нове зграде овог министарства.⁸⁸⁰ С обзиром да се већи број министарстава још увек налазио у изнајмљеним објектима у фебруару 1921. године, одлучено је да се државно земљиште „Стара Шивара“ који је обухватало блок између Немањине, Улице Кнеза Милоша, Бирчанинове и Хајдук Вељковог Венца, намени за подизање министарстава и државних објеката. У оквиру ове парцеле Министарству пољопривреде и вода одобрена је изградња зграде на основу Несторовићевих планова који су били завршени 3. марта 1921. године. Сачувана скица основе и фасада из Кнеза Милоша пројекта Николе Несторовића указује да је пројектовао објекат у духу сецесије на академским основама. Објекат на углу Кнеза Милоша и Немањине улице формиран је у виду затвореног квадратног блока са великим унутрашњим двориштем. Главни улаз је био позициониран на углу са наспрамним монументалним степеништем на истој позицији и истог облика као на конкурсном пројекту за Управу Монопола из 1908. године. Унутар објекта је једнотрактно решење са канцеларијама дуж спољњих фасада, док су помоћна степеништа и помоћне просторије смештене на угловима дворишних крила. Из основе је уочљиво да су све сем једне бочне фасаде компоноване као петоделне са ризалитима који једнако излазе у простор, а улазни угао представља Несторовићево типично композиционо решење кружног угла уоквиреног бочним ризалитима.

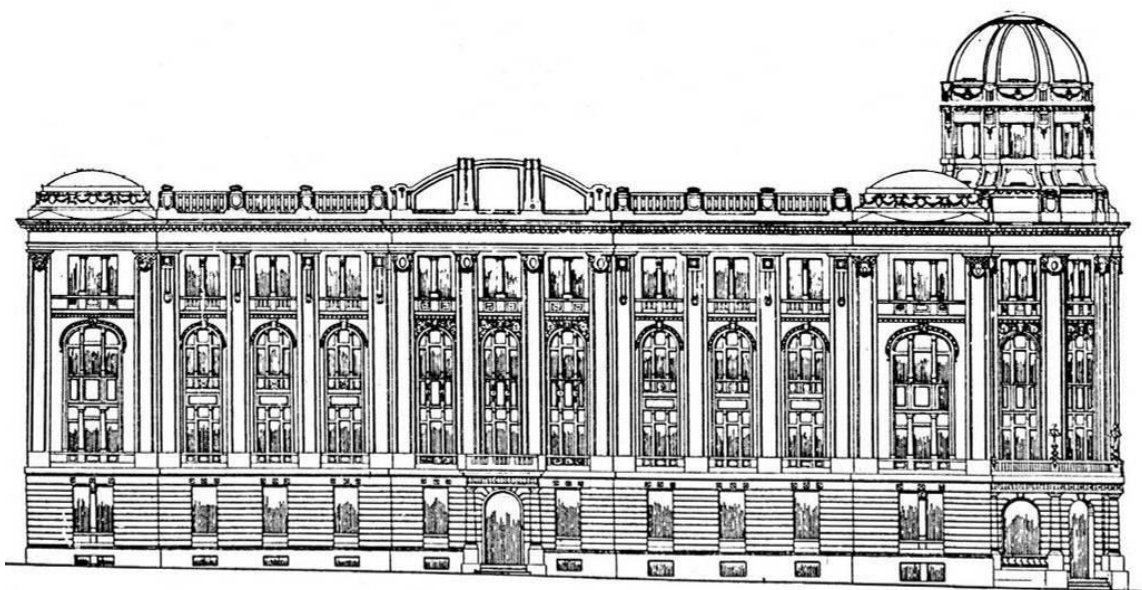
⁸⁸⁰ АЈ, фонд министарства грађевина 62, фасцикла 1371.; Владисављевић, С. „Зграда министарства пољопривреде и вода и Министарства шума и рудника“, *Годишњак града Београда*, књ. XLIV, (1997), 207 – 219.

Слика 213 –основа Несторовићевог пројекат за зграду Министарства Пољопривреде и Вода
(Технички лист, год. VIII, бр. 13 и 14, (1926)

Фасаде су задржале хоризонталну поделу са рустично наглашеним приземљем али је средишњи део фасадног платна од три спрата покривен великим стакленим површинама. Несторовић је и рустично приземље перфорирао великим правоугаоним прозорима изнад којих је декоративни слог од три квадратна цветна поља. Целом фасадом, сем на бочним ризалитима се понавља низ вертикалних поља са фенестрацијом која се смењује по вертикали. На првом спрату отвори су у виду велике стаклене површине са троделном вертикалном поделом која испуњава цело поље између две међуспратне конструкције. На другом спрату се понавља исти отвор који је полукружно завршен. Оба отвора су уоквирена декоративном лизеном тако да формирају јединствену целину по вертикали. На трећем спрату, у осовини ових отвора, је удвојени правоугаони прозор раздвојен стубом. Иста поља се понављају дуж целе фасаде, па и на централном ризалиту, само са богатијом декоративном пластиком на лизенама и на међуспратној конструкцији. На бочним ризалитима који су мало шири поновљен је исти ритам отвора али са малим варијацијама тако да су прозори на другом спрату елипсасто завршени а на трећем је троделна подела. Овакав низ фенестрације јавља се на зградама у Берлину.

Слика 214 – главна фасада Несторовићевог пројекта за зграду Министарства Пољопривреде и Вода (Технички лист, год. VIII, бр. 13 и 14, (1926))

Слика 215 – Зграда на углу Улице Лајпциг и Фридрих улице из 1904. године (www. Skyscraper Germany at the end of the 19thcentury-Page 71)

Трабеација је безорнаментална, наглашена профилисаним венцем, изнад којег је атика са сецесијским декоративним програмом. Изнад бочних ризалита су плитке калотасте куполе, централни ризалит је наглашен надвишеном елипсастом атиком а улазни угао као доминанта акцентован је високом куполом на тамбуру. Према архивског грађи⁸⁸¹ види се да је наручилац, Министарство пољопривреде и вода, желело да добије пројекат модерне зграде са савременом фасадом која одговара духу времена. Полазећи од тих становишта Несторовић је пројектовао лагану прозračну фасаду, која и поред сецесијске обраде није изгубила ноту академизма, тако да задржава довољну дозу класичне монументалности и репрезентативности. Међутим овај пројекат није изведен, а Несторовић се нашао у центру јавне полемике.

Министарство грађевина, као управна институција, у међуратном периоду има монопол над изградњом државних објеката. Очувана документација везана за изградњу објеката Министарства пољопривреде и вода и Министарства шума и рудника открива парадигму односа између државе/државних институција и независних архитеката. Готово у исто време, када је Несторовић закључио уговор о изради пројекта и вођењу надзора за зграду Министарства пољопривреде и вода, Министарство шума и руда, 31. децембра 1920. године, упућује допис Министарству грађевина у којем тражи да им се одобри изградња зграде на земљишту у Шумадијској улици бр. 6. на коме се налази и Рударска дирекција. Пошто је за подизање зграда министарстава опредељена велика парцела на простору „Шиваре“ тако и ово министарство добија простор на тој локацији. Архитектонско одељење Министарства грађевина током лета 1921. године ради пројекат за нову зграду Министарства шума и руда, док Министарство пољопривреде и вода предаје Несторовићев пројекат на одобрење. Под притиском Архитектонског одсека Министарства грађевина, доноси се одлука да зграде које се граде у оквиру великог блока дуж Улице Кнеза Милоша морају да имају исту фасаду. У односу на ту одлуку Архитектонски одсек инсистира да се не одобри изградња зграде по Несторовићевом

---

⁸⁸¹ АЈ фонд Министарства Грађевина 62, фасцикла 1371.

пројекту, а уједно то исто Министарство грађевина издаје одобрење за изградњу зграде Министарства пољопривреде и вода и расписује лицитацију.⁸⁸² Да би се по сваку цену спречила израда пројеката и вођење надзора над изградњом државних објеката од стране овлашћених архитеката, јер је то делатност Министарства грађевина, седам дана пре заказане лицитације, (3. новембра 1921.) објављен је конкурс за израду пројекта зграде Министарства шума и руда, која би требало да се надовеже на Несторовићев пројекат, чиме је одложена лицитација. Пропозицијама конкурса тражено је да стил буде слободан, а да је допуштена промена лица и донекле промена распореда на постојећем пројекту зграде Министарства пољопривреде и вода. На основу изложеног може се поставити питање зашто се не би поновила фасада већ завршеног пројекта, чиме се уствари отвара основна идеја спречавања израде пројеката државних здања мимо Министарства грађевина и успостављање контроле стилског израза државних здања. На конкурс је приспело петнаест пројеката и оцењивачки суд је донео одлуку да прву награду додели раду под шифром „Мисао“ коју је израдио биро Архитект, Драгише Брашована. Првонаграђеним пројектом, основа Несторовићевог здања⁸⁸³ је поновљена као у огледалу, задржана је позиција објекта као и распоред маса али је фасада добила сасвим другачији тон, у духу постакадемизма прожетим елементима националног стила. Сачуване скице осталих радова⁸⁸⁴ сликовито дочаравају контраст између архитектуре Николе Несторовића и актуелних усмерења у архитектури Краљевине СХС. Остали награђени пројекти имају готово идентична решења основа у виду два, потпуно затворена или делимично отворена блока, са по два мања унутрашња дворишта и једним већим. У стилској обради фасадног платна другопласирани рад је фрапантно неинвентиван, академски конципирани кубус, без икаквих естетских вредности, док су трећенаграђени и откуп слично пројектовани у духу

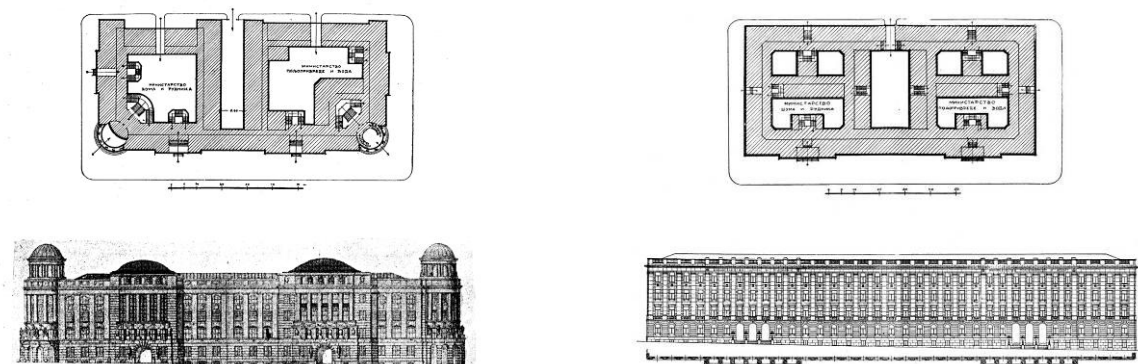
---

⁸⁸² Све формалности око одобрења пројета завршене су 10. августа 1921. године и лицитација је заказана за 10 новембар исте године: Леко, М. Димитрије. „Нова зграда Министарства пољопривреде и вода и министарства шума и рудника“, *Технички лист*, год. VIII, бр. 13 и 14, (25. 07 1926.), 193-202, стр. 193. У даљем тексту (Леко, „Нова зграда Министарства“).

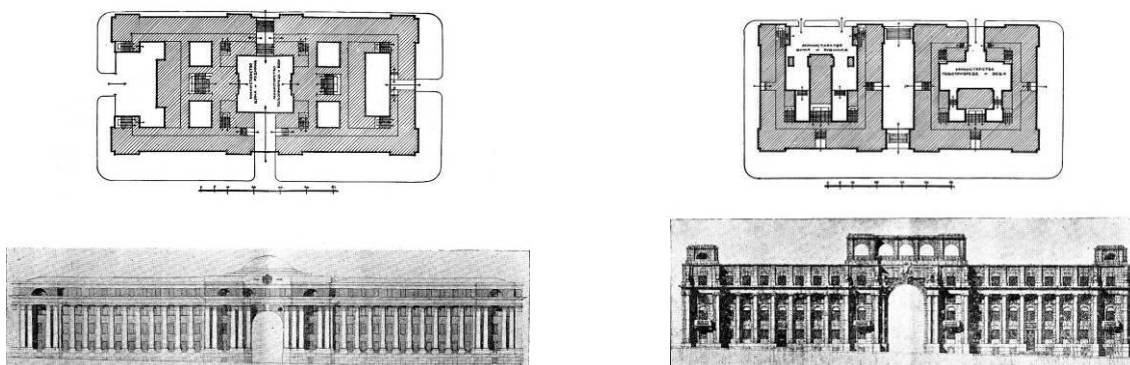
⁸⁸³ У образложењу рада сами аутори су навели да њихов пројекат не представља ништа ново већ само разраду туђе идеје: Леко, „Нова зграда Министарства“, стр. 196.

⁸⁸⁴ Друга трећа награда и један откуп.

неокласицизма који нагиње ка монументализму. Сви награђени радови одишу тежином са наглашеном хоризонталношћу, за разлику од Несторовићевог визуелно неусиљеног, сецесијског пројекта.

Слика 216, 217 – првонаграђена и другонаграђена скица (Леко, М. Димитрије. „Нова зграда Министарства пољопривреде и вода и министарства шума и рудника“, Технички лист, год. VIII, бр. 13 и 14)

Слика 218, 219 – трећа награда Виктор Лукомски и четврта награда Алексеј Васиљев (Леко, М. Димитрије. „Нова зграда Министарства пољопривреде и вода и министарства шума и рудника“, Технички лист, год. VIII, бр. 13 и 14)

По окончању конкурса почиње борба за израду пројекта између Министарства грађевина, Брашована и Несторовића. На основу уговора са Министарством пољопривреде и вода о изради пројекта Несторовић добија да изради коначни пројекат оба министарства у складу са првонаграђеном скицом. Међутим биро „Архитект“ се обраћа УЈИА⁸⁸⁵ и после њихове интервенције „Архитект“ добија да ради пројекат уместо Несторовића. Пошто је биро „Архитект“ каснио са израдом

⁸⁸⁵ Несторовић није био члан, а најактивнији чланови су уједно били и запослени у Архитектонском одсеку Министарства грађевина.

пројекта, тако да је лицитација за изградњу објеката два пута одлагана,⁸⁸⁶ појавиле су се нове потребе Министарства шума и руда за још једним спратом и мансардом. Проширење је прихватило и Министарство пољопривреде и вода тако да је лицитација заказана за 18. децембар 1922. године, одложена на неодређено, док се не припреме нови планови.

Пошто је поново требало израдити планове за оба објекта поставило се питање ко их ради, Министарство грађевина користи прилику да посао узме за себе, наводећи искуство са предходним пројектима за ове објекте, на којима би требало да се исправе неке „грешке“ и траже да се раскину уговори са предходним пројектантима, под изговором да би се на тај начин избегло кашњење у изради пројекта и *„избегао би се уговором закључен усамљени случај у државној администрацији: да приватна лица воде надзор над извођењем државних грађевина“*.⁸⁸⁷ Овог пута су пројектанти Несторовић и Брашован наступили заједно, са захтевом да им се уступи израда пројекта за посао без посебне накнаде, већ да им се исплати уговорени хонорар према целокупној вредности зграде, наводећи да би у супротном били приморани да траже одштету за изгубљену добит.⁸⁸⁸ Пројекат који је предао биро „Архитект“, попримио је у односу на конкурсну скицу, одлике националног стила и удаљио се од Несторовићевог решења, не само у промени стила већ и у смањивању отвора на фасади. Крајем фебруара 1923. биро „Архитект“ и Несторовић добијају да раде преправку, настављајући разраду последње предате фасаде. Пројекат је завршен августа 1923. године у обликовном смислу представљао је раскошнију разраду првобитног награђеног Брашовановог пројекта, тако да је Несторовић највероватније приликом пројектовања узео учешћа у решавању организационог склопа.

Током израде пројекта стварана је атмосфера некомпетентности аутора, потпомогнута разним дописима упућеним из Министарства грађевина, тако да не

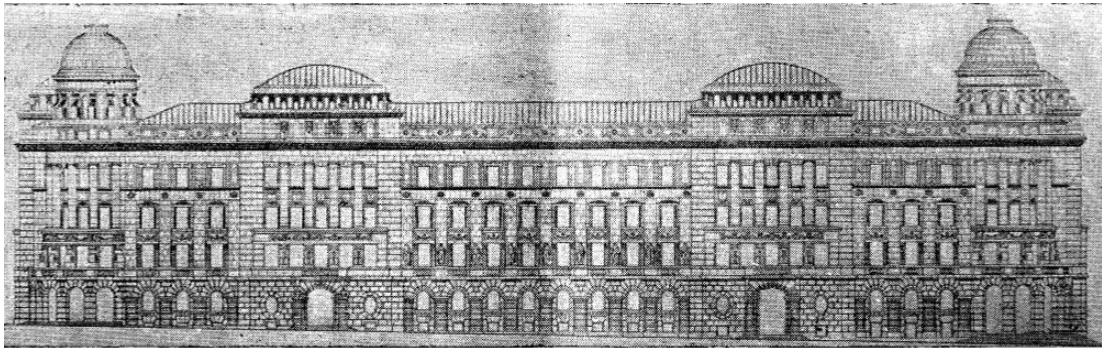
---

⁸⁸⁶ Први рок за предају је био 3. јун 1922. године а лицитација 22. јуна, пошто биро Архитект није предао у пројекат па је била померена за 1. август, али биро Архитект ни тада није доставио потпуне пројекте, већ тек 4. августа, тада је фалио додаток предрачуна за Министарство Пољопривреде и Вода, што је завршено 15. новембра 1922. године.

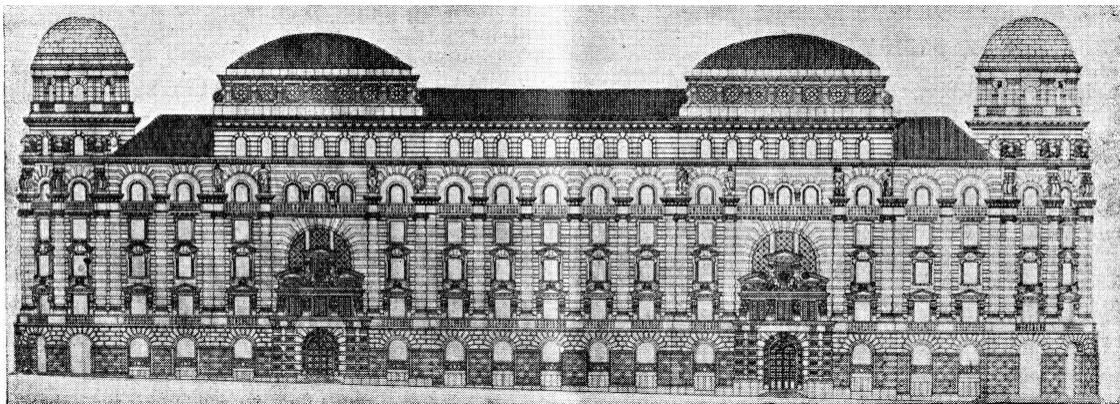
⁸⁸⁷ Што је било дефинисано уговором са Николом Несторовићем.

⁸⁸⁸ Леко, „Нова зграда Министарства“, стр. 193- 201.

чуди да је при прегледу пројекта⁸⁸⁹ ради одобрења утврђено је да је „код ове зграде предвиђено и сувише луксуза“ те да би предрачун требало прилагодити предходним, тако да је пројекат враћен пројектантима на исправку и они су поново поднели пројекат у августу 1924. године.

Слика 220 – фасада зграде коју је биро Архитект предао 1923. године (Леко, М. Димитрије. „Нова зграда Министарства пољопривреде и вода и министарства шума и рудника“, Технички лист, год. VIII, бр. 13 и 14)

Слика 221 – фасада зграде коју су биро Архитект и Никола Несторовић предали 1924. године (Леко, М. Димитрије. „Нова зграда Министарства пољопривреде и вода и министарства шума и рудника“, Технички лист, год. VIII, бр. 13 и 14)

У исто време крајем августа 1924. године, објављени су резултати конкурса за зграду Министарства финансија, који су узбуркали стручну јавност. После Првог Светског рата, иако је дошло до битних територијалних, државних и друштвених промена проблеми који су пратили архитектонске конкурсе пре Првог светског рата

⁸⁸⁹ АЈ фонд Министарства Грађевина 62, фасцикла 1371; Леко, „Нова зграда Министарства пољопривреде и вода и министарства шума и рудника“, стр. 201.

остали су исти. Удружење Југословенских инжињера и архитеката је 1920. године донело *Правила за расписивање конкурса*, међутим оно није било обавезујуће, јер га је донело струковно удружење, тако да је често мотив расписивача (држава а не приватни инвеститор) био шпекулантске природе уз додатну пресију протекције одређених архитеката.⁸⁹⁰ Наиме на конкурс за зграду Министарства Финансија, дошло је до сукоба интереса, јер је председник жирија био Никола Несторовић а једину награду је однео пројекат који је израдио биро „Архитект“.

Конкурс за зграду Министарства Финансија који је расписан у пролеће 1924. године, био је отворен за све држављане Краљевине Југославије као и Русе који раде у њеним границама. Жири су чинили Никола Несторовић представник Универзитета, Пера Поповић, представник Министарства грађевина, а УЈИА је делегирала проф. Едо Шена,(Edo Shön) из Загреба и Момира Коруновића, а комесар из Министарства Финансија био је Ђорђе Рашић.⁸⁹¹ Конкурс је изазвао велико интересовање, 75 конкурената је преузело подлоге а жири је прегледао 21 пројекат који је испуњавао услове. Према одлуци жирија (24. 08. 1924. године) с'обзиром да ниједан рад није испунио захтеве по питању програма, додељена је само друга награда и седам откупа. Убрзо по објављеним резултатима београдска секција УЈИА се обратила надлежним Министарствима указујући на неправилности конкурса, односно да је син председника жирија Богдан Несторовић, сарадник у бироу „Архитект“ који је освојио другу награду на конкурс и да би требало да се конкурс поништи. Оваквој одлуци се прикључио и члан жирија Едо Шен као и секција УЈИА из Загреба, међутим надлежне институције су се оглушиле на ову одлуку.⁸⁹² Сукоб је попримао озбиљне размере у стручној штампи константним објављивањем одлука и образложења УЈИА о нерегуларности конкурса.⁸⁹³

---

⁸⁹⁰ Којић, *Друштвени услови развитака*, стр 52.

⁸⁹¹ Anonim. „Vesti iz udruženja“, *Tehnički list* br 4, (15.02. 1925), 63-64.

⁸⁹² Anonim. „Razne vesti“, *Tehnički list*, br. 19, (01.10. 1924), 248.

⁸⁹³ Састанак 9. октобра 1924. „Клуб архитеката спроводи писмо г. проф. Н. Несторовића упућено Клубу са копијом писма упућеног г. проф. Шену. Скуп са жаљењем прима писмо г. Несторовића, јер се у писму неприлично изразио о Удружењу.“: Anonim. „Vesti iz udruženja rad sekcije Beograd U.J.I.A. u mesecu oktobru 1924. godine“, *Tehnički list* br 17, (01.09. 1925), 279.

Оно што је приметно је да су откупе добили између осталих радови „ренесанс“ Татић, „скица“ Д.М. Леко и Н. Краснов, „*feci quod potui*“ Н. Краснов, „*meo Singiduno*“ Тодић, који су у том тренутку радили у Архитектонском одсеку Министарства грађевина, које је такође имало свог представника у жирију, па се ипак ту није доводио у питање однос државних службеника министарства које је надлежно за израду и извођење, као и њиховог члана жирија који је доделио неколико откупа својим колегама.

Сукоб је ескалирао у јануару 1925. године када УЈИА упућује отворено писмо Универзитету, Министарству грађевина и Министарству финансија, у вези са током конкурса,⁸⁹⁴ а уједно током јануара београдска секција УЈИА упућује представку Министру грађевина поводом прераног издавања на лицитацију нове зграде за Министарство пољопривреде и вода и Министарства шума и руда. Ова представка је имала за циљ да Министарству грађевина скрене пажњу да је елаборат непотпун да је анализом пројекта утврђено да је рађен у размери 1:100 без детаља и да нема пројекта инсталација: грејања, електрике водовода и канализације,⁸⁹⁵ што је врло индикативно јер су се по тада важећем Грађевинском закону пројекти и израђивали у размери 1:100.⁸⁹⁶ Овај предложак је употпунио све дописе и извештаје које су писале архитекте Министарства грађевина почевши од опширног извештаја о пројекту који су израдили Несторовић и биро „Архитект“ из 1923. године Димитрија М. Лека и Светозара Јовановића⁸⁹⁷ све до писма инспектора Министарства грађевина Драгутина Маслаћа, у коме се даје негативна оцена Брашовановог и Несторовићевог решења и предлаже израда новог пројекта фасаде.

Изградња објеката Министарстава пољопривреде и вода и Министарства шуме и руда отпочела је по Несторовићевом и Брашовановом пројекту и статичком прорачуну М. Петровић Обућине, извођач је било предузеће „Копаник“ под управом инжињера Милана Николића и Луја Харазима, а надзор су вршили професор

---

⁸⁹⁴ Anonim. „Vesti iz udruženja“, *Tehnički list* br 4, (15.02. 1925), 63-64.

⁸⁹⁵ Anonim. „Vesti iz udruženja“, *Tehnički list* br 1, (01.01. 1925), 15-16.

⁸⁹⁶ Тошева, Архитектонско одељење Министарства грађевина, стр.85.

⁸⁹⁷ АЈ фонд Министарства грађевина 62, фасцикла 1371, документ бр. 22700 од 16. август 1923.

Универзитета Војислав Зађина и Светомир Лазић инжењер.⁸⁹⁸ Међутим Министар грађевине, Милан Вујачић је усвојио Маслаћев извештај и у писму Министарском савету, молио је да се одобри да се фасада и детаљи израде по новим плановима, који ће се радити у Министарству Грађевина, будући да је *„цело Архитектонско Одељење повереног ми Министарства .....против ове фасаде и дало је нове нацрте на њену обраду“*.⁸⁹⁹

Решење о раскиду уговора донето је 1. јула 1926. године,⁹⁰⁰ зграда је била изидана до првог спрата, а Архитектонски одсек је већ имао готове нове фасаде. Од почетка изградње па све до раскида уговора, сва одељења Министарства грађевина су упућивала различите дописе пројектантима указујући на неправилности и недостатке у пројекту.⁹⁰¹ Сви недостаци су по раскиду уговора нестали, иако је објекат изграђен по постојећим плановима (у размери 1:100), сем фасаде и детаља ентеријера. Министарство пољопривреде и вода није имало ништа против изабраног пројектанта, Несторовића и сматрало је да је уговор са њим испод цене и тражило је од Архитектонског одељења објашњење оваквог поступка.⁹⁰² Несторовић и Брашован су 5. јула 1926. године писали министарству да су их оштетили али да би *„избегли даље непријатности и штете које смо имали и сувише са тим министарством“* прихватају решење под условом да им се исплати 1% од предрачунске суме.⁹⁰³

Анализом техничке документације евидентно је, да сем стилске измене фасаде, није дошло до других промена, сви постојећи цртежи које су израдили Несторовић и Брашован су се користили, како за израду детаља тако и за цртеже инсталација, све позиције прозорских осовина су сачуване, што све иде у прилог тврдњи да је читава *„стручна“* полемика око грешака у пројекту заправо

⁸⁹⁸ Несторовић, „Постакадемизам у архитектури Београда“, стр. 351.

⁸⁹⁹ АЈ Министарство грађевина 62-1371, документ. бр. 14241, од 4.6.1926. године.

⁹⁰⁰ АЈ Министарство грађевина 62-1371, документ. бр. 24629, од 1.9.1926. године.

⁹⁰¹ Надзорни орган тражи регулациону линију, 16 јул 1925; надзорни архитекта тражи од Архитекат детаље за међуспратну конструкцију, 9. 11. 1925: АЈ Министарство грађевина 62-1371.

⁹⁰² АЈ фонд Министарства Грађевина 62-1371, документ. бр. 17630, од 14.5.1925. године.

⁹⁰³ Писмо Николе Несторовића од 27. септембра 1924. године, Министарству Грађевина да му се исплати разлика у хонорару јер је са фирмом „Архитект“ израдио измену објекта, у исто време Министар Грађевина упућује писмо Министру Пољопривреде (10. октоб 1924. године) да приватна лица не могу радити надзор над државним грађевинама: АЈ фонд Министарства Грађевина 62-1371.

фабрикована, да би се оправдало преузимање посла и промена фасаде. Постоји неколико нивоа разлога због којих је ово учињено, први је у доказивању апсолутне превласти Архитектонског одсека Министарства грађевина, за које је било недопустиво да неко други ради и гради пројекте државних инситуција, а други план је био идеолошко политички за репрезентацијом жељене слике државе која се најбоље осликавала кроз крајње интернационални академизам транспонован кроз рад руских емиграната пре свега Николе Краснова,⁹⁰⁴ где је искоришћена улога Министарства грађевина као инструмента за спровођење одлуке.

Слика 222– Министарство пољопривреде и воде и Министарство шуме и руде (Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда)

Сличан епилог доживео је и конкурс за зграду Министарства финансија. Под притиском УЈИА, 1925. године, расписује се нови конкурс “за израду фасаде за нову

---

⁹⁰⁴О идеолошким утицајима државе на промене фасаде видети: Manević, Zoran. „Jučerašnje graditeljstvo I“, *Urbanizam Beograda*, br. 53-54, (1979), 3-31, str. 7; Кадијевић, *Један век*, стр. 193-194; Ignjatović, Aleksandar. *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904- 1941*, (Beograd: Građevinska knjiga, 2007), стр. 339-344. Кадијевић, Александар. „Рад Николаја Краснова у Министарству грађевина Краљевине СХС/Југославије у Београду од 1922. до 1939. Године“, *Годишњак града Београда*, књ. XLIV, (1997), 221-255.

палату Министарства финансија“, уз услов да нова фасада буде пројектована у српсковизантијском стилу. Поред тога што је жири остао исти сем проф. Еде Шена, као потпуно неприхватљив био је захтев да се конкурсом одређује стил, тако да УЈИА позива своје чланство да не учествује на конкурс. ⁹⁰⁵ Интересантно је да се конкурсом тражи пројектовање у српсковизантијском стилу који је одбачен на претходном Брашовановом и Несторовићевом пројекту, са образложењем да је фасада прескупа. Цена фасаде је могла да буде измењена без промене стила. После неуспелог другог конкурса Архитектонски одсек Министарства Грађевина предвођен Николом Красновим, је 1926. године добило задатак да изради пројекат зграде Министарства финансија ослањајући се на другонаграђени пројекат зграде Управе Монопола из 1908. године које су израдили Никола Несторовић и Драгутин Ђорђевић.

Несторовићева естетска стремљења у међуратној архитектури која су наставила идејни ток пре Првог светског рата, више нису имала одзива у београдској средини. Моћ и неприкосновеност Министарства грађевина је дефинисала токове архитектонског стваралаштва репрезентативних здања, не остављајући простор за другачији обликовни израз, чак ни када је у питању професор, односно декан Архитектонског факултета.

12.3.3. Технички факултет

Реализација идеје о формирању Универзитетског центра на простору „Тркалишта“ настављена је изградњом Техничког факултета. Током 1923. године у жеку борбе за израду пројекта Министарства Пољопривреде и Вода и Министарства Шуме и Руде и тренутку када је постао декан Архитектонског факултета, Несторовић са Таназевићем добија да ради пројекат зграде Техничког факултета. ⁹⁰⁶

Ситуационим планом из 1921. године дефинисан је простор Тркалишта са јасно датим академским архитектонским склопом главне зграде Техничког факултета

⁹⁰⁵ Anonim. „Vesti iz udruženja“, *Tehnički list* br. 2., (01.12. 1925), 358.

⁹⁰⁶ Архив Југославије, фонд МГ-62, ф 1471, збирка планова под бројем 31, II -2.

компактне основе са наглашеним бочним и централним ризалитима.⁹⁰⁷ При пројектовању објеката аутори су се придржавали задатог габарита из урбанистичког плана, а пошто је доминација академизма у архитектури државних објеката у Србији била у том периоду на врхунцу, условило је да Несторовић и Таназевић остваре објекат који ће презентовати кулминацију српског академизма у трећој деценији.⁹⁰⁸

Изградња објекта започела је у јесен 1925. године, а свечано освећење завршене зграде одржано је 31.10.1931. године.⁹⁰⁹ Уклапајући се у задати урбанистички оквир компактног објекта сагледивог са све четири стране Несторовић даје композитно, двоструко симетрично решење, које је применио на начелству у Крушевцу, у облику затвореног кубуса са унутрашњим двориштима. Опредељујући се за крути академизам⁹¹⁰ доследно се придржава академских правила, симетрије, пропорције распореда и просторне хијерархије. Објекат је имао сутерен, приземље и два спрата.⁹¹¹ Једнотрактно решење кубуса са учионицама и канцеларијама дуж уличних фасада и ходничким коридором дуж дворишних, пресеца централни управни крак унутар којег је формирана аула са монументалним степеништем и улазном зоном. Позиционирањем амфитеатара унутар попречних крака формирана су четири идентична унутрашња дворишта.

---

⁹⁰⁷ У раду је дат приказ плана из 1921. године: Максимовић, „Естетичка схватања композиције“, стр. 88-90.

⁹⁰⁸ Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр.355-356.

⁹⁰⁹ У 11 часова је почео црквени обред, 19. 10. 1931.године освећења зграде, присутни су били Краљ Александар Карађорђевићкао, ректор Универзитета, декан Техничког факултета политичари, црквени великодостојници, рабин Алкалај: Аноним. „Свечано освећење нове зграде Техничког факултета“, *Правда*, (19. 10. 1931), 5; Аноним. „Освећење нове зграде Техничког факултета“, *Време*, (19. 10. 1931), 5.

⁹¹⁰ Да ли је било задато или не нема података, јер према подацима Карнегијевог фонда наводи се да је библиотека имала ренесансне елементе да би се уклопила у планиране Универзитетске објекте, са друге стране у том периоду Несторовић када ради по сопственом избору ради у стилу сецесије.

⁹¹¹ Приликом бомбардовања 1944. године срушена је једна петина зграде, Министарство грађевина је 1946. године почело обнову и реконструкцију факултета, тада је дозидан трећи спрат. по пројекту арх. Михаила Радовановића: Јаковљевић, Зоран. „Два примера рестаурације фасада Зграда у ул. Српских владара бр. 8 и зграда Техничких факултета, булевар Револуције бр. 73“, *Наслеђе*, бр. I, (1997), 99-109; Ибрајтер-Газибара Бојана, „Архитектура зграде Техничког факултета у Београду“, *Наслеђе*, бр. VII, (2006), 69-85, стр.74.

Из пространог вестибила ступа се у главни хол са централно постављеним степеништем које води на први спрат.⁹¹² Ова позиција степеништа је у организационом смислу добра али је просторно централни хол приземља мрачан и оптерећен степеништем, које се отвара ка галерији првог спрата где је тек успешно реализована репрезентативност простора. Формирањем ауле у висини првог и другог спрата око централног степеништа, остварен је монументални простор пун светлости. У чланцима у дневној штампи који су излазили поводом отварања зграде Техничког факултета, истицана је репрезентативност централног простора: „из улазног хола између два свинкса иде се право на главно степениште какво нема ни једна грађевина у Београду“.⁹¹³

*Слика 223 – Централно степениште зграде Техничког факултета у Београду
(Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда)*

⁹¹² Сем централног монументалног степеништа на бочним наспрамним странама објекта смештена су помоћна степеништа и санитарне просторије.

⁹¹³ Аноним. „Технички факултет сели се идућег месеца у нову зграду, највећу у нашој земљи“, *Време*, (19. 08. 1931), 7.

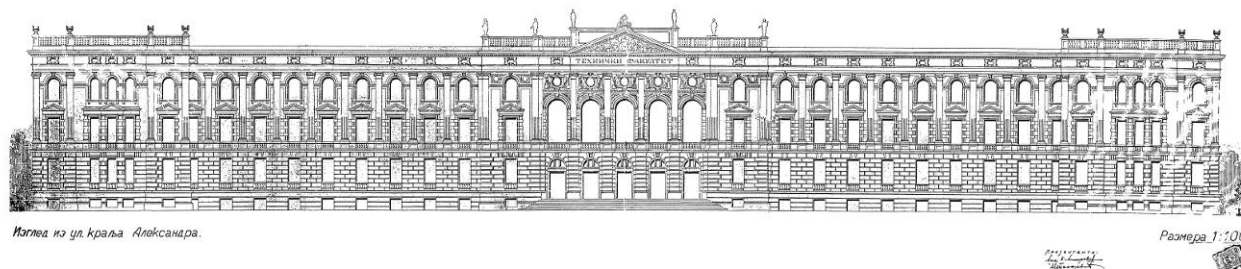
Доследно академским правилима Несторовић на првом спрату, у прочељу централног ризалита, пројектује свечану салу, која је поред улазног хола и монументалног степеништа најдекоративније решена.

*Слика224– аула зграде Техничког факултета у Београду
(Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда)*

Коришћењем класичног академског вокабулара, Несторовић и Таназевић обликују ентеријер улазне зоне и ауле. Монохроматски приступ подржава класицистичку уздржаност ентеријера, осмишљеног као игра контраста светлих и тамних елемената, што је једна од карактеристика Несторовићевих ентеријера објеката јавне намена, а на овом објекту је најдоследније спроведена. Газишта и ограда степеништа од тамног, сивог гранита употпуњена су тосканским стубовима од истог материјала, који су суптилно распоређени у приземљу на почетку степеништа, док су сви остали декоративни и конструктивни елементи обојени светлом бојом. Поплочавање ходника и подеста степеништа игра улогу повезујућег елемента са смењивањем тамних и светлих плочица. Аула је уоквирена масивним правоугаоним

стубцима, који су оживљени јонским пиластрима великог реда. Међуспратна конструкција ауле декорисана је низом триглифа и метопа, потенцирајући антички архитравни систем и у контрасту је са тамном оградом од балустера. Удвојени тамни стубови тосканског реда појављују се као носећи елементи на огради ка степеништу другог спрата, које је формирано уз дворишну фасаду. Крути архитравни склоп првог спрата, на другом спрату прелази у лучни, са калотастим прелазима ка богато декорисаној таваници ауле. Детаље ентеријера као и ентеријер свечане сале израдио је Богдан Несторовић.⁹¹⁴

**Слика 225 – Главна фасада зграде Техничког факултета у Београду
(Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда)**

Фасадна платна здања решена су без много имагинативности према академским начелима,⁹¹⁵ са акцентом на неокласицистичким мотивима који према академским нормама одговарају просветној намени објекта.⁹¹⁶ Петоделна подела главне фасаде, дужине од 156 метара, са наглашеним централним ризалитом у виду портика и бочним ризалитима излазе у простор, уздржаном неокласицистичком фасадном обрадом, са доминантном тешком рустиком, која се протеже до првог спрата, одудара од Несторовићевих радова. По примени декоративних елемената и рустике ова фасадна обрада је можда најближа неоствареном пројекту фасаде Дечије болнице из 1898. године. Овакав фасадни третман не одговара ни архитектонском опусу Бранка Таназевића. Као да су се оба ствараоца трудила да понуде потпуно

⁹¹⁴ Несторовић, „Постакадемизам у архитектури Београда“, стр. 360.

⁹¹⁵ Леко наводи да су фасаде лоше решене јер нису једнаковредно декоративно обрађене на све четири стране: Леко, М. Димитрије. „Нове зграде Техничког факултета београдског Универзитета“, *Технички лист*, бр. 5, (10. 03.1926), 65-66. Даље (Леко, „Нове зграде Техничког факултета“).

⁹¹⁶ Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр.355-356.

конзервативно и аперсонално решење, које ће одговарати укусу наоручиоца односно државном апарату.

*Слика 226– Изглед зграде Техничког факултета у Београду по изградњи
(Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда)*

Иако аперсонално, пројектно решење прочеља здања је чврсто конципирано, са елаборираним ритмом отвора уклопљеним у просторну разуђеност објекта. Формирањем главног фасадног платна са дубоким испустима бочних ризалита, омогућено је повлачење од регулационе линије Булевара, чиме је наглашен улазни, централни део и уједно је разбијена монотоност предугачког уличног фронта. Успостављање релације између ентеријера и фасаде, спроведено је на овом пројекту тако, да архитравној конструкцији приземља и првог спрата одговарају правоугаони прозорски отвори на фасади надвишени троугаоним тимпанонима, док луковима и калотастим сводовима другог спрата одговарају полукружно завршени прозори другог спрата.⁹¹⁷

---

⁹¹⁷ Начелство у Крушевцу и Крагујевцу.

Бочни ризалити су комплексне композиције са трипартитном поделом на вертикална поља. Уоквирена јонским пиластрима великог реда, бочна поља имају по једну прозорску осовину и представљају основни модел, који се понавља дуж целе главне фасаде. Средње поље бочног ризалита је знатно шире и састоји се од три узане прозорске осовине на свим спратовима.

Централно петоделно подељено прочеље, је благо испуштено изван равни фасаде. Уоквирено је са сваке стране моделом типичног поља фасаде, које је знатно шире и богато декорисано у висини трабеације, изнад теније другог спрата. Преостали део централног прочеља је подељен на пет једнаких делова, са пет једнаковредних улазних портала, изнад којих су полукружно завршени прозори у висини два спрата. Централна три отвора су додатно акцентована испуштеним квази портиком, ношеним са четири јонска стуба и тимпаноном, у којем је смештена богата скулпторална композиција. Прочеље је као и бочни ризалити било висински истакнуто атиком у виду оgrade од балустера, са декоративним вазама на бочним ризалитима и скулптурама на централном делу. Алегоријске представе симболизовале су просветни карактер здања. Фигуре на балустрада које персонификују Вајарство, Физику, Архитектуру, Индустрију и Сликарство, алегоријску композицију у тимпанону, која симболизује Архитектуру, као и пет рељефа око слепих окулуса на централном ризалиту израдили су вајари Иван Лучев и Илија Коларевић.⁹¹⁸ Фасадну пластику израдио је ликорезац Бедрих Зелени.⁹¹⁹ Међутим на објекту је приметна неусаглашеност фасадне и скулпторалне пластике, комбиновањем класичних и националних мотива. Чак су класичне алегоријске

---

⁹¹⁸ Вајарство-фигура мушкарца са чекићем и торзом;Физика-фигура жене са муњама; Архитектура-фигура мушкарца са свитком и озиданим делом зида; Архитектура-фигура жене ослоњене на стуб са јонским капителом; Индустрија-фигура мушкарца са индустријским точком; Сликарство-фигура жене са четкицом и палетом; Композиција у тимпанону: Архитектура-фигура жене у центру са књигом и оловком и по две фигуре са стране, са техничким инструментима и архитектонским и грађевинским елементима; пет рељефа, жена и мушкарац са мачем-симбол моћи интелекта: Шаренац, *Митови симболи*, стр. 78-79; Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр. 355-356.

⁹¹⁹ Јаковљевић, Зоран. „Два примера рестаурације фасада Зграда у ул. Српских владара бр. 8 и зграда Техничких факултета, булевар Револуције бр. 73“, *Наслеђе*, бр. 1, (1997), 99-109.; Шаренац, *Митови симболи*, стр.79;Маринковић, *Архитектонска пластика*, стр. 143.

представе комбиноване са националним,⁹²⁰ тако да је изнад централног отвора главног улаза постављена Глава мушкарца са шајкачом, а над бочним улазима су Главе жена са дијадемом.⁹²¹ Давање тона у националном стилу постигнуто је и декоративном променом класичне Несторовићеве флоралне теније у мотив меандра, који спада у класичан антички репертоар али је уједно био и омиљени мотив архитектуре националног стила.

Бочне фасаде објекта су петоделно рашчлањене са класичним бочним ризалитима који излазе у простор и централним узаним, у ширини једне прозорске осовине, не типичним за Несторовића, којим је наглашен бочни помоћни портал. Декоративна обрада бочних фасада је сведенија. Изостављени су подеони јонски пиластри, и скулпторални програм главне фасаде док су сви остали елементи присутни укључујући и украсну тенију другог спрата. Међутим северна, дворишна фасада је у потпуности лишена декоративног програма, сем профилисаних хоризонталних венаца и рустике приземља.

Недостатак финансијских средстава и дуг период изградње са велики прекидима,⁹²² условили су и измене које су очигледне на бочним фасадама, где је дошло до смањивања декоративног програма у односу на пројектовани као и до промене материјала,⁹²³ чиме је још више потенцирана различитост обраде фасадних платана, што је допринело разбијању целовитости здања.⁹²⁴

---

⁹²⁰ Слично је у Гранд пасажу који је завршен са две нише у једној је била класична алегоријска скулптура а у другој скулптура Николе Спасића.

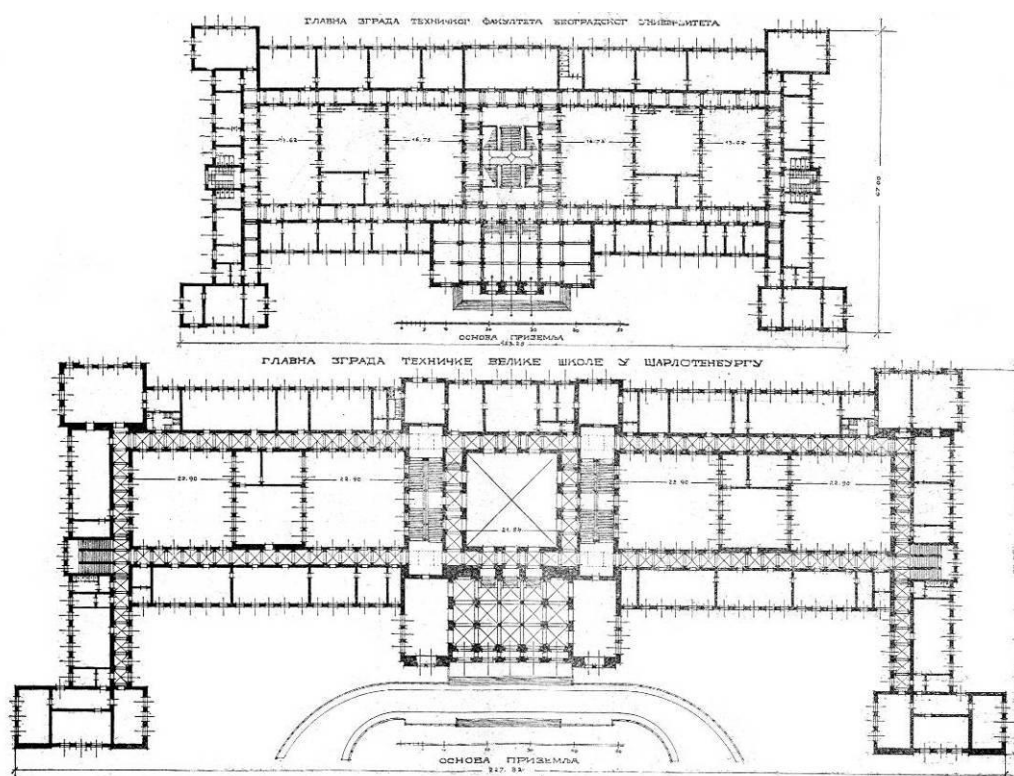
⁹²¹ Шаренац, *Митови симболи*, стр. 78.

⁹²² Грубе радове изводила је фирма г. Влајка Гранжана. Фасаду од вештачког камена и поповачког цемента Драг.Д. Шићански из Београда, инсталације су доставиле немачке фирме на име ратне репарације. Надзор одређен од стране министарства грађевина водио је Гојко Тодић а у чланку у новинама *Време* из 1931. наводи се да је Димитрије Јуришић водио надзор: Аноним. „Довршење Техничког факултета, највеће зграде на Балкану“, *Правда*, (26. 09. 1929), 6; Аноним. „Довршење Техничког факултета“, *Време*, (26. 01. 1929), 2.; Ибрајтер-Газибара Бојана, „Архитектура зграде Техничког факултета у Београду“, *Наслеђе*, бр. 7, (2006), 69-85, стр.76.; Аноним. „Технички факултет сели се идућег месеца у нову зграду, највећу у нашој земљи“, *Време*, (19. 08. 1931), 7.

⁹²³ Предња фасада изведена је у вештачком камену, док је за бочне фасаде и задњу фасаду коришћен племенити малтер терабона: Јаковљевић, Зоран. „Два примера рестаурације фасада Зграда у ул. Српских владара бр. 8 и зграда Техничких факултета, булевар Револуције бр. 73“, *Наслеђе*, бр. I, (1997), 99-109, стр. 104-105.

⁹²⁴ Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр. 355-356.

Сличности са главном зградом Политехнике у Берлину, изнео је већ 1926. године Димитрије М. Леко у критичком тексту „*Нове зграде Техничког факултета београдског Универзитета*“. Паралела са зградом у Шарлотенбургу је недвосмислена по обликовном, просторном решењу, као и ентеријерској идеји ауле, која је у Шарлотенбургу покривена стакленим кровом. Понављање готово истог функционалног решења на крају каријере је очигледно била свесна одлука Несторовића, у којем је академски ентеријер, под утицајем рундбоген стила здања Политехнике у Берлину, заменио конзервативним академизмом.

Слика 227 – Основа зграде Техничког факултета у Београду - горе и основа зграде Политехнике у Шарлотенбургу - доле (Леко, М. Димитрије, „*Нове зграде Техничког факултета београдског Универзитета*“, *Технички лист*, бр. 5)

Фасаде Београдског Техничког универзитета одишу још већом тежином под утицајем међуратног академизма у односу на зграду Политехнике у Шарлотенбургу зидане крајем деветнаестог века. Зграда Универзитетске библиотеке као и Технички факултет су својеврсни омаж класицистичкој архитектури Берлина. Поред похвала у

дневној штампи као најмонументалније и највелелепније зграде у Београду (на Балкану), објекат Техничког факултета је оштро критикован у стручној јавности као неинвентиван и анахрон, почевши од текста Димитрија М. Лека, па све до говора Андре Стевановића.⁹²⁵ Прва критика поклапа се са тренутком преузимања и обарања Несторовићевог и Брашовановог пројекта за зграду Министарства Пољопривреде и Вода и Министарства Шума и Руда, где су главни експоненти су били Димитрије М. Лeko и Драгутин Маслаћ, што баца ново светло на изузетно оштру критику објекта Техничког факултета, као академски конципираног објекта без духа, који у реалности није одударао од осталих објеката грађених у истом периоду. Заправо пројекат зграде Техничког факултета завршен је и предат 1925. године, што је годину дана раније од фасаде Министарства Шума и Руда и Министарства Пољопривреде и Вода која је израђена управо у Архитектонском одсеку.

Слика 228– изглед зграде Политехнике у Шарлотенбургу почетком двадесетог века (www. Skyscraper Germany at the end of the 19th century-Page 71)

⁹²⁵ Поповић, П. „Андра Ј. Стевановић“, *Српски књижевни гласник*, бр. 28, (1930), 353-359.

Поред критике стилских и обликовних карактеристика објекта Техничког факултета Димитрије М. Леко износи и критику просторне диспозиције објекта Универзитетског центра на простору „Тркалишта“. Као главне кривце за нејасну просторну диспозицију објеката Универзитетског центра Леко је навео Несторовића и Таназевића, пројектанте Техничког факултета и ауторе ситуационог плана земљишта за нове зграде Техничког факултета.⁹²⁶

Још пре изградње Универзитетске библиотеке неизграђени простор дуж Булеvara Краља Александра „Тркалиште“, био је намењен изградњи Универзитетског центра Београда, а из преписке између Председништва општине града Београда и Ректората Универзитета 1920. године, јасно је да постоје „необавезне скице распореда зграда“.⁹²⁷ Првобитни аутор урбанистичког решења Универзитетских зграда на простору „Тркалишта“ је непознат а план је највероватније израђен пре 1914. године,⁹²⁸ тако да је то решење унето у геодетски план Београда из 1921. године.⁹²⁹ Планом третирани простор „Тркалишта“ површине преко 125,000,00 м² које је служило као марвени трг и спортско игралиште⁹³⁰ представља кружни исечак са центром на месту данашњег Студентског дома, а оивичен је са једне стране Булеваром Краља Александра а са друге стране Улицом 27. марта. На плану из 1921. године препознају се две главне осовине које су само цртачки ефекти на папиру без могућности транспоновања у тродимензионалном простору. Цела групација је не кохерентна, лоше орјентисана и без концепта. Два највећа објекта зграде Техничког факултета и зграда Филозофског и правног факултета, су орјентисане ка Булевару револуције, а између ове две зграде предвиђен

---

⁹²⁶ Леко, „Нове зграде Техничког факултета“, стр. 66.

⁹²⁷ Председништву општине града Београда 31. 12. 1920. године обратио се ректорат ради добијања протокола регулације нивелете имања на плацу одређеном за подизање Универзитетских зграда том приликом ректорат прилаже „необавезне скице распореда зграда“: АС МП Регистар 1923 V-71.

⁹²⁸ Идеја и план о позицији и стилским карактеристикама овог центра су настале знатно раније од изградње Техничког факултета, што потврђује извештај Карнегијевог фонда: Акунд, „Делатност Карнегијевих задужбина“, стр.14.

⁹²⁹ Максимовић, „Естетичка схватања композиције“, стр. 92; мада Димитрије М. Леко, наводи да су аутори пројекта Техничког факултета, Несторовић и Таназевић дали и урбанистичко решење када су пројектовали зграду 1923. године, што се не уклапа са податком да је према геодетском плану из 1921. године већ била уцтрана позиција објеката: Леко, „Нове зграде Техничког факултета“

⁹³⁰ Ibid.

је објекат Универзитетске библиотеке. Пројектујући објекте у складу са овим планом, Несторовић и Ђорђевић, код Универзитетске библиотеке а потом и Несторовић и Таназевић на пројекту Техничког факултета уносе мале али квалитативно значајне измене позиционирања ова два објекта. Објекат Универзитетске библиотеке аутори су повукли од регулационе линије да би јој обезбедили интимност и уједно монументалнији приступ. Док је зналачким испуштањем бочних ризалита главне фасаде у виду крила до регулационе линије остварена интимност простора и наглашена монументалност улаза у главну зграду Техничког факултета. У ситуационом решењу приложеном уз пројекат Техничког факултета, Несторовић и Таназевић су дали разраду блока ослањајући се првенствено на позиције објеката са геодетског плана из 1921. године.⁹³¹ Ситуациони план подржава идеју Универзитетског центра у парковском уређењу, са објектима који су главним улазима оријентисани ка улицама док су бочним фасадама окренути ка парку. Несиметрични план има главну подужну осовину која почиње у парку иза Улице 27. марта (Гробљанске улице) и завршава се зградом механичке радионице. Овакав концепт неправилно распоређених објеката у парковском окружењу подсећа на студентски део Политехнике у Шарлотенбургу.

Нови регулациони план инкорпориран у Генерални урбанистички план из 1924. године, понудио је академско решење на знатно већој површини, које се састоји од издвојених зграда формираних унутар кружног исечка паралелно постављених дуж симетрале. Овим планом је позиција главне зграде Техничког факултета померена иза Улице 27. марта и дат јој је потпуно другачији обликовни габарит. Пројектовање Техничког факултета започело је 1923. године, а изградња у јесен 1925. године. Генерални урбанистички план израђен је током 1923. године а усвојен 1924. године, што неминовно намеће питање неусаглашености између Генералног урбанистичког плана и пројекта нове зграде Техничког факултета, чијом је

---

⁹³¹Богдан Несторовић наводи да су Таназевић и Несторовић урадили детаљни регулациони план: Несторовић, „Постакадемизам у архитектури Београда“, стр.360.

изградњом анулиран, како детаљни регулациони тако и генерални урбанистички план Београда.⁹³²

Технички факултет је до данас опстао као једна од велелепнијих грађевина Београда, која не представља покретачки или иновативни модел али свакако плени својом монументалном и одмереном архитектуром. У тренутку када је завршен 1931. године, утицај академизма је слабио у корист модерне, која је све више освајала београдску архитектуру и у том периоду, од 1929. године, почињу да се граде први објекти јавне намене у духу модерне, тако да по завршетку изградње, Технички факултет јесте представљао анахроно решење.⁹³³ Међутим почетак и време пројектовања 1923-1925. године, представљају период када се Несторовић схватајући временски тренутак, рационално приклања формираним вредностима државног стила академизма, са наглашеном хоризонталношћу и статичношћу масивног склопа зграде.

---

⁹³² Између 1926. и 1928. године подигнута је зграда Студентског дома по пројекту Георгија Павловича Коваљевског, у духу академизма, која по својој позицији није одговарала ни плану из 1921. а ни новом регулационом плану.

⁹³³ Мало касније донета је одлука да се гради и правни факултет, према пројекту Светозара Јовановића у духу академизма, међутим од тог пројекта се одустало и зграда је завршена 1940. године по пројекту архитекте Петра Бајаловића, и уз помоћ и разраду пројекта проф. Петра Анагностија. Између 1926. и 1928. године подигнута је зграда Студентског дома по пројекту Георгија Павловича Коваљевског, у духу академизма: Ибрајтер-Газибара Бојана, „Архитектура зграде Техничког факултета у Београду“, *Наслеђе*, бр. VII, (2006), 69-85, стр. 71.

12.3. Објекти настали након 1925. године – сарадња са Богданом Несторовићем

Године 1925. Никола Несторовић је на прагу седме деценије. Богдан Несторовић као и плејада прве послератне генерације архитеката се враћа са усавршавања из француске и почиње своју каријеру. Доносећи нови дух француске архитектуре у Београд уз тражење сопственог стила кроз национални стил трасирају пут модернизму у Србији.

Национални стил се у међуратном периоду развијао у два правца: инспирисан средњевековном сакралном архитектуром и донекле узорима народног градитељства, претежно на државним грађевинама или као мање помпезан стил приватних кућа надахнут народном варошком и сеоском архитектуром.⁹³⁴ У овом периоду доминира академизам, све до 1929. године, када се оснива Група модерног правца.⁹³⁵ Са слабљењем утицаја националног стила код државних грађевина, код профаних он преузима примат,⁹³⁶ у односу на француски академизам. Послератна имућнија београдска клијентела била је током треће деценије двадесетог века орјентисана на архитектуру француског деветнаестог века, што се поклапало са образовном основном нове генерације архитеката оличеном у Богдану Несторовићу, Борисављевићу и Најману,⁹³⁷ и што је допринело популарности француског академизма у профаној архитектури Београда.

Током 1925 -1927. године Никола Несторовић је потписао још три пројеката на којима се као сарадник пројектант појављује његов син Богдан Несторовић. Први у низу ових пројеката је стамбено пословна зграда за др **Витомира**

---

⁹³⁴ Кадијевић, *Један век*, стр. 184.

⁹³⁵ Групу су основали Милан Злоковић, Јан Дубови, Душан Бабић и Бранислав Којић у новембру 1928. године: Маневић, Зоран. „Београдски архитектонски модернизам 1929-1931“, *Годишњак града Београда*, књ. XXVI, (1979), 209-225.

⁹³⁶ Награда Инжињера и архитеката за најбољу фасаду у старом нашем стилу Дероко Његошева бр. 26: Аноним. „Нови Београд у старом стилу“, *Време*, (24. 01. 1930); Аноним. „Награда из архитектуре“, *Политика*, (21. 01. 1930), стр. 6; Аноним. „Четири награђене куће у Београду“, *Политика*, (24. 01. 1930), 7.

⁹³⁷ Видети: Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, стр.346; Manević, Zoran. *Појава модерне архитектуре у Србији*, рукопис докторске дисертације, (Београд: 1979), стр. 19.

Константиновића, у Улици Краља Милана бр.3, за коју је први пројекат урађен током 1925. године.⁹³⁸ Изградња је започета 04. 10. 1926. завршена 01. 07. 1927. године. Прву варијанту пројекта је потписао Никола Несторовић, да би накнадне измене, током 1927. године потписао Богдан. Никола је оверио статички прорачун, као и уверење о извођењу радова. С'обзиром да се Богдан Несторовић 1925. године тек вратио са усавршавања на Боз Ар-у, вероватно није имао право потписа, уједно кроз рад са искуснијим сарадницима стиче се практично искуство и највероватије је да су пројекат радили заједно. Већ на први поглед на плановима је евидентно да цртеж у графичком смислу, као ни рукопис није Николин. Основа објекта који садржи подрум, приземље, мезанин, три спрата и таван, решена је као компактна са дворишним крилом. Станови задржавају основни концепт комбинованог плана, са репрезентативним двотрактним блоком на предњој фасади и помоћним блоком у дворишном краку, међутим уочиљиве су мале измене, као позиција купатила и главног степеништа, у односу на типичне Несторовићеве пројекте, што иде у прилог тврдњи да је Никола највероватније поставио основну шему коју је Богдан разрадио до краја.

Фасада је компонована у националном стилу, иако је трипартитне поделе, концепцијски је потпуно различита од Николиних пројеката, како у генералном аранжману тако и у детаљима.

---

⁹³⁸ ИАБ ТД XII-1-1926.

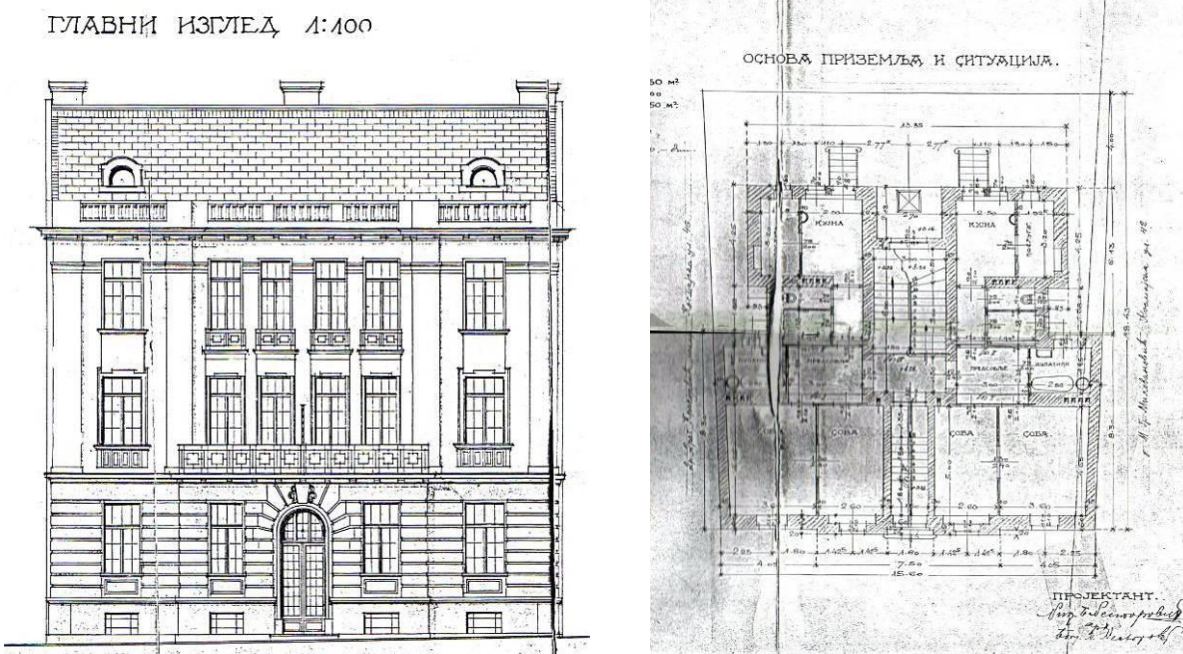
*Слика 229 – зграда Витомира Константиновића
(Фотографија аутора)*

На пројекту **куће госпође Лепе Поповић** пројектоване 1926. године у Космајској улици бр. 44, Богдан и Никола су потписани као пројектанти али је очигледно да је Богдан пројектант.⁹³⁹ Стамбена зграда има подрум, приземље, спрат и подкровље, пројектована је у духу пречишћеног француског академизма, потпуно симетричне компактне основе, са уздржаном трипартитном фасадом оживљеном

---

⁹³⁹ ИАБ ТД 2-1-1927.

високим правоугаоним прозорима, са ситном поделом крила и стрмим мансардним кровим.

Слика 230, 231– Пројекат зграде Лене Поповић у Космајској бр. 42
(Историјски Архив Београда ТД 19-14-29)

Током 1926. Године, Никола Несторовић ради пројекат дозиђивања дворишне кућице за Марију Предић, жену Јосифа Предића у Светогорској улици, која је реализована тек 1930. године.⁹⁴⁰ Последњи пројекат који је Никола Несторовић потписао је комплекс четвороспратних и троспратних зграда **Задужбине Луке Ђеловића у Карађорђевој бр. 65, Загребачкој бр. 1-9 и Улици Гаврила Принципа бр. 16.** Иако је Никола потписао, пројекат се приписује Богдану, пре свега услед екстензивног коришћења националног стила који никада није доминирао у Николиним пројектима.⁹⁴¹

⁹⁴⁰ ИАБ ТД 19-14-29.

⁹⁴¹ Петровић, Јелена. „Зграда задужбине Луке Ђеловића – Карађорђева 65, Загребачка 1-9 и Гаврила Принципа 16“, *Наслеђе*, бр. 9, (2008), 227-238; Максић, Снежана. *Живот и дело архитектке Богдана Несторовића*, рукопис магистарског рада у Библиотеци Одељења за историју уметности Филозофског факултета, (Београд: 2001), стр. 21; S Bogunović, G. Slobodan. *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka*, први том, (Beograd: Beogradska knjiga, 2005), str. 214–215.

Београдска Задруга је још 1925. године тражила да се изврши обележавање регулационе линије на у оквиру Савамалског кварта 32, који је обухватао улице планираног комплекса. Међутим тек крајем 1928. године Задруга прилаже молбу за изградњу објекта рентијерског типа. Основа зграде, која обухвата седам улаза из три улице, компонована је слично композицији распореда стамбеног дела хотела Бристол са нивовима од по две стамбене јединице по етажи опслужене са, овог пута, једном степенишном вертикалом. Двотрактни улични блок проширен је неправилним помоћним блоком организованим око сваког степеништа. Фасадом доминира дух националног стила, који је укомпонован у академски оквир Николиних фасадних платана са петоделном поделом. У досадашњој историографији примећена је чврста академска структура са примењеним мотивима националног стила,⁹⁴² али је дуж објекта евидентно зналачко савладавање дугачке фасаде, променом ритма вертикалних поља и увођењем еркера, да би се избегла монотонија, што је Никола Несторовић разрађивао још од пројекта хотела „Бристол“. Угао Карађорђевог и Загребачке недвосмислено евоцира решење угла конкурсне скице за зграду Управе Монопола у сведенијој варијанти, са кулицама које наглашавају угао. Никола је засигурно дао основну поставку објекта, како функционалну тако и обликовну, коју је Богдан Несторовић довео до краја, јер фасада одише великим бројем композиционих елемената и пропорцијских односа који су карактеристични за пројектантски опус Николе Несторовића, којима је Богдан унео нови дух националног стила.

---

⁹⁴² Видети: Кадијевић, *Један век*, стр. 246.

*Слика 232 - Угао Карађорђевог улице и Загребачке између два рата
(Колекција уметничког фотографа Милоша Јуришића)*

Са објектом Задужбине Београдске Задруге, Несторовић комплетира омаж својих дела у Савском приобаљу. Сва четири објекта, здање Београдске задруге, хотел „Бристол“, магацин Француско-српске банке и зграде Задужбине, заузимају велике површине односно читаве блокове, а из правца железничке станице могуће је сагледати готово једновремено сва четири здања. Несторовић је остварио уравнотежену урбанистичку целину, која је волуметријски усаглашена, стилски и уједначена и разноврсна. Да је остварена изворна сецесијска фасада зграде магацина Француско-српске банке остварила би се још већа повезаност. Посматрањем ова четири објекта зиданих у распону од двадесет година, иста архитектонска рука долази до изражаја, тек студиозном анализом детаља или пропорцијских односа. Сваки од објеката задржава неке основне Несторовићеве постулате пројектовања разнолико исказане кроз актуелни дух времена,⁹⁴³ било да је то француски декоративизам Београдске задруге или сецесија „Бристола“ преко наметнутог

⁹⁴³ Видети: Кадијевић, Александар. *Архитектура и дух времена*, (Београд: Грађевинска књига, 2010).

академизма магацина или националног стила међуратног периода на зградама у Загребачкој улици.

*Слика 233 - авионски сномак савског приобаља између два рата, на којем се виде сва четири Несторовићева објекта
(Колекција уметничког фотографа Милоша Јуришића)*

IV НАУЧНИ И СТРУЧНО-ПУБЛИЦИСТИЧКИ РАД

Као практичар Никола Несторовић се није бавио архитектонском критиком нити теоријом архитектуре, није учествовао у полемикама али је за собом оставио већи број стручних радова и уџбеника. Сачувана су и његова предавања предмета Наука о стиливима и Приватне зграде, у виду литографских табака које су студенти користили. Кроз писане радове сагледавају се и Несторовићеви погледи на архитектуру, које је примењивао или покушавао да примени у практичном раду.

На Техничком факултету Универзитета у Београду а самим тим и Архитектонском одсеку а потом и Архитектонском факултету, више се ценио стручни рад предавача него научни. Овакав приступ се задржао до данас. Теоријским истраживањима архитектуре предавачи су се почетком двадесетог века бавили углавном у оквирима истраживања старе српске архитектуре и покушајима успостављања теоријске подлоге националног стила. Почевши од Милоја Васића и Драгутина Милутиновића крајем деветнаестог века, преко Андре Стевановића, Милорада Рувидића па чак и Драгутина Ђорђевића, сем Несторовића скоро сви предавачи на почетку двадесетог века, на Техничком факултету су се у неком тренутку бавили проучавањем или реконструкцијом средњовековне архитектуре Србије. Од ове прве групе професора једино Никола Несторовић никада није био члан Српске Краљевске академије наука и уметности,⁹⁴⁴ за разлику од Валтровића, Милутиновића, Стевановића, Ђорђевића, Петра Поповића, па касније Којића, Брашована и Дерока.⁹⁴⁵

Први стручни рад Несторовић објављује при крају усавршавања у Шарлотенбургу 1896. године у „Српском Техничком Листу“, под насловом *Нова Саборна црква у Берлину*.⁹⁴⁶ Пројектовање ове значајне грађевине, нове централне тачке Берлина, цар Фридрих је 1891. године поверио Несторовићевом професору

---

⁹⁴⁴ Поставља се питање да ли је то била лична одлука или не јер ако се посматра само теоријски рад, који није пресудан у области архитектуре, зашто је допринос науци у Србији Николе Несторовића мањи од Ђорђевићевог или доприноса Драгише Брашована.

⁹⁴⁵ Несторовић, *Високошколска настава*, стр. 123.

⁹⁴⁶ Несторовић, Никола. „Нова Саборна црква у Берлину“, *Српски технички лист*, бр.5-8, (1896), 79-82.

Рашдорфу. Савремено написан рад Несторовић почиње уводом о историјату цркве и њеном подизању, уз детаљни опис функционалног распореда грађевине. Потом Несторовић разматра позицију цркве у односу на зграду парламента и Лустгартен,⁹⁴⁷ „чије је тежиште великог значаја и не састоји се само у баштенском украсу већ много више у томе што је ограничено најлепшим грађевинама и вештачким споменицима царске престонице.“ Несторовић даје анализу архитектуре околних, углавном Шинкелових грађевина, које чине оквир Новом дому, као и визура са различитих позиција, кроз коју показује велико знање и разумевање урбанизма и градотворних урбаних елемената.

Слика 234 - изглед Катедрале у Берлину (Architekturmuseum der Technischen Universität Berlin in der Universitätsbibliothek. Bereitgestellt am 12.06.2014 um 11:09 Uhr an IP-Adresse 95.180.123.48. Nutzung nur zum privaten und wissenschaftlichen Gebrauch. Auflösung: 1600 x 1234 Pixel.: Inv.-Nr. F 2069)

⁹⁴⁷ Lustgarten у преводу значи башта за уживање и налази се иза градске палате у Берлину.

Дајући детаљан опис основе, централног плана и обликовних елемената не занемарује ни техничке аспекте објекта од вредности пројекта преко употребљених материјала и посебних техничких захтева, у овом случају акустике, објашњавајући у којој мери се пројектант бавио питањем акустике јер је она у протестантским црквама изузетно важна и наводи да је волуметрија објекат усклађена према истраживањима реномираних професора Хајнриха Вилхелма Дове-а и Макса Планка.

Две године касније у истом часопису објављује још два рада. Један је превод предавања архитекте Колбенхејера (Kolbenheyer) *Птичија перспектива*,⁹⁴⁸ док је други ауторски рад под називом *Црква за успомену на цара Виљема I у Берлину*.⁹⁴⁹

Први рад се одликује изузетно добрим преводом у духу српског језика са уводом који је дао Несторовић. У уводу у којем износи своје становиште објашњава разлоге цртања перспективних цртежа, пре свега да би се проверио просторни изглед зграде и наводи да би перспективе требало радити пре израде финалних цртежа поготову код компликованих објеката да би се на време приметили пропусти и одклонили. Наводи да многи архитекти прво израде ортогоналне планове а потом неке дају да направи перспективу „са пуно ефеката“, пошто је то приметан посао, и онда када се примете недостаци они се не отклањају већ се перспектива лажира да би изгледала добро. Већ ове ставове Несторовић примењује у свом практичном раду тако да је његова перспективна скица на конкурс за Управу монопола тачно исцртана са реалним приказивањем, без ефеката и лажирања, што је било на штету аутора, јер је проблем савладавања велике висинске разлике дуж Немањине улице био очигледан, док је на скицама конкурената тај пад био смањен, скоро не приметан. Пре излагања методе цртања перспективе арх. Kolbenheyer-у, Несторовић даје објашњење основа перспективе уз предпоставку да постоји основно знање ортогоналних и изометријских пројекција. На врло детаљан, једноставан и разумљив начин објашњава основне појмове перспективе: тачка посматрања, основна раван,

---

⁹⁴⁸ Несторовић, Никола. „Птичија перспектива од Г. Колбенхегера (G. Kolbenheger)“ превод предавања, *Српски технички лист*, бр.1 и 2, (1898), 8-18.

⁹⁴⁹ Несторовић, Никола. „Црква за успомену на цара Виљема I у Берлину“, *Српски технички лист*, бр.7 и 8, (1898), 108-112.

недогледи, хоризонт, из чега се ишчитава Николина предавачка и педагошка способност.

У ауторском раду *Црква за успомену на цара Виљема I у Берлину*, Несторовић приказује изградњу још једног сакралног објекта у немачкој престоници. Кроз историјат подизања цркве наводи да до тада ниједан објекат те величине није био подигнут у тако кратком периоду од 4-5 година.⁹⁵⁰ Описујући стил објекта, позно романички (прелазни стил), даје и основне карактеристике стила који је у немачкој достигао „недостижне висине“, напомињући да је то старо-немачки стил који је свој врхунац доживео у исто време са цветањем старог немачког царства.

Слика 235- поглед на Цркву цара Виљема I у Берлину, фотографија из 1906. године (<http://hdwallpapersbase.com/kaiser-wilhelm-memorial-church-wallpapers>)

⁹⁵⁰ Неороманичка црква подигнута је по пројекту Франца Швехтена (Franz Schwechten) у периоду од 1891-1895. године: Abenstein, Edelgard, Fiedler, Jeannine. *Art & Architecture Berlin*, (Postdam: 2013), str. 308.

У детаљаном опису грађевине (од основе, преко материјала за фундаирање и потом за зидање и фасаду обраду венаца конструктивних елемената) наглашава изузетно лепо извођење „камењарски и ликорезачки радови нарочито на трима главним порталима“. Опчињеност велелепном црквом исказује у посебним поглављима: Звона, Унутрашњост цркве, Коштање цркве. Уз податке који тон даје које од пет бронзаних звона Несторовић додаје да се за звона „*може казати да су најлепша и највеличанственија на целом свету*“. У наредном поглављу, *Унутрашњост цркве*, Никола пружа детаљан опис простора, материјала али и алегоријских представа, имена мајстора-уметника који су радили, уз коментаре о величанствености простора или функционалности. Подједнака посвећеност свим аспектима архитектуре од уметничких до техничких види се кроз подједнако детаљан приказ техничких аспеката грејања цркве које је изведено помоћу вреле воде или електричних инсталација „црква је осветљена електрицитетом, но да би се блештава светлост отклонила удешено је тако да се тела која светле никако и не виде“. У последњем поглављу *Коштање цркве*, Несторовић износи детаљне податке о свим трошковима изградње и правећи паралелу са изградњом храма Светог Саве у Београду: „*Тако је за нешто више од 4 године подигнута од прилога побожних хришћана једна од најлепших цркава у Берлину. Како ли иде са прикупљањем прилога код нас за Дом св. Саве који би се на Врачару имао да подигне?*“.⁹⁵¹ Као литературу наводи: „по једној брошури и својим штудијама“.

Никола Несторовић је у овом периоду био активан сарадник Српског техничког листа, 1899. године објављује кратки прилог преузет из часописа *Zeitschrift des Oesterr-Ingenieur- und Architekten – Vereins* (Журнал удружења инжењера и архитеката). Рад инжењера Херман Дауб (Hermann Daub), Несторовић укратко преноси *Нов начин израде кућних врата*, кратак чисто практично технички пример нових столарских веза које би осигурале сигурнија врата.⁹⁵²

---

⁹⁵¹ Несторовић, Никола. „Црква за успомену на цара Виљема I у Берлину“, *Српски технички лист*, бр.7 и 8, (1898), 108-112.

⁹⁵² Несторовић, Никола. „Нов начин израде кућних врата(из часописа *Zeitschrift des Oester-Ingenieur- und Architekten-Vereins*)“, *Српски технички лист*, бр.1,2 и 3, Београд (1899), 20.

Оснивањем часописа „Нова искра“ 1899. године, Србија, али пре свега Београд добија гласило високе уметничке, литерарне и научне вредности, који прати сва актуелна дешавања на културно-уметничком плану. Сарадници часописа били су најеминентнији интелектуалци тог доба, између осталих: Јован Јовановић Змај, Михајло Валтровић, Радоје Домановић, Војислав Илић, Петар Одавић, Владислав Рибникар, Јован Скерлић, Алекса Шантић, Павле Љотић и Никола Несторовић.⁹⁵³ Часопис је предњачио у доношењу сецесионистичких илустрација, највише радова Алфонса Мухе и париске уметности са почетка двадесетог века,⁹⁵⁴ осликавајући дух времена којем је Никола Несторовић био приклоњен⁹⁵⁵ тако да већ у првој години излажења „Нове искре“ објављује рад о Лужичкој Србији.⁹⁵⁶ Током свог школовања, Несторовић се са два друга отиснуо у походе Шпервалду заинтригиран летњом туристичком понудом у Берлину као и свесловенским патриотизмом. *„Бити тако близу једног изгубљеног сродног нам словенског племена, па га не походити, не чути како они говоре, не видети њихову ношњу и не посматрати њихове обичаје било би неопростив грех.“*⁹⁵⁷ Иако је рад *Из Лужичке Србије*, више путописног карактера, Несторовић исказује широку образовну основу дајући рад који поред поетизованих описа предела и људи пружа целовит и инспиративан увид у културни миље Лужичких Срба почевши од описа природе, градића и села преко историје обичаја, ношње, сујеверја, дијалеката и књижевности. Рад је илустрован цртежом „Лужичка Српкиња“ Бете Вукановић.⁹⁵⁸

⁹⁵³ Андра Стевановић није био сарадник часописа „Нова искра“ нити је Несторовић био сарадник Српског књижевног гласника и ту се види различитост животних погледа ова два ствараоца. Часопис *Нова искра* објављује радове Валтровића, Милутиновићеве цртеже манастира, репродукције цртежа Паје Јовановића, као и превод дела *Скарлетно слово* (Scarlet letter), Натанијела Хоторна (Nathaniel Hawthorne), или приказ сецесионистичке изложбе у Бечу 1901. године и две изложбе изложба у Берлину фаворизујући малу излошбу сецесиониста и наспрам велика Берлинска уметничка изложба.

⁹⁵⁴ Јанц, Загорка. „Сецесија у периодици Србије почетком XX века“, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, бр. 13, (1977), 339-343, стр. 341.

⁹⁵⁵ Као део заоставштине Николе несторовића у Музеју Науке и технике у београду чува се и библиотека каоја обухвата велики број часописа *Нова искра*.

⁹⁵⁶ Несторовић, Никола. „Из Лужичке Србије“, *Нова Искра* бр.6, 7 и 8,(1899), 100-102, 117-118, 137-139.

⁹⁵⁷ Ibid., стр 101

⁹⁵⁸ Ibid., стр. 100-102.

Пух обује вапра између плећа, по леђима, по ребрима, прети се уз бораве, и по мишицама, по свему тијелу.

На да ту нестати двострука напојница! Она му криједи више, двупуто више од дивана, од ситног, од елиптичног, од неких савона! Како је срећан! — Топлино срећан да не може ниједна прософорита. Како се замиља. Сери да испусти свирет.

Објеруче је држала нешто десну руку и страшно се пренијала уга м.

А Мисоред је агрише лијевој руком и изгледом дај се у очи. Разуријета га је.

И доде уше салине се у једно, вагрен, једно дочепаи, у — прва палуком.

Тај вагрен, једно једно палуком трајан је, све док шарује вода епана у Битном предграђу.

Често у срећан, друштво „Срби“.

Бич

Лазар Демичревић.

ДРУГОВИМА

Истинити срећна пробојне часи;
И диктног доба другови мизи
По белим вјетру е' рашинди евуда
Или их тамни гробови скриси.

Лазна ми пустица раздире груди
— Тешко је, брале, немати јата —
Жалостан поглед узалуд тражи
Нит' види друга, нит' види брата.

Кто лијега дошпи у зиму позну,
Што тужно трепти на сухој грани, —
Усамљен стојиш и тужно гледам
Коме ћу крају, којој ли страни.

Милан Ђирковић.

ИЗ ЛУЖИЧКЕ СРБИЈЕ

Види пута, прено дота, посматрао сам масу света у Берлину, свеко жуђно следа у шарене објаве — прилазило ми велики стубовима — на којима крушним савињем беле наштампано: „Вједничка шетња по Шпревалу“ — пош предумиљану малим изумичем барои. На шетњама кањану се дивни предели а човека често обуре човека да напусти доваду преку и железничку берлинску, да да потражи мира и одмора у оном узамљеном месту — у овој ливци.

На који је то предел, у који, на године у годину, журе све који мисе туриста, не само из Берлина, већ и из многих других места?

То је Шпревал, који се дели на Горња и Доња, а делимично и на три реке Шпреје, где се она грана на једно 300 рудника.

Горња Шпревала почиње шезд на ривашице Лабеау која лежи на 75 Км југоисточно од Берлина, на се одружа у истом правцу, све до околине вароши Котбуш,

у дужини једно 98 Км, а у ширини једно 7—11 Км. Целокупна његова површина износи око 20700 ха. Доња Шпревала почиње на 3,5 Км северно Лабеана и одружа се од југа на северу у дужину 15 Км, а у ширину само 3,5 до 5,5 Км. Његова површина износи 7400 ха.

Још у почетку пролази евојоја, бине готово цела ова површина обрасла бучинама и непроходном шумом, а насељеници били су малим плавина и дивљацима беху по њој расути као какав оми, а само око главног места Лабеана бине нешто већи простор раскрив. У то доба становници овог краја износили су поглавито од риболова и ловца по шумама, али сада није више тако: прастара пута са глум је ишчезла и највећи део изумиљају дивље, затим живе, а шума једва једну петину целокупне површине, јер у Горњем Шпревалу шума не износи више од једне шестине а у доњем једну трећину. На овак, овај предел има још тако много дрвца, да сваке године привуче око 10000 туриста.

„Лужичка Српкиња“ — Слика г-де В. Вукановић.

Али она маса света не долази да види само предел овог краја већ и староредеце изданија, као и њихову пошту и обичаје, јер у оном пределу, усред тешике Немачке, не жите Немци већ једно — њима веома блиско — словенско племе које Немци називају Велшан и они се сами називају Српкиње или Српки, а код нас су познати под именом Лужички Српки. Они су се у оне пределе настанили у 4. и 5. столећу; а за владе Отона Великог (до 960.) потлажише под немачко царство и покретили их. Лужички се Српки покукоше испред свирепог угњетављања у борбиту вољавити и шуме и производње, без никакве наде, отпор и даље, дог најпосле, у неравној борби, једна привадоше Прајској а други краљевини Саксонској.

Бити тако близу једног изгубљеног српског или словенског племена, на га не похотити, не чути како они говоре, не видети њихову пошту и не посматрати њихове обичаје било би неопростив грех. Слика се реших да са својим два друга похотим ова дела места о којима се толико прича, да видим пределе, где се готово сви саобраћају на чамцу врши и да се видим овој лепој пошти коју њима удјелше острје свике напућују.

Слика 236— Несторовићев рад са илустрацијом „Лужичка Српкиња“ Бете Вукановић (Нова Искра 1899. године, стр.100)

Радећи као професор на Универзитету, Несторовић је убрзо увидео потребу за уџбеницима и приручницима на српском језику. Први приручник, Несторовић је публиковао 1901. године, који носи назив Пољопривредне зграде, као и предмет који предаје на Великој школи.⁹⁵⁹ Као што му је био конципиран предмет, и књига се

⁹⁵⁹ Пољопривредне зграде — ручна књига за пољопривреднике и техничаре по Fr. Engel-u, L. Klasen-u и др. Израдио Никола Б. Несторовић архитекта министарства грађевина I део са 132 слике у тексту, Београд штампано у државној штампарији краљевине србије 1901. 117 страна пише крај првог дела: Несторовић, Никола. *Пољопривредне зграде ручна књига за пољопривреднике и техничаре*, (Београд: Државана штампарија Краљевине Србије 1901).

бави конкретним проблемима. Први део⁹⁶⁰ се састоји из три целине: А-двориште за пољопривредне зграде, Б-градиво и начин грађења пољопривредних зграда, В-сточне стаје. Практичан и конкретан Несторовићев приступ свему у животу евидентан је већ у уводу приручника, где аутор износи становиште да су пољопривредне зграде „нужно зло“, с обзиром да брзо пропадају и да су стално потребна улагања у њихово одржавање, да заузимају велику површину, тако да треба их градити рационално, јефтино са једноставним улагањима. У првом делу књиге разматра распоред пољопривредних објеката у односу на то да ли је газдинство мало или велико и даје примере сеоских кућа. Сви примери су немачки, швајцарски и један је из Хрватске. Други део се односи на материјале и начине грађења, где су разматрани сви материјали од ћерпича, камена, опеке бондрука са цртежима веза до бетона са описима јефтиних кровних конструкција. Трећи и најобимнији део даје описе различитих сточних стаја, где су дате опште карактеристике шта би требало да садрже, чему служе и да би требало да обезбеде суве и здраве услове за развој стоке.

Једини пут када се упустио у јавну полемику било је 1908-9. године, када је у новинама Србија обавио критику поводом конкурса о Управи Монопола под насловом „Дом Управе Државних Монопола и г. Леко критичар“, међутим бројеви ових новина нису сачувани.⁹⁶¹

Настављајући рад на изради уџбеника везаних за техничке, практичне проблеме пројектовања и зидања зграда у часопису „Дело“ 1910. године објављује чланак о влажним становима, који је исте године публикован као засебна брошура *Влажни станови њихов значај и узрок*.⁹⁶² Вероватно подстакнут лошим стамбеним условима у већини станова у Београду, Несторовић у публикацији разматра неповољне услове за живот изазване влагом, како влага утиче на здравље људи и као и неповољне утицаје на конструкцију куће. Разликује десет услова услед којих

---

⁹⁶⁰ Други део или није објављен или није сачуван до данас.

⁹⁶¹ Никола Несторовић, „Дом Управе Државних Монопола и г. Леко критичар“, *Србија* бр. 250, (1908); Никола Несторовић, „Дом Управе Државних Монопола и г. Леко критичар“, *Србија* бр. 250, (1909) бр. 1,2,3,4,6,7.

⁹⁶² Несторовић, Никола. *Влажни станови њихов значај и узрок*, (Београд : Доситије Обрадовић, 1910).

долази до појаве влаге у стану и даје начине како их отклонити.⁹⁶³ У овом раду по први пут је наведена литература која је углавном немачка (из 1902 и 1895. године) и француска (1896). Ова књига указује на широко образовање које је стекао у Шарлотенбургу кроз познавање, техника грађења, материјала и њихових физичких својстава, конструктивних могућности уз разматрање свих могућности стварања влаге и конденза. Познавање хемије хемијских реакција коришћење хидрауличних малтера, кречни малтер са додатком цемента, пружа савремен и углавном непревазиђен приступ решавању проблема влаге до данас.⁹⁶⁴

Предавања Николе Несторовића на предметима *Наука о стиловима* и *Приватне зграде*, штампана су 1907 -1914. године у виду литографских табака.⁹⁶⁵ Скрипта *Наука о стиловима*⁹⁶⁶ је скуп предавања на 197 куцаних страна, са цртежима које су израдили студенти (на основу цртежа са предавања) који су формирали овај рукопис. Кроз предавања Несторовић анализира све елементе архитектуре античке Грчке и Рима, с обзиром да су са грчком архитектуром успостављени стилови а архитектура Рима је по својим обликовним елементима важна за „*модерну архитектуру*“ у чему се огледа академска основа учења архитектуре. У уводном предавању Несторовић даје приказ градитељске делатности од праисторије до античког доба са освртом на специфичности конструкције и облика у зависности од материјала којим је зидано. Следеће предавање *Архитектонски чланови*, разматра све архитектонске елементе античких храмова од конструктивних до декоративних. После упознавања са свим карактеристикама античких храмова Несторовић прелази на хронолошки преглед грчке античке уметности од Јелинско-Пелазијске (Архајске),⁹⁶⁷ преко дорског, јонског и коринтског стилског реда. Сваки стилски ред

---

⁹⁶³ 1. подземне воде, 2. при зидању употреба велике количине воде за квашење, 3. атмосфериле, 4. водена пара у стану услед лошег одржавања куће, 5. влага која је ушла у кућу услед поплаве, 6. прскање цеви, пожар итд, 7. нова зграда није била довољно сува пре усељења, 8. кондензација на унутрашњим зидовима и ли у међуспратној конструкцији, 9. вода продире преко зидова, крова олука, 10. кроз подове у унутрашњост међуспратних конструкција. Ibid.

⁹⁶⁴ Ibid.

⁹⁶⁵ Несторовић, *Високошколска настава*, стр. 105-107.

⁹⁶⁶ Постоји примерак у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“ у Београду, без датума: Несторовић, Никола. *Наука о стиловима*, (Београд 19??)

⁹⁶⁷ Прим. аутора.

је детаљно објашњен са примерима најзначајнијих храмова. Као посебно предавање је: *Стара Атина и место за свечаности у Олимпији*. Следеће излагање се бави Етрурском архитектуром, са компаративним освртом на архитектуру античке Грчке, што је изузетно важно за разумевање развоја архитектуре. Потом следи предавање *Увод у Римску архитектуру* у оквиру којег Несторовић описује основне материјале и њихову примену, грађевинске конструкције, са подпоглављима: Сводови и кровови, Унутрашња израда, која се бави ентеријером, Римски профил и Израда фасада, Силови и Главни венац.. Као и код предавања античке Грчке, после уводног дела Несторовић детаљно описује стилске редове уз најрепрезентативније примере. Излагање о архитектури старог Рима, Несторовић завршава предавањима различитим типовима римских грађевина: форумима, базиликама, корисним грађевинама, тријумфалним капијама и термама. Савремено конципирана предавања постала су основ предавања Историје архитектуре Грчке и Рима на Архитектонском факултету, а уџбеник који је објавио Богдан Несторовић *Стари Век* (1952) се по редоследу и методу излагања као и већини података директно ослања на њих.

За упоредну анализу научног и практичног рада Николе Несторовића значајнија су предавања *Приватне зграде*⁹⁶⁸ јер кроз овај курикулум, Несторовић даје основе пројектовања стамбених објеката код нас. Из опште литературе издваја оно што је битно и применљиво и у крајњој линији, кроз ова предавања се види његов однос према пројектовању. У оквиру предавања дато је од позиције зграде, преко материјала за зидање, рапорета просторија, са смерницама за ентеријерско решење, преко обликовних елементата фасаде. Веза између материје коју је предавао и сопствених пројеката је очигледна, увек се трудио да примени опште теоријске постулате.

Промењене друштвене околности после Првог светског рата, условиле су и промењен однос Николе Несторовића према струковним удружењима. Иако се у међуратном периоду у Србији, број стручних часописа знатно повећао, Никола Несторовић више не објављује радове у стручним часописима. Због велике потражње

---

⁹⁶⁸ Постоји примерак у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“ у Београду, на 48 страни је датум 27/IV '07: Несторовић, Никола. *Пројектовање приватних зграда*, литографски табаци 190__.

књиге *Пољопривредне зграде*, која је после кратког времена распродата, 1926. године објављује допуњено издање *Привредне зграде ручна књига за привреднике и техничаре*.⁹⁶⁹ Као што је у међуратном периоду предмет *Пољопривредне зграде* проширен на привредне зграде, тако је и ново издање са промењеним називом *Привредне зграде* обухватило и оне зграде које нису неопходне пољопривреди већ привреди уопште. Литература на основу које је писана књига је искључиво немачка настала у распону од 1896 до 1923. године. У новом издању међу примере пољопривредних газдинстава уврштена и српска сеоска дворишта. Приручник је послужио као основ првом издању уџбеника *Пољопривредне зграде и комплекси*, (1949) Бранислава Којића и Ђорђа Симоновића. Већ у другом проширеном издању ових аутора (1978) тежиште је на на комбинатима и фабричким индустријским постројењима и оно се значајно удаљава од несторовићевог уџбеника.

Подстакнут великом потражњом књиге *Пољопривредне зграде* уз сагледавање свих проблема који прате изградњу зграда, годину дана касније Несторовић Никола, публикује *Грађевинске конструкције-ручна књига за техничаре и грађевинаре*.⁹⁷⁰ Иако конструкције нису представљале област коју је Несторовић предавао на факултету, стручни практични рад у пројектовању и извођењу радова је вероватно био један од мотива за израду и публикавање уџбеника из ове области. Књига се састоји из два дела у једном је текст док су у другом илустрације. Обимни и детаљни приручник има 394 стране подкрепљене са 1422 илустративна примера и цртежа. Свеобухватно изложене архитектонске конструкције, класичне градње од земљаних радова преко конструктивних и завршних, постају више од основа за уџбеник *Архитектонске Конструкције 1 и 2*, Александра Крстића, које су до деведесетих година двадесетог века биле основна литература из области конструкција на Архитектонском факултету у Београду. Једине примере које је Несторовић навео са сопствених пројеката су: фотографија куполе на Згради управе фондова и опис

---

⁹⁶⁹ Несторовић, Никола. *Привредне зграде ручна књига за привреднике и техничаре*, (Београд: Геца Кон 1926) прво издање 1922.

⁹⁷⁰ Несторовић, *Грађевинске конструкције*.

шипова који су примењени код хотела Бристол и за Француско-српски магацин са упоредном анализом једног и другог типа.⁹⁷¹

Између два светска рата научно теоријски рад архитеката има најаче упориште у области архитектонског наслеђа, тако да се појављује већи број истраживача који се баве архитектонским наслеђем не само средњовековне сакралне, већ и профане архитектуре као и народним градитељством.

Никола Несторовић је 16 и 23. априла 1937. године одржао предавања у Клубу архитеката Секције Београд, УЈИА, под насловом *Грађевине и архитекти у Београду прошлог столећа*, која су преточена у књигу. У новијој српској историографији постоји све већа свест о значају Несторовићевог доприноса развоју историје српске архитектуре. Невелика публикација данас представља једини извор за велики број података, о архитектима и њиховом делу. Ослањајући се на литературу за дела до 1869. године а потом на сопствена сећања као и на податке добијене од родбине архитеката, Несторовић је формирао непревазиђени основ за свако даље истраживање архитектуре у Србији у деветнаестом и почетком двадесетог века.⁹⁷² Далековидост у размишљању подстакла је Несторовића да кроз ова предавања формира документациону основу, без критичког разматрања архитектонских дела, која ће служити будућим генерацијама истраживача архитектонског наслеђа. Већ са првом генерацијом истраживача остварен је основни циљ публикације, коју су као основу за свој рад користили Иван Здравковић, Богдан Несторовић и Дивна Ђурић Замоло, да би свој живот наставила преко Зорана Маневића, Жељка Шкаламере, Мирјане Ротер-Благојевић, Александра Кадиевића па и најмлађих истраживача који тек почињу свој професионални рад. Нажалост у оквиру публикације Несторовић је навео неке своје радове, међутим из увиђавности себе је изоставио из предавања, тако да из тог периода недостаје његова потпуна биографија. Године 1969. Иван Здравковић у часопису *Старинар* објављује рад под

---

⁹⁷¹ Ibid., стр. 35-36.

⁹⁷² Кадиевић Александар. „Архитекти научници у новијој српској архитектури“, Флогистон свеска 2, (1995), 135-; Медаковић, Дејан. Истраживачи српских старина, (Београд: Просвета, 1985), стр. 57. Никић, Љубомир у раду Архитект Милан Антоновић, као најпоузданији историографски извор за атрибуцију Антоновићевих радова узима публикацију Несторовић, *Грађевине и архитекти*: Nikić Nikić, Ljubomir. „Arhitekt Milan Antonović“, *Urbanizam Beograda*, br. 51, (1977), 57-64.

насловом *Архитекти научници*, који податке црпи из Несторовићеве књиге,⁹⁷³ наводећи као архитекте научнике Валтровића, Милутиновића, Стевановића, Ђорђевића и Перу Ј. Поповића али не и Несторовића. Иако у својим предавањима о архитектури 19. века у Београду није износио критички став, научни допринос у методолошком смислу, кроз критички избор презентованих података, о првој употреби армираног бетона, или о првом приватном архитекти, Несторовић је направио искорак који га у области истраживања савремене архитектуре ставља у ред архитеката научника. Поставио је генерацијску поделу архитеката из које је произашла и периодизација развоја архитектуре у Србији, а међу првима је дао запажања о архитектонској пластици на грађевинама у Београду,⁹⁷⁴ што све говори у прилог ревидирању научне позиције Николе Несторовића. Последњи објављени рад у стручном часопису је прегледни чланак *Палате у Флоренцији*⁹⁷⁵ који је објавио 1938. године у Уметничком прегледу са анализом просторног концепта али и стилског развоја палата са критичким освртом који је углавном остао актуелан до данас. Дефинишући карактеристике раноренесанских фирентинских палата у уводном делу Несторовић даје основ за даљу анализу развоја ренесанских палата кроз репрезентативна остварења најзначајнијих архитеката у Фиренци. Од родоначелника Филипа Брунелескија и његовог пројекта за палату Пити, преко Микелоцо Микелоција и палате Медичи-Рикарди, Ђулијана да Сангала и палате Строци до Леон Батиста Албертија и Палате Ручелај, која уводи примену подеоних пиластера са суперпонирањем стилских редова, Несторовић даје прегледан и детаљан приказ просторног и стилског развоја ренесанских палата у Фиренци.

При изради уџбеника и скрипти Никола Несторовић је углавном био оријентисан на немачку литературу и у мањој мери на француску. Сачувана лична библиотека говори у прилог томе да је пратио актуелна архитектонска збивања пре

---

⁹⁷³ Наводећи да је публикација *Грађевине и архитекти у Београду прошлог столећа* основ и да је велики проблем јер се до књиге тешко долази пошто је већина примерака пропала током Другог светског рата. Здравковић, Иван. „Архитекти научници“, *Старинар*, бр.19, (1969), 281-284, стр. 282.

⁹⁷⁴ Маринковић, *Архитектонска пластика*, стр. 13.

⁹⁷⁵ Несторовић, Никола. „Палате у Флоренцији“, *Уметнички преглед*, бр.6, књ. 1, (1938), 184-187.

свега у немачкој архитектонској пракси.⁹⁷⁶ Пред сам Други светски рат примљен је за штампу његов рукопис Саобраћајне зграде али никада није публикован.⁹⁷⁷

Несторовић Никола, за собом је оставио још неколико рукописа: *Просвета у Србији и Технички факултет* (1952), и *Наставници техничког факултета, од 1863-1938 године*.⁹⁷⁸ Садржај ова два рукописа делимично је публикован у оквиру *Високошколска настава архитектуре у Србији 1846-1971*.

Пред крај живота Несторовић је написао *Аутобиографију* и био је потпуно окупиран превођењем књиге *Архитектонско пројектовање*, Ернеста Нојферта али га није завршио. Пун назив приручника *Архитектонско пројектовање-Основне норме и прописи о локацији, грађењу, обликовању, потребном простору, односу просторија; мере за: зграде, просторије, уређаје и намештај са човеком као мерилом и циљем*, говори о Несторовићевој животној одређености ка уређеним и систематизованим вредностима. Књига популарно названа „Нојферт“ преведена је и публикована у Србији шездесетих година двадесетог века и постала је незаменљиви приручник како студената архитектуре тако и архитектата.⁹⁷⁹

---

⁹⁷⁶ Музеј Науке и технике, фонд Николе и Богдана Несторовића, библиотека

⁹⁷⁷ Bogunović, G. Slobodan. *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka*, tri toma, (Beograd: Beogradska knjiga, 2005), tom II, str. 1017.

⁹⁷⁸ Музеј науке и технике, Заоставштина архитектата Николе и Богдана Несторовића, фасцикла 4, Н. Несторовић, рукопис : Несторовић, Никола. „*Просвета у Србији и Технички факултет*“, (Београд, 1952,) рукопис Музеј науке и технике, Заоставштина архитектата Николе и Богдана Несторовића, Студијска збирка /107/фасцикла 4. Несторовић, Никола. *Наставници техничког факултета, од 1863- 1938 год*, рукопис Музеј науке и технике, Заоставштина архитектата Николе и Богдана Несторовића, Студијска збирка /107/, фасцикла 4.

⁹⁷⁹ Nojfert, Ernest. *Arhitektonsko projektovanje-Osnovne norme i propisi o lokaciji, građenju, oblikovanju, potrebnom prostoru, odnosu prostorija; mere za: zgrade, prostorije, uređaje i nameštaj sa čovekom kao merilom i ciljem*, (Beograd: Građevinska knjiga, 1968).

V ЗАКЉУЧАК

Обимни пројектантски опус Николе Несторовића настао је током три бурне деценије на почетку двадесетог века. За тих тридесет година српска архитектура је прешла пут од конзервативног академизма и романтизма, преко сецесије и националног стила до консолидације модернизма. Уједно исти период је био прожет константним и често драматичним променама на политичком, друштвеном и социјалном плану. Креативност употпуњена изузетном образовном основом уз свестраност и истрајност Николе Несторовића омогућила му је позицију једног од најзначајнијих стваралаца у српској архитектури двадесетог века.

Околности у којима је Несторовић одрастао створиле су основу за стабилан и позитиван однос према животу, тако да је и у професионалној сфери наступао рационално али са интегритетом. Образован у духу академизма а савремен у схватањима Несторовић се током целог стваралачког рада кретао између академских постулата и савремених сецесијских тежњи, управо под утицајем средине у којој је стварао. На почетку каријере канони академизма су послужили као сигурни и проверени ослонац да би у завршници означили попуштање под притиском средине. Прихватање сецесије као модерних стремљења у пројектантском опусу Николе Несторовића имало је дубљу основу у окренутости ка тотал дизајну и константном истраживању нових обликовних, функционалних и конструктивних могућности архитектуре. Свестраност, савременост и демократичност су били у бити Несторовића чији је стваралачки опус интернационално орјентисан, ка општим вредностима. Окренутост ка садашњости утицала је да се Несторовић за разлику од својих савременика, никада није бавио изучавањем српских средњовековних споменика иако је из те области имао велико знање, што указује и чињеница да је у једном тренутку предавао предмете професора Драгутина Милутиновића. Стручне критике, јавне полемике и расправе, узбуркавале су архитектонску сцену Србије како на прелому векова тако и током међуратног периода, међутим Никола Несторовић спада у ону групу стваралаца који остављају да њихова дела говоре сама за себе, тако

да се само једном упустио у јавно обраћање у одбрану свог дела. Посматрањем целокупног живота и дела, како практичног тако педагошког и научног рада Никола Несторовић је био стваралац који је кроз рад и стварање промовисао сопствене вредности и погледе на живот.

Еволутивни карактер Несторовићевог пројектантског опуса у којем аутор остаје доследан себи, а уједно кроз који се прелама лични однос према свету, може се поделити на: рану фазу тражења архитектонског израза (1896-1904), зрелу током које се највише и најдоследније удаљава од академизма (1905-1914) и позну фазу кад стваралаштво услед промењених околности и личног замора добија помирљиви, неиновативни карактер (1918-1928). Свака фаза је обележена карактеристичним архитектонским изразом и током сваког од ових периода Несторовић је остварио дела која су постала незаобилазни предмет проучавања периода у којем су настала. Кроз стваралаштво Николе Несторовића преламају се могућности, жеље и стремљења окружења у којем су настајали.

Још на првом учешћу на темату на Великој школи у Београду евидентна је Несторовићева рационалност и упорност, да би на следећем школском конкурс у Шарлотенбургу у први план избила креативност и одлично владање пропорцијским и стилским односима. Складност другог пројекта употпуњена је перфектним цртачким способностима као и разрадом високо естетизованих детаља.

Почетак каријере проведен у Министарству грађевина омогућио је Несторовићу да кроз велики обим посла, стекне практично професионално искуство и уједно да спозна хијерархијске односе унутар државних институција. Ослањајући се на образовање стечено у Шарлотенбургу и црпећи изворе у архитектури Берлина Несторовић ствара своја прва дела у којима се разазнаје индивидуални приступ кроз слободније конципирану декоративну пластику уз употребу пречишћених зидних платана ослобођених тешке рустике. Са сваким следећим пројектом уочљиво је напредовање у савладавању просторних и декоративних могућности уз понављање појединих елемената или детаља, њихово варирање и употпуњавање које добија монументалне размере у здањима окружних начелства у Крушевцу и Крагујевцу.

Оваква еволутивност у раду указује на висок степен самокритичности где аутор кроз анализу сопственог дела долази до бољих решења. Сем високих стилских и функционалних вредности, на првим здањима Несторовић исказује посвећеност свим аспектима пројектовања и изградње објекта, преко разраде детаља ентеријера до елаборираних техничких система функционисања зграде. Преданост и примерен приступ свакој нарудбини огледа се на пројектима болничких зграда, од првог неизведеног пројекта Дечије болнице до израде пројеката болничких комплекса у Нишу и Зајечару са акцентом на утилитарности, где је креативност у другом плану у односу на функционално технолошке захтеве. Иако подређени функцији ови објекти носе неизоставне карактеристике Несторовићевих објеката јавне намене, једнотрактне основе подужног плана, са ризалитима и развијеним крилима, која код Несторовића доминира у раном периоду стваралаштва, као и петоделној подели фасадног платна која остаје преферирани оквир естетског решавања током целог стваралаштва.

Родбинска веза са Андром Стевановићем и одлазак у Париз 1900. године на Велику Светску изложбу представљају позитивну прекретницу у стваралачком раду. Налазећи подршку и стручну заштиту у ауторитету Андре Стевановића код Николе Несторовића долази до ослобађања креативности и тражења личног израза уз поступно напуштање академских канона. Са Андром Стевановићем је сарађивао на седам пројеката од којих два представљају ремек дела Београдске архитектуре. Утицај Стевановића се огледа на већој декоративности и слободнијем приступу пројектовању уз свесно одступање од канона академизма. Највероватније је Стевановићев удео у заједничким пројектима, сем конструктивног решења био у заједничком анализирању и полемисању, не толико у директном пројектовању, јер је Никола сам радио све главне пројекте.

Несторовић по природи није био бунтовник, нити контроверзни уметник, тако да су реформаторски аспекти његовог архитектонског стваралаштва, у почетку суптилно безконфликтно имплементирани унутар академских матрица, кроз примену нових материјала, технологија и дизајна, што се поклапало са теоријском основом

новог интернационалног стила сецесије. Вертикалност, асиметрија, експериментисање различитим материјалима, анулирање профилисаног кровног венца, повлачење приземља у односу на раван фасаде су клице на којима је формиран модернизам у архитектури и уједно су елементи који су у већој или мањој мери присутни на објектима Николе Несторовића почевши од здања Управе Фондова па током целог зрелог периода.

У архитектонским делима Николе Несторовића све до Првог светског рата доминира средњеевропска сецесија приметна и у графичкој обради пројеката где су уз сецесијска изумијана слова на натписима прикази фасада доведени до апстракције као на кући др. Николе Николића у Дечанској бр.35. Поред декоративне обраде фасадног платна у годинама пред Први светски рат Несторовић истражује волуметријске могућности сецесије употребом закривљених зидних површина, заталасаних степеништа и таваница као код куће Милана Павловића или у објекту Санаторијума Врачар, на којем пречишћеним пуним зидном платнима истиче рашчлањеност форме и постиже драматичан ефекат. Предратни сецесијски опус Несторовић завршава зградом „Банке Бошковић“ која представља корак даље у истраживању визуелно обликовних могућности са шестостраним еркером на углу који својом позицијом и односом маса уноси немир и нестабилност у композицију.

У својим делима Несторовић као протагониста стила сецесије у Београдској архитектури примењује и поиграва се карактеристичним особеностима стила. Почевши од специфичног односа асиметричности и симетричности као на објекту у Дечанској бр. 35, преко декоративности као доминанте на кући Уроша Предића и Милана Павловића или контрастне пречишћености Санаторијума Врачар. Успостављањем ритма као и принципом понављања мотива и формирања арабеске истражује све могућности сецесијског декоративног репертоара уз коришћење маскерона и витража. Обједињујући и комбинујући више различитих декоративних мотива, Несторовић показује потпуну припадност новом стилу. Почевши од тананог флоралног натуралистичног мотива винове лозе уз комбиновање геометријске орнаментике и стилизоване флоралне арабеске као на кући Уроша Предића, па све до

апстрактног геометријског опуса укомбинованог са флоралном арабеском на хотелу Бристол, Учитељском дому или Санаторијуму Врачар. За зрелу стваралачку фазу карактеристично је напуштање строго симетричне основе у облику слова „Е“ и окретање ка истраживању слободније организованих основа, првенствено угаоних објеката.

Утицај средине на ауторско дело био је израженији у стваралаштву после Првог светског рата услед промене друштвене и културолошке климе. Инвеститори више нису имали слуха за богату декорацију и донекле декадентност сецесије. У међуратном периоду, у први план излази профитерски однос наручилаца, тако да су пројектантске могућности смањене. Централизована држава и окретање ка искључиво личним интересима, погодује учвршћивању конзервативног друштва које тежи унифицираности, без експеримената, где је јасно разграничено, пожељно од непожељног. У овом периоду већина Несторовићевих пројеката није реализована према изворном решењу, већ према пожељном и прихватљивом. У таквом стваралачком окружењу у шестој деценији живота, Несторовић прагматично ствара дела која ће бити прихваћена без већих покушаја за иновативним стилским решењима. Немогућност израде фасада према пројектима у периоду после Првог светског рата прекида даљи развој Несторовићевог ауторског израза, чије су се назнаке читале на пројекту за Јосифа Алкалаја у Краља Петра бр. 26, где сецесијска декорација подлеже геометризацији и форми која је утирала пут ка Ар Декоу. Ретерирајући ка типским фасадама модернизованог академизма по жељи наручиоца, Несторовић напушта даља истраживања визуелних могућности и окреће се ка употреби нових конструктивних система и истраживању варијација и типизација стамбене изградње.

Иако не визуелно исказани, принципи сецесије у виду репетиције и варијација истог или сличног, исказани су на свим међуратним делима Николе Несторовића, сем на пројектима за Универзитетску библиотеку и Технички факултет на којима је повинујући се државно пожељном стилу створио дела аперсоналног конзервативног академизма. Међутим и на овим пројектима у најмањим детаљима уноси делић

сецесије у виду степеништа Универзитетске библиотеке или сфинксова у улазном холу Техничког факултета. Облик основе у овој касној фази варира све предходне облике само са елабораним односом конструкције и фасадног платна. Током последње стваралачке фазе, карактеристична је заталасаност фасаде.

Укус и жеље наручилаца у великој мери су утицали на развој српског архитектонског стваралаштва. Пре Првог светског рата овај утицај је био мањи, постојале су могућности за исказивањем већих уметничких слобода, јер су потребе наручиоца биле у самопрезентацији. Ниска цена интелектуалног рада и друштвена позиција архитекте као професије, довели су до тога да су инвеститори наручивали по неколико пројеката било од истог или различитих архитеката и онда их компиловали по сопственом нахођењу. Са такве позиције српске архитекте тешко да су били у могућности да делују као прометеји бољег новог света. На самомо почетку каријере ограничавајући фактори које је постављала држава, током рада Николе Несторовића у Министарству грађевина, онемогућили су примену елемената новог стила, за који је своје упориште нашао код приватних наручилаца, који су му били главна клијентела по преласку на место професора Универзитета у Београду. Београд на почетку двадесетог века је имао уски круг друштвене елите где су доминирале пријатељске, родбинске и политичке везе из којих су се често формирале пословне. Несторовић је припадао овом друштвеном кругу, а женидба са Аном Клидис ћерком Манојла Клидиса, једног од оснивача Народне банке, отворила му је врата за многе пројекте тако да је са наручиоцима најчешће био повезан рођачким везама или су то били клијенти из сфере банкарства. Профил и утицај наручилаца, у уметности је често одређиво даљи развој уметника или стила, кроз промовисање или репресију. Не укључујући се у политику Никола је имао инвеститоре који су били како представници либерала, као што је била Врачарска задруга, тако и радикала преко брата Ђорђа Несторовића.

У сарадњи са новчаним заводима који су имали довољно ресурса да изграде репрезентативна здања и довољно слуха и поверења у архитекте, Никола Несторовић остварио је своја ремек дела која остају као незаобилазни репрезенти архитектуре

Београда са почетка века. Освојени конкурс са Андром Стевановићем за зграду Управе фондова као и утицај Манојла Клидиса омогућили су сарадњу са новчаним заводима, тако да убрзо по реализацији зграде Управе фондова са Андром Стевановићем пројектује зграду Врачарске задруге. Здање Управе фондова уноси нов приступ пројектовању репрезентативних здања у Београду са акцентом на вертикалности и знатно слободније компонованом богатом секундарном пластиком под утицајем Андре Стевановића. На овом објекту Стевановић и Несторовић се окрећу новим материјалима употребом металних стубова у ентеријеру а Несторовић по први пут уноси Ар Нуво декорацију у своје пројекте попут пескираних стаклених преграда у шалтер сали. Иако објекат представља пројектантски искорак, Несторовић задржава исти облик основе, као и петоделну поделу уз понављање декоративних елемената који свој извор вуку из ентеријера Политехнике у Шарлотенбургу.

Са Београдском задругом, на чијем челу је био Лука Теловић оствариће плодносно сарадњу која ће трајати до краја Несторовићевог стваралачког рада. За потребе Београдске задруге и Луке Теловића ради пројекте Београдске задруге, хотела Бристол, Зграде задруге у Карађорђевој и Загребачкој улици. Још један од значајних наручилаца била је Банка Никола Бошковића АД. Као акционар и члан управног одбора Банке, Несторовић је био њихов главни архитекта, за чије потребе пројектује управну зграду, магацин као и станове за чиновнике.

Из реда утицајних људи у Београду и чланова управног одбора Народне банке био је и Милан Павловић, за кога је Несторовић пројектовао породичну кућу у Грачаничкој. У пројектима које је радио за рођаке није показивао већи истраживачки и напредни дух, сем код сопствене куће. Очигледно је тежио да задовољи жеље и потребе наручиоца, поготову код пројеката које је радио за свог брата, где је сачуван велики број различитих доградњи, преправки и планова за објекте без претеране инвентивности. Највећу уметничку слободу, Несторовић је исказао на пројектима које је радио за пријатеље као што је „Зграда са зеленим плочицама“ трговца Стаменковића или пројекат куће за Јосифа Предића.

Перцепција архитектуре као свеукупне артикулације простора од ентеријера па до урбанистичких потеза код Несторовића је присутна још од пројекта царинарнице у Забрежју преко Хотела Бристол, Спасићевог Пасажа па све до урбанистичке композиције зграда у Палмотићевој. Урбанистички планови генерално детерминишу квалитет архитектуре. Са изузетком начелства у Крагујевцу, за све Николине репрезентативне објекте заједничко је да планска урбана матрица није постојала у тренутку изградње или уколико је постојала никада није заживела. Било да је упитању зграда Управе фондова, Београдске задруге, Универзитетске библиотеке и Техничког факултета или зграда начелства у Крагујевцу и Крушевцу, репрезентативни објекти јавних здања која је пројектовао Никола Несторовић трајно су дефинисали урбани карактер простора у којем се налазе. Док је зграда Управе фондова позицијом на Позоришном тргу, била у склопу разних урбанистичких планова и конкурса који нису реализовани, простор око зграде Београдске задруге је био препуштен, капиталистичком односу понуде и потражње. Несторовићево поимање ширег урбаног простора највише инспирације црпело из архитектуре града Берлина као и са теоријских премиса наставног плана у Шарлотенбургу. Велики број отворених простора и зелених површина, са објектима смештеним у парковском окружењу, трајно је остао забележен у Несторовићевој свести, који је покушавао да своја репрезентативна дела позиционира према тим принципима.

Искуства и утицај архитектуре Берлина остају неприкосновени извор инспирације током целокупног стваралаштва Николе Несторовића, почевши од волуметријски композиције првих пројеката преко ентеријера па све до последњих дела државних здања Универзитетске библиотеке и Техничког факултета где дословно транспонује најрепрезентативнија здања немачке престонице. Чак и у делима у којима превладава дух француског декоративизма проналазе се одједи архитектуре Берлина.

Модерност и иновативност је континуирано присутна код Несторовића у прихватању нових материјала и конструкција, где већ на првим објектима заједно са Андrom Стевановићем ради у бетону правећи неку врсту армираног бетона, преко

потоњих пројеката које изводи самостално на којима примењује армирано бетонску конструкцију. Напуштајући типична решења тежи ка новим функционалним солуцијама у организацији основе, као на примеру сопствене куће или формирањем стамбеног блока код зграде хотела Бристол или надкривеног пасажа Николе Спасића. Савремена перцепција читања конструкције на фасади приметна је на пројектима у међуратном периоду, где унутрашње конструктивне поделе одговарају фасадним поделама.

Уз одбацивање сецесије од савременика као декорације без објективног вредновања функционалних достигнућа која је донела, долази до брисања видљиве везе између предратне генерације протагониста савременог духа и појаве модернизма у међуратном периоду, самим тим и утицаја стваралаштва Николе Несторовића на потоње генерације. Међутим архитектонско стваралаштво Николе Несторовића померало је границе и постављало нове задатке пред савременике, потпуно другачије конципираним репрезентативним објектима Управе Фондова или Београдске задруге у односу на круте хоризонталне академске композиције, потом полихромијом глазираних плочица на кући трговца Стаменковића која је претходила пројекту хотела Москва. Заталасаност фасадних платна вертикалним еркерима започета на Илкићевом пројекту хотела Москва, нашла је упориште у пројектима Николе Несторовића, почевши од хотела Бристол преко скоро свих потоњих пројеката стамбених зграда, учврстивши се у другој деценији двадесетог века као главни израз визуелног решавања фасаде у Београду.

Сталожено, толерантно, са ауторитетом, као што му је била и архитектура, Несторовић је своје богато знање преносио је својим студентима обликујући самосталне ствараоце. Писањем уџбеника омогућио је учење генерацијама студената и техничара на матерњем језику, стварајући прве уџбенике из области грађевинских конструкција, пољопривредних и привредних зграда као и санације грађевина од утицаја влаге. Својим делом *Грађевине и архитекти у Београду прошлог столећа*, поставио је темељ за историографију новије архитектуре Београда и Србије, пружајући незаобилазан извор за сва потоња истраживања. Целовитим схватањем

архитектонског дела, придајући подједнаку пажњу и имајући свест о значају позиције односно урбанизма објекта преко обликовних, функционалних, конструктивних и на крају ентеријерских детаља, види се комплетна личност која прожима и улогу уметника и инжињера, позиционирајући га као једног од најзначајнијих архитеката у Србији новијег доба.

Истраживањем дела Николе Несторовића, осветљава се позиција истакнутих архитеката у Србији, уочавају се промене односа наручиоца и ствараоца у првим годинама двадесетог века и у међуратном периоду, као и улога и утицај државних институција на обликовање архитектонског стваралаштва. Уз то истраживањем и анализом стамбене изградње у Будимпешти у првој половини двадесетог века, као и истраживањем обима и облика увоза типских ликорезачких елемената из Будимпеште, створила би се јаснија слика о узорима који су обележили декоративни и обликовни репертоар београдских здања првенствено у међуратном периоду. Кроз опсежно истраживање стваралачког опуса Николе Несторовића, отвара се потреба за даљим монографским истраживањима дела његових савременика, чиме би се добила јаснија слика међусобних утицаја и формирала основа за даља тумачења која подразумевају систематизацију стваралаштва.

VI КАТАЛОГ ДЕЛА

- 1. Конкурсни рад Евангелистичка црква-“Romanisher Centralbau”**
пројекат: 1896. године.
оригинални пројекат сачуван у архиви Музеја архитектуре Техничког универзитета у Берлину: *Architekturmuseum der Technischen Universität Berlin in der Universitätsbibliothek, Inv. Nr. 13827-13831,1.*
- 2. Царинарница у Забрежју**
пројекат: пре 1900. године реализован.
локација: Забрежје.
атрибуција: Споменица о отварању Универзитета, стр. 148; Списак објеката и пројеката Николе Несторовића:Музеј града Београда Ур 13786.
оригинални пројекат није сачуван: *Архив Југославије, 62- 371 VIII/2 III-4; Музеј града Београда, Ур 13783.*
- 3. Среско начелство Рековац**
пројекат: крај 19. века, реализован.
локација: Рековац.
атрибуција: Споменица о отварању Универзитета, стр. 148; Списак објеката и пројеката Николе Несторовића:Музеј града Београда Ур 13786.
објекат постоји, дограђен у више наврата, сада је пољопривредна школа,
оригинални пројекат није сачуван, историјска фотодокументација у власништву Боре Јелића.
- 4. Среско начелство са становима за чиновнике Бабушница**
пројекат: крај 19. века.
локација: Бабушница.
атрибуција: Споменица о отварању Универзитета, стр. 148; Списак објеката и пројеката Николе Несторовића:Музеј града Београда Ур 13786.
објекат постоји у измењеном стању, сада је основна школа а чиновнички станови су напуштени.
оригинални пројекат није сачуван.
- 5. Дечија болница за сиротну и напуштену децу у Београду**
пројекат: 1898. година (нереализован).
локација: Београд, Врачар.
оригинални пројекат публикован: Друштво за потпомагање и васпитавање сиротне и напуштене деце. Извештај управе о своме раду у 1898. години, Београд, 1899.
Никола Петровић, Дечија болница с писмима Јована в. Петровића свршенога медицинара, 1899.
наручилац: Друштво за потпомагање и васпитавање сиротне и напуштене деце.

6. **Споменик Књазу Милошу-чесма**
коаутор: Милорад Рувидић.
датум пројектовања: око 1899. Године.
датум изградње: 1900. године.
локација: Чајетина.
атрибуција: списак пројеката Милорада Рувидића, Архив Србије фонд Министарства Просвете.
објекат постоји.
оригинални планови нису сачувани .
наручилац: народ среза златиборског.
7. **Споменик ослободиоцима Ниша**
коаутор: Милорад Рувидић.
датум пројектовања: 1900, конкурс трећа награда (нереализован).
локација: Ниш.
атрибуција: списак пројеката Милорада Рувидића, Архив Србије фонд Министарства Просвете.
оригинални планови нису сачувани.
8. **Конкурсни пројекат за Окружно начелство и суд Ваљево**
пројекат: пре 1900. године (нереализован), конкурс прва награда.
локација: Ваљево.
атрибуција: Споменица о отварању Универзитета, стр. 148; Списак објеката и пројеката Николе Несторовића:Музеј града Београда Ур 13786; Архив Србије, фонд Министарства Унутрашњих дела.
оригинални пројекат није сачуван .
9. **Окружно начелство и суд Крагујевац**
пројекат: пре 1900. године.
изградња: 1901-1903. године.
локација: Крагујевац, Трг Радомира Путника бр.4.
атрибуција: Споменица о отварању Универзитета, стр. 148; Списак објеката и пројеката Николе Несторовића:Музеј града Београда Ур 13786; Архив Србије, фонд Министарства Унутрашњих дела.
објекат постоји, данас је Зграда суда.
оригинални пројекат није сачуван: *копије плана Музеј Науке и технике-фонд Николе и Богдана Несторовића, ТД фасикла 107.*
10. **Окружно начелство и суд Крушевац**
пројекат: пре 1900. године.
изградња: 1900-1902 године.
локација: Крушевац, Газиместанска бр.1.

атрибуција: Споменица о отварању Универзитета, стр. 148; Списак објеката и пројеката Николе Несторовића:Музеј града Београда Ур 13786; Архив Србије, фонд Министарства Унутрашњих дела.

објекат постоји, Градска скупштина.

оригинални пројекат није сачуван: *копије плана Музеј Науке и технике-фонд Николе и Богдана Несторовића, ТД фасикла 107*

11. **Зграда браће К. и Н. З. Поповића**

пројекат: око 1900. године.

локација: Београд, Угао Симине и Добрачине бр. 16.

атрибуција: Списак објеката и пројеката Николе Несторовића:Музеј града Београда Ур 13786.

објекат постоји, Метеоролошки институт.

оригинални пројекат није сачуван.

наручилац: браћа К. и Н. З. Поповића.

12. **Зграда Управе Фондова**

коаутор: Андра Стевановић.

датум пројектовања: 1901. године.

датум изградње: 1904. године.

локација: Београд, Трг Републике бр.1.

објекат постоји, дограђен део 1930-1932. Године, по пројекту арх.Војина Петровића, оштећен у Другом светском рату и обновљен, данас Народни музеј.

наручилац: Управа Фондова

извори: *Историјски Архив Београда ТД-VII-23-1930; Архив Југославије фонд 125; документација Завода за заштиту споменика културе града Београда.*

13. **Конкурсни рад за дом Народне Скупштине**

датум пројектовања: 26. 08 . 1901, конкурс откуп (нереализован), мото „Покушај“.

локација: Београд, Трг Николе Пашића бр. 13.

скица: *Музеј града Београда Ур 13799.*

14. **Дом Милоша Великог**

изграђено: 1902. године.

локација: Горњи Милановац, Милоша Великог бр.11.

атрибуција: Споменица о отварању Универзитета, стр. 148; Списак објеката и пројеката Николе Несторовића:Музеј града Београда Ур 13786.

наручилац: добровољни прилог грађана

објекат постоји,преправљен, зграда Гимназије.

оригинални пројекат није сачуван: *Архив Југославије фонд Министарства грађевина 62, досије 1462.*

15. **Топло купатило**

датум пројектовања: 1902. године.

датум изградње: 1902-1903. године.

локација: Врањска бања.

објекат не постоји.

оригинални планови нису сачувани: *Архив Србије фонд Министарства Унутрашњих Дела-Санитетски одсек, Регистар 1902.*

16. **Кућа Воје Марковића**

коаутор: Андра Стевановић.

датум изградње: пре 1903. године.

локација: Београд, Теразије бр. 38.

атрибуција: Споменица о отварању Универзитета, стр. 148; Списак објеката и пројеката Николе Несторовића: Музеј града Београда Ур 13786.

наручилац: др Воја Марковић.

објекат постоји, 1928. године дозидана још три спрата, пројектант арх. А.

Драгићевић.

оригинални пројекат није сачуван: *Историјски Архив Београда ТД 3-3-28, 1-18-1923.*

17. **Полицијска станица у Топчидеру**

коаутор: Милорад Рувидић.

датум пројектовања: пре 1905, (нереализован).

атрибуција: списак пројеката Милорада Рувидића, Архив Србије фонд. пројекат није сачуван.

18. **Павиљони болнице у Нишу**

пројекат: пре 1905. године реализован.

објекат завршен: 1910. године.

локација: Ниш, угао Булеvara Зорана Ђинђића и Зетске улице

објекат постоји, данас Клинички центар

оригинални пројекат фасаде: *Архив Југославије, фонд Министарства грађевина 62-209.*

19. **Павиљони болнице у Чачку**

пројекат: пре 1905. године нереализован.

атрибуција: Споменица о отварању Универзитета, стр. 148; Списак објеката и пројеката Николе Несторовића: *Музеј града Београда Ур 13786.*

20. **Павиљони болнице у Зајечару**

пројекат: пре 1905. године реализован.

изградња: 1906-1912. године.

атрибуција: Споменица о отварању Универзитета, стр. 148; Списак објеката и пројеката Николе Несторовића: *Музеј града Београда Ур 13786.*

локација: Зајечар, Расаdничка бб.
објекат постоји, Здравствени центар Зајечар.
оригинални пројекат није сачуван.

21. Кућа Николе Несторовића

датум пројектовања: 1903. година.
датум изградње: 1904. година.
локација: Београд, Кнеза Милоша бр. 40.
објекат постоји .
оригинални пројекти: *Музеј града Београда Ур 13779, Ур 13798.*

22. Црква у Тополи

датум пројектовања: 1904 (нереализован), прва награда на конкурс.
локација: Топола.
наручилац: Краљ Петар Карађорђевић.
оригинални пројекат није сачуван.

23. Кућа Миливоја Павловића

датум пројектовања: 1904. година.
датум изградње: 1905. година.
локација: Београд, Топличин венац бр. 6.
наручилац: Миливоје Павловић.
објекат постоји, 1921. године дозидан још један спрат прорачун Никола Несторовића измене потписао Богдан Несторовић.
планови дозиђивања: *Историјски Архив Београда ТД 7-9-22.*

24. Зграда Врачарске задруге

коаутор: Андра Стевановић.
датум пројектовања: 1905. године (нереализован).
локација: Београд, Теразије 16 (стари назив Краља Милана бр. 22).
наручилац: Врачарска Задруга.
оригинални планови: *Музеј града Београда Ур 3997- 3999.*

25. Кућа Јована Севдића

датум пројектовања: 1905 . године (нереализован).
локација: Београд, Крунска бр.73.
наручилац: Јован Севдић.
оригинални планови: *Музеј града Београда Ур 11622.*

26. Зграда Београдске Задруге

коаутор: Андра Стевановић.
датум пројектовања: 1905. године.
датум изградње: 1905-1907. године.
локација: Београд, Карађорђева улица бр. 48.

наручилац: Београдска Задруга.

објекат постоји

извори: *Музеј града Београда Ур 13801-13802; документација Завода за заштиту споменика културе града Београда.*

27. Зграда у дворишту зграде Београдске задруге

коаутор: Андра Стевановић.

датум пројектовања: 1906. године.

датум изградње: 1907. године.

локација: Београд, Карађорђева бр. 48.

наручилац: Београдска Задруга.

објекат постоји.

оригинални планови: *Музеј града Београда Ур 11641*

28. Зграда трговца Стаменковића-„Зграда са зеленим плочицама“

датум пројектовања: 1905. године.

датум изградње: 1907. године.

локација: Београд, Краља Петра Карађорђевића бр. 41.

наручилац: трговац Светозар Стаменковић.

објекат постоји.

оригинални планови: *Музеј града Београда Ур 3927-3947.*

29. Кућа Сретена Алексића

датум пројектовања: 1907. године.

датум изградње: 1907. године.

локација: Београд, Делиградска бр.1.

наручилац: Сретен Алексић, трговац.

објекат постоји

оригинални планови: *Музеј града Београда Ур 11644.*

30. Кућа Ђорђе Несторовића

датум пројектовања: 1907. године (реализован).

локација: Београд, Рељина бр. 2.

наручилац: Ђорђе Несторовић, касациони судија.

објекат не постоји.

оригинални планови: *Музеј града Београда Ур 11627.*

31. Хотел Српски Краљ

коаутор: Андра Стевановић.

датум изградње: преправка у оквиру постојеће зграде око 1907 године.

локација: Београд, Угао Тадеуша кошћушка и Васе Чарапића .

објекат срушен у бомбардовању 1941; 1927-1928. године подигнути трећи и четврти спрат 1931. године реновиран.

наручилац: Врачарска задруга.

атрибуција: Богдан Несторовић *Архитектура Србије у XIX веку*. (Београд : Арт пресс, 2006), стр. 373.

оригинални планови не постоје: *Историјски Архив Београда ТД 11-7-27*.

32. Конкурсни рад за зграду Управе монопола

коаутор: Драгутин Ђорђевић.

датум пројектовања: 1908. године. (нереализован), конкурс друга награда.

локација: Београд, Угао Немањине улице и Кнеза Милоша.

наручилац: Управа монопола.

пројекат публикован: Маслаћ, Драгутин. „Скице за зграду монополске управе“, *Српски Технички Лист*, бр. 13, 14, 15, и 16, (1909), 96-98, 105-107, 113-115, 121-123.

33. Кућа Уроша Предића

датум изградње: 1909. године.

локација: Београд, Светогорска бр. 27.

атрибуција: Списак објеката и пројеката Николе Несторовића: Музеј града Београда Ур 13786.

наручилац: Јосиф Предић.

објекат постоји.

извор: *документација Завода за заштиту споменика културе града Београда*.

34. Хотел Бристол- Гранд хотел „Задруга“ – Бристол

датум пројектовања: 1910. године.

датум изградње: 1912. године.

локација: Београд, Карађорђева бр. 50.

наручилац: Београдска Задруга.

објекат постоји, 1935. године преправка три стана у хотелске собе по пројекту арх. М. Ђорђевић, данас у власништву Војне установе Дедиње.

извор: *Историјски Архив Београда ТД 6-6-1935 –преправка Ђ. М. Ђорђевић, 21-11-1940- склониште; документација Завода за заштиту споменика културе града Београда*.

35. Учитељски дом

датум пројектовања: 1910. године.

датум изградње: до краја 1910. године.

локација: Београд, Угао булевара ЈНА, Катићеве бр. 17 и Бирчанинове улице.

наручилац: Удружење учитеља.

објекат срушен у бомбардовању 1941. године .

оригинални планови: *Музеј града Београда Ур 11633-11634*.

36. Санаторијум Врачар

коаутор: Ђорђе Мијовић статички прорачун.

датум изградње: 1910. године.

локација: Београд, Угао Бирчанинове и Ресавске бр.51.
објекат постоји, 1921. пројекат доградње Никола Несторовић, 1936. дозиђивање мансарде арх. Н. Новаковић, данас Уролошка клиника.
наручилац: др. Ј. Генчић, др. Љ. Здравковић, др. Леон Коен, др. Никола Крстић.
извор: *Историјски Архив Београда ТД 1-73-1921.*

37. Пасаж Николе Спасића-пасаж и стамбена зграда

датум пројектовања: највероватније 1910. године.
датум изградње: 1912. године.
локација: Београд, Обилићев Венац 17, Кнез Михаилова бр. 19.
објекат постоји, стаклени кров пасажа уклоњен 1940, порушен део пасажа ка Кнез атрибуција: Списак објеката и пројеката Николе Несторовића: Музеј града Београда Ур 13786.
Михаиловој улици и дозидан по пројекту арх. Владислава Д. Владисављевића.
оригинални пројекат није сачуван: планови преправке Историјски Архив Београда ТД 15-52-28.

38. Кућа Петра Торбаревевића-зграда

датум пројектовања: 1911. године.
локација: Београд, Васе Чарапића стари број 23.
наручилац: Петар Торбаревић.
објекат срушен.
оригинални планови: *Музеј града Београда Ур 11619, и планови преправке Историјски Архив Београда ТД 16-33-1927.*

39. Кућа Павла Хорстига

датум пројектовања: 1911. године.
локација: Београд, Светозара Марковића бр. 48.
инвеститор: Павле Хорстиг.
објекат срушен.
оригинални планови: *Музеј града Београда Ур 11620.*

40. Кућа Милана Павловића

датум пројектовања: 1911. године.
датум изградње: 1912. године.
локација: Београд, Угао Грачаничке бр. 18 и Вука Караџића.
наручилац: Милан Павловић.
објекат постоји, 1928. преправке И. Белић, 1932. највеће промене арх. А. Јанковић, после Другог светског рата преправке М. А. Ђорђевић.
оригинални планови: *Музеј града Београда Ур УР11635-11639; планови преправке Историјски Архив Београда ТД 16-33-1927.*

41. Кућа Паје Мијатовића

датум пројектовања: 1912. године.
локација: Београд, Симица бр. 15.
наручилац: Паја Мијатовић.
објекат постоји у дворишту, преправљен.
оригинални планови: *Музеј града Београда Ур 11628-11630.*

42. Зграда Кредитне задруге

коаутор: Андра Стевановић.
датум изградње: преправка у оквиру постојеће зграде 1912. године.
локација: Београд, Краљев Трг бр.11.
објекат срушен.
наручилац: Кредитна задруга.
оригинални планови: *Музеј града Београда Ур 11623.*

43. Кућа др. Николе Николића

датум пројектовања: 1912. године (нереализован).
локација: Београд, Дечанска бр. 35.
инвеститор: Никола Николић.
оригинални планови: *Музеј града Београда Ур 11645-11647.*

44. Кућа Љубомира Ненадовића-Кућа Банке Николе Бошковића

датум пројектовања: први неуреализовани пројекат 1913. године и исте године други уреализовани.
локација: Београд, Драгослава Јовановића бр. 1 (Дворска Улица).
наручилац: др Љубомир Ненадовић.
објекат постоји, преправљен 1939/1940. Године када је прешао у власништво фирме Путник, измењена фасада и дозидан спрат по пројекту арх. Ђ. Ђорђевић.
оригинални планови: *Музеј града Београда Ур 11621, Историјски Архив Београда ТД 7-1-22.*

45. Зграда Светислава Андрејевића

датум пројектовања: 1914 године.
датум изградње: 1920 године.
локација: Београд, Поп Лукина бр. 22.
наручилац: Светислав Андрејевић.
објекат срушен.
оригинални планови: *Музеј града Београда Ур 11648- 11649, Историјски Архив Београда ТД 14- 36- 24.*

46. Универзитетска библиотека

коаутор: Драгутин Ђорђевић.
датум пројектовања: 1919. године.
датум изградње: 1925. године.

локација: Београд, Булевар краља Александра бр.71.
наручилац: Карнегијев фонд.
објекат постоји.
извор: *Музеј Науке и технике-фонд Николе и Богдана Несторовића, техничка документација фасикла 107; документација Завода за заштиту споменика културе града Београда.*

47. Кућа Јосифа Алкалаја

датум пројектовања: преправка постојеће зграде 1920. године.
локација: Београд, Краља Петра бр. 26, (стари број 30-32).
наручилац: браћа Алкалај.
објекат постоји .
оригинални планови: *Историјски Архив Београда ТД 16-26-23.*

48. Кућа Ото Голднера

датум пројектовања: 1920. године.
локација: Београд, Војводе Добрњца бр. 13.
наручилац: Ото Голднер, грађевинар.
објекат не постоји.
оригинални планови: *Историјски Архив Београда ТД 1-66-1920.*

49. Магацин Банке Н.Бошковић

датум пројектовања: 1920. године.
датум изградње: 1921-22. године.
локација: Београд, угао Дунавске, Јеврејске бр. 32 и Банатске улице
наручилац: Банка Бошковић.
објекат постоји.
оригинални планови: *Историјски Архив Београда ТД 7-1-22.*

50. Зграда Банке Бошковић

датум пројектовања: 1921-1922. године.
датум изградње: 1923-25. године.
локација: Београд, Јеврејска бр. 30.
наручилац: Банка Бошковић.
објекат постоји.
оригинални планови: *Историјски Архив Београда ТД 7-1-22.*

51. Кућа Александра Белића-зграда

датум пројектовања: 1921. године.
датум изградње: 1922. године.
локација: Београд, Ресавска бр. 28.
наручилац: проф. др Александар Белић.
објекат постоји.
оригинални планови: *Историјски Архив Београда ТД 7-12-1922.*

- 52. Магацин Француско-Српске банке**
коаутор: Ашканази прорачун конструкције.
датум пројектовања: 1921. године.
датум зидања: 1922-1923. године.
локација: Београд, Херцеговачка бр. 6.
наручилац: Француско-Српска банка.
објекат постоји, реконструисан 1970. године по пројекту арх. С. Распоповића,
данас продавница намештаја.
оригинални планови: *Историјски Архив Београда ТД 28-V-1921.*
- 53. Кућа Ђорђа Несторовића**
датум пројектовања: 1921. године (реализован).
локација: Београд, Рељина бр. 2.
наручилац: Ђорђе Несторовић.
објекат не постоји.
оригинални планови: *Историјски Архив Београда ТД 10- 21- 22.*
- 54. Кућа Давида Алкалаја**
датум пројектовања: 1921. године.
датум изградње: 1922. године.
локација: Београд, Цара Лазара бр. 9.
наручилац: Давид Алкалај.
објекат постоји.
оригинални планови: *Историјски Архив Београда ТД 8-9-1923.*
- 55. Кућа Давида Алкалаја**
датум пројектовања: 1921. године.
датум изградње: 1923. године.
локација: Београд, цара Лазара бр. 11.
наручилац: Давид Алкалај.
објекат постоји.
оригинални планови: *Историјски Архив Београда ТД 8-9-1923.*
- 56. Кућа Јосифа Алкалаја**
датум пројектовања: 1922. . године, прва варијанта из 1921. године.
датум зидања: 1923. године.
локација: Београд, углу Високог Стевана бр. 19 и Дубровачке бр. 12.
наручилац: Јосиф Алкалај.
објекат постоји, 1948. године дозидан спрат.
оригинални планови: *Историјски Архив Београда ТД IV-19-1923.*

57. Зграда Љубе Михајловића

датум пројектовања: 1922. године.

датум изградње: 1924. године.

локација: Београд, Палмотићева бр. 14.

наручилац: Љуба Михајловић.

објекат срушен у бомбардовању 1941. Године.

оригинални планови: *Историјски Архив Београда ТД 19-26-22.*

58. Зграда Михајла Петровића

датум пројектовања: 1922. године.

датум изградње: 1924. године.

локација: Београд, угао Палмотићеве бр. 12 и Светогорске бр. 37.

наручилац: Михајло Петровић.

објекат постоји.

оригинални планови: *Историјски Архив Београда ТД 2-12-1924.*

59. Кућа Миливоја Павловића

датум пројектовања: 1922. године.

датум изградње: 1923. године.

локација: Београд, угао Чубрине улице и Топличиног венца бр. 4.

наручилац: Миливоје Павловић.

објекат постоји, 1923. године инжењер Ашкенази ради план мансарде, дозидана још два спрата после Другог светског рата.

оригинални планови: *Историјски Архив Београда ТД 7-9-1922.*

60. Кућа зграда Милоша Петронијевића

датум пројектовања: 1922. године.

датум изградње: 1924. године.

локација: Београд, Кнеза Милоша бр. 19.

наручилац: Милош Петронијевић.

објекат постоји.

оригинални планови: *Историјски Архив Београда ТД 16-33-22.*

61. Кућа Васе Поповића, „палата Батињол“

датум пројектовања: ро;etak 1923. године.

датум изградње: 1923. године.

локација: Београд, Теразије бр. 12 .

наручилац: Васа Поповић.

објекат постоји, измене на порталу зграде изведене 1935. године .

оригинални планови: *Историјски Архив Београда ТД 2-40-1922.*

62. Кућа Николе Виторовића

датум пројектовања: 1923. године.

датум изградње: 1923. године.

локација: Београд, угао Маршала Бирјузова бр. 53 и 53а и Поп Лукине бр. 16.
наручилац: Никола Виторовић.
објекат постоји.
оригинални планови: *Историјски Архив Београда ТД 4-1-1922.*

63. Зграда Министарства пољопривреде и вода и Министарства шума и рудника

датум пројектовања: први пројекат 1921-1924. године.
коаутор другог пројекта: Драгиша Брашован.
датум изградње: 1925-1930. године.
локација: Београд, Кнеза Милоша бр. 24-26.
наручилац: Министарство вода и пољопривреде .
објекат постоји, фасаде и ентеријер изведени по пројекту архитекте Николе Краснова.
извор: *Архив Југославије фонд Министарства грађевина 62.*

64. Зграда Техничког факултета

коаутор: Бранко Таназевић.
датум пројектовања: 1923-1925. године.
датум изградње: 1931. године.
локација: Београд, Булевар Краља Александра бр. 73.
објекат постоји.
оригинални планови: *Архив Југославије фонд Министарства грађевина 62.*

65. Кућа Витомира Константиновића

сарадник: Богдан Несторовић-аутор, Никола је оверио пројекат.
датум пројектовања: 1925. године.
датум изградње: 1927. године.
локација: Београд, Краља Милана бр. 3.
наручилац: Витомир Константиновић.
објекат постоји.
оригинални планови: *Историјски Архив Београда ТД XII-1-1926.*

66. Кућа Предић Марије

датум пројектовања: 1926. године.
датум изградње: 1929. године
локација: Београд, Жоржа Клеменсоа бр. 29.
наручилац: Предић Марија.
објекат постоји.
оригинални планови: *Историјски Архив Београда ТД 19-14-29.*

67. Кућа Лепе Поповић

сарадник: Богдан Несторовић-аутор, а Никола Несторовић је потписао и статички прорачун.
датум пројектовања: 1926. године.

датум изградње: 1927. године.
локација: Београд, Маршала Бирјузова бр. 44 .
наручилац: Лепа Поповић.
објекат не постоји у пројектованом стању.
оригинални планови: *Историјски Архив Београда ТД 2-1-1927.*

68. Задужбина Луке Ћеловића

сарадник: Богдан Несторовић.
датум пројектовања: 1928. године.
датум изградње: 1928-29. године.
локација: Београд, Карађорђева бр. 65, Загребачка бр. 1-9 и у Улици Гаврила
Принципа бр. 16.
наручилац: Задужбина Луке Ћеловића.
објекат постоји.
оригинални планови: *Историјски Архив Београда ТД 26-219-1940.*

VII ЛИТЕРАТУРА

АРХИВСКИ ИЗВОРИ

Музеј града Београда – (МГБ)
Архив Србије – (АС)
Архив Југославије – (АЈ)
Историјски архив Београда – (ИАБ)
Завод за заштиту споменика културе града Београда
Архив Музеја Науке и Технике у Београду
Завод за заштиту споменика културе Крагујевац
Архив Српске академије наука и уметности – (САНУ)
Народна библиотека Србије – (НБС)

ПЕРИОДИКА – (дневни, недељни и месечни листови, часописи и билтени,
годишњаџи)

Београдске општинске новине
Време
Дело
Нова искра
Правда
Политика
Српске новине
Српски књижевни гласник
Српски Технички лист
Технички лист
Технички гласник
Уметнички преглед

ИЗВОРИ: НОВИНСКИ И СТРУЧНИ ЧЛАНЦИ, КЊИГЕ И БРОШУРЕ ИЗ НЕСТОРОВИЋЕВОГ ВРЕМЕНА

- Агапова-Илић, Марија. „Поводом освећење Библиотеке и Музеја Општине града Београда 11. Јануара 1931. године“, *Београдске општинске новине* (1. фебруара 1931), 164-168.
- Адресна књига Београда 1912: адресе београдског становништва : I по азбучном реду презимена, II по улицама, III по занимањима, IV установе, друштва, државна и општинска надлежства, индустријска предузећа и.т.д.* (Београд: Безбедност, 1912).
- Аноним. „Грађевински закон за Београд“, Српски Технички лист, (1896), 189.
- Аноним. „Извештај Управног одбора удружења Српских инжењера и архитеката о раду и стању Удружења у години 1896/97 и 1897/98“, *Српски Технички лист*, бр. 7 и 8, (1898), 99-100.
- Аноним. „Рад грађевинског савета“, *Српски Технички лист*, бр. 11 и 12, (1898) 197.
- Аноним. „Закон о уређењу министарства грађевина“, *Српски Технички лист*, бр. 1,2,3, (1899), 26-31.
- Аноним. „Разно“, *Нова искра* бр. 7, (1899), 124.
- Аноним. „Са париске изложбе“, *Нова Искра*, бр.5, (1900), стр. 156.
- Аноним. „О Париској изложби“, *Нова Искра* (1900), стр. 256.
- Аноним. „Пројекат за нову зграду Управе фондова“, *Технички гласник*, бр. 1, (17. 06. 1901), 2.
- Аноним. „Оцењивачки суд за оцену подесних скица пројекта нове зграде Управе фондова“, *Технички гласник*, бр. 2, (24. 06. 1901), 4.
- Аноним. „Предлог правила о давању планова у израду конкурсом“, *Технички гласник*, бр. 6, (22. 07. 1901), 2.
- Аноним. „Објаве и Лицитације“, *Технички гласник*, бр. 9, (15. 08. 1901), 5.
- Аноним. „Наше примедбе на овај стечај“, *Технички гласник*, бр. 10, (19. 08. 1901), 2-3.
- Аноним. „Калкулације „Компетентног“, *Технички гласник*, бр. 11, (26. 08. 1901), 2-3.
- Аноним. „О новој згради Управе фондова“, *Технички гласник*, бр. 10 (19. 08. 1901), 4.
- Аноним. „Наши гласови“, *Технички гласник*, бр. 14, (16. 09. 1901), 5.
- Аноним. „Наши гласови“, *Технички гласник*, бр. 16, (30. 09. 1901), 3.
- Аноним. „Објаве и Лицитације“, *Технички гласник*, бр. 21, (04. 11. 1901), 7.
- Аноним. „Објаве и Лицитације“, *Технички гласник*, бр. 22, (11. 11. 1901), 7.
- Аноним. „Огласи“, *Технички гласник*, бр. 23, (18. 11. 1901), 7.
- Аноним. „Списак сарадника“, *Технички гласник*, бр. 29, (30. 12. 1901), 4.
- Аноним. „Наши гласови“, *Технички гласник*, бр. 1, (06. 01. 1902), 3.
- Аноним. „Скице за преглед за дом Народног представништва“, *Технички гласник*, бр. 4, (27. 01. 1902), 7.
- Аноним. „Наши гласови“, *Технички гласник* бр. 6, (10. 02. 1902), 3-4.
- Аноним. „Извештај господину министру о прегледу и оцени скица за пројекат Дома народног представништва“, *Технички гласник* бр. 10, (10. 03. 1902), 2-3.
- Аноним. „Извештај господину министру о прегледу и оцени скица за пројекат Дома народног представништва“, *Технички гласник* бр. 11, (17. 03. 1902), 3-4.

- Аноним. „Пројекти за парламент“, *Технички гласник* бр. 23, (09. 07. 1902), 5.
- Аноним. „Драгутин С. Милутиновић“, *Нова Искра*, 1902, стр. 25-26.
- Аноним. „Конкурс за цркву у Тополи“, *Српске новине*, бр. 276, (4. 12. 1903), 2.
- Аноним. „Кад ће бити?“, *Политика*, (13. 01. 1904), 2.
- Аноним. „Црква у Тополи“, *Политика*, (08. 02. 1904), 2-3.
- Аноним. „Изложба у Маршалату“, *Политика*, (09. 02. 1904), 2.
- Аноним. „Нова зграда“, *Политика*, (13. 04. 1904), 2.
- Аноним. „Краљ у новој згради Управе фондова“, *Политика*, (18. 04. 1904), 2.
- Аноним. „Управа фондова“, *Политика*, (21. 04. 1904), 3.
- Аноним. „Управа фондова“, *Политика*, (27. 04. 1904), 3.
- Аноним. „Југословенска изложба“, *Политика*, (29. 06. 1904), 2-3.
- Аноним. „Карађорђева улица“, *Политика*, (21. 12. 1904), 2-3.
- Аноним. „Правила за организовање конкурса“, *Српски Технички Лист*, (јануар/децембар 1904), 75-77.
- Аноним. „Србија на Париској изложби“, *Бранково коло* бр.16, (1906), стр.506.
- Аноним. „Сликарска изложба“, *Политика*, (02. 04. 1906), 2.
- Аноним. „Уметничка Изложба“, *Политика*, (27. 04. 1906), стр. 3.
- Аноним. „Вести“, *Српски Технички Лист* бр.2, (3.септембар1906), 79.
- Аноним. „Вести“, *Српски Технички Лист* бр.3, (10.септембар1906), 88.
- Аноним. „Вести“, *Српски Технички Лист* бр.10, (1906), 15.
- Аноним. „Тополска црква“, *Политика* (15. 09. 1907), 2.
- Аноним. „Његово Величанство Краљ у Тополи“, *Српске новине*, (25. 09. 1907), 1.
- Аноним. „Његово Величанство Краљ у Тополи“, *Српске новине*, (26. 09. 1907), 6.
- Аноним. „Задужбина његовог величанства краља у Тополи“, *Српске новине*, (27. 09. 1907), 1.
- Аноним. „Српски Краљевски Универзитет, Универзитетске власти и преглед предавања у зимском семестру 1907-8. школске године“, *Српске новине*, (28. 09. 1907), стр. 1
- Аноним. „Значај задужбине Његовог Величанства Краља у Тополи“, *Српске новине*, (28.09. 1907), 3.
- Аноним. „Повеља за задужбину Његовог Величанства Краља Петра у Тополи“, *Српске новине*, (28.09. 1907), 3.
- Аноним. „Вести“, *Српски Технички Лист*, бр.7, (18. фебруар 1907.), 59.
- Аноним. „Оправка среске зграде у Бабушници“, *Српски Технички Лист*, бр.11, (1907), 86.
- Аноним. „Вести“, *Српски Технички Лист*, бр.16, (22. април 1907.), 140.
- Аноним. „Вести“, *Српски Технички Лист*, бр.33, (19. август 1907), 288
- Аноним. „Српски Краљевски Универзитет, Универзитетске власти и преглед предавања у летњем семестру 1908. школске године“, *Српске новине*, (16.02. 1908), 2.
- Аноним. „Стечај за израду скица за нову зграду Управе Државних Монопола“, *Српске новине*, (24.05. 1908), 2.
- Аноним. „Стечај за израду скица за нову зграду Управе Државних Монопола“, *Српске новине*, (01.06. 1908), 2.

Аноним. „Стечај за израду скица за нову зграду Управе монопола“, *Српски Технички Лист*, бр. 24, (15. јун 1908), 228.

Аноним. „Оправка царинарнице у Забрежју“, *Српски Технички Лист*, бр.29, (20. јул 1908), 270.

Аноним. „Вести“, *Српски Технички Лист*, бр.33, (17. август 1908), 302.

Аноним. „Резултати конкурса за зграду Управе Монопола“, *Српски Технички Лист*, бр. 44, (29. октобра 1908), 389.

Аноним. „Дневне вести“, *Политика*, (13. 01. 1909), 2.

Аноним. „Карађорђевог споменика“, *Политика* (10. 06. 1909), 2.

Аноним. *Српски Технички лист* бр. 6 (11. фебруар1909), 45.

Аноним. „Објаве и Лицитације“ *Српски Технички лист* бр. 20 (17. мај 1909), 4.

Аноним. „Објаве и Лицитације“ *Српски Технички лист* бр. 23 (5. јун 1909), 4.

Аноним. *Српски Технички лист* бр. 24, (14. јун 1909.), 200.

Аноним. „Објаве и Лицитације“ *Српски Технички лист* бр. 32 (9. август 1909), 4.

Аноним. „Објаве и Лицитације“ *Српски Технички лист* бр. 33 (16. август 1909), 4.

Аноним. „Објаве и Лицитације“ *Српски Технички лист* бр. 37 (13. септембар1909), 4.

Аноним. „Објаве и Лицитације“ *Српски Технички лист* бр. 43 (26. октобар1909), 4.

Аноним. *Српски Технички лист* бр. 2 (10. јануар 1910), 16.

Аноним. „Радови у округу Ваљевском 1909“ *Српски Технички лист* бр. 13, (28. март 1910), 102.

Аноним. „Одобрење за изградњу“ *Српски Технички лист* бр. 18 и 19, (9. мај 1910), 156.

Аноним. „Инжињери и политика“, *Српски Технички лист* бр.6, (06 фебруар 1911.), 46.

Аноним. „Извештај о радовима у округу пиротском у 1910. години“, *Српски Технички Лист* бр.11, (13.март 1911), 85-87 .

Аноним. „Учитељски дом“, *Штампа* (13. 07. 1910), 1.

Аноним. *Српски Технички лист* бр. 32, (2. Август 1912.) , 256.

Аноним. *Српски Технички лист* бр. 3 и 4 (26. јануар 1914), 39.

Аноним. „Списак редовних чланова Удружења Српских инжињера и архитеката“ *Српски Технички лист*, бр. 1, (1918), 11.

Аноним. „Подизање државних зграда“, *Политика* (10. 02. 1921), 3.

Аноним. „Питање државних грађевина“, *Политика* (14. 02. 1921), 3.

Аноним. „Државне зграде“, *Политика* (28. 02. 1921), 3.

Аноним. „Подизање Београда“, *Политика* (18. 03. 1921), 3.

Аноним. „Карнегијев дар Полагање темеља Универзитетске библиотеке“, *Политика*, (24. 06. 1921), 2.

Аноним. „Оглас“, *Политика* (06.март 1922), 3.

Аноним. „Razne vesti“, *Tehnički list*, br. 19, (01.10. 1924), 248.

Аноним. „Vesti iz udruženja“, *Tehnički list* br 1, (01.01. 1925), 15-16.

Аноним. „Vesti iz udruženja“, *Tehnički list* br 4, (15.02. 1925), 63-64.

Аноним. „Razne vesti“, *Tehnički list* br 10, (15.01. 1925), 12-13.

Аноним. „Vesti iz udruženja rad sekcije Beograd U.J.I.A. u mesecu oktobru 1924. godine“, *Tehnički list* br 17, (01.09. 1925), 279.

- Аноним. „Рад Секције УЈИА у месецу октобру 1924 године“, *Технички лист* бр. 18, (1925), 279.
- Аноним. „Vesti iz udruženja“, *Tehnički list* br. 2., (01.12. 1925), 358.
- Аноним. „Нове грађевине у Београду“, *Политика*, (04. 02. 1925), 3.
- Аноним. „Нови технички факултет на Тркалишту. Зидање треба да почне идућег месеца“, *Политика*, (2. 07. 1925), 5.
- Аноним. „Универзитетска библиотека“, *Политика*, (23. 05. 1926), 9.
- Аноним. „Краљ у Универзитетској библиотеци“, *Политика* (20. 05. 1926), 8.
- Аноним. „Како се зида у Београду“, *Политика* (21. 05. 1926), 3.
- Аноним. „Освећење Универзитетске библиотеке“, *Политика* (25. 05. 1926), 7.
- Аноним. „Полагање темеља за зграду Техничког факултета“, *Политика*, (30. 05. 1926), 10.
- Аноним. „Изложба радова студената архитектуре. Радови нових архитеката који ће зидати нови Београд“, *Политика*, (19. 02. 1928), 4.
- Аноним. „Изложба радова студената архитектуре“, *Правда*, (20. 02. 1928), 5.
- Аноним. „Довршење Техничког факултета“, *Време*, (26. 01. 1929), 2.
- Аноним. „Радови на згради Техничког факултета“, *Политика*, (31. 07. 1929), 8.
- Аноним. „Довршење Техничког факултета, највеће зграде на Балкану“, *Правда*, (26. 09. 1929), 6.
- Аноним. „Радови на Техничком факултету, највећој згради на Балкану довршени су“, *Време*, (22.10.1929), 7.
- Аноним. „Награда из архитектуре“, *Политика*, (21. 01. 1930), стр. 6.
- Аноним. „Четири награђене куће у Београду“, *Политика*, (24. 01. 1930), 7.
- Аноним. „Нови Београд у старом стилу“, *Време*, (24. 01. 1930), 7.
- Аноним. „Подизање монументалних палата у Београду, Сарајеву, Нишу и Цетињу“, *Време*, (5. 02. 1930), 7.
- Аноним. „Razne vesti“, *Tehnički list* br 10, (15.01. 1930), 12-13.
- Аноним. „Освећење општинске библиотеке и Музеја 11. Јануара 1931. године“, *Београдске општинске новине*, (1. фебруар 1931), 156-161.
- Аноним. „Зграда Техничког факултета биће готова овог лета“, *Политика*, (20. 03. 1931), 8.
- Аноним. „Технички факултет сели се идућег месеца у нову зграду, највећу у нашој земљи“, *Време*, (19. 08. 1931), 7.
- Аноним. „Освећење нове зграде Техничког факултета“, *Време*, (19. 10. 1931), 5.
- Аноним. „Свечано освећење нове зграде Техничког факултета“, *Правда*, (19. 10. 1931), 5.
- Аноним. „Зграда Управе монопола у којој ће бити смештено и председништво владе биће највећа и најрепрезентативнија у земљи“, *Време*, (13. 04. 1937), ---
- Аноним. „Извештај оцењивачког суда са утакмице за израду идејних скица за уређење и архитектонску обраду тргова Кнежев споменик и Престолонаследниковог и у улицама Коларчевој, Краља Алберта, Кнез Михаиловој и Краља Милана“, *Београдске општинске новине*, бр. 4-6, (1937), 324- 338.
- Аноним. „Резултати конкурса за уређење тргова Престолонаследниковог и Кнежев

- Споменик“, *Београдске општинске новине*, бр. 4-6, (1937), 338- 340.
- Аноним. „Дозволе за преправку зграде децембар:1939“, *Београдске општинске новине*, (фебруар.1940), 137.
- Борисављевић, Милутин. „Проблем симетрије у архитектури“, *Уметнички преглед*, књ. 1, (1938), стр.328-329.
- Богдановић, др. Јован. „Санитет и болнице у Нишу од ослобођења до данас“, *Нишки нови лист, Видовдан*, (1937), 7.
- Гагић, Ч. „Технички радови у округу Ваљевском“, Српски Технички Лист бр.23 и 24, (3. и 10. децембар 1906).
- Ђорђевић, Драгутин. „Пројект за здање Првостепеног Суда округа подунавског и VII пука окружне Команде у Београду“, *Српски Технички лист*, бр. 9 и 10, (1898) 155-156.
- Ђ. О. „Архитектонско одељење Министарства грађевина (посвећено господину министру)“, *Српски Технички Лист* бр.16, (22. април 1907), 133-134.
- Јоксимовић, М. „Техничка ревизија у Министарству Грађевина“, *Српски Технички Лист* бр.17, (27. април 1908), 144-145.
- Живановић, Душан, Капетановић, Милан, Стевановић, Андра. „Извештај господину Министру Грађевина о прегледу и оцени скица за пројекат Дома Народне скупштине“, *Технички гласник* бр. 10, 11 (10. 03. 1902), (17. 03. 1902), 2-3, 3-4.
- Zloković, Milan. „Stara i nova shvatanja“, *Arhitektura*, br.5, (1932), 143-144.
- Зрнић, Ј.Т. „Технички радови у Ваљеву“, Српски Технички Лист бр7, (13. Август 1906), 53.
- Каниц, Феликс. *Србија, земља и становништво*, књ. 1-2, (Београд: LOGOS ART 2007).
- Карић, Владимир. *Србија, опис земље, народа и државе*, (Београд : Краљевско-српска државна штампарија, 1887).
- Којић, Бранислав. „Симболизам у архитектури“, *Технички лист*, бр. 15-16, (1939), 185.
- Königliche Technische Hochschule zu Berlin - Programm für das Studienjahr 1894-95, 1895-96, www.architekturmuseum-berlin.de,
- Кулунџић. З. „Разговори с београдским уметницима и књижевницима, Сликар Урош Предић“, *Београдске општинске новине*, (1939), 554-560.
- Леко, М. Димитрије. „Нове зграде Техничког факултета београдског Универзитета“, *Технички лист*, бр. 5, (10. 03.1926), 65-66.
- Леко, М. Димитрије. „Нова зграда Министарства пољопривреде и вода и министарства шума и рудника“, *Технички лист*, год. VIII, бр. 13 и 14, (25. 07 1926.), 193-202.
- Леко, М. Димитрије. „Конкурс за израду скице за нову зграду Централне државне хипотекарне банке у Београду“, *Технички лист*, бр. 5, (15. 03. 1930), 65-67.
- Леко, Т. Димитрије. „Ревизија регулационог плана Београда“, *Технички гласник*, бр.2, (24. 06. 1901), 2.
- Леко, Т. Димитрије. „Туд светине и регулација вароши“, *Технички гласник*, бр.3, 4 (01. 07. и 08. 07. 1901), 1-2.
- Леко, Т. Димитрије. „Скупштинска зграда“, *Технички гласник*, бр.11, (26. 08. 1901), 4.

- Леко, Т. Димитрије, „Са изложбе скица за дом Народног представништва“ *Технички гласник* бр. 8, (24. 02. 1902), 5-7.
- Леко, Т. Димитрије, „Неко“ *Технички гласник* бр. 9, (03. 03. 1902), 2-3.
- Леко, Т. Димитрије. „Скице за нову цркву у Тополи“, *Дело*, (02. 1904), 271-280.
- Леко, Т. Димитрије. „Скице за нову цркву у Тополи: Одговор г. Андри Стевановићу проф. Вел. Школе“, *Српски књижевни гласник*, бр. 80, 81 и 83, (1904).
- Леко, Т. Димитрије. *Наше прилике: поводом VIII конгреса архитектата*, (Београд: Штампарија Р. Раденковића, 1909).
- Леко, Т. Димитрије. *Реклама професора универзитета Николе Несторовића*, (Београд, 1909).
- Маслаћ, Драгутин. „Скице за зграду монополске управе“, *Српски Технички Лист*, бр. 13, 14, 15, и 16, (1909), 96-98, 105-107, 113-115, 121-123.
- Несторовић, Никола. „Нова Саборна црква у Берлину“, *Српски технички лист*, бр.5-8, (1896), 79-82.
- Несторовић, Никола. „Црква за успомену на цара Виљема I у Берлину“, *Српски технички лист*, бр.7 и 8, (1898), 108-112.
- Несторовић, Никола. „Птичија перспектива од Г.Колбенхегера (G. Kolbenheger)“ превод предавања, *Српски технички лист*, бр.1 и 2, (1898), 8-18.
- Несторовић, Никола. „Нов начин израде кућних врата(из часописа Zeitschrift des Oester-Ingenieur-und Architekten-Vereins)“, *Српски технички лист*, бр.1,2 и 3, Београд (1899), 20.
- Несторовић, Никола. „Из Лужичке Србије“, *Нова Искра*, бр.6, 7 и 8,(1899), 100-102, 117-118, 137-139.
- Несторовић, Никола. *Пољопривредне зграде ручна књига за пољопривреднике и техничаре*, (Београд: Државана штампарија Краљевине Србије 1901).
- Несторовић, Никола. *Влажни станови њихов значај и узрок*, (Београд : Доситије Обрадовић, 1910).
- Несторовић, Никола. *Привредне зграде ручна књига за привреднике и техничаре*, (Београд: Геца Кон 1926).
- Несторовић, Никола. *Грађевинске конструкције ручна књига за техничаре и грађевинаре*, (Београд: Државна штампарија 1927).
- Несторовић, Никола. *Грађевине и архитекти у Београду прошлог столећа*, (Београд: Удружење југословенских инжињера и архитектата, Клуб архитектата 1937).
- Несторовић, Никола. „Палате у Флоренцији“, *Уметнички преглед*, бр.6, књ. 1, (1938), 184-187.
- Несторовић, Никола. „*Просвета у Србији и Технички факултет*“, (Београд, 1952,) рукопис Музеј науке и технике, Заоставштина архитектата Николе и Богдана Несторовића, Студијска збирка /107/фасцикла 4.
- Несторовић, Никола. *Наука о стиловима*, (Београд: 19--).
- Несторовић, Никола. *Пројектовање приватних зграда*, литографски табаци (Београд:190__).
- Несторовић, Никола. *Наставници техничког факултета, од 1863- 1938 год*, рукопис Музеј науке и технике, Заоставштина архитектата Николе и Богдана Несторовића, Студијска збирка /107/, фасцикла 4.

- Несторовић, Никола. *Аутобиографија*, рукопис, власништво потомка др Милоја Васића.
- Несторовић, Никола. Поезија, шест свезака (1915-1918), рукопис, власништво потомака, Иване Несторовић.
- Петковић, Р. Владимир. „О четвртој југословенској изложби“, *Дело*, (1912), 452-453.
- Петровић, Ј. Никола, *Дечија болница*, (Београд: Штампарија Светозара Николића, Обилићев Венац бр. 2, 1898).
- Петровић, Ј. Никола, *Дечија болница, с писмима Јована В. Петровића свршеног медицинара*, (Београд: Штампарија Светозара Николића, Обилићев Венац бр. 2, 1899).
- Поповић, Д.М. „*Архитектура у Београду*“, Београдске општинске новине, бр. 12, (1932), 788-789.
- Поповић, Павле. „Универзитетска библиотека“, *Српски књижевни гласник*, бр. 18, (1926), 206-209.
- Поповић, Павле. „Андра Ј. Стевановић“, *Српски књижевни гласник*, бр. 28, (1930), 353-359.
- Ранковић, Д. Ј. „Шетња кроз стари Београд“, *Београдске општинске новине*, (новембар, 1939), 689-691.
- Севдић, Јован. „Исправка“, *Технички гласник* бр.8, (05. 08. 1901), 3-4.
- Споменица о отварању Универзитета*, (Београд: Државна штампарија Краљевине Србије 1906).
- Скерлић, Јован. „Сецесија“, *Нова искра* бр.3, (1899), 51-52.
- Стевановић, Андра. „*Уметност и архитектура*“, *Српски Технички лист*, бр.10, Београд 1890, 160.
- Стевановић, Андра. „Скице за нову цркву у Тополи“, *Српски књижевни гласник*, (1904), 788-796, 865-873, 1025-1031.
- Стевановић, Андра. „Стара српска архитектура и њен значај“, *Српски књижевни гласник*, (1903).
- Стојановић, Светозар. *Српски неимар: опис грађевинских радова и израда са сликама*, (Београд, 1912).
- Трипковић, Веселин. „*О баштенским постројењима, скверовима и игралиштима наше престонице*“, Српски технички лист, бр. 6, (11.02.1907), 45-47.
- Ђоровић, В. „Смрт Андре Стевановића“, Српски технички лист, Београд 1929, 567.
- Христић, Н. Коста. *Записи старог Београђанина*, (Београд : Просвета, 2011), фототипско 3. издање.
- Црква св. Ђорђа на Опленцу, Задужбина и маузолеј Карађорђевића*, (Београд: Штампа државне штампарије Краљевине Југославије, 1935).
- Споменица Николе Спасића*, (Београд: Задужбина Николе Спасића, 1931).
- Цар, Марко. „Естетика Улице“, *Политика*, (23. 05. 1926), 7.
- Шерцер, Никола (ур.), *Билтен Друштва архитеката Србије*, (Београд : Друштво архитеката Србије, 1953).

ЛИТЕРАТУРА:

- Abenstein, Edelgard, Fiedler, Jeannine. *Art & Architecture Berlin*, (Postdam: 2013).
- Акунд, Надин. „Делатност Карнегијевих задужбина на Балкану после првог светског рата: Универзитетска библиотека у Београду, 1919-1926“. *Инфотека*, бр.1, година XII,(август 2011), 3-23.
- Алкалај, А. „Младотурци и старотурци у Београду, спор око зидања нове Синагоге, Бет Лисавел“, *Јеврејски алманах* (1965-1967), 106.
- Алфиревић, Ђрође, Симоновић-Алфиревић, Сања. „Београдски стан“, *Архитектура Урбанизам*, бр. 38 (2014), 41-47.
- Амброзић, Катарина, Ристић, Весна. „Прилог биографији српских уметника XVIII и XIX века, из архиве Академија ликовних уметности у Бечу“, *Зборник Народног музеја*, књ. II (1958/59), стр. 389-423.
- Андрејевић, Борислав. *Споменици Ниша*, (Ниш: Просвета, 1996).
- Андрејевић, Борислав. „Споменици архитектуре Ниша од 1878. до 1944 године“, *Нишки зборник*, бр. 11, (1982).
- Андрејевић, Борислав. *Споменици архитектуре Ниша*, (Ниш: Просвета, 2001).
- Аријес, Филип, Диби, Жорж, (прир.). *Историја приватног живота, од француске револуције до Првог Светског рата*, књ. 4, (Београд: СЛЮ, 2003).
- Аћимовић Д. „Трг Републике – анализа развоја једног значајног урбаног простора“, *Архитектура и урбанизам*, бр. 6, (1999), 67-80.
- Благојевић, Љиљана. „Породична кућа у модерној архитектури Београда између два светска рата“, *Годишњак града Београда*, књ. 45-46, (1998-1999), 173-194.
- Богдановић, др Јован, „Санитет и болнице у Нишу од ослобођења до данас“, *Нишки нови лист, Видовдан*, (1937), 7.
- Божовић, Бранислав. *Управа и управници града Београда (1839-1944)*, (Београд: Просвета, 2011).
- Војанић, Војан. „Један век palate Uprave fondova“ *DaNS:List Društva arhitekata Novog Sad*, бр.67 (2009), стр. 58.
- Бојкић, Мира. „Стакларе у Јагодини“, у: *Књига о стаклу*, Зборник радова са симпозијума „150 година стакларства у Србији“, (Јагодина: Завичајни музеј Јагодина, 2002), 37-56.
- Бојовић, Бранко. „Урбанизам Београда у XIX и XX веку“, *Годишњак града Београда*, књ. XLIX-L, (2002-2003), 109-130.
- Боловић, Ана, Челиковић, Борисав. *Рудничко-таковски крај у уметности XIX века*, каталог (Горњи Милановац : Музеј рудничко-таковског краја, 2011).
- Боровњак, Ђурђија. *Архитектура и урбанизам Горњег Милановца (1853-1941)*, (Чачак : Народни музеј ; Горњи Милановац : Музеј рудничко-таковског краја, 2007).
- Борић, Тијана. „Задужбине Николе Спасића и његовог фонда у Кнез Михаиловој улици“, *Архитектура и Урбанизам*, бр. 10, (2002) 66-81.
- Борић Тијана. *Теразије. Урбанистички и архитектонски развој*, (Београд: Златоусти, 2004).

- Bogunović, G. Slobodan. *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka*, tri toma, (Beograd: Beogradska knjiga, 2005).
- Van Wesemael, Pieter. *Architecture to Instruct and Delight: A socio-historical analysis of World Exhibitions as a didactic phenomenon (1798-1851-1970)*, (Rotterdam: 2001) .
- Ванушић, Данијела. *Константин А. Јовановић Архитекта великог формата*, (Београд: Музеј града Београда, 2013).
- Васић, Павле.(прир.). *Уметничка топографија Крушевца*, (Нови Сад : Матица српска ; Крушевац : Багдала, 1990).
- Вицић, Снежана, Вицић, Драган. *Поздрав из Београда*, књига 1 и 2, (Београд: Атеље Вицић, 2008).
- Владисављевић, С. „Зграда министарства пољопривреде и вода и Министарства шума и рудника“, *Годишњак града Београда*, књ. XLIV, (1997), 207 – 219.
- Војиновић, М. „Градитељско наслеђе Зајечара“, *Развитак*, бр.4-5, (1982), 104-114.
- Вранић-Игњачевић, Марија, Милошевић, Дубравка, *Александар Дероко:1894-1988*, каталог изложбе, (Београд: Универзитетска библиотека, 2004), стр. 26.
- Вујовић, Бранко. *Уметност обновљене Србије 1791- 1848.*, (Београд: Просвета, Републички завод за заштиту споменика културе, 1986).
- Вујовић, Бранко. *Београд у прошлости и садашњости*, (Београд: Драганић, 2003).
- Вулетић, Александра. *Власт мушкараца покорност жена-између идеологије и праксе*, у: Приватни живот код Срба у деветнаестом веку од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата. Приредили Ана Столић, Ненад Макуљевић, (Београд: СЛЮ, 2006) 112-132.
- Гордић, Гордана. „Архитектонско наслеђе Београда I, Каталог архитектонских објеката на подручју Београда 1690-1914“, *Саопштења*, бр.6, Завод за заштиту споменика културе града Београда, (1966).
- Гордић, Гордана, Поповић, Марко. „Дом Народне скупштине“, *Наслеђе*, бр.3, (2001), 83-88.
- Graf,Urlich, *The situation of the Jugendstil Architecture in the Federal Republic of Germany-The historical background of this architecture and the problems of an assessment*, у: Art nouveau/Jugendstill Architecture in Europe, (ed.) Dyroff, Hans-Dieter, (German commission for UNESCO: 1988), 84-91, 101-106.
- Дебљовић, М., Станојевић, Т. „Предходници правосуђа и изградња зграде правосудних органа у Крагујевцу у: Улога Крагујевца као центра Србије у почетку Првог светског рата“, *Зборник радова са научних скупова у 2000. и 2001. Години – Крагујевац*, (2001), 63-67.
- Дига, Жак. *Културни живот у Европи на прелазу из 19. у 20. век*, (Београд: СЛЮ, 2007).
- Даж, Haris. „Razvoj i propadanje Savskog priobalja“, *Identitet Beograda*, br.1-2, (2012), 123-138.
- Димић, Љубомир. *Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941*, (Београд: Стубови културе, 1997).
- Димић, Љубомир. *Србија 1804-2004: суочавање са прошлошћу*, у: Димић, Стојановић, Јовановић, *Србија 1804-2004, Три виђења или позив на дијалог*, (Београд: Удружење за друштвену историју, 2005).

- Duranci, Bela. *Arhitektura Secesije u Vojvodini*, (Subotica : Grafoprodukt, 2005).
- Дурковић-Јакшић, Љубомир, „Удео универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ у школовању и уздизању библиотечког кадра“, *Годишњак града Београда*, књ.23, (1976), 247-259.
- Ђокић, Vladan, *Urbana tipologija: gradski trg u Srbiji*, (Beograd:Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet, 2009).
- Ђорђевић, Б. „Универзитет у Београду 1863-1963“, *Годишњак града Београда*, књ.ІХ-Х, (1962-1963), 5-80.
- Ђурђевић Марина, Кадијевић Александар. „Симетрија у новијој српској архитектури“, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, бр. 27-28, (1991-1992), 1-14.
- Ђурђулов, Бранко, Пеић, Олга, (прир.). *Београд у 19. веку из дела страних писаца*, (Београд: Библиотека града Београда, 1967).
- Ђурић-Замоло, Дивна. „Стогодишњица рођења архитекте Николе Несторовића“, *Браничево*, Свеска 5/6, (1968), 35-38.
- Ђурић-Замоло, Дивна. „Педагошки рад. Архитекта Андра Стевановић“, *Архитектура урбанизам*, бр. 67, (1971), 51-52.
- Ђурић-Замоло, Дивна. „Први учитељски дом у Србији“, *Годишњак града Београда*, књ. XXII, (1975), 187-197.
- Ђурић-Замоло, Дивна. *Београд 1898-1914: Из архиве грађевинског одбора*, (Београд: Музеј града Београда 1980).
- Ђурић-Замоло, Дивна., Богуновић, Небојша. *Београд са старих фотографија*, (Београд: Туристичка штампа, 1984).
- Ђурић-Замоло, Дивна. *Градитељи Београда 1815-1914*, (Београд: Музеј града Београда, 1987).
- Ђурић-Замоло, Дивна. „Најранији правни прописи из области архитектуре и урбанизма у Србији XIX века (1835-1865)“, *Зборник радова Градска култура на Балкану (XV-XVIII века)*, посебно издање 36, (Београд: Српска академија наука и уметности-Банканолошки институт, 1988) 2, *Зборник радова Београд 1988*, 151-173.
- Ђурић-Замоло, Дивна. „Прилог познавању живота и рада архитекте Јелисавете Начић (1878-1955)“, *Годишњак града Београда*, књ. XXXVI, (1989), 149-162.
- Ђурић-Замоло, Дивна. „Јевреји-градитељи Београда до 1941. Године“, *Zbornik Jevrejski istorijski muzej*, бр. 6, (1992), 216-244.
- Ђурић-Замоло, Дивна. *Градитељи у Србији у XIX веку*, у: *Путеви српског инжињерства током XIX века*, (Београд:1994).
- Ђурић-Замоло, Дивна. *Градитељи Београда 1815-1914*, друго измењено издање, (Београд: Музеј града Београда, 2009).
- Живановић, Душица. *Архитекта Милорад Рувидић, живот и дело*, (Београд: Orion-art : Архитектонски факултет ; Приштина : Филозофски факултет, 2004).
- Живановић, Душица. „Спомен чесма у Чајетини“, *Зборник радова Простори памћења, том 1, Архитектура*, (Београд: Одељење за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду, 2013), 160-170.
- Здравковић, Иван. „Архитекти научници“, *Старинар*, бр.19, (1969), 281-284.

- Ziessler, Rudolf. *Jugendstil Architecture in the German Democratic Republic u: Art nouveau/Jugendstil Architecture in Europe*, (ed.) Dyroff, Hans-Dieter, (German commission for UNESCO: 1988), 61-83.
- Ибрајтер-Газибара Бојана, „Архитектура зграде Техничког факултета у Београду“, *Наслеђе*, бр. 7, (2006), 69-85.
- Игњатовић, Александар. „Средњоевропски контекст у раном делу Драгише Брашована“, *Годишњак града Београда*, књ. XLIX-L, (2002-2003), 143-167.
- Игњатовић, Александар. *Архитектонски почеци Драгише Брашована 1906-1919*, (Београд: Задужбина Андрејевић, 2004).
- Ignjatović, Aleksandar. *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904- 1941*, (Beograd: Građevinska knjiga, 2007).
- Јаковљевић, Зоран. “Дограђени објекти на подручју Кнез-Михилове улице и проблем њихове реконструкције”, *Urbanizam Beograda*, br. 46, (1978), 60-62.
- Јаковљевић, Зоран. „Фасадна скулптура у Београду, проблеми заштите“, *Гласник Друштва конзерватора Србије*, (1992), 177-191.
- Јаковљевић, Зоран. „Два примера рестаурације фасада Зграда у ул. Српских владара бр. 8 и зграда Техничких факултета, булевар Револуције бр. 73“, *Наслеђе*, бр. 1, (1997), 99-109.
- James-Chakraborty, Kathleen. *German Architecture for Mass Audience*, (London:Taylor & Francis Group, 2000).
- Јанакова-Грујић, Маре. *Архитекта Драгутин Маслаћ (1875-1937)*, (Београд: Центар ВАМ, 2006).
- Јанић, Д. „Архитектонско наслеђе градског подручја Ниша“, *Нишки зборник*, бр.6, (1993), 25-39.
- Јанц, Загорка. „Сецесија у периодици Србије почетком XX века“, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, бр. 13, (1977), 339-343.
- Јахонтов, Александар, Просен, Милан. „Стваралаштво архитекте Николаја Васиљевича Васиљева и његов београдски опус (мај 1921-фебруар 1923)“, *Наслеђе*, бр. XIV, (2013), 115-133.
- Јелић, А. „Архитекта Андра Стевановић“, *Момент*, бр. 20, (1990), 106-110.
- Јовановић-Симић, Јелена. “Прва варошка болница у Београду- прошлост, садашњост и будућност“, *Наслеђе*, бр. X, (2009), 213-220.
- Јовановић, Миодраг. „Трг Републике као историјски оквир Стамбол капије, разматрања поводом конкурса за уређење Трга Републике у Београду“, *Годишњак града Београда*, књ. II, (1955), 481-492.
- Јовановић, Миодраг. *Српско црквено градитељство и сликарство новијег доба*. (Београд : Друштво историчара уметности Србије ; Крагујевац : Каленић, 1987).
- Јовановић, Миодраг. *Опленац Храм Светог Ђорђа и маузолеј Карађорђевића*, (Топола : Центар за културу "Душан Петровић Шане", 1989).
- Јовановић, Миодраг. “Историзам у уметности XIX и XX века“, *Саопштења*, књ. XX/XXI, (1989), 275-284.
- Јовановић, Миодраг. „Архитекта Владимир Поповић (1876-1947)“, *Саопштења*, књ. XXIV, (1992), 186-275.

- Јовановић, Миодраг. „Француски архитект Експер и „Ар деко“ у Београду“, *Наслеђе*, бр.3, (2001), 67-83.
- Јовановић, Миодраг. „Србија 1804-2004: развој оптерећен дисконтинуитетима (седам теза)“, у: Димић, Стојановић, Јовановић: Србија 1804-2004, *Три виђења или позив на дијалог*, (Београд: Чигоја штампа, 2005).
- Југовић, Милутин Р. „Инциденти у Окружју крушевачком: 1834-1924“, ПИНУС записи, бр. 3, (1996).
- Јуришић, Милош, Јовановић, Миодраг. *Сецесија на београдским фасадама: изложба фотографија Милоша Јуришића*, (Београд: Музеј науке и технике, 2008).
- Кадиевић, Александар. „Живот и дело архитекте Драгише Брашована (1887-1965)“, *Годишњак града Београда*, књ. XXXVII, (1990), 141-172.
- Кадиевић, Aleksandar. „Elementi ekspresionizma u srpskoj arhitekturi između dva rata“, *Moment*, бр. 17, (1990), 90-100.
- Кадиевић, Александар. „Схватање конструкције у новијој српској архитектури“, *Универзитетска мисао: Часопис за уметност*, бр. 1, (1994), 15-21.
- Кадиевић Александар. „Архитекти научници у новијој српској архитектури“, *Флогистон* свеска 2, (1995), 131-140.
- Кадиевић, Александар. „Рад Николаја Краснова у Министарству грађевина Краљевине СХС/Југославије у Београду од 1922. до 1939. Године“, *Годишњак града Београда*, књ. XLIV, (1997), 221-255.
- Кадиевић, Александар „Значај заоставштина архитеката за историографију српског градитељства и службу заштите“ *Наслеђе*, бр.3, (2001) 211-215.
- Кадиевић, Александар. „Улога руских емиграната у Београдској архитектури између два светска рата“, *Годишњак града Београда*, књ. XLIX-L, (2002-2003), 131-142.
- Кадиевић, Александар. „Два тока српског архитектонског Ар-Нувоа, интернационални и национални“, *Наслеђе*, бр. 5 (2004) 53-70.
- Кадиевић Александар. *Поглед на француско-српске везе у архитектури од 1904. до 1941. године* у: Међународни научни скуп Српско-француски односи 1904-2004, (Београд: Друштво за културну сарадњу Србија-Француска: Архив Србије, 2005), 163-174.
- Кадиевић, Александар. „У трагању за узорима Дома Народне скупштине“, *Наслеђе*, бр. 6, (2005), 45-54.
- Кадиевић, Александар. *Естетика архитектуре академизма XIX-XX век*, (Београд: Грађевинска књига, 2005).
- Кадиевић, Александар. „О архитектури храма Св. Саве у Косовској Митровици“, *Косовско-Метохијски Зборник*, бр. 3, (2005), стр. 33-38.
- Кадиевић, Александар. „Терминологија српске архитектонске историографије: Заоставштине архитеката“ *Архитектура* 98, (2006), 13.
- Кадиевић, Александар. „Терминологија српске архитектонске историографије: Појам „државног“ архитектуре“, *Архитектура*, бр. 102, (2006), 12.
- Кадиевић, Александар. *Архитектура - оквир приватног живота у српским земљама од почетка деветнаестог века до Првог светског рата*, у: *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, (ур.) Столић, Ана, Макуљевић, Ненад, (Београд: СЛЮ, 2006), 245-258;

- Кадијевић, Александар. *Један век тражења националног стила у српској архитектури (средина XIX- срединаXX века)*, друго издање, (Београд:Грађевинска књига, 2007).
- Кадијевић, Александар. „О стилу београдске палате Управе фондова и његовим историографским тумачењима“, *Годишњак града Београда*, књ. LIV,(2007), 173-196.
- Kadijević, Aleksandar. „Prilog metodologiji tumačenja arhitektonske istorije: Karakterisanje, klasifikovanje i periodizovanje izdvojenih pojava“ *Umetnost, arhitektura, dizajn*, (2007), 39-53.
- Кадијевић, Александар. „Улога идеологије у новијој архитектури и њена схватања у историографији“, *Наслеђе бр. VIII*, (2007), 225-237.
- Кадијевић, Александар. „Видови дистанцирања од појава током њиховог тумачења у архитектонској историографији“, *Наслеђе*, бр. 10 (2009), 235-253.
- Кадијевић, Александар. *Архитектура и дух времена*, (Београд: Грађевинска књига, 2010).
- Кадијевић, Александар. „Историографија новије српске архитектуре-неискоришћено полазиште студија индустријске баштине“, *Годишњак града Београда*, књ. LIX, (2012), 12-36.
- Кадијевић, Александар. *Одјеци Првог балканског рата у српској архитектури*, у: *Први Балкански рат 1912/1913.године: друштвени и цивилизацијски смисао*, књ. I (ур.А.Растовић),(Ниш 2013), 127-144.
- Кадијевић, Александар. „О архитектури београдске палате „Реунионе““, *Зборник Музеја примењене уметности*, бр.9, (2013), 127-139.
- Kadijević, Aleksandar. “Državni arhitekta - stvaralac ili poslušnik?” , *Zbornik Seminara za studije moderne umetnosti Filozofskog fakulteta u Beogradu*, br. 10, (2014), str. 69-77.
- Клајн, Рудолф. „Сецесија: Јеврејски (не)укус?“, *Менора Зборник радова*, бр. 5770, (2010), 133-174.
- Којић, Бранислав. *Индустријска архитектура: пројектовање привредних зграда*, (Београд: Научна књига, 1962).
- Којић, Бранислав. *Варошице у Србији XIX века – регионално урбанистичка студија*, (Београд: Грађевинска књига, 1970).
- Којић, Бранислав. *Архитектура између два светска рата*, у: *Историја Београда*, том 3, (Београд:Просвета, 1974), 185-187.
- Којић, Бранислав, Симоновић Ђорђе. *Пољопривредне зграде и комплекси*, 6 прерађено издање, (Београд: Грађевинска књига, 1978).
- Којић, Бранислав. *Друштвени услови развика архитектонске струке у Београду 1920-1940. године*, (Београд: Посебна издања САНУ књ. DXVI, Одељење друштвених наука књ. 81, 1979).
- Костић, М. Миливоје. *Успон Београда: послови и дани трговаца, привредника и банкара у Београду 19. И 20. века*, (Београд: Библиотека града Београда : Историјски архив Београда : Завод за заштиту споменика културе града Београда, 1994).
- Костић, М. Миливоје. *Успон Београда 2: послови и дани трговаца, привредника и банкара у Београду 19. И 20. века*, (Београд: Библиотека града Београда :

- Београдско читалиште: Грмеч–Привредни преглед: Историјски архив Београда : Завод за заштиту споменика културе града Београда, 2000).
- Куленовић, Рифат. *Индустријско наслеђе Београда*, (Београд: Музеј науке и технике, 2010).
- Лазић, Гордана. „Архитекта Милан Антоновић (1868-1929)“, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, бр. 27/28, (1991/1992), стр. 15-35.
- Лазић, М. Гордана. *Сецесија у српској архитектури*, рукопис докторска дисертација у Библиотеци Одељења за историју уметности Филозофског факултета, (Београд: 2011).
- Levin, Nil. *Konkurs za Veliku nagradu 1824: proučavanje činjenica u nastavi arhitekture u Ecole des Beaux-Arts u Parizu*, u: Perović, Miloš. (ur.). *Istorija moderne arhitekture*, knjiga 1, (Београд:Idea: Архитектонски факултет Универзитета, 1997),132-172.
- Macura, Vladimir. *Urbano planiranje u Srbiji 19. i 20. veka, studijski i dokumentacioni materijal za prostorni plan SR Srbije*, (Београд:1983).
- Мајсторовић, Мина. „Најчешћи антички мотив у архитектонској пластици Београда“, *Наслеђе*, бр. IX, (2008), 105-115.
- Максић, Снежана. *Живот и дело архитекте Богдана Несторовића*, рукопис магистарског рада у Библиотеци Одељења за историју уметности Филозофског факултета, (Београд: 2001).
- Максимовић, Бранко. „Естетичка схватања композиције градских центара Београда почетком 20. Века“, *Годишњак града Београда*, књ. XIV, (1967), 81-97.
- Максимовић, Бранко. „Развој Београда ван грађевинског рејона крајем XIX века“, *Годишњак града Београда*,књ. XV, (1968), 129-142.
- Максимовић, Бранко. *Урбанистички развитак Београда између два рата*, у: Чубриловић, В. (ед), *Историја Београда*, том 3, (Београд: Просвета, 1974), 163-171.
- Максимовић, Бранко. „Тежње за увођењем естетичких вредности у просторе Београда крајем прошлог и почетком овог века“, *Годишњак града Београда*, књ. XXI, (1974), 191-210.
- Максимовић, Бранко. „Пројекат реконструкције позоришног трга 1926. године“, *Годишњак града Београда*, књ. XXII, (1975), 359-364.
- Максимовић, Бранко. *Идејни развој српског урбанизма, период реконструкције градова до 1914.године*, (Београд: Српска академија науке и уметности, 1978).
- Максимовић, Бранко. „Вредности генералног плана Београда од 1923. године и њихово поништавање“, *Годишњак града Београда*, књ. XXVII, (1980), 239-268.
- Максимовић, Бранко. *Идеје и стварност урбанизма Београда, 1830-1941*, (Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, 1983)
- Максимовић, Јован. „Допринос лекара из војводине“, *Медицински преглед*, књ. LXI (3-4), (2008), 191-203.
- Максимовић, Јован, Максимовић, Марко. „Београдска школа за бабице- претеча академског образовања из акушерства и гинекологије у Србији“, 251-276. www.rastko.rs, објављено: 2012-10-05.
- Макуљевић, Ненад. *Црквено градитељство и сликарство у Краљевини Србији*, (Београд: Филозофски факултет у Београду, 2007).

- Макуљевић, Ненад. *Уметност и национална идеја у XIX веку*, (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006).
- Maldini, Slobodan. *Enciklopedija arhitekture: arhitektura, urbanizam, dizajn, enterijer*. Tom 1, A-N, (Beograd: S. Maldini, 2004).
- Маневић, Зоран. „Пионири модерне архитектуре Београда“, *Урбанизам Београда*, бр. 16, (1962), 46-49.
- Maneвић, Zoran. „Jedna polemika iz 1904. godine“, *Arhitektura-urbanizam*, br. 50, (1968), 114-115.
- Маневић, Зоран. „Променљиви идеали српских архитеката у 19. Веку“, *Институт за архитектуру и урбанизам Србије Саопштења*, бр. 2, (1969), 57-63.
- Маневић, Зоран. *Изложба архитектуре*, каталог изложбе, аутор Михајло Митровић (Београд: Музеј примењене уметности, 1971).
- Maneвић, Zoran. *Novija srpska arhitektura 1900-1970, u: Jugoslovenska umetnost XX veka*, (Beograd: Muzej savremene umetnosti 1972), 7-38.
- Maneвић, Zoran. *Pojava moderne arhitekture u Srbiji*, rukopis doktorske disertacije, (Beograd: 1979)
- Maneвић, Zoran. „Jučerašnje graditeljstvo I“, *Urbanizam Beograda*, br. 53-54, (1979), 3-31.
- Маневић, Зоран. „Београдски архитектонски модернизам 1929-1931“, *Годишњак града Београда*, књ. XXVI, (1979), 209-225.
- Маневић, Зоран. „Изложба југословенске савремене архитектуре у Београду (1931, 1933)“, *Годишњак града Београда*, књ. XXVII, (1980), 271-277.
- Maneвић, Zoran. *Srpska arhitektura XX veka*, u: *Arhitektura XX vijeka*, (Beograd: Prosveta; Zagreb: Spektar; Mostar: Prva književna komuna, 1986), 19 – 31.
- Маневић, Зоран. „Архитектура између бизниса и културе“, *Изградња*, бр. 3, (1987), 35-36.
- Маневић, Зоран,(ур.). *Лексикон српских архитеката XIX и XX века*, (Београд : Клуб архитеката : Грађевинска књига, 1999).
- Маринковић, Мина. *Архитектонска пластика јавних објеката Београда*, рукопис магистарског рада у Библиотеци Одељења за историју уметности Филозофског факултета, (Београд: 2005).
- Марковић, Р. Иван. „Берлинска Сецесија у београдском опусу архитектке Диониса Сунка“, *Годишњак града Београда*, књ. LIX, 2012, 37-57.
- Медаковић, Дејан. *Српска уметност у XIX веку*, (Београд: Српска књижевна задруга, 1981).
- Медаковић, Дејан. *Сецесија – стил око 1900*, у: *Сведочења*, (Београд: Друштво историчара уметности Србије, 1984), 48-56.
- Медаковић, Дејан. *Истраживачи српских старина*, (Београд: Просвета, 1985).
- Милашиновић-Марић, Дијана. *Водич кроз модерну архитектуру Београда*, (Београд: Друштво архитеката Београда, 2002).
- Милетић-Абрамовић, Љиљана. *Живот и дело Димитрија М. Лека*, рукопис магистарског рада у Библиотеци Одељења за историју уметности Филозофског факултета, (Београд: 1998).

- Милетић-Абрамовић, Љиљана. *Архитектура резиденција и вила Београда : 1830-2000*, (Београд : Карић фондација, 2002).
- Милић, Даница. *Привреда Београда (1815-1914)*, у: *Историја Београда*, том 2, (Београд:Просвета, 1974), 349-424.
- Milić, Danica. „Učešće Jevreja u bankarstvu Srbije do I Svetskog rata“, *Zbornik Jevrejski istorijski muzej*, br. 6, (1992), 168-182.
- Миловановић, Мирослав. „Нишка грађанска болница (1881-1940)“, *Нишки зборник*, св. 13, (1983), 48-59.
- Минић, Милан. „Прва Београђанка архитекта – Јелисавета Начић“, *Годишњак града Београда*, књ. III (1956), 451-458.
- Минић, Оливер. Развој Београда и његова архитектура између два светска рата, *Годишњак града Београда*, књ. I, (1954), 177-187.
- Минић, Оливер. „У потрази за ликом Београда“, *Годишњак града Београда*, књ. II, (1955), 449-460.
- Минић, Оливер. „Језгро Београда“, *Годишњак града Београда*, књ. VII, (1960), 446-450.
- Мирчић, Виктор. „Француско-српска банка а.д. Београд 1910-1951.“, *Архив*, св. 1-2, (2005), 59-71.
- Митровић, А. „Европеизација и/или модернизација“, *Годишњак за друштвену историју*, бр. 2, (1994), 143 – 145.
- Миловановић, Ђорђе. *Архитектура Крагујевца (средина XIX средина XX века) – токови и обележја*, (Крагујевац: 2004).
- Михајлов, Саша. „Универзитетска библиотека“ у: *Добротвори Београдском универзитету*, (Београд: 2005), 65-82.
- Михајлов, Саша. *Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“*, каталог, (Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, 2009).
- Михајлов Саша. „Настанак и развој индустријске зоне на десној обали Дунава у Београду од краја 19. до средине 20. Века“, *Наслеђе*, бр. 12, (2011), 91-116.
- Недић, В. Светлана. „Урбанистичко уређење Београда од 1866 до 1914. године“, *Годишњак града Београда*, књ. XXIII, (1976), 175-217.
- Недић, В. Светлана. „Генерални урбанистички план Београда из 1923. године“, *Годишњак града Београда*, књ. XXIV, (1977), 301-309.
- Недић, В. Светлана. „Грађевинско Законодавство Београда крајем XIX и почетком XX века“, *Годишњак града Београда*, књ. XLIV (1997), 115-123.
- Недић, В.Светлана.„Дечија болница-неостварени пројекат арх. Николе Несторовића“, *Годишњак града Београда*, књ. XXXI, (1984), 101-106.
- Недић, В. Светлана. „Зграда Џокеј клуба“, *Наслеђе*, бр. V, (2004), 97-102.
- Недић, В. Светлана. „Дом Врачарске штедионице“, *Наслеђе*, бр. VI, (2005), 127-132.
- Недић, В. Светлана. „Палата Београдске задруге“, *Наслеђе*, бр. XIII, (2012), 49-58.
- Немањић, Милош. *Један век српске стваралачке интелигенције 1820-1920*, (Београд: Идеа:Институт за криминолошка и социолошка истраживања: Институт за политичке студије, 2001).
- Несторовић, Богдан. „Развој архитектуре Београда од кнеза Милоша до првог светског рата (1815-1915)“, *Годишњак града Београда*, књ. I, (1954), 159-174.

- Несторовић, Богдан. „Еволуција београдског стана“, *Годишњак града Београда*, књ. II, (1955), 249-270.
- Несторовић, Богдан. „Народно позориште у Београду“, *Годишњак града Београда*, књ. III, (1956), 303-324.
- Несторовић, Богдан. *Архитектура Новог века*, (Београд: Научна књига, 1964).
- Несторовић, Богдан. „Носиоци архитектонске мисли у Србији 19. Века“, *Институт за архитектуру и урбанизам Србије Саопштења*, бр. 2 (1969), 49-55.
- Несторовић, Богдан. „Јован Илкић, београдски архитекта“, *Годишњак града Београда*, књ. XIX, (1972), 253-270.
- Несторовић, Богдан. „Постакадемизам у архитектури Београда (1919-1941)“, *Годишњак града Београда*, књ. XX, (1973), 339-382.
- Несторовић, Богдан. *Градитељи Београда од 1815 до 1915 године*. у: Чубриловић, В. (ед), *Историја Београда*, том 2, (Београд: Просвета, 1974), 335-347.
- Несторовић, Богдан. „Преглед споменика архитектуре у Србији 19. века“, *Саопштења РЗЗСК*, књ. X (1974), 141-169.
- Несторовић, Богдан. „Београдски архитекти Андра Стевановић и Никола Несторовић“, *Годишњак града Београда*, књ. XXIII (1975), 173-180.
- Несторовић, Богдан. *Високошколска настава архитектуре у Србији 1846-1971*, (Београд: Архитектонски факултет, 1996).
- Несторовић, Богдан. *Архитектура Србије у XIX веку*. (Београд : Арт пресс, 2006).
- Никић, Љубомир. „Из архитектонске делатности Константина Јовановића у Београду“, *Годишњак града Београда*, књ. XXIII, (1976), 127-142.
- Никић, Љубомир. “Arhitekt Milan Antonović”, *Urbanizam Beograda*, бр. 51, (1977), 57-64.
- Николић, Р. М. „Александар Белић као професор Велике школе и Универзитета до 1914. године, уз стогодишњицу рођења“, *Годишњак града Београда*, књ. XXIII, (1976), 219-236.
- Николић, Срећко. *Здравство Зајечара, Развој здравства Зајечара од 1843. до 2000*. (Зајечар: Подружница српског лекарског друштва, 2003)
- Павловић-Лончарски, Вера, „Мали пијац на Сави крајем XIX и почетком XX века“, *Наслеђе*, бр. VI, (2005), 107-118.
- Павловић Марина. „ Градитељска делатност Николе Несторовића између конзервативног академизма и сецесијске реформе“, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, бр. 42, (2014), 197-208.
- Pevsner, Nikolas. *Izvori moderne arhitekture i dizajna*, (Beograd:Izdavački zavod „Jugoslavija“, 1972).
- Perović, Miloš. (ur.). *Istorija moderne arhitekture*, knjiga 1, (Beograd:Idea: Arhitektonski fakultet Univerziteta, 1997).
- Перовић, Милош. *Српска архитектура XX века-од историцизма до другог модернизма*, (Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду, 2003).
- Перуничкић, Бранко. „Београдско насеље и прво именовање улица у њему“, *Годишњак града Београда*, књ. XIV, (1967), 99-126.
- Перуничкић, Бранко. *Управа вароши Београда*, (Београд: Музеј града Београда 1970).
- Перуничкић, Бранко. *Град Пожаревац и његово управно подручје*, (Пожаревац: Скупштина општине: Браничево), 1977.

- Петричић, Бранко. „Амбијенти и просторне вредности Београда“, *Годишњак града Београда*, књ. XXIV, (1977), 319-330.
- Петровић, Јелена. „Јавни објекти Јована Илкића архитекте Краљевине Србије“, *Лесковачки зборник*, књ. XLVI, (2006), 309-336.
- Петровић, Јелена. „Зграда задужбине Луке Теловића – Карађорђева 65, Загребачка 1-9 и Гаврила Принципа 16“, *Наслеђе*, бр. IX, (2008), 227-238.
- Петровић, Јелена. „Историјски, друштвени и економски развој Карађорђевог улице у Београду до 1914. Године“, *Годишњак града Београда*, књ. LVII, (2010), 135-151.
- Plett-Schmidseder. *Dictionary of German Biography (DGB)*, Volume 8, (Munche: K. G. Saur Verlag GmbH & Company, Walter De Gruyter Incorporated 2005).
- Поповић, Марко. *Хералдички симболи на Јавним здањима Београда*, (Београд: БМГ, 1997).
- Поповић, Марко. „Окружни суд и VII пуковска окружна команда у Београду“, *Наслеђе*, бр. III, (2001), 193-198.
- Поповић, Марко. „Здање Народне скупштине – правци истраживања и принципи обнове“, *Наслеђе*, бр. IV, (2002), 9-34.
- Поповић, Мирјана. „Стари Београд-сегмент Савске вароши“, *Наслеђе*, бр. I, (1997), 33-37.
- Поповић, Ц. Мирољуб. *Нека сећање траје: Стари Пожаревац*, (Пожаревац: ИКА, 2003).
- Philipp, K.J. *Neoclassical and Romantic Architecture in Germany*. u: Toman, Rolf (ed.) *Neoclassicism and Romanticism, Architecture-Sculpture-Painting-Drawing 1750-1848*, (Dresden: 2007), 152-195.
- Просен, И. Милан. *Ар Деко у српској архитектури*, рукопис докторске дисертације у Библиотеци Одељења за историју уметности Филозофског факултета, (Београд: 2014).
- Радовановић, Дејан. Сецесијске коvine на фасадама Београда, *Зборник Матице српске за ликовне уметности XXII*, Нови Сад, 1986, 283-315.
- Рајић, Делфина. *Архитектонско наслеђе Чачка*, (Чачак: Народни музеј Чачак, 1997).
- Roter – Благојевић, Мирјана. „Једнородичне стамбене зграде 19. и почетка 20. века у Београду“, *edicija Arhitektonika-Unapređenje i razvoj stanovanja*, (1996), 93-136.
- Ротер – Благојевић, Мирјана. „Настава архитектуре на вишим и високошколским установама у Београду током 19. и почетком 20. века, утицај страних и домаћих градитеља“, *Годишњак града Београда*, књ. XLIV, (1997), 125-168.
- Ротер-Благојевић, Мирјана. „Основна типологија грађевина јавних намена изграђених у Београду од 1830. до 1900. године“, *Архитектура и урбанизам*, бр. 4, 1997, 62-68.
- Roter – Благојевић, Мирјана. „Појава првих законских прописа и стандарда из области грађевинарства у Србији током 19. и почетком 20. века“, *Izgradnja*, бр. 5 (1998), 245 – 258.
- Roter – Благојевић, Мирјана. „Дух нове епохе- настанак и изградња финансијских установа новчаних завода у Београду током XIX и почетком XX века (1830-1914)“, *G Magazin*, бр. 4, (1997), 51-54.

- Ротер – Благојевић, Мирјана. „Архитектура грађевина јавних намена изграђених у Београду од 1886 до 1900. године (први део)“, *Архитектура и урбанизам*, бр. 12-13, (2003), 109-123.
- Ротер – Благојевић, Мирјана. „Архитектура грађевина јавних намена изграђених у Београду од 1886 до 1900. године (други део)“, *Архитектура и урбанизам*, бр. 14-15, (2004), 73-90.
- Ротер – Благојевић, Мирјана. *Стамбена архитектура Београда у 19. и почетком 20. века*, (Београд: Орион арт [итд.], 2006).
- Ротер – Благојевић, Мирјана. *Значај Михаила Валтровића и Драгутина С. Милутиновића за развој образовања из области архитектуре и градитељског наслеђа на Великој школи у Београду*, у: Дамљановић, Ротер – Благојевић, Милошевић, Митровић, Вујновић, Мако, *Валтровић и Милутиновић: тумачења*, том 3, (Београд : Историјски музеј Србије, 2008), 28-45.
- Савин, Милош. „Београдско пристаниште у XIX столећу“, *Годишњак града Београда*, књ. XIV, (1967), 127- 139.
- Секулић Александар. „Никола Несторовић“, *Архитектура урбанизам*, бр. 5, (1960), 26-28.
- Секулић, Јован, Шкаламера, Жељко. *Архитектонско наслеђе Београда II*, (Београд: Завод за заштиту споменика културе Београд, 1966).
- Sikimić, Đurđica. *Fasadna skulptura u Beogradu*, (Beograd: Zavod za zaštitu spomenika kulture Beograd, 1966).
- Стојановић, Дубравка. *Србија 1804-2004: уље на води: Политика и друштво у модерној историји Србије*, у: Димић, Стојановић, Јовановић, *Србија 1804-2004, Три виђења или позив на дијалог*, (Београд: Удружење за друштвену историју, 2005).
- Стојановић, Дубравка, „Туризам и конструкција социјалног и националног идентитета у Србији крајем 19. и почетком 20. Века“, *Годишњак за друштвену историју*, књ. XIII 1/3, (2007), 41-59.
- Стојановић, Марко. „Архитектура зграде Државне Хипотекарне банке у Нишу“, *Лесковачки зборник*, бр.54, (2014), 283-292.
- Stolić, Ana. *Zadužbinarke i dobrotvorke, Dar i darivanje narodu i otečestvu kao deo patriotske kulture 19.veka* у: Petković, Gordić, Popović, Gavrić, Stolić, Drašković, Novčić, Savić, *Darivanje i zadužbinarstvo: Dani evropske baštine, Kraljevo*, (Beograd: Ministarstvo kulture i informisanja, 2012), 59-65.
- Tajtacak, David. *Beogradski-srpski Jevreji i njihova zanimanja do Drugog svetskog rata*, rukopis Jevrejski istorijski muzej, Beograd: 1971, Inv. br. 4268.
- Tardozi, Benedetto. „Pomolak (erker) kao dio rukopisa arhitektonskog izraza“, *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, Vol.7 No.2, (1999), 199-224.
- Tafari, Manfredo, Dal Ko, Frančesko. *Werkbund: arhitektura suočena sa metropolom*, у: Perović, Miloš. (ur.). *Istorija moderne arhitekture*, knjiga 1, (Beograd: Idea: Arhitektonski fakultet Univerziteta, 1997), 574-582.
- Тимотијевић, Мирослав. „Мит о националном хероју спаситељу и подизање споменика Кнезу Михаилу М. Обреновићу III“, *Наслеђе*, бр. 4, (2002), 45-77.

- Тимотијевић, Мирослав. *Приватни простори и места приватности*, у :*Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, (ур.) Столић, Ана, Макуљевић, Ненад, (Београд: CLIО, 2006), 165-256.
- Toman, Rolf (ed.). *Neoclassicism and Romanticism, Architecture-Sculpture-Painting-Drawing 1750-1848*,(Dresden: h.f.ullman, 2007).
- Тошева, Снежана. „Организација и рад Архитектонског одељења Министарства грађевина у периоду између два светска рата“, *Наслеђе*, бр. 2, (1999), 171-181.
- Тошева, Д. Снежана. *Архитектонско одељење Министарства грађевина Краљевине Југославије и његов утицај на развој градитељства у Србији између два светска рата*, рукопис докторске дисертације, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, (Београд: 2012).
- Тошић, Драгутин. „Прва југословенска изложба, Извештај изложбеног одбора“, *Годишњак града Београда*, књ. XXIX, (1982), 97-104.
- Тошић, Драгутин. *Југословенске уметничке изложбе 1904-1927*, (Београд: Институт за историју уметности: Филозофски факултет, 1983).
- Трговчевић, Љубинка. „Студије у иностранству прве генерације Универзитетских наставника“, Универзитет у Београду: 1838-1988: зборник радова, 69-86.
- Трговчевић, Љубинка. *Планирана елита. О студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*, (Београд: Историјски институт: Службени гласник, 2003).
- Трговчевић, Љубинка. *Срби у Француској током Првог светског рата у: Међународни научни скуп Српско-француски односи 1904-2004*, (Београд: Друштво за културну сарадњу Србија-Француска: Архив Србије, 2005) 43-55.
- Трифуновић, Верољуб. *Архитектура о Крагујевцу*, (Крагујевац: Дирекција за урбанизам и изградњу, 1995).
- Tubić, M. Dejan. *Umetnost Secesije kao srpska rana Moderna*, rukopis doktorske disertacije u Biblioteci Odeljenja za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta (Beograd:2013).
- Ћирић, Ј. „Ниш 1878-1915, прилог урбаној историји Ниша“, *Нишки зборник*, бр. 5, (1978), 73-90.
- Fahr-Becker, Gabriele. *Art Nouveau*, (Posdam:h.f.ullmann publishing, 2004).
- Frempton, Kenet. *Sveto proleće: Vagner, Olbrih i Hofman 1886-1912*, u: Perović, Miloš. (ur.). *Istorija moderne arhitekture*, knjiga 1, (Beograd:Idea: Arhitektonski fakultet Univerziteta, 1997),503-508.
- Feuchtwanger, Edgar. *Imperial Germany 1850-1918*, (London:Taylor & Francis Group, 2001).
- Frisby, David, Whyte, Iain Boyd, ed. *Metropolis Berlin: 1880–1940*, (California: University of California Press Berkeley and Los Angeles, 2012).
- Чалић, Мари – Жанин, *Социјална историја Србије 1815-1941*, (Београд: CLIО, 2004).
- Чубриловић, В. (ед), *Историја Београда*, 3 тома, (Београд: Просвета, 1974).
- Чупић, Симона. „Европа и/или национални идентитет. Павиљон краљевине Србије на Светској изложби у Паризу 1900 и његове последице“, *Зборник семинара за*

- студије модерне уметности филозофског Факултета у Београду*, III/IV, (2008), 107-127.
- Џонић, Урош. *Изградња Универзитетске библиотеке у Београду: 1919-1925: Дневници Уроша Џонића*, Марковић, Никола, Филиповић, Даница (ур.), (Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2011).
- Шаренац, Дарко. *Митови, симболи*. (Београд: Експортпрес, 1991).
- Шолаја, Владимир Б. Магдић, Адела С. *Инжењери у књажевству/Краљевини Србији од 1834. године до завршетка Првог светског рата*, (Београд: Заједница техничких факултета Универзитета у Београду : Музеј науке и технике : Лола институт, 1994).
- Шолаја, Владимир Б. Магдић, Адела С. *Милош Савчић, градитељ, привредник, градоначелник*, (Београд: Музеј науке и технике, 1997).
- Шкаламера, Жељко. „Обнова „српског“ стила у архитектури“, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, бр. 5, (1969), 191-236.
- Шкаламера, Жељко. „Сецесија у архитектури Београда 1900- 1914“, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, бр. 3, (1967) 313-340.
- Шкаламера, Жељко. „Београдске разгледнице 1896-1941. Прилог познавању сликовних извора за историју Београда XX века“, *Годишњак града Београда XXX*, (1983), 113-149.
- Шкаламера Жељко. „Сецесија у Српској архитектури“, *Зборник Народног музеја*, књ. XII-2, (1985), 7-13.
- Шкаламера, Жељко. „Архитект Никола Краснов“, *Свеске Друштва историчара уметности Србије 14*, (1983), 109-129.
- Шћекић, М. „Тргови Београда“, *Годишњак града Београда*, књ. XXXII, (1985), 199-206.

Биографија аутора

Марина Павловић рођена је 01. 10. 1973. године у Београду, где је завршила основну школу и гимназију. Дипломирала је 1999. године на Архитектонском факултету Универзитета у Београду.

Од 2002 до 2007. године била је запослена у Заводу за заштиту споменика културе града Београда. Као архитекта конзерватор у овој институцији израдила је велики број конзерваторско рестаураторских пројеката, руководила је истраживачким пројектима и водила конзерваторски и стручни надзор. У периоду од 2008 до 2012. године, као суоснивач и сувласник *Студија за истраживање, конзервацију и рестаурацију архитектонског наслеђа-ReArch*, израђује рестаураторско конзерваторске пројекте, пројекте постојећег стања као и студије за споменике културе од изузетног значаја за Републику Србију. Током 2009 -2011. године била је ангажована као сарадник предавач на Факултету за грађевински менаџмент, Универзитета Унион у Београду на предметима: Историја архитектуре Старог века и Историја архитектуре Новог века.

У циљу општег усавршавања из области очувања културног наслеђа током 2012/2013 у Централном институту за конзервацију прошла је обуку и стекла звање за Управљање музејским збиркама.

Поред практичног рада објављивала је научне радове у зборницима и часописима и учествовала на научним скуповима.

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора _____ Марина С. Павловић _____

Број уписа _____

Студијски програм _____ Историја уметности _____

Наслов рада _____ Живот и дело архитекте Николе Несторовића _____

Ментор _____ Др Александар Кадијевић, редовни професор Универзитета _____

Потписани _____ Марина С. Павловић _____

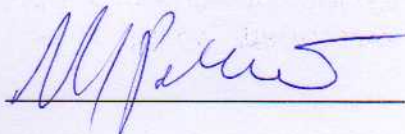
изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 09. 09. 2014.

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Живот и дело архитекте Николе Несторовића (1868-1957)

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима

5. Ауторство – без прераде

6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 09.09.2014

_____